

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

STUDIUM

LORENA BACHMAIER WINTER: *Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure*

DRINÓCZI TÍMEA: *Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertinótól a köztársasági Alkotmányig (1848–2006)*

FENYVESI CSABA: *Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban*

GÁSPÁR GABRIELLA: *A női jogok a magyar rendi társadalomban*

GREZSU KATALIN: *A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében*

JIRÍ HERCZEG: *Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches*

HORVÁTH CSABA: *Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai- és történelmi felfogásban (1957–1989)*

JULESZ MÁTÉ: *Felelőség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.*

ESZTER KAROLINY-MÁRIA MÁRTON-GERGELY VARGA: *Of football players and European law*

NŐT BÁLINT: *Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciók jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása*

ATTILA PÁNOVICS: *The 'Paraquat' Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?*

POLYÁK GÁBOR: *A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói*

SAMU MIHÁLY: *A jogpolitika mibenléte*

HEINRICH SCHOLLER: *Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften*

COLLOQUIUM

ÁDÁM ANTAL: *Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról*

OLIVER DIGGELMANN: *Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell*

DRINÓCZI TÍMEA-SILVIA MAZZO: *A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában*

IMRE GARACZI: *Geschichte und Kultur*

KAJTÁR ISTVÁN: *A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel*

KOCSIS MIKLÓS: *A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírói határozatokról*

SZABÓ GÁBOR: *Rousseau és a természetjog*

VÉGH TIBOR: *Mit üzen a Szent Korona?*

AD HOC

JUSZTINGER JÁNOS-PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2007)*

KAJTÁR ISTVÁN: *„A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról”*

KUN TIBOR: *„Paolo Pombeni: A jelenkori történelem választóvonalai és fordulópontjai”*

13. évfolyam
2007. 2. szám

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2007. 2. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Balogh Zsolt György, Dr. Chronowski Nóra, Dr. Holló András,
Dr. Kecskés László, Dr. Maczonkai Mihály,
Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet, Dr. Tóth Mihály, Dr. Szécsényi László,
Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7602 Pécs, Pf.: 450., tel.: 72/501-599/3226, fax: 72/501-599/3226
e-mail: eniko@ajk.pte.hu

Kiadó: Dialóg Campus, Budapest–Pécs

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük

TARTALOM

STUDIUM

<i>LORENA BACHMAIER WINTER:</i>	Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure	7
<i>DRINÓCZI TÍMEA:</i>	Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertinótól a köztársasági Alkotmányig (1848–2006)	16
<i>FENYVESI CSABA:</i>	Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban	30
<i>GÁSPÁR GABRIELLA:</i>	A női jogok a magyar rendi társadalomban	39
<i>GREZSU KATALIN:</i>	A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében	50
<i>JIRÍ HERCZEG:</i>	Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches	60
<i>HORVÁTH CSABA:</i>	Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai- és történelem felfogásban (1957–1989)	68
<i>JULESZ MÁTÉ:</i>	Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.	90
<i>ESZTER KAROLINY-MÁRIA MÁRTON-GERGELY VARGA:</i>	Of football players and European law	101
<i>NÓT BÁLINT:</i>	Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciók jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása	111
<i>ATTILA PÁNOVICS:</i>	The 'Paraquat' Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?	122
<i>POLYÁK GÁBOR:</i>	A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói	133
<i>SAMU MIHÁLY:</i>	A jogpolitika mibenléte	144
<i>HEINRICH SCHOLLER:</i>	Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften	155

COLLOQUIUM

<i>ÁDÁM ANTAL:</i>	Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról	163
<i>OLIVER DIGGELMANN:</i>	Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell	171
<i>DRINÓCZI TÍMEA-SILVIA MAZZO:</i>	A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában	176
<i>IMRE GARACZI:</i>	Geschichte und Kultur	181
<i>KAJTÁR ISTVÁN:</i>	A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel	184
<i>KOCSIS MIKLÓS:</i>	A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírói határozatokról	189
<i>SZABÓ GÁBOR:</i>	Rousseau és a természetjog	199
<i>VÉGH TIBOR:</i>	Mit üzen a Szent Korona?	204

AD HOC	
JUSZTINGER JÁNOS-PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2007)	209
KAJTÁR ISTVÁN: „A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról”	215
KUN TIBOR: „Paolo Pombeni: A jelenkori történelem választóvonalai és fordulópontjai”	217
A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke	221

CONTENTS

STUDIUM

<i>LORENA BACHMAIER WINTER:</i>	Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure	7
<i>TÍMEA DRINÓCZI:</i>	Introduction to the constitutional history of Italy – from the Statuto Albertino to the Constitution of the Republic (1848-2006)	16
<i>CSABA FENYVESI:</i>	The truth-seeking confrontation in the traditional and modern law	30
<i>GABRIELLA GÁSPÁR:</i>	The rights of women in the Hungarian feudal society	39
<i>KATALIN GREZSU:</i>	The position and role of the court interpreter in the light of the decisions of the ombudsman	50
<i>JIŘÍ HERCZEG:</i>	On the proposal of the general part of the new Czech Penal Code	60
<i>CSABA HORVÁTH:</i>	The picture of the 1956 revolution in the official political and historical concept (1957-1989)	68
<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	Responsibility for behaviours endangering the human environment II.	90
<i>ESZTER KAROLINY-MÁRIA MÁRTON-GERGELY VARGA:</i>	Of football players and European law	101
<i>BÁLINT NÓT:</i>	The show trials following the revolution of 1956 – the criminal procedure against Dr. József Szilágyi	111
<i>ATTILA PÁNOVICS:</i>	The ‘Paraquat’ Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?	122
<i>GÁBOR POLYÁK:</i>	The positions of the public broadcasting in the constitutional law	133
<i>MIHÁLY SAMU:</i>	On the nature of legal politics	144
<i>HEINRICH SCHOLLER:</i>	From the Church of the „split religion“ of the religious peace of Augsburg to the modern safeguards of the pluralism of religious associations	155

COLLOQUIUM

<i>ANTAL ÁDÁM:</i>	The council constitution on the relationship of the Catholic Church and the world	163
<i>OLIVER DIGGELMANN:</i>	Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell	171
<i>TÍMEA DRINÓCZI- SILVIA MAZZO:</i>	Legal regulation of the local self-government elections in Verona	176
<i>IMRE GARACZI:</i>	History and Culture	181
<i>ISTVÁN KAJTÁR:</i>	The symbols of the Imperial and Royal naval forces – with legal historical background	184
<i>MIKLÓS KOCSIS:</i>	On the early decisions of the Constitutional Court in connection with the law on higher education	189
<i>GÁBOR SZABÓ:</i>		

Rousseau and the natural law	199
<i>TIBOR VÉGH:</i> What is the message of the Holy Crown?	204
 AD HOC	
<i>JÁNOS JUSZTINGER–ATTILA PÓKECZ KOVÁCS:</i> Book review at the Faculty of Law in 2007	209
<i>ISTVÁN KAJTÁR:</i> "The protocols of the Schwarzenberg ministry from the middle of the 1850-s"	215
<i>TIBOR KUN:</i> "Paolo Pombeni: The boundaries and turning points of the contemporary history"	217
Contents of the previous volumes of JURA	221

STUDIUM

Dr. Lorena Bachmaier Winter
Profesora Titular de Derecho Procesal
Universidad Complutense, Madrid

Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure: An Analysis from the European Court of Human Rights' Perspective*

1. Introduction

Until 1988 Spanish legislation did not expressly regulate telephone tapping as an investigative measure within criminal procedure. In 1988, an important legislative reform was passed by the Congress in order to provide a legal basis for the interception of communications as required in the decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter ECHR). However, there were several issues not clearly regulated that raised some questions about the compliance of the Spanish rule with the standards set out by the ECHR.

The aim of this paper is to present the evolution of the Spanish legislation on telephone tapping, its constitutional requirements and the role that the case law of the ECHR has played in that evolution. As in other European countries, a better understanding of the requisites to issue an interception order in Spain should contribute to enhance the mutual confidence among EU member States, which is in turn indispensable for the full implementation of the principle of mutual recognition. Once again, the use of comparative law proves to be not only a resource for erudition but also an efficient tool to achieve important practical goals in the EU area.

* This paper has been written within the Research Project «Integración europea y armonización de las garantías fundamentales» (SEJ2005-05719), funded by the Spanish Ministry of Education.

2. Basic regulation on the conditions of telephone tapping during criminal investigations in Spain

Article 18(3) of the Spanish Constitution (hereinafter SC) provides constitutional protection for the confidentiality of communications in the following terms:

“Communications, particularly postal, telegraphic and telephone communications, shall be confidential unless the court decides otherwise.”

The relevant provisions on telephone tapping¹ are included in Chapter VIII of Volume II of the Code of Criminal Procedure (CCRIMP), under the title “on the entry into and searches of closed premises, the opening of books and written documents and the interception and opening of written and telegraphic correspondence.”

Before 1988, there was no statutory provision which expressly empowered investigating judges to carry out or order telephone tapping. Tapping of telephones was nevertheless ordered on the basis of the constitutional provisions², through an analogical application of the requirements and procedure established by Article 579 of the CCRIMP for the interception of postal and telegraphic correspondence:

“A court may authorise the seizure, opening and examination of private postal and telegraphic correspondence sent or received by a person charged if there is reason to believe that facts or circumstances material to the case may thereby be uncovered or verified.”³

Spanish scholars criticized that practice and questioned the compatibility of telephone tapping as carried out in the Spanish criminal procedure with the national and specially with the international rules in force in Spain⁴. There was a virtually unanimous agreement that constitutional provisions have a direct application in order to warrant and confer protection to the fundamental rights, but they cannot have a direct application to limit fundamental rights. Nevertheless, the courts, lacking a statutory provision and bound to provide a legal solution to the investigative requirements, issued the interception warrants on the basis of the general constitutional provisions and a questionable analogical application of statutory rules.

The provisions of Art. 18(3) SC had no legislative development until 1988. This was the aim of the Implementing Law no. 4/1988, of 25 May 1988, which amended, among others, Art. 579 CCRIMP, whose text was changed as follows:

“1. A court may authorise the seizure, opening and examination of private postal and telegraphic correspondence sent or received by a person charged if there is reason to

believe that facts or circumstances material to the case may thereby be uncovered or verified.

2. A court may also authorise, in a reasoned decision, the monitoring of the telephone calls of a person charged if there is evidence to show that facts or circumstances material to the case may thereby be uncovered or verified.

3. Likewise, a court may, in a reasoned decision, authorise for a maximum renewable period of three months the monitoring of the postal, telegraphic and telephonic communications of persons reasonably believed to have committed an offence and of communications made for criminal purposes...⁵.

Therefore, since 1988 Art. 18(3) CE and Art. 579 CCRIMP constitute the statutory basis for telephone tapping in Spain, at least from a formal perspective. In this regard, it is important to note that Art. 579 CCRIMP is so incomplete that, in order to meet the requirements set out by the ECHR, its content must be complemented with the case law of the Spanish courts. On the other hand, it is also essential to bear in mind that, according to the Spanish Constitution (Arts. 10(2) and 96(1) SC), Spanish laws on fundamental rights have to be construed in the light of the Universal Declaration of Human Rights and of the international conventions and treaties signed and ratified by Spain⁶. As a consequence, the Spanish law on the issue we analyze here must be interpreted according to the following norms: Art. 12 of the Universal Declaration of Human Rights (10 December 1948); Art. 17 of the International Covenant on Civil and Political Rights (16 December 1960); and Art. 8 of the European Convention on Human Rights (4 November 1950).

Because of the imprecision of the Spanish legislation on telephone tapping, the case law of the European Court of Human Rights has been particularly influential in order to define the scope of legitimate interference in the individuals' fundamental right to privacy and to the confidentiality of their communications.

The departing point of the ECHR's interpretation of Art. 8 of the European Convention is that the interception of telephone conversations constitutes an interference by a public authority in the right to respect for private life and correspondence. Such interference will be a breach of Article 8 unless it is done "in accordance with the law", pursues one or more legitimate aims under Article 8 § 2 and, in addition, can be deemed "necessary in a democratic society to achieve those aims"⁷.

It is well known that, according to the ECHR, there are some requirements to accept an interference in fundamental rights as legitimate. These are, in short:

- 1) legal basis in domestic law;
- 2) the quality of the law: it must be accessible to the person concerned and must meet the foresee-

ability requirement (i.e., the law must be sufficiently accessible as to permit citizens to know its meaning and foresee the consequences of their behaviour);

3) legitimate aims according to Article 8 § 2;

4) necessity of the measure in a democratic society to achieve those aims.

The *Kruslin* and *Huwig* judgments, as it is stated in the case of *Valenzuela Contreras v. Spain*⁸, mentioned the minimum safeguards that should be set out in the law in order to avoid abuses of power: "a definition of the categories of people liable to have their telephones tapped by judicial order, the nature of the offences which may give rise to such an order, a limit on the duration of telephone tapping, the procedure for drawing up the summary reports containing intercepted conversations, the precautions to be taken in order to communicate the recordings intact and in their entirety for possible inspection by the judge and by the defence and the circumstances in which recordings may or must be erased or the tapes destroyed, in particular where an accused has been discharged by an investigating judge or acquitted by a court"⁹.

The above mentioned case law of the ECHR has clearly influenced the case law of the Spanish Constitutional Court and Supreme Court when establishing the constitutional and legal requirements for the interception of communications within a criminal investigation. We will now analyse to what extent the wire tapping in the Spanish criminal procedure complies with the requirements stated by the ECHR.

3. The question of the sufficient legal basis

The ECHR – in the decisions *Valenzuela Contreras v. Spain* and *Prado Bugallo v. Spain* – has raised the crucial question of whether Spanish law provided a sufficient legal basis to permit an interference with the fundamental right to the privacy of communications through the measure of telephone tapping.

According to the ECHR case law, an interference with the rights enshrined in Art. 8 § 1 of the Convention is permissible only when it has been done "in accordance with the law":

"The expression 'in accordance with the law' implies that there must be a measure of protection in domestic law against arbitrary interference by public authorities with the rights safeguarded in Articles 8 § 1. Within the meaning of Article 8 § 2, it requires firstly that the impugned measure should have some basis in domestic law; it also refers to the quality of the law in question, requiring that it should be accessible to the person concerned, who must

moreover be able to foresee its consequences for him, and compatible with the rule of law¹⁰.

The requirement of foreseeability implies that the domestic law must be sufficiently clear in its terms to give citizens an adequate indication as to the circumstances in and conditions on which public authorities are empowered to take secret measures (*Malone v. United Kingdom*). Furthermore,

“the requirement that the effects of the ‘law’ be foreseeable means, in the sphere of monitoring telephone communications, that the guarantees stating the extent of the authorities’ discretion and the manner in which it is to be exercised must be set out in detail in domestic law so that it has a binding force which circumscribes the judges’ discretion in the application of such measures¹¹.”

Thus, the first issue to be addressed is whether the Spanish law meets the foregoing requirements derived from Art. 8 § 2 of the Convention as interpreted by the ECHR.

3.1 Existence of a legal basis

As to the legal basis, in the case of *Valenzuela Contreras v. Spain* the ECHR did not question the existence of a legal basis to issue interception orders. In spite of the fact that in that particular case the warrant was issued before the Implementing Law 4/1988 entered into force – and therefore the basis for the judge’s order was at that time only Art. 18(3) of the Spanish Constitution –, the ECHR admitted that there was a legal basis (though insufficient). In consequence, if the general provisions of the Constitution were considered to constitute a “legal basis”, it seems obvious that, after the modification of Article 579 CCRIMP in 1988, there is a legal basis for an interception of telephone communications ordered by an investigating judge. The next question to be answered is whether this legal provision meets the requirements of the ECHR.

3.2 The quality of the law

In the *Valenzuela Contreras* judgment, the European Court decided that there had been a violation of Article 8, for “Spanish law, both written and unwritten, did not indicate with sufficient clarity at the material time the extent of the authorities’ discretion in the domain concerned or the way in which it should be exercised¹²”. Although the decision of the Spanish investigating judge complied with the safeguards recommended by the ECHR, the quality of the law did not meet adequately the requirements of foreseeability defined by the ECHR. We should keep in mind that, in that particular case, the tapping of the telephone line was ordered under 18(3) of the

Spanish Constitution, the only provision at the time that mentioned the telephone interception, for the Implementing Law 4/1988 had not been enacted yet.

It is important to emphasize that the Court in this judgment recognised “the efforts made by the legislature and the judicial authorities to introduce in both legislation and practice in Spain the guarantees required in this sphere by the Convention¹³”. But the Court notes, however, that those developments have taken place well after the order for the tapping of the applicant’s telephone line had been given. The ECHR considered that some of the conditions necessary under the Convention to ensure the foreseeability of the effects of the “law” and, consequently, to guarantee respect for private life and correspondence were not included either in Article 18(3) of the Constitution or in the provisions of the Code of Criminal Procedure¹⁴. Hence the Court affirmed that Mr Valenzuela Contreras did not enjoy the minimum degree of legal protection to which citizens are entitled under the rule of law in a democratic society.

In *Prado Bugallo v. Spain*¹⁵ the ECHR held again that there had been a violation of Art. 8 of the European Convention. In this case the interception of the telephone was granted under Article 579 CCRIMP as modified in 1988. However, the ECHR judged that this legal provision was too vague and deficient to meet the guarantees required by the Court’s case-law in order to provide adequate protection against the risk of abuse by public authorities¹⁶. The ECHR noted that, although the Implementing Law 4/1988 had been undeniably a step forward in the Spanish law, there were still certain deficiencies at the time when the telephone tapping was ordered.

In the ECHR’s view, the deficiencies of Art. 579 CCRIMP have been remedied, up to a great extent, by the case law of the Constitutional Court and the Supreme Court, especially since the Supreme Court decision (*auto*) of 18 June 1992 (*Naseiro* case). Nevertheless, the Court noted that this evolution of the Spanish case law took place after the telephone interception at issue in *Prado Bugallo*, and could not therefore be taken into account in the current case. When the facts of the case occurred, the Spanish law on phone tapping did not meet the foreseeability requirement as set out by the ECHR, and there was, consequently, a violation of Art. 8 of the European Convention¹⁷.

In order to meet the requirements of the ECHR’s case law, the Spanish Supreme Court reached the following conclusions in its landmark decision of 18 June 1992 (*Naseiro* case). It is worth transcribing them literally:

“In summary, the violations that render evidence obtained from telephone tapping inadmissible and determine its

effects are as follows:

(1) Lack of evidence. Lack of sufficient reasoning
Lack ... of evidence capable, in the judge's view, of justifying a measure restricting fundamental rights to the extent telephone tapping does; mere suspicion on the part of the police, which in principle serves as the basis for the court's decision, cannot suffice.

(2) Lack of supervision
There was an almost total lack of any form of judicial supervision of the actual monitoring of the telephone concerned, which must necessarily be effected in compliance with the proportionality principle, which indeed can only be established through the reasoning, by, for example, listening to conversations recorded over reasonable periods in order for progress in the investigation (in this case a police investigation) to be checked and a decision taken as to whether or not expressly to extend the measure/surveillance – which, moreover, should not be for more than a reasonable period – in accordance with the principles laid down by the Code of Criminal Procedure.

(3) Periodic review. Effects
Once the conversations have been recorded on the tapes, the judge must periodically, in the manner he deems appropriate in the light of all the circumstances, examine them in the presence of the court registrar and, after hearing the recorded voices, decide on the proper course of action and, if appropriate, order that the monitoring continue, in which case he determines the appropriate guidelines to be followed by those responsible for implementing the measure.

If he orders that the measure should cease, the person or persons affected by that measure must be informed of the operation that has ended ... so that they may henceforth take such action as they deem appropriate. ...

Only in exceptional cases can the measure remain secret until the end of the investigation so as not to frustrate the legitimate interest in pursuing it ... but it must cease to remain secret once the investigation has ended. ...

(4) Divergence between the monitoring and the investigation

... There is a violation of the right to private life or, even more simply, the confidentiality of communications in general and of telephone communications in particular where ..., during the course of the originally authorised monitoring, it appears possible that one or more new offences may have been committed. At that point ... the police must, without delay, immediately inform the investigating judge who authorised/ordered the monitoring so that he may consider the question of his jurisdiction and the requirement of proportionality ... A blanket authorisation may not be given; nor, without a fresh, express authority from the judge, can the measure/surveillance continue if the new presumed offence revealed on the telephone is found to be independent of the offence covered by the original authorisation. Such situations, if uncontrollable and not directly supervised by the judge, cause or are apt to cause a total failure to comply with the proportionality principle. It will never be known whether or not that principle was complied with in the present case. ...

(5) Production of copies rather than originals
There will also be a violation where the measure fails to comply with the Constitution and all the legislation

(Article 579 of the Code of Criminal Procedure). The fact that the tape recordings produced to the court were copies, not originals, and moreover represented a selection made by the police without any judicial supervision, is a serious violation of the system. ... as the judge, in the registrar's presence, must select, in the manner he deems appropriate, what is relevant to the investigation ordered by him while the remaining recordings must be kept in the registrar's custody, thereby precluding any undesired or undesirable knowledge of conversations beyond the scope of the decision to monitor. The judge must order the immediate cessation of the measure when it is no longer relevant to the legitimate aim of establishing the commission of a serious offence, whose gravity must always be proportionate to what is, in principle, an intolerable interference with private life. ...

(6) Finding of proportionality
On that basis, it is necessary to consider whether or not the preventive measures used were proportionate to the aim pursued. ... The judge, who is the essential guarantor of fundamental rights and public freedoms, must consider each offence in the light of all the circumstances and decide whether the legitimate interests in investigation, prosecution and, where appropriate, conviction warrant in a given case the sacrifice of legal interests as important as the dignity, privacy and freedom of the individual. ...

(7) Determination of the measure and its limits
... The judicial authority must state what form the measure is to take and ensure that it is implemented with the least possible harm to the person affected by it. ..."

The *Naseiro* case was the first judicial decision where a Spanish Court defined precisely and in a complete way which are the conditions the telephone interception must comply with¹⁸. After this Supreme Court decision, the Constitutional Court rendered its judgment 49/1999¹⁹, stating in full detail the legal and constitutional requirements that the measure of telephone tapping must meet in order to be lawful and admissible as evidence. It must be noted that in the Spanish legal system the Constitutional Court decisions are binding precedents and oblige all the inferior courts. Thus, after the important judgment 49/1999 the same requirements have been reiterated by a great number of decisions of diverse Spanish courts²⁰.

The above mentioned reference to the judgment *Prado Bugallo* reveals that, in the ECHR's view, the current Spanish law – legislation plus case-law – meet the requirements of the ECHR case law with regard to the lawfulness of the telephone interception within a criminal investigation according to Art. 8 § 2 of the Convention. In effect, the legislative reform of 1988, together with the well-established case law of the Spanish courts since 1992 –reinforced after the unification of the constitutional doctrine since 1999, constitute a body of law on telephone tapping that is adequate to provide a sufficient legal basis for the interception of telephone communications. This has

been explicitly recognized by the ECHR in its recent decision *Abdulkadir Coban v. Spain*²¹.

However, being the Spanish law a typical civil law system that relies heavily on legislation or statutory law, it would be desirable that the Spanish Parliament (*Cortes*) amended the insufficient provisions of Art. 579 CCRIMP in order to define more precisely the nature of the offences that may justify telephone interceptions. Indeed, Spanish scholars, as well as the Constitutional Court itself²², have repeatedly claimed for a more complete statutory regulation of telephone tapping. In any event, the Spanish Constitutional Court has affirmed that telephone interception is legitimate and the evidence gathered through it is admissible in a criminal trial, as far as the conditions set out by Art. 579 CCRIMP and by the case law of the Court are respected²³.

4. Legitimate aims and justification of the measure

In addition to having a sufficient legal basis, according to Spanish law interception of telephone communications must meet another essential requisite to be justified: the aim pursued must be consistent with the Constitution. As indicated before, Article 10(2) of the Spanish Constitution requires that the rules relating to fundamental rights be construed in accordance with the international treaties ratified by Spain. Among them, the European Convention on Human Rights has a special significance. According to Art. 8 of the European Convention, an interference with the individual's right to privacy is justified only when it "is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others."

It is clear, therefore, that the investigation of a crime within a criminal procedure is one of the aims that justifies the measure of phone tapping – provided that the rest of the formal and material requirements are complied with.

Moreover, the justification of the measure of phone tapping accorded by the judge must be evaluated with relation to the *following factors*:

The adequacy of the measure: The measure must be adequate to achieve the goal pursued, i.e. to obtain data of substantial value that will elucidate the investigation of the crime at issue. The interference should be likely to produce results or material to aid in the investigation.

The necessity of the measure: The measure must be needed. Consequently, phone tapping has to be excluded if there is a different means to achieve the aim pursued which produces a lesser interference with the rights of the person who is investigated. When considering whether it is necessary to issue a warrant, the judge must take into account whether the information which must be collected could be reasonably acquired by other means.

The proportionality of the measure in relation to the offence under investigation: There must be a reasonable proportion between the fundamental right at stake and the expected result that the measure should obtain²⁴. This means that the criminal facts at issue must be sufficiently serious, in themselves and in consideration of their social consequences.

Contrary to the legislation of other countries – as the German *Strafprozessordnung*, § 100 a StPO²⁵ –, the Spanish law does not contain a list of crimes with regard to which it is permitted to order the tapping of telephones. Whether the measure of telephone tapping is a proportionate measure or not is something that must be balanced in relation with the seriousness of the offence and the circumstances in which the crime was committed in the particular case.

The requirement of proportionality was expressly defined by the decision (*auto*) of the Spanish Supreme Court of 18 June 1992²⁶). Subsequently, the Spanish jurisprudence has repeatedly held that one of the requirements of the legality and the constitutionality of the judicial warrant for the interception of communications is "the existence of an ongoing investigation in relation to a fact that constitutes a punishable offence that is serious from the perspective of both the legal interest under protection and of its social relevance"²⁷. In addition, the Constitutional Court has affirmed that the proportionality of the measure must be considered "through an analysis of the circumstances existing at the time it was accorded"²⁸. Thus, the penalty imposed to a certain crime is not the only element to take in account.

In other words, the seriousness of the offence must be assessed taking into account the penalty imposed by the law, the protected legal interest and the social relevance of the facts.

The Spanish Constitutional Court – in its decisions STC 299/2000, of 11 December 2000, and STC 82/2002, of 22 April 2002 – decided in favour of the proportionality of the phone tapping, although it had been ordered within the investigation of a less serious crime (smuggling of tobacco with a maximum of three years custodial penalty). The Court's main arguments were the following: 1) the seriousness of the crime is not determined exclusively by its penalty; 2) in cases of big scale smuggling, the facts

have a considerable social and economic impact, and therefore deserve a more serious social reproach; 3) it is necessary to take into account the fact that the crime has been committed by a complex organization, and the potential efficacy of those organizations in their activity against the social and public interests guaranteed by the legal system.

5. The existence of initial circumstantial evidence as a constitutionality requirement for the interception of communications

According to Article 579 CCRIMP, the investigating judge can only issue an order authorizing the tapping of a telephone where there is a presumption that a specific offence has been committed – “mere suspicion on the part of the police, which in principle serves as the basis for the court’s decision, cannot suffice”²⁹. There must be reasonable grounds to suspect that the person using the telephone is committing or participating in the commission of a crime. However, neither Spanish statutory law nor case law define the intensity of the circumstantial evidence in terms of a certain percentage of probability that the suspect is guilty.

The Spanish case law, interpreting Art. 579 CCRIMP, has repeatedly defined the characteristics of the necessary circumstantial evidence. Evidence must consist of external data, accessible to third parties, that provide a real basis from which it is possible to infer that a crime has been or is to be committed; the mere appraisal of the behaviour or the quality of a person is not admissible³⁰.

The initial circumstantial evidence must refer to precise criminal facts and precise persons, and must be grounded on objective data. In addition, this circumstantial evidence must lead to establish a connection between the people using the telephones intercepted and the criminal facts that are investigated. These requirements are aimed to prevent the judge from issuing a warrant of phone tapping for the mere purpose of an exploratory search, without being linked to a concrete criminal fact³¹.

6. The judicial warrant

According to art. 18(3) SC and to Article 579 CCRIMP, only a judge can issue the warrant for the interception of telephone communications. The only exception

is established by Art. 579(4) CCRIMP, previously cited³².

6.1 Reasoning of the warrant

The judicial warrant must be founded, explaining the legal as well as the factual grounds that justify the limitation on a fundamental right. Article 120(3) SC requires that judgments be duly reasoned. In this regard, the Constitutional Court has held that “the constitutional duty to provide a sufficient reason for the judicial decisions limiting fundamental rights, and to make explicit in them the circumstances that justify the limitation, is a formal requirement derived from the proportionality principle and is aimed at making possible to discuss and verify the legality and rationality of those judicial resolutions”³³.

The rationale of the decision must contain the necessary indications that the material requirements of the measure have been complied with, i.e. the judgment on the adequacy of the measure, on its necessity and on its proportion to the investigated offence. Therefore, the decision must express why the measure is useful and necessary to find out the facts and it must also specify the type of crime, the circumstances that determine its seriousness and the circumstantial evidence that leads to the investigation of that crime. It would be highly desirable that all judicial orders articulated directly and in sufficient detail all the foregoing elements, which are essential to consider that the measure of phone tapping is justified.

Nevertheless, according to the Spanish case law it is sufficient that the text of the decision shows the reasons that – from an objective perspective – justify the restriction of a fundamental right in the particular case³⁴. Even when a warrant has neither made explicit its factual grounds nor expressed the precise reasoning that led the judge to assess the necessity and proportionality of the measure, it is considered correctly reasoned if compliance with the material requirements can be inferred from the facts described in the respective police application. This explains why the texts of these warrants tend to be rather short and usually refer to the reports that accompany the police applications. Sometimes even warrants issued through a standard printed form have been accepted – although this is not a desirable practice – as far as the report of the relevant police application permits to assess the factual grounds of the judge’s order.

6.2 Further elements of the judicial warrant

In addition, the judicial warrant has to express:

- 1/ The telephone number/s to be intercepted. Ac-

ording to Spanish law it is permissible to carry out the tapping of a telephone registered under the name of a person who is not a suspect in the case in question, if it is suspected that the phone is being used by a person involved in the case. The warrant must identify both the telephone number to be tapped and the person or persons whose conversations must be intercepted. It is not required, however, that the telephone is registered under the name of the person charged³⁵. Art. 579(3) CCRIMP specifically foresees the possibility of intercepting a telephone other than the one under the name of the person charged when there are enough data to presume that this particular telephone is being used for criminal purposes.

2/ The identity of the persons whose conversations are to be intercepted. As a rule, only the suspects' conversations can be tapped, and these have to be identified in the warrant. If their names are unknown at that stage of the investigation, they may be identified with the nicknames they use.

3/ The type of crime that is being investigated. It is not admissible to order a telephone tapping to facilitate a general search of possible criminal offences. The reference to the specific kind of crime under investigation is also crucial, as we have already noted, in order to control the proportionality of the interception.

4/ The period of time for which the interception is authorised. Art. 579 CCRIMP permits the tapping for a period of three months, which may be extended. However, the measure must be authorised only for the period of time that seems strictly necessary for the result of the investigation³⁶.

5/ The date or period of time within which the results of the investigation must be transmitted to the authorising judge. The judicial warrant must express in what time the police shall report on the results of the wire tapping in order to make it possible for the judge to control the execution of the measure and evaluate its maintenance or conclusion.

6/ The determination of the person or persons that will carry out the phone interception. Although this is stated as a requisite by the Spanish case law, in fact it is not required that the warrant includes a specific mention of the person carrying out the interception and it is not indispensable either to indicate the specific unit or agents in charge of the operation³⁷. When the application is filed by the police, it is assumed that the applying unit will be the one authorised to carry out the measure. The report relating to the actual tapping must specify who were the officers in charge of the listening and recording, so that they can be called, if necessary, as witnesses in the oral proceeding.

6.3 Conditions for the renewal of the warrant

The judicial warrant granting the time extension of the telephone tapping must be also founded upon legal and factual grounds. The renewal warrant, as well as the initial warrant, is deemed valid and sufficiently reasoned when the necessity to extend the interception can be inferred from the account of the facts contained in the relevant police application.

According to the Constitutional Court's case law, the extension may be granted only if the results obtained until then show that the renewal of the warrant is necessary³⁸. Consequently, in order to appreciate whether the interception may be prolonged, the judge must evaluate the results reached so far in the investigation. This can be done through listening to the recordings. However, no decision of the Supreme Court or of the Constitutional Court has held that the judge is bound to listen to all the recordings. For the same reason, the decision authorising the renewal of the warrant does not become void by the fact that, at the time of the decision, the entirety of the recordings – or their transcript – were not at the judge's disposal³⁹.

7. Judicial control over the execution of the phone tapping

The requirement of judicial control over the interception of the communications implies that, once the warrant has been issued, the judge must control its development and results. This is aimed at: 1) confirming that there are sufficient reasons for the renewal (as explained above); 2) preventing an improper or abusive use of the measure; 3) selecting those conversations that may serve as evidence and eliminate those others not related to the facts under investigation.

There is a lack of judicial supervision, and therefore a violation of art. 18(3) SC, if: a) the judicial warrant does not state the dates in which the investigating unit has to report the results to the investigating judge; b) the time for reporting has not been respected; c) the judge, for whatever reason, does not keep track of the development of the telephone tapping⁴⁰. In order to make the judicial supervision possible, the police report shall explain the investigation results to the court at the time specified in the warrant. This includes the recordings of the relevant conversations, and their transcript, as well as the internal reports drafted during the corresponding period. Thereby it is possible to verify that the judge has received accurate information in order to keep track of the results of the investigation.

Furthermore, the selection of the useful recordings

can not be done by the police. All the tapes with the recording of the intercepted conversations must be conveyed to the court. More precisely, for the purposes of the renewal of the telephone tapping, it is sufficient that the police convey to the court a transcript of selected conversations; but, for the purposes of using the recordings as evidence at trial, the investigating judge only, and not the police, is allowed to make the selection of conversations⁴¹. Therefore, the police must provide all the tapes with the totality of the conversations, no matter whether they are considered useful or not for the case. Otherwise, the tapes would not be admitted as evidence. If the police attaches to the tapes a transcript of the conversations, the registrar of the court (*secretario judicial*) must compare the transcript with the recordings. If the police provide no transcript, the registrar will be in charge of producing the transcript and authenticating their content.

The judge shall make the selection of those conversations that are relevant for the facts under investigation in the presence of the registrar of the court. There is no a clear position on whether all the interested parties must be present in this selection process. The largest part of Spanish scholars and part of the case law hold that all the parties must be given the opportunity to be present in that process⁴². In practice, however, it is not unusual that the selection is made by the judge without hearing the parties and only the selected recordings are transcribed; however, the original complete recording is kept in order to make it possible to listen to its integral version in the oral trial⁴³.

What occurs if no selection of conversations has been made, or if the registrar does not compare the transcript provided by the police with the recordings? These are considered deficiencies or irregularities that can be corrected, provided that it is possible to hear the complete original recording at the trial.

8. Concluding remarks

The regulation of the telephone tapping was introduced quite late in the statutory provisions of the Spanish Code of Criminal Procedure, and not until the ECHR stated that the lack of a specific regulation constituted a violation of art. 8 of the European Convention. As a consequence, the law was changed to meet the ECHR requirements of "legal basis", but unfortunately in a very incomplete manner. The Article 579 CCRIMP, as reformed in 1988, still did not comply with the required foreseeability standard, as declared in the case *Prado Bugallo*. The insufficiency of the statutory provisions has been completed with

a well defined and clear case law, specially since the Spanish Constitutional Court's decision 49/1999. In the last fifteen years, the Spanish Constitutional Court has established a precise doctrine about the necessary conditions of lawful telephone tapping.

Certainly, a more detailed legislation of telephone tapping in the Code of Criminal Procedure seems much more appropriate for the Spanish legal system. But the fact that the statutory provisions are to be completed with the case law is not contrary to the Spanish legal order and does not entail lesser guarantees for the citizens.

At present, it can be affirmed that the telephone tapping provisions in Spain are in full compliance with the standards set by the ECHR and that the requirements set out by the Spanish Constitutional Court constitute a broad safeguard against interferences with the right to the privacy of communications. Actually, the fact that the warrant can only be issued by a judicial authority entails a guarantee beyond the standards required by the ECHR.

Still, there are some points that can be improved. In my opinion, the accepted practice that the judicial warrants are deemed fully reasoned if the police reports attached to them permit to establish the factual grounds, is not the best of the solutions. The judicial warrant should be complete in itself, even at the cost of demanding more time from the investigating judges.

Furthermore, a precise regulation on the protection of the third parties affected by the telephone tapping is also missing and should be completed in a future reform⁴⁴. There is a general agreement in legal scholarship about the prohibition to intercept the telephone of the defending lawyer⁴⁵, but there is no legal provision that states it clearly. Confusion exists also in regard with the possibility of the interception of communications of the suspect with persons who are obliged to respect confidentiality⁴⁶. Could the conversations with a doctor be tapped? And those communications regarding the fundamental right to religious freedom? It is true that these situations do not often appear during the surveillance of a criminal suspect. But they are not unusual either. We only have to think of the conversations between a suspect and a religious leader. Are they confidential as they belong to the sphere of religious freedom, and therefore not possible to be tapped? Or, on the contrary, can they be tapped if there are enough grounds to issue the warrant, regardless the religious condition of the person involved in the conversation? These issues are not expressly regulated and should be considered in a future reform.

Notes

¹ In general, on the telephone tapping in Spain see, J. López Barja De Quiroga, *Las escuchas telefónicas y la prueba*

ilegalmente obtenida, Madrid 1989; T. López-Fragoso Álvarez, *Las intervenciones telefónicas en el proceso penal*, Madrid 1991; R. Martín Morales, *El régimen constitucional del secreto de las comunicaciones*, Madrid 1995; J. Montero Aroca, *La intervención de las comunicaciones telefónicas en el proceso penal. Un estudio jurisprudencial*, Valencia 1999; J.L. Gómez Colomer, *La intervención judicial de las comunicaciones telefónicas a la luz de la jurisprudencia*, in *Revista Jurídica de Catalunya* núm.1 (1998), 145-167.

² V. Moreno Catena, "Garantía de los derechos fundamentales en la investigación penal", in *Jornadas sobre la justicia penal en España*, CGPJ, Madrid 1987, 155-161.

³ There was no mention of the wire tapping, as to the time this provision was enacted no telephones existed. It should be noted that the legislator should have introduced the necessary amendments long before 1988.

⁴ See T. López-Fragoso Álvarez, *cit.*, 30-35.

⁵ Paragraph 4 of Article 579 provides that, in urgent cases regarding offences committed by armed bands or terrorist groups, the interception of the telephone calls may be authorised by the Ministry of Home Affairs or the Director for the State Security, whose order that has to be communicated to the judge within 72 hours. The judge will revoke or confirm it in a reasoned decision.

⁶ Art. 10(2) SC: "Provisions relating to the fundamental rights and liberties recognized by the Constitution shall be construed in conformity with the Universal Declaration of Human Rights and international treaties and agreements thereon ratified by Spain." Art. 96(1) SC: "Validly concluded international treaties, once officially published in Spain, shall be part of the internal legal system. Their provisions may only be repealed, amended or suspended in the manner provided for in the treaties themselves or in accordance with the general rules of international law." See L. Martín Retortillo, *La recepción por el Tribunal Constitucional de la Jurisprudencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos*, RAE, núm 137 (1995), págs. 7-29.

⁷ See, among others, *Klass and Others v. Germany*, 6.9.1978; *Malone v. United Kingdom*, 2.8.1984; *Kruslin v. France*, 24.4.1990 and *Huvig v. France*, 28.9.1995; *Kopp v. Switzerland*, 25.3.1998; *Valenzuela Contreras v. Spain*, 30.7.1998; *Amman v. Switzerland*, 4.5.2000; and, *Prado Bugallo v. Spain*, 8.2.2003.

⁸ *Prado Bugallo v. Spain*, § 46.

⁹ *Loc. cit.* p. 24, § 35, and p. 56, § 34, respectively.

¹⁰ *Case Huvig v. France*.

¹¹ *Valenzuela Contreras v. Spain*, § 60. In the same sense, also, *Kruslin v. France*; *Huvig v. France*; *Kopp v. Switzerland*.

¹² *Valenzuela Contreras v. Spain*, § 61.

¹³ *Valenzuela Contreras v. Spain*, § 58.

¹⁴ *Valenzuela Contreras v. Spain*, § 59.

¹⁵ *Prado Bugallo v. Spain*, 18.2.2003.

¹⁶ *Prado Bugallo v. Spain*, §§ 29-30.

¹⁷ *Prado Bugallo v. Spain*, §§ 31-32.

¹⁸ Vid. A. Montón Redondo, *Las interceptaciones telefónicas constitucionalmente correctas*, "La Ley" 1995-4, págs. 1043-1052; V. GIMENO SENDRA, *Las intervenciones telefónicas en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional y del Tribunal Supremo*, "La Ley", 1996-2, págs. 1617-1624.

¹⁹ *STC 49/1999*, 5.4.1999.

²⁰ See, for instance, the following decisions of the Spanish Constitutional Court: *STC 239/1999*, 20.12.1999; *STC 47/2000*, 17.2.2000; *STC 126/2000*, 16.5.2000; *STC 299/2000*, 11.12.2000; *STC 202/2001*, 15.10. 2001; *STC 87/2002*, of 22.4.2002; *STC 167/2002*, 18.9. 2002; *STC 184/2003*, 23.10. 2003; *STC 165/2005*, 20.6.2005; *STC 205/2005*, 18.7.2005; and

STC 26/2006, 30.1.2006. See also the following decisions of the Supreme Court: *STS 25.6.1993*; *STS 2.7.1993*; *STS 5.7.1993*; *STS of 26.1.1994*; *STS of 7.5.1994*; *STS of 20.5.1994*; *STS of 15.2.1996*; *STS of 2.4.1996*; *STS 10.3.1997*; *STS 22.4.1998*; *STS of 24.1.2000*; *STS 3.3.2000*; *STS 10.2.2001*; *STS 18.6.2001*; *STS 25.6.2001*; *STS 30.1.2002*; *STS 4.4. 2002*; *STS 24.4.2002*; *STS 4.7.2003*.

²¹ *Abdulkadir Coban v. Spain*, 26.9.2006.

²² *SSTC 96/1996*, 30.5.1996; *235/1999*, 20.12.1999, and *184/2003*, 23.10. 2003.

²³ See the decisions of the Constitutional Court *49/1999* and *184/2003*.

²⁴ About the principle of proportionality see, W. DEGENER, *Grundsatz des Verhältnismäßigkeitsprinzips und strafprozessuale Zwangsmaßnahmen*, Berlin 1985

²⁵ See, A. NACK, § 100 StPO in *Karlsruher Kommentar Strafprozessordnung*, 5th ed., München 2003, 472-483.

²⁶ See § 6, quoted in section 3.B of this paper.

²⁷ Constitutional Court's decision *STC 166/1999*, 27.9. 1999, § 3.a.

²⁸ *STC 126/2000*, 16.5. 2000, § 8.

²⁹ See, for example, the Supreme Court decisions of *18.6.1992*, *16.11 1992*, *5.7. 1993*, *11.11.2004*, *6.4.2006* and *14.2.2007*.

³⁰ *STS of 11.11.1996*, *STS 6.5.1997* or *STS 10.10.1998*. See also the Constitutional Court's decision *STC 184/2003*, of 23.10.2003, § 11, in which the Court held that it was unconstitutional to issue a warrant of phone tapping on the exclusive basis of an anonymous denunciation of a possible crime of corruption.

³¹ In the judgment *165/2005*, 20.6.2005, the Constitutional Court stated that the fact that a person did not have a job, but spent great sums of money, was not ground enough to issue a warrant, as this is not an objective fact that defines the necessity of the phone tapping.

³² See *supra*, note 5.

³³ See *STC 47/2000*, 17.10. 2000.

³⁴ Supreme Court's decision, *STS 24.4. 2002*.

³⁵ Supreme Court's decision *STS 18.6. 1992*.

³⁶ Supreme Court's decision *STS 9.5.1994*.

³⁷ Supreme Court's decision *STS 2.12.1995*.

³⁸ *SSTC 49/1999*, 5.4.1999, and *171/1999*, 27.9.1999.

³⁹ Constitutional Court's decisions *STC 202/2001*, 15.10.2001, *STC 82/2002*, 22.4. 2002, and *ATC 25.2.2002*.

⁴⁰ Constitutional Court's decisions *STC 166/1999*, 27.9.1999, and *STC 202/2001*, 15.10. 2002.

⁴¹ See, e.g., the Supreme Court's decisions *STS 23.1.1995*; *STS 4.2.1998*. and *STS 25.6. 1993*. In the same sense, J. Montero Aroca, *La intervención de las comunicaciones telefónicas en el proceso penal*, Valencia 1999, pp. 246-247.

⁴² See *STS 25.6. 1993*. In the same sense, J. Montero Aroca, *La intervención de las comunicaciones telefónicas en el proceso penal*, Valencia 1999, pp. 246-247. However, there are other decisions that do not require any hearing of the parties in the selection process (see the Supreme Court's decisions *STS 17.10.1994*, and *STS 23.1.1995*).

⁴³ *STS 4.11.1994*.

⁴⁴ As stated in the case *Amman v. Switzerland*, where the ECHR criticised the absence of special protection for third persons whose conversations were heard by chance.

⁴⁵ See, J. Jiménez Campo, *La garantía constitucional del secreto de las comunicaciones*, "RDC", 1987, núm. 20, págs. 35-82, 51. See also the ECHR decision *S. v. Switzerland*, 28.11.1991.

⁴⁶ See L. Bachmaier Winter, *Intervenciones telefónicas y derechos de terceros en el proceso penal. La necesidad de una regulación legal del secreto profesional y de otras relaciones*

Drinóczi Tímea
egyetemi adjunktus

Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertinótól a köztársasági Alkotmányig (1848–2006)

Az olasz alkotmányjog tanulmányozásához elengedhetetlen az olasz alkotmánytörténet áttekintése kezdve az olasz egység oktrojált alaptörvényétől, a Statuto Albertinótól a köztársasági Alkotmányig. Az olasz alkotmányos berendezkedést alapvetően meghatározó két dokumentum élettartamát tekintve hosszú kort él(t) meg, a Statuto nyolcvanhét évig volt hatályban, és az 1948-ban hatályba lépett Alkotmány – bár több módosításon átesett – hamarosan a hatvanadik „születésnapját ünnepli”. Talán ennek apropóján is érdemes bemutatni az Alkotmány megalkotásához és elfogadásához vezető utat, az időközben elfogadott alkotmánymódosításokat, illetve az alaptörvény jellemzőit.

I. A Statuto Albertino¹

Az 1848. évi események során deklarált karták közül a Statuto Albertino (a továbbiakban Statuto) maradt fenn,² amelyre a Risorgimento hívei az egységesedés szimbólumaként, a teljes nemzet jogaként tekintettek. Carlo Alberto (Albert Károly)³ szárd király a Statutót – az 1814. és az 1830. évi francia,⁴ illetve az 1931. évi belga alkotmány mintájára – oktrojált alaptörvényként szentesítette 1848 március 4-én, amelyet az olasz állam 1861-ben vett át,⁵ és amely formálisan⁶ 1948 január 1-jéig maradt hatályban.⁷

A Statuto rövid dokumentum, bizonyos szabadságjogok, illetve a kormányforma leírására korlátozódott: a preambulomot a királyra vonatkozó rendelkezések követik, majd az állampolgárok jogai és kötelezettségei, a Szenátusra és a Képviselőházra, illetve mindkettőre vonatkozó közös szabályok, valamint a miniszterekkel, az igazságszolgáltatás rendszerével kapcsolatos rendelkezések kerülnek megfogalmazásra. A Statuto általános és átmeneti rendelkezésekkel zárul. Az uralkodó a dokumentumban deklarálta a saját eredetét és szuverén előjogait, illetve olyan korlátozott vagy más szóval *alkotmányos monarchiát* vezetett be, amelyben a hajdani abszo-

lút uralkodói hatalmat a Statuto korlátozta.⁸ Mivel azonban a Statutót a végrehajtó hatalom Parlamenttel szembeni felelősségének érvényesítéseként értelmezték, az alkotmányos monarchia átalakult parlamentáris monarchiává.⁹ A hatalom egy része a Parlamentnek azt a kamaráját illette meg, amelyet választottak, vagyis úgynevezett *képviselési monarchia* jött létre. A király magának tartotta fenn a teljes *végrehajtó hatalmat*, amely kizárólag az uralkodót illette meg, aki ily módon a közigazgatás és a fegyveres szervezet feje maradt, illetve képviselte az államot: háborút hirdethetett, békeszerződéseket, más nemzetközi szerződéseket (kereskedelmi megállapodásokat, szövetségesi szerződéseket stb.) köthetett az az egyetlen kötelezettséggel, hogy mindezekről tájékoztatnia kellett mindkét kamarát, amint azt az ország érdeke és biztonsága megengedte (5. §¹⁰). Az uralkodó a két kamarával együttesen gyakorolta a *törvényhozó hatalmat* (3. §¹¹). Ezzel a harmadik törvényhozó hatalommá vált attól a pillanattól kezdve, hogy szentesítésével, megerősítésével elfogadta a kamarák által már megszavazott törvényt (7. §¹²). Az uralkodónak a jogalkotói eljárásban természetesen megvolt a hatalma a szentesítést megtagadására (56. §¹³), vagy gyakorolhatta az általános vétőjogát a parlamenti döntésekkel szemben. A monarcha továbbá az *igazságszolgáltatás* feje is volt: az igazságszolgáltatás a királytól eredt, és azt az ő nevében az általa kinevezett bírák gyakorolták (68. §¹⁴). Ebben a rendszerben – mivel a végrehajtó hatalom kizárólag az uralkodót illette meg – nem létezett alkotmányjogi értelemben felfogott önálló *kormány*. A király nevezte ki és mentette fel a saját minisztereit (65. §¹⁵), akik valójában az uralkodó bizalmasai és csak neki felelő személyek voltak. A Parlamentnek csak a bűncselekmények tekintetében tartoztak felelősséggel. Ilyen esetben a Képviselőház indította a vádeljárást, és a Szenátus döntött (36. §¹⁶ és 47. §¹⁷).

A Parlament tehát két kamarából, a *Képviselőházból* és a *Szenátusból* állt. A Képviselőház megbízatása öt évig tartott, de azt a király a megbízatás lejárta előtt fel is oszthatta. A Statuto nem tesz említést a választási rendszerről, vagyis azt és a választójogosságot is rendes törvény (a politikai többség hajlandósága) határozta meg.¹⁸ Az általános választójogot a férfiak vonatkozásában 1912-ben vezették be, és 1919-ben szélesítették ki (a nőket ekkor még nem illette meg e jog).¹⁹ A *Szenátus* meg nem határozott számú, a monarcha által kinevezett szenátorból állt, akiket a Statuto által megnevezett 21 kategóriába tartozó személyek közül választott ki. Ilyenek minősültek például a legmagasabb egyházi személyiségek, a közigazgatás, a bíróság és a hadsereg kiemelkedő tagjai, illetve azok, akik szolgálatukkal emelték az ország presztízsét, vagy akik három évig

3 millió líra értékű adót fizettek meg.²⁰ A Szenátus sosem nyert olyan autonóm szerepet, hogy a király és a másik kamara közt egyensúlyt tudott volna teremteni.²¹

A bírók függetlensége csak részlegesen volt garantált azáltal, hogy három év után elmozdíthatatlanok voltak.²² Az igazságszolgáltatási rendszerről kizárólag csak törvény rendelkezhetett, biztosított volt az az elv, hogy senki nem vonható el a saját – törvényben meghatározott – bírójától, illetve érvényesült a rendkívüli bíróságok létrehozatalának tilalma,²³ valamint elismerték a bírósági eljárás nyilvánosságát is.²⁴

A Statuto garantálta mindenki számára a *törvény előtti egyenlőséget*, és mindenkinek biztosította a *polgári és politikai jogai élvezetét*, ide értve a hivatali és katonai tisztség betöltését is. A sérthetetlenként elismert tulajdonhoz való jogon kívül a dokumentum elismerte a személyi szabadsághoz való jogot, a magánlakás sérthetetlenségét, a sajtó szabadságát, a gyülekezési jogot, nem garantálta azonban az egyesülési jogot. E szabadságok védelmének speciális formái nem derültek ki közvetlenül a Statutóból, azt törvények szabályozták, amelyek így e jogokat korlátozhatták vagy feltételeket szabhattak a gyakorlásukkal szemben. E szabályozások azonban nem kerülhettek ellentmondásba a Statutóban rögzített jogokkal.²⁵

Az *Statuto* nem rögzített semmilyen olyan normát, amely előírta volna, hogy azt milyen különleges jogforrással lehet *módosítani*, és amely kifejezetten segített volna elkerülni az azzal ellentétes rendes jogszabályok meghozatalát. A dokumentum továbbá nem adta meg a bírói hatalomnak az ilyen jogszabályok alkotmánnyal való összevetésének a lehetőségét. A Statuto tehát nem ismerte az alkotmányosság elvét, *megegyesítette* azonban a *törvényesség elvét*, vagyis a hatalmi egyensúlynak azt a kiemelkedő princípiumát, amelyen az új rendszer nyugodott. Ennélfogva az uralkodó ősi prerogatíváit fenntartották, de alávetették a törvényeknek. A Statuto kimondta, hogy a *király* törvények végrehajtása érdekében rendeleteket és egyéb jogi normákat alkothat. Ezáltal azonban nem függeszthette fel az alkalmazásukat, és tiszteletben kellett tartania az előírásaikat (6. §²⁶). Ez azt jelentette, hogy a rendeletek nem ronthatták le a törvényeket, vagyis azokkal nem lehettek ellentétesek. Ez a szabály annak a tilalmát is magában hordozta, hogy a rendeletek törvényi ranggal rendelkezzenek. A Statutóban nem található a jogalkotási hatáskör átruházását érintő más rendelkezés, sőt a törvényjavaslat szakaszról szakaszra történő tárgyalásának teljes egészét parlamenti hatáskörbe utaló 55. §²⁷ léte a Parlament számára fenntartott speciális garanciát jelenített meg, és ezzel megtiltotta a törvényhozó hatalom kormányra történő átruházását. A törvényesség elve következképpen abban is kifejezés-

re jutott, hogy a törvények bírák általi értelmezését a végrehajtó hatalom rendelkezései vagy bírói precedensek nem korlátozhatták, illetve nem határozhatták meg kötelező értelmezési kereteket. A 73. §²⁸ a törvények mindenki számára kötelező értelmezését fenntartotta a törvényhozó hatalom számára.²⁹

A Statuto az aranykorát 1848 és 1861 között élte. A nemzeti egység megteremtése után elveszítette szimbolikus ereje és jelentősége nagy részét. A kor politikai osztálya a polgári növekedés új céljai tekintetében nem volt képes azt fenntartani és tovább gazdagítani. A Statuto antiparlamentáris értelmezése csúcspontját azokban az eseményekben érte el, amelyek a 1915-ben a háborúba lépéshez vezettek. Ekkor ugyanis a király és a kormány a Parlament akaratával ellenkező döntést hozott. E hatások következtében lehetővé vált a fasiszta hatalom felemelkedése.³⁰

II. A fasiszmus

Az 1921 novemberében tartott pártkongresszuson jelentették be a Fascio di Combattimento párttá (Nemzeti Fasiszta Párt, PNF) szerveződését Mussolini irányítása alatt. Ekkor deklarálták a jobboldali diktatúra kiépítésének célját.³¹ A Statuto formális tiszteletének és betartásának talaján álló fasiszmus új intézményrendszere bevezetésének legfontosabb *alkotmánytörténeti lépései* a következők voltak.³² A *fasiszta Nagytanács* megalakítása 1922 decemberében történt meg (az első ülésére 1923. január 12-én került sor). A *választójogi törvény* megalkotása 1928-ban következett be (18 novembre 1928, n. 2444³³), amely az erősen majoritárius karaktere miatt a törvényhozó hatalom abszolút uraként „mesterséges” parlamenti többséget hozott létre. Az új fasisztákkal teli Parlament megalakulásával lehetővé vált a jogrendszer teljes megváltoztatása. Ennek keretében – többek között – elfogadták a *kormányfő előjogairól* szóló törvényt, amely a kormányfő hatáskörének jelentős megerősítésével teljes mértékben és visszavonhatatlanul megváltoztatta a kormányzati rendszert (legge 24 dicembre 1925, n. 2263), illetve a végrehajtó hatalom jogi normák kibocsátására irányuló hatásköréről szóló törvényt, amellyel a kormány és a Parlament kapcsolatában bekövetkezett az előbbi javát szolgáló utolsó változás (legge 31 gennaio 1926, n. 100).

A *20-as években* több alapjog korlátozására került sor: sajtószabadság (decreto legge 15 luglio 1922, n. 3288³⁴), egyesülési jog, gyülekezési jog (legge 2029/1925, r.d. 6 novembre 1926, n. 1848); ugyanekkor kerül sor a fasiszta milícia felállítására a nemzet biztonságának védelmére (r.d. 14. gennaio 1923, n. 31³⁵), az államvédelmi speciális bíróság felállí-

tására (legge 25 novembre 1926, n. 2008), a plurális szakszervezetek létrehozatalának tilalmáról szóló törvény megalkotására, amely alapján csak olyan szerveződést lehetett alapítani, amely a tagjaik nemzeti és morális tanításának a célját követte (legge 3 aprile 1926, n. 563). 1930-ban pedig hatályba lépett az új büntető törvénykönyv és a büntető-eljárásjogi törvény.

A monarchia-kormány kapcsolatára vonatkozóan a fasiszta Nagytanács alkotmányi szintre emeléséről szóló törvény említendő meg, amely által a Nagytanács a legfontosabb állami szervvé vált, és a közvetlenül a kormányfő irányítása alá tartozott (legge 9 dicembre 1928, n. 2693).³⁶ Ezzel kialakult a totális politikai rendszer.

A párt és az állam kapcsolatát egyrészt a PNF fasiszta állammal való azonosítása (legge 14 dicembre 1929, n. 2099), másrészt az jellemezte, hogy diktatórikus rezsimmel váltották fel a választott kamara létrehozásának az eljárását (legge 17 maggio 1928 n. 1019.). A jelölteket a párt kollaterális szervezetei állították, és azt a Nagytanács hagyta jóvá, amely teljesen önkényesen kialakította azt a 400 névből álló listát, amelyet a választók elé terjesztettek. Az állam egyetlen egységes választókerületet alkotott, a lista kötött volt, a választópolgárok kizárólag igennel vagy nemmel szavazhattak.³⁷

A Korporációk Nemzeti Tanácsa (Consiglio nazionale delle corporazioni) először 1930 április 21-én gyűlt össze, de a szervezetük és a működésük szabályozására csak 1934-ben került sor (legge 5 febbraio 1934, n. 164).³⁸ Következő lépésként a Képviselőház szüntették meg, és helyette létrehozták a fasiszták és a korporációk kamaráját (legge 19 gennaio 1939, n. 129). 1938-ban hatályba léptek a zsidókra vonatkozó különféle jogszabályok.³⁹

Amint látható, eltöröltek minden plurális politikai és érdekszervezeti formációt, alapvetően megsértették az egyének egyenlőséghez való jogát, illetve felszámolták a többi alapjogaikat, megszüntették a demokratikus intézményeket, és a király pedig kénytelen volt az egyetlen létező párt által állított személyt kinevezni kormányfőnek.⁴⁰

III. A fasiszta bukása és az alkotmányozás időszaka

A fasiszta Nagytanács 1943 július 25-i ülésén omlott össze, amikor Dino Grandi, a kamara akkori elnöke Mussolini elleni bizalmatlansági indítványt terjesztett elő, amely elnyerte a többség támogatását (19 mellette, 7 ellene, 1 tartózkodás). A bukás államcsinnyel ment végbe, mivel az új kormány (Badoglio-kormány 1943–1944) megalakulá-

sa a Nagytanáccsal történő konzultáció nélkül ment végbe, és azt Mussolini letartóztatása, a párt feloszlata és az összes, fasiszta rezsimet jellemző intézmények megszüntetése követte. Az új kormány olyan tagokból állt, akik egyrészt nem voltak tagjai a fasiszta pártnak, másrészt nem politikusok, hanem szakértők voltak. Rögtön 1943. szeptember 18-a (fegyverszünet) után elkezdődött az alkotmányozás időszaka, bár Olaszország 1945. április 25-ig hadiállapotban állt.⁴¹ Az alkotmányozás 1947. december 22-én, az Alkotmány Alkotmányozó Gyűlés általi elfogadásával ért véget.

A rendszer megváltozásának a következő fontosabb lépései voltak. Megszüntették a nemzeti fasiszta pártot és a fasiszta Nagytanácsot (decreti legge del 2 agosto 1934, n. 704, 706, kiadva: Badoglio-kormány). Következő lépésként feloszlatták a fasiszták és a korporációk kamaráját, és döntöttek arról, hogy a hadiállapot befejezését követő 4 hónapon belül új Képviselőházat választanak, következésképpen új törvényhozást hívnak életre (decreto legge del 2 agosto 1943, n. 705). 1943 szeptemberében egyrészt 6 antifasiszta pártból (DC – Democrazia Cristiana, PCI – Partito Comunista Italiano, PSIUP – Partito Socialista di Unità Proletaria, PLI – Partito Liberale Italiano, Partito d’Azione, Democrazia del lavoro⁴²) létrejött a CLN párt (Comitati di liberazione nazionale), másrészt északon megalakul a Repubblica sociale italiana (RSI), amely élén a németek által szeptemberben kiszabadított Mussolini állt. A király, III. Viktor Emanuel az államfői jogokat ráruházta fiára (r.d. 5 giugno 1944, n. 140), Savoyai Umbertoóra (Umberto di Savoia), mint királyi helytartóra,⁴³ és az 1944. április 12-i rádióüzenetében bejelentette, hogy határozott és visszavonhatatlan döntése a politikai élettől való visszavonulás azzal, hogy a hatalomnak a fiára történő átruházására azon a napon fog sor kerülni, amikor a szövetségesek belépnek Rómába, amely 1944. június 4-én meg is történt. Bonimi II-kormány kiadta a d.l. n. 705 del 1943 megnevezésű jogszabályt hatályon kívül helyező ún. decreto legislativo luogotenzialét (25 giugno 1944, n. 151),⁴⁴ amely arról rendelkezett, hogy a nemzet területének felszabadítása után az intézményi rendszert az olasz nép fogja megválasztani, akik e célból Alkotmányozó Nemzetgyűlést (Assemblea Costituente) fognak választani az állam új Alkotmányának megalkotása érdekében. Ebben a gyakran *első átmeneti alkotmánynak* nevezett, és az Alkotmány átmeneti rendelkezései által törvényt (legge) átkonvertált decreto legislativo-ban az a rendelkezés is megtalálható (3. §), miszerint az ország miniszterei és államtitkárai becsületükre esküsznek, hogy kizárólag a nemzet érdekeit szolgálják a funkciójuk gyakorlása során, illetve az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásáig

nem veszélyeztetik az intézményi rendszer kialakítását. Felállították (Bonomi III kormány) a Consulta nazionalét azzal a feladattal, hogy adjanak véleményt az általános problémákról és azokról a jogalkotási feladatokról, amelyeket a kormánynak meg kell hoznia (decreti legislativi luogoteneziali 5 aprile 1945, n. 146 és 30 aprile 1945, n. 168). Megalkották az arányos választási rendszeren alapuló választási törvényt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselőinek megválasztására (decreto legislativo luogoteneziale 10 marzo 1946, n. 74). A De Gasperi I kormány megalkotta azt a decreto legislativo luogotenezialót (16 marzo 1946, n. 98), amelyet a *második átmeneti alkotmánynak* neveznek, és amely előírta, hogy az államforma (monarchia vagy köztársaság) kérdésében referendumot kell tartani. E jogszabály azt is meghatározta a 3. §-ában, hogy az Alkotmányozó Nemzetgyűlés alatt és a Parlament összehívásáig a törvényhozó hatalmat – az alkotmányi tárgykörök kivételével – a kormány gyakorolja.⁴⁵ Kivételt képeztek a választással és a nemzetközi szerződések megkötésével kapcsolatos törvények, amelyek a Nemzetgyűlés hatáskörébe tartoztak. Lemondatták III. Viktor Emanuelt, akit 1946. május 9-én a királyi helytartó követett, II. Umberto néven. II. Umberto az államot köztársasággá átalakító intézményi referendum után hagyta el az országot (1946. június 24.).⁴⁶

1946 június 2-án és 3-án tartották meg a *referendumot* és az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat. A referendumot illetően a legfőbb bírói szerv nyilvánította ki a végeredményt: a köztársaság mellett 12 717 923-an, míg a monarchia mellett 10 719 284-en szavaztak, továbbá 1 498 136 érvénytelen szavazatot adtak le.⁴⁷ Az *Alkotmányozó Nemzetgyűlésben* a mandátumok a következőképpen oszlottak meg: az 556 mandátumból a kereszténydemokraták 207-et, a kommunista párt 104-et, a szocialista párt 114-et, a Partito d’Azione és hasonló csoportok 10-et, a republikánus párt 25-öt, a Democrazia del lavoro 9-et, és 78-at a különböző jobboldali pártok szereztek meg.⁴⁸ A Nemzetgyűlés⁴⁹ első döntései szervezeti jellegűek voltak. Először jelentős többséggel megválasztották az ideiglenes államfőt De Nicola személyében.⁵⁰ Majd létrehoztak egy – az elnök által a politikai proporcionalitásnak megfelelően ki-nevezett – 75 képviselőből álló Bizottságot,⁵¹ amelynek 1946 októberében kellett volna megkezdenie a működését, de ezt több alkalommal elhalasztották. A Bizottság feladata az alkotmánytervezet kidolgozása és a Nemzetgyűlés elé terjesztése volt. Az M. Ruini által elnökölt Bizottság három albizottságot alkotott: az első az állampolgárok alapjogaival és alapkötelezettségeivel, a második az alkotmányi intézményrendszerrel, a harmadik pedig a gazdasági és szociális jogokkal, illetve kötelezettségekkel foglalkozott.

A második albizottság két csoportra oszlott, az egyik a végrehajtó hatalommal, a másik a bírói hatalomra vonatkozó szabályokat dolgozta ki, és ez az albizottság egy külön, régiókkal foglalkozó munkacsoportot is tartalmazott. E munkamegosztás az egyes csoportok között koordinációt igényelt, emiatt felállították a 18 képviselőből álló koordinációs bizottságot, amely később szerkesztőbizottsággá alakult át, és az alkotmányi karta kidolgozásában központi szerepet töltött be. Az előzetes tervezetet a „75-ök” 1947. január 31-én nyújtották be az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, amely március 4-én megkezdte a tervezet megvitatását,⁵² amely 9 hónapig tartott, és 170 ülést igényelt. A tervezethez 1663 módosító javaslatot nyújtottak be (mindegyik szakaszhoz körülbelül 12-t).⁵³ A zárószavazásra 1947 december 22-én került sor, és a titkos szavazás eredményeként, 453 szavazattal támogatva – 62 ellenében – elfogadták az *Alkotmányt*, amelyet De Nicola elnök 1947 december 27-én promulgált, és amely a XVIII. átmeneti rendelkezés értelmében 1948 január 1-jén lépett hatályba. Az újonnan létrehozott intézmények – mint az Alkotmánybíróság, a Legfelsőbb Bírói Tanács (Consiglio superiore della magistratura), a Gazdaság és Munka Nemzeti Tanácsa (Consiglio nazionale dell’economia e del lavoro), régiók, referendum – azonban csak 1956 és 1970 között kezdték meg a működésüket. Kivételt képeztek a négy régió (Szardínia, Szicília, Trento Alto Adige és Valle d’Aosta) statútumai, amelyeket 1948 februárjában fogadtak el.⁵⁴

IV. Az Alkotmányt és az alkotmányos rendszert érintő módosítások

Az Alkotmány elfogadását követően az alkotmánytörténet négy fázisát lehet megkülönböztetni. Az *első szakaszban* (1948–1968) megkezdődött az alaptörvény végrehajtása, amelyet az első politikai és intézményi krízist hozó *második periódus* követett (1968–1979), mivel a politikai rendszer nem volt képes a változásokra hatékonyan reagálni. A *nyolcvanas évek* elején történt meg az intézményi reform, amelynek keretében felülvizsgálták az egyházzal kötött konkordátumot (1984), megváltoztatták a kamarákra vonatkozó szabályokat, nagyobb hatalmat adva a kormánynak és lényegesen csökkentve a titkos szavazások lehetőségeit (1983–1988), majd újra megváltoztatták a kormányra vonatkozó szabályokat (1988), megújították a költségvetésre vonatkozó rendelkezéseket (1978–1988), megreformálták a helyi autonómiák rendszerét (1990), általános törvényben szabályozták a közigazgatási eljárást (1990), módosították a büntetőeljárás (1989) és az antitörzs törvényt

(1990) stb. Ezt követte a második politikai és intézményi válság (*a negyedik szakasz*), amelyben a politikát és az intézményrendszert szándékoztak megújítani. Az irányító állam ebben az időszakban szabályozó és decentralizált állammá alakult át. Az új választásokra vonatkozó szabályozással bipoláris rendszer alakult ki, amelyben a politikai preferencia alapvetően a bal-és jobboldal mentén húzódik.⁵⁵

A harmadik évezred elején az olasz alkotmányos berendezkedés teljesen más, mint a negyvenes években, és az alábbiakban láthatóvá válnak, hogy ehhez a megállapításhoz és állapothoz mely alkotmány-módosítások vezettek el. Ennek keretében említésre kerülnek egyes fontosabbnak ítélt alkotmányi erejű törvények is.⁵⁶

1. A *Parlamenttel és annak hatáskörével összefüggésben* megemlíthető egyrészt a l. cost. n. 2 (9 február 1963),⁵⁷ amely a kamarákat szabályozó 56–57. §-okat és a 60. §-t módosította, másrészt a l. cost. n. 1 (4 november 1991), amely a köztársasági elnök Parlament feloszlatására vonatkozó hatáskörét korlátok közé helyező 88. § (2) bekezdését változtatta meg. Fontos továbbá a l. cost. n. 3 (29 október 1993), amely a mentelmi joggal összefüggő szabályozást tartalmazó 68. § módosítását végezte el. A l. cost. n. 1 (6 március 1992) az amnesztia alkalmazásával és a büntetések csökkentésével foglalkozó 79. §-sal kapcsolatos felülvizsgálatot tartalmazta. Ennek eredményeként kialakult a Képviselőházra és a Szenátusra vonatkozó alapvető alkotmányi rendelkezések összessége, amely tartalmazza az aktív és a passzív választójog szabályokat, a választási alapelveket, a megbízási időtartamot, a kamarák összetételét, illetve a mandátumkiosztás általános szabályait.⁵⁸

2. A l. cost. n. 1 (16 január 1989) módosította az Alkotmány 96. §-át, a 134–135. §-ait, illetve a l. cost. n. 1 (11 március 1953) rendelkezéseit, valamint az Alkotmány 96. §-a által a *Minisztertanács* elnöke és tagjai által elkövetett bűntettekkel kapcsolatos felelősségrevonási eljárással összefüggő normákat. Következésképpen kialakult a Minisztertanács tagjainak mentelmi jogára vonatkozó hatályos szabályozás, amely szerint a hivataluk során elkövetett bűncselekményekért bármely kamara felhatalmazása esetén vonhatók csak felelősségre az alkotmányi törvényi szabályozással összhangban (96. §⁵⁹). E szabály azokra is vonatkozik, akiknek a megbízatása megszűnt.

3. A l. cost. n. 1 (9 február 1948) az *Alkotmánybíróság* tevékenységére vonatkozó szabályokat állapította meg, és a függetlenségét biztosította, míg a l. cost. n. 1 (11 március 1953) kiegészítő szabályokat fogalmazott meg a testület tekintetében. A l. cost. n. 2 (22 november 1967) az Alkotmánybíróságra vonatkozó rendelkezéseket módosította. Itt említhető meg

a l. cost. n. 1 (16 január 1989), amely megváltoztatta az Alkotmány 134–135. §-ait is kialakítva az Alkotmánybíróság hatáskörére, tagjaira és a köztársasági elnök felelősségre vonási eljárására vonatkozó általános szabályokat.⁶⁰

4. Az *alapjogokkal* összefüggésben megemlíthető a l. cost. n. 2 (23 november 1999), amely a tisztességes eljárás elvét illesztette be a 111. §-ba. A l. cost. n. 1 (17 január 2000) a külföldi szavazóközetek kialakításáról szóló a 48. §-t módosította annak érdekében, hogy a külföldön lakóhellyel rendelkező olasz állampolgárok is szavazni tudjanak. Ehhez kapcsolódik a l. cost. n. 1 (23 január 2001) is, amely a külföldön lakóhellyel rendelkező olasz állampolgárokat képviselő parlamenti tagok létszámáról rendelkező 56–57. §-okat módosította (Képviselőházba 12, Szenátusba 6). A l. cost. n. 1 (30 május 2003) az 51. §-t változtatta meg, amely ma a nőknek és a férfiaknak egyenlő lehetőségeket biztosít. A l. cost. n. 1 (21 június 1967) rendelkezett a háborús bűnösök kiadatásáról.

5. A *helyi autonómiákkal* kapcsolatban említésre érdemes a l. cost. n. 1 (9 március 1961), amely három szenátort határozott meg Trieszt, Duino Aurisina, Monrupino, Muggia, San Dorligo della Valle és Sgonico településeknek. A l. cost. n. 3 (27 december 1963) a régiók felsorolásáról szóló 131. §-t egészítette ki Molise régióval, és az 57. §-t is módosította, amely a Molise-t képviselő szenátorok létszámát kettőben határozza meg. Később, a l. cost. n. 1 (22 november 1999) a régiók Giuntája (kabinet) elnökének közvetlen megválasztására és a régiók szabályozási autonómiájára vonatkozó rendelkezések vezette be az alaptörvénybe, majd az V. Cím módosítását a l. cost. n. 3 (18 október 2001) végezte el. A 2001-ben elfogadott változtatás értette az Alkotmány 114. § (1) bekezdését,⁶¹ amely szerint Köztársaság már nem azonos kizárólag az állammal.⁶² A 116. § (3) bekezdése határozza meg a „differenciált regionalizmust”. A 117. § (1) bekezdése alapján a „*törvényhozó hatalmat az állam és a régiók gyakorolják az Alkotmánnyal, az Európai Unió által meghatározott korlátozásokkal és a nemzetközi kötelezettségekkel összhangban*”. A módosítás a nemzetközi kapcsolatok széles tárházát nyitja meg a régiók előtt, mivel – az állami törvényben meghatározott esetben és módon – a hatáskörükbe tartozó ügyekben más államokkal egyezményeket, más államok területi egységeivel megállapodásokat köthetnek (117. § (9) bek.).⁶³ A reform új – fordított logikájú – törvényalkotási hatásköri megosztást vezetett be a központi kormányzat és a régiók között.⁶⁴ A módosítás előtt ugyanis a régiók csak az Alkotmány által kifejezetten számukra meghatározott hatáskörben hozhattak döntéseket.⁶⁵ A hatályos alaptörvény azonban a központi hatalom számára fenn-

tartott és a régiókkal közösen, párhuzamosan gyakorlandó törvényalkotási tárgyköröket sorolja fel. A központ számára kifejezetten nem nevesített tárgykörökben pedig a régióknak van önálló törvényalkotási hatáskörük (117. § (4). bek.). A 117. § (6) bekezdésében⁶⁶ írt rendelkezés szerint az állam csak akkor adhat ki szabályozást (regolamento), ha kizárólagos törvényhozási kompetenciája van a tárgykörben, és ha nem határozza el, hogy a közigazgatási funkciót a régióra ruházza át.⁶⁷ A reform a szubszidiaritás, a differenciálás, az adekvátság és az egységesség Alkotmányba emelt elvei mentén újraszervezte a közigazgatási feladatok megosztását is. Ennek eredményeként a községeknek széles közigazgatási hatáskörük van, minden közigazgatási funkció ide tartozik, kivéve, ha az a fenti elvek miatt a többi területi egység hatáskörébe utalt. (118. § (1) bek.⁶⁸).⁶⁹ Korábban a közigazgatási hatáskörök az államot és a régiókat párhuzamosság elve alapján illették meg. A pénzügyi autonómia kiszélesítését valósította meg a 119. §. A korábbi rendszerben helyi szervek az államtól kaptak pénzügyi forrásokat.⁷⁰ 2001 óta a regionális kabinet elnökeit általános és közvetlen választáson választják (122. § (5) bek.⁷¹), ellentétben a korábbi szabályozással, amikor a regionális tanácstól nyerte a megbízatását. A regionális kabinet a régió végrehajtó szerve, míg regionális tanács gyakorolja a regionális törvényhozó hatalmat (121. § (3), (2) bekk.⁷²). Minden régióknak statútuma van, amely az Alkotmánnyal összhangban meghatározza a régió kormányformáját, szervezetének és működésének alapelveit. (123. § (1) bek.⁷³). Az újítást egyrészt azt jelenti, hogy a statútumok a regionális autonómiák önálló aktusai, amelyek érvényességéhez már nem kell a központi állam jóváhagyása. Másrészt új szabályként jelenik meg, hogy a statútumnak csak az Alkotmánnyal, és nem az állami törvényekkel kell összhangban lennie.⁷⁴ A reform hatására az esetleges alkotmányellenesség kapcsán Alkotmánybírósághoz fordulhat nemcsak a kormány, hanem a régió is abban az esetben, ha hatáskörsértés történt: regionális törvény túllépi a régió hatáskörét, állami törvény vagy más törvényi erővel rendelkező aktus, illetve más régió törvénye megsérti a régió törvényhozói hatáskörét.⁷⁵ A reform hatására⁷⁶ a központi kormányzat többé nem rendelkezik semmiféle ellenőrzési vagy koordinációs hatáskörrel a regionális jogalkotás, közigazgatás felett. A regionális tanács feloszlásának régebbi szabálya is megszűnt.

6. A l. cost. n. 1 (18 marzo 1958) az Alkotmány a XI. átmeneti rendelkezése az alkotmányi feltételek mellőzésével, a lakosság véleményének kikérését követően a meghatározott régiókon kívüli egyéb régiók alapítására előírt határidő alkalmazásának végső időpontját módosította 5 évre. A l. cost. n. 1

(23 ottobre 2002) a Szavoja-ház tagjainak és leszármazóinak a választójoga és a közhivatal viselése tilalmáról ((1) bek.), illetve a királynak és a férfi leszármazóinak a nemzeti területre való belépése és tartózkodása tilalmáról ((2) bek.), valamint a javaik államra szállásáról ((3) bek.) szóló XIII. átmeneti és záró rendelkezésének (1)-(2) bekezdései hatásainak az eltörléséről szólt. A (3) bekezdés azonban hatályban van, de annak alkotmányjogi igazolása sem formai, sem materiális értelemben nem áll fenn, vagyis hatályon kívül kellene helyezni.⁷⁷

7. A reformokkal foglalkozó l. cost. n. 1 (6 agosto 1993) az intézményi reformmal és az alkotmányreform szabályaival foglalkozó parlamenti bizottság működéséről rendelkezett, míg a l. cost. n. 1 (24 gennaio 1997) az alkotmányreformmal foglalkozó parlamenti bizottságot hozta létre.

8. Az *autonóm régiók statútumai* elfogadására és azok módosítására vonatkozó alkotmány erejű törvények közül néhányat még az Alkotmányozó Nemzetgyűlés fogadott el 1948-ban.

A l. cost. n. 2 (26 febbraio 1948) a szicíliai régió statútumáról szóló R.D.Lgs. n. 455 (15 maggio 1946⁷⁸) alkotmányerejű törvényé váló átalakításáról és a régió statútumának elfogadásáról szólt. Szardínia különleges statútumának⁷⁹ elfogadásáról a l. cost. n. 3 (26 febbraio 1948) rendelkezett, és a l. cost. n. 1 (9 maggio 1986) módosította a regionális tanács tagok számát e statútumban. Valle d'Aosta különleges statútumának elfogadására a l. cost. n. 4 (26 febbraio 1948) által került sor. A l. cost. n. 5 (26 febbraio 1948) határozta meg Trentino-Alto Adige, a l. cost. n. 1 (31 gennaio 1963) pedig Friuli-Venezia Giulia különleges statútumát. A l. cost. n. 1 (10 novembre 1971) által került módosítása és integrálása Trentino-Alto Adige különleges statútuma.

A l. cost. n. 1 (23 febbraio 1972) a szicíliai régió gyűlése, illetve Szardínia, Valle d'Aosta, Trentino Alto Adige és Friuli-Venezia Giulia regionális tanácsai megbízatási ideit módosította, míg a l. cost. n. 3 (12 aprile 1989) ugyanezt tette meg, és a változásokat az előbb említett 1972-ben elfogadott jogszabályba iktatta be. Ugyanekkor került hozták meg Valle d'Aosta különleges statútumát is. A l. cost. n. 2 (23 settembre 1993) módosította és integrálta Valle d'Aosta, Trentino Alto Adige, Friuli-Venezia Giulia és Szardínia különleges statútumait.

A l. cost. n. 2 (31 gennaio 2001) a különleges statútummal rendelkező régiók, illetve Trento és Bolzano tartományok regionális elnökeinek közvetlen választásával kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazta.

9. Az Alkotmány a *választási rendszer* tekintetében nem tartalmaz részletes szabályokat, pusztán a választójoggal kapcsolatban fogalmazza meg azokat a rendelkezéseket, amelyekre korábban már utalás tör-

tént, illetve meghatározza a külföldi választókerületekben választható képviselők számát.⁸⁰ Rögzíti továbbá azt, hogy hogyan kell megállapítani az egyes választókerületekben megszerezhető mandátumok számát. Ennek megfelelően a képviselőházi választásokon a lakosok legutóbbi népszámlálás szerinti létszámát elosztják 618-cal (vagyis azzal a számmal, amennyi képviselő az államon belül megválasztható), és a mandátumokat arányosan a hányadosok, illetve a legmagasabb maradékszámok alapján állapítják meg (56. § (4) bek.⁸¹). A szenátusi választásokon ugyanígy kell eljárni azzal a különbséggel, hogy itt a viszonyítási alap a régiók közötti mandátumelosztás és a régió lakosainak száma (57. § (4) bek.⁸²). Az alaptörvény tehát arányos választási rendszer kialakítását írja elő. Olaszországban 1993-ig⁸³ ilyen választási rendszerben választották meg a kamara tagjait. A 1993-ban kialakított új rendszer alapvetően a többségi elven nyugodott, de a mandátumok 25%-át az – eltérő választási formulákon alapuló – arányos választási elv alapján osztották ki.⁸⁴ Hat hónappal a 2006. évi általános választások előtt Berlusconi kormánya választási reformjavaslatot terjesztett elő. A legge 21 dicembre 2005, n. 270. listás szavazást vezetett be a „többség jutalmazásával”, amely a kapcsolt listák koalíciójának (választási koalíciók) vagy annak az önálló listának kedvez, amely a Képviselőház választásán nemzeti szinten, a szenátusi választáson pedig regionális szinten a legtöbb szavazatot szerzi meg. Mindegyik esetben olyan többségi rendszerről van szó, ahol a mandátumok kiosztása a koalíciós és a nem koalíciós listák között az arányos elv alapján történik. A számítás eredményeként valamelyik lista a kiosztható mandátumok közül 340-et (kb. 55%) szerezhethet meg. Ha ez nem történik meg, akkor a legtöbb szavazattal rendelkező listának adják oda a többségi kvótát, azaz összesen a 340 mandátumot. Ezek után folytatódik a többi, maradék mandátum kiosztása. Ugyanígy történik a szenátusi választás, csak ott regionális alapon számolnak, és alkalmazzák a „többség jutalmazását”, vagyis a többségi kvótát (55%). Látható, hogy e rendszer a parlamenti többség (55%) kialakítását kívánja elérni minden esetben. Ezt segíti elő az is, hogy a koalíciós listának meg kell nevezni – mintegy miniszterelnök-jelöltként – a koalíció fejét, illetve programot kell készítenie.⁸⁵

V. Az olasz Alkotmány jellemzői

Az Alkotmány alapvető változásokat hozott nemcsak a hatalommegosztás rendszerében és a kormányforma tekintetében, hanem az alapelvekkel, alapjogokkal, és a területi megosztással összefüggésben is.

Kialakították a rendes és a speciális státúumokkal rendelkező régiók rendszerét, ezzel cserélve fel a korábbi – 1948 előtti – központosított berendezkedést.⁸⁶ Az 1948-ban hatályba lépett, és azóta többször módosított olasz Alkotmány jellemzőit az alábbiakban lehet meghatározni.

1. Az 1947-ben létrehozott olasz alkotmánynak alapvető jellemzője, hogy egyrészt – ellentétben a Statuto Albertinóval – jogi értelemben *alaptörvénynek* minősül, *írott*, illetve *akaratlagos*, mivel azt a fentebb leírt előkészületek után az Alkotmányozó Nemzetgyűlés fogadott el.⁸⁷

2. Az Alkotmány másrészt *rigid*,⁸⁸ mivel mind eljárásai, mind materiális korlátokat tartalmaz. Az előbbieket a 138. §-ban található, és egyben időbeli és többségre vonatkozó többlétszabályt jelenítenek meg, míg az utóbbiról, ami gyakorlatilag tilalomként fogható fel, a 139. § rendelkezik.

A módosítására vonatkozó alkotmányi szabály (138. §) minősített eljárást követel meg: „Az Alkotmányt módosító és egyéb alkotmány erejű törvényeket mindkét kamara két, legalább három hónapos szünettel tartott ülésén vitatják meg, és akkor kerülnek elfogadásra, ha a második szavazáson mindkét kamara tagjai szavazatának abszolút többségét megkapják.”⁸⁹ Az alaptörvény e szakasza tovább folytatódik, és előírja, hogy az „ilyen törvényeket a közzétételüktől számított három hónapon belül referendumra kell bocsátani, ha azt az egyik kamara tagjainak egyötöde, 500 000 választópolgár vagy öt régió tanácsa kéri”.⁹⁰ Adott törvény a referendum eredményétől függően kerül kihirdetésre. Ennek megfelelően „nem hirdetik ki azt a törvényt, amely a referendumon nem kapta meg az érvényes szavazatok többségét”. Ha azonban jelentős többség – vagyis mindkét kamara tagjainak a kétharmada – támogatta az ilyen törvény megszületését mindkét kamarában, akkor nincs szükség referendum kiírására.⁹¹ Ilyen esetben tehát a közvetlen hatalomgyakorlás intézménye felett áll a közvetett hatalomgyakorlás, míg a referendum kötelező megtartásának eseteiben a helyzet éppen fordított. Az alaptörvényben materiális korlátként jelenik meg az a tilalom, amely a köztársasági államforma alkotmánymódosítással történő megváltoztatására irányul (139. §)⁹².

3. Az olasz Alkotmány harmadrészt – a XX. századi alkotmányozási hagyományoknak megfelelően – *hosszú*, mivel reagál az elfogadásának időszakában bekövetkezett változásokra, a fasiszmus időszakára, igazolja az állam szerepében az elmúlt két évszázadban bekövetkezett változásokat, a minimális államtól való elmozdulást a szociáldemokrata beavatkozó állam felé.⁹³ Az olasz Alkotmány 139. §-ból áll, amelyet római számozással XVIII. átmeneti és záró rendelkezés követ. Az 1–12. §-ok az alapelvekről rendelkeznek, az első rész az állampolgárok jogait és kö-

telezettségeit tartalmazza. Az első rész négy részre osztott: civil kapcsolatok (rapporti civili 13–28. §), erkölcsi és társadalmi kapcsolatok (rapporti etici-sociali, 29–34. §), gazdasági kapcsolatok (rapporti economici, 35–47. §), politikai kapcsolatok (rapporti politici, 48–54. §). Az egyes alapkötelezettségeket a megfelelő helyen e rendelkezések tartalmazzák, az Alkotmánynak nincs külön kötelezettségekről szóló fejezete. A második rész az államszervezeti jogtégeket foglalja magában. Az I. cím a Parlamentről (il Parlamento) szól, de elkülönítve rendelkezik a kamarákról (55–69. §) és a törvényhozási eljárásról (70–82. §). A II. cím alatt az alaptörvény a köztársasági elnökről (il Presidente della Repubblica) tartalmaz rendelkezéseket (83–91. §). A kormányra (il Governo) vonatkozó szabályozásokat a III. cím fogja át, amely külön rendelkezik a Minisztertanácsról (il Consiglio dei ministeri, 92–96. §), a közigazgatásról (97–98. §), továbbá az egyéb alkotmányi szervekről, mint például a Gazdaság és a Munka Nemzeti Tanácsáról (il Consiglio nazionale dell'economia e del lavoro, 99. §), illetve az Államtanácsról (il Consiglio di Stato, 100. § (1) bek.), valamint a Számvevőszékről (la Corte dei conti 100. § (2) bek.). A IV. cím a bírászkodásra vonatkozó alapvető szabályokat tartalmazza, és meghatározza az igazságszolgáltatás szervezetét (101–110. §), illetve az arra vonatkozó általános szabályokat (111–113. §). Az Alkotmány V. címe a régiókról, a tartományokról és a községekről rendelkezik (114–133. §).⁹⁴ A VI. cím az alkotmányi garanciákat tartalmazza, intézményesíti az Alkotmánybíróságot (134–137. §), illetve rendelkezik az alkotmánymódosításra és az alkotmány erejű törvényekre vonatkozó már említett szabályairól (138–139. §). Az átmeneti és a záró rendelkezések a legkülönbözőbb szabályozásokat tartalmazzák, amelyek közül a legtöbb átmeneti rendelkezés, és az utolsó (XVIII.) szabály írja elő a hatályba lépés időpontját, az Alkotmány megismertetésének és terjesztésének módját,⁹⁵ illetve azt, hogy az „Alkotmányt mint a Köztársaság alaptörvényét hűen kell tisztelni minden állampolgárnak és az állam összes szervének”.⁹⁶

4. Az alaptörvény 1. § (1) bekezdéséből kitűnik, hogy Olaszország államformája köztársaság.⁹⁷ A kormányzati rendszerre alapvetően az Alkotmánynak a Köztársaság szerkezetéről szóló II. részéből lehet következtetni, amely a parlamentáris kormányzati rendszerek⁹⁸ jellemzőit viseli magán.⁹⁹ Az olasz Alkotmány államszervezési elvei közé tartozik a köztársasági formával szoros összefüggésben álló demokrácia és a munka elve,¹⁰⁰ a népszuverenitás,¹⁰¹ a jogszuverenitás¹⁰² és az állami szuverenitás¹⁰³ elvei, valamint az alapjogok tiszteletben tartásának elve,¹⁰⁴ és az ehhez kapcsolódó állam és egyház, illetve a vallási felekezetek viszonya.¹⁰⁵ Az államszer-

kezet az Alkotmány 5. §-ában meghatározott egységesség és oszthatatlanság, illetve decentralizáció elveivel jellemezhető.¹⁰⁶ A területi felosztást a 114. § (1) bekezdése tartalmazza, amely szerint „Köztársaság településekből, tartományokból, nagyvárosokból, régiókból és az államból áll”,¹⁰⁷ amelyek közül a területi egységek saját statútumokkal, hatáskörökkel és feladatokkal rendelkeznek az Alkotmányban meghatározott elvekkel összhangban (114. § (2) bek.¹⁰⁸). A régiók közül 5 az önállóság különleges formáját és feltételeit élvezzi, és statútumaik alkotmányi erővel rendelkeznek (116. § (1)-(2) bek.¹⁰⁹). Az 1. § (1) bekezdésében meghatározott köztársaság elvéből – különös tekintettel az V. fejezet módosítására – nem lehet levezetni sem az unitárius állam elvét,¹¹⁰ sem a föderatív állami berendezkedést. Olaszország olyan regionális államként aposztrofálható, amelyben érvényesülnek az 5. §-ban megfogalmazott alapelvek. E megfogalmazás megfelel az alkotmánymódosító hatalom által meghatározott elképzelésnek is, mivel az V. fejezet címét nem változtatta át „Az állam federális berendezkedésére”.¹¹¹

5. Az Alkotmány megnevezi, de nem definiálja a Parlamentet.¹¹² Az 55. § (1) bekezdése csak annyit deklarálni, hogy a „Parlament a Köztársaság Képviselőházából és Szenátusából áll”,¹¹³ illetve a 70. § meghatározza, hogy a „törvényhozás feladatát a kamarák együtt gyakorolják”.¹¹⁴ Ez azonban csak az állami törvények kibocsátására vonatkozik. A 2001-ben módosított 177. § (1) bekezdése kimondja ugyanis, hogy a „törvényhozó hatalmat az állam és a régiók gyakorolják, az Alkotmánnyal, az Európai Unió által meghatározott korlátozásokkal és a nemzetközi kötelezettségekkel összhangban”.¹¹⁵ Vagyis, az Alkotmány a törvényhozó hatalmat nem kizárólag a központi jogalkotó, a Parlament számára tartotta fenn, hanem azt megosztotta az állam és a régiók között.¹¹⁶ Az államon pedig e tekintetben nemcsak a Parlamentet kell érteni, hanem a kormányt is, mivel a 76. § alapján „a törvényhozás feladatát a kormányra átruházni nem lehet, kivéve, ha az csak korlátozott időre, meghatározott tárgykörben az alapelvek és irányelvek rögzítésével történik”.¹¹⁷ A Képviselőház 630 tagból áll, akik közül 12-t külföldi választókerületben választanak meg (56. § (2) bek.¹¹⁸). A Szenátus tagjainak létszáma 315, de ebből hatot külföldi választókerületben választanak meg (57. § (2) bek.¹¹⁹) általános és közvetlen választójog alapján. Szenátori választáson az aktív választójog életkori korlátja 25, a passzív 40. életév. Képviselővé választható a 25. életévét betöltött választó.¹²⁰

A köztársasági elnökre vonatkozóan az Alkotmány rögzíti a 87. § (1) bekezdésében, hogy ő „az államfő, és képviseli a nemzet egységét”.¹²¹ Az államfőt a Parlament választja meg 7 évre titkos szavazással, kétharmados többséggel¹²² tagjai együttes ülésén a

politikai és polgári jogokkal rendelkező 50. életévét betöltött állampolgárok közül (83. §,¹²³ 85. § (1) bek.,¹²⁴ 84. § (1) bek.¹²⁵).

A Köztársaság *kormány* gyakorolja a végrehajtó hatalmat. A kormány a köztársasági elnök által ki-nevezett Tanács elnökéből (Presidente del Consiglio) és a miniszterekből áll, akik együttesen alkotják a Minisztertanácsot (Consiglio dei ministri, 92. §¹²⁶). A kormánynak az Alkotmány szerint rendelkeznie kell mindkét kamara bizalmával (94. § (1) bek.¹²⁷). Az alaptörvény nem határoz meg részletes feladatokat a kormány számára.¹²⁸

Az Alkotmány részletesen felsorolja a *közigazgatás* ellátásának alapelveit, így megnevezi a törvényesség, a gyors ügyintézés, a pártatlanság, a rezsort, a pályázás, a nemzet kizárólagos szolgálatának, illetve a politikamentesség elvét (97–98. §¹²⁹). A közigazgatás törvényességét a kormánytól független, jogi és közigazgatási tanácsadó feladatokat ellátó *Államtanács* (il Consiglio di Stato) biztosítja (100. § (1) bek.,¹³⁰ 100. § (3) bek.).¹³¹

A *Gazdaság és Munka Nemzeti Tanácsa* (il Consiglio nazionale dell'economia e del lavoro) a törvény által meghatározott módon a termelők szakértőiből és képviselőiből áll, bizonyos esetekben a kamarák és a kormány tanácsadó szerve, törvényt kezdeményezhet, és közreműködik a gazdasági és társadalmi törvényhozásban (99. §¹³²).

A *Számvevőszék* (la Corte dei conti) – mint kormánytól független szerv – gyakorolja a törvényességi ellenőrzést a közpénzügyek felett (100. § (2)–(3) bek.¹³³).

Az *igazságszolgáltatást* a minden más hatalomtól független, önálló szervezetet alkotó rendes bíróságok látják el, és az igazságot a nép nevében szolgáltatják (104. § (1) bek.,¹³⁴ 102. § (1) bek.,¹³⁵ 101. § (1) bek.¹³⁶).¹³⁷

Az *Alkotmánybíróság* tizenöt tagból álló testület, amely normakontrollt gyakorol, hatásköri vitákban és a köztársasági elnök vád alá helyezéséről dönt (135. § (1) bek.,¹³⁸ 134. §). Az alkotmánybírák egyharmadát a köztársasági elnök, egyharmadát a Parlament együttes ülése, egyharmadát pedig a legfelsőbb szintű rendes és igazgatási bíróságok nevezik ki egyszer kilenc évre. (135. § (1) bek., 135. § (3) bek.¹³⁹). A jogszabály alkotmányellenességének megállapításáról szóló határozat közzététele után az ilyen jogszabály a hatályát veszti (136. § (1) bek.¹⁴⁰), a döntés erga omnes hatályú.¹⁴¹

6. Az olasz alaptörvény kifejezetten *antifasiszta*,¹⁴² mivel olyan alapelveket, intézményeket és alapjogokat tartalmaz, amelyek teljesen ellentétesek a fasiszta rezsimmel. E tekintetben érdemes utalni az Alkotmány átmeneti és záró rendelkezéseire, mivel a XII. cikk szerint „tilos a feloszlatott fasiszta párt bármilyen formában történő újjászervezése”.¹⁴³

VI. A 2005. évi sikertelen alkotmányreform¹⁴⁴

2004 utolsó hónapjaiban a kormányon lévő Casa di Libertá (Berlusconi által vezetett párt) koalíciója az olasz Alkotmány II. részére vonatkozó reformot készített elő az ellenzékkel való egyeztetés, illetve az elmúlt évek alkotmánybírói gyakorlatának figyelembe vétele nélkül. Az előterjesztők szerint a reform a középbal többség által a régiókra vonatkozó, 2001-ben elfogadott alkotmánymódosítás korrekciója lett volna, amelyet szintén az akkori ellenzék kihagyásával készítettek elő.¹⁴⁵ Megjegyzendő azonban, hogy a 2001. évi reform a praktikus alkotmányozás, míg az újabb a modellváltásos alkotmányozás csoportjába tartozik.¹⁴⁶

1. Az olasz Parlament elfogadta az Alkotmány módosításait,¹⁴⁷ amely annak hozzávetőlegesen ötven rendelkezését változtatta meg. Mivel az alkotmánymódosító törvényt nem fogadta el a megkívánt többség a második szavazáskor, megerősítő referendum tartását kérte mindenki, aki erre jogosult: (valamelyik) kamara tagjai egyötöde, ötszázezer választópolgár, öt regionális tanács. A második alkotmányos referendument Olaszországban 2006. június 25–26-án tartották.¹⁴⁸ A kérdés a következő volt: „Elfogadja-e az »Alkotmány II. részének módosítására« vonatkozó alkotmányi törvény rendelkezéseit, amelyet a Parlament n. 269 del 18 novembre 2005 jelzéssel elfogadott, és a Gazzetta Ufficialeban közzétett?”¹⁴⁹ A referendumon a választók 61,70%-a határozott úgy, hogy megakadályozzák a reformot, amelyet csak Lombardia és Veneto régió választópolgárai fogadtak el.

2. Ha a reform hatályba léphetett volna, az olyan új föderális köztársaság megszületését vonta volna magával, ahol a végrehajtó hatalomnak sokkal jelentősebb, erősebb szerepe lett volna, ezzel párhuzamosan a köztársasági elnök szerepe csökkent volna. Kialakításra került volna a konstruktív bizalmatlanság intézménye, illetve átalakították volna a parlamenti munkamegosztást a Képviselőház és a Szenátus között. A bizalom kérdésében csak az előbbi dönthetett volna. A Szenátus föderális Szenátussá alakult volna át, amelynek – hasonlóan a Képviselőházhoz – saját jogalkotási hatáskörei lettek volna. Lehetőség lett volna azonban a közös jogalkotásra is. Csökkentették volna a képviselők létszámát is (szénátorok: 315-ről 252-re, képviselők: 630 helyett 500), illetve a szenátusi választáson megszüntették volna a külföldi választókerületeket. A szenátusi választáson az aktív választójog 25 évről 18-ra, a passzív pedig 40-ről

25 évre változott volna. A képviselő-választáson a passzív választójog életkori határa 25 évről 21 évre csökkent volna.¹⁵⁰ A reform a federális szenátusi és a képviselőházi tisztség között – az eltérő normatív hatáskörök miatt – szigorú összeférhetlenségi szabályokat állapított volna meg.¹⁵¹

Az V. fejezettel összefüggésben többek között átalakították volna a 2001-ben meghatározott törvényhozási hatáskörök megosztását, illetve visszavezették volna a nemzeti érdek vizsgálatát mint a regionális törvényhozás korlátját, amelyet a 2001. évi reform szüntetett meg. Módosították volna az Alkotmánybíróság összetételét a létszám változatlanul hagyása mellett,¹⁵² illetve demokratizálták volna az alkotmánymódosítást, vagyis referendum tartásának lehetőségét megteremtették volna mindenfajta alkotmányi reform és alkotmányerejű törvény felett akkor is, ha az a második szavazatkor is megkapta a kétharmados többséget.¹⁵³ Az alkotmánymódosító törvény kizárólag a törvényhozási hatáskörök megosztására vonatkozó szabályokat léptette volna hatályba ex nunc hatállyal, míg más rendelkezéseket 2011 vagy 2016-tól rendelte volna alkalmazni.¹⁵⁴

Az olasz alkotmányos rendszer változását áttekintve látható, hogy adott alaptörvényi, illetve alkotmányi kereteken belül többfajta rezsím¹⁵⁵ is kialakítható. A hatályos köztársasági Alkotmánnyal és alkotmányos berendezkedéssel is alapvetően ez történt, (illetve történt volna), a választási rendszer megváltoztatása, a kormányzati rendszerben bekövetkezett változás, (illetve a nép által elutasított 2005. évi reform) miatt.

Jegyzetek

¹ A normaszöveget lásd: <http://www.quirinale.it/constituzione/Preunitarie-testi.htm> (2007. február 9.)

² A Statuto nem az első és egyetlen „alkotmány” volt, amelyet a XVIII. végén és a XIX. század elején Itáliában elfogadtak. Erről lásd bővebben. Paolo Barile–Enzo Cheli–Stefano Grassi: Istituzioni di diritto pubblico. CEDAM 2002. 47–48. o.

³ Károly Albert uralkodása idején kezdődött Itália egységének megteremtése, ekkor egyesült Szardínia és Piemont. Károly Albert annak érdekében, hogy országát bővítse, 1848-ban hadat üzent az Észak-Itália nagy részét uraló Osztrák Birodalomnak, ám már a következő évben vereséget szenvedett a novarai csatában. Ennek következtében 1849-ben lemondott a trónról azért, hogy fia jobb feltételekkel köthessen békét, majd Portugáliába ment, ahol nem sokkal később meg is halt. Fia, Vittorio Emanuele II (II. Viktor Emánuel, Piemont, Savoya és Szardínia királya) azonnal fegyverszünetet kért, amelyet Radetzky marsall meg is adott. Radetzky csupán a hadi költségek megtérítését követelte, sőt kormánya még ezt is hajlandó lett volna elengedni, ha az új király megígéri az új itáliai alkotmány eltörlését. Viktor Emánuel azonban ezt kategorikusan megtagadta. Nem akart függőségi helyzetbe kerülni, nem akart lemondani arról, hogy Itália egyszer meg egységes, összefüggő királysággá váljon. Megmaradt tehát az itáliai alkotmány mint a nagy mozgalom emléke és a jövő záloga. Az olasz egység megteremtését lásd többek között: Bodnár Erzsébet: Az olasz risorgimento és az Olasz Királyság történetének alapvonásai (1815–1914). Káló 1999. 2. sz. <http://www.bartleby.com/65/ri/Risorgim.html>,

[bartleby.com/65/ri/Risorgim.html](http://www.bartleby.com/65/ri/Risorgim.html),

⁴ A francia hatásról lásd bővebben: Augusto Barbera – Carlo Fusaro: Corso di diritto pubblico. Quarta edizione, Il Mulino. 2006. (a továbbiakban Barbera – Fusaro: Corso ... 2006.) 405. o.

⁵ Lásd legge 17 marzo 1861 n. 4761.

⁶ 1944-től ugyanis „ideiglenes alkotmány” volt hatályban. Barile–Cheli–Grassi: i. m. 47. o. Erről lásd később.

⁷ Enrico Cuccodoro: Legato Repubblicano e memoria costituzionale. G. Giappichelli Editore, Torino 2005. 7–8. o.

⁸ Alfonso Di Giovine e Mario Dogliani: Dallo Statuto Albertino alla Costituzione repubblicana. Stato della Costituzione. Guido Neppi Modona (a cura di) Il Saggiatore 1998. XXIII. o.

⁹ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 406. o. Az egység nyilvánításától kezdve az első világháborúig eltelő időben a Statuto két eltérő értelmezése látott napvilágot. A kisebbségi és végül elvetett elmélet szerint a dokumentum a szabadságjogok és a parlamenti előjogok garanciája volt. A másik álláspont hangsúlyozta a monarcha-kormány folytonosságának egységessítő szerepét, és azt, hogy a Statuto a politikai és szociális problémák, elégedetlenségek elkerülése érdekében kész volt figyelmen kívül hagyni az alkotmányos szabadságokat. Di Giovine e Dogliani: i. m. XXV. o.

¹⁰ Art. 5. Al Re solo appartiene il potere esecutivo. Egli è il Capo Supremo dello Stato: comanda tutte le forze di terra e di mare; dichiara la guerra: fa i trattati di pace, d'alleanza, di commercio ed altri, dandone notizia alle Camere tosto che l'interesse e la sicurezza dello Stato il permettano, ed unendovi le comunicazioni opportune. I trattati che importassero un onere alle finanze, o variazione di territorio dello Stato, non avranno effetto se non dopo ottenuto l'assenso delle Camere.

¹¹ Art. 3. Il potere legislativo sarà collettivamente esercitato dal Re e da due Camere: il Senato, e quella dei Deputati.

¹² Art. 7. Il Re solo sanziona le leggi e le promulga.

¹³ Art. 56. Se un progetto di legge è stato rigettato da uno dei tre poteri legislativi, non potrà essere più riprodotto nella stessa sessione.

¹⁴ Art. 68. La Giustizia emana dal Re, ed è amministrata in suo Nome dai Giudici ch'Egli istituisce.

¹⁵ Art. 65. Il Re nomina e revoca i suoi Ministri

¹⁶ Art. 36. Il Senato è costituito in Alta Corte di Giustizia con decreto del Re per giudicare dei crimini di alto tradimento, e di attentato alla sicurezza dello Stato, e per giudicare i Ministri accusati dalla Camera dei Deputati. In questi casi il Senato non è capo politico. Esso non può occuparsi se non degli affari giudiziari, per cui fu convocato, sotto pena di nullità.

¹⁷ Art. 47. La Camera dei Deputati ha il diritto di accusare i Ministri del Re, e di tradurli dinanzi all'Alta Corte di Giustizia.

¹⁸ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIII. o., Cuccodoro: i. m. 9. o.

¹⁹ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 406. o.

²⁰ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIV. o.

²¹ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 407. o.

²² Art. 69. I Giudici nominati dal Re, ad eccezione di quelli di mandamento, sono inamovibili dopo tre anni di esercizio.

²³ Art. 71. Niuno può essere distolto dai suoi Giudici naturali. Non potranno perciò essere creati Tribunali o Commissioni straordinarie.

²⁴ Art. 72. Le udienze dei Tribunali in materia civile, e i dibattimenti in materia criminale saranno pubblici conformemente alle leggi. Vö. Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIV. o.

²⁵ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIV. o.

²⁶ Art. 6. Il Re nomina a tutte le cariche dello Stato; e fa i decreti e regolamenti necessari per l'esecuzione delle leggi, senza sospenderne l'osservanza, o dispensarne.

²⁷ Art. 55. Ogni proposta di legge debb'essere dapprima esaminata dalle Giunte che saranno da ciascuna Camera

nominate per i lavori preparatorii. Discussa ed approvata da una Camera, la proposta sarà trasmessa all'altra per la discussione ed approvazione; e poi presentata alla sanzione del Re.

²⁸ Art. 73. L'interpretazione delle leggi, in modo per tutti obbligatorio, spetta esclusivamente al potere legislativo.

²⁹ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIV. o.

³⁰ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIV., XXV. o. Erről lásd bővebben

³¹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Benito_Mussolini (2007. február 12.)

³² Di Giovine e Dogliani: i. m. XXVI-XXVII. o., Barbera – Fusaro: Corso ... 2006. 408–409. o., Cuccodoro: i. m. 11–13. o., Barile–Cheli–Grassi: i. m. 50–51. o.

³³ Az olasz jogszabályok megnevezése mindig tartalmazza a kihirdetés (nem az elfogadás!) időpontját (nap/hónap/év), illetve azt a sorszámot, amely – az alkotmányi törvények kivételével – folyamatos következik. Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 111–112. o.

³⁴ A decreto legge (d.l.) olyan, a kormány által alkotott jogforrás, amely törvényi erejével rendelkezik. Elfogadásához a kormánynak rendelkeznie kell a kamarák felhatalmazásával, amelyre vonatkozó szabályokat az Alkotmány rögzíti: rendkívüli és sürgős esetnek kell fennállnia, és az elfogadott d.l.-t a törvénnyé alakítása céljából még aznap be kell mutatni a kamaráknak (77. §).

³⁵ Regio decreto az állam által kibocsátott jogszabály.

³⁶ Arról a folyamatról, amelyben Mussolini eleinte tisztelte a parlamentáris berendezkedést, majd azt fokozatosan lebontotta, lásd Piero Calandra: *Il governo della Repubblica*. Il Mulino, Bologna 2002. 17–18. o.

³⁷ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXVI. o.

³⁸ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXVI-XXVII. o.

³⁹ Például a közoktatásból való kizárásról (r.d.l. 1390/1938), ennek végrehajtásával foglalkozó hivatalokkal kapcsolatos jogszabály (r.d.l. 1728/1938) stb.

⁴⁰ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 409. o.

⁴¹ A történelmi háttérrel lásd Czettler Antal: *Mussolini bukása I–III*. Magyar Szemle 2005. 11–12. sz. http://www.magyszemle.hu/archivum/14_11-12/10czettler.htm, 2006. 1–2. sz. http://www.magyszemle.hu/archivum/15_01-02/03.html (2007. február 12.)

⁴² Az olasz pártrendszeréről (2000-ig) lásd Magyarul Krizmanits József: *Egységes vagy több lábon álló jobboldal? Kereszténydemokrata és konzervatív pártok Nyugat-Európában*. <http://iroga.hu/mdf/krizmanits.html> (2007. 03. 11.), Szabó Tibor: *Szélsőjobboldali pártok Olaszországban*. <http://www.ceeol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=d77964eb-f623-454e-9a10-b57eca84faa7> (2007. 03. 13.)

⁴³ A helytartó a király ideiglenes helyettesítésére szolgált teljes jogkörrel azokban az időkben, amikor az nem volt képes ellátni a feladatát. Mario Fiorillo: *Il capo dello stato*. Editori Laterza 2002. 83. o.

⁴⁴ Ez a helytartó által kiadott jogforrás.

⁴⁵ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXVII, XXVIII. o., Barbera – Fusaro: Corso ... 2006. 410., 411. o.

⁴⁶ Cuccodoro: i. m. 13. o. Lásd bővebben Barile – Cheli – Grassi: i. m. 53–57. o.

⁴⁷ Livio Paladin: *Per una storia costituzionale dell'Italia repubblicana*. Il Mulino 2004. 32. o. Általános vélemény volt akkoriban, hogy a szavazatokat „rosszul” számították össze, és emiatt tudott Olaszország köztársasággá válni.

⁴⁸ Barile–Cheli–Grassi: i. m. 58. o.

⁴⁹ Elnöke: Giuseppe Saragat, majd Umberto Terracini.

⁵⁰ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 411. o., Paladin: *Per una storia ...* 40. o.

⁵¹ Elnöke: Meuccio Ruini. Barbera–Fusaro: i. m. 412. o., Cuccodoro: i. m. 13. o. Az alkotmányozás munkálatait lásd bővebben: Paladin: *Per una storia ...* 48–54. o.

⁵² Di Giovine e Dogliani: i. m. XXVIII. o.

⁵³ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 412. o.

⁵⁴ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXIX., XXX. o.

⁵⁵ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 413–417. o. Más korszakolást lásd Barile–Cheli–Grassi: i. m. 61–63. o. A második fázisról lásd bővebben Paladin: *Per una storia ...* 239–296. o., http://it.wikipedia.org/wiki/Costituzione_della_Repubblica_italiana. Az olasz (alkotmány)történetet lásd angolul: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Italian_Republic

⁵⁶ Mario Dogliani: *La legislazione costituzionale*. In: *Il diritto pubblico nella seconda metà del XX secolo* (a cura di Sabino Cassese). Dott.a. Giuffrè Editore, Milano 2002. 1022–1024. o., http://it.wikipedia.org/wiki/Costituzione_della_Repubblica_italiana. Dogliani szerint az alkotmánymódosító hatalomnak nem szabadott volna különleges hatalmú erővé válnia, hanem az alkotmányozók választásának megfelelően olyan tevékenységet kellett volna kifejtene, amely az Alkotmányhoz közel áll, és azt tökéletesíti. Dogliani: i. m. 1041. Ehhez képest lásd például az V. fejezetre vonatkozó módosításokat.

⁵⁷ A l. cost. a legge costituzionale, vagyis az alkotmányi erejű törvény rövidítése.

⁵⁸ Ezekről bővebben lásd később.

⁵⁹ Art. 96 Il Presidente del Consiglio dei ministri ed i ministri, anche se cessati dalla carica, sono sottoposti, per i reati commessi nell'esercizio delle loro funzioni, alla giurisdizione ordinaria, previa autorizzazione del Senato della Repubblica o della Camera dei deputati, secondo le norme stabilite con legge costituzionale.

⁶⁰ Erről bővebben lásd később.

⁶¹ 114.§ (1) Köztársaság településekből, tartományokból, nagyvárosokból, régiókból és az államból áll.

⁶² Lásd Cesare Pinelli: *Il Nuovo Titolo V della parte II della Costituzione – Primi problemi della sua attuazione*. L'ordinamento repubblicano nel nuovo impianto del Titolo V. 2. o. www.associazionedeicostituzionalisti.it (2005. 08. 24.), Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 312. o.

⁶³ Antonio D'Atena: *Il Nuovo Titolo V della parte II della Costituzione – Primi problemi della sua attuazione*. La nuova disciplina costituzionale dei rapporti internazionali e con l'Unione Europea. 3–4. o. www.associazionedeicostituzionalisti.it (2005. 08. 24.)

⁶⁴ A témáról lásd bővebben Corrado Magro: *Il riparto di competenze legislative fra Stato e regioni nella giurisprudenza della Corte Costituzionale dopo la riforma del Titolo V*. www.associazionedeicostituzionalisti.it (2005. 07. 18.), Massimo Luciani: *Le nuove competenze legislative delle Regioni a statuto ordinario*. Prime osservazioni sui principali nodi problematici della l. cost. n. 3 del 2001. Vö. Barbera – Fusaro: Corso ... 2006. 316–322. o., Sergio Bartole – Roberto Bin – Giandomenico Falcon – Rosanna Tosi: *Diritto regionale*. Il Mulino, 2005. 141–183. o.

⁶⁵ Vö. a régi 127. §-sal.

⁶⁶ Art 117. 6. La potestà regolamentare spetta allo Stato nelle materie di legislazione esclusiva, salva delega alle Regioni. La potestà regolamentare spetta alle Regioni in ogni altra materia. I Comuni, le Province e le Città metropolitane hanno potestà regolamentare in ordine alla disciplina dell'organizzazione e dello svolgimento delle funzioni loro attribuite.

⁶⁷ Bin: i. m. 3. o.

⁶⁸ Art. 118. 1. Le funzioni amministrative sono attribuite ai Comuni salvo che, per assicurarne l'esercizio unitario, siano conferite a Province, Città metropolitane, Regioni e Stato, sulla base dei principi di sussidiarietà, differenziazione ed adeguatezza.

⁶⁹ A témáról lásd bővebben Bin: i. m. Vö. Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 322–324. o., Bartole–Bin–Falcon–Tosi: i. m. 183–193. o.

⁷⁰ l. 13 maggio 1999., n. 113, d.lgs. 18 febbraio 2000. n. 56. A d.lgs. a decreto legislativo (törvényi értékű rendelet) rövidített elnevezése. A d.lgs.-t a kormány parlamen-

ti delegált hatáskörben bocsátja ki, és a törvényhez (legge) hasonlóan elsődleges jogforrásnak számít (Alk. 76. §). Vö. Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 325–327. o., Bartole–Bin–Falcon–Tosi: i. m. 193–199. o.

⁷¹ Art. 122. 5. Il Presidente della Giunta regionale, salvo che lo statuto regionale disponga diversamente, è eletto a suffragio universale e diretto. Il Presidente eletto nomina e revoca i componenti della Giunta.

⁷² Art. 121. 3. La Giunta regionale è l'organo esecutivo delle Regioni. Art. 121. 2. Il Consiglio regionale esercita le potestà legislative attribuite alla Regione e le altre funzioni conferitegli dalla Costituzione e dalle leggi. Può fare proposte di legge alle Camere.

⁷³ Art. 123. 1. Ciascuna Regione ha uno statuto che, in armonia con la Costituzione, ne determina la forma di governo e i principi fondamentali di organizzazione e funzionamento. Lo statuto regola l'esercizio del diritto di iniziativa e del referendum su leggi e provvedimenti amministrativi della Regione e la pubblicazione delle leggi e dei regolamenti regionali.

⁷⁴ Vö. Pinelli: i. m. 3. o., és a régi 123. §-sal.

⁷⁵ Vö. a régi 127. §-sal.

⁷⁶ Vö. Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 324–325. o.

⁷⁷ A rendelkezés 1947. július 1-jén lépett hatályba. Felmerül a kérdés, hogy a XIII. rendelkezés ellentétben állt a mozgásszabadságot és az olasz területen való tartózkodás szabadságát biztosító 16. §-sal, és a tulajdonhoz való jogot garantáló 42. §-sal. Lásd bővebben: Cuccodoro: i. m. 5–29. o., Mario Pavone: L'abrogazione della XIII disposizione transitoria e finale della Costituzione. <http://www.filodiritto.com/diritto/pubblico/constituzionale/rientrosavoipavone.htm> (2007. 03. 13.)

⁷⁸ Regio decreto legislativo, az állam által alkotott jogszabály.

⁷⁹ Különleges statútummal azok a speciális régiók rendelkeznek, amelyek az Alkotmánynak megfelelően (116. § (1) bek.) az önállóság különleges formáját és feltételeit élvezik.

⁸⁰ 48. §, 56. § (2) bek., 57. § (2) bek.

⁸¹ Art. 56. 4. La ripartizione dei seggi tra le circoscrizioni, fatto salvo il numero dei seggi assegnati alla circoscrizione Estero, si effettua dividendo il numero degli abitanti della Repubblica, quale risulta dall'ultimo censimento generale della popolazione, per seicentodiciotto e distribuendo i seggi in proporzione alla popolazione di ogni circoscrizione, sulla base dei quozienti interi e dei più alti resti.

⁸² Art. 57. 4. La ripartizione dei seggi tra le circoscrizioni, fatto salvo il numero dei seggi assegnati alla circoscrizione Estero, si effettua dividendo il numero degli abitanti della Repubblica, quale risulta dall'ultimo censimento generale della popolazione, per seicentodiciotto e distribuendo i seggi in proporzione alla popolazione di ogni circoscrizione, sulla base dei quozienti interi e dei più alti resti.

⁸³ A Szenátus választását addig a legge 6 febbraio 1948, n. 29. szabályozta. A Szenátus első választását az Alkotmány átmeneti rendelkezései rendezték, majd a következő választás szabályait már az említett törvény előírásai szerint folytatták le. A Szenátus ekkor a választott tagokon túl 106 nem választott szenátort is magában foglalt: parlamenten kívülieket, a faszizmus által üldözötteket, akiket a köztársaság elnöke nevezett ki.

⁸⁴ 143 képviselőt és 77 szenátort tehát a proporcionalitás elve szerint, míg 475 képviselőt és 232 szenátort a többségi elv alapján választottak. A Szenátusra a 4 agosto 1993 legge n. 276, a Képviselőházra pedig a 4 agosto 1993 n. 277. reformtörvények vonatkoztak. Ennek megfelelően a Kormány elfogadta e törvények egységes szerkezetbe foglalását, amelyet a „Decreto legislativo 20 dicembre 1993, n. 533-ban” hirdetett ki. Livio Paladin: Diritto Costituzionale, CEDAM, 1998. 297–300. oldal, Augusto Barbera–Carlo Fusaro: Corso di diritto pubblico, Seconda edizione, Il Mulino, 2001. 198., 199. és 231. oldal, Augusto Barbera–Carlo Fusaro: Corso di diritto pubblico, Quarta edizione, Il Mulino. 2006. 202. o., G.

MorbideLLi–L. Pegorado–A. Reposo: Diritto costituzionale italiano e comparato. Seconda edizione, Monduzzi Editore, Bologna 1997. 547–550. o. E rendszer ismertetést lásd Drinóczi Tímea: A parlamenti tagok jogállása az Olasz Köztársaságban. Parlamenti Dolgozatok V. A képviselők jogállása 2. rész. Parlamenti Módszertani Iroda. Budapest 2004. 328–335. o.

⁸⁵ Az új rendszert részletesebben lásd Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 202–206. o., angolul http://en.wikipedia.org/wiki/Italian_general_election,_2006, http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Italy#Political_parties_and_elections (2007. 03. 13.)

⁸⁶ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 413. o.

⁸⁷ Az olasz szakirodalom külön alapelveként nevesíti, hogy az alaptörvény jövőre tekintve feladatokat, programot határoz meg. Di Giovine e Dogliani: i. m. XXXI. o. Ez azonban a jogi értelemben felfogott, vagyis előíró alkotmány egy jellemzője, külön nevesítést nem igényel.

⁸⁸ Erről lásd bővebben Federico Sorrentino: Le fonti del diritto. ECIG 1997. 36–40. o.

⁸⁹ Art. 38. 1. Le leggi di revisione della Costituzione e le altre leggi costituzionali sono adottate da ciascuna Camera con due successive deliberazioni ad intervallo non minore di tre mesi, e sono approvate a maggioranza assoluta dei componenti di ciascuna Camera nella seconda votazione.

⁹⁰ Art. 38. 2. Le leggi stesse sono sottoposte a referendum popolare quando, entro tre mesi dalla loro pubblicazione, ne facciano domanda un quinto dei membri di una Camera o cinquecentomila elettori o cinque Consigli regionali. La legge sottoposta a referendum non è promulgata, se non è approvata dalla maggioranza dei voti validi.

⁹¹ Art. 38. 3. Non si fa luogo a referendum se la legge è stata approvata nella seconda votazione da ciascuna delle Camere a maggioranza di due terzi dei suoi componenti.

⁹² Art. 139. La forma repubblicana non può essere oggetto di revisione costituzionale.

⁹³ Di Giovine e Dogliani: i. m. XXXI. o., Barile–Cheli–Grassi: i. m. 59. o.

⁹⁴ A 2001-ben bekövetkezett alkotmánymódosítás alapvetően ezt a fejezetet érintette.

⁹⁵ XVIII. átmeneti rendelkezés: „Az Alkotmány szövegét 1948 végéig ki kell tenni minden település városházájában, hogy azt az állampolgárok megismerhessék.” Il testo della Costituzione è depositato nella sala comunale di ciascun Comune della Repubblica per rimanervi esposto, durante tutto l'anno 1948, affinché ogni cittadino possa prenderne cognizione.

⁹⁶ XVIII. La Costituzione dovrà essere fedelmente osservata come Legge fondamentale della Repubblica da tutti i cittadini e dagli organi dello Stato.

⁹⁷ E rendelkezésben jelenik meg az alkotmányozók azon tudatos döntése, hogy az államformáról tartott népszavazás eredményeként a nép akaratának elismeréseként rögtön az Alkotmány elején rögzítsék a köztársasági formát. Paladin: Per una storia ... 33. o.

⁹⁸ Az alkotmányozó által kialakított rendszer az olasz szakirodalom képviselői szerint atipikusnak nevezhető, mivel magán viseli az általános jellemzőket, vagyis, hogy i) a köztársasági elnök nevezi ki a kormányt, amelynek ii) rendelkeznie kell a parlamenti bizalommal, iii) az államfőnek azonban van joga felosztatni a Parlamentet, de ezek mellett az olasz kormányzati rendszer más karakterisztikus vonásokkal is rendelkezik. Ilyen például az a jellemző, hogy az államfő a klaszikus jogkörökön túl más kontroll- és egyensúlyteremtő jogosítványokkal is rendelkezik: a szuszpenzív vétőjog, az alkotmánybírák harmadának kinevezése, a szabad üzenet. Az is az atipikus jegyek közé tartozik az egyes szerzők szerint, hogy kialakításra került egyrészt az Alkotmánybíróság intézménye, amely a törvényhozó hatalmat nagymértékben korlátozza. Intézményesítették másrészt a Legfelsőbb Bírói Tanácsot, amely a bíróságok autonómiáját hivatott garantálni. Barile–Cheli–Grassi: i. m. 60–61. o.

⁹⁹ Bővebben lásd Stefano Maria Cicconetti: *Diritto parlamentare*. G. Giappichelli Editore, Torino 2005. 41–48. o., aki rávilágít arra, hogy az alkotmányozó hatalom által eredetileg kialakított parlamentáris rendszer jelentős átalakuláson esett át az idők során, mivel a kormány feletti parlamenti kontroll nagymértékben átalakult. Cicconetti ennek okát – többek között – a választási rendszer megváltoztatásában látja, mert szerinte a többségi koalíció mindig abban érdekelt, hogy megtartsa a többséget, és így a partnerek közötti viták lehetősége lecsökken, illetve a Parlament a kormány döntéseit hajja pusztán végre. Vagyis, nincs meg a kormány heterogén parlamenti kontrollja, csak önellenőrzés létezik. (47. o.).

¹⁰⁰ 1. § (1) bek. *„Olaszország munkára alapozott demokratikus köztársaság”*. A munka elvégzését összefüggésben lásd a 4. §-t. E rendelkezésekben erős társadalmi öntudat jelenik meg. Barile–Cheli–Grassi: i. m. 60. o.

¹⁰¹ 1. § (2) *„A szuverenitás a népet illeti meg, amely azt az Alkotmány által meghatározott formában és keretek között gyakorolja.”*

¹⁰² A XVIII. záró és átmeneti rendelkezés meghatározza, hogy az *„Alkotmányt mint a Köztársaság alaptörvényét hűen kell tisztelni minden állampolgárnak és az állam összes szervének”*.

¹⁰³ 11. § *„Olaszország elutasítja a háborút mint más népek szabadságának megsértését és a nemzetközi viták megoldásának eszközt; más államokkal egyenlő feltételek mellett hozzájárul a szuverenitása korlátozásához egy olyan rendszer létrehozása érdekében, amely biztosítja a békét és a nemzetek közti igazságosságot, valamint előmozdítja az ilyen céllal alakult nemzetközi szervezeteket.”* Az állami jelkép (zászló) szabályozását lásd a 12. §-ban... *„A Köztársaság zászlaja az olasz trikolor, amely egymás mellett függőlegesen elhelyezkedő, egyenlő nagyságú, zöld, fehér és piros sávokból áll.”*

¹⁰⁴ Az Alkotmány 2. §-a megerősíti, hogy bizonyos alapjogok alapvetők és az olasz demokrácia alapjai: *„A Köztársaság elismeri és biztosítja az ember sérthetetlen jogait, amelyek mint egyén, mint olyan társadalmi szervezet tagját illetik meg, amelyben személyisége kibontakozik, és megköveteli a politikai, gazdasági és társadalmi szolidaritásból fakadó megmáshíthatatlan kötelezettségek teljesítését.”* Az Alkotmány 3. § (1) bekezdése megállapítja, hogy *„Minden állampolgár egyenlő társadalmi megbecsülést élvez, és törvény előtt nemre, fajra, anyanyelvre, vallásra, politikai hovatartozásra, személyi és társadalmi körülményekre tekintet nélkül egyenlő”*. A (2) bekezdés alapján *„A Köztársaság feladata, hogy megszüntesse azokat a gazdasági és társadalmi akadályokat, amelyek ténylegesen korlátozva az állampolgárok egyenlőségét és szabadságát megátolják a személyiség szabad kibontakozását és minden dolgozó tényleges részvételét az ország politikai, gazdasági és társadalmi életében”*.

¹⁰⁵ A 7. szakasz (1) bekezdése szerint az *„állam és a katolikus egyház saját rendjükből egymástól függetlenek és szuverének”*, a (2) bekezdés pedig kimondja, hogy *„viszonyukat a Lateráni Egyezmények szabályozzák. Az Egyezmények felek által elfogadott módosításához nem szükséges az alkotmánymódosítási eljárás betartása”*.¹⁰⁵ Az Alkotmány a 8. § (1) bekezdésében meghatározza, hogy a *„törvény előtt minden vallási felekezet egyformán szabad”*. A (2) bekezdés kimondja, hogy a *„katolikustól eltérő vallási felekezeteknek joguk van saját statútumaik szerint működni, ha azok az olasz jogrendszerrel nem ellentétesek”*. A (3) bekezdés szerint az *„államhoz való viszonyukat a képviselőkkel kötött megegyezés alapján törvény szabályozza”*.¹⁰⁵

¹⁰⁶ 5. § *„Az egy és oszthatatlan Köztársaság elismeri és támogatja a helyi autonómiákat, az állami közszolgáltatás területén megvalósítja a legszélesebb körű közigazgatási decentralizációt, illetve jogalkotásának elveit és módszereit az autonómia és a decentralizáció igényeihez igazítja.”*

¹⁰⁷ Art. 114. 1. La Repubblica è costituita dai Comuni, dalle Province, dalle Città metropolitane, dalle Regioni e dallo Stato.

¹⁰⁸ Art. 114. 2. I Comuni, le Province, le Città metropolitane e le Regioni sono enti autonomi con propri statuti, poteri e funzioni secondo i principi fissati dalla Costituzione

¹⁰⁹ 116. 1., 2. Il Friuli-Venezia Giulia, la Sardegna, la Sicilia, il Trentino-Alto Adige/Südtirol e la Valle d’Aosta/

Vallée d’Aoste dispongono di forme e condizioni particolari di autonomia, secondo i rispettivi statuti speciali adottati con legge costituzionale. La Regione Trentino-Alto Adige/Südtirol è costituita dalle Province autonome di Trento e Bolzano.

¹¹⁰ Commentario alla Costituzione Volume Primo, Artt. 1-54. (a cura di Raffaele Bifulco, Alfonso Celotto, Marco Olivetti) UTET Giuridica, 2006. 11. o.

¹¹¹ Barbera–Fusaro: Corso ... 2006. 312., 313. o.

¹¹² Mint például teszi azt a magyar Alkotmány 19. § (1) bekezdése, amely szerint a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve az Országgyűlés. A Parlamentről lásd bővebben: Barbera–Fusaro: Corso ... 231–260. o., Cicconetti: i. m. 51–76. o.,

¹¹³ Art. 55. 1. Il Parlamento si compone della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica.

¹¹⁴ Art. 70. La funzione legislativa è esercitata collettivamente dalle due Camere.

¹¹⁵ Art. 117. 1. La potestà legislativa è esercitata dallo Stato e dalle Regioni nel rispetto della Costituzione, nonché dei vincoli derivanti dall’ordinamento comunitario e dagli obblighi internazionali.

¹¹⁶ A kizárólagos és a párhuzamos törvényhozó hatáskörök felsorolását a 117. (2)-(3) bekezdése végzi el.

¹¹⁷ Art. 76. L’esercizio della funzione legislativa non può essere delegato al Governo se non con determinazione di principi e criteri direttivi e soltanto per tempo limitato e per oggetti definiti. Az ilyen formában megalkotott jogszabály az ún. decreto legislativo.

¹¹⁸ Art. 56. 2. Il numero dei deputati è di seicentotrenta, dodici dei quali eletti nella circoscrizione Estero.

¹¹⁹ Art. 57. 2. Il numero dei senatori elettivi è di trecentoquindici, sei dei quali eletti nella circoscrizione Estero.

¹²⁰ Art. 56. 3. Sono eleggibili a deputati tutti gli elettori che nel giorno delle elezioni hanno compiuto i venticinque anni di età. Art. 58. 1. I senatori sono eletti a suffragio universale e diretto dagli elettori che hanno superato il venticinquesimo anno di età. Art. 58. 2. Sono eleggibili a senatori gli elettori che hanno compiuto il quarantesimo anno.

¹²¹ Art. 87. 1. Il Presidente della Repubblica è il capo dello Stato e rappresenta l’unità nazionale.

¹²² A harmadik fordulón elegendő az abszolút többség (83. § (3) bek).

¹²³ Art. 83. 1. Il Presidente della Repubblica è eletto dal Parlamento in seduta comune dei suoi membri. 2. L’elezione del Presidente della Repubblica ha luogo per scrutinio segreto a maggioranza di due terzi dell’assemblea. Dopo il terzo scrutinio è sufficiente la maggioranza assoluta.

¹²⁴ Art. 85. 1. Il Presidente della Repubblica è eletto per sette anni.

¹²⁵ Art. 84. 1. Può essere eletto Presidente della Repubblica ogni cittadino che abbia compiuto cinquanta anni d’età e goda dei diritti civili e politici.

¹²⁶ Art. 92. 1. Il Governo della Repubblica è composto del Presidente del Consiglio e dei ministri, che costituiscono insieme il Consiglio dei ministri. 2. Il Presidente della Repubblica nomina il Presidente del Consiglio dei ministri e, su proposta di questo, i ministri.

¹²⁷ Art. 94. 1. Il Governo deve avere la fiducia delle due Camere.

¹²⁸ A Mussolini-diktatúra bukása után az újjászerveződő olasz pártok egységesek voltak abban a tekintetben, hogy az új olasz Alkotmánynak meg kell akadályoznia minden olyan kísérletet, amely akár a köztársasági elnök, akár a miniszterelnök túlzott hatalmához vezethetne a későbbiekben, ezért az előbbi hatalma eredetileg szinte ceremonális, utóbbi pedig túlzottan kiszolgáltatott volt a parlamentbe jutott pártok frakcióinak. Krizmanits: i. m. <http://iroga.hu/mdf/krizmanits.html> (2007. 03. 11.) A kormányról lásd bővebben Calandra: i. m. 29–128. o. Vö. a kormányzati rendszer változásával összefüggő jogirodalmi álláspontokkal: Barile–Cheli–Grassi: i. m. 60–61.

o., Cicconetti: i. m. 47. o.

¹²⁹ Art. 97. 1. I pubblici uffici sono organizzati secondo disposizioni di legge, in modo che siano assicurati il buon andamento e l'imparzialità dell'amministrazione. 2. Nell'ordinamento degli uffici sono determinate le sfere di competenza, le attribuzioni e le responsabilità proprie dei funzionari. 3. Agli impieghi nelle pubbliche amministrazioni si accede mediante concorso, salvo i casi stabiliti dalla legge. Art. 98.§ 1. I pubblici impiegati sono al servizio esclusivo della Nazione. 2. Se sono membri del Parlamento, non possono conseguire promozioni se non per anzianità. 3. Si possono con legge stabilire limitazioni al diritto d'isciversi ai partiti politici per i magistrati, i militari di carriera in servizio attivo, i funzionari ed agenti di polizia, i rappresentanti diplomatici e consolari all'estero.

¹³⁰ Art. 100. 1. Il Consiglio di Stato è organo di consulenza giuridico-amministrativa e di tutela della giustizia nell'amministrazione.

¹³¹ Lásd bővebben Barbera-Fusaro: Corso ... 2006. 341–358. o.

¹³² Art. 99. 1. Il Consiglio nazionale dell'economia e del lavoro è composto, nei modi stabiliti dalla legge, di esperti e di rappresentanti delle categorie produttive, in misura che tenga conto della loro importanza numerica e qualitativa. 2. È organo di consulenza delle Camere e del Governo per le materie e secondo le funzioni che gli sono attribuite dalla legge. 3. Ha l'iniziativa legislativa e può contribuire alla elaborazione della legislazione economica e sociale secondo i principi ed entro i limiti stabiliti dalla legge.

¹³³ Art. 100. 2. La Corte dei conti esercita il controllo preventivo di legittimità sugli atti del Governo, e anche quello successivo sulla gestione del bilancio dello Stato. Partecipa, nei casi e nelle forme stabiliti dalla legge, al controllo sulla gestione finanziaria degli enti a cui lo Stato contribuisce in via ordinaria. Riferisce direttamente alle Camere sul risultato del riscontro eseguito. 3. La legge assicura l'indipendenza dei due Istituti [della Corte dei conti e di Consiglio di Stato] e dei loro componenti di fronte al Governo.

¹³⁴ Art. 104. 1. La magistratura costituisce un ordine autonomo e indipendente da ogni altro potere.

¹³⁵ Art. 102. 1. La funzione giurisdizionale è esercitata da magistrati ordinari istituiti e regolati dalle norme sull'ordinamento giudiziario.

¹³⁶ Art. 101. 1. La giustizia è amministrata in nome del popolo.

¹³⁷ Az alapelvekről lásd bővebben Sergio Bartole: Il potere giudiziario. Il Mulino, Bologna 1997. 17–24. o., Barbera-Fusaro: i. m. 2006. 366–368. o.

¹³⁸ Art. 135. 1. La Corte costituzionale è composta di quindici giudici nominati per un terzo dal Presidente della Repubblica, per un terzo dal Parlamento in seduta comune

e per un terzo dalle supreme magistrature ordinaria ed amministrative.

¹³⁹ Art. 135. 3. I giudici della Corte costituzionale sono nominati per nove anni, decorrenti per ciascuno di essi dal giorno del giuramento, e non possono essere nuovamente nominati.

¹⁴⁰ Art. 136. 1. Quando la Corte dichiara l'illegittimità costituzionale di una norma di legge o di atto avente forza di legge, la norma cessa di avere efficacia dal giorno successivo alla pubblicazione della decisione.

¹⁴¹ Az Alkotmánybírósról lásd bővebben Barbera-Fusaro: Corso ... 2006. 377–401. o., Antonio Ruggeri-Antonio Spadaro: Lineamenti di Giustizia costituzionale. G. Giappichelli Editore, Torino 2004., Barile-Cheli-Grassi: i. m. 59–60. o.

¹⁴² Di Giovine e Dogliani: i. m. XXXII. o.

¹⁴³ XII. È vietata la riorganizzazione, sotto qualsiasi forma, del disciolto partito fascista.

¹⁴⁴ Lásd bővebben Beniamino Caravita: Lineamenti di diritto costituzione federale e regionale. G. Giappichelli Editore, Torino 2006. 245–258. o., http://it.wikipedia.org/wiki/Costituzione_della_Repubblica_italiana (2007. 02. 11.)

¹⁴⁵ http://it.wikipedia.org/wiki/Costituzione_della_Repubblica_italiana (2007. 02. 11.)

¹⁴⁶ E jellemző természetesen nem mentesíti az alól a politikai felelősség alól, hogy nem egyeztettek az ellenzékkal az alkotmánymódosítás kidolgozásakor.

¹⁴⁷ Vö. Caravita: i. m. 245–246. o.

¹⁴⁸ Az elsőt 2001. október 7-én tartották az V. fejezetet érintő módosításról.

¹⁴⁹ «Approvate il testo della Legge Costituzionale concernente 'Modifiche alla Parte II della Costituzione' approvato dal Parlamento e pubblicato sulla Gazzetta Ufficiale n. 269 del 18 novembre 2005?»

¹⁵⁰ Caravita: i. m. 251. o., illetve http://it.wikipedia.org/wiki/Costituzione_della_Repubblica_italiana (2007.02.11.)

¹⁵¹ Caravita: 252. o.

¹⁵² Caravita: i. m. 257. o.

¹⁵³ Caravita: i. m. 257. o., http://it.wikipedia.org/wiki/Costituzione_della_Repubblica_italiana (2007. 02. 11.)

¹⁵⁴ Caravita: i. m. 257., 258. o.

¹⁵⁵ A legrosszabb esetben e kerettel szöveg ellentétben álló rendszer is létrehozható. Lásd például a Statuto Albertinóval összefüggésben a fasiszta rezsim létrejöttét.

Fenyvesi Csaba
egyetemi docens

Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban

1. A szembesítés a tradicionális jogban (az ókortól a középkoron át 1896-ig)

1.1 Igen korai forrásokban megjelenik már az intézmény alkalmazása, ha nem is jogi keretek közé. Gondoljunk csak – többek között – a bibliai Salamon döntésére, aki valójában a kezében tartott gyermek felmutatásakor és karddal való felezésével fenyegetése közepette szembesítette a két, magát anyának valló nőt, akik közül az egyik biztosan nem mondott igazat. Az igen erőteljes, „demonstratív” szembesítés hatására létrejött, kiváltott emberi reakciók, vallomások (vallások) adták a szembesítés eredményét, a salamoni igazságkövetkeztetés alapját.

1.2 Az igazság kiderítése a *római jogászok* szeme előtt is lebegett, Diocletianus császár leiratának megfogalmazásában például: „aliud nihil in iudicis quam iustitiam locum habere debet”, azaz „nincs más célja a bírósági eljárásnak, mint az igazság megtalálása” (ami a bíróra nézve szinte kötelező).¹ Ennek érdekében külön szembesítésről nem volt szó, a terhelti és tanúvallomások megtételét, illetve igazságtartalmát – akár a nyomozásit, akár a bíróság előttit – kínvallatással próbálták elősegíteni. Úgy vélték például, hogy különös kegyetlenséggel végrehajtott főbenjáró bűncselekményeknél (*capitalia et atrociora maleficia*) nem is lehet másként eredményesen felderíteni a bűnelkövetőt. Ha beismerő vallomást tett az elkövető, akkor nem volt szükség kínvallatásra, azt mellőzték. A *digestákból* tudjuk, hogy nem lehetett testvért testvér ellen kínvallatással kényszeríteni, mivel neki még tanúskodnia sem kellett, ha nem akart. Végső soron a bíró feladata volt eldönteni a kínzás hatására tett vallomás értékét, amelyhez az összes bizonyítékot számba kellett vennie. Köztük mind a tanúk, mind a bűnelkövetők egymás ellen – akár kínvallatás hatására, akár anélkül – tett vallomásait is mérlegelni kellett.

Úgy tűnik, mintegy a kor lezárásaként, kimondhatjuk utólag, hogy a rómaiak korában a bűncselekmények felderítése, az igazság kiderítése bizonyos kényszerintézkedések, köztük a kínvallatás nélkül nem volt elképzelhető. És ez az állítás még

évszázadokon keresztül igaznak bizonyult.²

1.3 Az intézmény megmaradt a *középkorban* is, amikoris a bizonyítás eszközeivé váltak az istenítéletek, próbák eredményei, a baj kimenetele, továbbá az eljárás alá vont fél és a tanúk esküje.

Az istenítélet bizonyíték produkálására irányuló művelet volt hazánkban is, melynek során arra a vallásos meggyőződésre alapoztak, hogy isten, mint legfőbb bíró, a becsületest, azaz az ártatlant oldalmába veszi, a becsületest, azaz a bűnöst pedig leleplezi. A próbák a XIII. századig voltak szokásban, bűnügyekben különösen vaspróbának volt helye, ahol – az akkor még alperesnek nevezett – eljárás alá vontnak rendszerint személyesen kellett a vasat hordoznia. Ha a forró vassal megpróbálták a sebe gyógyulni kezdett, igazolódott, tisztázta magát, aki pedig „megégett”, nem gyógyult a sebe, azt elmarasztalták. Ez az intézmény sok közös vonást mutat a mai szembesítéssel. Két, egymással ellentétes álláspontot képviselő személyt állítottak próba elé, akik közül egyik állítása nem felelt meg a valóságnak. A próba szerepe az volt, hogy isten közreműködésével az eljáró bíró előtt az igazmondó igazolódjék, a bűnös pedig elmarasztalódjék. Akárcsak a mai szembesítések, a próbák is lélektani, lelkiismereti alapokra épültek, csak éppen vallásos meggyőződéssel kombinálva.

A XIII. századi szemlélet jogelméleti alapját az adta, hogy az akkori felfogás szerint elítélni csak akkor lehetett valakit, anyagi igazságot akkor lehetett megállapítani, ha bűnösségét közvetlen bizonyítékok támasztották alá. Mivel már akkor is ritkán zajlottak a bűnök mások szeme láttára, így sok esetben nem volt tanú, csak indíciumpok (gyanúokok, közvetett adatok) merültek fel és közvetlen bizonyítékként (ami büntetőjogilag releváns fő tényre vonatkozott) az eljárás alá vont vallomása maradt. Hallgatása, illetve tagadása esetén azonban ez hiányzott, ekkor alkalmazták a kínvallatást (tortúrát), hogy megszerezzék az elítéléshez feltétlenül szükséges egyetlen közvetlen („királynői”-*regina probatium*) bizonyítékot, a terhelt beismerését. „Miután IV. Ince az 1252-ben kiadott bullájában az eretnekekre nézve „szentesítette” a tortúra alkalmazását, az hamarosan a legkedveltebb, nem utolsósorban politikai célok érdekében felhasznált állami kényszereszközzé vált.”³

A tortúrához hasonló célokat szolgált a baj intézménye, mely még a *XV. században* is alkalmazott eljárás volt. A súlyosabb bűnügyekben bírói rendelésre történt, és személyesen kellett a félnek kiállnia. Lovas-, gyalog- vagy kirívó bűncselekmény esetén „meztelen” baj volt alkalmazható, melynek végkimenetele – hasonlóan a próbákéhoz – az igaz fél javára dőlt el.⁴

1.4 A *XVI. századtól* a büntetőeljárás már hivatalból indult és „a rendes per két fő szakaszra oszlott:

az előkészületi vagy nyomozóvizsgálati és a bíróság előtti eljárásra”.⁵ Ennek keretében, ha a hatóság tudomására jutott valamely bűncselekmény elkövetése, a város bírója, alispánja vagy valamely officialitás hallgatta ki a megesketett tanúkat és a gyanúsítottakat, továbbá fogatosította a helyszíni szemlét. Különbséget tettek nemes és nem nemes kihallgatása között, előbbinél jelen lehetett ügyvédje, utóbbi általában fogvatartatása mellett vallhatott. Ha vallomásuk ellentmondó volt, akkor az előkészítő szakaszban (bíróságiban már nem), sor került a tanúk egymással és a terhelték vagy a vallani nem akaró terhelt és a már vallomást tett terhelt közötti szembesítésére. „Ennek eredményéről, ha az tanúk között történt, a tanúvallomási, minden más esetben a benevolizálásról felvett jegyzőkönyvben készült feljegyzés.”⁶

Miután a Hármaskönyvben is van utalás arra, hogy nemeseket nem szabad kínvallatni, így állítható, hogy már 1526 előtt jelen volt a tortúra a magyar gyakorlatban, melyről bővebben a *Praxis Criminalis*⁷ óta tudunk. Ebben a halállal is büntethető bűncselekmények terheltjének tagadása és más bizonyítékok hiánya esetén volt megengedett, azonban a gyakorlat ezen túllépett, olyankor is igénybe vették (jogtalanul), amikor rendelkezésre álltak egyéb bizonyítékok, például szemtanúk vallomásai, vagy magát a cselekményt enyhébb szankcióval fenyegette a törvény.

„Ha a kínzások hatására beismerő vallomását a bíróság előtt visszavonta a terhelt, a tortúrát megismételték. Amennyiben az is „hatástalan” maradt, vagyis a terhelt továbbra sem ismerte el a vád tárgyává tett cselekmény elkövetését a bíróság előtt – ami minden bizonnyal csak rendkívül ritkán fordult elő –, meg kellett szüntetni vele szemben az eljárást. Ha a perbíróság törvénytelenül rendelte el a tortúrát, így ha nemest kínzatott meg, tagjai hivatalukat veszítették, ha pedig az így megtortúrázott behalt a kínzásokba, az eljáró bíró halállal bűnhődött. A tortúrát Mária Terézia 1776-ban, majd II. József 1783-ban rendeleteileg, végül pedig az országgyűlés az 1792. 42. tc-vel tiltotta meg, ... mivel az az igazság kimutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújt.”⁸

1.5 A XVII. századbeli (1656), magyar jogtörténetet is érintő *Ferdinandiban*⁹ – kutatásaim szerint kezdetként – ha ma nem is könnyen értelmezhető archaikus nyelvezetű – jogszabályi keretek között írásos formában is megjelenik a szembesítés. Olykor a kínvallatás előtt tették azt avégből, hogy vagy az elkövető segítőtársát az elkövetővel, vagy az elkövetőket egymással szembeállítják (amikor a tettet az egyik már beismerte). Az elkövető(k) társainak (segítőinek) megnevezése is a kínvallatás előtt, vagy alatt, vagy akkor történik, amikor a fogvatartottat vagy több tanút szembeállítanak, és amit a tanúk mondanak,

maga meghallgathatja.

Az értelmező rendelkezés szerint ilyen szembesítés egyik-másik esetben az igazság kiderítésére történik, gyakran hasznos és gyakran káros, ezért nem lehet biztos realitást neki tulajdonítani, hanem a bírónak kell a személy sajátosságaiból, a körülményekből mérlegelni, hogy ez az igazsághoz való eljutáshoz és a tettes beismeréséhez hasznos és használható lenne-e.

1.6 A XVIII. században, 1769-ben kiadott *Constitutio Criminalis Theresiana*¹⁰ már nemcsak a szembesítés, hanem a felismerésre bemutatás jogi szabályait, egyúttal taktikai ajánlásait is részletesen – erősen archaikus nyelvi formában – tartalmazza. (Ekkor még – utoljára – hatályban van a kínvallatás alkalmazásának lehetősége is.)

A szabályozás általános vonásai

A tanúk vagy a vádló vádlottal történő szembesítése nem aggályos, ezzel szemben különös óvatosság szükséges, ha a tagadót és a beismerő bűnsegédet egymással szemben ki akarnak hallgatni. A kizárólagos tanúkat egymás között, úgy ahogy a tettet beismerő bűntársakat is – akik a körülményekkel kapcsolatosan azonban ellentmondások –, egymással szemben kihallgatni nemhogy nem jelentéktelen, hanem szükséges. Nem hagyható el a szembesítés különösen akkor, ha a személy bizonyosságáról van szó: vajon ő az elkövető? A szembesítés általában a főbenjáró ügyekben ítélkező törvényszék előtt történik, amely elé a vádlott kerül és ott az előírt jogi formalitások szerint kell eljárni. Felvetődött, hogy vajon a szembesítés indoka egyáltalán a bírói mérlegelés körébe tartozó kérdés-e. Előfordulhat, hogy ugyanazon körülmények között olykor lehet, hogy szükségtelen, vagy bizonyos személyek tekintetében tisztességtelen, vagy egyes esetekben pedig teljesen jogtalan. Mindemellett mindenképpen ügyelni kell arra, hogy a tortúra előtt alkalmazandó.

A részletszabályok körében az alábbiakat találjuk

A szembesítés különböző személyek között folyik, mégpedig: először a tagadó elkövető és azon tanúk között, akik ellene vallottak, másrészt az elkövető és a vádló vagy feljelentő között, vagy harmadrészt a tagadó, kitaró elkövető és a tett elkövetését beismerő társtettesek között, negyedikként a beismerő elkövető és a tagadó segítők között, ötödikként a fődologban nem egyező tanúk között, hatodikként azon segítők között, akik a mellékeseket ugyan beismerték, mégis a fontos körülményekben nem egyeznek, végül hetedszer azért, hogy a vádlott személy bizonyosságához eljussanak, amelyet vallottak. (1. §) (A legutóbbi valójában nem szembesítés, hanem a személyazonosításhoz kötődő felismerésre

bemutatás, amelynek tárgyi formáját is vázolta a jogszabály a 14. §-ában: A tárgyi szembesítés a fegyverek, szerszámok, levelezés és azon dolgok felmutatásával, amelyeket a bűncselekményben felhasználtak, hasznos lehet.)

Az első két esetben az a szándék, hogy a tagadó elkövetőt az elé állított tanúkon, vagy a feljelentőn keresztül az igazság beismerésére ösztönözzék, vagy mindenesetre a megismételt vallomás a bizonyítást megerősítse. A harmadik és negyedik esetben remélhető, hogy a már beismerést tevő bűntárs a makacs tagadásról a bűntársakat lebeszéli. Az ötödik és hatodik eset célja, hogy az ellentmondásos nyilatkozatok egyeztetésével a tettel kapcsolatos igazságot minél megbízhatóbban megalapozzák. A hetedik eset célja, hogy a feljelentett vagy állított elkövető személyében ne legyen tévedés, hanem a személyt, aki ellen eleve vallottak, meggyőzzék. (2. §)

Az első és második esetet, a vádlott tanúkkal vagy a feljelentővel való szembesítését azért kell megtenni, hogy ezáltal ne maradjon kétely. Így annál szabadabban kihallgathatók, mert ha a tanú vagy a feljelentő igazat mond, éppen nem kell attól tartani, hogy ők a vádlott konok tagadása miatt vissza fogják tartani a vallomásuk megismétlését. (3. §)

Viszont a harmadik és negyedik esetet illetően, amelyben a tagadó és a beismerő bűntársat hallgatják meg egymással szemben, óvatosság figyelhető meg, és előzetesen jól megfontolandó, hogy nem vezethet-e ez inkább arra, hogy a beismerő vádlott visszavonja már megtett vallomását, minthogy a tagadó segítőtárs beismerje az igazságot. Ezért a már beismerő bűntárssal, aki ellene vallott, ideiglenesen biztosítandó, és a másik távollétében megkérdezendő: fenntartja-e a korábban tett vallomását és az állított bűntárssal az igazságot immár erre tekintettel meg meri-e mondani? Némi elővigyázatossággal, és mivel remélik, hogy az állító nem könnyen megingatható, és a szembesítés aggály nélkül véghezvihető lehet. (4. §)

Az ötödik és a hatodik esetre tekintettel, ahol vagy a tanúk, vagy a bűnsegédek a főbb körülményekben nem egyeztek, és éppen ezért sem az egyik, sem a másik ellentmondásos vallomásnak nem lehet hinni, mindenesetre fontos az igazság valódi okára rájönni, a szembeállítást és egymással szembeni kihallgatást ugyanazok között előkészíteni és együtt kihallgatni őket. (5. §)

Ami végül a hetedik esetet érinti, azt a bizonyosság miatt végzik: a vádlott tényleg az-e, aki ellen valaki vallott. Mivel ha legalább annyi kétséges, hogy annak a már kivégzett, elhunyt vagy távol levő jelentőnek vagy tanúnak a vallomása és tanúskodása esetleg más ellen, mint a vádlott személy ellen szól, ilyen állításnak vagy vallomásnak jogi bizonyító erő

és hatást nem lehet tulajdonítani. Tehát ilyen eset, ha az állító személye miatt csekély kétség merül fel, a teljes bizonyosságra törekszenek, így elkerülhetetlenül szükséges, hogy a terheltet a még rendelkezésre álló állítóval, tanúval vagy feljelentővel egymást szembeállítsák, tisztességes és tanácsos módon. (6. §)

A szembesítést jelentős akadályon kívül, általában a főbenjáró ügyekben ítélkező törvényszéknél végzendő, ahol a vádlott van. A tanúkat oda kell hívni, vagy mivel ők idegen bírói joghatóság alá tartoznának, melynél a szembesítés szükséges lenne, ugyanannak a felettes hatóságnak az állását kell megkeresni. Mindenesetre azonban, mivel a főbenjáró ügyekben ítélkező törvényszék részéről a tanú szükséges joghatóság elé állítása nem alkalmazható, ezért emiatt a felsőbb bírósághoz kell fordulni, hogy az a megfelelő intézkedést tegye. És mivel egyes bűntársak így különböző törvényszéknél vagy különböző országokban vannak fogvatartva, és szembe kell állítani, és egymással szemben kihallgatni őket szükséges lenne, akkor a szembesítést a törvényszékek kölcsönös beleegyezésével ott, annál a törvényszéknél kell végezni, ahol a tagadó bűntárs található, azzal a szándékkal, hogy a fogvatartott biztosan és megfelelően őrizve oda- és visszaszállítható legyen. Am ha ilyen esetben is az állás kérdésében aggály merül fel, akkor annak leggyorsabb megszüntetése miatt, ahogy előbb, szintén a bírósági feljelentést a felsőbb bíróságnak meg kell tenni. (7. §)

A ténylegesen foganatosított szembesítésnél körültekintően kell eljárni, hogy meg nem engedett dolgok és befolyásolás ne következzen belőle. Ezért a következőképpen kell a dolgot felvezetni:

Elsőként: A személyes bemutatás előtt azt, amit az eszköz, a feljelentő vagy a bűntárs ellene vall, csak lényegi tartalmában és főkérdésben kell csak a vádlott szemére vetni vagy az adott körülmények között fel kell olvasni azzal a figyelmeztetéssel, hogy ne vesztegessen az időt további tagadásra, nem szabad addig jutni, hogy a tanúkkal szembesítsék, és azok az igazságot a szemébe kell, hogy mondják.

Másrészt: ha a vádlott kitart a tagadás mellett, akkor a tanút vagy más kijelentőt idézni kell, és a rendelkezés szerint kell eljárni, hogy nem ugyanaz a korábban tett teljes vallomás, hanem csak azok a fődolgok, amelyek közvetlenül a vádlottat terhelik, pontról pontra a kihallgatás tárgyává kell tenni. Eszerint a tanúnak vagy más értesítőnek a vallomásának egy cikkét fel kell olvasni, vagy kivonatot adni, és meg kell ugyanazt kérdezni: a korábbi vallomását véglegesen fenntartja-e. Ezzel szemben a vádlottat a bíró előtt meg kell kérdezni: a tanú e vallomása vagy magával a tanú személyével kapcsolatban nincs-e jogellenes ellentéte, és így kell haladni pontról pontra addig, amíg panasz van.

Harmadszor: le kell írni jegyzőkönyvbe, amit a

tanú, egyéb értesítő a vádlott jelenlétében vallott, és amit a vádlott válaszolt.

Negyedszer: Jelezni, hogy ha több tanút kell a vádlottal szembesíteni, akkor a szembesítést külön-külön kell végezni.

Ötödször: Ugyanilyen óvatossággal kell eljárni, ha a tanúkat egymással szemben hallgatják ki, valómásaikban egymással megegyeznek-e, és az igaz valóság kihozható-e így, ám a szuggesztíótól és a rábeszéléstől teljesen tartózkodni kell.

Így aztán hatodszor: A tettestársak egymással történő kihallgatásánál, amely, mivel minden tettben vallottak, csak egyes körülményekben nem egyeznek, csupán azt a megfontolást: minden szuggesztíó és megbeszélés nélkül egy őszinte és igaz vallomás, megegyezés várható-e vagy nem.

Hetedszer: a szembesítés foganatosításánál mindig a vádlott, a vele szembe állított tanú és egyéb jelentő viselkedését figyelni és figyelmeztetően feljegyezni hogyan állnak oda, elvörösödnek-e, elfehérednek-e, remegnek-e és hasonlóak, hogy állhatatosan ellenkeznek-e egymással, a vádlott állhatatosan tagadja-e a tanú vallomását. Egyébként senkinek sem megengedni, hogy a szembesítésnél élességet vagy becsületsértést kövessen el. (8. §)

Általánosságban a személyes szembesítés elrendelése a bíró ésszerű megítélésétől függ, így a meghatározott esetekben vagy szükségtelen, vagy tisztességtelen, vagy teljesen jogellenes. (9. §)

Szükségtelen, ha az ellentmondás és az összeegyeztethetlenség nem a főbb kérdésekben, hanem csak jelentéktelen mellékdolgokban van, amelyek, ha meg is szűnnének, sem egy későbbi bejelentést, még kevésbé a tett bizonyítékát jelentené.

A szembesítés felesleges lenne, ha előzetesen az írásbeli szembesítés már a beismerés vagy egyezőség eredményét meghozta. (10. §)

Házaspárok, közeli rokonok között ez tisztességtelen, akiknél a tanúzási mentesség fennáll. (11. §)

Teljesen jogtalan, ha a gonosztevő vallomása alapján egy teljesen becsületes és jól viselkedő ember szégyenére, rossz utózüggével, egy róla el nem képzelhető belekeveredéssel, ok nélkül a vádlottal szembesítésre kerül. (12. §)

A tortúra előtt alkalmazandó, de adott helyzetben előfordulhat, hogy a tortúra vagy a meghozott végítélet után kerül sor rá. (13. §)

A személyes vagy írásbeli szembesítés után a „Real-Confrontation” is hasznos lehet. Ez nem más, mint a tárgyi szembesítés, fegyverek, eszközök stb. bemutatása, amelyekkel a bűncselekményt elkövették, vagy az elkövetés helyén megtaláltak, és amelyek erősen bizonyos elkövetővel szemben mutatnak. (14. §)

1.7 A *Theresianát* követően a XVIII. század végére következik be a fordulat – mint utaltam rá fentebb

–, a kínvallatást jogilag eltörlik, ám jogtalan módon még tovább él néhány évtizeden át a gyakorlatban. Jól érzékelhetően a – kezdeti „együttélés” után a tortúra helyébe lép a szembesítés, melynek az inkvizitórius bűnperben kiemelkedő jelentőséget, ún. „nyakasságtörő” szerepet tulajdonítottak. Katona Géza szerint „Nem volt ugyan önálló bizonyítási eszköz, de mint perjogilag részletesen szabályozott módszer előmozdította a tanúvallomás, illetőleg a gyanúsított beismerése útján történő bizonyítás eredményességét. A legálisan kötött bizonyítási rendszert jellemző formális szemléleti mód és az ezzel összefüggő vallomásértékelés fontos feladatot rótt a szembesítésre. Mivel tehát a vallomásértékelést a formális szemléleti mód jellemezte, ennek az lett a következménye, hogy az alakilag hibátlan tanúvallomásokban közölt tényeket a bíróság kénytelen volt valósnak elfogadni. Ha ezen tények – a büntett elkövetésével és a gyanúsított bűnösségének bizonyításával kapcsolatban – mást-mást mutattak, bizonyítóerejük egymást kioltotta. A bíró a szembesítés eszközét alkalmazhatta, hogy a tanúk vallomásai közti ellentmondásokat feloldja.”¹¹

A szembesítés gyakorlati elterjedtségéhez az a körülmény is hozzájárult, hogy alkalmazását a perbeli vádelv és az officialitás egyaránt előmozdította. Ez utóbbinak megfelelően a szembesítés alatt „az ellentétes vallomások egyeztetése révén az igazság megállapítását” értették. Megtörtént az is, hogy a vádelvű eljárás kontradiktórius aktusai szembesítés alakját öltötték.

1.8 A XVIII. század végén, 1795-ben az első (igazán) magyar büntetőkódex-tervezet is rendelkezett az „ellenthomlok-állításnak” is nevezett intézményről. Az elnevezés találóan utalt arra, hogy a két szembesítendő fél egymással szemben, homlokukkal egymás felé állt, és egyben utalt arra is, hogy állításaik egymással ellentétesek voltak.

Az ellenthomlok-állítás keretében a járási szolgabíró (is) szembesíthette a gyanúsítottat már a vizsgálati szakaszban a tanúkkal és más személyekkel, ha ellentmondás merült fel a vallomásaikban.

Kimondta, hogy „ha a helyi hatóság akár a vádlott elővezetése útján, akár más módon bármilyen bűntényt a hatósági személy tudtára ad, az köteles kérni a jelentéstevőktől a tényállást, vagy ha az nem lenne, a körülményeket ismerő személyeket meghallgatva köteles a tényállást ő maga írásba foglalni. Ezt követően minden egyéb ügyet félretelve, nyomban el kell végeznie a vádlott bíróságon kívüli és az elkövetett vagy jelentett deliktum körülményeire vonatkozó kihallgatását; szembesítheti a vádlottat a károsultakkal, valamint azokkal a tanúkkal, akik elérhetők.”¹²

1.9 Más forrásból is nyertem megerősítést az XVII–XVIII. századbeli évek szembesítési gyakorlatá-

ból. Kállay István szerint a bíróság előtti perszakaszban került sor leginkább a vádlottnak a tanúkkal való szembesítésére (confrontatio). „Elrendelte a bíróság 1758-ban Janik István szembesítését, de ő ennek során is mindent tagadott. 1764-ben confrontálták a cselédlánnyal fajtalankodó gazdát a lánnyal, aki ennek során csak a próbálkozást ismerte be.

A helytartótanács 1812-ben kötelezővé tette a felek és a tanúk szembesítését, valamint a tanúvallomások jegyzőkönyvezését. Fel kellett jegyezni, hogy az illető bűnösnek tartotta-e magát, hogy ezáltal biztosítva maradjon neki a további bírósági eljárás lehetősége. Így rendelt el a városi bíróság 1814-ben „szembenvallást” hat tolvaj elleni perben.

A bíróság, ha jónak látta, közbenszóló ítélettel elrendelte a vádlott vagy a tanúk megeskütését. Nem esküdtek a hivatalnokok (hanem a hivatali esküjükre hivatkoztak) és a városi polgárok (ők a polgári esküjükre hivatkoztak). Az esküforma szerint a tanú igazmondásra kötelezte magát, félretéve minden atyafiságot, komaságot, szeretetet, haragot, gyűlölködést, félelmet vagy egyéb nemü emberi tekintetet, csak azt vallja, amit tud, látott, hallott vagy tapasztalt a kérdésben lévő tényről, amiből semmit le nem tagad.¹³

Az idézett szövegből azt is figyelemreméltónak tartom, hogy nem zárta ki egymást a szembesítés és a tanúk eskütése, a két – igazságkereső vagy igazságerősítő – intézmény párhuzamosan funkcionált.

1.10 A XIX. században, pontosan 1842-ben Zsoldos Ignác által a szolgabírói hivatalokról szóló művében gyakorlati példákkal is fűszerezve mutatja be a (szabad)vallomások és szembesítések szabályait, taktikáját.

„Nyomban G. J. rabtárs is előkísértetvén, s e rabaskodóval szembeállítatván, miután az ezen raboskodónak szemébe vallotta, hogy: vele együtt lopták el, előre feltett szándékból –i lakos N. N-nek ökrét, s azt – I. B. –i csordásnak kezére együtt adták által; az előbbi tagadásánál tovább is megmaradt. Melly alkalommal, ezen szabadvallomás, következőleg folytatott 1841-dik Junius’ 14-én.”¹⁴

A jegyzőkönyvet – írja – „új szók” és „czikornyák” tökéletes mellőzésével kell felvenni, „úgy mint azt mondja, híven és egyszerűen feljegyzendők”.

Kiemeli, hogy nemes vádlottak vallomása önkéntes nyilatkozatnak (declaratio spontanea), míg a nem nemeseké a már említett szabadvallásnak (examen benevolum, fassio benevolum, helyesebben szabadvallomásnak) nevezhető. Innen, a vallás megvallásától már csak egy lépcső az eskütevés a tanúk esetében, akik „színt”, tanuságot vallottak, és akik valójában esküt tettek, eskü alatt vallottak.

A pártatlan, befolyásmentes igazságkeresés követelményének megfogalmazása a vallomások körében is megjelenik, hisz a szolgabírák számára ki-

hangsúlyozza: „azon fő szempontot, mellytől szentségtörés nélkül el sem távozhatik, szemei elől soha el ne veszítse a kikérdező, hogy a vádlottban ne csak büntetendő bűnöst, hanem – netalán – ártatlanul vádlottat is keressen. Vagyis éppen annyi szorgalmasságot fordítson a vádlottnak ártatlansága, mint bűnös volta kitapogatására.

Mint polgári ügyekben – sőt büntetőjogi vizsgálatokban is – óvakodni kell, hogy: a kérdések feleletet magokban foglalók (suggestivi) legyenek: úgy szabadvallatások alkalmával, attól kell őrizkedni, hogy azok a kérdések, mellyek a vádlottnak a kihallgató bíró által tételnek igaztalan kelepcebékerítők ne legyenek.”¹⁵

Arra is felhívja a figyelmet, hogy nem minden elmentmondó hazudik, hiszen a szorongatás, ijedtség, a járatlanság, neveltlenség, tudatlanság is okozhat elmentmondást, valótlan állítást, „mentő körülményt”.

A szabadvallomás megtételekor a szükségképpen örön kívül senki ne legyen jelen, mivel „szentek a törvénykezés titkai, de éppen olly szent az emberi szemérmesség is, melly minden bírótól megkívánja, követeli, hogy ok nélkül senki szégyenhelyre ki ne tétessék.”¹⁶

Felteszi a jogos kérdést is már akkor: Jó-e, szükséges-e, legalább tanácsos-e a tanukat a „gonosztevőkkel” szembeállítani (confrontálni)?

„Általánosan elég lévén azt felelni, hogy: mit a nyilvánosság amaz egyetemi szabálya: »semmiben nem titkolódnai« fenhangon követel; mit a jó erkölcsiség megkíván, mi más alkotmányos nemzeteknél – az igazság kitudásának óhajtása mellett – szem elől nem veszithető személyi bátorság nagy tekinteténél fogva a legjobb sikerrel divatozik, hogy t. i. a tanuk a vádlottnak – sőt a közönségnek is – hallatára, nyilván hallgattatnak ki; és így a vádlott azoknak személye, vagy bizonyítása elleni kifogásait (és viszont ezeket a tanu) felvilágosíthatják: azt nálunk akadályozni akarni, még csak annyiban is, hogy a tanuk a vádlottal soha szembe ne állíttassanak, még az óság tisztos barátaitól is váratlan volna. Sőt inkább minden módot el kell arra követni, hogy a nép az igazságnak nyílt homlokkal kimondására szoktassék, ez által tehát mind erkölcsileg javuljon, mind jelleme szilárduljon; s a gonosztevő tudja, hogy fognak lenni, kik neki gonoszságait szemébe mondani nem irtóznak.”¹⁷

1.11 A XIX. század második felében, 1873-ban megjelent Pauler Tivadar által jegyzett (egységes) Büntetőjogtan kötet szembesítési definíciója, értelmezése a mai szabályozás előhírnökének is tekinthető. Kifejti, hogy „ha a vádlott és a tanúk vagy ez utóbbiak fontos körülményekben egymástól lényegesen eltérő vallomásokot tennének, a szembesítésnek (confrontatio), azaz együttes kihallgatásuknak van helye, hogy szembe

ismételvén állításait, ellentmondásait felderíttesenek. Ezen cselekvény jelentősége az igazság győző erején alapszik, és több büntárs, azok és a tanúk, vagy tanúk közt, a vizsgálat alatt, vagy a végtárgyalásnál történhetik. Javallható, ha az ügy fontos körülményei felvilágosítására, különösen valamely személy azonosságának megállapítására szükségesnek mutatkozik. Egyidejűleg rendszerint csak kettővel oly módon eszközölhető, hogy a szembesítettek jeladásokra, különös egyetértés eszközzésére (collusio) alkalmat ne nyerjenek. Azok a felmerült kételyek, ellentmondások iránt szemben hallgatandók ki; feleleteik egymás mellé a jegyzőkönyvbe írandók és önvideletük feltünőbb jelenségei is abban megérintendők.”¹⁸

A taktikai ajánlások között kiemeli, hogy többek szembesítése könnyen célját téveszti, ezért – az ő érájában – a törvényhozások vagy általában tiltják vagy csak kivételesen engedik meg. Ez utóbbira példa az 1843. évi magyar büntető eljárásjogi szabályozás is, amelynek 174. §-a szerint: „Ha a bűnvizsgáló bírót azt látná, hogy a vádlott ezáltal előbb bírathatik az igaznak mondására.”

Ekkortájt az általános álláspont az volt, hogy a szembesítést büntársak között a legnagyobb óvatossággal kell végrehajtani, és azt lehetőleg ne a vizsgáló bírót hajtsa végre, hanem maradjon az ítélező törvényszék körében. Erősítette ezt a nézetet, hogy ezen században a jogtudomány képviselői (és a jogalkotók) a szembesítést a vádlottra nézve fölöttebb nyomasztónak tartották, és külön védelemnek (pro avertenda confrontatione) adtak helyt; holott gyakran állításai igazolására, s védelmére szolgált. Ebből ered, hogy mind az 1853-as ún. Sárga Könyv, mind az 1843. évi büntető eljárási szabályozás (tervezet) (ABP 183. §, illetve 1843. Be. 172. §) szerint a tanuskodás alól felmentett személyek szembesítésre csak akkor szoríthatók, ha a vádlott azt önmaga kívánja.

1.12 *A XIX. század végi, 1896-os Fayer László-féle Büntetőjogi Javaslatokban* már az 1900-ban hatályba lépett Bp. szemlélete volt érzékelhető, amikor kiemelte, hogy „a vádlott a tanúkkal akkor szembesíttetik, ha ezek olly körülményeket vallottak, melyeket a vádlott állandóul tagad, vagy másképp ad elő; akkor is, midőn a vádlott ön védelmére kívánja, hogy az ellene lévő tanú vele szembesíttessék.

Azon személyek, kik tanúságot a 158. § értelmében ön akaratukból tettek, a nélkül, hogy arra kötelesek lettek volna, a vádlottal nem szembesíttethetnek, ha csak ezt maga nem kívánná.

Mikor a tanúk vallomásai egymással tetemesen ellenkeznek, akkor erre nézve köztük is helye van a szembesítésnek, még ha a tanúk azok sorába tartoznának is, kik a vádlottal nem szembesíttethetők.

A tanúk rendszerint külön-külön szembesíttethetnek egymással, vagy a vádlottal: azonban a vádlott

több személlyel is szembesíttethetik egyszerre, ha a bűnvizsgáló bírót azt látná, hogy a vádlott ez által előbb bírathatik az igaznak mondására.

Szembesítés alkalmával az egymással szembesített személyek, minden egyes körülmény iránt, melyre nézve egymástól eltérnek, egymás ellen szembe hallgattatnak ki; és ekképp tett kölcsönös feleletek azon rendben, melyben történtek, jegyzőkönyvbe iktattatnak.

Tanúkihallgatás vagy szembesítés alkalmával a kihallgatott, vagy szembesített személyek magokviseletét illető, és hitelességük megítélésére nyomadékkal bírót körülmények a jegyzőkönyvben megemlítendők.”¹⁹

2. A szembesítés a modern jogban (1896-tól napjainkig)

2.1 A szembesítés az 1896. évi XXXIII. törvényben

Az 1896. évi XXXIII. tc. a Bűnvádi perrendtartásról – mely a francia vegyes jellegű rendszer szabályait követte – 138. §-a kimondta:

„A terhelt más terhelttel vagy tanúval a nyomozás és a vizsgálat során is szembesíthető, ha egymástól lényegesen eltérő vallomást tettek, és az ellentmondást nem lehet másképpen tisztába hozni, vagy ha alaposan kell tartani attól, hogy a főtárgyaláson a szembesítés nem fog megtörténni.”

A törvény 214. §-a már taktikai (végrehajtási modus) jellegű jogi szabályt is rögzített, nevezetesen: „Kettőnél több egyén egyidejűleg és egynél több körülményre nézve egyszerre nem szembesíthetők egymással.”

„A 205. § 1. pontjában említett hozzátartozók, még ha önként tettek tanúságot, a terhelttel nem szembesíthetők, hacsak ez maga nem kívánná.”

Ez a szabály célszerűségi szempontot szolgált, ugyanis már a XX. század elején is felismerték – a korábbi gyakorlati tapasztalatok nyomán –, hogy a hozzátartozók között elrendelt szembesítés szinte alig vezet eredményre, alkalmazása tehát felesleges, nem bír gyakorlati jelentőséggel.

Szintén a tanúk szembesítésével kapcsolatos még a 214. § további része is, mely rögzítette, hogy: „Szembesítésnek rendszerint csak a főtárgyaláson van helye. Ha azonban a terhelt és a tanú, vagy a tanúk egymás között eltérőleg vallanak s az ellenmondás másként nem hozható tisztába, vagy ha alaposan lehet attól tartani, hogy a szembesítés a főtárgyaláson nem történhetik meg, a terhelt és a tanú, vagy a tanúk a nyomozás vagy a vizsgálat alatt is szembesíthetők egymással.”

Ez a szabályozás egyértelműen mutatja, hogy a törvény teljes következetességgel csak a főtárgyaláson vitte keresztül a szóbeliség és közvetlenség elvét, előbbi az előkészítő és közbenső eljárás alatt korlátozott volt.

Ennek többféle indoka lehetett. Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy krimináltaktikai megfontolásokra építettek, nevezetesen arra, hogy a nyomozás és a vizsgálat alatt a szembesítendő felek ne tudjanak egymással összebeszélni, a másik személyt megfélemlíteni. Ez lehetett az elvi magyarázat arra is, hogy a szembesítést csak kivételes esetben engedték a főtárgyalás előtt végrehajtani.

Magyarázat lehet azonban az is, hogy a XIX. század végén, XX. század elején a nyomozás általános színvonala, a nyomozók felkészültsége – tekintettel a hivatalos nyomozó szervek, intézmények friss megalakulására – még igen kezdeti szinten volt. Így megfelelő szakemberek hiányában nem kockáztatták meg, hogy egy helytelenül alkalmazott szembesítéssel az eljárás sikerét veszélyeztessék, inkább a nagyobb tapasztalattal (bölcsséggel) és képesítéssel rendelkező ítélkező bírákra hagyták annak végrehajtását.

A tárgyalásnak – melyet az elnök vezetett széles körű rendfenntartási jogkörrel – kiemelkedő szerepe volt. A törvény indokolása kimondta, hogy a bizonyítás a felek jelenlétében, a főtárgyaláson, a bíróság előtt történik. A bíróság az ítéletét ugyanis csak arra a bizonyító anyagra alapíthatta, amelyről a közvetlenség elve alapján szerzett tudomást. Az előkészítő eljárás csak tájékoztatást adott az ügyésznek arról, hogy van-e helye a vádemelésnek, illetőleg a nyilvános közvetlen főtárgyalásnak.

Végül az, hogy hogyan történt a vádlotti kihallgatás és szembesítés a főtárgyaláson, a törvény 305., illetve 309. § szakaszaiból látható:

„Ha a vádlottnak a főtárgyaláson és a megelőző eljárásban tett vallomásai lényegesen eltérők, az elnök őt erre figyelmezteti, az eltérés okát tőle megkérdezi és ez esetben, valamint akkor is, ha a vádlott egyáltalában nem nyilatkozik, az előbbi vallomásáról felvett jegyzőkönyvet egészben vagy részben felolvashatja vagy felolvastathatja. Ha több vádlott vallomása ugyanarra körülményre nézve lényegesen eltérő, e vádlottak egymással szembesítendőek.”

„Ha a vádlott és a tanu, vagy a tanuk egymás között valamely lényeges körülményre nézve eltérő vallomást tesznek, szembesítésük eszközözlendő.”

2.2 A szembesítés az 1951. évi III. törvényben

Az 1951. évi III. törvény a Büntető perrendtartásról, szakított a francia mintára épülő korábbi szabályozás szerkezetével, a vádra vonatkozó előírással szemben először a büntetőeljárás uralkodó elveit foglalta össze. Megszüntette a bírói elővizsgálatot

és egy tagolatlan nyomozási szakaszt hozott létre, amelyet az ügyész, illetőleg az ő irányítása mellett a rendőrség teljesített. A szembesítés szabályai is ennek megfelelően változtak, a törvény 95. §-a a következőképpen rendelkezett: „Ha a terheltek vallomásai egymással ellentétben állnak, az ellentét tisztázását szükség esetén szembesítéssel kell megkísérelni.”

A terheltek tanúval való szembesítésére pedig a 110. § (2) bekezdése volt irányadó: „Ha a tanú vallomása a terheltével vagy különböző tanúk vallomásai egymással ellentétben állnak, az ellentét tisztázását szükség esetén szembesítéssel kell megkísérelni.”

A törvényben – figyelemmel arra, hogy az eljárás menete alapjaiban megváltozott – már nem írták elő, hogy a szembesítést elsősorban a főtárgyaláson kell megtartani. Az a nyomozás során is szabadon, feltétel nélkül végezhető eljárási cselekménnyé alakult. Sőt hangsúlyáthelyezés figyelhető meg, elsősorban a nyomozó hatóság feladatává vált az alkalmazása. Két együttes feltételnek kellett fennállnia: ellentétes vallomások és azok feloldásának szükségessége. A törvény már sem a hozzátartozókkal kapcsolatos kivételt nem tartalmazta, sem pedig azt, hogy kettőnél több személy egyszerre, ugyanarra a körülményre nézve nem szembesíthető egymással. A szembesítés azonban továbbra is érdemi intézmény maradt, fenntartásával kapcsolatban semmiféle aggály, kétség nem merült fel.

2.3 A szembesítés az 1962. évi 8. törvényerejű rendeletben

Az 1962. évi 8. tvr. a büntetőeljárásról a korábbiakkal ellentétben címében már nem a bűnvádi, illetőleg büntető perrendtartást szabályozta. Ez a címváltoztatás azonban inkább csak elvi jelentőségű volt, hiszen a törvényerejű rendelet nyomozással foglalkozó VII. fejezete szinte alig haladta meg terjedelmében és szabályozásának mélységében az 1951. évi III. tv. VI. fejezetét. A szembesítés vonatkozásában pedig semmiféle változtatás nem észlelhető.

Mindezek alapján csak utalni lehet az 1951. évi III. törvény esetében írtakra azzal, hogy a 1962. évi 8. tvr. kommentárja bővebben fogalmaz a szembesítéssel kapcsolatban, mellyel az intézmény fontosságát kívánta kihangsúlyozni: „Az ellentétek tisztázásának egyik módja a szembesítés. A szembesítés az ellentétek tisztázása mellett alkalmas lehet arra is, hogy a nyomozó hatóság megállapítsa, melyik vallomás felel meg az igazságnak. Ennek megfelelően különös figyelmet kell fordítani a szembesítések jó előkészítésére és a kriminalisztikai elveknek megfelelő helyes lebonyolítására.”²⁰

2.4 A szembesítés az 1973. évi I. törvényben

Az 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról a szembesítést az alábbiak szerint szabályozta:

„Ha a tanú vallomása a terhelt vagy más tanú vallomásával ellentétes, ennek tisztázását szükség esetén szembesítéssel kell megkísérelni”, illetőleg „ha a terhelt, illetőleg a terhelt és a tanú vallomásai egymással ellentétesek, szükség esetén szembesítéssel [64. § (2) bek.] kell az ellentétet tisztázni.”

Azzal minden jogértelmező egyetértett – külön írásbeli formula nélkül is –, hogy a szembesítést kizárólag lényeges (releváns tényű) ellentétek esetén kell(ett) alkalmazni.

Az azonban, hogy a törvény még mindig az 1951. évi III. törvényből átvett „kell megkísérelni” kifejezést használta, nem volt szerencsés.

A „kell” parancsként jelent meg és ez alapján úgy tűnt, hogy a szembesítést minden ellentétes vallomás esetén kötelező volt lefolytatni. Ezt a szemléletet erősítette az is, hogy a szembesítések elmaradása az egyik leggyakoribb pótnyomozás okként szerepelt, és a nyomozó hatóság tagjai szinte sohasem mulasztották (volna) el végrehajtani, akkor sem, ha eredménytelensége a legtöbb esetben előre látható volt. A „megkísérelni” kifejezés pedig mintha már eleve magába foglalta volna, legalábbis erőteljesen sugallta az előre látható eredménytelenségét.

Ez a félreérthető megfogalmazás még a hatályon kívül helyezés előtt módosult és már csak az „ellentét tisztázását” írta elő a hatóságoknak, elmaradt a „kísérletezgetés”.

Az is a törvény (módosított) szövegébe került, hogy a szembesített személyek vallomásukat egymással élő szóban közlik, valamint, ha a tanú védelme szükségesé teszi, a tanú szembesítését mellőzni kell. (Az utóbbi már a tanúvédelem felerősödését mutatja.)

Bár a szembesítések végrehajtásának módjára vonatkozó részletes szabályozást ez a törvény sem adott, végképp eloszlatta azokat a kételyeket, melyek korábban ezzel kapcsolatban felmerülhettek. Azaz, hogy a szembesítésen nem a jegyzőkönyvekben rögzített ellentétek hatóság tagjai általi felolvasását és a vallomást tevő általi megerősítését kell érteni, hanem azt, hogy az ellentétes vallomást tevőknek állításait egymással élő szóban kell közölniük. A törvény előírta azt is, hogy: „A hatóság megengedheti, hogy kérdéseket tegyenek fel egymásnak.” – mint ahogyan a törvény kommentárja fogalmaz –, a „hatékony meggyőzés érdekében”. Ez utóbbi feltehetően a szembesítendő személyek között értelmezhető csak, hiszen – látásom szerint – az önálló kihallgatás lehet csak igazán a hatóság (tagjainak) meggyőzésének területe.

2.5 A szembesítés az 1998. évi XIX. törvényben

A hosszú előkészítést és várakozást követően 2003. július 1-jén hatályba lépett törvény új fejezetet nyitott a magyar büntető eljárásjog történetében. A szembesítéssel kapcsolatosan is rendhagyó szabályozást hozott, megfelelően reagálva azokra a változásokra, melyek az utóbbi évtizedekben az újabb bűncselekménytípusok és szervezettebb elkövetői kör létrejöttével jelentek meg.

A szembesítés önálló szakaszban és megnevezéssel, a bizonyítási eljárások között, a szemle, a bizonyítási kísérlet, és a felismerésre bemutatás után, a szakértők párhuzamos meghallgatása előtt kapott helyet a törvény 124. §-ában.²¹

Az (1) bekezdése kimondja: „Ha a terhelt, a tanúk, illetőleg a terhelt és a tanú vallomásai egymással ellentétesek, az ellentétet szükség esetén szembesítéssel lehet tisztázni. A szembesítettek a vallomásukat egymással élőszóban közlik; megengedhető, hogy egymásnak kérdéseket tegyenek fel.”

Ez a szabály csak alakilag különbözik a korábbi előírástól annyiban, hogy egy helyen szabályozza a terhelt–terhelt, terhelt–tanú és a tanú–tanú szembesítését, illetőleg, hogy a „lehet tisztázni” kifejezést használja, szemben – az előzőekben kifejtett – „kell megkísérelni”-vel.

„Ha a tanú, vagy a terhelt védelme szükségesé teszi, a tanú, illetőleg a terhelt szembesítését mellőzni kell.” A tanú védelme mellett megjelenik a terhelt védelme is, mint szembesítést kizáró feltétel, figyelemmel a különösen súlyos, kiemelt tárgyi súlyú bűncselekmények tettestársai közötti érdekellentétre. A törvény ezzel a szabállyal azon terheltek védelmét is biztosítani kívánja, akik bár maguk is bűncselekményt követtek el, hajlandóak azt (mintegy pentitóként) teljes mélységében a hatóság előtt feltárni, társaik ellen vallani. Ezáltal felfedve olyan bizonyítékokat is, melyek nem állnak a hatóság rendelkezésére, a hatóság előtt nem ismertek, és amelyek segítségével egyszerűbbé és megalapozottá (bizonyossá) válhat a büntetőjogi felelősségre vonás.

„A tizenegyedik életévét be nem töltött személyt akkor lehet szembesíteni, ha a szembesítés a kiskorúban nem kelt félelmet.” E szabály életbeléptetésének legfőbb indoka az volt, hogy igen gyakoriak a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények, melyek a gyermekben komoly pszichikai traumát okozhatnak és ezt a traumát a szembesítés negatív élménye csak fokozná. Ennek megítélését, a „veszély előrejelzését” a törvényhozó a hatóságra bízta.

3. Jogtörténeti következtetések

Ha áttekintjük az itt leírtakat, akkor, mintegy a ta-

nulmány sommázataként az alábbi (vázlatszerű) gondolatokat fogalmazhatjuk meg a szembesítés egyetemes, illetve magyar történeti kialakulásával és fejlődésével kapcsolatban.

a) Az ókorban az igazságkeresés szabályozott módjai között még nem szerepelt a szembesítés, sokkal inkább a kínvallatás.

b) A feudalista középkorban, annak kezdő századaiban az inkvizitórius eljárás keretében – a szembesítés hiánya mellett – a változatos, sokfajta tortúra továbbélése, a kínvallatás „virágzása” a szembetűnő.

c) A késői középkorban, a XVII–XVIII. században megkezdődik a kínvallatás „puhulása”, a szembesítés intézmények megszületése, az átmeneti kettősség, a két igazságkereső intézmény együttélése, amelyet még alkalmanként (bizonyos körülmények esetén) bokrosít az eskütétel alkalmazása is.

d) A XIX. századtól hivatalosan eltörölték a kínvallatást, és már az akkuzatórius (vádeltű) szemlélet alapján helyébe lépett egyedülként a szembesítés, esetleg esküvel színesítve.

e) A XX. század első felében már részletes jogi szabályozást láthatunk a szembesítésről az egyes büntetőeljárás kódexekben, köztük a magyarban is. Egészen a század közepéig a tárgyalási szakra helyezik az alkalmazási hangsúlyát.

f) A XX. század második felétől az intézmény kriminalisztikai, azon belül krimináltaktikai jellege erősödik fel, ennek következtében a nyomozási–vizsgálati–előkészítő szakaszra tevődik át a hangsúly, ám – egyszerűsített, „lecsupaszított” formában létezik a bírósági szakban is.

g) A XXI. században a szembesítés (továbbra is hangsúlyos) nyomozásbeli (és enyhe súlyú bírósági) korlátozása érzékelhető, legfőképpen (krimináltaktikai) adat-információvédelmi, tanúvédelmi, kiskorú védelmi okokból.

A korszak/időskála jellemzőiből azt is láthatjuk és kijelenthetjük mintegy záró gondolatként, hogy a szembesítés „megjelenése, színrelépése”, kb. a XVII. század, tehát kb. 300–400 év óta egyetlen korszak, század elméleti szerzői, jogalkotói sem kérdőjelezték meg az intézmény létjogosultságát, igazságkeresési funkcióját.

Jegyzetek

¹ Molnár Imre: A büntető eljárásjog alapelvei a római jogban. In: Nagy Ferenc (szerk.): Bűnügyi mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2006. 426. o., továbbá Zlinszky János: Római büntetőjog. Budapest 1992. 63. o.

² Molnár Imre szerint ma is kényszerintézkedés „a letartóztatás, többszöri meghallgatásra berendelés, szembesítés stb. Kétségtelen, a kínvallatás kissé durva eszköz volt, de eredmé-

nyes.” A kínvallatás alkalmazásának indokaként hozzászói: „A tanúbizonyítás mindig több problémát jelentett a hatóságok számára. Több tanú nem egyformán látta ugyanazt a cselekményt, sohasem volt kizárható bizonyos fokú elfogultsági tényező sem, akár negatív, akár pozitív irányban (rokonok, barátok, saját rabszolgák, haragosok stb.). Az is előfordult, hogy egyes személyek vonakodtak tanúvallomást tenni, nem akartak egy „jóemberük” ellen beszélni, ha tettek is vallomást, bizonyos tényeket elhallgattak. Az idő múlása is sokszor elhomályosította a tanúk emlékezetét. Mindezek a körülmények odavezettek, hogy a gyakorlatban a tanúkihallgatás velejárója a kínvallatás lett”. Molnár Imre: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban. In: Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. SZTE AJK, Szeged 1998. 243–250. o.

³ Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2000. 298. o.

⁴ Lásd erről részletesebben: Tóth Mihály: A szembesítések béklyójában. Jogtudományi Közlöny 1984/3. 139–140. o.

⁵ Béli Gábor: i. m. 293. o.

⁶ Béli Gábor: i. m. 294. o.

⁷ A Ferdinandi latinra fordított változata. Kollonics Lipót esztergomi érsek adta ki 1687-ben Nagyszombaton „Forma processus judicii criminalis seu praxis criminalis” címmel. 1696/97-ben bekerült a Corpus Juris Hungaricibe is. Nevezték „Kollonichiana”-nak, illetve I. József tekintettel „Josephina”-nak is.

⁸ Béli Gábor: i. m. 299. o.

⁹ III. Ferdinándról elnevezett, Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott büntető rendtartás. Landgerichts Ordnung, 1. § és bevezetője. (Nyersfordítás. Johann Jacob Kürner, Wien 1657-es kiadásából).

¹⁰ Constitutio Criminalis Theresiana. Römisch-Kaiserl. Zu Hungarn und Böheim u. u. Königl. Apost. Majestat Maria Theresia Erzherzogin zu Osterreich, u. u. Peinliche Gerichtsordnung. (Nyersfordítás), Adademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz/Austria, 1769

¹¹ Katona Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. JJK, Budapest 1977. 13. o.

¹² Hajdú Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1971. 407. o.

¹³ Kállay István: Városi bírászkodás Magyarországon 1686–1848. Osiris Kiadó, Budapest 1996. 133. o.

¹⁴ Zsoldos Ignác: Szolgabírói Hivatal. Törvénykezési rész. A Reform Főiskola betűivel. Pápa 1842. 365–366. o.

¹⁵ Zsoldos Ignác: i. m. 242. o.

¹⁶ Zsoldos i. m. 243. o.

¹⁷ Zsoldos i. m. 245. o.

¹⁸ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog. Pfeifer Ferdinánd, Buda-Pest 1873

¹⁹ Fayer László: Büntetőjogi Javaslatok Anyaggyűjteménye. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest 1896. 12–13. o.

²⁰ Jászai Dezső (szerk.): A büntetőeljárás kommentárja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 1967. 514. o.

²¹ Tremmel Flórián véleménye szerint a bizonyítási eljárások ilyenfajta intézményesítése, fogalomhasználata és csoportosítása nem szerencsés, hiszen ebből a körből kirekesztették a helyszínelést, a műszeres (poligráfos) kihallgatást, vagy a titkos információgyűjtés eseteit. Azt azonban, hogy a szembesítés intézményét a törvényhozó önálló bizonyítási eljárásként emelte ki, mindenképpen indokoltnak és szükségesnek tartotta.

Gáspár Gabriella
 egyetemi docens, PTE BTK

A női jogok a magyar rendi társadalomban

1. A magyar rendi társadalom sajátosságai

A magyar rendi társadalom kialakulása a XIII–XIV. századra tehető, amikor is létrejöttek azok a privilegiált csoportok, morális közösségek, akik saját autonóm törvényeik szerint szerveződtek és a hatalommegosztás révén részt vettek az ország ügyeinek intézésében. Nyugat-Európában a szuverenitás megoszlott az uralkodó és rendek között, a kelet-európai társadalomfejlődésben ezzel szemben a rendek gyengék voltak, nem korlátozták az egyed-uralkodó hatalmát. A közép-kelet európai társadalmak fejlődése mindkét modell sajátosságait magán viselte, köszönhetően a gyors társadalomfejlődésnek és bizonyos intézmények átvételének, amelyek egybeépülve az archaikus társadalom elemeivel speciális formákat eredményeztek. A magyar uralkodó a magyarok királya és nem az országé. Ez az apró különbség igen nagy jelentőséggel bír: sosem birtokot adományoz a király, hanem lelkeket, amely lelkekhez földterület tartozik a földközösségi szabályok szerint, minden szabad földbirtok pedig a királyé. A szuverenitás a királyt illeti teljes mértékben, legalábbis az Árpád-házi karizmatikus királyok alatt, majd kialakul a Szent-Korona-tan, amely a koronához köti az államfenséget. A Szent-Korona-tagságban közvetlenül részesülnek a nemesek, a jobbágyok pedig közvetve, uraikon keresztül. A nemesség vagy populus és a jobbágyok, a plebs egyaránt tagjai egy szakrális egységnek, csak „szabadságaik” különbözőek. Ezek az alapelvek tükröződtek törvényeinkben és szokásjogunkban.

A rendek kialakulása a társadalomfejlődés sajátosságainak megfelelően végbement, a jogok első rögzítése 1222-ben az Aranybullában történt meg. Magyarországon nemesi jogokkal bírtak a főpapok, azaz a katolikus egyház főpapjai, illetve azon apátok és prépostok, akik királyi javadalomban részesültek. Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is az egyházi rend alakult ki elsőként, a jogalkotást megkönnyítette a katolikus egyház nemzetközi jellege. A rendek közül nemcsak létrejöttük kronológiáját tekintve első a papság, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a felsőpapságnak volt a „leg-

több” joga, hiszen ők a főpapi kinevezéssel egyben a nemesi jogokban is részesültek.

A nemesi rend kialakulása már jóval hosszadalmasabb, évszázadokat átívelő folyamat volt, különösen a köznemesség egységesülése. A főnemesek közé tartoztak a zászlósurak, országos főméltóságok és főispánok, s mindazok, akik születésük révén főúri családokhoz tartoztak. A köznemesek közé tartoztak a birtokkal bírók különböző rétegei, a birtok nélküli nemesített armalisták, a közlött nemesek (férjük után nemességet szerzett nők), a római és görög katolikus egyház papjai, de ők nem örökös nemesek. A nemességhez tartoznak a különböző jogi konstrukciók által a nemességhez sorolt jogi személyek (pl. királyi kincstár, káptalanok), illetve a kollektív nemesek (pl. szabad királyi városok), valamint a helybéli nemességgel bíró községek lakosai.¹ Az egy és ugyanazon nemesség elve szerint a főúri és a köznemesi rend nem vált külön, azonban tény, hogy a főúriak olyan privilégiumokban is részesedtek, amelyek a köznemességre nem terjedtek ki, továbbá politikai jogaik tekintetében a főnemesek elkülönültek a köznemességtől. A főnemesi és a köznemesi rend jogai tekintetében 1608-ban vált el egymástól végképp, amikor a kétkamarás országgyűlés bevezetésével a főnemesek személyesen a felső táblán, a köznemesek azonban csak követeik útján, az alsó táblán vehettek részt a törvényhozásban.

Erdélyben nem létezik a főpapi és a főúri rend, az erdélyi római katolikus püspökök a magyarországi főpapi rend tagjai, grófi és bárói címek ugyan léteznek, de nekik nincs több joguk, mint ami a Tripartitumban benne foglaltatott. A bevett vallások lelképásztorai (római és görög katolikus, református, evangélikus és unitárius) személyes országos nemességgel bírtak, de csak azok örökös nemesek – Bethlen Gábor 1629. évi privilégiuma óta –, akik lelkészi állást töltöttek be. A szabad székelyek mind nemesek, közöttük három réteget különböztettek meg: főrendek (primores), lófők (primipili) és a gyalogok, vagy darabontok (pixidarii). Nemesek még az ún. puspások (sclopetarii), akik fiskális jóságokat bírtak, tehát adománybirtokot kaptak, annak összes következményével. Kollektív nemességgel bírtak a nemes oppidumok (Deés, Torda, Nagyenyed) lakosai, ők csak helyben érvényesíthették nemesi jogukat.² Az erdélyi nemesek is Magyarország Szent Koronájának tagjai voltak.

A polgárok jogainak rögzítésére Zsigmond király idejében került sor, amikor is 1435-ben a szabad királyi városok és azok polgárainak jogait deklarálta. A magyar városfejlődés sajátosságaiból fakadóan kevés szabad királyi város volt, de annál több mezőváros. Ezek tulajdonképpen összefutott falvak, melyeknek a száma a török dúlás időszakában

kásos fiúsítás vagy „fiúággá való tétel”⁸ lényege az volt, hogy ha egy nemes embernek nem volt fiú, csak leány gyermeke, akkor a király – tekintettel kedves, hű emberére – a leányt megfiúsíthatta. Ilyenkor a leány a fiújogok örököse lett, örökölhette az ősi foglalású vagy nemzetségi birtokot, amit egyébként a lányok nem örökölhettek.

A lány csak az apja vagy a férje által végrendeletileg ráhagyott szerzett birtokot örökölhetett, illetve olyan adománybirtokot, aminek vonatkozásában az adományozónak nem volt semmilyen konkrét kikötése. Nemzetségi birtokot a leányutód nem azért nem örökölhetett, mert alacsonyabb rendű volt a fiúknál, hanem egyszerűen azért, mert házassága esetén a nemzetségi birtokrészt kivitte volna a nemzetségből. Márpedig a nemzetségi vagy ősi foglalású birtokok tekintetében a tulajdonjog három eleme (usus, possessio, potestas) közül a rendelkezési jog a nemzetségé.⁹ A magyar nemesség a birtoköröklésében a fiú utódok egyenlőségét vallotta, ennél fogva gyakorta előfordult, hogy a nemzetség egyik-másik ága elszegényedett a birtokok aprózódása miatt. A magyar nemességnek elemi érdeke volt számon tartani a nemzetségi rokonságot, hiszen az egyik ág magva szakadása esetén az „osztályos atyafiak” (frater condivisional) közül a másik ágra szállt a kihalt ág birtoka.¹⁰

Az öröklés fiágon történt, a nők mentek a férjük nemzetségéhez, érthető tehát, hogy a lányok csak kivételes esetben örököltek olyan birtokrészt, ami végső soron a nemzetséghez tartozik. Az egyik kivételes eset a fiúsítás volt, a másik, ha a leány nem nemeshez ment férjhez. Ebben az esetben örökölt a nemzetségi birtokból, ami azért volt ésszerű, mert ebben az esetben a nő nem vitte át a birtokrészt a férje klánjába, hiszen az nem tartozott nemesi nemzetséghez. Ha a leány ebben az esetben nem örökölt volna ősiségi birtokrészt, akkor az utód birtok nélkül kiesett volna a nemességből, így ő és leszármazottai örökölték az anyai birtokot. Félnemesnek (agilis) hívták, akinek csupán az anyja volt nemes, ezeknek a leszármazottnak a társadalmi státusa gyakorlatilag az anyja családjának a presztízsétől függött, hogy mennyire voltak képesek elfogadtatni a nem-nemes vőt és leszármazottját a megyei nemesi gyűlés előtt.

A nők cselekvőképessége több vonatkozásban meghaladta a férfiakét, ami korai nagykorúvá válással is összefüggött, már 16 éves korában folyamodhattak iparüzleti engedélyért, míg a férfiak csak 20 éves korukban. 1840-től már a nők korlátozott váltóképeségét is elismerte a törvény:¹¹ nemi különbség nélkül megillet mindenkit a váltóképeség, aki egyébként jogot szerezhet, váltót pedig azok az asszonyok és hajadonok írhattak alá, akik törvényesen bejegyzett céggel rendelkeztek, egyéb esetben nem

illette meg a nőket a váltóképeség.

3. A házassági jog és házassági vagyonyjog

A házassági jog tekintetében már az Árpád-ház uralmának időszaka alatt működött a férjes nők önjogúságának elve. Ez azt jelentette, hogy a férj nem köteles felesége bűneiért jótállni, de a feleség sem férje bűneiért. Szent István legszigorúbb büntetése még a visszaeső tolvaj férjes asszonyra, hogy veszítse el szabadságát, ehhez képest Szent László rendkívül szigorúan a szabadság és vagyona elvesztése mellett az orrukat is levágatta. Szent László a hajadonok esetében elégnék tartotta a szabadság elvesztését, az özvegyek esetében pedig fél szemük kitolását és vagyonuk vesztését. Kálmán király rendkívül belátóan ismét csak szolgaságra veti az asszonyt.¹² Szigorú törvényeink más országok korabeli törvényeivel – ahol a lopást halállal büntették – összehasonlítva nem is voltak kegyetlenek.¹³

A magyar asszonyok önjogúságát bizonyítja, hogy a férjes nő nem áll nemi gyámság alatt, a férjének nincs felette „férji hatalma”, továbbá a férjnek házi fegyelmi joga sincsen a felesége felett. Törvényeink ezt expressis verbis nem mondják ki, hanem a törvényes joggyakorlat szentesítette az önjogúságot. Jogtudósaink egybehangzóan állítják, hogy a törvény hallgatása ez esetben a férji hatalom nem létezését jelenti.¹⁴ „Nálunk... férji hatalom nincs, soha nem is ismerte azt sem a törvény, sem a szokás.”¹⁵ Természetesen királyaink nem hoznak külön törvényt valamiről, ami nem volt, sőt tiltó értelemben sem, ha soha sem állt fenn. A férji hatalom nem létét igazolja az 1807. évi VIII. tc. is, amely a perrendtartásról szól, taxatív felsorolja azokat, akik a perbe idézett felek törvényes alárendeltjeinek tekinthetők, ezek között, pedig a feleség nem szerepel. A férj családfői hatalma a nő cselekvési körét csak a lakóhely szabad megválasztásában korlátozza, ugyanis a család lakóhelyét a férj határozza meg és a nő követni köteles. Cserei szerint még erre sem köteles feltétlenül, mert ha már a házasságkötés előtt megállapodtak abban, hogy hol fognak lakni, a feleség később nem köteles egy másik, a megállapodástól eltérő lakóhelyre követni a férjét. A nő a férjétől független jogalany, a férj a feleségét sem perben, sem azon kívül nem képviselhette meghatalmazás nélkül.

A régi jog szerint, ha a házastársi kötelezettségeit valaki úgy szegi meg, hogy elhagyja hitvesét, mind a nő, mind a férfi esetében visszavezettetik házastársához. Míg azonban a nőt egyszerűen csak visszavezetik férjéhez, addig a férfi elveszíti vagyonát

rendkívül megszorodott, mivel a törökök egyáltalán nem vették figyelembe a szabad királyi városok privilégiumait, ami a klasszikus városi lét elsorvasztásához vezetett. Ezt a folyamatot siettetette az a körülmény is, hogy a XVII. században a szabad királyi városokba költözött nemesek a városon belül is érvényesíthették jogaikat, ami a polgári szellem hanyatlásához vezetett. A magyar város tehát inkább mezőváros, amelynek cívisi gyakorlatilag jobbágy státusú polgárparasztok. A városlakóknak csupán a töredéke volt besorolható a rendi értelemben vett polgárság körébe, a szabad királyi városok polgárai privilégiumaikat csak a város falain belül élvezhették, jogaik nem terjedtek ki az ország területére, és mint rend nem részesültek a politikai hatalomban. Az országgyűlésen ugyan részt vettek, az összes szabad királyi város együttesen küldhetett három követet, de nem polgárokként, hanem kollektív nemességük jogán. A fentiek értelmében elmondható, hogy a magyar rendi társadalomban a polgárság országos jelentőségű renddé nem vált, szerepét a modernizációban a köznemesség vette át.

A rendi társadalomban a nők státusa a férfiakéhoz igazodott. A hajadon társadalmi minősítése, értéke és joga a családja helyzetétől függött, elsősorban az apától. A férjes asszonyok helyzetét alapvetően a férj helyzete határozta meg, bár ez alól voltak kivételek, de csak abban az esetben, ha a nő státusa férjhezmenetele előtt magasabb volt, mint a férjé. A nő rendi minősítése a férjéét követte, ha a nő nem volt nemesi származású, de nemeshez ment feleségül, maga is nemes lett. A főnemessel házasságot kötött köznemes leány főnemesi rangot nyert. Ha azonban valamilyen véletlen folytán nemes nő nem nemeshez, polgárhoz vagy honoráciorhoz ment hozzá, nemességét nem veszítette el, sőt a férj státusát is emelte, ha nem is tette de jure nemessé,³ feltéve, ha a családja beleegyezésével ment férjhez vagy már özvegyként. A polgári vagy jobbágy származású nőt jogilag is nemessé tette a nemessel kötött házasság.

A női jogok áttekintése mindenképpen szükséges annak eldöntéséhez, hogy vajon a nők mennyiben voltak korlátozva a tradicionális társadalmakban és milyen racionalitás alapján. A magyar asszonyok számos olyan személyi, családi és néhány közéleti joggal rendelkeztek, amelyek Európa más országaiban nem voltak szokásosak, vagy jóval kevésbé voltak kiterjedtek. Tárgyunk szempontjából elsősorban Werbőczy Tripartitumában leírt szokásjognak van jelentősége, továbbá a XIX. század elejéig tartó jogalkotás egyes elemeinek. „A szokás kötelező ereje a magyar jogrendszerben általában a nép autonómiáján alapszik. Mert minden, fennálló jog által nem szabályozott esetekben a honlakosok szabadon rendezhetik jogügyeiket.”⁴ Ennélfogva a szokás

kötelező ereje nem az államhatalom erején, hanem a társadalom tagjainak cselekedetei által kinyilvánított akaraton alapult. Werbőczy Hármaskönyvét szokásjogi gyűjteményként tartották számon, noha jogkönyvnek kell tekintenünk, amit a későbbi gyakorlat kötelező erővel ruházott fel. A Tripartitumon kívül még két nevezetes jogkönyv is készült, amely a rendi társadalom magánjogát rögzítette, az egyik a XV. században készült tárnokjogi gyűjtemény, a XVII. századi kiegészítő cikkelyekkel, a másik a Quadripartitum Ferdinandeum.⁵ A női jogok kialakulását a magyar rendi társadalomban alapvetően a fenti jogkönyvekben foglalt jogelvek alapján foglalom össze az alábbi fejezetekben, kiegészítve a törvénykönyvek nőkre vonatkozó joganyagával.

2. Személyi jogok

A nők személyi jogainak egyik legalapvetőbb korlátozása volt a nemi gyámság intézménye (tutelle du sex), amely a középkorban mindenütt jellemző volt, és azt jelentette, hogy a nők egész életükön át kiskorúak maradtak, s állandóan egy férfi (a családapa, vagy a férj) gyámságának voltak alávetve. Magyarországon is fennállt a nemi gyámság, azonban igen korlátozott volt. Nálunk csak a hajadonok voltak a nemi gyámságnak alávetve, férjzett, özvegy vagy elvált asszonyokra nem terjedt ki.⁶ A nemi gyámságnak alávetett leányok sem voltak cselekvésképtelenek, 12 éves korukban törvényes korúak lettek, már ügyvédet fogadhattak, míg a fiúknak csak 14 éves koruktól nyílt meg ez a lehetőségük. A nők már 14 éves korukban zálogos javaikról és ingóságaikról intézkedhettek, 16 éves korukban pedig nagykorúak lettek, ettől fogva teljes vagyonukkal és jogaikkal rendelkezhettek. Ha később férjhez mentek, azokat a vállalásaikat, amelyeket 16 éves koruk és férjhezmenetelük között tettek visszavonhatták, mivel ön-jogúvá a házassággal váltak. Ezzel szemben a férfiak csak 24 éves korukban érték el a teljes korúságot.⁷

Meg kell említeni a személyi jogok között a vérdíj (homagium) középkori intézményét, amely az a váltságdíj, amit a gyilkos a megölt személy családjának köteles fizetni. Más európai jogrendszerekben a nők vérdíja gyakran alacsonyabb volt a férfiakénál, nemritkán a fele (pl. német területeken), míg nálunk a férfi és a nő vérdíja között különbséget nem tettek.

A magyar személyiségi jognak női szempontból fontos intézkedése volt a fiúsítás (praefectio) intézménye. A király által végzett fiúsítástól (praefectio regiae) különbözött a fiulányság (praefectio naturalis), amely Erdélyben volt szokásos, amiről majd később részletesen szó esik. A Magyarországon szo-

hogy örökösként lépjen fel, hanem mint tulajdonos kapja kézhez a közszerzemény ráeső részét, hasonlóan a hozományhoz.²² A nőnek a tiszta vagyon elkülönítés, a hozományrendszer és a közszerzeményi rendszer kedveznek, mert ezekben az esetekben a nők rendelkezési joga fennmarad saját vagyónuk felett egészében vagy részben még akkor is, ha azt a férjük kezeli.

Ellentétben az eddig ismertetett női vagyoni jogokkal, a közszerzemény a nemes asszonyokra nem vonatkozott, csak a jobbágyokra és a polgárookra. A közszerzemény a nemesekre egyetlen esetben vonatkozott, amikor a nemes embernek „feleségével való házassága alatt gyűjtött vagy vett ménes lovai ötvenen alul vannak, egyenlően fognak köztük elosztatni.” – írja a Tripartitum.²³ Ennek az volt az oka, hogy a magyar társadalomban az egyes lovak ingóságoknak számítottak, a ménest azonban ötven ló felett már hagyományosan az ingatlanra vonatkozó szabályok szerint minősítették. Tehát az ötven ló alatti ménes még ingóságként akár végrendelkezés tárgya is lehetett.²⁴ Az ingóságok amúgy is az özvegyet illették, függetlenül attól, hogy a házasság alatt vagy előtte szerezték, az özvegy halála után pedig leszármazottait.

A honoráciorok feleségeire sem terjedt ki a közszerzemény, talán azért, mert a honoráciorok tiszteletdíjból élnek, s a házasság alatti vagyonnövekmény szinte kizárólag keresetükből halmozható fel. A honorácior feleségek munkájukkal nem járulnak hozzá, ahogy a nemes asszonyok sem a családi vagyon házasság alatti növeléséhez, mint a jobbágy és a polgár asszonyok kétkezi munkája. Peres iratokból tudjuk, hogy a XVI. századtól az özvegy nemesasszonyok birtokaik, a jobbágy özvegyasszonyok pedig telkeik ügyében önállóan jártak el.¹⁷ A különböző társadalmi állapotok esetén a jogi helyzet hasonló; férjük halála után az asszonyok „özvegyi jogon” jártak el a haszonvételek tekintetében, a leendő örökösök vonatkozásában pedig gyámként. Ha nem volt gyermekük, a jobbágy asszonyok akár örökölhették is a gazdaságot, illetve a közszerzeményi telket, az úrbérest azonban nem, hiszen az a földesúrhoz tartozott. A magyar nemes asszonyoknak is megvolt az a joga, hogy megözvegyülésük esetén férjük birtokait kezeljék és húzzák hasznait halálukig, ha nincs fiúgyermekük, ha pedig van, annak nagykorúságáig. A nemesek özvegyei csak olyan birtokot örökölhettek férjük után, amit az végrendeletileg rájuk hagyott, vagy egyéb jogon nekik járt.

A nemesi birtokon és a jobbágytelken egyaránt folytathatta a gazdálkodást az özvegy. Mi a helyzet a polgárasszonyokkal, folytathatták-e férjük vállalkozását? Korai szabályozást nem ismerünk ebben a kérdésben, a vagyонkezelését fiai nagykorúságá-

ig azonban nyilvánvalóan gyakorolhatta az özvegy. Az 1820–30-as évekből több olyan esetet is ismerünk, amikor könyvkereskedők özvegyei férjük vállalkozását vitték tovább, még az előtt, hogy a nők korlátozott váltóképességét elismerték volna. *Kultsár* István pesti lapkiadó²⁵ özvegye férje halála után folytatta a vállalkozást. *Csáthy* György debreceni könyvkereskedő halála után özvegye vette át az üzlet irányítását, és fiai gyámjaként folytatta azok nagykorúságáig. Nem különben özvegy *Kiss* Istvánné könyvkereskedő, aki József fia és a maga nevében folytatta férje tevékenységét. A feleségek özvegyi jogon és fiai gyámjaként vették át férjük vállalkozásának irányítását, amit a nyilvánosság előtt meg is jelenítettek.²⁶

5. A szülői jogok

A magyar nő személyi és házastársi jogai tekintetében a férfiakkal úgyszólván egyenjogú volt, a szülői jogok tekintetében azonban csaknem jogtalan volt a rendi társadalomban. Mindez a régi patriarchális jogrend maradványa, ami alól a feleséget lassanként emancipálták a törvények, a gyermekeket azonban nem. A nők már jóval a Hármaskönyv létrejötte előtt felszabadultak a férji hatalom alól, a gyermekek azonban nem. Ennek maradványa a lányokra vonatkozó nemi gyámság is, hiszen a fiúgyermek ugyanannyira az atyai hatalom alá tartoztak mint a lányok, sőt a törvényes kort is később érték el. A házastársat a fiúk számára is az atyjuk választotta ki, ahogy a lányok számára is, s ugyanannyira kötelező erővel. A szülői hatalom sokáig kizárólag atyai hatalom volt, s csak a XVIII. században²⁷ jelent meg a „szülői hatalom” (parentalis potestas) kifejezés, amelybe már az anyát is beleértették. Itt nem az atyai hatalom anyával való megosztására gondol a törvény, hanem arra, hogy ha az atya hiányzik vagy cselekvőképtelen, az anya helyettesíti az atyai hatalmat.

Az özvegy még a férjes asszonnál is szélesebb cselekvőképességgel rendelkezett a régi magyar jogban, majdnem minden téren – részben még politikai tekintetben is – egyenrangú volt a férfivel. Sőt, bizonyos értelemben a jog még a férfitársadalom ellen is védelmezte őt és gyermekeit. Az ura halála évében az özvegyet senki perbe nem idézhette, még az uráról rámaradt perbe sem, ezen idő alatt férje vagyónából kirekeszhető nem volt. A XVI. században az egyetlen nemesek a telkük után kötelesek voltak hadba vonulni, ellenben özvegyeik, ha nem volt hadra fogható fiúk, csak imádkozni voltak kötelesek.²⁸ Erdélyben a félkapus nemes asszonyok özvegységük évében nem tartoztak lovast kiállítani. Mindezek a kiváltságok a rendi alkotmány eltörlése után eltűntek.

és újranősülési jogát. Amíg a nő férjét várni kívánja, annak összes vagyonát bírja, de ha újra férjhez akar menni, azt is megteheti, a férj ellenben csak püspöki engedéllyel nősülhet újra. „Ha valaki szilaj gerjedelmében az ő felesége utálása miatt elhagyja hazáját, minden, amit a férj bír vala, legyen az asszonyé, valameddig férjére várakozni akar, és senki ötöt más házasságra kényszeríteni ne merje. 1. § De ha kedve tartja, magával vívén hozzá illendő ruháit, egyéb javakat pedig kibocsátván kezéből szabad legyen házasságra mennie. És ha férje, hallván ezt, visszatérend, ne legyen szabad neki mást feleségül venni az ő vétkéért, hanem csak a püspök engedelmével.”¹⁶

Az asszonyoknak a házasságban vannak olyan jogaik, amelyek egyoldalúan csak a nőket illetik meg: viselheti férje nevét és rangját, ha nem nemes nő nemeshez megy férjhez, szintén nemességet nyer („közöltt nemesség”). A férj nevének viselése inkább jog mint kötelesség, hiszen a nők leánynevéhez való jogát az évszázados gyakorlat szentesítette. A nők leánynevékhöz való öntudatos ragaszkodása a XIX. században különösen gyakori volt.

Az asszonyokat megilleti a tartásjog, ami azt jelenti, hogy a férje köteles vagyoni és társadalmi állásához képest eltartani, lakásról, ruházatról és élelemlről gondoskodni számára. Mindezt a férj vagyonából kellett finanszíroznia, nem követelhetette a nőtől, hogy saját vagyonából ehhez hozzájáruljon.

A magyar rendi társadalomban a női házassági vagyonjogok viszonylag korán kialakultak. A női különvagyonnak az első nyomait a leány negyed intézménye körül találjuk meg. Árpád-kori iratok szerint a nők a királytól, családjuktól, férjüktől kaptak birtokot, amely fölött a házasság alatt is rendelkeztek, eladhatták, elajándékozhatták. Werbőczy Hármaskönyvében szintén kitér arra, hogy a férj és feleség egyaránt szabadon rendelkeznek „minden, kivált a maga által szerzett vagy másképp nyert birtok jogai iránt”.¹⁷ A nők külön vagyonához tartozott az a tulajdon, amivel a házasságkötéskor bírt, és amihez a házasság tartama alatt ingyenes módon (örökség, ajándékozás) jutott.

A jegyajándék hajdan a nő külön vagyonának speciális formája volt, elsősorban ingóságokat (ruhanemű, ékszer, háztartási eszközök) tartalmazott, amelyeket a nő a férjétől, annak rokonaitól, illetve szüleitől kapott az eljegyzés vagy a házasságkötés alkalmából. A jegyajándék a korai időkben még önkéntes szokásokon alapuló hagyomány volt, Werbőczy azonban már olyan „köteles részként” értelmezi, ami a férjhez menő lánynak jár az atyjától, annak halála esetén pedig a fiútestvérektől. 1800-ban megjelent könyvében Cserei már kötelező jellegű domborítja ki azzal, hogy mértéke egyezzen meg a leány díjával, a homagiummal.¹⁸ Amennyiben a jegy-

ajándékra nincs elég pénze az atyának, úgy ingatlanok jövedelmét kell erre a célra fordítani.

A jegyajándéktól különbözik a hozomány, ami ugyan a feleség tulajdonában áll, azonban férjének hasznélvezetre, kezelésre átad, s ami a házassággal járó kiadások fedezésére szolgál. A hozomány a régi jog szerint eredetileg csak ingóság lehetett, később azonban lehetett már ingó és ingatlan vagyon egyaránt. A hozomány jellemzője, hogy a férj hasznélvezetéből elvonni nem lehetett a házasság fennállása alatt. A házasság felbomlása, halál vagy válás esetén a hozományt köteles a férj vagy örököse feltétel nélkül kiszolgáltatni, sőt az özvegy férje javait mindaddig visszatarthatja, amíg az örökösök hozományát ki nem szolgáltatják.

A hitbér az egyik legrégebbi magyar jogintézmény, amelyet a férj ad feleségének házastársi kötelezettsége teljesítése ellenértékéért.¹⁹ Kezdetben ingóságokból állott, később ingatlan is lehetett. Az Aranybulla 12. cikke foglalkozik már vele, s kimondja, hogy az el-esett vagy halálra ítélt férfiak feleségeit hitbérüktől megfosztani nem lehet. A hitbér összege a férj rendi állásához igazodott és megegyezett a vérdíj összegével.²⁰ Hitbért adni kötelező, de csak a törvényesen kötött és elhált²¹ házasságokban. Az első házasság a hitbér teljes összegére, a második csak a felére, a harmadik házasság az egynegyedére jogosít. A hitbér kifizetése akkor esedékes, amikor a házasság valamilyen okból felbomlik, lehet az haláleset vagy válás. Ha a férj hal meg, az özvegy örökösödési joga a hitbérré mindenképpen kiterjed, a feleség halála esetén pedig mindenkori örökösét illeti meg. A válás csak akkor nem jogosított a hitbérré, ha a nő hibájából következett be. A hitbérek két fajtája van: a törvényes, az eddig ismertetett és az írott hitbér, amely megállapodás kérdése, lehet több is, megkevesebb is a törvényes hitbérnél. Természetesen az írott hitbér kizárja a törvényes hitbérré irányuló jogot, viszont válás esetén is feltétlenül követelhető.

4. A közszerzemény

A közszerzemény a házassági vagyonjog egyik későbbi, a XV. század körül keletkezett intézménye. Először a városok jogában, a „tárnokjogban” bukant fel, majd Werbőczynél találkozunk vele, a jobbágyok jogairól rendelkező részben. A közszerzemény az a vagyon, amit a házastársak a házasság alatt szereztek, de nem tartozik egyikük külön vagyonába sem, azaz meghaladja a házasság előtt meglévő és a külön vagyon összegét. A házasság felbomlása után két részre osztandó a férj és a feleség, illetve jogutódaik között. A férj halála esetén az özvegy nem kell,

nás urak, s azok özvegyeinek némely követei 5,6,7, személyi követtségét is magukra szokták vállalni, ami elég helytelenül történt. 1. § Ennélfogva végezték: hogy ezentúl jövőre egy követ, bármi rendű legyen is, csak két szegényebb mágnásnak vagy azok özvegyeinek helyettesítője lehessen e követésekben.”³⁰ Az özvegyek azonban a törvényhozási jogot csak közvetett módon, követ útján gyakorolhatták.

Az özvegyasszonyok bizonyos kivételes esetekben aktív módon és személyesen is tölthettek be politikai jellegű tisztséget, ilyen volt a kinevezésen alapuló főispánság. Az örökös főispánság lényege a cím és a birtokjog volt, míg a kinevezésen alapuló főispánsághoz inkább adminisztratív-politikai szerepkör társult. (A magyar királynék Moson vármegye örökös főispánjai voltak.) A kinevezésen alapuló főispánság tehát nem csak jogokból, hanem kötelességekből is állt. Történeti forrásaink több női főispánról tesznek említést, ilyen volt *Czobor Erzsébet grófnő*, *Thurzó György nádor özvegye*, aki Árva megye főispánja volt, illetve *Zrínyi Ilona*, Thököly Imre neje és II. Rákóczi Ferenc anyja, aki Sáros vármegye főispánságát töltötte be és Czobor Erzsébethez hasonlóan elnőkölt is a megyegyűléseken. *Báthori Anna Szilágyság főispánja* lett, férje, *Drágfy István* halála után fia nagykorúságáig egyébiránt ő hívta össze az első protestáns zsinatot Magyarországon. Az özvegy főnemes asszonyok a főispáni szék várományosaként kezelt fiaik helyett, gyámjaikként kerültek a főispáni hivatalba. Ez azonban mit sem számít abból a szempontból, hogy a rendi alkotmány nem zárta ki pusztán nemi alapon a nőket a politikai jogok gyakorlásából, nem úgy, mint az 1848. évi V. tc., amely kimondta, hogy a „nőszemélyek” nem tartoznak a választásra jogosultak közé. Azon nők választójogának ideiglenes fenntartása, akik ezt a jogot addig is gyakorolták,³¹ mit sem változtat azon a tényen, hogy a polgári kor beköszöntét jelző utolsó rendi alkotmányunk, amely az alkotmány sáncai közé beengedi a polgárságot és a honoráciorokat is, kirekeszti a nőket. A nemes asszonyok a magyar rendi társadalomban sok tekintetben a férfiakéhoz hasonló jogokkal bírtak, amelyeket a polgári forradalmak a rendi jogokkal együtt eltöröltek. Így ahelyett, hogy a többi nő jogait kiterjesztették volna, még azokét is megszüntették – az egyenlőség nevében –, akiknek addig voltak jogaik.

8. Az erdélyi nők történeti jogai

Erdélyben a nőknek a régi szokásjog alapján több joguk volt, mint a szűkebb értelemben vett Magyarországon élőknek. Ennek egyik jellemző ele-

me a fiúlányság intézménye, ami fiú utód híján automatikusan életbe lép, Erdélyben nem kellett a király beleegyezése a fiúsításhoz, fiú utód híján a lány egyszerűen beöltözött fiúnak és a birtok örökébe lépett. A fiúsítás következtében a birtok a nő ágán öröklődik tovább, azaz a székely jog nem ismeri el megszakadás esetén a király (vagy a korona) birtoköröklését. Ez annak a sajátosságának a következménye, hogy a székelyeknél nem volt hűbériség?

A magyar jogban a megszakadás beállta elsősorban az adománybirtok vonatkozásában jelent meg, amikor is az adománylevél záradéka kitér erre. Erdélyben az adományrendszer nem volt jellemző, nem volt megszakadás sem, így az „urafogyott” birtokot ismét a közösség vette hatalmába, azaz kihirdették, s az első fogláló, vagy a régi nemzetségi kapcsolat elve alapján távoli rokon kapta meg. A megszakadás beálltát hátráltatta a szokásjogon alapuló székely fiúlányság intézménye is, amelynek törvényi nyomát először az 1555. évi kódexben látjuk. „...20.) Valamelly Embernek Fia, Leánya vagyon, az örökség a Fiat illeti; de ugy; hogy a’Fiu a’leányt ki ki a’ maga Székének Törvénye szerént kiházassítsa. 21.) Ha a két Férjfiu egy Ember gyermeke, egyiknek Fia a’ másiknak Leánya vagyon, a’ Leány olyan örökös az Attya örökségében mint a’ Fiú. 22.) Valamelly Embernek két Leánya vagyon, Fia nintsen, Attyokrol maradtott örökségek egyaránt illetik őket: de ugy; hogy a’ kissebbik választhasson a lakó helyben, de ugy; hogy a’ másiknak hozzája hasonló legyen, egyaránt örökösödhessenek benne; ha pedig a’ kissebbik a’ nagyobbiknak hasonlót nem adhatna, tehát az örökség két felé osztassék. 23.) Valamelly Embernek két Leánya vagyon, edgyik Leánynak fia, a’ másiknak Leánya vagyon, a’ Leány is olyan örökös, az Attya Jóságában, mint a’ Fiu... de ha a Leánynak Fia és Leánya lészen, a Fiu a Leányt kiházassítja belöle....³² Később II. Rákóczi György 1636-ban kelt rendelkezése is megerősítette, hogy a magvaszakadt javai nemzetségük mindkét nembeli tagjaira szállnak, s ne kerüljenek kihirdetésre.³³

Tehát a székely jog sajátja, hogy az ősi székely birtokban, a „székely örökségben” lányokat is részesíti. A székely ősi birtok a magyar ősi foglálási vagy nemzetségi birtokhoz hasonló birtoktípus, ennél fogva fokozott védelem illeti meg. Nem lehet sem elzálogosítani, sem eladni, mivel végső tulajdonosa a nemzetség, a rendelkezési jog a közösséget illeti meg. Alapvető szabály volt a székely öröklésben a fiúág elsőbbsége, kivéve a pénzen vagy vérdíjon szerzett birtokot, mert ebben a lányok a fiúkkal egyenlően örököltek, ahogy a szerzett javak végrendeleti örökléséből sem voltak kizárva. Az ősi székely birtok tekintetében a lányok öröklése csak fiú örökös híján állt be oly módon, hogy a leányágot fiúággá tet-

6. Örökösödési jogok

A női jogok történetéhez szorosan hozzátartozik az örökösödési jog kérdése, ezen belül a leánygyermek és az özvegy örökjoga. A rendi társadalomban a leánygyermek öröklése a rendi helyzet és a vagyontermészete szerint más és más volt. A jobbágyoknál a gyermekek nemre való tekintet nélkül egyenlően örökölték, amit az 1840. évi VIII. tc. 2. § végérvényesen biztosított. A nemesek esetében a lányok ingatlanöröklése attól függött, hogy milyen természetű birtokról volt szó. Az ősi (nemzetségi) birtokot a lányok nem örökölhették, ahogy az adománybirtokot sem, kivéve, ha az adományozó külön kikötötte az adománylevélben, hogy a leány is örökösödjék. A szerzeményi, vérdíjon szerzett, vagy vásárolt birtokot örökölhették a leány utód is egyenlő arányban a fiúkkal. A nemzetségi rendelkezés alá tartozó ingatlanok örökléséből a nők tehát ki voltak zárva, kárpótlásul azonban a régi magyar jog három jogintézményt dolgozott ki a nők vagyoni biztonságának biztosítására. A fiúsítás (amelyet fentebb már tárgyaltunk), a leány negyed és hajadonjog a rendiség fennállása alatt fontos jogintézmények voltak, amelyek a rendi alkotmánnyal együtt megszűntek.

A leány negyed (quartalitium) intézménye először az Aranybullában jelenik meg úgy, hogy a fiú utód nélkül elhunyt apa birtokának egynegyed részét a leánya örökölje. Később a leány negyed új alakot ölt, Werbőczynél már úgy jelenik meg, hogy a leányok az egynegyed részt kikövetelhetik a maguk között való egyenlő felosztás kötelezettsége mellett. A jog nem évül el, ha az első generáció lányai a jogot nem érvényesítették, a leszármazók lányai később megtehették. A leány negyed rendszerint pénzben adták ki, kivéve, ha a lány nem nemeshez vagy /és vagyontalan férfihez ment hozzá a családjá engedélyével.

A hajadonjog (jus capillare) azt jelentette, hogy amikor az öröklés a fiúágra korlátozódik: a lányok az örökösöktől rangjukhoz méltó lakást, nevelést, tartást, ruházatot és kiházásítást követelhettek. Ha az adományi javak távolabbi férfirokonra szálltak, a lányok a férjhezmenetelig, ennek híján halálukig birtokban maradhattak.

A magyar rendi társadalomban a nők egzisztenciája láthatóan biztosított volt mind leányságuk, mind házasságuk alatt. A férj halála esetén az özvegyek pedig különleges kedvezményeket élveztek, amint azt a személyiségi jogoknál már kifejtettük. Az özvegyeknek férjük halála után – a hitbéren és a közszerzeményen kívül –, amit tulajdonként vettek át, örökösödési joguk volt özvegyi öröklés és hit-

vestársi öröklés címén. Az özvegyi jog is megillette a nőket, ami annyit jelentett, hogy joguk volt férjük javait megtartani, és hasznait élvezni, amíg újra férjhez nem mentek, amikor pedig ez bekövetkezett, illő kiházásítást követelhettek. Ha az örökösök jogtalanul kiúzták, nem csak vissza kellett helyezni javait, hanem még „hatalmaskodási bírságot” is kellett fizetniük.²⁹ Az özvegy egy gyermeki részt kapott továbbá özvegyi öröklés címén a szerzeményi ingóságokból, ezen felül pedig örökölte férje kocsját és lovait, díszruháját és jegygyűrűjét.

A hitvestársi öröklés a férjet is megillette, ami végrendelet híján az ingatlanokra is kiterjedt. Hitvestársi öröklés azonban csak akkor volt lehetséges a szerzeményi javakban, ha nem volt közvetlen leszármazott, sem unoka. A többi jószág vonatkozásában azonban csak akkor állhatott be a házastársi öröklés, ha nem csak lemenők, de felmenők, sőt oldalági örökösök sem voltak.

7. Politikai jogok

A nők személyi, házassági, vagyoni és örökjogi helyzetén kívül nem érdektelen közjogi státusukat is megvizsgálni. A magyar rendi alkotmány szerint a politikai jogok három csoportra oszthatók; választójog, személyes törvényhozói jog és politikai jellegű tisztségek. A választójog a köznemeseket, illetve a kollektív nemeseket illette meg, a személyes törvényhozói jog a főrendűeket (főnemesség, főpapság), a politikai jellegű tisztségek betöltése javarészt a főnemeseket, de ebből a köznemesek sem voltak kizárva. Politikai jogaik tekintetében a nemes nők korántsem voltak olyan jogfosztott helyzetben 1848 előtt, mint ahogy azt feltételeznénk, illetve amibe őket az 1848. évi áprilisi törvények választójogi passzusai hozták.

A rendi alkotmányban nincs nyoma expressis verbis a nők választójogának, azonban a magyar jogszokás szerint az özvegy birtokos asszonyok a megyei közgyűlésen részt vettek és gyakorolták választójogukat mind a megyei tisztviselők megválasztásánál, mind az országos követválasztásban. A régi jog szerint az özvegyek nem voltak megfoszthatók a megyében gyakorolt választójoguktól, aminek az adott legitimitást, hogy mintegy elhunyt férjük helyett és kiskorú gyermekeik képviselőként gyakorolják e jogot. Hasonló elv érvényesült a személyes törvényhozói jog gyakorlása esetében is, amikor az özvegy főnemes asszonyok éppúgy, mint a személyesen meg nem jelenő főnemesek egy-egy követet küldtek az országgyűlésbe. Az 1681. évi 51. tc. egyértelműen leírja a „távollévők követeiről”: „S mivel a karok és rendek észrevették, hogy a mag-

el, ennek értelmében a leány 24 éves korában lett nagykorú, ahogy a fiúk is. A 24. életév betöltése több szempontból is lényeges volt, még a férjes asszonyok is csak ezután bírtak váltóképességgel, ha csak nem űz maga a nő is ipart, aminek az 1800-as évek első felében sem volt akadálya. A házasságra vonatkozó jogszabályok változása az életviszonyok változásához is vezetett.

A kötelező polgári házasság bevezetéséről szóló 1894. évi XXXI. tc. alapján a vallásfelekezeti különbségek kiküszöbölhetővé váltak. Vegyes házasság esetén a leány az anyja vallását követi, a fiú pedig az apját. A törvényes feleség a férjétől eltartásra, életközösségre, a lakásban való bennmaradásra és adott esetben ápolgatásra tarthat igényt, ahogy a férj is viszont. A feleséget elhagyó férj ellen bontópert lehetett indítani, de a házasság folytatására, ahogy a megkötésére sem kényszeríthető senki, a nő tartási igénye érvényesíthető a vétkes férjjel szemben. Ezeknek a szabályoknak egy része nem jelentett radikális változást a házassági viszonyokban, a régi jogot nem alapjaiban, csak finoman módosították.

Az özvegyek helyzete a polgári társadalomban nem javult, csak megváltozott. A rendi társadalomban többletjogokkal rendelkeztek, külön jogosítványokat, kedvezményeket élveztek, míg a polgári korban alapvetően szociális problémaként kezelték az özvegyek helyzetét, pl. hadi özvegyek. A rendi társadalomban csak a kifejezetten szegény sorsú özvegyeket kezelték így. Az egyes foglalkozások, hivatások művelőinek özvegyei részére külön illetményeket, ellátásokat, nyugdíjakat állapítottak meg.

A nők politikai jogainak alakulásán követhetjük leginkább a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek állapotát, legalábbis a polgári viszonyok kialakulásának időszakában. Láthattuk, hogy a rendi társadalomban a kiváltságos helyzetű asszonyok nem voltak megfosztva a közéleti szerepvállalástól, pl. a mágnások özvegyeinek joga volt arra, hogy követeik útján a törvényhozásban részt vegyenek, vagy fiaik helyett ispáni tisztséget tölthesse nek be stb. Az 1848. évi V. törvénycikkely életbeléptetésével megszűnt a nők minden lehetősége a közéleti szerepvállalásra. Nemcsak közéleti jogaik szűntek meg, hanem minden olyan jog, amely a nőket nemességükre tekintettel korábban megillette elenyészett a polgári társadalomban, ugyanakkor a rendi társadalom normái több tekintetben fennmaradtak, immár azonban csak a férfiak számára. Természetesen a felsőház sem szűnt meg, s bár a főrendházi reform átalakítja annak szerkezetét tekintettel a polgári társadalom alapelveire, a nőkre mégis tekintettel. Sajátos, hogy a rendi társadalom jogi értelemben vett megszűnése a női nemre nézve hátrányosabb, mint a nemességre, főnemességre vagy bármelyik

társadalmi rétegre.

A községekről szóló 1886: XXII. törvénycikk az első, amely politikai értelemben valamelyest teret nyit a helyben lakó legnagyobb adófizetők közé tartozó nőknek azzal, hogy férfi meghatalmazottjukat küldhetik a községi képviselő-testületekbe. A férjes nőt természetesen férje képviseli, akinek az adójához a neje és kiskorú gyermeke adója is hozzáadódik, ha azok vagyont kezel. A férfiak számára igazán előnyös helyzetről van szó, hiszen nem saját vagyona után a virilisták közé emelkedhet. Az országgyűlési képviselőválasztásról szóló 1913. évi és 1918. évi törvénycikkek is kivették a nőket a választók sorából, ahogy korábban az 1874. évi is. A nők választási jogát az 1918. évi néptörvény ismerte el legelőször, a következő formában: „Nemzetgyűlési választójoga van minden nőnek, aki életének huszonnegyedik évét betöltötte, legalább hat év óta magyar állampolgár és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud.”⁴¹ Ugyanezen törvény biztosította a törvényhatósági és községi választójogot is a nők számára, immár személyesen gyakorolható jogként. A néptörvényt hatályon kívül helyezték 1920-ban, de ugyanakkor elfogadták a nők általános és titkos, egyenlő és közvetlen választójogát. Az 1925. évi törvény részben szigorított a nők választójogán, ugyanakkor az egyetemet vagy főiskolát végzett nőknek korra tekintet nélkül adta meg a választójogot. „Országgyűlési képviselő választójoga van minden nőnek, aki életének 30. évét betöltötte, tíz év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik vagy van lakása és az elemi népiskola hatodik osztályát vagy más tanintézeteknek ezzel tanértékre nézve egyenrangú osztályát sikeresen elvégezte, vagy ezzel egyenrangú értékű műveltség megszerzését igazolta.”⁴² A saját vagyonából, jövedelméből, keresetéből élő nők, továbbá a három- vagy többgyermekes anyák esetében elegendő volt a négy elemi elvégzése, vagy az ezzel egyenrangú végzettség illetve műveltség igazolása. Választójoga gyakorlásától a nőt csak bizonyított erkölcstelenség esetén lehetett megfosztani. E törvény alapján a képviselőház tagjai között nők már szerepelhettek, a felsőház tagjai között azonban nem. Az 1926. évi XXII. törvénycikkely teremt meg az elvi lehetőségét annak, hogy nők a felsőház tagjaivá válhassanak. A törvény miniszteri indoklása azt fejtegeti; „A javaslat nem akarja teljességgel a lehetőségét kizárni annak, hogy nők a felsőház tagjaivá is megválaszthatók legyenek. Ellenkező szabályozás ellentétben lenne a javaslat azon alap gondolatával, amely minden társadalmi rétegnek meg akarja adni a törvényhozásban való közvetlen befolyás lehetőségét.”⁴³ A törvény 13. §-a tartalmazza azokat a megszorításokat, amelyek alapján erősen valószínűtlen, hogy nő valaha a felsőház tagjává vál-

ték. A fiúleány leszármazottai közül is elsődlegesen a fiúk örökölnek, a leányok ismét csak fiú leszármazottak hiányában. Az öröklés logikája ebben az esetben az, hogy a fiúleány apja örökségében a fiúk helyett részesült, hiszen azért lett fiúsítva, azonban ha csak lánya van, az is tovább öröklí, mégpedig azon elv alapján, hogy maga az örökség fiúsítja a leányt. A fiúlányságnak egy korlátja volt, ha ez a leány jobbagyhoz ment férjhez, mert ekkor elveszíti fiúlányságát és a legközelebbi férfirokon becsült áron megválthatja tőle a birtokot, azonban ha ez a leány megözvegyül és másodszor szabad emberhez megy férjhez, visszaválthatja az eredetileg neki fiúlány jogon járó birtokot.³⁴ Érdekes, hogy a fiúlányság nem enyészett el végleg, csak „felakadt”, s az akadály elmúltával visszatért. Nem tudjuk, hogy a fiúlányt székely örökségként megillető birtok a férje kezelése alá került-e egyáltalán, feltehető azonban, hogy megkülönböztetik a férj és a felesége vagyont, ahogy az atyai és anyai jószágokat is külön kezelték. (Azonban a férjet is megilleti a felesége után az öröklési jog, legalábbis akkor, ha nem voltak osztályos rokonok.) A fiúleány székely öröksége tekintetében azonban ez nyilvánvalóan nem illette meg a férjet, sőt a férje gyakran felvette a felesége nevét és gyermekeik is az anyjuk nevét viselték.³⁵

Más volt a helyzet a leánynegyed fejében kapott birtok esetében, ha a leány nem nemes „jószágtalan” személyhez ment férjhez. Ebben az esetben, tekintettel a birtok természetére, a leány megkaphatta birtokként az örökséget, ha családja (a negyedet kifizető) beleegyezésével ment férjhez. A székely örökségből leánynegyedet nem kell fizetni, mivel quartilitiumot csak olyan jószágokból szokták fizetni, amelyek a fiúág megszakadása után a fiscust illette, azaz királyi adományként kapott örökös birtokból. Tehát a leánynegyed és a fiúleányság két különböző típusú birtokra vonatkozó intézmény. (Trip. I.T.29.)

Ha egyáltalán nem volt örökös, sem más leszármazott, akkor az oldalág örökölt, ahol a leánytestvér öröklése is megnyílhatott, vagy az ő leszármazottaié, akik közül előbb a fiúk, majd a lányok örököltek. „Ha meghal a Székely gyermek nélkül s férfi testvérei, vagy más közel való Rokoni nem lévén Léány Attyafiára (leánytestvére) marad Öröksége, fiú helyett lészen ez is abban, s legott annak Fiúleányává válik, kinek Ága Fiakból kifogyván, közelebbről benne akadott meg.”³⁶ A fiúlányság tehát nem csak leány utódot illeti meg, de utódok hiányában az örökhagyó nővérét is.³⁷

(A székely jog az atyai és anyai javakat bizonyos értelemben külön kezelte, ami a kiházasítás és az öröklés összefüggésében látszott meg, ti. ha a lányt – akinek ugyanúgy joga van a kiházasításra, mint a magyar lányoknak –, az anyai javakból házasították

ki, akkor az atyai javakból a férfiakkal egyenlően osztott. Ha a kiházasításuk elmaradt, akkor egyenlően örököltek a fiúkkal.)

Talán ezzel a székely leányfiúságból fakadó gyakorlattal is összefügg az a körülmény, hogy az erdélyi férjzett nők gyakrabban használják leánynevüket, mint a magyarországi részekben lakó asszonyok. Az asszonyok névhasználatára azért érdemes kitérni, mert leánynéven való nyilvános megjelenés mögött meghúzódik egy sajátos, a történelemben és a jogban gyökerező öntudat, amely – feltételezések szerint – különösen az erdélyi nőknél jelentkezett. A névhasználat vizsgálatára egy nagyobb kutatás részelemeként került sor,³⁸ amelynek eredményei alapján világossá vált, hogy a XIX. század elején a művelt, magyar asszonyok, amikor személyüket a nyilvánosság előtt megjelenítették, gyakran a leánynevüket használták, s nem csak az özvegyek, hanem akkor is, ha házasságban éltek. Az özvegyek bátrabban jelennek meg saját jogon, társadalmi állástól függetlenül, mint a férjes asszonyok. A magyar történelmi női jogok közül az özvegyi jog a legjelentősebb társadalmi szinten. Minél alacsonyabb a státusa a nőnek, annál inkább csak akkor prezentálja magát önjogon, ha megözvegyült.³⁹ Az erdélyi asszonyok leánynévhasználatára a történelmi női jogokon, elsősorban az özvegyi jogon, továbbá a székelyjog nőkre vonatkozó kedvezményein alapul. A székely gyakorlat arra inspirálta az erdélyi asszonyokat, hogy leánynevüket megtartsák, azt önállóan vagy férjük nevével együtt használják.

9. Női jogok a formálódó magyar polgári társadalomban

Az 1848-as törvények, majd a kiegyezés utáni törvényhozás fektették le a polgári társadalom alapjait Magyarországon, nem különben Erdélyben. Az 1848. évi áprilisi törvények a rendi „alkotmány sáncái közé” beengedték a polgárságot és az értelmiséget, a nőket azonban nem. Ezt jól mutatja a vagyoni cenzus szerinti választójog, amelynek gyakorlásából a nőket minden tekintetben kizárták. Ekkor törölték el az ősiség törvényével együtt az adományos és nem adományos, illetve a fiági és leányági javak közötti különbségeket. Később az Országbírói Értekezlet eltörölte a leánynegyedet,⁴⁰ a hajadoni jogot pedig csupán a hitbizományi javak tekintetében tartotta érvényben.

A nemi gyámság intézménye annyit jelentett, hogy a leány férjhez menetelég apja, ennek hiányában pedig fiútestvérei gyámsága alatt élt. A nemi gyámságot az 1874. évi 23. törvénycikkely törölte

te a férfiak elhullásával, aminek a hatása a női nemre nem csupán a férjhezmenés megnehezülésében, hanem eltartójuk, segítő társuk elvesztésében nyilvánul meg.”⁴⁴

Összességében megállapítható, hogy a nők a XIX. század második felében bizonyos korábbi jogaikat egyszerre veszítették el, másokat lassan, fokozatosan. E veszteségekhez képest lassan épültek ki az új polgári magánjogi lehetőségeik, de egyben védettségük is megszűnt. A magyar történelemben volt mintegy 50 év, amelyben a régi előnyeik már nem érvényesültek, de még az új polgárjogi keretek sem terjedtek ki rájuk. Lassan felelőssé váltak férjük gazdasági cselekményeiért vagyonukkal is, de nem szűnt meg a férfiak azon jogosultsága, hogy feleségük hozományával gazdálkodjanak. A nők kötelességei sokasodtak, jogaik kevésbé, s az új polgári társadalomban nagyjából a lovagiasság szabályainak betartására számíthattak.

Jegyzetek

¹ Pálmány Béla: A magyar nemesség szerkezetének átalakulása a XVI–XVII. században. In: Rendi társadalom–Polgári társadalom, 1974

² Wenzel Gusztáv: Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest 1885. 171. o.

³ Fügedi Erik: Az Elefánthyak. Magvető Kiadó. Budapest 1992. 74–78. o. Vö. Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Nagyenyedi Bethlen Nyomda, Kolozsvár 1947. 476. o.

⁴ Wenzel 79–80. o.

⁵ i. m. 90–92. o.

⁶ A nemi gyámságot az 1874. évi XXIII. tc. törölte el. C.I.H.

⁷ Werbőczy István: Tripartitum, I. könyv 111. cím

⁸ Máday Andor: A magyar nő jogai a múltban s jelenben. Athenaeum Ny. és K., Budapest 1913. 28. p.

⁹ A nemesi birtok két részből állt: az allódiumból és a jobbágytelkekből. Az allódiom a nemes saját kezelésű birtoka, amelyet a birtokos használt és birtokolt, azaz megillette az usus és a possessio joga. A jobbágytelkek a jobbágy használatában állt (usus) és a nemes birtokolta (possessio). A nemesi birtok feletti rendelkezési jog, azaz a potestas csak abban az esetben illette meg a birtokost, ha szerzett birtokról volt szó. Az adománybirtok felett az adományozó rendelkezett, pontosabban az adomány öröklését korlátozhatta, az ősi, nemzeti birtok esetében pedig az ősiség elve szabott korlátot az öröklésnek. Fügedi: i. m. 21–47. o.

¹⁰ Fügedi Erik: Az Elefánthyak. Magvető Kiadó Budapest 1992. 10. o.

¹¹ 1840. évi XV. tc. C.I.H.

¹² Szt. István II. törvénykönyve 29. fejezet, Szt. László II. tvk. 12. fej. és III. tvk. 6. fej., Kálmán I. tvk. 56. fej.

¹³ Mandel Károly: A nőkről szóló magyar törvénycikkek Szent Istvántól napjainkig. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1929. 21. o.

¹⁴ Jancsó, Fodor, Szlemenics, Tóth, Katona, Kolozsvári stb. vö. Máday: i. m. 37. o.

¹⁵ Kolozsvári Bálint: A közszeremény biztosítása. Budapest 1899. 40. o.

¹⁶ Szent István I. Könyve, 28. fejezet, Máday: i. m. 45. o.

¹⁷ I. rész 110. §

¹⁸ Cserei Farkas: A magyar és székely asszonyok törvénye. Kolozsvár 1800. 135. o.

¹⁹ A jogtörténészek szerint a magyaroknál hitbér a leány

vételárából fejlődött ki – hasonlóan Európa más országainak jogfejlődéséhez –, ahogy a jegyajándék és a jegygyűrű pedig a vásár megkötésekor fizetett „felpénzből” (ma foglaló hasonlítható hozzá) alakult ki. Máday: i. m. 85–90. o.

²⁰ A Tripartitum 93. cikkelyének 4. §. felsorolja az egyes rendek hitbéreinek fix összegeit, főnemeseiké 100 márká, köznemeseiké és polgároké 50–50 márká. A 6–8. §-ból azt is megtudhatjuk, hogy 100 márká akkor egy köből épült vár értékének, 50 márká pedig egy kéttornyú templom értékének felel meg.

²¹ „A hitbér (dos) [...] nem egyéb, mint amit a feleségnek szüzessége vesztéséért és elhalásáért a férjnek javaiból adnak”. Werbőczy 93. cikkely

²² A magyar házassági vagyonjog a közszerzeményi rendszernek felel meg, s mint ilyen a nőknek kedvező vagyonjogi rendszerek csoportjába tartozik. A különböző rendszerek három jogi alapelvre – vagyonközösség, kezelési közösség, vagyon elkülönítés – és ezek különböző kombinációira vezethetők vissza. Máday: i. m. 66–71. o.

²³ Tripartitum I. k. 101. c.

²⁴ A középkorban az ingó és ingatlan dolgok felosztása nem a mai felfogás szerint történt, pl. a ház a magyar és a német jogrendben egyaránt ingóságnak minősül. A dolgok felosztásában, ami az öröklési jog szempontjából lényeges, megkülönböztették: 1) a gazdálkodás alapját alkotó, 2) a minősített értékű és 3) a relatív értékű javakat. Tehát vannak ingók, amelyek ingatlanok minősülnek és ingatlanok, amelyek jogi szabályozása az ingóságokét követi. Vö. Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete, Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 6. szám Sárkány Nyomda Rt., Budapest 1938. 12–15. o.

²⁵ Kultsár István a Hazai Tudósítások kiadója és tulajdonosa volt, a lapot 1806-ban alapította, majd 1808-ban Hazai és Külföldi Tudósításokra módosította a címét, továbbá megindította a Hasznos Mulatságok c. mellékletet. Kultsár korának jeles irodalompartolója volt, aki nem csak lapot szerkesztett, de irodalmi szalont is tartott fenn Pesten, továbbá 1813–1815-ig a Magyar Színház igazgatója is volt Vida László halála után. Kultsár halálával szalonja is megszűnt, özvegye a vállalkozást továbbvitte, a szalont azonban nem lett volna sem illendő, sem lehetséges, hiszen ez utóbbi férje személyes ismerettségén és baráti társaságán alapult. Gáspár Gabriella: A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon. Agroinform, Budapest 2002. 50. o.

²⁶ Gáspár Gabriella: Női jogok és a leánynévhasználat a XIX. század első felében = Acta Sociologica 2005. 1. szám 47–60. 51. o.

²⁷ 1723. évi CXI. tc.

²⁸ Vö. 1545. évi XXI. tcx.

²⁹ Máday: i. m. 95. o.

³⁰ I. Lipót 1681. évi III. decretumának 51. tv.

³¹ II. Ferdinánd 1848. évi V. tv. 1. § ideiglenesen fenn tartja azon nők választójogát, akik azt addig is gyakorolták.

³² 1555-ben április 28-án a Székelyudvarhelyen tartott rendes gyűlésen Dobo István és Kendi Ferenc Vajdaságukban foglaltatták írásba ezt a régi szokásjognak megfelelő rendelkezést. Cserei: i. m. 73–74. o.

³³ Bónis György: Magyar jog-székely jog. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár 1942. 71–72. o.

³⁴ i. m. 91–94. o.

³⁵ Vö. 1674-ben Apor Ilona fiú lány törvényes gyermekei Apor István, László és Mihály. Bónis: i. m. 88. o.

³⁶ i. m. 80. o.

³⁷ Bónis György Cserei Farkashoz hasonlóan mind a nővér, mind a lány utódok fiú lányaságát fogadja el, szemben Vargyasi Szolga Jánossal, aki csak a nővér fiú lányaságára követteztet. Vö. Bónis: i. m. 75–86. o., Vargyasi Szolga János: Székely jogi ötven kérdések s 102 felelet. Református Kollégium, Marosvásárhely 1844. 238. o., 245. o.

³⁸ Gáspár 2002. i. m. 93–94. o.

³⁹ A kutatás a női mintában található, a 70 asszonyra ter-

jon. Az örökös főrendházi tagsággal felruházott, valamint a családkönyvbe iktatott családok 24. évet betöltött férfitagjai jogosultak a választásra, ha egyedül vagy feleségük és kiskorú gyermekeik adóját is beleszámítva ingatlanaik után fizetett évi adójuk legalább kétezer pengő. Ezek alapján a fenti családok özvegyen maradt nőtagjai esélyesek a főrendházi tagságra csupán. A megoldás hasonló a rendi társadalom több százéves joggyakorlatához, azzal a különbséggel, hogy a polgári társadalomban a nők e jogukat elvileg közvetlenül is gyakorolhatták.

Mindezen jogok bevezetésének indoklása nem más, mint az, hogy az első világháborúban sok férfi vesztette életét, amivel a nők eltartó és gyámolító nélkül maradtak, s ennél fogva kénytelenek saját sorsukat intézni. „A világháború óta legkiemelkedőbb érdeke elsősorban a nőnek, aki csekély kárpótláshoz jutott a választójog elnyerésével azért a súlyos veszteségért, amely a háborúk folytán számarányát a férfineméhez viszonyítva háromszorosára növel-

jedt ki, megkülönböztetve a leánynevüket, az asszonynevüket, illetve a férjük nevét vezetéknevüként viselő személyeket. Leánynevét használja az előfizetői listák tanúsága szerint 44 asszony, asszonynevét 18, asszonynevét félig, csak vezetéknevüként további 8 nő. Láthatóan az asszonyok meglehetősen nagy arányban (63%) viselik leánynevüket és jóval alacsonyabb arányban (38%) asszonynevüket bármilyen formában. Az Erdélyben lakó nők között majdnem teljes körű a leánynev használata. A XIX. század elején a magyar olvasóközönség körébe tartozó nők közül 35 személy lakik Erdélyben (a minta 44%-a), közülük 31 személy viseli a leánynevét. Gáspár Gabriella: Női jogok és a leánynevhasználat a XIX. század első felében = *Acta Sociologica*, 2005. 1. szám 47–60. o., 59. o.

⁴⁰ A leánynegyed képezi a mai kötelező törvényes örök-rész, vagy kötelesrész történeti alapját.

⁴¹ 1918: I. tc. Néptörvény a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, 1. §

⁴² 1925: XXVI. tc. 2. § az országgyűlési képviselők választásáról

⁴³ 1926: XXII. tc. 6. §. Indoklása

⁴⁴ Mandel Károly: i. m. 50 o.

ra, hogy részt vegyen az eljárásban, és kommunikációs kapcsolatot biztosítson közöttük és az eljáró hatóság között, ezzel hatékony üzenetközvetítést és sikeres törvényes eljárást eredményezve.

Mivel a bírósági tolmácsok a jogi ügyek – gyakorlatilag – minden területén dolgoznak, különböző életkorú, kulturális hátterű, társadalmi státusú és kommunikatív képességű emberekkel találkoznak. Ezért általános ismeretekkel kell rendelkezniük a különböző kulturális elemekről, illetve a formális jogi nyelvtől a kollokvialis kifejezéseken keresztül a szlengig terjedő széles nyelvi tudással kell bírniuk a szókincs terén. A pontos tolmácsolást és a nyelvi, valamint kulturális szakadékok áthidalását lehetővé tevő képességeken kívül a tolmácsoknak át kell látniuk a törvényi folyamatokat és eljárásokat. Továbbá titoktartást kell tanúsítaniuk, és részrehajlás nélkül kell dolgozniuk. A kifogástalan tolmácsolás nem csak a fél megnyilvánulásainak pontos közvetítését jelenti, hanem magában foglalja bizonyos etikai standardok betartását, ezzel biztosítva a törvényes eljárások integritását.

A fent vázolt kontextusban a tolmácsolásnak olyan etikai szempontoknak és standardoknak kell megfelelnie, amelyek betartásával a tolmácsok hatékonyan működhetnek és elkerülhetik az ügy eldöntésének bármilyen módon való veszélyeztetését. Ennek tükrében most azt vizsgálom meg, milyen szerepet is játszik a tolmács az eljárásban, miben különbözik a bírósági tolmácsolás az úgynevezett köznapi szituációkban alkalmazott tolmácsolástól, és milyen készségekre van szükség a funkció ellátásához.

1. Hűség és pontosság

A tolmácsok morális, szakmai és törvényes kötelessége a beszélő üzenetének teljes jelentését átadni.⁸ Mivel ők biztosítják a kapcsolatot a résztvevők, az ügyeszek/ügyvédek és a bíróság között, hihetetlen hatalommal bírhatnak a tárgyalóteremben. Ezért feladatuk nem csak a beszélők üzenetének kódolása és dekódolása, hanem a fordítás ekvivalenciájának biztosítása az eredeti nyelv ténylegesen elhangzott szavainak megőrzésén keresztül, mindenféle elvétel és hozzáadás nélkül. Ezenkívül meg kell tartaniuk az összes non-verbális elemet, úgymint például a hangszínt, illetve a szüneteket. A gesztusokat és az arckifejezéseket illetően megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint ezek interpretálására nincs szükség, hiszen a tárgyalóteremben jelen lévők láthatják a terhelteket vagy a tanút, ezért fölösleges, hogy a tolmács bármilyen mozdulatot ismételjen meg, vagy reprodukáljon egy-egy arckifejezést. Másrészt pedig azt is el kell ismernünk, hogy az ilyen nem nyelvi elemek gyakran kultúrához kötődnek, és ilyenkor a tolmácsnak ezen non-verbális konvenciók tisztázása érdekében

igenis be kell avatkoznia. Végül, amennyiben – félreértés vagy más tényezők, pl. fáradtság vagy gyors beszéd miatt – tolmácsolási hibák fordulnak elő, erről a feleket értesíteni, a hibát pedig javítani kell.

Ahogy fent már említettem, a tolmács feladata, hogy a forrásnyelvi szöveg üzenetének minden egyes elemét átadja anélkül, hogy ahhoz hozzátenne, abból elvenne, annak stílusát leegyszerűsítene vagy feljavítaná. Más szóval a pontosság jelentése ebben a kontextusban az, hogy fenntartsa az eredeti üzenet hangvételét és regiszterét még akkor is, ha az nem az adott helyzetbe illő, sértő vagy értelmetlen. Az úgynevezett „szó szerinti” fordítás követelménye zavart okozhat egyesekben.

Álljon itt egy példa annak megvilágítására, milyen precizitást követelnek meg a jogi szövegek a tolmáctól, illetve milyen korlátokat is állítanak elé. Ha például egy tanú a következő választ adja: „Én, hát, nem is tudom ... feltételezem ... igen, azt hiszem, láttam ott ezt az embert”, a tolmács verziója nem szorítkozhat pusztán arra, hogy „Úgy gondolom, láttam ott ezt az embert,” hanem tükröznie kell a forrásnyelven megmutatkozó bizonytalanságot is.

Ennek az igen magas szintű pontosságnak az oka, hogy a tolmács a nyelvet nem értő – és azon nem beszélő – személy hangja.⁹ A tolmács feladata azt biztosítani, hogy egy, az adott nyelvet nem beszélő személy ugyanannyit megértsen az eljárásból, mint egy ugyanolyan tanultsági és értelmi szinten álló, ám a szóban forgó nyelven beszélő személy. A tolmács felelős azért, hogy a nyelvet nem ismerő terhelteket olyan – és nem jobb vagy rosszabb – helyzetbe hozza, mint egy másik laikust, aki érti az adott, köznapi szintű nyelvet. Fontos tehát, hogy belássuk, a tolmács feladata nem az, hogy a féllel megértesse az eljárást.

2. Titoktartás

Ahogy azt az Egyesült Királyság Közszolgálati Tolmácsok Etikai Kódexe megfogalmazza: „A tolmácsoknak minden esetben tiszteletben kell tartaniuk a titoktartási kötelességet, semmilyen módon nem használhatják saját hasznukra a munkájuk során tudomásukra jutott információt.”¹⁰ A tolmácsok szerepe tehát a tárgyaláson vagy az eljárással kapcsolatban elhangzó információ teljes titoktartására korlátozódik. A tolmácsnak az ügyvel kapcsolatos tudását az ügy megértésére és a releváns terminológiára kell korlátozni. Semmilyen, az információ manipulálását lehetővé tevő, illetve az ügy kimenetelére hatást gyakorló részlet kiszivárogtatása nem megengedett.

Természetesen amikor a tolmács az ügyvédet az ügyféllel való kommunikáció területén segíti, a tolmácsra az ügyvéd-ügyfél titoktartás szabályai vonatkoznak, ezért semmilyen információt nem szolgáltatthat ki a kommunikációról ebben az esetben is.

Grezsú Katalin
tolmács és fordító

A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében

„Természetesen akarok védőügyvédet. De még annál is fontosabb, hogy jó tolmácsom legyen.”¹

I. Bevezetés

Tanulmányom ötletének fontolgatása során több jogalkalmazótól megkérdeztem, mi a véleménye a tolmács szerepéről a büntetőeljárásban. Mondhatom, válaszaik nem mutattak túl nagy változatosságot. Többnyire azt mondták, még nem gondolkoztak el a kérdésen, mivel nem is tulajdonítanak neki nagy jelentőséget. Mások szerint a tolmácsok fontos, ám „észrevétlen” munkát végeznek az igazságszolgáltatás során. Egy olyan válaszadóval is találkoztam, aki véleménye szerint a probléma rendkívül marginális, ezért nem érdemes figyelemre. Mivel tolmácsként – illetve fordítóként – napi rendszerességgel veszek részt bírósági eljárások különböző részeiben, és évek során azt tapasztaltam, a tolmács igenis fontos, esetenként központi szerepet is kaphat egy-egy eljárás során, munkáján illetve részvételén (vagy hiányán) ítéletek és fellebbezések is múlhatnak. Elhatároztam, kísérletet teszek annak – nem kimerítő jellegű, részben (magyar) emberjogi aspektusú – bemutatására, hogy milyen szerepet játszik a tolmács a büntetőeljárásban.

A statisztikai adatok tükrében az látszik, hogy például 2005-ben 7366 külföldi személy követett el bűncselekményt Magyarországon.² Ha azt feltételezzük, hogy minden egyes elkövető egy ügy – amire persze se okunk, se adatunk nincs –, ez akkor is közel hét és félezer ügy. (Az esetek száma a többes külföldi elkövetők esetén sem lebecsülendő.) Ilyenformán 2005-ben a külföldiek aránya az összes ismertté vált bűnelkövető körében 5,5% volt (az 1996-os 3,9%-os arányhoz képest).³ Bár részvételük a hazai bűnözésben továbbra sem mondható jelentősnek, a növekedési arány figyelemre méltó.

A külföldi terheltéken túlmenően 2005-ben a külföldi sértettek száma is nőtt, a megelőző évhez képest mintegy 3%-kal, 7914-ről 8182-re.⁴ Eljárás – a vizsgálatom alapját képező tolmácsolási – hibák esetén

minden ilyen esetben fennáll a lehetősége az érintett külföldiek – magyar Alkotmány által is – garantált emberi jogai – pl. az ártatlanság véelme, a védelemhez való jog, a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmének, így – újabb érveléssel bővítve – úgy véltem és vélem, érdemes a kérdést közelebbről vizsgálni.

Végül a témaválasztást – nézetem szerint – az is aktuálissá teszi, hogy hazánkban ma még megoldatlan probléma a tolmácsoknak a büntető – de mondhatjuk bármilyen bírósági, hatósági – eljárásban való közreműködésére való felkészítése és képzése. Mivel ez a terület láthatóan még nem találta meg útját az amúgy egyre inkább fejlődő tolmácsképzésbe(n), feltételezem, hogy a problémát nem csak a jogász-társadalom tekinti marginálisnak. Miközben egymás után szaporodnak az Európai Unióhoz kapcsolódó tolmácsolásra kiképző programok, a bírósági (egyéb hatósági) tolmácsoknak továbbra sincs önálló képzése, kamarája vagy akár etikai kódexe. Tanulmányomban – a magyar ombudsmani eseteken keresztül is – igyekszem bemutatni, hogyan kapcsolódnak mindezek a hiányosságok a jogállamiság kérdéséhez, és miért oly fontos mindezek haladéktalan pótlása.

II. Speciális tolmácsolás speciális jellemzőkkel

A bírósági tolmácsolás sajátos jellemzőinek vizsgálata előtt érdemes egy pillantást vetni a szakma kialakulására. Bár egyes szerzők szerint a tolmácsolás gyakorlata a fáraók koráig megy vissza,⁵ a modern konferenciatolmácsolás története még igen csak gyermekkorú: az első olyan eset, ahol elektromos berendezést alkalmazó szimultán tolmácsolást alkalmaztak egy tárgyalás során, az a II. világháborút követő nürnbergi per volt.⁶ Ezen eljárás során a tolmácsok voltak azok, akik különös szerepüknel fogva lehetővé tették, hogy a bíróság hallja a borzalmas tettekről szóló beszámolókat, és egyben ők biztosították, hogy a vádlottak tisztességes eljárásban részesüljenek.⁷

A bírósági tolmácsolás által támasztott követelmények komplexek, számos feladatot hárítva az igazságszolgáltatásban dolgozó tolmácsokra a *cross-linguistic* (nyelveken átívelő) illetve a *cross-cultural* (kultúrákon átívelő), megfeleltetések közvetítése terén. Azt is világosan kell látni, hogy mikor bírósági tolmácsolásról beszélünk, ezen nem szigorúan tárgyalótermi munkát értünk: ide tartozik az egyéb helyszíneken, rendőrségen, fogdában, büntetés-végrehajtási intézményben, bevándorlási hivatalban stb. végzett munka is. Bármelyik helyszínen is zajlik, a tolmácsolás célja, hogy lehetővé tegye a fél számá-

ták ki először, hogy egy kétnyelvű védőügyvéd ki-nevezése nem elég a terhelt tolmácsoláshoz való jogai biztosításához.¹⁴

Bár a polgári jogi (*civil law*) rendszer alapvető tulajdonságai megmaradtak, az utóbbi évtizedekben Európa is számtalan jelentős reformot élt meg: egyre nagyobb hangsúly helyeződött a terhelt jogaira, és a nagyközönség növekvő betekintést nyert az igazságszolgáltatás folyamatába. Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint „a nyilvánosság megnövekedett érzékenységet mutat az igazság tisztességes módon történő szolgáltatása iránt.”

Gyakorlatilag minden európai ország garantálja a tolmácsolás jogát azon terhelt számára, akik nem beszélnek az eljárás nyelvét. Az 1950-ben az Európa Tanács által elfogadott Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Egyezmény 6. cikke többek között garantálja, 1) hogy a terhelt személyesen jelen lehessen ügye bírósági tárgyalásakor, illetve, 2) a terheltet „egy általa értett nyelven” tájékoztatni kell a vádakról, valamint „ingyenesen tolmács segítségét kell számára biztosítani, amennyiben nem érti vagy nem beszél a tárgyalóteremben használt nyelvet.”¹⁵

IV. Morális kérdések

Az ügyvédek – érthető módon – igencsak vonakodnak a tanú kikérdezésének kulcsfontosságú folyamatát bármilyen mértékben is átadni olyan tolmácsoknak, akik készségeit, képesítését és esetleges elfoglaltságát illetően nem rendelkeznek információval. Még az olyan rendszerekben is, ahol garantált, hogy a bírósági tolmácsolást igen magasan kvalifikált, nagy tapasztalattal rendelkező tolmácsok lássák el, az ügyvédek kifejezett bizalmatlanságot tanúsítanak a tolmácsokkal szemben. Ahogy Dunnigan és Downing megállapítja: „Amikor a dolgok balul ütnek ki a kétnyelvű tárgyalóteremben, az indulatok leginkább a tolmácsok ellen fordulnak.”¹⁶ Kétségtelen, hogy a tanúvallomás tolmácsolása egy rendkívül érzékeny kérdés, és a tolmácsnak nagy körültekintéssel kell eljárnia, hogy ne avatkozzon be az ügyvéd azon erőfeszítésébe, hogy a bizonyítékot egy figyelmesen előkészített módon tárja az esküdtek elé. De mi a helyzet a terhelt azon jogával, hogy megértse az eljárást és részt vegyen saját védelmében? A bírósági tolmács igazi dilemmája akkor merül fel, mikor a bíróság alapvető információt közvetít a terhelt felé annak reményében, hogy az megfelelő választ fog adni. De mi van akkor, ha az adott fogalom nem létezik a célnyelvben (mondjuk a célnyelvi jogrendszer különbözősége miatt), vagy ha a célnyelvben nem létezik a szó megfelelője. Saj-

nos elmondható, hogy ezek a különbségek inkább jelentik a szabályt mint a kivételt.¹⁷

V. Magyarországi esetek

Jelen tanulmányomban tárgyalt magyar eseteket az Állampolgári jogok országgyűlési biztosának hivatalába küldött panaszok közül válogattam. Kutatásom során összesen 34 olyan esetet találtam, amelyben a tolmács valamilyen szerepet játszott, de csak hét olyat, ahol a panasz maga a tolmács közreműködéséhez kötődött. Ezek részletes bemutatása és elemzése következik az alábbiakban.

1. OBH 905/1995¹⁸

A panasz: a panaszos azért fordult az állampolgári jogok országgyűlési biztosa hivatalához, mert sérelmezte, hogy férje – aki 1994. november 15-én verekedésbe került egy szórakozóhelyen, mely eseményt követő szabálysértési eljárás után (mivel tartózkodási engedélye lejárt) három évre kiutasították az országból – az eljárás során nem kapott tolmácsot, ennek következtében – mivel a magyar nyelvet nem ismeri tökéletesen – a kiutasító határozat elleni fellebbezési jogáról lemondott.

A panaszos által a kiutasító határozat felülvizsgálata céljából különböző fórumokhoz benyújtott kérelmek nem jártak eredménnyel, és a bíróság előtti megtámadásra a másodfokú eljárás elmaradása miatt nem volt lehetőség.

A tényállás: M. A. bosnyák állampolgárt verekedés és személyazonosság igazolásának megtagadása miatt állították elő 1994 október 15-én. Mivel az intézkedést követően kiderült, hogy útlevele 1993 augusztus 31-én lejárt, a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság az ország területéről három évre kiutasította. M. A. az előtte november 16-án, magyar nyelven kihirdetett határozat ellen nem fellebbezett, azonban november 17-én kérte a határozatban szereplő kiutasítási időpont és kilépő határállomás megváltoztatását. Ez alkalommal felesége is elkísérte a rendőrségre. A kérésnek megfelelően módosított határozatot tudomásul vette, ellene panasszal nem élt, és november 20-án elhagyta az országot.

A vizsgálat megállapításai: a kiutasításról szóló eredeti illetve módosított tartalmú határozatokat magyar nyelven hirdették ki M. A., majd a második alkalommal M. A. és felesége előtt. M. A. nyelvismertetére vonatkozóan a vele lefolytatott szabálysértési eljárás során az egyik tanú azt nyilatkozta, hogy „M. kiválóan beszél magyarul.” Az igazságrendészeti intézkedés megértését és elfogadását erősíti

3. Részrehajlás-mentesség és érdekellentét

Talán az egyik legfontosabb kérdés, amely a jogi kontextusban kihatással van a tolmács megítélésére és megbízhatóságára, az a részrehajlás-mentesség, ami speciális korlátokat állít a tolmács elé, akinek ezáltal el kell határolnia magát a terhelttől, a tanúktól, illetve az eljárás más személyeitől is. Mivel a tolmács egymással szemben álló felek között fennálló kontextusban dolgozik, fennáll annak a veszélye, hogy azt az oldalt képviseli, akinek egy adott ügyben dolgozik. Ezzel szemben a tolmács a bíróság „alkalmazottjaként” lép fel, akinek feladata a bíróság(hatóság) (ki) szolgálása. Ennek elsősorú feltétele, hogy a tolmács ne kerüljön érdekellentétbe, azaz az ügyben szereplő egyik félhez (a terhelthez, egy tanúhoz, a védőhöz vagy angolszász modellben egy esküdthöz) se fűzze közeli viszony, illetve ne legyen érdekelt az ügy kimenetelében (például pénzügyi érdekeltég egy perben álló cégben).¹¹

Egy tolmács esetében akkor is fennállhat érdekellentét, amennyiben korábban ő is áldozata volt a szóban forgó bűncselekménynek, ebben az esetben ugyanis nem tudna pártatlan maradni. Ez kifejezetten igaz a szexuális töltetű bűncselekményekre. Hasonló érdekellentét áll fenn abban az esetben is, ha a tolmács szoros munkakapcsolatban állt a védelemmel az ügy előkészítése során, majd a vád tanúinak tolmácsolt. Még ha a tolmács biztos is abban, hogy fenn tudja tartani semlegességét, egy ilyen érdekellentét aláásná a tolmács szerepéhez elengedhetetlen bizalmi kapcsolatot.¹²

A tolmács nem fejezheti ki személyes véleményét, illetve nem vonhat le olyan következtetéseket, amelyek akár pozitív, akár negatív módon színezhetik a tolmácsolási folyamatot. A tolmács kötelessége, hogy leplezze érzelmeit, személyes reakciói ne legyenek, az eljárás során semleges hozzáállást tanúsítson.

4. A szakmai elvárásoknak megfelelő viselkedés

A tolmács által sokszor igen nehezen betartható, ám rendkívül fontos követelmény, hogy tevékenységét kizárólag a tolmácsolásra korlátozza. Különösen vonatkozik ez arra, hogy a tolmácsok semmilyen körülmények között nem adhatnak jogi tanácsot, és nem működhetnek közre ügyvédként. A tolmácsok gyakran találják magukat olyan helyzetben, ahol a terheltnak csak velük áll módjában kommunikálni, ezért nekik tesznek fel kérdéseket az ügygel, véleményükkel vagy javaslatukkal kapcsolatban. Bár a tolmács gyakran érezhet kísértést, hogy megmagyarázza a jogi gyakorlatot vagy tényekre vonatkozó kérdéseket válaszoljon meg, különösképpen olyan ter-

heltek esetében, akiket nem képvisel védőügyvéd, a szakma előírásai félreérthetetlenül kimondják, hogy ez megengedhetetlen viselkedés.

A pontos, szakszerű tolmácsoláson és a semleges, részrehajlásmentes viselkedésen túl a tolmácsnak további, a szakmájához kötődő elvárásoknak megfelelő magatartást kell tanúsítania. A hivatásos tolmácsokkal szemben támasztott alapvető elvárás, hogy a különböző ügyekre megfelelőképpen felkészüljenek. A tárgyalás megkezdése előtt végezzenek kutatást, győződjenek meg az ügy természetéről, illetve a releváns terminológiáról. Amennyiben a tolmács nyelvi nehézség miatt nem tudja munkáját teljes hatékonysággal ellátni, erről tájékoztatni köteles az érdekelteket, és vissza kell lépnie az adott ügytől, hogy ezzel ne veszélyeztesse az igazságszolgáltatás folyamatát. A hivatásos tolmáccsal szembeni elvárás, hogy nyelvi készségeit állandóan fejlessze, és lépést tartson a nyelv és területe fejlődésével.

III. A tolmács mint a terhelt jogainak védelmezője

A tolmácsnak, mint a terhelt jogainak védelmezőjeként tanúsított magatartását szét kell választani az angolszász típusú (*common law*) esküdt-, illetve az európai, bíróközpontú rendszerben. A *common law* hagyomány által dominált Egyesült Államokban működő bírósági tolmácsok gyakorlatát nagymértékben befolyásolja az eljárásnak ellenfelek küzdelmén alapuló, szóbeli és nyilvános jellege, és főleg az esküdtszék jelenléte. A polgári jogi tradíciók által meghatározott európai bíróságoknál dolgozó tolmácsok más elvárásokkal néznek szembe.

Az amerikai büntetőügyek ellenfelek küzdelmén alapuló, a laikusokból álló esküdtszék meggyőzésére irányuló szóbeli tárgyalása sokkal inkább „színpadi előadást” eredményez, mely során a közreműködő tolmács a megszerkesztett előadás részesévé válik. A tolmács nagy hatással lehet arra a képre, amit az esküdtszék a tanúról vagy a terheltről kialakíthat.

Ennél is fontosabb szerep jut a tolmácsnak a terhelt megfelelő eljáráshoz való jogának biztosításában: minden, a tárgyalóteremben elhangzott dolog szimultán tolmácsolásával ő gondoskodik a terhelt „jelenlétéről”.

Bár a terheltnak az eljárás minden mozzanatánál való jelenléti jogát az amerikai esetjog már régóta elismeri (*Lewis v. United States, 1892*), a „nyelvi jelenlét” fogalmát – azaz azt, hogy a terhelt nem lehet jelen saját tárgyalásán, amennyiben nem érti az eljárás nyelvét – csak az *Arizona v. Navidad* (1974) –ügyben ismerték el.¹³ Egy kaliforniai ügyben mond-

a tolmács személye ellen. Továbbá azt sem jelezték, hogy a tolmácsolást nem értik. Ezért a tolmács személyével kapcsolatban a büntetőeljárás törvényben meghatározott kizáró körülmények nem állnak fenn.

A külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi LXXXVI. törvény 51. §-a szerint az idegenrendészeti ügyekben az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. Az adott esetben a hivatkozott törvény 4. § (2) és (3) bekezdésében felsoroltak alapján Magyarországon tartózkodó afgán állampolgárok meghallgatásakor igénybe vett tolmács alkalmazásakor nem a büntetőeljárás törvény előírásai, hanem az 1957. évi IV. törvény 34. §-ban írt rendelkezés irányadó. Eszerint idegen nyelv használata esetén – ha azt az ügyintéző nem beszéli – tolmácsot kell alkalmazni, akire a szakértőre vonatkozó rendelkezések az irányadók. A tv. 32. § (2) bekezdése szerint pedig szakértőként – indokolt esetben – szakértelemmel rendelkező személy közvetlenül is kirendelhető. Az adott esetben ezen rendelkezés alapján igénybe vett tolmács alkalmazása nem ütközik az államigazgatási eljárás utalt szabályaiba.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa megállapította, hogy a panaszban leírt sérelem ugyan összefüggésbe hozható a hivatkozott alkotmányos joggal, azonban nem érinti annak lényeges tartalmát. Ezért a hivatal a panaszt az 1993. évi LIX. törvény 19. § (2) bekezdése alapján elutasította.

5. OBH 3430/1998²⁴

Az ügyben a panaszos azt kifogásolta, hogy az eljárás során nem biztosították számára anyanyelvének használatát (nem biztosítottak tolmácsot számára), a fellebbezését pedig elutasították. A panasz alapján felmerült a jogállamiság és az abból származó jogbiztonság követelménye, valamint a diszkrimináció tilalma sérelmének gyanúja.

A panasz: a panaszos 1998. március 28-án, a békéscsabai piacon az egyik műszaki cikket árusító személy asztalához ment, ahol az árus nem kívánta őt kiszolgálni, tekintettel arra, hogy korábban már volt közöttük nézeteltérés. A kiszolgálás megtagadását szóváltás követte, majd a panaszos felemelt az elárúsító asztalról egy fűrészt, mellyel ráütött az árusra. Erre válaszul az eladó egy emelővassal a panaszos bal kezére ütött. Az ügyben verekedés szabálysértése miatt a Békéscsabai Rendőrkapitányság szabálysértési eljárást indított a panaszos és az árus ellen, majd azt az árusal szemben felelősségre vonást kizáró ok – jogos védelem – miatt az eljárást megszüntette.

A panaszos szerint megalapozatlanul, a diszkri-

mináció tilalmának megsértésével indult ellene eljárás a Békéscsabai Rendőrkapitányságon. Sérelmezte, hogy a hatóság határozata szerint elkövette a verekedés szabálysértését. A határozat indokolásában a hatóság rögzítette, hogy a személyi igazolvánnyal rendelkező, magyar állampolgárságú elkövető (a panaszos) kérte orosz tolmács közreműködését, melynek költségeit az állam viseli.

A másodfokú határozat szerint a panaszos fellebbezésében kérte, hogy a szabálysértési hatóság a határozatot anyanyelvére (orosz nyelvre) lefordítva küldje meg részére, továbbá sérelmezte, hogy az elsőfokú szabálysértési hatóság az 1998. április 22-én tartott tárgyaláson nem biztosította tolmács jelenlétét, a következő tárgyalásra szóló idézés szerint pedig a panaszosnak – mint elkövetőnek – kellett volna tolmácsról gondoskodnia. Ezenkívül a panaszos kifogásolta az elsőfokú hatóság tárgyalásvezetési gyakorlatát, kétségbe vonva a tárgyaláson jelenlévő tolmács szakértelmét, melyre tekintettel megtagadta a tárgyalási jegyzőkönyv aláírását.

A vizsgálat megállapításai: A fellebbezést elbíráló rendőri szerv határozatában rámutatott, hogy a szabálysértési eljárás rendjét szabályozó Sztv. a szabálysértési hatóságokra nem ír elő olyan törvényi kötelezettséget, miszerint az eljárás alá vont nem magyar állampolgár részére a határozatot anyanyelvére fordítva kell kézbesíteni. Ezért a panaszosnak postán kiküldött és általa személyesen átvett magyar nyelvű, elsőfokú határozatot kézbesítettnek kell tekinteni.

A másodfokú határozat indokolása utalt arra is, hogy bár az Sztv. nem tartalmaz előírásokat az anyanyelv-használati jogról, az elsőfokú szabálysértési hatóságnak mégis tolmácsot kellett volna bevonnia az eljárásba; továbbá, a Békéscsabai Rendőrkapitányság szabálysértési hatósága mulasztást követett el, mert a második tárgyalásra kiküldött idézésben a panaszost kötelezte arra, hogy gondoskodjon tolmácsról.

A másodfokú hatóság megállapította, hogy az első fokon eljáró rendőri szerv már eljárása során, határozathozatal előtt orvosolta az ügyben feltárt mulasztásokat. Ezt bizonyítja, hogy az 1998. május 5-i tárgyalásra gondoskodott tolmács kirendeléséről, és a panaszost először mint tanút, majd mind elkövetőt tolmács közreműködésével meghallgatta. A meghallgatáson részt vett tolmács szerepelt a tolmács névjegyzékben, nyelvtudásával kapcsolatban kétség nem vetődött fel.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa megkereste az Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Főosztály Rendészeti Osztálya vezetőjét, és felkérte a panaszos szabálysértési ügyének kivizsgálására. Ennek során az ügy találta, hogy az első- és másodfokú hatóságok jogsértést nem kö-

meg az a tény is, hogy M. A. csak a távozási útvonal és időpont tekintetében kérte a határozat megváltoztatását. A panaszos beadványából nem derül ki, hogy legalább a második, módosított tartalmú határozat esetében miért nem élt férje a fellebbezés jogával. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a megértési problémák fel sem merülnek.

Az idegenrendészeti törvény¹⁹ lehetővé teszi, hogy a hatóság – amennyiben a külföldi érti a magyar nyelvet – határozatát magyarul hirdesse ki. A törvény nem határozza meg a nyelvismeret szintjét sem. Ezért az állampolgári jogok országgyűlési biztosa hivatala azt a következtetést vontta le, hogy a konkrét esetben nem történt jogsértés, mikor az eljáró hatóság nem az eljárás alá vont személy anyanyelvén, illetve nem tolmács közreműködésével hirdette ki a határozatát.

2. OBH 2303/1997²⁰

A panasz: K. E. a Hivatalnál előterjesztett beadványában azt sérelmezte, hogy az ellene indított büntetőeljárás során az őrizetbe vételkor nyomban kihallgatták, noha ittas állapotban volt, mindamellett sem román tolmács kirendelésére irányuló kérelmét, sem pedig a kirendelt védővel való kapcsolat felvételére, illetve házastársa értesítésére irányuló kérését nem teljesítették.

A tényállás és a vizsgálat megállapításai: K. E. román állampolgár panaszos ellen a Budapesti Rendőr-főkapitányságon emberölés büntette miatt indult eljárás. Az 1996 december 27-én történt őrizetbe vételt követő, 1997 január 2-án lezajlott folytatódó kihallgatáskor a panaszos úgy nyilatkozott, hogy tolmácsot nem igényel, mivel magyar származású és magyar anyanyelvű. Márpedig a Be. megsértésével kapcsolatos jogkövetkezmények²¹ nem az állampolgársághoz, hanem az anyanyelvhez fűződnek, így nem történt jogsértés.

3. OBH 5322/1997²²

A panasz: a török állampolgárságú panaszos azért fordult az állampolgári jogok országgyűlési biztosa felé, mert állítása szerint az ellene folytatott büntetőeljárás során fenyegetéssel bírták vallomásra, nem biztosították számára megfelelő tolmácsot, emiatt védekezni sem tudott és a nyomozás iratait sem ismerhette meg.

A tényállás: a nyomozás során a nyomozó hatóság K. A. tolmácsot rendelte ki. A tolmács tevékenységét a gyanúsított az első ügyészi kihallgatáson kifogásolta. Az 1996 január 16-i kihallgatáson a hatóság már újabb tolmácsról gondoskodott. A terhelt – szintén török állampolgárságú terhelttársával együtt – első

gyanúsított kihallgatásán még úgy nyilatkozott, hogy a tolmácsot jól érti.

A panaszos 1996 január 16-án történt ügyészi kihallgatásán úgy nyilatkozott, hogy az eljáró hatóságok ellen nincs panasz, és nem kívánt élni a saját anyanyelvű írásbeli vallomás jogával sem. Erre a lehetőségre a nyomozó hatóság már az első kihallgatása során kioktatta.

A vizsgálat megállapításai: A rendőrség eljárásával kapcsolatos sérelmek kivizsgálására az állampolgári jogok országgyűlési biztosa felkérte a legfőbb ügyészt, aki a lefolytatott vizsgálat alapján megállapította, hogy a büntetőeljárásban a panaszos jogai nem sérültek sem a védelem biztosítása, sem a megfelelő tolmácsolás biztosítása terén. A tolmács működésével kapcsolatban a bíróság másodfokú határozata külön indokolást is tartalmazott. A vizsgálat eredményeként a panasz tárgyában a legfőbb ügyész nem talált okot az ügyészi intézkedésre.

A panaszos sérelmeit a vizsgálat nem találta megalapozottnak, ezért az állampolgári jogok országgyűlési biztosának hivatala megszüntette a vizsgálatot.

4. OBH 6729/1997²³

A panasz: az Afganisztánért Alapítvány Kuratórium képviselőjében eljáró panaszos azt sérelmezte, hogy négy afgán állampolgárnak a BRFK-nál történt meghallgatásánál igénybe vett – munkavállalási engedéllyel nem rendelkező – tolmács személye elleni kifogásra alapított panaszt az ügyészség alkotmányos visszasságot előidéző módon utasította el.

A tényállás és a vizsgálat megállapításai: az Afganisztánért Alapítvány Kuratórium képviselőjében eljáró panaszos azért tett feljelentést a Budapesti Rendőrkapitányság Külföldiek Ellenőrző Osztály Kényszerintézkedési és Ügyeleti Alosztálya állományában szolgálatot teljesítő rendőrőrmester ellen, mert több afgán állampolgár meghallgatásához tolmácsként G. S. afgán származású menekültet alkalmazta, noha nevezett ellen büntetőeljárást indítottak, a meghallgatottak nyelvjárását nem beszélte, és munkavállalási engedélye sincs. Elfogultságára is figyelemmel, továbbá politikai, szakmai és jogállásbeli összeférhetlenségére tekintettel tolmácsként nem lehetett volna alkalmazni.

A Fővárosi Főügyészség Nyomozó Hivatala a nyomozást bűncselekmény hiányában megtagadta. A Fővárosi Főügyészség a nyomozást megtagadó határozat elleni panaszt elutasította. A határozat indokolása szerint a tolmácsként alkalmazott személy ellen nincs büntetőeljárás folyamatban, és arra vonatkozóan sem merült fel adat, hogy a meghallgatott afgán állampolgárok kifogást emeltek volna

a jegyzőkönyvet az anyanyelvére történő fordítást követően aláírta. A rendőrkapitány megállapította, hogy a panaszos fiának előállítására jogszerűen került sor, eljárási jogsértés nem történt, a fogvatartott pedig emberséges bánásmódban részesült. A panaszos fia sem kihallgatása, sem pedig a lefoglalás alatt nem tett ellenvetést, illetve panaszt.

A vizsgálat megállapításai: az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének vizsgálata megállapította, hogy a siófoki rendőrkapitány állításai ellentétesek az iratokkal, illetve a vonatkozó jogszabályokkal. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettese az iratok alapján megállapította, hogy a rendőri intézkedés elleni panaszt a panaszos 8 napon túl terjesztette elő, a rendőrkapitány ugyanakkor – határidőben – elbírálta. A panaszt elutasító határozat tartalmazta, hogy ellene 8 napon belül fellebbezésnek van helye a fellettes szervhez.

Az Alkotmánybíróság 24/1999. (VI. 30.) AB határozatában kifejtette, hogy „a jogorvoslati jog tényleges gyakorlásának egyik elengedhetetlen feltétele, hogy a jogorvoslat benyújtására megfelelő idő álljon rendelkezésre”. A 8 napos határidő a magyar állampolgárok számára elegendő lehet a fellebbezés benyújtására, a külföldiek számára viszont – a határozat lefordításának szükségessége miatt – nem. Mind a büntető mind a polgári, mind az államigazgatási eljárásban előterjeszhető igazolási kérelem a határidők elmulasztása miatt, az Rtv.-ben szabályozott jogorvoslati eljárásban azonban nem szerepel ez a jogintézmény.

Mindezekre tekintettel az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettese megállapította, hogy a jogi szabályozás hiányossága visszaszámítást okoz a jogorvoslati jog gyakorlásához való joggal összefüggésben, ezért azt a javaslatot nyújtotta be a belügyminiszternek, hogy a 8 napos határidők elmulasztása esetén igazolási kérelmet lehessen előterjeszteni.

Végül álljon itt egy aránylag friss, eljárási szabálysértés esetét illusztráló büntetőügy 2005-ből:

8. Fővárosi Bíróság Bf. 8752/2003/13. sz.

Az ügy: A kerületi bíróság B. B. vádlott bűnösségét közúti veszélyeztetés büntetében, garázdaság vétségében, rongálás vétségében, 2 rendbeli közokirat-hamisítás büntetében, magánokirat-hamisítás büntetében és jogellenes belföldi tartózkodás vétségében állapította meg. Ezért, mint különös visszaesőt, halmazati büntetésül 2 évi börtönre, a Magyar Köztársaság területéről való 8 évre történő kiutasításra és 3 évi közúti járművezetéstől való eltiltásra ítélte.

A másodfokú eljárás során a védő az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezését indítványozta azzal,

hogy az elsőfokú eljárás során a tolmácsolási feladatok végző személy nem felelt meg a jogszabályban²⁸ megkövetelt feltételeknek. Ezzel kapcsolatban a másodfokú bíróság arra mutatott rá, hogy az elsőfokú bírósági tárgyalás szakaszában a perrendi szabályok megváltoztak, bár a tolmács igénybevételeire vonatkozó előírások lényegesen nem változtak. Az utalt jogszabály szerint a bíróságnál, ügyészségnél, illetve nyomozó hatóságnál elsődlegesen az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodának kell ellátnia a tolmácsolást. A szükséges nyelvben jártas tolmács hiányában azonban a bíróság illetékessége szerinti jegyzőnél nyilvántartott személyt kell kirendelni.²⁹ A másodfokú bíróság állásfoglalása szerint a nem vizsgázott tolmács igénybevétele a Be. 375. § (1) bekezdése szerint úgynevezett relatív eljárási szabálysértés. Ez a körülmény az elsőfokú bíróság ítéletének hatályon kívül helyezését csak akkor eredményezheti, ha a részt vevő személyek törvényes jogainak a korlátozása folytán lényeges hatást gyakorol az eljárás lefolytatására.

Mivel a vádlott a kirendelt tolmács személye és nyelvismerete ellen soha nem emelt kifogást – éppen ellenkezőleg, már a nyomozás során is úgy nyilatkozott, hogy a tolmácsot megérti és közreműködését elfogadja –, nem volt törvényes indok a fellebbezésekkel megtámadott határozat hatályon kívül helyezésére.

VI. Összegzés

A felvetett esetek a problémák két fő területét – a tolmács munkájához és az eljárás szabályozásához kötődő kérdéseket – illusztrálják. Az erre válaszul adandó lehetséges megoldásokat is ugyanezen két terület szerint vizsgálom meg.

Jogvégzett tolmács – nyelvtudós jogász? A jogi tolmácsolás és fordítás egy fontos és különleges terület, amely alapos és széles körű oktatást, képzést, gyakorlatot és tudást igényel. A bírósági tolmácsoknak képeseknek kell lenniük pontosan, hűen és részrehajlás nélkül tolmácsolni, hiszen a törvényi folyamatokra is kiható eljárásokban, illetve tevékenységekben alkotmányos kérdések is felmerülhetnek. Emellett a bírósági tolmács munkája megterhelő és sok stresszel jár. Tevékenysége, szótárasztása, képzettsége, illetve a speciális terminológia ismeretének hiánya, a szerep vagy a szakmai felelősség ismeretének hiánya negatívan hatnak a bírósági eljárás kimenetelére és az igazságszolgáltatásra. Ez a tényező pedig nem csak az eljárás nyelvén nem beszélő személy esélyegyenlőségére, eljárási jogaira, életére és szabadságára van negatív kihatással, de érinti tovább-

vettek el. Miután a panaszos az első szabálysértési tárgyaláson kijelentette, hogy csak az anyanyelvén hajlandó nyilatkozni, a második tárgyalásra gondoskodtak tolmács jelenlétéről. A tolmács az ellenérdekű fél jegyzőkönyvbe foglalt korábbi vallomását, valamint a panaszos jelenlétében meghallgatott tanú nyilatkozatát lefordította. Az a körülmény pedig, hogy a panaszos nem írta alá jegyzőkönyvbe foglalt vallomását, nem okozott törvényességi problémát sem a hatóság, sem a tolmács részéről, és nem adott okot a tolmácsolás hitelességének kétségbevonására sem.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa megállapításai szerint azzal, hogy a Békéscsabai Rendőrkapitányság az első tárgyalás során nem biztosította a tolmács jelenlétét, továbbá mikor a második tárgyalásra kiküldött idézésében a panaszost arra kötelezte, hogy maga gondoskodjon tolmácsról, alkotmányos visszasságot okozott a védelemhez való joggal és a tisztességes eljárás következményeivel összefüggésben. Tekintettel azonban arra, hogy az elsőfokú szabálysértési hatóság mulasztását már eljárása során észlelte és orvosolta, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa ajánlást nem tett.

Eljárása során az ombudsman megállapította, hogy az aktuálisan hatályos Sztv. – azon kívül, hogy a 61. § (3) bekezdése tartalmazza, miszerint „az állam viseli azt a költséget, amely annak következtében merült fel, hogy az elkövető a magyar nyelvet nem ismeri.” – nem írja elő, hogy mikor kell, illetve mikor lehet tolmácsot igénybe venni a szabálysértési eljárásban. A törvény e hiányossága joghézag megállapítására alkalmas, mely – az eljárásban meghallgatott, de a magyar nyelvet nem ismerő személy érdekeire is – az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében megfogalmazott jogállamiság és az abból származó jogbiztonság követelményével összefüggésben alkotmányos visszasságot okoz.²⁵

Összességében a panasz alapján az állampolgári jogok országgyűlési biztosa nem állapított meg olyan alkotmányos emberi joggal kapcsolatos visszasságot, melynek orvoslása érdekében ajánlást kellett volna tenni.

6. OBH 4479/2002²⁶

A panasz: a szlovák állampolgárságú, előzetes le tartóztatásban lévő panaszos, akit a Szegedi Rendőrkapitányság fogdájában tartottak fogva, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének hivatalához intézett beadványában alkotmányos jogainak a fogda személyzete általi megsértését panaszolta. Sérelmezte, hogy a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság által folytatott nyomozás során tolmács hiányára hivatkozással megakadályozták abban, hogy ügyvédjével beszéljen.

A panasz alapján az állampolgári jogok országgyűlési biztosa az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamisággal és az 57. § (3) bekezdésében foglalt védelemhez való joggal összefüggő visszasság gyanúja miatt indított vizsgálatot.

A vizsgálat megállapításai: a panaszos ellen jelentős mennyiségű kábítószerrel visszaélés büntettének alapos gyanúja miatt indult büntetőeljárás. Őrizetbe vételét követően a Szegedi Rendőrkapitányság fogdájában helyezték el. Az itteni fogdában történt fogva tartás időtartama alatt a fogdai nyilvántartásban szereplő adatok alapján csak két alkalommal fogadott látogatót. Ebből egy esetben védőjével, egy esetben pedig a szlovák konzulátus képviselőjével beszélt. Panaszosnak távbeszélőn is volt lehetősége a kapcsolattartásra, a beszélgetéseknél tolmács minden esetben jelen volt.

A vizsgálat megállapította, hogy a panasz nem alapos, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettese alkotmányos joggal összefüggő visszasságot a hatóságok eljárásában nem állapított meg.

A vizsgálat során beszerzett és áttekintett dokumentációk, a panaszos meghallgatásáról készült jegyzőkönyvek arról tanúskodtak, hogy a panaszos számára a fogda lehetőségein belül valamennyi jogosultság gyakorlását biztosították, e jogosultságok gyakorlásában nem korlátozták. Alkotmányos joggal kapcsolatos visszasságra utaló adat, tény, körülmény a vizsgálat során nem merült fel.

7. OBH 4632/2003²⁷

A panasz: a német állampolgárságú panaszos a kis-korú gyermekével szemben Siófokon foganatosított rendőri intézkedés jogszerűségét sérelmezte. Állítása szerint a fiának nem engedték meg, hogy élelmet és az asztmájára szedett gyógyszert magához vegye a fogdára kísérése előtt; a fogva tartás a rendőrség által megjelölt időpontnál tovább tartott; a kihallgatáson pedig védő nem volt jelen.

A panaszos kifogásolta, hogy az intézkedéssel szemben tett panaszát elutasító rendőrségi határozat elleni fellebbezésre nyitva álló 8 napos határidő nem volt elegendő a határozat lefordítására és így a jogorvoslat előterjesztésére. Az ügyben alkotmányos jogokkal összefüggő visszasság gyanújára tekintettel az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettese vizsgálatot rendelt el.

A megállapított tényállás: a panaszos fiataalkorú fiának gyanúsítottként való kihallgatásán – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – volt jelen tolmács. A panaszos fiának gyanúsítottként való kihallgatása német nyelvű tolmács, valamint német nyelvet beszélő kirendelt védő jelenlétében történt. A gyanúsított

Harris, B., "Foreword: A landmark in the evolution of interpreting," in Carr, S., Roberts, R., Dufour, A., and Steyn, D. (eds.) *The Critical Link: Interpreters in the Community*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1997

Hewitt, W.E., *Court Interpretation: Model Guides for Policy and Practice in the State Courts*, (Williamsburg, VA: National Center for State Courts, 1995)

Jacobs, F. and White, R., *The European Convention of Human Rights* (Oxford: Clarendon Press. 1996)

Marshall Morris, ed. *Translation and the Law*, American Translators Association Scholarly Monograph Series, Volume VIII (Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1995)

Melinkoff, D., *The Language of the Law* (Boston, Toronto: Little, Brown and Co. 1963)

Mikkelson, Holly, "A Job No One Had Ever Done Before." *Newsletter of the National Judiciary Interpreters and Translators*. Vol. IX, Nos.1-2, Winter-Spring 2000

Mikkelson, Holy, *Introduction to Court Interpretation* (Manchester UK and Northampton MA: St. Jerome Publishing, 2000)

Mikkelson, Holy, *The Court Interpreter as Guarantor of Defendant Rights*. www.acebo.com

Morris, R., "The moral dilemmas of court interpreting," in *The Translator*, (1995) 1 (1): 25-46

www.najit.org (A National Association of Judiciary Interpreters and Translators - Törvénytisztelő Tolmácsok és Fordítók Országos Egyesülete - honlapja)

Jegyzetek

¹ „Of course I want a counsel. But it is even more important to have a good interpreter." Reich Marshall Herrmann Göring Birodalmi Marsall szavai, melyek megjelentek Francesca Gaiba: *The Origins of Simultaneous Interpretation*. The Nuremberg Trial. 7. o-n.

² Jelentés a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról és cselekvési programja 2005. évi végrehajtásáról. Budapest, 2006. április. 69. o.

³ i. m. 69. o.

⁴ www.police.hu

⁵ Harris, B. (1997) Foreword: A landmark in the evolution of interpreting. Carr, S., Roberts, R., Dufour, A., és Steyn, D., szerk. *The Critical Link: Interpreters in the Community*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. 1-3. o.

⁶ Mikkelson, Holly: *A Job No One Had Ever Done Before*. *Newsletter of the National Judiciary Interpreters and Translators*. Vol. IX, Nos.1-2, Winter-Spring 2000

⁷ A különleges munkára különleges eljárással választották ki a tolmácsokat: például a jelölteknek 10 fát, 10 autóalkatrészt, 10 mezőgazdasági berendezést kellett megnevezni két nyelven. Nem meglepő, ezen a vizsgán sok városi „fiú” elbukott. A válogatáson megfelelt személyek szimulált tárgyaláson vettek részt, ahol az IBM által a tárgyalásra kifejlesztett berendezés használatát is meg kellett tanulniuk.

⁸ Mikkelson, Holy (2000) *Introduction to Court Interpreting*. Manchester UK and Northampton MA: St. Jerome Publishing, 49. o.

⁹ Roseann D. González, Victoria F. Vásquez, and Holly Mikkelson, *Fundamentals of Court Interpretation: Theory, Policy and Practice* (Durham, NC: Carolina Academic Press, 1991), 16.o.

¹⁰ Egyesült Királyság Közzolgálati Tolmácsok Országos Nyilvántartás Etikai Kódexe. 4. fejezet: „Etikai és szakmai kérdések”

¹¹ A Greenpeace környezetvédő aktivistái elleni pert kétszer is megszakították, mert az aktivistákat védő ügyvéd azt kifogásolta, hogy a kirendelt tolmácsok a Paksi Atomerőműnek dolgoztak. A védelem kifogására a bíró két másik tolmácsot hívott be, de később azokról is kiderült, hogy szerződéses viszonyban állnak az erőművel. A védő indítvá-

nyára – megfelelő tolmácsok megtalálása érdekében – a bíró ekkor egy időre felfüggesztette a tárgyalást.

¹² Egy, a tolmács szerepével kapcsolatban felmerülő kérdés, hogy milyen esetekben élhet a tolmács a tolmácsolás megtagadásával személyes ellenérzései, netalán „félelmei” miatt. Egy megyei bírósági elnök arról számolt be egy 2000. évi interjúban, hogy a bírák munkáját sok esetben hátrálthatja a szakértői háttér, illetve a tolmács hiánya. Egy kábítószer-termesztő ügyében például 10 angol tolmácsból kilenc nem vállalta el a felkérést, egy pedig nem volt elérhető. www.zalamedia.hu/egerszeg

¹³ Mikkelson, Holy: *The Court Interpreter as Guarantor of Defendant Rights*. www.acebo.com

¹⁴ *People v. Chavez* (1981)

¹⁵ Jacobs, F. és White, R. (1996): *The European Convention of Human Rights*. Oxford: Clarendon Press. 122–123. o.

¹⁶ Timothy Dunnigan and Bruce T. Downing: „Legal interpreting on Trial: A Case Study”. In Marshall Morris, (ed.), *Translation and the Law*, 108. o.

¹⁷ Ezt a tételt személyes tapasztalom által is csak megerősíteni tudom. Számos alkalommal találtam, hogy amerikai vagy angol nyelvterületről származó ügyfél esetében a jogrendszerek közötti eltérés a tolmácsolás nehézségéhez vezetett. Mít tehet ilyenkor a tolmács? Az ideális megoldás, hogy talál egy olyan szót (kifejezést), amely összefoglalja a koncepciót. Ez persze egyrészt nem lehetséges minden nyelven, másrészt pedig még így is elképzelhető, hogy a kifejezés nem bír értelemmel a terhelt számára a jog kontextusában. És még akkor is fennáll a dilemma, hogy a tolmács megszegei szakmája etikai szabályait. A kérdés továbbra is fennmarad: a tolmács csupán részrehajlás nélküli fordítógép, avagy nyelvi és kulturális híd-e.

¹⁸ Polt Péter. 1997. március

¹⁹ A külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi XXXI. törvény 49. §: Az idegenrendészeti ügyekben a közigazgatási és bírói eljárások során hozott határozatokat a külföldi anyanyelvén vagy az általa értett más idegen nyelven, szóban is ki kell hirdetni. Idegen nyelv használata esetén – ha az eljáró hatóság képviselője azt nem beszéli – tolmácsot kell alkalmazni. A tolmács díját és költségeit az állam viseli.

²⁰ Gönczöl Katalin. 1997. október. 6.

²¹ A Be. 80. § (1) bekezdése szerint akkor kell tolmácsot igénybe venni, ha nem magyar nyelvű személy az eljárás során anyanyelvét kívánja használni. Ez a rendelkezés a Be. 8. § (2) bekezdésében előírt ahhoz az alapelvhez kapcsolódik, amely szerint a büntetőeljárásban mind szóban, mind írásban mindenki az anyanyelvét használhatja.

²² Gönczöl Katalin. 1999. március 10.

²³ Gönczöl Katalin. 1997. október 6.

²⁴ Polt Péter. 1999. december 8.

²⁵ A Szabálysértésekről szóló, 2000. március 1-jén hatályba lépő 1999. évi LXIX. törvény az esetet követően került megalkotásra.

²⁶ Takács Albert. 2002. december 12.

²⁷ Takács Albert. 2004. június 4.

²⁸ 24/1986. (VI.26.) MT rendelet a szakfordításról és tolmácsolásról, egységes szerkezetben a végrehajtásról szóló 7/1986. (VI.26.) IM rendelettel.

²⁹ Vhr. 6/C. §.(2): Ha az OFFI-nak a szükséges nyelven jártas tolmácsa nincs, továbbá a nem budapesti székhelyű bíróságnál a tolmácsolásra a bíróság illetékességi területén a jegyzőnél nyilvántartott tolmácsot kell kirendelni.

bá a bíróság azon képességét, hogy igazságot szolgáltatson, illetve a védőjét, hogy hatékonyan részt vegyen az eljárásban, valamint kihat a nyomozásra, az ügyészi munkára és az áldozat életére.

Ezért alapvető fontosságú, hogy a tolmácsok képzésének illetve annak tanúsításának, valamint a tolmácsok érvényes és megbízható vizsgáztatásának rendszere kiépüljön. Sokan, akár még az igazságszolgáltatás területéről is úgy gondolják, hogy a nyelv ismerete önmagában elégséges ahhoz, hogy valaki törvényszéki tolmácsként működjön közre. Sajnos, ez nem így van. Még egy igen magasan képzett kétnyelvű beszélő esetében sem garantált, hogy az illetőből megfelelő bírósági tolmács válik. És akkor még nem is beszéltünk az egyéb, elsősorban etikai kérdésekről.

Mi is akkor a megoldás? Ha elfogadjuk, hogy a tolmács a bírósági munka résztvevője, mi több, a bíróság egyik „tisztviselője”, azt is be kell látnunk, ezáltal specifikus kötelezései vannak, etikai irányelvek és szakmai felelőségek kötik. A tolmács a jogi eljárásnak tartozik lojalitással.

Mindezen okok miatt szükség van egy olyan rendszerre, amely biztosítja az összes, bírósági munkára kijelölt tolmács képzésének és minősítésének (képességeinek) ellenőrzését. A kérdés, amely ezzel kapcsolatban azonnal felvetődik: az eljárás előtt vagy során ki dönt a tolmács kompetenciájáról, a tolmácsolás megfelelőségéről? Az idegen nyelvet legtöbbször nem beszélő bírá? Vagy a terhelt, akinek érdekében a tolmács közreműködik? Elégséges-e, ha a terhelt elfogadja a közreműködő tolmács munkáját? Másodsorban, mivel nincs tolmácskamara, nincs etikai kódex, illetve nincs minőségbiztosítási rendszer, ki kompetens dönteni azokban az esetekben, mikor a tolmács munkáját illetően kifogás merül fel? Egy lehetséges – külföldi – megoldás a kérdések utólagos könnyebb eldöntésére a tolmácsolás rögzítése (hangfelvétel készítése) és bizonyos ideig való megőrzése.

A tolmácsok képzését illető döntést olyan egyéneknek kell meghozni, akik gyakorlattal rendelkeznek a nyelvi és tolmácsvizsgáztatás technikai területén, illetve széles körű tudással rendelkeznek a speciális terület speciális követelményeit illetően. (Hazánkban ezt a folyamatot megkönnyítené a külföldi példák segítségül hívása: az USA-ban Kalifornia volt az első állam, mely bevezette saját vizsgáztatási és minősítési programját. Mivel azonban a vizsga igen alacsony követelményeket állított, a kritika hatására a rendszert átalakították és szigorúbbá tették. De a legtöbb európai bíróság is rendelkezik valamely, a tolmácsokkal szemben felállított válogatási rendszerrel: bizonyos helyeken a tolmácskézségeket és a jogi rendszerre vonatkozó tudást tesztelő formális vizsgáktól a leendő tolmács szakmai hátterének megvizsgálásán keresztül a jelentkező önéle-

rajának átfutásáig terjed.)

Ami tehát a képzést illeti, szükséges a leendő tolmácsok széles körű képzése, amelynek a következőkre kell kiterjednie: 1) a bírósági tolmácsolás gyakorlatát meghatározó szabályok; 2) alapvető jogi eljárások és azok megnevezése; 3) a tolmácsolási technikák fejlesztésének módszerei. (Ehhez persze képzési programokat és anyagokat kell kidolgozni, ami egyrészt nem nehéz – lévén az eljárás nyelve, azaz a forrásnyelv mindig az adott ország nyelve, azaz azonos –, másrészt pedig a benne rejlő piaci lehetőségek miatt anyagi megtérüléssel kecsegtet.)

Ami az eljárás szabályozását illeti, felvetődik a kérdés, miért is van az, hogy bár az egész szakma a tolmácsolás minősége miatti aggodalmát fejezi ki, mégis, ha a tolmácsolás körül valamely kifogás keletkezik, az szinte kizárólag az eljárással kapcsolatos. Bár több panasz tartalmazza azt a látszólag üres megállapítást, miszerint a panaszos kifogásolta a tolmácsolás minőségét, illetve panaszt emelt a tolmácsolás ellen, az általam a fentiekben bemutatott esetekből megállapíthatjuk, hogy kivétel nélkül minden – alapos vagy alaptalan – panasz mögött valamely olyan szabálytalanság állt, melyet az eljárásért felelős hatóságok követek el, vagy a panaszos vélelmezése szerint követek el. Kutatásom során nem talákoztam egyetlen olyan dokumentált illetve megalapozott esettel sem, amely a tolmács által elkövetett hibán (magatartáson) alapult volna. Ebből adódik tehát a következtetés, hogy bár a tolmácsképzés területén is rengeteg hiányossággal és tennivalóval szembesülünk, a panaszok és szabálysértések nagy részét csírájában meg lehetne akadályozni, ha az eljárási szabályokat az arra illetékesek szigorúan betartják.

Felhasznált irodalom

- Benmaman, Virginia, "Interpreter Issues on Appeal." Newsletter of the National Association of Judiciary Interpreters and Translators. Fall 2000, Vol. IX. No. 4.
- Berger, Vincent, Case Law of the European Court of Human Rights (The Round Hall Press, Dublin, 1989)
- Berk-Seligson, Susan: The Bilingual Courtroom: Court Interpreters in the Judicial Process (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990)
- Dunnigan, Timothy and Bruce T. Downing, "Legal interpreting on Trial: A Case Study," in Marshall Morris (ed.), Translation and the Law, 1995.
- Edwards, Alicia, The Practice of Court Interpreting (Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995)
- Egyesült Királyság Közzolgálati Tolmácsok Országos Nyilvántartás Etikai Kódexe. 4. fejezet: „Etikai és szakmai kérdések”
- Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián, Új magyar büntetőeljárás. (Dialóg Campus Kiadó, 2004)
- Gaiba, Francesca, The Origins of Simultaneous Interpretation. The Nuremburg Trial (Ottawa: University of Ottawa Press, 1998)
- González, Roseann D., Victoria F. Vásquez, and Holly Mikkelsen, Fundamentals of Court Interpretation: Theory, Policy and Practice (Durham, NC: Carolina Academic Press, 1991)

1. Auffassung der Straftat

Bei der Vorbereitung des Entwurfs des Strafgesetzbuchs musste insbesondere geklärt werden, ob die Kodifizierung von der formellen oder von der materiellen Auffassung der Straftat auszugehen hat. Diese Frage zählte zu den Eckpunkten der Rekodifizierung und die gewählte Lösung war das Ergebnis einer langen Diskussion.³

Gegen die materielle Auffassung der Straftat wendete man insbesondere ein, dass an erster Stelle die gesellschaftliche Gefährlichkeit betont wird, die durch formelle Kriterien festgelegt ist (eine Straftat ist eine für die Gesellschaft gefährliche Tat, deren Merkmale im Strafgesetz angeführt sind - § 3 Abs. 1 des geltenden Strafgesetzes).

Die materielle Auffassung und das dadurch geltend gemachte Korrektiv in Form des Gefährlichkeitsgrades einer Tathandlung für die Gesellschaft verleitete oft den Gesetzgeber dazu, dass er sich darauf verlassend die Bedingungen für die strafrechtliche Verantwortlichkeit viel zu breit festgelegt hat.

Dies hatte jedoch eine unzureichende Bestimmtheit, Klarheit und Genauigkeit der gesetzlichen Definitionen von Straftaten im Sonderteil des Gesetzes zur Folge, wo bei einigen Tatbeständen unbestimmte Rechtsbegriffe verwendet wurden. Der Grad der Gefährlichkeit für die Gesellschaft wurde gleichzeitig als ein „politischer und ideologischer Begriff“ verstanden, der im liberalen Strafrecht und in einem Rechtsstaat keinen Platz hat. Zum Aussortieren von Tathandlungen, die nur scheinbar die Merkmale einer Straftat aufweisen, müssen wesentliche konkretere und eindeutiger Kriterien angewendet werden.

Die formelle Auffassung der Straftat wird somit meines Erachtens zu einer genaueren Bestimmung der einzelnen Tatbestände von Straftaten führen (ohne dass diese Tatbestände kasuistisch wären), denn sie ermöglicht nicht, die Regelung von vagen oder breiten gesetzlichen Begriffen der Rechtsprechung der Gerichte zu überlassen.

Zudem erfüllt sie konsequent den Grundsatz keine Straftat ohne Gesetz (vgl. Art. 39 der Charta der Grundrechte und Grundfreiheiten und § 1 des Entwurfs des Strafgesetzbuchs). Die formelle Auffassung der Straftat reflektiert auch besser die Trennung der gesetzgebenden und gerichtlichen Gewalt, denn sie überlässt die Definierung von Straftaten konsequent dem Parlament der Tschechischen Republik und den Gerichten überlässt sie lediglich die Beurteilung, ob durch die Handlungen eines konkreten Täters die Merkmale einer Straftat erfüllt sind, ohne dass das Gericht berechtigt wäre, zu dem Schluss zu

kommen, dass es sich bei Erfüllung der gesetzlichen Merkmale um keine Straftat im Hinblick auf die Nichterfüllung deren materieller Bedingung (Absenz der gesellschaftlichen Gefährlichkeit) handelt.

In diesem Zusammenhang ist anzumerken, dass einen solchen Schluss bei Gültigkeit und Wirksamkeit des auf materieller Auffassung gegründeten Strafgesetzes nicht nur ein Gericht, sondern auch ein Staatsanwalt und sogar ein polizeiliches Organ ziehen konnte.

Die formelle Auffassung der Straftat entspricht somit mehr der Logik des Strafrechts, die darin besteht, dass das Verfahren z. B. in Sachen eines weniger schweren Diebstahls eingestellt wird, als dass ein solcher weniger erhebliche Diebstahl von vornherein nicht als Straftat angesehen werden würde.

Aus diesem Grunde wird in letzten Jahren in demokratischen Staaten die prozessuale Lösung vorgezogen, und zwar aus dem Grunde, dass die Interventionsberechtigungen des Staatsanwalts bei der Geltendmachung des Prinzips der Opportunität verschiedene Varianten von Abweichungen (alternativen Lösungen) noch im Vorverfahren bieten (vgl. z. B. § 153 und § 153a der deutschen Strafprozessordnung, § 90a bis § 90m der österreichischen Strafprozessordnung und Art. 41-1 Nr. 4, bzw. 5c und Art. 42-2 der französischen Strafprozessordnung; in der Tschechischen Republik vgl. § 307 bis § 314 der gültigen Strafprozessordnung). Im Einklang damit finden in der Tschechischen Republik in den letzten Jahren bei Aufrechterhaltung des Grundsatzes der Legalität im Rahmen der legislativen Entwicklung immer mehr Opportunitätsmerkmale Anwendung, und zwar auch was die Möglichkeit der Einstellung der Strafverfolgung anbelangt [vgl. § 172 Abs. 2 Lit. c) der gültigen Strafprozessordnung].⁴

Der Entwurf des Strafgesetzbuchs enthielt sogar alternative Lösungen für diese Frage. Die erste Alternative ging davon aus, dass der Begriff der Straftat auf formeller Auffassung gegründet wird. Die zweite Alternative baute auf einer Kombination auf, und zwar auf der Kombination der formellen Auffassung der Straftat mit materiellem Korrektiv in Form der gesellschaftlichen Schädlichkeit.

Der legislative Regierungsrat wählte daher die erste Alternative, das heißt die rein formelle Auffassung der Straftat, und zwar mit der Begründung, dass eine solche Regelung dem Standard der Gesetzgebung im strafrechtlichen Bereich in hoch entwickelten Demokratien entspreche und zur Steigerung der Einheitlichkeit bei der Auslegung und Applikation des Gesetzes und zur Stärkung der Gleichheit aller Menschen vor dem Gesetz führen werde. Die Straftat ist in dem Entwurf als eine „gesetzwidrige Tathandlung, die das Strafgesetz als strafbar bezeichnet und die die in dem betreffenden Gesetz angeführten Merkmale aufweist“ definiert.

JUDr. Mgr. Ph.D. Jiří Herczeg
Karlsuniversität Prag

Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches

Tiefgehende wirtschaftliche, politische und soziale Änderungen, die nach dem Fall des totalitären Regimes Ende 1989 eingetreten sind, haben alle Lebensbereiche der Gesellschaft wesentlich beeinflusst. Es war daher klar, dass die ursprüngliche Form des Strafgesetzes in den neuen Bedingungen des demokratischen Rechtsstaats nicht bestehen bleiben kann und dass die Bedingungen für die Beseitigung von Deformationen und Unzulänglichkeiten in der strafrechtlichen Regelung erfüllt wurden. Aus diesem Grunde wurden unter dem Druck sofortiger Anforderungen der Praxis umfangreichere oder kleinere Novellierungen des Strafgesetzes vorgenommen, in der Regel ohne konkrete Konzeptionsvorgaben, tiefere theoretische Grundlagen und auch ohne ausreichende Koordinierung gesetzgebender Initiativen.

Die Regierung hat daher im Jahr 2004 den Entwurf einer neuen Kodifizierung des materiellen Strafrechts der Tschechischen Republik (Strafgesetz) vorgelegt.¹ Der Entwurf geht von der Beurteilung der Wirksamkeit der bestehenden grundlegenden Vorschriften im strafrechtlichen Bereich aus, er berücksichtigt die Entwicklung der rechtlichen Theorie und Praxis insbesondere in europäischen Ländern mit einem gut entwickelten demokratischen System, reflektiert Änderungen in den übrigen rechtlichen Bereichen und konzentriert sich auf die Gestaltung eines möglichst geeigneten Systems zum Schutz der Gesellschaft und der einzelnen Personen vor der Kriminalität und ihren neuen Formen.²

Gleichzeitig stellt der Entwurf auch die Erfüllung sämtlicher Verpflichtungen im strafrechtlichen Bereich sicher, die sich für die Tschechische Republik aus internationalen Abkommen und weiteren Unterlagen ergeben, er bringt den Einklang der innerstaatlichen rechtlichen Regelung mit den Normen des Rechts der Europäischen Union/der Europäischen Gemeinschaften zum Ausdruck und berücksichtigt relevante Empfehlungen und Stellungnahmen des Europarats.

Der Entwurf der Kodifizierung des Strafgesetzbuchs basiert auf folgenden wesentlichen Grundsätzen:

– die subsidiarische Aufgabe des Strafrechts (Prinzip „ultima ratio“) als äußerstes Mittel zum Schutz von

Einzelpersonen und der Gesellschaft;

– der Täter kann nur auf der Grundlage des Gesetzes für schuldig befunden werden, eine Straftat begangen zu haben, und nur auf der Grundlage des Gesetzes kann gegen ihn eine strafrechtliche Sanktion verhängt werden („nullum crimen nulla poena sine lege“);

– Verbot der Retroaktivität eines strengeren Gesetzes;

– Unzulässigkeit der Analogie zur Ausdehnung der Bedingungen für die strafrechtliche Verantwortlichkeit und bei der Festlegung von Strafen und Schutzmaßnahmen, einschließlich der Bedingungen für deren Verhängung (Analogieverbot in malam partem);

– individuelle strafrechtliche Verantwortlichkeit natürlicher Personen, die lediglich die Verantwortlichkeit für eigene Handlungen zum Ausdruck bringt, wodurch die kollektive Verantwortlichkeit ausgeschlossen wird, was nicht im Widerspruch zur Einführung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit juristischer Personen steht, deren strafrechtliche Verantwortlichkeit unter den im Sondergesetz angeführten Bedingungen zugelassen ist;

– die strafrechtliche Verantwortlichkeit ist auf dem Verschulden gegründet;

– die Verhängung und die Umsetzung von Sanktionen bringen die Angemessenheit der Bestrafung im Zusammenhang mit der Schwere der Straftat und der Person des Täters zum Ausdruck.

Die vorgenannten Grundsätze, die sowohl in der Theorie als auch in der Praxis allgemeine Anerkennung finden, sind in dem neu kodifizierten Strafgesetzbuch nicht direkt definiert, sondern in der Gesamtkonzeption des Strafgesetzbuchs und in der Festlegung der Breite des strafrechtlichen Schutzes festgelegt, den das Strafgesetzbuch in seinen einzelnen Bestimmungen gewähren wird.

Die in dem Entwurf der Kodifizierung des neuen Strafgesetzbuchs zum Ausdruck gebrachten Grundsätze respektieren auch die Anknüpfung an die historische Entwicklung, die Traditionen und Erfahrungen der tschechoslowakischen und mitteleuropäischen rechtlichen Kultur und sie beseitigen aus dem Strafrecht der Tschechischen Republik sämtliche Elemente, die den ideologischen und politischen Postulaten aus der totalitären Entwicklungsära unseres Staats Rechnung getragen haben. Sie bringen daher die Ideendiskontinuität und inhaltliche Diskontinuität bezüglich der Deformationen der Rechtsordnung zum Ausdruck, die den Prinzipien der demokratischen gesellschaftlichen und staatlichen Anordnung widersprechen.

In diesem Artikel werde ich mich mit den Grundlagen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit umfassen.

angeführten Straftaten angesehen.

Die vorgeschlagene Kategorisierung wird sich auch im Strafprozess widerspiegeln und sie wird die Grundlage für die Gestaltung verschiedener Verfahrenstypen, Zuständigkeit der Gerichte, Begrenzung des Verfahrens vor dem Einzelrichter, Anwendung von Abweichungen und weiteren Instituten im Strafverfahren bilden. Die grundsätzlich standardmäßigen Strafverfahren werden wegen Verbrechen geführt, bei Delikten werden vereinfachte Verfahrensformen, Abweichungen und alternative Lösungen einschließlich der breiteren Anwendung der Prüfungs- und Mediationsmittel überwiegen.

3. Verschulden

Der Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs lässt die bisherige Auffassung des *Verschuldens* als Voraussetzung für die Ableitung der subjektiven Verantwortlichkeit für die begangene Straftat bestehen. Das Prinzip der Verantwortlichkeit für das Verschulden stellt somit eines der grundlegenden Merkmale der Definition der Straftat dar. Dieser Grundsatz ist in der Bestimmung von § 13 Abs. 2 enthalten, derzufolge „zur Strafbarkeit einer Tathandlung das vorsätzliche Verschulden erforderlich ist, sofern dieses Gesetz nicht ausdrücklich festlegt, dass ein fahrlässiges Verschulden ausreicht“. Dem Täter kann grundsätzlich keine Tatsache zur Last gelegt werden, auf die sich das Verschulden nicht beziehen würde. Für eine strafrechtliche Verantwortlichkeit für eine Folge reicht nämlich nicht aus, dass der Täter die Folge lediglich verursacht (objektive Bedingung für die Strafbarkeit), es muss ein Verschulden vorliegen (subjektive Bedingung für die Strafbarkeit). Die nicht verschuldeten Folgen werden nicht angerechnet und ohne Verschulden gibt es weder eine Straftat noch eine Strafe (*nullum crimen sine dolus vel culpa*).

Das Verschulden wird daher auch weiterhin zwei Formen haben – *Vorsatz und Fahrlässigkeit*. Je nach Verhältnis des Willens des Täters zur Verletzung oder Gefährdung eines durch das Strafgesetz geschützten Interesses unterscheidet der Entwurf den direkten Vorsatz und den eventuellen Vorsatz. In beiden Fällen ist sich der Täter dessen bewusst, dass er mit seiner Tat gesetzwidrige Folgen verursachen kann. Eine Straftat wurde gemäß dem Entwurf dann *vorsätzlich* begangen, wenn der Täter:

a) *in der im Strafgesetz festgelegten Art das durch ein solches Gesetz geschütztes Interesse verletzen oder gefährden wollte (direkter Vorsatz), oder*

b) *gewusst hat, dass er mit seiner Handlung eine solche Verletzung oder Gefährdung verursachen kann,*

und der Täter für den Fall, dass er dies verursacht, damit einverstanden war (indirekter Vorsatz).

Der Begriff des eventuellen Vorsatzes wurde im Entwurf des Strafgesetzbuchs um die Einverständnisdefinition ergänzt. Als Einverständnis ist auch zu verstehen, wenn der Täter sich damit abfindet, dass er in der im Strafgesetz angeführten Art und Weise das durch solches Gesetz geschütztes Interesse verletzen oder gefährden kann. Die Einverständnisdefinition beim eventuellen Vorsatz ist auf den Bedarf in der Praxis zurückzuführen, wo der Begriff „Einverständnis“ in derzeitiger Auffassung bei der Beurteilung der Gleichgültigkeit versagt. Aus diesem Grunde wird vorgeschlagen, die Auslegungsdefinition des Einverständnisses auf der Grundlage der so genannten Theorie der Abfindung mit Erfüllung der Merkmale des Tatbestands neu zu regeln.⁷

Diese Definition bringt den Unterschied zum direkten Vorsatz zum Ausdruck, bei dem die Verursachung der relevanten strafrechtlichen Folge direkt der eigentliche Zweck der Handlung des Täters oder die notwendige Auswirkung einer solchen, auf ein anderes Ziel ausgerichteten Handlung ist (z. B. ein Fahrer leistet gemäß dem bisherigen § 207 Abs. 1 des gültigen Strafgesetzes keine Hilfe, um die Sitzbezüge im Auto nicht mit Blut zu verschmutzen).

Beim eventuellen Vorsatz konzentrierte sich der Täter grundsätzlich auf einen anderen Zweck oder er verfolgte ein anderes Ziel, ihm war allerdings klar, dass er das Ziel nicht anders erreicht, als dass es – in eventum – zu einer Verletzung eines bestimmten, gesetzlich geschützten Rechtsguts kommt.

Zu der Annahme, dass der Täter im Falle des indirekten Vorsatzes einverstanden war, führt der Umstand, dass der Täter mit keinem konkreten Umstand gerechnet hat, der die Folge verhindern konnte, die dem Täter als möglich vorschwebte, und zwar ungeachtet dessen, ob es sich um seinen eigenen Eingriff oder um den Eingriff eines Dritten gehandelt hat.

Im Gegensatz zum Verschulden in Form eines Vorsatzes will der Täter beim Verschulden aus Fahrlässigkeit keine für die Gesellschaft gefährliche Folge verursachen und er ist mit der Verursachung einer solchen Folge nicht einverstanden (er hat sich damit nicht abgefunden).

Die Voraussetzung für das Verschulden aus Fahrlässigkeit ist entweder der Umstand, dass der Täter von der Möglichkeit gewusst hat, dass er eine strafrechtlich relevante Folge verursacht, oder der Täter hat zwar kein solches Wissen, er hätte beim erforderlichen Maß an Vorsichtigkeit dieses Wissen haben müssen und können.

Eine Straftat wurde gemäß dem Entwurf dann *fahrlässig* begangen, wenn der Täter:

Die im Entwurf des Strafgesetzbuchs enthaltene formelle Auffassung der Straftat bedeutet dabei nicht, dass der Charakter und die Erheblichkeit der Tathandlung keine Bedeutung mehr hätten. Diese materiellen Kriterien werden im legislativen Prozess bei der Festlegung, welche Typhandlungen Straftaten sind, und im Verfahren vor Gericht bei der Festlegung der Art der Strafe und des Strafmaßes angewendet.

Zur Erreichung der maximalen Legalität der Bedingungen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit wurde somit der Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs auf der formellen Auffassung mit Aufrechterhaltung der materiellen Ausgangspunkte bei legislativer Bestimmung, was eine Straftat sein soll und, und bei Begrenzung der typmäßigen Schwere der einzelnen Straftaten gegründet.⁵ Diese Lösung bedeutet, die bisherige materielle Auffassung der Straftat zu verlassen, und sie stellt die grundlegendste konzeptionelle Änderung dar, die den Charakter der neuen Kodifizierung des Strafrechts bestimmt.

Bei der Erörterung in der Abgeordnetenkammer wurden Befürchtungen laut, dass die formelle Auffassung zu einer Überlastung der im Strafverfahren tätigen Organe mit Bagatellangelegenheiten führen könnte, die heute noch vor Beginn der Strafverfolgung ad Acta gelegt werden.

Die formelle Auffassung der Straftat wurde durch eine Auslegungsregel korrigiert, derzufolge die „Merkmale einer Straftat so auszulegen sind, damit im Einklang mit dem Zweck des Strafgesetzes als Straftat nur eine gesellschaftlich schädliche Tat angesehen wird“ (§ 394 Abs.2). Diese Bestimmung ist keine Rückkehr zur materiellen Auffassung der Straftat, es handelt sich lediglich um eine Interpretationsregel, die helfen soll, Straftaten von den Taten zu unterscheiden, die nicht als Straftaten angesehen werden sollten, obwohl sie scheinbar die Merkmale eines Tatbestands erfüllen; insbesondere sollte diese Bestimmung bei der Auslegung der Merkmale von Straftaten helfen, bei denen die untere Grenze nicht klar definiert ist (z. B. „grober Unfug“ oder „Ausschreitung“ bei der Straftat der Ausschreitung und deren Abgrenzung von den Handlungen, die insbesondere als Verstöße gegen die öffentliche Ordnung anzusehen sind).⁶ Dies hat die Reaktion hervorgerufen, dass es sich um nichts anderes als um ein verstecktes materielles Korrektiv handelt, das falsch den Auslegungsbestimmungen zugeordnet wurde.

Die slowakische Regelung erscheint mir geeigneter zu sein. Gemäß dem slowakischen Strafgesetz ist die Tathandlung gesetzwidrig, deren Merkmale im Strafgesetz angeführt sind, sofern dieses Gesetz nichts anderes festlegt (formelle Auffassung). Etwas anderes legt das Strafgesetz bei Vergehen (fahrlässige Strafta-

ten und vorsätzliche Straftaten, deren obere Grenze 5 Jahre nicht überschreitet) fest, denn es handelt sich um kein Vergehen, wenn im Hinblick auf die Art und Weise des Begehens der Straftat und deren Folgen, die Umstände, unter denen die Tat begangen wurde, das Maß des Verschuldens und den Beweggrund des Täters die Erheblichkeit gering ist.

Meines Erachtens ist das materielle Korrektiv eben bei typenmäßig weniger schweren Straftaten angebracht, denn es eliminiert die strafrechtliche Verfolgung von Bagatelldelikten. Eine ähnliche Regelung enthält z. B. das österreichische Strafgesetz (§ 42 StGB).

Ich bin davon überzeugt, dass bei typenmäßig erheblicheren Straftaten (Verbrechen) das materielle Korrektiv keine Begründung hat. Die gesellschaftliche Gefährlichkeit (Schädlichkeit, Erheblichkeit) dieser Taten ist so hoch, dass eine Korrektur in Richtung des Ausschlusses der Strafbarkeit das Ersetzen des Willens des Gesetzgebers, diese Tathandlungen zu ahnden, bedeuten könnte.

Auch in diesen Fällen wird das Kriterium der Schädlichkeit oder Erheblichkeit eine Rolle spielen. Jedoch nicht bei Entscheidungen, ob es sich um eine Straftat handelt oder nicht, aber bei der Festlegung der Art und der Höhe der Sanktion, ggf. für die Applikation des Instituts des Verzichts auf Bestrafung oder einer außerordentlichen Herabsetzung der Strafe unter die untere Grenze des Strafsatzes.

2. Kategorisierung der Straftaten

Die Kategorisierung der gerichtlich strafbaren Handlungen wird auf die Teilung – *Verbrechen und Vergehen* – gegründet sein. Die bisherige Auffassung des einheitlichen Delikts wird man daher verlassen. Der Begriff der Straftat wird als ein übergeordneter Begriff beibehalten. Die Bipartition wird von der gestaffelten typenmäßigen Schwere gerichtlich strafbarer Handlungen (Straftaten), ausgedrückt durch den Strafsatz, ausgehen. Diese Kategorisierung von Straftaten wird den Raum für die Geltendmachung von Alternativen und Abweichungen und für die Differenzierung von Strafsanktionen erweitern.

Ein *Vergehen* wird eine Tat sein, für die das Gesetz eine Freiheitsstrafe von bis zu 3 Jahren festlegt. Bei Straftaten aus Fahrlässigkeit wird es sich immer um Delikte handeln. Die übrigen, im Sonderteil des Strafgesetzes angeführten Tathandlungen werden als *Verbrechen* bezeichnet. Als *besonders schwerwiegende Verbrechen* werden Straftaten mit oberer Grenze des Strafsatzes der Freiheitsstrafe von mindestens 8 Jahren und die im derzeit gültigen § 62 des Strafgesetzes

lastenden Umstands zu mildern, bei dem es sich um das Begehen der Straftat im Rechtsirrtum handeln wird, der vermieden werden konnte. Ein solcher Irrtum ist auch ein Umstand, der ermöglicht, dass die Freiheitsstrafe außerordentlich herabgesetzt wird, und zwar unter die untere Grenze des Strafsatzes.

5. Entwicklungsstadien einer Straftat

Die bestehende Regelung der Vorbereitung einer Straftat und der versuchten Straftat hat sich grundsätzlich bewährt, denn sie ermöglicht die Unterscheidung zwischen der Vorbereitung einer Straftat und dem Versuch, eine Straftat zu begehen. Als Versuch wird in der Praxis nur solche Handlung angesehen, die – im Gegensatz zur Vorbereitung – unmittelbar auf die Vollendung abzielt, und daher wird sie zusammen mit der sich aus der Einführung der formellen Auffassung der Straftat ergebenden Regelung in den Entwurf des neuen Strafgesetzbuchs übernommen.

Gemäß dem Entwurf des neuen Strafgesetzbuchs wird die Strafbarkeit des Versuchs (§ 21) bei allen Kategorien von Straftaten beibehalten. Bei der Regelung der versuchten Straftat wird auch weiterhin die Strafbarkeit des untauglichen Versuchs bestehen bleiben, ohne dass man zwischen dem absolut und relativ untauglichen Versuch unterscheiden würde, denn für diese Differenzierung würde man im Gesetz wahrscheinlich keine zufrieden stellende Form finden.

Die Fälle, bei denen der Täter die Untauglichkeit des Versuchs wegen der erheblich unvernünftigen Vorgehensweise und Torheit nicht erkennt, sollten unbestraft bleiben (siehe ähnlich § 23 Abs. 3 deutsches Strafgesetzbuch), wie es sich aus der vorgeschlagenen Bestimmung von § 46 Abs. 2 über den Verzicht auf Bestrafung ergibt, ggf. sollte die Strafbarkeit in diesen Fällen gemäß dem vorgeschlagenen § 58 Abs. 4 über die außerordentliche Herabsetzung der Freiheitsstrafe deutlich milder ausfallen.

Die allgemeine Strafbarkeit der Vorbereitung wird bei besonders schwerwiegenden Straftaten durch eine Regelung ersetzt, die die Strafbarkeit dieses Stadiums der Strafhandlungen nur in den Fällen zulassen, die im Sonderteil des Strafgesetzbuchs oder in anderen die Straftaten festlegenden Gesetzen angeführt sind (§ 20).

Man geht von dem Grundsatz aus, dass gesellschaftlich schwerwiegendere Straftaten auch einer breiteren Skala von Entwicklungsstadien der Strafbarkeit unterliegen sollten. Diese Einschränkung der

Strafbarkeit der Vorbereitung, die die Beurteilung der Schuld und die Verhängung der anschließenden Sanktionen betrifft, entspricht auch den Regelungen in anderen Ländern.

6. Täter, Mittäter und Beteiligte an einer Straftat

Der Täter kann bei einer Straftat auch weiterhin nur eine natürliche Person sein, die im Zeitpunkt des Begehens der Straftat zurechnungsfähig war und die das durch das Strafgesetzbuch festgelegte Alter erreicht hat.

Im Entwurf des neuen Strafgesetzbuchs wird eine erhöhte Aufmerksamkeit der Definition des *Täters* geschenkt. Der Täter einer Straftat ist die Person, die mit ihren Handlungen die Merkmale des Tatbestands der Straftat oder deren Versuchs oder der Vorbereitung erfüllt hat, sofern diese strafbar ist. Der Täter muss daher selbst die Tätigkeit vornehmen, die in der einschlägigen Bestimmung des Sonderteils beschrieben ist (Täter bei einer vollendeten Straftat) oder er muss die Handlungen zumindest vorbereiten oder es versuchen (Täter der Vorbereitung oder des Versuchs).

Was den Begriff der *Mittäterschaft* anbelangt, wurde im Rahmen der Arbeiten an der Rekodifizierung des materiellen Strafrechts auch dem Begriff „Begehen einer Straftat durch gemeinschaftliche Handlung“ eine angemessene Aufmerksamkeit gewidmet.

Die gerichtliche Praxis legt den Begriff der „gemeinschaftlichen Handlung“ aus praktischen Gründen relativ breit aus und hierzu wird auch gezählt, sofern der Geschädigte zum Tatort gelockt wird oder wenn die betreffende Person am Tatort aufpasst, dass die Täter nicht gestört werden.

Eine solche Auslegung ist problematisch und sie überschreitet die Grenzen der ansonsten im Strafrecht zulässigen ausdehnenden Auslegung. Es handelt sich um Handlungen, die die Tätigkeit des Täters, ggf. der Mittäter, lediglich vereinfachen und ermöglichen. Als richtiger wird angesehen, solche Handlungen lediglich als Hilfe bei der jeweiligen Straftat und nicht als Mittäterschaft zu beurteilen. In dem Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs wird daher vorgeschlagen, den Begriff „Hilfe“ so zu präzisieren, dass als „Hilfe“ auch anzusehen ist, sofern der „Geschädigte zum Tatort gelockt wird“ oder das „Aufpassen während der Tat“.

Der Organisator, Anstifter oder Helfer kann auch weiterhin für die Beteiligung an einer Straftat nur dann strafrechtlich geahndet werden, wenn es zumindest zu einer versuchten Straftat gekommen ist (Prinzip der Akzessorität der Beteiligung). Im Falle

a) *gewusst hat, dass er in der im Strafgesetz festgelegten Art und Weise ein durch solches Gesetz geschütztes Interesse verletzen oder gefährden kann, er sich jedoch ohne angemessene Gründe darauf verlassen hat, dass er keine solche Verletzung oder Gefährdung verursacht (bewusste Fahrlässigkeit), oder*

b) *nicht gewusst hat, dass er mit seiner Handlung eine solche Verletzung oder Gefährdung verursachen kann, obwohl er dies im Hinblick auf die Umstände und auf seine persönlichen Verhältnisse hätte wissen müssen und können (unbewusste Fahrlässigkeit).*

Einige Straftaten (z. B. wirtschaftliche oder gegen die Umwelt gerichtete Straftaten) werden nach wie vor nur bei so genannter grober Fahrlässigkeit (§ 16 Abs. 2) geahndet, die das gültige Strafgesetz nicht kennt.

Gemäß der vorgeschlagenen Regelung ist die grobe Fahrlässigkeit keine Art der Fahrlässigkeit neben der bewussten und unbewussten Fahrlässigkeit, sondern lediglich die Bestimmung des vor Strafgesetz geforderten Maßes an Fahrlässigkeit. Eine Straftat wurde dann grob fahrlässig begangen, wenn das Verhalten des Täters bezüglich der Anforderung an die erforderliche Vorsicht davon zeugt, dass der Täter hinsichtlich der durch das Strafgesetz geschützten Interessen offensichtlich rücksichtslos war.

4. Tatirrtum und Rechtsirrtum

Das Gesetz regelt im Einklang mit den Anforderungen der Praxis neu den *Tatirrtum* (§ 18), der bislang von den Bestimmungen abgeleitet wurde, die die subjektive Seite der Straftat regeln.⁸ Die neue Regelung enthält die Festlegung sowohl des positiven als auch des negativen Tatirrtums.

Gemäß dem Entwurf handelt derjenige nicht vorsätzlich, der beim Begehen einer Straftat den tatbestandlichen Umstand als möglich kennt oder voraussetzt, der ein Merkmal der Straftat ist. Dadurch wird die Verantwortlichkeit für eine fahrlässig begangene Straftat nicht berührt (negativer Tatirrtum).

Die Person, die irrtümlich Tatsachen voraussetzt, die die Merkmale einer weniger schwerwiegenden vorsätzlichen Straftat erfüllen würden, darf nur für diese weniger schwerwiegendere Straftat bestraft werden (sofern es sich um keine fahrlässig begangene Straftat handelt). Hingegen die Person, die falsch solche tatbestandlichen Umstände voraussetzt, die die Merkmale einer schwerwiegenderen vorsätzlichen Straftat erfüllen würden, wird für den Versuch dieser schwerwiegenderen Straftat bestraft (positiver Tatirrtum).

In dem Entwurf ist auch der Tatirrtum über die

die Gesetzwidrigkeit ausschließenden Umstände geregelt. Die Person, die beim Begehen einer Tat irrtümlich von einem Tatbestand ausgeht, der die Gesetzwidrigkeit ausschließt, handelt nicht vorsätzlich, dadurch wird die Verantwortlichkeit für eine fahrlässig begangene Straftat nicht berührt.

Der Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs führt auch den *Rechtsirrtum* als einen Umstand ein, der die Strafbarkeit herabsetzt oder ausschließt (§ 19). Der Rechtsirrtum ist insbesondere im Verhältnis zu Blankettatbeständen von Bedeutung, wenn die Anforderung bezüglich konkreter Kenntnisse der gesetzlichen Regelung (z. B. bei Wirtschafts- oder Zolldelikten usw.) zum Beispiel für Ausländer unangemessen streng sein kann, und es ist nicht immer möglich, vom Maß an Verschulden der Tat auszugehen.

Die Person, die beim Begehen einer Straftat nicht weiß, dass ihre Tat gesetzwidrig ist, handelt nicht verschuldet, sofern sie den Irrtum nicht vermeiden konnte. Die Vermeidung des Irrtums war dann möglich, wenn die Pflicht, sich mit der einschlägigen rechtlichen Regelung vertraut zu machen, sich für den Täter aus dem Gesetz oder einer anderen Rechtsvorschrift, einer amtlichen Entscheidung oder aus einem Vertrag, aus seiner Beschäftigung, seinem Beruf, seiner Stellung oder Funktion ergeben hat oder sofern der Täter ohne offensichtliche Schwierigkeiten die Gesetzwidrigkeit der Tat erkennen konnte. Die vorgeschlagene Regelung unterscheidet:

a) *einen entschuldbaren Rechtsirrtum* (einen Irrtum, den der Täter nicht vermeiden konnte), der die strafrechtliche Verantwortlichkeit ausschließt;

b) *einen nicht entschuldbaren Rechtsirrtum* (einen Irrtum, den der Täter vermeiden konnte), der die strafrechtliche Verantwortlichkeit mit der Möglichkeit einer Strafmilderung zulässt.

Ein entschuldbarer Irrtum schließt somit die Verschuldung des Täters und somit auch seine strafrechtliche Verantwortlichkeit aus. Grundsätzlich sollte die Person, die im entschuldbaren Rechtsirrtum gehandelt hat, nicht strafbar sein, wobei die Grundlage die Beurteilung sein sollte, ob der Täter den Rechtsirrtum hätte vermeiden können. Im Gegensatz zum negativen Tatirrtum, der die unbewusste Fahrlässigkeit nicht ausschließt, hat der negative entschuldbare Rechtsirrtum in dieser Hinsicht absolute Auswirkungen, das heißt, dass er beide Verschuldungsformen ausschließt.

Wenn es hingegen um einen nicht entschuldbaren Irrtum handeln wird, wird der Täter für die betreffende vorsätzliche Straftat oder für die fahrlässige Straftat und nicht nur für die Fahrlässigkeit strafrechtlich verantwortlich sein wie es beim negativen Tatirrtum der Fall ist. Der Entwurf ermöglicht, für solche Fälle die Strafe im Wege der allgemeinen ent-

8. Strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Personen

Der Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs hat neben der klassischen strafrechtlichen Verantwortung natürlicher Personen auch die strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Personen eingeführt, und zwar als Ausdruck der Tatsache, dass die Rechtsordnung eine wirksame Sanktionierung der gesetzwidrigen Handlungen von Korporationen, das heißt von solchen Subjekten ermöglichen muss, die die meisten Lebensbereiche der Gesellschaft beeinflussen und kontrollieren.

Es handelt sich um einen bedeutenden Durchbruch beim bestehenden theoretischen Konzept der individuellen Verantwortlichkeit der natürlichen Person für Verschuldungen, der bei der Fachöffentlichkeit auf Ablehnung gestoßen ist.

Die strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Personen, Sanktionen (Strafen und Schutzmaßnahmen) und die anschließenden prozessualen Vorgehensweisen sollten in einem Sondergesetz geregelt werden.¹¹ Das Parlament hat bereits am 02.11.2004 in der ersten Lesung das betreffende Gesetz über die strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Person abgelehnt und die Bestimmungen über die strafrechtliche Verantwortlichkeit wurden daher aus dem Entwurf des Strafgesetzbuchs ausgelassen.

Fazit

Das Strafgesetzbuch ist ein außergewöhnlicher Kodex, und zwar nicht nur aus Sicht des Umfangs der Materie. Keine andere Vorschrift wurde so lange vorbereitet. Die Arbeiten an der Rekodifizierung des Strafrechts wurden bereits im Jahr 1992 aufgenommen.

An der Bearbeitung des Entwurfs des Strafgesetzbuchs war eine Vielzahl von Spezialisten aus verschiedenen Ressorts, juristischen Fakultäten und anderen wissenschaftlichen Arbeitsstätten, Staatsanwaltschaften und Gerichten beteiligt. Bei vielen Problemen waren viele Personen nicht derselben Meinung. Das ist auch nicht möglich. In der parlamentarischen Demokratie stellt jedes Gesetz einen Kompromiss dar. Wichtig ist aber, dass nach jahrelangen Diskussionen die Mehrheitsmeinung formuliert wurde und das Ergebnis der Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs ist. Das neue Strafgesetzbuch stellt einen modernen und ausgewogenen Kompromiss dar, mit dem das tschechische Strafrecht nach vorne kommt.

Die Abgeordnetenkammer hat den Regierungs-

entwurf des Strafgesetzbuchs vor den Wahlen im Frühjahr 2006 nicht angenommen. Vor der Ablehnung fand eine stürmische Diskussion statt, wobei die Gründe für die Ablehnung marginal, zweckdienlich und politisch motiviert waren.

Im Hinblick auf den Umfang des Strafkodexes kann jeder darin eine Bestimmung finden, die ihm missfällt. Wie jede ideologische Blockierung wäre es jedoch töricht, das Strafgesetzbuch pauschal wegen einiger Bestimmungen abzulehnen. Die positiven Seiten, die das Strafgesetzbuch bringt, überwiegen, und die vorgeschlagenen Änderungen sind erforderlich und dringlich. Die Arbeiten an der Rekodifizierung des Strafrechts werden daher fortgesetzt, wobei der abgelehnte Entwurf die Grundlage für weitere legislative Arbeiten bilden wird. Der Justizminister hat sich verpflichtet, das neue Strafgesetzbuch im Sommer 2007 vorzulegen.

Noten

¹ Regierungsentwurf des Strafgesetzbuchs, Druck 744, www.psp.cz.

² Zu dem Entwurf nahmen auch ausländische Spezialisten Stellung - z. B. Jescheck, H.H. Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen Strafgesetzes der Tschechischen Republik. *Trestní právo (Strafrecht)*, Nr. 11/2003, Seite 14, Nr. 12/2003, Seite 2

³ Zur Auffassung der Straftat z. B. Novotný, O. Randanmerkungen zur Rekodifizierung des materiellen Strafrechts, *Trestní právo* 10/2004, Seite 8 ff., Pipek, J. Formelle Auffassung einer Straftat und Opportunitätsprinzip. *Testníprávní revue* Nr.11/2004, Seite 309 ff., Šámal, P., Karabec, Z. Zur Konzeption der Rekodifizierung des materiellen Strafrechts. *Právník* Nr. 4/2000, Seite 321 ff., Teryngel, J. Zur Frage der materiellen und formellen Auffassung der Straftat. *Trestní právo* Nr. 10/1996, Seite 11 ff.

⁴ Šámal, P. Der Entwurf des Strafgesetzbuchs 2004 - 2006. Prag: C.H.Beck 2006, Seite 33

⁵ Stellungnahme der Legislativen Regierung zum Entwurf des Strafgesetzbuchs vom 25.03.2004

⁶ Šámal, P.: Gliederung des Strafgesetzbuchs 2004-2006. Erste Auflage. Prag: C.H.Beck, 2006, Seite 37

⁷ Vgl. § 5 Abs.1 des österreichischen Strafgesetzes: Vorsätzlich handelt, wer einen Sachverhalt verwirklichen will, der einem gesetzlichen Tatbild entspricht; dazu genügt, dass der Täter diese Verwirklichung ernstlich für möglich hält und sich mit ihr abfindet. Dieselbe Definition war in der Gliederung des deutschen Strafgesetzes aus dem Jahr 1962 und aus dem Jahr 1964 enthalten. Für die Einführung dieser Formulierung haben sich z. B. ausgesprochen: Jescheck, H.H. Zur Reform des allgemeinen Teils des tschechoslowakischen Strafrechts aus rechtlich-vergleichbarer Sicht. *Právník*, 1992, Nr. 1, Seite 16

⁸ Zur Problematik des Irrtums z. B. ěervenka, L., Hasch, K. Zur Klärung einiger Sonderfälle des positiven Tatirrtums. *Trestní právo*, Nr.6/1998, Kratochvíl, V. Einige Fragen bei Sonderfällen des Tatirrtums, *Bulletin advokacie*, Nr. 2/1990

⁹ Gesetz Nr. 48/1931 Slg. vom 11.03.1931 über die Strafjustiz bei Jugendlichen.

¹⁰ Gesetz Nr. 300/2005 Slg., Strafgesetz.

¹¹ Regierungsentwurf des Gesetzes über die strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Personen, Druck 745

einer Schmälerung der Strafbarkeit der Vorbereitung lediglich auf die im Sonderteil des Strafgesetzes genannten Fälle kommt es faktisch auch zu einer Schmälerung der Akzessorität in eine wirklich „reine“ Akzessorität.

7. Alter, Zurechnungsfähigkeit und verminderte Zurechnungsfähigkeit

Eine der wichtigsten Änderungen, die der Entwurf des Strafgesetzbuchs bringt, ist die Herabsetzung der Grenze der Strafmündigkeit auf 14 Jahre. Der ursprüngliche Regierungsentwurf beließ die Grenze der Strafmündigkeit bei 15 Jahren, die Herabsetzung wurde erst bei der Verhandlung des verfassungsrechtlichen Ausschusses des Parlaments vorgeschlagen. Es handelt sich um eine Rückkehr zu der bei der ersten Tschechoslowakischen Republik existierenden rechtlichen Regelung⁹ und eine ähnliche Regelung verabschiedete auch die Slowakei.¹⁰ Der Grund für diese Änderung ist insbesondere die steigende Anzahl schwerwiegender und brutaler Straftaten, die von Kindern begangen wurden, die das Alter von 15 Jahren noch nicht erreicht haben. Die Herabsetzung der Altersgrenze der Strafmündigkeit auf 14 Jahre ist natürlich keine Lösung mit einem einzigen Zweck. Es ist klar, dass eine solche Maßnahme an sich das Problem der Kinderkriminalität nicht lösen wird. Es handelt sich aber um eine adäquate Reaktion der Gesellschaft auf die Beschleunigung der physischen und mentalen Entwicklung von Kindern und auf den Bedarf, die Gesellschaft vor aggressiven Handlungen von Kindern zu schützen.

Der Entwurf des Strafgesetzbuchs regelt ausdrücklich die Zurechnungsfähigkeit (§ 26) und nunmehr auch die verminderte Zurechnungsfähigkeit (§ 27).

Die Person, die im Zeitpunkt des Begehens einer Straftat die Gesetzwidrigkeit der Straftat nicht erkennen konnte oder ihre Handlungen nicht beherrschen konnte, ist nicht zurechnungsfähig und sie kann für diese Tat zur Rechenschaft gezogen werden.

Vermindert Zurechnungsfähig ist dann die Person, die wegen einer Geistesstörung im Zeitpunkt des Begehens der Straftat eine wesentlich verminderte Fähigkeit hatte, die Gesetzwidrigkeit ihrer Handlung zu erkennen, oder ihre Handlung zu beherrschen.

Unter dem Begriff „Geistesstörung“ ist dann nicht nur eine Geistesstörung, sondern auch eine kurzfristige Störung der psychischen Funktionen, eine tiefe Bewusstseinsstörung, Schwachsinnigkeit und jede andere schwere geistige Abweichung zu verstehen, sofern sie den Verlust oder die Verminderung von Erkennungs- oder Beherrschungsfähigkeiten zur Folge hatte.

Der Entwurf des Strafgesetzbuchs verfolgt nur solche gesellschaftlich schädliche Handlungen, die für den Täter erkennbar sein müssen, und der Täter kann sich grundsätzlich nicht damit herausreden, dass er das Gesetz nicht kenne oder dass er das Gesetz falsch ausgelegt habe (Ausnahmen legt lediglich § 19 über den Rechtsirrtum fest).

Geistig gestörte Menschen haben jedoch in der Regel keine Vorstellung über die Gesetzwidrigkeit der Tat. Sofern sie nicht in der Lage waren, die Gesetzwidrigkeit ihrer Handlungen zu erkennen oder ihre Handlungen zu beherrschen, können sie nicht bestraft werden.

ségét viszont sokkal súlyosabbnak vélték. A tisztánlátást akadályozta persze, hogy alapvető oknak a „restauráció erőit”, döntőnek viszont az „imperializmust” tartották.

Az Ideiglenes Központi Bizottság határozata szolgálta ideológiai előzményként az 1956 december 11-én bevezetett statáriumhoz, a forradalom szerveinek, vívmányainak megsemmisítéséhez és a megtorlások indításához. A kormány 1956 január 6-án kiadott nyilatkozata az eseményeket már nemcsak teljes egészében ellenforradalminak nevezte, hanem főbűnösnek Nagy Imrét jelölte meg. Kádár kijelentette: „Nagy Imre és a kormánya árulása révén megnyitotta az utat a fasiszta ellenforradalomhoz”.

A megtorlások csúcsát jelentő Nagy Imre-per, a „vádolt bűneinek” felsorolásában megadta az ideológiaértékelési etalont a későbbi „56-os feldolgozások” szemléletének, másrészt gondoskodott Kádár személyének idejekorai leválasztásáról is. Eszerint Nagy Imréék már 1955 decemberében „államellenes szervezkedést hoztak létre abból a célból, hogy erőszakos úton megragadják a hatalmat és megdöntsék a Magyar Népköztársaságot”. Az október 23-i tüntetést ők irányították és „a tüntetéssel egyidőben... ellenforradalmi fegyveres lázadást robbantottak ki”. Nagy Imre „erőszakkal és csalással megszerezte a miniszterelnöki posztot”, majd hozzáfűzte „az imperialisták célkitűzéseinek megvalósításához”, „hatályon kívül helyezte” az országgyűlést, a minisztertanácsot, a tanácsokat és helyettük a „gyűlevész és fasiszta elemek által irányított... törvénytelenül létrehozott forradalmi bizottságokat ismerte el”. Az egész szocialista tábor felbomlását akarta elérni, és végül „vállalta azt a szerepet, hogy demokratikus mezben fellépve átjuttassa a kormányhatalmat a faszizmusnak... a fasiszta fehérterrorista diktatúrának...” november 4-i rádiófelhívása... a nyugati imperialistákat nyílt, fegyveres beavatkozásra hívta fel”.⁴

Kádárék hatalomátvétele, a megtorlások, az új hatalom értékítélete ezek után természetesen meghatározta a „marxizmus-leninizmus” értékelveit valló „politikatudomány” és a történettudomány szemléleti közelítését a forradalomhoz.

1. A forradalmat követő évtized szemléleti felfogása

Az első – 1957-ben és 1958-ban megjelentetett – kiadványok értékítéletét nemcsak az új hatalom szemlélete határozta meg, hanem ezzel együtt az ekkor zajló statáriális eljárások és koncepciós perek. A párt- és államvezetés utasítására 1957-ben az összes megye,

nagyobb város megírta a saját ún. „kis fehér könyvét”, amelyeknek célja az volt, hogy bizonyítsák és „dokumentálják” az „ellenforradalom, illetve a „fasiszta fehérterror” véres tevékenységét.⁵ Ezek alapján jött létre a Minisztertanács kiadványa, először négy, majd öt kötetben. Megszületett a „Fehér Könyv”.⁶ Az első könyvben a forradalom értékítéletében részben még tükröződött a vezetés szemléleti alakulása – illetve bizonytalansága –, amennyiben az okokat taglalva a Rákosi-féle „bűnös politikából”, „jogos népi és nemzeti követelésekből” és a „népi hatalom megtisztításáért” folytatott „széleskörű népmozgalmából” indult ki. Az „ellenforradalom sötét erői” azonban úgymond kihasználta az elégedetlenséget, amit „a népi hatalom megdöntésére igyekeztek felhasználni”.⁷ „Az ellenforradalmi lázadás” jellemvonásait a szerző 7 pontban foglalta össze: irtóhadjárat az ávosok ellen (akik többségében ártatlan sorkatonák voltak), fasiszták, bűnözők kiszabadítása, hajsza a kommunista párt ellen (elsősorban a Köztársaság téri székház ostroma alapján), a funkcionáriusok üldözésével „bomlasztották a népi demokrácia egész államrendjét”, az ellenforradalmárok bejutottak a parlamentbe, a kormányba, a fasiszta elemek Nyugatról történő inváziója, a többpártrendszer, Mindszenty és végül a Nagy Imre-kormány „tehetetlensége, jobbratulódása”.⁸ Az első könyv elsősorban a – a Köztársaság téri – véres cselekmények fényképekkel alátámasztott bemutatásával foglalkozott és a nyugati sajtónak ezekre vonatkozó megállapításait közölte. Talán Nagy Imre sorsának bizonytalansága okozhatta, hogy most csupán Mindszentyt emelték ki, mint az „ellenforradalom felülkerekedésének” deklarálóját és a „burzsoá restauráció” képviselőjét.⁹

A II. kötet már részletesen számolt be a budapesti és vidéki „fehérterrorról”, melyet a rádió ostromától indított. Az okok és a szervezők taglalásánál a hazai „horthystákat, a külföldi emigránsokat” és az USA által pénzelt Szabad Európát emelte ki. „Megjelentek az egykori földbirtokosok, visszakövetelve földjeiket... „Habsburg Ottó visszakérte a magyar koronát”.¹⁰ Végezetül az „ellenforradalom szolgálatába állt” a pártkoalíció alapján létrejött Fővárosi Nemzeti Bizottság is. A III. kötet további részleteket közölt a fővárosi és vidéki véres cselekedetéről és közzétette az első összegzést a régi rend védelmében elesett áldozatokról (kb. 200 nevet).¹¹ A főszereplők még ugyanazok mint korábban, de már a bevezetésben hangsúlyosan vetődött fel Nagy Imre és társainak felelőssége (ekkor dőlhetett el a sorsa valószínűleg). Ezek közül kiemelték: „megakadályozta a statáriális bíraskodást”, ő az oka a Parlament előtti vérengzésnek, „védte és elismerte az ellenforradalmi csoportokat”... „kitette a kommunista minisztereket a kormányból”, támogatta – anyagilag is – a pártokat.

Horváth Csaba
egyetemi docens

Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai- és történelem felfogásban (1957–1989)

A forradalom értékelése, illetve érzékelése már az 1956 október 23. és november 4. közötti időszak alatt is igen nagy változatosságot és szóródást mutatott: „ellenforradalmi lázadás, fasiszta felkelés, tüntetés, népfelkelés, demokratikus mozgalom” stb. E reagálások különbözőségét egyrészt a sokak számára az akkori zűrzavaros helyzet, másrészt az eltérő pártállás, illetve politikai szemléletkülönbség is okozhatta. Az orosz intervenció megindulása előtti utolsó napokban viszont az addig lezajlott események képe a társadalom nagy többsége számára „forradalom és a szabadságharc” formájában definiálódott.

„Az alulírottak: Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc miniszterek, Nagy Imre kormányának volt tagjai bejelentjük, hogy 1956 november 1-jén, megszakítva ezzel a kormánnyal minden kapcsolatunkat, kiléptünk a kormányból és kezdeményeztük a Magyar forradalmi Munkás-paraszt Kormány megalakítását. Erre a felelős lépésünkre annak felismerése készített, hogy a reakció nyomása alá került és tehetetlenné vált Nagy Imre kormányán belül nem volt semmi módunk cselekvésre a népköztársaságunkat, a munkás-paraszt hatalmat, szocialista vívmányainkat megsemmisítéssel fenyegető, mind nagyobb erővel jelentkező ellenforradalmi veszéllyel szemben.” A november 4-én kora reggel – a „szolnoki” rádióban – Kádár által beolvasott 15 pontos kormányprogram befejezésül azzal a kéréssel fordult a Szovjet Hadseregparancsnoksághoz, hogy „segítse népünket a reakció sötét erőinek szétverésében és abban, hogy helyreállíthassuk a rendet és a nyugalmat”.¹

Az ellenkormány felállítása arra szolgált, hogy a szovjet beavatkozást legitimálja.

Kádár kezdetben még hangoztatta, hogy magának tekinti az október 23-i tömegmozgalom „nemes céljait”, amire annál inkább is szüksége volt, hiszen mindenki emlékezett a november elsejei rádióbeszédére, amelyben „népünk dicsőséges felkeléséről” beszélt.² November 14-én és 15-én a Budapesti Munkástanács képviselői előtt arról beszélt, hogy „bár akadtak ellenséges irányú cselekedetek, de a felkelés nem volt ellenforradalom”. Kádár ezenkívül elismer-

te a többpártrendszerű választások közeljövöbeni lehetőségét is.

1956 december 2. és 5. között ülésezett az – „új-jáalakult” MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága. A forradalmat ekkor már ellenforradalomnak minősítették, kirobbanását pedig négy kiváltó okkal magyarázták, melyekben – megtevesztő módon – keveredett a sorrend és a hangsúlypontosítás.

„1. A Rákosi–Gerő-klikk, amelynek a Magyar Dolgozók Pártja központi Vezetőségében és a Magyar Népköztársaság kormányában döntő befolyása volt 1948 végétől kezdve letért a marxizmus-leninizmus alapjáról...” Ebben a pontban a határozat a „szektás, dogmatista politikát”, a „parancsolgató és bürokratikus vezetési stílust”, a „szocialista törvényesség megsértését”, a „demokratizmus kiszélesítésének” akadályozását, a gazdaságpolitikát, az erőszakos tévesztést és a „nemzeti érdekek háttérbe szorítását” emelte ki. Következmenyeképp „demokratikus ellenzéki mozgalom” jött létre, elsősorban a párton belül és a dolgozók között, akik „harcoltak a hibák kijavításáért”, ugyanakkor „hűek maradtak a szocialista társadalmi rendhez”.

„2. „Az októberi események keletkezésében és azok tragikus fordulatában súlyos szerepet játszott a korábbi években kialakult és állandóan növekvő pártellenzéknek az a szárnya is, amely Nagy Imrét és Losonczy Gézárt választotta zászlajául”. E csoport tevékenységét addig tartotta a határozat pozitívnak, amíg az a „Rákosi–Gerő-klikk politikája ellen irányult. 1956 tavaszától egyre károsabb a tevékenységük, mert „a kritikát kivitték az utcára”, ahol bekapcsolódtak „reakciósok” is. Rombolták a párt tekintélyét, támadták a „magyar demokratikus rend alapjait”. „Pozitív programot nem adtak”, csak a pártot támadták, „felbátorították a reakció erőit és jelentős mértékben hozzájárultak az ellenforradalom kirobbanásához”.

„3. Az októberi események előkészítésében és kirobbanásában alapvető tényező volt a „Horthy-fasiszta” és a magyar „kapitalista-földesúri ellenforradalom”, amelynek jelentős erői működtek illegálisan idehaza, fő erői pedig Nyugat-Németországban gyülekeztek és szervezkedtek. Céljuk a „kapitalista-földesúri rendszer visszaállítása” volt.

„4. A magyarországi eseményekben végül döntő és alapvető szerepet játszott a nemzetközi imperializmus...” Célja a „népek leigázása”, a „harmadik világháború kirobbanása”. Eszközeik a rendszer ellen való „uszításban” elsősorban a rádióadók voltak. „Fel akarták fegyverezni” a Nyugat-Németországban élő „Horthy-fasiszta hadsereget”, hogy létrehozzanak „egy új háborús tűzfészket”.³

Annak ellenére, hogy az első pontot fejtették ki a legrészletesebben, a Nagy Imre csoport tevékeny-

rumokon nyitottak vitát”.²² Akaratán kívül szintén nagy jelentőségű az Írószövetség 1956 szeptemberi közgyűlésének a funkcionáriusokat érintő bírálatának ismertetése – talán még ma is aktualizálható gondolatképpen –, amely szerint azok „képtelenek a gazdaság fejlődésének szakszerű ismeretére”. Mindebből a következtetése: e csoport „munkáslenséssé” vált. A tanulmány szerzője elemezte Nagy Imre külpolitikai elgondolásait is. Az el nem kötelezett mozgalmat előkészítő bandungi értekezleten elfogadott „öt alapelvet” – nemzeti függetlenség, szuverenitás, egyenjogúság, területi sérthetlenség és belügyekben való be nem avatkozást – Nagy Imre a szocialista országok között is érvényesnek tekintette és elvetette a tömbpolitikát (többek között ez volt az elvi oka a november elsején bejelentett semlegességnek). Betlen szerint ezeket az elveket az „imperialista hatalmak mindig megsértik”, másrészt az öt alapelv-nél „minőségileg magasabb” a szocialista országok kapcsolatrendszere, hiszen az a „proletár internacionális muson, az elvtársi segítőkészségen, a szocialista szolidaritáson alapul”. Ennek ellenére a szerző akaratlanul azt a közvélekedést erősítette, hogy a Szovjetunió megsérti ezeket az elveket.²³

2. 1956 értékelései az 1960-as évek második felétől

Az 1963-as amnesztiarendeletről, az új szövetségi politika meghirdetéséről – „aki nincs velünk, az nem biztos, hogy ellenünk” és „aki nincs ellenünk, az velünk van” –, a konszolidáció és stabilizáció megteremtődésétől, a reformkísérletek indulásától, a „puha diktatúra” létrejöttétől nemcsak az életszínvonal lett magasabb Magyarországon, hanem – korlátozottan ugyan – a szabadságjogok kismértékű érvényesülését is megfigyelhetjük az 1960-as évek második felétől. A vélemények nagyobb szabadsága természetesen nem vonatkozott a rendszerre és az azt érintő 1956-os forradalomra. A „fasiszta lázadás” megállapítás és 1956 résztvevőinek differenciálatlan összemossa már a múlté lett. Az októberi eseményekkel foglalkozó szerzők használhattak bel- és külföldi forrásokat, levéltári, bírósági anyagokat, memoárokat stb., így feldolgoásaik objektívabbnak tűnhettek. (Szükség is volt rá, hiszen az 1970-es évektől egyre jobban hozzá lehetett jutni a szamizdatban terjesztett külföldi, majd később hazai írásokhoz. Sokak megőrizték a korabeli sajtókiadványokat – pl. a Népszabadság igazi első számait, amit nem sokkal később bezúztak –, a Szabad Európa pedig minden évfordulón közölte a „forradalom hangjait”). Következmenyeképpen a szerzők

már differenciáltan közelíthettek a különféle áramlatok, szerveződések felé, a főszereplőket illetően pedig megjelent Kádár személye is. Ugyanakkor a szabályt mindenki betartotta: októberben „ellenforradalom” volt és a perek jogosak voltak.

1956 kutatása 3-4 személy privilegizált tulajdona volt. Ezek: a Hollós Ervin–Lajtai Vera páros, Molnár János és Berecz János. Ők jutottak hozzá a legfontosabb forrásokhoz, megállapításaik tükrözték a hivatalos álláspontot.

2.1 Hollós Ervin és Lajtai Vera

A „*Kik voltak, mit akartak?*” című – 1967-ben kiadott – könyvet még egyedül jegyezte *Hollós Ervin*. Forráshasználatára és kezelésére jellemző, hogy szinte kizárólag csak bírósági iratokat használt (már-mint ő hozzáférhetett az anyagokhoz). Ez meg is határozta szemléletét, ami jól követi az 1950-es évek végén kiadott értéktételeket, s egyben az egyik legszélsőségesebb felfogású munka. Előszavát Korom Mihály akkori igazságügy-miniszter írta, megadva az alaphangot: „Október 23-án az események fejlődési folyamata örült tempót vett. A szervezett ellenforradalmi erők tudatossága, a szenvedélyek felkorbácsolása nyomán csak néhány óra kellett a békésnek indult tüntetéstől a Rádió ostromáig, a könyvégetésekig és a fegyveres ellenforradalomig. Rövid idő alatt szélsőségesen jobboldali irányba fejlődtek az események”.²⁴ Az ún. „négy ok” köszönt vissza a levezetéséből: „A szektás, dogmatikus politikai vonalvezetés teret nyitott a revizionisták megerősödésének a párton belül. A revizionista árulók azután döntő szerepet vittek a forradalom (melyik forradalom? – sic!? – H. Cs.) erőinek szétzilálásában és megbénításában, és magukat kommunistának nevezve, rohamléptekkel vitték rendszerünket a szakadék felé. A külső és belső reakció ennél nagyobb segítséget már nem is kaphatott”. Így váltak főszereplővé Korom szerint „a volt SS-legények, nyilasok, horthysta katona-, csendőr- és rendőrtisztek, hadapródok, legitimisták, szélsőjobboldali klerikálisok...”.²⁵ Utána a bűnösök természetesen „elnyerték méltó büntetésüket. Ez az ítékezés szigorú, de igazságos volt... Sokan elmenekültek... a jól megérdemelt felelősségre vonás elől... Egyesek közülük pedig még mindig arra számítanak, hogy ami nem sikerült nekik 1956-ban, sikerülhet később”.²⁶

Hollós a peranyagok alapján számol be a fegyveres csoportok véres tevékenységeiről, a fővárosi és vidéki forradalmi bizottságok káros ténykedéseiről és a pártok ellenforradalmi szerepéről. Különbséget sem igen tett közöttük, hiszen szerinte a koalíciós pártokban a vezetés a régi „reakciós és jobboldaliak” kezébe került. Azonban megállapítása sze-

„Opportunizmusa árulássá teljesedett... a Magyar Dolgozók Pártja likvidálásáig... és addig a kísérletig, hogy nyugati csapatok behívásával Magyarországot háború színhelyévé tegyék”.¹² A III. könyvben megjelentek az „ellenforradalom új szereplői”: a vidéki „Forradalmi Bizottságok”, ahol a „kulákok, csendőrök, horthysta főszolgabírók és jegyzők stb. kaparintják kezükbe a hatalmat”. A szerző szerint „a kommunisták százainak letartóztatásával” kezdődtek „az első terroristintézkedések”.¹³

A IV. könyv már nemcsak a többpártrendszer, hanem a munkástanácsokat is az „ellenforradalom szolgálatába” állította. „Aktivizálták az üzemekbe került deklasszált és gyülevész elemeket, a volt nyilasokat, fasisztákat, csendőröket, katonatiszteket, tőkéseket, földbirtokosokat”. Feladatuk abban állt, hogy „elhárítsák az akadályokat az ellenforradalom terjeszkedése elől” és „hozzákezdtek a kommunisták eltávolításához a gazdasági és pártvezetésből”.¹⁴ Nagy Imre értékítéletében a könyv megelőlegezte perének vádjait: „nem védte meg a Magyar Népköztársaság államrendjét az ellenséges támadással szemben, ellenkezőleg, élére állt ennek a támadásnak... félreállította a Népköztársaság alkotmányos szerveit... túrté és támogatta a tömeges lincseléseket... támogatta a fasiszta erők aktivizálódását... elhallgatta igazi céljait, hogy hatalmi pozícióba jusson... támogatta az alkotmányos rend erőszakos megdöntésének kísérletét”.¹⁵

A negyedik könyv érdekessége még – bizonyítandó a „fasiszta fehérterror tombolását –, hogy külön fejezetet szentelt az ún. „zsidóellenes atrocitások” bemutatására.¹⁶

Összefoglalva: a „Fehér Könyvek” fasiszta, ellenforradalmi lázadásnak értékelték az októberi népmozgalmat, benne minden résztvevőt – a fegyveres csoportokat, a pártokat, a forradalmi bizottságokat, a munkástanácsokat és Nagy Imrével a reformkommunistákat egyaránt egy „nyugatról irányított” restaurációs kísérlet támogatóiként állították be. Ez a vélekedés ugyanis mintegy megalapozta a tömeges megtorlásokat, hiszen az államvédelmi szervek és a bíróságok sem tettek a résztvevők között különbséget.

Ahogy a Nagy Imre perben is, úgy az 1957–58-ban kiadott könyvekben sem szerepelt Kádár személye november 4-ig. Mintha nem is vett volna részt Nagy Imre kormányában és nem lett volna egyik alapítója, majd vezetője az MSZMP-nek és nem lett volna követője – november 1-jéig – Nagy Imrének.

A történettudomány és a politikatudomány szakmai eszközeit is alkalmazó, az ezt megelőző kiadásokhoz képest tudományosabb feldolgozásokra az „Ellenforradalom Magyarországon 1956” című – 1958-ban kiadott – tanulmánykötetben került sor, ahol első ízben sikerült szakembereket is írásra készíttet-

ni. Jemnitz János objektívebb elemzést adott a forradalom nemzetközi háttéréről, majd egy másik tanulmányában a magyar emigráció politikájáról. Elemezte az emigráció áramlatait, csoportjait, pártjait, elképzeléseit, utalva a differenciákra is (ami természetes is, hiszen az emigráció különböző időkben és rendszerekben hagyta el az országot). A marginális szélsőjobboldali – fasisztoid – áramlatokat viszont élesen elkülönítette a többiektől, akiknél látott azonososságot is: a proletárdiktatúra likvidálását, a „kapitalista restauráció ilyen, vagy olyan változatának sikeres végrehajtását”.¹⁷ Betlen Oszkár tanulmánya Nagy Imrével, illetve irányzatukkal foglalkozott. Eddig a korabeli politikai szóhasználatban a legenyhébb kifejezés rájuk az „opportunisták és revizionisták” fogalmak voltak. Itthon Betlen vezette be a politikai szótárba a „nemzeti kommunizmus” kifejezést és megpróbálta kifejteni annak lényegét. Pozitívnak értékelte, hogy a nemzeti kommunizmus „magyarországi hirdetői általában azt a helyes és a párt által elfogadott tételt hangsúlyozták, hogy a szocializmus építése során minden országnak figyelembe kell vennie hazai sajátosságait, azoknak megfelelően kell kialakítani a szocializmus építésének formáit...” Bírálataikat is helytállóan tartotta a szovjet rendszer gépies lemásolását illetően. Ezek a „helyes tételek” (melyeket melleleg 1956-ban az SZKP XX. Kongresszusa fejtette ki) azonban Betlen szerint eltorzultak, mert teljesen elvetették a szovjet tapasztalatokat és a „szocializmus építésének általános érvényű tanításait”.¹⁸ Még nagyobb bírálat alá vetette a „proletárdiktatúra demokratikus válfaja”, a „szocialista demokrácia” és a „tisza demokrácia” értelmezéseket is. Betlen szerint ez ugyanis azt jelentette, hogy „Nagy Imre a szovjet rendszert antidemokratikusnak” tartotta, „amivel nagy lépést tett a »teljes demokrácia« hazug, burzsoá elmélete felé”.¹⁹ A következő idézet pedig akkor is óriási jelentőségű, ha utána oldalakon keresztül próbálta cáfolni a megállapítás igaz voltát: „Mindnyájan a szocializmust akarjuk, de nem azt, amit eddig szocializmusnak neveztek. Mert a szocializmus lényege a humanizmus. Az eddigi szocializmus nem volt humanista”.²⁰ A Nagy Imre per gyűlölettől fröcsögő vádpontjainál jóval enyhébben vezette le „ellenforradalmi elképzeléseiket”. „Az ma nyilvánvaló, hogy az egész csoport eljutott az ellenforradalom melletti nyílt színvallásig... mégsem lehet azt állítani, hogy ... valamennyien tudatosan törekedtek ellenforradalomra, tudatosan keresték az imperializmus szolgálatát”. Az ún. „jobboldali frakciózás” szerinte már 1953-tól megindult, de csak „1956 első felében fokozta rendkívüli erővel aktivitását”.²¹ De még ekkor is azt vélte legfőbb hibának a szerző, hogy Nagyék „a párt belügyeinek megvitatását kivitték az utcára, a párt belügyeiről pártonkívüli fő-

rint „előtérbe az úgynevezett kereszténypártok kerültek”, amely pártok vezetése „a szélsőséges reakciós politikusok kezében volt”.²⁷ Egyházellenességre jellemző, hogy nemcsak Mindszentynek szánt egy alfejezetet, hanem külön fejezetben számolt be a szerzetesrendekben megbúvó ellenforradalmárokról. A könyv stílszerűen a „különítményesek és nyilasok szervezeteinek bemutatásával zárul.

Hollós mégis a Nagy Imre-csoportot tartotta „fő bűnösnek”, mert azok „a legnagyobb segítséget az aladták az ellenforradalomnak, hogy nemcsak megakadályozták a fegyveres leszámolást a munkáshatalomra fegyverrel támadókkal szemben, hanem az ellenforradalmat népmozgalomnak, forradalomnak kiáltották ki. Ezzel párhuzamosan elősegítették a szélsőséges reakciós erők gyors aktivizálódását, előretörését...” A mozgalom végkifejlete a szerző szerint egy olyan rendszer megteremtése, mely „nem egyszerűen egy polgári demokratikus kapitalista restauráció”, hanem olyan, „melynek vezető ereje a klerikális fasizmus”.²⁸

1956 „hivatalos megírója” következő könyve megírásához *Lajtay Vera* személyében párt is kapott. Az 1974-ben kiadott „*Köztársaság tér 1956*” néhány óra eseményét dolgozta fel, és valószínűleg e „segítségnek” köszönhető, hogy a peranyagok mellett már korabeli újságokat, néhány könyvet és visszaemlékezéseket is felhasználtak annak a tézisnek bizonyítására, hogy e véres ostrom a legékesebb bizonyítéka „a magyar reakció, a szélsőjobboldal, a fasizmus” térnyerésének. Elmozdulás olyan értelemben történt mégis, hogy némileg differenciálták a résztvevőket, megkülönböztetve a céltudatos „alvilági figurákat” a jó szándékkal „belesodródottaktól”.²⁹

A „*Hidegháború Magyarország ellen, 1956*” című, 1982-ben kiadott könyvnek különös aktualitást adtak az 1980–1981-es lengyel belpolitikai események a Szolidaritás szakszervezet térnyerésével, illetve a szükségállapot kihirdetésével. A szerzők egy – még 1958-ban – New Yorkban 1956-ról tartott kerekasztal-konferencia végszavait igyekeztek tagadni: „A magyar forradalom megcáfolta azt a felfogást, amely szerint a totális kommunista uralmat nem lehet megdönteni. Felmerül a kérdés, megvannak-e másutt is a magyarországi lehetőségek, s ha igen, mi következhet azokból?”³⁰ Ha még az 1968-as csehszlovákiai eseményeket is hozzátesszük, akkor jogos volt a felvetés. Hollósék szerint a „szocializmus ellenségei” abban reménykednek, hogy a „25 évvel ezelőtt kudarcba fulladt magyar ellenforradalmat, talán egy másfajta kiadásban, sikerül Lengyelországban diadalra vinni”. Ennek a kérdésnek a felvetésére a szerzők természetesen nem láttak semmilyen lehetőséget, a „fejlett szocializmus eredményei” közepette. Ezért született meg az a „felismerés”, amely

az okok közül a legfontosabbnak a külső erőket vélte, amit összefoglalóan hidegháborúnak neveztek. Elemezték a polgári államok diplomáciáját, a nagykövetségeket, a hírügynökségek tevékenységét, külön kiemelve a CIA-t és a Szabad Európát, valamint az emigráns szervezeteket. Ennek bemutatására példátlanul sok forrást használtak fel, külföldön kiadott könyveket, sajtókiadványokat is stb.

Finomodott a szerzőpár álláspontja a reformeröket illetően. Most már nem őket tartották fő bűnösnek, csupán tehetetlennek, olyan csoportosulásnak, „amely nem tudta és nem is akarta a forradalmi erőket tömöríteni, nem volt képes pozitív programot adni. Ez a vezetés meghátrált, engedményt engedmény után tett, s ezáltal a fegyverrel támadók táborát erősítette, lehetőséget adva soraik kibővítésére”.³¹ „Átmeneti figuráknak” tűntek, a „permanens ellenforradalom” ugyanis előbb-utóbb őket is elsöpörte volna. Amíg eddig a forradalmat az akkori történelmi irodalom főleg 1919 őszével – a különítményesek tevékenysége miatt – hozta rokonságba, addig a szerzőpáros 1956-ot egy „új típusú ellenforradalomnak” vélte azért, mert „számottevő dolgozó tömegeket nyert meg magának... és a benne résztvevők jelentékeny része úgy vélte, forradalomban vesz részt”.³² A szerzők tovább differenciálták a résztvevőket és a „liberális pártok” és irányzatok esetében már megengedték a polgári demokrácia megteremtésének elképzeléseit. Nagy Imréék céljaiban pedig felvetődött az az újszerű állítás, miszerint „a felkelés szocialista forradalom volt, forradalom a forradalmon belül a párt- és állami bürokrácia ellen”...Ez még akkor is eredeti értékelés, ha mindez azt eredményezte a szerzők szerint, hogy „a munkáshatalmat akarja felszámolni... és szálláscsinálója a klasszikus ellenforradalomnak”.³³ Végezetül szintén szemléletmódosításnak tekinthető, miszerint az „1956 őszi magyarországi politikai válság nem volt eleve ellenforradalmi válság, de azt az ellenforradalomban érdekelt osztály- és politikai erők egy ellenforradalmi fordulat megteremtése érdekében használták ki”.³⁴

Az „udvari szerzőpár” utolsó munkája a forradalom 30. évfordulójára íródott, már a címe is mutatja az országban kibontakozó belpolitikai erjedést. Egyre nőtt az igény a nyilvánosság megteremtéséért, 1956 átértékeléséért, egyre jobban hozzá lehetett férni a szamizdatokhoz, melyekben már nemcsak 56 volt a fő téma, hanem a rendszer legitimitása és Kádár szerepe is megkérdőjeleződött. A szerzőpár új könyve már a címében is jelezte a változást: „*Drámai napok*”, amelynek megírását és közreadását az utószóban indokolták meg: „... hazánkban is vannak törekvések arra, hogy a történetek minősítését megváltoztassák, s ezzel a szocialista rendszer legitimitá-

alista programot adtak, hanem olyan politikai követelések voltak, mint pl. a többpártrendszer, demokrácia, nacionalizmus, semlegesség, a felkelést pedig forradalomnak és szabadságharcnak tekintették. Azt azért a szerző is elismerte, hogy nem voltak polgári restaurációs elképzelések, sőt harcoltak „mind a horthysta, mind a rákosista törekvések ellen”. Molnár szerint valamiféle „polgári-szociáldemokrata elképzelések” lehettek.⁵⁵

Molnár, szemléletétől függetlenül két értékes dokumentumot tár elénk a november 4. utáni időszakból: az Írószövetség november 12-én kiadott kiáltványát és Bibó István november 9-én kidolgozott tervezetét. Akaratlanul is alátámasztotta a felhívások széles körű támogatottságát azzal, hogy közölte a csatlakozó szervezeteket (pl. MTA, Zeneművészek, Színművészek, Filmművészek, Képzőművészek, Rádió, MTI, Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, stb.). Még akkor is nagy jelentőségű a követelések felsorolása, ha azokat az ellenállás szervezésében tartotta fontosnak. A „forradalom, szabadságharc, semlegesség” a „szocializmus fenntartása” mellett a „nemzeti egység” megteremtésének szándékát emelte ki. Ez utóbbi vonatkozott a munkástanácsokkal való együttműködésre is.⁵⁶ Ugyancsak jelentős forrásértékkel rendelkezik Bibó tervezete, hiszen az a Központi Munkástanács határozatában is helyet kapott. Mivel Bibó elutasította a tőkés restaurációt és úgy vélte, hogy a „szocializmus – még a torzulások ellenére is – a jövő lehetőségét nyitja meg a nép előtt”, ezért Molnár bírálata vele szemben enyhébb és őt „művelt és tapasztalat polgári politikusnak” nevezte.⁵⁷ Elképzeléseit természetesen polgári-kispolgári javaslatként értékelte amiatt, mert Bibó szerint már teljesen megsemmisült az MDP és az MSZMP tekintélye és az „egyetlen kommunista” Nagy Imre maradt. Ezeket támasztott alá úgymond a Nagy Imre kormány visszaállításának igényével, a többpártrendszerrel, amelyben Molnár szerint „nincsenek kézzel fogható biztosítékok a szocializmus fenntartására”. A tervezet buktatójának tartotta azt is, hogy a Nagy Imre-kormány a forradalmi bizottságokra és a munkástanácsokra támaszkodott volna, holott azok „ellenforradalmi szervek voltak”.⁵⁸

Az 1956 november 14-én megalakult Nagybudapesti Központi Munkástanácsot Molnár törvénytelennek tartotta, mert már a választása is „mindenféle demokráciát mellőző módon történt” és az „egy-egy munkástanácsok elnökei rendszerint önmagukat jelölték”. Különösen veszélyesnek ítélte azt a szándékot, hogy megalakítsák az Országos Munkástanácsot, hiszen azzal „mintegy ellenkormány megteremtésére törekszik”.⁵⁹

Molnár szerint a „revizionisták” még november 4. után is élénk politikai tevékenységet folytattak és

nagy szerepük volt a munkástanácsok szervezésében. De ez kérész életűnek bizonyult, „mint politikai tényezők csakhamar eltűntek”. Azzal kezdődött, hogy a jugoszláv nagykövetségre „távoztak” és később „politikailag elszigetelték magukat”, egy részük pedig elmenekült az országból.⁶⁰

Nagy Imre november elsejei és negyedikjei beszédét a nemzeti függetlenségről, a szuverenitásról és a semlegességről a restaurációhoz vezető út fontos állomásának tartotta, amely „az igazi nemzeti érdekek elárulásához vezet”. A „nemzet igazi szabadságát és függetlenségét” ugyanis csak a „következetes internacionalista összefogás biztosítja”. A „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása az igazi nemzeti szuverenitást védte a szocialista országokkal való összefogás útján”.⁶¹

Az 1956 december 11-én életbeléptetett statárium Molnár szerint „indokolt és megérett rendszabály volt”. A kormány egy ideig úgy tárgyalt a KMT képviselőivel, mint félrevezetett emberekkel, remélve, hogy felismerik majd igazi feladatukat. A KMT vezetői azonban kitartottak ellenforradalmi elképzeléseik mellett és nem engedték érvényesülni a józan tagok álláspontját sem. Ezért kellett feloszlattatni e szervet.⁶²

Molnár eszmefuttatásait a konszolidáció gyors megteremtődésével zárta, aminek az oka, hogy nőtt az MSZMP tekintélye, a „tömegek meggyőződtek róla, hogy a szocializmus építésének hibáit...csak a kommunista párt tudja kijavítani”, és végezetül a munkások, parasztok „nem ellenforradalmat, hanem szocialista rendszert akartak”.⁶³

2.3 Berecz János értékelő felfogása

1969-ben adta ki először a három kiadást is megért „Ellenforradalom tollal és fegyverrel” című könyvét. A bővített, 1981-ben kiadott harmadik kiadásnak nemcsak a 25 éves évforduló volt az oka, hanem a lengyel események is, ami miatt meg kellett nyugtatni a közvéleményt, miszerint „az eltelt huszonöt év a szocialista Magyarország igen eredményes, töretlenül fejlődő időszaka”.⁶⁴

Az MSZMP által 1956 december elején meghatározott ún. „négy ok” természetesen ebben a könyvben is axiómának számított, de Berecz a külső okkal kezdte elemzését, mégpedig az USA – a szocialista országokat érintő – külpolitikai alapelvével, a „feltartóztatás és felszabadítás” doktrínájával. Ennek katonai eszköze a NATO volt, amelynek „katonai tervei azzal az elgondolással készültek, hogy 1954-ig számítani lehet a világháború kirobbanására”.⁶⁵ Fő céljuk a szocialista rendszer megdöntése, s ehhez az eszközök a szocialista országok nehézségei, a belső „reakció” tevékenysége, az ezen országok közötti

nem volt kizárt dolog a szocialista rendről a polgári demokráciára való békés visszatérés" (!)⁴⁷ Ám mivel a fegyver az „ellenforradalmi csoportok kezében volt”, ez járhatatlan útnak bizonyult és megerősödtek a szélsőjobboldali csoportosulások. Figyelemre méltó, hogy Molnár nem a reformereket nevezte ellenforradalmároknak!

Ugyancsak eredeti és érdekes megállapítás a reformerek – „revizionisták” csoportosítása. Legtekintélyesebb csoportjuknak Nagy Imre „vezérkarát” tartotta (a per résztvevőit, pl. Losonczy Gézát, Donáth Ferencet, Vásárhelyi Miklóst, Gimes Miklóst, Jánosi Ferencet, Szilágyi Józsefet). Elképzelésük a „nemzeti kommunizmus” megteremtése volt, ami a szerző szerint nem marxista, hanem polgári ideológia, és ezért – valamint szovjetellenességük miatt – „vállalták a szövetséget a polgári és klerikális pártokkal, Mindszenty Józseffel, a fasiszta fegyveres csoportokkal...” is.⁴⁸ A további csoportokat képezik: az Írószövetség néhány vezetője, a „főkapitányságiak” (Kopácsy Sándor), az Értelmiségi Forradalmi Bizottság (benne az egyetemistákkal) és az Országos Nemzeti Bizottság vezetői. E csoportok bukása szükségszerű volt Molnár szerint. Egyrészt mert Nagy Imréék cserben hagyták és kiszorították őket, másrészt nem támaszkodtak a munkástanácsokra és végezetül a legfontosabb, „hogy az általuk előkészített, kifejlesztett és szervezett ellenforradalmi mozgalom szükségszerű jobbratolódása természetes következményként vonta maga után fokozatos háttérbe szorításukat”. Ez utóbbi megállapítással visszaköszönt a hivatalos értékítélet.⁴⁹

A konklúziók levonásánál is a hivatalos szemlélet tükröképét kapjuk: „Az 1956-os magyarországi ellenforradalom a szektás hibák és bűnök által megalapozott, az imperializmus által buzdított és támogatott lázadás volt a szocializmus ellen, melynek végső célja a nép hatalmának megdöntése volt”. Arra a kérdésre, hogy Nagy Imréék miért nem kaphattak támogatást Nyugatról, a válasz: „az imperializmusnak azért nem volt lehetősége... nyílt katonai felvonulásra, mert a Szovjetunió és a többi szocialista ország... készek lettek volna arra, hogy saját népünk érdekében fegyveresen részt vegyenek a szocialista rendszer megvédésében Magyarországon az imperialista hatalmak ellen”.⁵⁰

A népmozgalom Molnár szerint végeredményeképpen a „burzsoázia” céljait szolgálta, egyik eszköze pedig a többpártrendszer volt. A „burzsoázia” fogalmán a szerző nemcsak a vállalkozókat és birtokosokat értette, hanem a kispolgárokat és a Kisgazdapárttól kezdve a koalíciós pártok vezetőinek többségét is. De legerősebb két csoportjának a „klerikálisokat és horthystákat” tartotta. Ez „a burzsoázia egy dologhoz értett igazán” a szerző szerint, mégpedig

a „terrorhoz, a kegyetlenkedésekhez”, még ha „sokkal kevesebb áldozatot követelt 1956 a Tanácsköztársaság bukását követő fehérterrornál is”.⁵¹ A mozgalom sajátosságához tartozik az is, hogy az „ellenforradalmi elemek” nem voltak nyíltan szocialistaelenesekek. Kiinduló jelszavuk a „szocialista demokrácia” volt, ami feltételezte a „revizionisták ideológiai előkészítését”.

Molnár János is elidőzött a népmozgalom korabeli interpretációjának alakulásánál. „A forradalmat...különbözőképpen értékelték. Egyesek szocialista forradalomnak, mások demokratikusnak tartották, többen ún. nemzeti forradalomnak, és nem kevesen voltak, akik a népi rendszer, a szocializmus megdöntését és a kapitalizmus visszaállítását tartották forradalomnak...A munkástömegek nagy része, s különösen a parasztság azonban...inkább különböző indítékú „hőbörgők” mozgalmának tartotta az eseményeket. Azután pedig egyre erősödött a felismerés, hogy ez ellenforradalom klerikális, fasiszta jellemvonásokkal”.⁵²

Molnár az „Ellenforradalom Magyarországon 1956” c. könyvben külön fejezetet szentelt a munkástanácsoknak, majd két év múlva pedig önálló könyvben dolgozta fel a *Nagybudapesti Központi Munkástanács* rövid történetét. Eddig a népmozgalmat előidéző okok tárgyalásánál lehetett hivatkozni arra, hogy ezek az áramlatok tömegbázis nélkül tevékenykedtek és hiányzott a munkások, parasztok támogatása. A munkástanácsok megalapításánál és működésénél már nem lehetett figyelmen kívül hagyni őket. Még nehezebb feladatnak tűnt annak a bebizonyítása, hogy ezek a szervezetek is „az ellenforradalom szolgálatába kerültek”. Molnár óvatosan és differenciáltan kezdett a kérdés boncolgatásához. Az első időszakban még pozitívnak értékelte tevékenységüket, hiszen „a munkásosztály a gyárak fegyveres védelmében harcolt az ellenforradalmárok ellen, s ezt a pozícióját teljesen csak október 28-a után volt kénytelen feladni”, viszont október 31-e után, „a pártban bekövetkezett szakadás bonyolult viszonyai között kezdett kibontakozni újra a fegyveres, az illegális jellegű ellenállás...”.⁵³ Október 30-tól ugyanis „külső ellenforradalmi szervektől” indítatva újraszervezték a munkástanácsokat abból a célból, hogy a „kommunistákat, a szocializmus hű munkásokat eltávolítsák a munkástanácsokból, illetve, hogy a tanácsokat félreérthetetlenül az ellenforradalom szerveivé tegyék”. Az így újjászervezett munkástanácsok vezetése már „nagyraoszt nyíltan ellenforradalmi elemek...deklasszált katonatisztek, bírók, csendőrök, papok vagy legjobban esetben megzavarodott, ellenforradalmi és revizionista eszmék befolyása alá került munkások kezébe jutott”.⁵⁴ Ellenforradalmi arcukat Molnár szerint az bizonyítja, hogy nem szoci-

ra bontotta. Az első október 29-ig tartott, ahol ugyan „fegyveres harc folyt az ellenforradalmi erők felszámolására... de felülkerekedett az ellenforradalom. Az első szakasz azzal zárult, hogy látszólag a Nagy Imre-csoport vette kezébe a hatalmat, de az utcán és a különböző bizottságokban... az ellenforradalom, a fegyveres bandák váltak uralkodóvá”.⁷² Az első napok harcai után a „megtévedt fiatalok jelentős része azonban felismerte a körülöttük lévők „igazi arculatát” és eldobták a fegyvert. Ugyanakkor mindinkább aktivizálódtak a rendszer ellenségei, a börtönökből kiszabadult „fasiszták, reakciós összeesküvők, rablók, gyilkosok”, akik „mind erőszakosabbak lettek” és október 26-tól már ők álltak a különböző bizottságok élére. „Eleinte még megtűrték... a dolgozók képviselőit is... kezdetben nem léptek fel a szocializmus ellen, csak kiigazításokat követeltek”.⁷³ Az „ellenforradalmárokat a Szabad Európa látta el taktikai utasításokkal. Céljuk, hogy a rend ne álljon helyre, minél nagyobb legyen a zűrzavar... iparkodtak permanensé tenni a forradalmat”. Hozzákezdtek a külföldi katonai segítség szervezéséhez is.

„A szocializmushoz hű erők helyzete és harca” című alfejezet azzal indított, hogy a „fegyveres ellenforradalmi felkelés váratlanul és készületlenül érte a magyar szocialista erőket”. A helyzet megítélésében a legfelsőbb párt- és államvezetés is bizonytalankodott. Gerő Ernő október 23-i esti rádióbeszéde ugyan „leleplezte a fegyveres harc ellenforradalmi jellegét”, de egy kalap alá vette az ellenséget és az ellenzékét, az elégedetleneket. Legfőbb hibája azonban az volt, hogy „nem hívta harcra a kommunistákat, a munkásokat”. Éjjel a párt Központi Vezetősége már „helyes döntéseket hozott az ellenforradalommal szemben folytatandó harc érdekében”. A statárium kihirdetését és a szovjet csapatok behívását Nagy Imre is tudomásul vette.⁷⁴ A szovjet csapatok „akcióba léptek a magyar néphatalom védelmében, ebben mellettük még „kiemelkedő szerepet játszottak az Államvédelmi Hatóság parancsnoksága alá tartozó, sorköteles fiatalokból álló egységek”. Az első szakasz október 28-ra azzal zárult, hogy „a néphatalom fegyveres erői döntő csapásokat mértek az ellenforradalmi lázadókra”.⁷⁵ A párt vezetésében Berecz három áramlatot különböztetett meg: a Gerő által vezetett szélsőbalosokat, a Nagy Imre irányította „revizionistákat”, a harmadik csoportot pedig a „marxista-leninisták alkották, akik szakítottak a hibás politikával... megértették a dolgozó tömegek érdekeit, de tudták, hogy a kibontakozás érdekében előbb le kell számolni a fegyveres ellenséggel”. Ez utóbbiakat képviselte Kádár János is.⁷⁶ Tevékenységüket azonban „megbénította... Nagy Imre árulása”. A miniszterelnök „akadályozta a fegyveres leszámolást az ellenforradalommal... feloldotta a kijárási tilalmat, októ-

ber 28-án pedig – „árulásának” bizonyítékeként – az „ellenforradalmat... hatalmas népmozgalomnak” nevezte. A forradalmi szervek államigazgatásba való beiktatásával „hátba támadta a szocializmushoz hű harcoló erőket...”.⁷⁷

Berecz az „ellenforradalom második szakaszát” így október 29-ével indította. Onnantól szerinte már „nyíltan léptek fel az addig rejtett ellenforradalmi, restaurációs erők”. „A fegyveres felkelők terrorja mögött nyíltan szervezkedtek és törtek hatalomra a reakciós, félfasiszta politikai körök”.⁷⁸

Berecz szerint e második szakaszban fokozódott a külföldi beavatkozás, elsősorban a Szabad Európa tevékenysége. A Szabad Európa Bizottság pedig október 28-án felsorolta azokat a minimális feltételeket, amik egyébként szinte teljesen megegyeztek Nagy Imre programjával, de mégis azt a hatást keltették, hogy a miniszterelnök Nyugatról kapja és teljesíti az utasításokat.⁷⁹ Megkezdődött „a munkáshatalom likvidálása”, amelynek az első lépése a Köztársaság téri pártszékház október 30-i ostroma volt, célja pedig, hogy „demonstratív csapást mérjenek a párt-ra, megfélemlítsék a szocializmushoz hű erőket”. Ezután „százával tartóztatták le a falvak és városok választott vezetőit, katonatiszteket, kommunistákat... tízezer főről állítottak össze halállistákat”. Úgyszintén a „fehérterror bizonyítéka”, hogy „a helyi tanácsokat október 30-ig szinte mindenütt szétverték, tanácselnököket gyilkoltak meg... A fegyveres és fizikai terrort gyorsan kiegészítette a lelkiismereti és egzisztenciális megfélemlítés”.⁸⁰

A többpártrendszerrel kapcsolatban Berecz megjegyezte, hogy a „szocializmus építése lehetséges egyetlen párt létezésével és többpártrendszerben is”. 1949-ben a – a szocializmus építésének programját elfogadó – pártok elsorvasztása véleménye szerint hiba volt, ám 1956-ban a pártok újjászervezése már „a reakció zászlajára írott jelszó lett”. A volt koalíciós pártokat a szocializmust ellenző vezetők hozták létre, a polgári pártokat pedig a „kifejezetten restaurációs, bevallottan reakciós” politikusok alakították, a hatalom megszerzése érdekében.⁸¹

A második szakaszban Berecz állítása szerint már Mindszenty volt a főszereplő, a „legreakciósabb erők tömörülésének a központja... a szocializmus elvakult ellenségeinek szellemi vezére, politikai zászlóvivője”.⁸² A Szabad Európa Rádió hozzákezdett a második szakasz amerikai tervének propagálásához, melyben „öt akarták megtenni Magyarországot miniszterelnökévé, hogy megkezdődjék annak a rendi államnak a felépítése, amelyben a nagybirtokosok és az egyház visszakapják földjeiket és kiváltságait”. Berecz véleménye: Mindszenty „november 3-án este rádióbeszédében fejtette ki a kapitalizmus visszaállításának programját”.⁸³

problémák – ahol szovjetellenességgel és a nacionalizmussal számolhattak –, végül az USA „elhatározottsága” és a kapitalista országok „aktív felforgató tevékenysége”. Ez utóbbinak szervezete volt a Szabad Európa Bizottság – eszköze elsősorban a Szabad Európa Rádió – és a hazánk ellen indított politikai hadművelet elnevezése, az „Operation Focus” volt. A rendszer megdöntésének lehetőségét a belső-külső körülmények kedvező összetalálkozása teremthette volna meg.

Berecz ezt követően vette sorba a belső körülményeket – amikhez még új fejezet megnyitását sem tartotta érdemlegesnek. Elsősorban az elhibázott gazdaságpolitikát, a személyi kultuszt és az osztályharc éleződésének elméletét és gyakorlatát emelte ki. A „tömegellenzék” megteremtődését – szándéktalanul ugyan – olyan statisztikai adatokkal támasztotta alá, amelyeket a közönség először olvashatott. Így például arról, hogy 1952 és 1955 között 1 136 434 ember ellen indítottak vizsgálatot, „516 708 fő ellen emeltek vádat és hoztak elmarasztaló ítéletet”, vagy pl. a bíróságok 1951 és 1953 eleje között „650 000 személy ügyével foglalkoztak és 387 000 személy ellen hoztak elmarasztaló ítéletet”.⁶⁶

De a „revizionisták”, illetve Berecz szerint a „jobboldali opportunisták” is csak károkat okoztak 1953 és 1955 között: „a termelészövetkezetek jelentős része felbomlott, zavarokat idézett elő az ipari termelésben, és megerősödött a kulturális, ideológiai életben. Gyengítette a pártot a „jobb- és baloldali opportunizmus kötélhúzása”. Mindezt ki- és felhasználta a Szabad Európa Rádió a folyamatos agitációkkal.

Berecz fő tézise, hogy a forradalom nem kirobbant, hanem azt illegális ellenforradalmi – fegyveres – csoportok tudatosan készítették elő. Mintegy 250 ilyen szerveződést „számolt” össze. Ezek társadalmi bázisát a „kapitalisták, földbirtokosok, katonatisztek, csendőrök, a volt horthysta elnyomó apparátus egyéb csoportjai és más megrögzött fasiszta elemek alkották”. Eszközeiket, az irányelveket a „nemzetközi imperialista szervektől kapták”. Ezzel visszaköszönt az 1957-es – azóta már meghaladott – hivatalos szemlélet.⁶⁷ Az illegális ellenforradalmi mozgalom másik fő területét a „pártjellegű politikai szerveződésekben találta meg”, pl. a volt Kisgazdapártban, a régi Nemzeti Parasztpártban és az egykori „jobboldali szociáldemokratákban”. De legveszélyesebbnek a keresztény szerveződések tartotta: elsősorban a Keresztény Pártot, amelynek vezetői „a hiszékeny, vallásos meggyőződésű emberek tudatán keresztül akarták őket népi demokratikus államrendünkkel szembeállítani”. E „klerikális szervezeteket” a Keresztény Front fogta össze, tagjai „különös előszeretettel dolgoztak a középiskolai és egyetemista fiatalok között”. A Regnum Marianum programja volt talán a leg-

durvább ezek közül, mert Berecz szerint egyik broszúrájukban rombolásra, pusztításra szólítottak fel.⁶⁸

Berecz „A FOCUS-hadművelet második szakasza” című fejezetben elemezte a reformkommunisták elképzeléseit. Szerinte „Nagy Imrét az tette az ellenzék vezérévé, hogy programot adott a csoport tevékenységének”.⁶⁹ Ennek negatívumai: „tagadta a proletárdiktatúra szükségességét”, „tagadta a munkásosztály vezető szerepét”, szükségesnek tartotta a többpártrendszert, eltúlozta a nemzeti sajátosságok fontosságát, a katonai tömböket azonos módon ítélte meg és hirdette a szuverenitás és semlegesség jelentőségét. E csoport propagandaterülete a Petőfi Kör volt, ahol 1956 júniusában már „teljes akcióprogramot is adtak”. „A pártellenes szervezkedés kibontakozása, a fokozódó politikai feszültség Magyarországra vonta a nemzetközi imperializmus figyelmét” és a Szabad Európa Bizottság utasítására 1956 elején beindult az Operation FOCUS második szakasza. Ebben a „sztálinizmus elleni harcban egyre inkább Nagy Imre szószólóiként léptek fel”. Eszközeik: a Szabad Európa Rádió, a léggömbökkel bejuttatott röplapok, de fokozódott az emigráció aktivitása is, a belső ellenség pedig már „bátrabban mozgott... nyíltan szidták a népi hatalmat, agitáltak a zsidó vezetés ellen”.⁷⁰

A Rákosi felmentését eredményező 1956 júniusi Központi Vezetőség határozatát, ahol „újra a párt vette kezébe a kezdeményezést”, Berecz szerint „a dolgozó tömegek nagy örömmel fogadták”, Nagy Imre pedig „önkritikát gyakorolt, miszerint elhatárolja magát azoktól az elemektől, akik... támadják a pártot... és nagyon szeretne visszakerülni a pártba”... megígérte, hogy e magatartásán változtatni fog”. Augusztusban azonban meggondolta magát, „már semmiféle önkritikáról nem akart hallani, merev és fölényes volt”.⁷¹

„Az ellenforradalom előestéjét” jelezte Berecz szerint a „szellemi-ideológiai terror” kibontakozása a funkcionáriusok ellen – „sztálinizmus elleni harc” jegyében –, és ez nem volt egyéb mint a „fizikai terror előkészítése”. A Szabad Európa kiadta a jelszót és programot hirdetett: a szovjet csapatok kivonása, a szovjet-magyar megállapodások felülvizsgálata és nyilvánosságra hozatala, demokrácia, függetlenség.

A 12–13 nap eseményei „A szocialista erők harca az ellenforradalmi lázadás és árulás ellen” című fejezetben kaptak helyet. Szerinte már az október 23-i tüntetés is tudatosan szervezett és irányított volt. Berecz tézise: az egyetemisták 16 pontja, Nagy Imre programja és a FOCUS 12 pontja között „nem volt lényeges elvi eltérés. A tüntetés előtti napok diákgyűlései pedig „szélsőségesen egyoldalúak és diktatórikusak” voltak.

Berecz „az ellenforradalmi lázadást” két szakasz-

gok következtében”.

Gyurkónak talán legeredetibb megállapításai 1956 megítélésének dilemmájában fedezhetők fel, ami egyben magyarázatot ad arra, hogy a történettudomány miért fél ettől a kérdéstől. „1956 sokáig politikai vízvázaló volt Magyarországon...Hogy valaki forradalomnak vagy ellenforradalomnak minősíti 1956-ot, mindmáig politikai hitvallást is jelent...” Akik ma használják a forradalom fogalmát, általában azt vallják, hogy 1956 a szocializmus véres, parancsuralmi diktatúrájából egy békés, szabad, független polgári demokrácia felé vezetett”. Gyurkó szerint a felkelésben „sokféle szándék, irányzat keveredett...forradalom azonban marxi értelemben nem volt”, hiszen az „egy új, az előzőnél fejlettebb társadalmi rend létrehozását jelenti”. Igaz, Gyurkó az „ellenforradalom kifejezést is igyekezett végig elkerülni a sommás minősítésnél.”⁹¹

Az október 23-i robbanás eredetét is megpróbálta kideríteni. Kizárásos alapon jutott el arra a következtetésre, hogy nem Gerőék provokálták ki a „felkelést”, hogy „okot adjanak a szovjet csapatoknak a beavatkozásra, s így mentsék magukat a kétségbeesett helyzetből”. De nem is „egy ellenforradalmi központ, idegen hatalmak titkos ügynökei, illegális harci csoportok tervezték, szervezték...”, még ha a jelszavak mögött szerinte ott található a Szabad Európa hangja is. A felkelést Gyurkó egy történelmi folyamat végeredményének tartja, amelynek gyökerei az első világháború elvesztéséig és az azt követő sok-sok negatív történelmi sorsfordulóig nyúlnak vissza.⁹²

A főszereplőkről (Nagy Imre, Kádár János és Mindszenty József).

Az 1956 október 23-án éjjel összeült Központi Vezetőség Gyurkó szerint hibás döntéseket hozott. A „felkelőket fasisztának nevezték”, holott azok „nem voltak fasiszták. Még azok sem, akik fegyverhez jutottak és lőttek, azok sem, akik embereket ölték meg”...Október 23-nak legvégzetesebb döntése talán az volt, hogy a magyar vezetés a Vörös Hadsegereg segítségét kérte. „Felizzott a szovjetellenes hangulat”.⁹³ Nagy Imrének sem a statáriumhoz, sem a szovjet csapatok behívásához nem volt köze, viszont tudott róla és egyetértett vele. A két vezető – Nagy és Kádár – közül Nagy Imre kezében összpontosult a hatalom. Gyurkó szerint október 25-től a „két vezető álláspontja nem sokban különbözött...A miniszterelnök beszéde volt a konkrétabb...demokratizálást, a kormány átalakítását, új programot...kegyelmet ígért. Kádár a kommunistákat, a népet szólította fel, hogy legyenek úrrá a válságon...Mindkét vezető hangsúllyal beszélt a szovjet–magyar kapcsolatok sürgős rendezéséről”.⁹⁴ Mindketten a fegyveres felkelés leveréséről szóltak, ám ennek érdekében semmi sem történt, a válságot békés eszközök-

kel akarták megoldani. Mentségükre szolgált, hogy erre a helyzetre nem voltak felkészülve. Az október 28-i fordulót, melyben Nagy Imre demokratikus népmozgalomnak nevezte a felkelést és új programot hirdetett, nem a fegyveresek nyomására tette, hanem „gyökeresen átértékelte álláspontját”. Ettől kezdve „egy népmozgalom ellen a kormánynak sem oka, sem joga nem volt erőszakot alkalmazni”. Nagyon jelentős megállapítása Gyurkónak az, hogy ez a fordulat nemcsak politikailag jelentett határkövet, hanem a pártállami döntési folyamatokban is. Eddig ugyanis „minden lényeges kérdésben a pártvezetés döntött, határozatát a Minisztertanács elé terjesztette, amelyik azt elfogadta. Most a miniszterelnök terjesztette elő kormányprogramját, s azzal a pártvezetés egyetértett”.⁹⁵ November elsején végeszakadt az egyetértésnek. Kádár nyilatkozatának a „megvágásával” már mintegy előkészítette Kádár szakítását Nagy Imrével és a november 4-i szolnoki beszédét. Amíg a miniszterelnök bejelentette a semlegesítést, addig Gyurkó Kádáról azt emelte ki, miszerint „a nép felkelése válaszút elé érkezett. Vagy lesz ereje a magyar demokratikus pártoknak vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, munkások és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom uralma váltsa fel”.⁹⁶ Gyurkó szerint Kádár nem értett egyet a semlegességgel és ekkor határozta el „magában” a szakítást. Gyurkó, feldolgozásának végén kommentár nélkül közölte a november 4-i, a szolnoki rádióban elhangzottakat a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” megalakulásának bejelentéséről és okairól. Gyurkó nem ítélte el a semlegesség bejelentését, sőt megengedte, hogy „elméletileg Magyarországon sem jelentette volna feltétlenül a társadalmi rend megváltoztatását”, de mégis azért tartotta ártalmasnak, mert „a szovjet vezetés is úgy ítélte meg, mint Kádár, hogy politikai eszközökkel, békés úton már nem lehet a helyzetet megoldani”.⁹⁷

Gyurkónak a katolikus egyházzal szembeni ellenérzése Mindszenty ábrázolásával érhető tetten. A katolikus egyház fejét „megrögzött, nemcsak politikai, filozófiai értelemben is retrográd embernek” tartotta, aki „mérhetetlenül sokat ártott az országnak, a katolikus egyháznak és a hívőknek is”. November 3-i beszédében „mind az ország társadalmi rendjét, mind a kormányt, mind a koalíciós pártokat semmibe vette, számára mindez a bukott múlt volt...Ő más országban, más államban, más hatalomban gondolkodott”.

Mindszenty nemcsak az egyház feje volt, hanem „ismert nézetei folytán minden jobboldali, konzervatív csoportosulás szellemi vezére.”⁹⁸

Mivel nem klasszikus történelmi munkáról van szó, ezért érdeklődésre tarthat számot 56 „lehetsé-

A semlegesség bejelentése. Nagy Imre november elseji rádióbeszéde végén „éltette a szabad, független, demokratikus és semleges Magyarországot”, vagyis Berecz szerint ekkor már „szó sem volt szocializmusról”. A semlegesség az ő értelmezésében az, hogy „a szomszéd szocialista országokkal szemben létrejön egy agresszív, békés munkájukat fenyegető háborús tűzfészek” és ez a „Szovjetunió elleni háború” vállalását jelentette.⁸⁴

Nem volt nehéz azt sem megállapítania, hogy 1956 november 4. után „új szakasz kezdődött az ellenforradalommal szembeni harcban”. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megszervezését és az MSZMP újjászervezését Berecz „forradalmi tettnek” tartotta... „amely nyíltan szakított az árulással és egyértelműen fordult szembe az ellenforradalmi árral”. Legitimításukat az jelentette, hogy „olyan miniszterek kezdeményezték, akik szakítottak az árulás útjára csúszott Nagy Imrével... Ezt a kormányt támogatta a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke és a parlament elnöke is”. A „forradalmi központ céljai: szétverni az ellenforradalmat, rendet teremteni az országban, újjászervezni a szocialista forradalom erőit és biztosítani a szocializmus építésének folytatását”.⁸⁵

Berecz „imperialista propagandának” tartotta, hogy a szovjet beavatkozás több áldozatot követelt volna, mint a november 4. előtti események. A 2500 halott és több mint 19 000 sebesült létének csak a töredékét volt hajlandó elismerni hamis és manipulált statisztikai adatokkal operálva.

Berecz Jánosnak az első, 1969-es szélsőségesen konzervatív feldolgozása és szemlélete a további kiadásokban is változatlanul jelen van. A harmadik kiadáshoz, 1981-ben egy részt ragasztott hozzá, melynek elnevezése: „A szocialista konszolidáció alapjai”. Ebben a fejezetben részletesen beszámolt az „új forradalmi központ megalakításáról”. Elemezte a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány „Nyílt levelét” és a „Felhívás a magyar néphez” c. kiáltványt. Megnevezte a kormánytagokat is – akik többségükben melleleg a rádióból értesültek, hogy azok lettek. Az új kormány szervezését úgy állította be, hogy az már november elsején megkezdődött és 3-ára Szolnokon be is fejeződött volna. A konszolidáció – általa vélt – lépcsőit is levezette: először „semlegesíteni” kellett a honvédséget, hogy azok ne harcoljanak a szovjet csapatok ellen. Majd megalakultak a karhatalmi egységek s ezt követően pedig visszaállították a tanácsrendszert. November 11-én Kádár kijelentette, hogy a „nyílt fegyveres támadást... leverték”. Ugyancsak a „konszolidációt” segítette a „tudatos ellenforradalmárok” és a – „jogos elégedetlenségükből fakadó” – „megtévesztettek” megkülönböztetése, a „kétfrontos harc” meghirdetése, végül pedig „az ellenforradalmi polgári ellen-

állás”, vagyis a munkástanácsok működésének betiltása a december 11-i statáriummal.⁸⁶

„Imperialista propagandafogásnak” vélte Berecz a megtorlás – általuk hangoztatott - statisztikáját. Szerinte a „polgári és katonai bíróságok 1956 november 4-től 1957 július 31-ig közbírák büntettek miatt 28 601 személyt ítéltek el, közülük csupán 6321 főt a Népköztársaság elleni (tehát politikai) büntettek miatt. A 6321 fő közül 70-et halálra, 2332 főt 1 éven felüli börtönre, 3581 főt pedig 1 éven aluli börtönre ítélték, a többit pénzbüntetéssel, javító-nevelő munkával, próbára bocsátással nevelték”. Az 1957-es záró dátum nyilván nem véletlen, hogy ne kelljen a Nagy Imre-perről – és a további megtorlásokról – szólnia.⁸⁷

Az „átmenetet” jelentette Gyurkó László 1956-ról írt munkája. Az író akár „tisztéletbeli történésznek” fogható fel, hiszen már írt Leninről és Kádárról is könyvet. „1956, Előtanulmány és oknyomozás” ezt a címet adta új könyvének. Összevetette a résztvevők, szemtanúk ellentétes emlékezéseit, a dokumentumokat, a hazai és a világsajtó cikkeit és megrajzolta a politikai és fegyveres harcok vezetőinek arcképét és a különböző áramlatok, pártok, szervezetek szerepét. A liberálisabb szemléletet jelzi, hogy sem a címben, sem később nem szerepelt az „ellenforradalom” kitétel – legfeljebb kísérő motívumként –, a mottó: „kísérlet közelmúltunk legmeggrázóbb történelmi eseményének felderítésére”.⁸⁸ Részletesen kifejtette a forradalomhoz vezető fejleményeket, a Rákosi-rendszer bűneit, amiben szerinte nem is annyira a katasztrofális gazdaságpolitika, a törvénytelenések, a személyi kultusz játszották a fő szerepet, hanem a magyar nemzettudat torzulásai. Előidézői pedig „a proletár internacionalizmus” vadhajásai voltak: az „új magyar ünnepek” – április 4., november 7. –, az átdolgozott és deformált történelemfelfogás, melybe Szent István, Mátyás, Széchenyi, Deák már nem fért bele, mint ahogy a művészetekből is kiiktatták Madácht, Bartókot, Derkovitsot, épp csak megtűrték Vörösmartyt, Babitsot, eltorzították József Attilát stb. „Az ország elvesztette szellemi tájékozódó képességét”.⁸⁹

Gyurkó szerint Magyarországon a kommunista pártnak „nem voltak hagyományai a nyílt politikai harcban”. A többpártrendszer felszámolásával megszerezték ugyan a hatalmat és „lehetőségük nyílt az új társadalmi rend megvalósítására, de eszközeiket, a párt hitelét sokan megkérdőjelezték”. Az osztályharc éleződésének gyakorlatba ültetésével, azaz a törvénytelenésekkel, a rettegéssel „eltörték az ország gerincét, megszüntették öntudatát”.⁹⁰ Az SZKP XX. Kongresszusa után bekövetkezett az erkölcsi válság is, „tekintélynövekedés” helyett a pártvezetés „véggépp hitelét, tekintélyét veszítette a hazavona, a mellébeszélés, a tehetetlenség, a hazugsá-

az irányítást. Nacionalista és szovjetellenes demagógiájuk csakhamar nyílt szocialistaellenes uszítással párosul”. Este a Rádiónál és más középületeknél történt fegyveres összecsapásokban a vezető szerep, a szervezés és irányítás már a „horthysta, nyilas katonai- és csendőrtiszteké”. A fegyveres harcokban csakhamar „csöcselékemek is bekapcsolódnak”, valamint a „nyugatról részben előzetesen, részben menet közben ideküldött csoportok”.¹⁰⁵ A könyv álláspontja, hogy „ellenforradalmár csoportok lőttek október 25-én a Parlament előtt” és ők hajtották végre a Köztársasági téri partház ostromát és a vérengzést.

Nagy Imre, mint miniszterelnök „október 24-én még elismerte a lázadás ellenforradalmi jellegét, s a Központi Vezetőség megbízását teljesítve...közölte a kormány rendeletét a statárium bevezetéséről”. Azonban meggátolta a kijárási tilalom bevezetését, a statárium alkalmazását és megakadályozta a Katonai Bizottság tevékenységét. Kádár személye is feltűnik, amikor október 25-én megválasztják első titkárnak, a szerző szerint írta „bizalommal van a Központi Vezetőség tagjainak többsége”. „A politikai szétválás azonban továbbra is igen nagy volt, sőt növekedett. Nagy Imréék ugyanis továbbléptek az ellenforradalmi lázadás segítésében”.¹⁰⁶ Kádárt próbálta menteni a szerző az október 28-i KV-ülés határozatának sajátos indoklásával: „...felülkerekedik az a vélemény, hogy az események értékelésének megváltoztatásával lecsillapíthatók a felkavart kedélyek. Ebben a helyzetben a Nagy-Losonczy-frakció érvényesíteni tudja követeléseit...Nagy Imre október 28-i rádiónyilatkozatában már nyíltan dicsőíti a lázadást... kormánynyilatkozata éppen azokat bélyegzi meg, akik védelmezik a munkáshatalmat...most már kormányprogrammá nyilvánítja a lázadók követeléseit, amelyek a munkáshatalom felszámolására irányulnak”.¹⁰⁷ A szerző szerint az új kormányprogram éppen hogy nem a konszolidációt segítette elő, hanem totális anarchiát okozott és a „fehérterror” kibontakozását eredményezte.¹⁰⁸

A többpártrendszer, azon belül a volt koalíciós pártok újjászervezését is a Nagy Imre-kormány segítette elő. Közös céljuk a „restauráció”, a „proletárdiktatúra felszámolása”, a kapitalizmus visszaállítása. A szerző szerint vita már csak arról folyt közöttük, „hogyan menjen végbe a restauráció”. A polgári, keresztény pártokat, a nemzeti bizottságokat, a fegyveres csoportokat egy kalap alá vette a könyv, mint úgy mond „klerikális, fasiszta jellegű” szervezkedéseket, akiknek „politikai vezére” Mindszenty volt. A jelző egyben végcéljukat is sejteti.¹⁰⁹

Kádár Jánost természetesen ismét nehezen lehetett kihagyni az MSZMP október 31-i megalapításából, vagy a november elsejei kormányból, illetve a semlegesség bejelentéséből. A megoldást a szerző

úgy találta meg, hogy a héttagú Ideiglenes Intéző Bizottságban Kádárék kisebbségben voltak. Márpedig „a revizionista többségű vezetőség irányítása alatt létesülő új párt csak revizionista lehet, amely nem a munkáshatalom megvédésének, hanem elvesztésének pártja lenne. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Nagy Imréék az ellenforradalmárok cinkosai”. Ezzel a megállapítással mintegy előkészítette Kádár szakítását, hiszen ő nem vállalhat közösséget az ellenforradalmárokkal. A szerző szerint a november 2-án újjáalakult kormány „a tőkés restauráció kormánya” volt. „A kommunisták megtévesztésére” még szerepeltetik benne Kádár személyét”. Ő azonban már „az új kormány megalakítása előtt szakított Nagy Imréékkel...Kádár, Münnich és más elvtársak eltávoztak a Parlamentből, hogy forradalmi ellentámadást szervezzenek”.¹¹⁰

A „népellenes bűnökért elítélt Mindszenty bíboros” a szerző szerint „államfőjelöltként lép fel...készen arra, hogy keresztény-nemzeti kormány alakításában közreműködjön”. November 3-i beszédében „irányelveket ad a restauráció végrehajtásához”. Nyilatkozatából a szerző azt a következtetést vonta le, hogy mindenkit felelősségre vonna, „akiknek a népi demokratikus rendszer létrehozásában bármilyen részük volt”, az általa meghirdetett „kultúrnationalizmus” pedig a „keresztény kurzus” megfelelője. Beszédéből a nép azt olvasta ki, hogy „az egyház a nagyüzemeknek és nagybirtokoknak a régi tulajdonosok kezébe való visszajuttatását szorgalmazza”. Fellépése ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy „lehulljon a hályog a megtévesztett emberek szeméről”.¹¹¹

Az időpontokkal való manipulálás eredményezte azt a kijelentést is, hogy már november elsején létrejött „az új forradalmi központ” és „november 3-án megalakul a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány”. Az új kormány legsürgősebb feladatának az „ellenforradalmi bandák lefegyverzését” tartotta, másrészt „a megtévesztett emberek elválasztását az osztályellenségtől és az árulóktól”.¹¹² Úgyszintén a dátumokkal való játék: „hatályát veszti a november 1-jei pártfelosztás” és november 6-ával, a „kétfrontos harc jegyében” MSZMP néven „immár nem egy revizionista párt szervezése indul meg”, hanem a pártot „marxista-leninista alapon szervezik újjá”.¹¹³

A munkástanácsok értékelése – benne a munkások reprezentációja miatt – ebben a könyvben is gondot okozott. Azonban visszaköszönt a konzervatív hivatalos szemlélet – a határkö itt is október 28. –, miszerint az „újjászervezések” eredményeképp a munkástanácsok vezetői „osztályidegenek” lettek, „egykori tőkés, földbirtokos és kulákelem, illetve egykori horthysta tiszt és hivatalnok, valamint volt jobboldali szervezetek emberei, akik 1945 után kényszerűségből

ges kimeneteleinek” számbevétele. Többfajta rendszert is elképzelhetőnek tartott: szerinte a szocialista társadalom fennmaradását a kommunistákon kívül csak a szociáldemokraták deklarálták. Az 1945-ös koalíció is fennmaradhatott volna, de azok ellenzékbe szorulását is el tudta képzelni és egy keresztény-párti koalíció alakulását. A reprivatizáció akár rögtön, akár később, de elkerülhetetlen lett volna minden, a szocializmust felváltó rendszer esetében. Viszont valószínűtlennek tartotta a Habsburg-restaurációt, Horthy visszatérését és a nyilas uralmat. De „történelmi ábrándnak” tartotta Nagy Imre „nemzeti egység törekvését” is: „Magyarországon 1956-ban nem lehetett volna létrehozni olyan társadalmi összefogást, amelynek mindenki részese, aki nem volt fasiszta”.⁹⁹ A többpártrendszer létrejöttével a pártok „egy csapásra átvették a hatalmat” és azzal „minden más szervezet befolyása megszűnt”. „A különböző pártok más és más társadalmi rendet, osztályhatalmat képviseltek és követeltek; ezeket az ellentéteket akkor már nem lehetett egymással egy békés parlamentáris rendszerben összehétközíteni. Amelyik győz, az a maga rendjét valósította meg...”¹⁰⁰

Gyurkó László nem történész, feldolgozása sem történeti munka. Könyvének kiadása viszont már jelezte az igényt 1956 megítélésének megváltoztatására, objektívabb elemzésére. Egyben jelezte a rendszer egyre sűrűsödő válságát is. Mindkettőt Kádár János személye kötötte össze, szerepvállalásainak objektív értékelését egyre nehezebb volt már kikerülni.

3. Összefoglaló történeti munkák

3.1. „A magyar forradalmi munkásmozgalom története”

A háromkötetes munka először adott átfogó képet a magyar munkásmozgalom egy évszázadáról. Az 1970-ben kiadott harmadik kötet foglalkozott az utolsó negyedszázaddal, s azon belül 1956-tal. Megállapításai, hivatalos ókonzervatív szemlélete a forradalomról – alaplúnak számítva – iránytűnek számított a történészek és a politikatudománnyal („tudományos szocializmussal”) foglalkozó, esetleg azt oktató szakemberek számára.

A szerző az axiómának számító, ún. „négy okból” hármat – „a revizionisták, a belső és külső ellenség” – szinte teljesen egybemosott. Nagy Imrénél igyekezett minél korábban kimutatni „jobboldali oportunitizmusát”, a kiindulópontot már 1947-ben kereste, kibontakozását végezetül 1949-re tette, bizonyítékát abban látta, hogy Nagy Imre a kisárutermeles védelmezőjének szószólója volt. A szerző szerint

a Központi Vezetőség 1953-as júniusi ülésén „Nagy Imre csaknem megdicsőült... A Központi Vezetőség ekkor, eszmei bizonytalanságában, Nagy Imrét a dogmatizmus elleni harc marxista képviselőjének vélte és jelentős szerepet juttatott neki a határozat végrehajtásában. Ő viszont felhasználta jobboldali nézeteinek felelevenítésére”.¹⁰¹ A Központi Vezetőség 1955 márciusi és áprilisi – Nagy Imrét érintő – határozatai a szerző szerint „helyesen mutattak rá a jobboldali hibákra és azok következményeire”, még ha a „baloldali hibákról csak formálisan szól, ezért nem teremt alapot a kétfrontos harc számára, hanem a szektás pozíciók erősödését segíti elő”. Pártból való kizárásának oka, hogy „Nagy Imre ekkor már egy szervezett frakció vezetőjeként tevékenykedik, s társainak biztatására megkezdte revizionista irányvonaluk részletesebb kidolgozását”.¹⁰² Nagy Imréék „kétszínűek” az SZKP XX. Kongresszus után is, mert „önmagukat nyilvánítják a Kongresszus „igazi híveinek”. Már ekkor kiépítik kapcsolataikat a „különböző ellenforradalmi csoportokkal”. A „revizionisták és az ellenforradalmi erők horthysta szárnya között” az összekötők a „jobboldali szociáldemokraták és a polgári demokráciát követelő más csoportok” voltak. A szerző a reformerek és a „burzsoá ellenforradalmi csoportok” propagandájában elsősorban azonosságokat lát: „szépítik a nyugati tőkés viszonyokat”, „becsmérlik” a szocialista országok eredményeit és közös céljuk – a semlegeség hirdetésével –, hogy „elszakítsák az országot a szocialista tábortól”. A koalíciós időszak „idealizálásával”, a többpártrendszer visszaállításával pedig a „burzsoá restaurációt” készítették elő. Mindezekkel Nagy Imre „szembeállítja a munkásság osztályérdekeit a nemzet érdekeivel”.¹⁰³

A robbanás előzményeit ezek után egy tudatos, ellenforradalmi szervezkedésben látta. 1956-ra „megélenkül a koalíciós pártok tevékenysége, fokozódik „az imperialista propaganda”. Ez utóbbiak taktikájára az a jellemző, hogy „agitációjukban elsősorban a revizionistákat támogatják” ugyan, ám igazából és titokban a szélsőjobboldali katonai szervezeteket” segítik. Ez utóbbiakat két részre osztotta: az első csoportba tartoztak a „horthysta, nyilas katonai és csendőrtisztek vezetésével működő szervezetek, a másodikba a „vallási mezbe öltöztetett klerikális reakció”. Céljuk: „egy vallási mezbe öltöztetett kapitalista restauráció, szélsőjobboldali diktatúrával”. Az egyházi ifjúsági csoportok a szerző szerint már korán „bekapcsolódnak a revizionisták megmozdulásaiba, mindenekelőtt értelmiségi akcióiba” (például a DISZ-be, a Petőfi Körbe, a MEFESZ-be stb.).¹⁰⁴

Az október 23-i tüntetést tehát a revizionisták szervezték, de a szélsőjobboldali csoportok, akik kezdetől részt vettek benne, „fokozatosan átveszik

ót” a „fasiszta szélsőjobbig”. Ennek következményeképp szerinte „a szellemi életben csökkent a marxizmus-leninizmus hatása”. Ezt a folyamatot Rákosiék már nem tudták leállítani.¹²¹

Sztereotip az a megállapítás is, hogy a revizionistáknak nem voltak tömegkapcsolataik a szerző szerint, de növelni tudták befolyásukat a sajtóban, az értelmiségnél, az egyetemistáknál (Petőfi Kör), az alkalmazottaknál és a pártban. Ez utóbbinál Nagy Imre – „megtévesztéssel” – elérte, hogy 1956 október 13-án visszavegyék az MDP-be.

Az október 23-i tüntetéssel kapcsolatban annyi elmozdulás megfigyelhető, hogy feltételeződött, miszerint az egyetemisták indították azt, ám a „revizionisták” segítettek a propagálásában és a szervezésében. Estére viszont a „tüntetők közt meghúzódozó revizionista és szervezett polgári jobboldali csoportok... fegyveres támadást készítettek elő... amely szemmel láthatólag tervszerű... akció eredménye volt”.¹²² Ugyancsak kitapintható Kádárék későbbi, novembertől meghirdetett álláspontja a „tudatos ellenforradalmárok a megtévesztettek” megkülönböztetéséről: „az ellenforradalmi erőknél... sikerült több száz megtévesztett diákot... bevonniuk a fegyveres csoportokba, és sikerült fegyveres akcióik jelentős részét tömegmozgásokkal kombinálniuk”. A tömegeket azzal tévesztették meg, hogy „forradalmároknak álcázták magukat”, a „demokratikus szocializmus”, a „nemzeti függetlenség” jelszavával operáltak”, valódi céljuk persze a tőkés rend restaurálása volt. Ezért volt szükség az október 24-én kihirdetett statáriumra, Nagy Imre pedig „a revizionista csoport hatalomra jutása érdekében vállalta a miniszterelnökséget... hogy segít levérni az ellenforradalmat”.¹²³

Az október 28-i értékítélet-változás indoklása is megegyezik „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” könyv szemléletével, miszerint Kádár és a KV csak azért járult hozzá az ellenforradalom forradalomná nyilvánításához, mert az „enynyi engedmény árán majd nyugalmat teremt”. Ennek azonban az ellenkezője következett be, mert „a fegyveres csoportok mögött álló burzsoá restaurációs erők – és az őket támogató imperialista körök – ... csak most indultak rohamra igazi céljaikért – a hatalom megszerzéséért, a tőkés rend visszaállításáért és Magyarországnak a szocialista országok családjából való kiszakításáért”.¹²⁴ A többpártrendszer és a koalíciós kormányzás bejelentésének hatására kezdett életbe lépni a – Berecz János által fellelt – „kétlépcsős” terv, a „szélsőjobboldali csoportok” ugyanis már a revizionistákat is kezdték félreállítani. A szerző azért némileg különbséget tett a pártok között. Az első csoportba a koalíciós pártok tartoztak, még ha azokat az ún. jobboldali politikusok hozták is létre,

a többi pártot – pl. Magyar Függetlenségi Párt, Demokrata Néppárt, Keresztény Magyar Párt stb. – viszont szélsőjobboldalinak tartotta. Homályban maradt azonban ennek értelmezése, mert külön „nyilaskeresztes” szervezkedésről is írt.

Az MSZMP szervezésénél kihagyhatatlan Kádár személye ezúttal is mentőövet kapott azzal, hogy a szerző szerint „egyedül maradt” az Ideiglenes Intéző Bizottságban. A november elsejei dátum viszont helyére került a semlegesség kinyilvánításával, ám Kádár nyilatkozata természetesen innen is hiányzik. Izsák diplomatikusan oldotta meg a szakítást azzal, hogy nem közölt dátumot, csak azt a tényt, hogy „a november 3-án közölt kormány névsorában ugyan helyet kapott, de akkorra már „eltávozott Budapestről”.

A felkelés irányultságát a szerző Mindszentyvel vélte igazolni, amennyiben a bíboros nem értett egyet az új kormánnyal sem, sőt minden eddigi politikai szereplőt felelősségre vont volna. Nyilatkozata azt célozta, hogy „az ország rendjét a magántulajdon alapjára kell helyezni és vissza kell állítani a konzervatív egyház régi szerepét is”.¹²⁵

Az ellenkormány megalakításának indoklásában is az ókonzervatív felfogás tért vissza: „az ellenforradalom nyílt fellépése és fegyveres garázdálkodásai nyomán mind több ember döbbsen rá arra, hogy Magyarországon végveszélybe került a néphatalom, a szocialista rendszer”. Ezért aztán „egyre növekedett azok száma, akik egy új forradalmi központ létrejöttére vártak”. Kádár elébe ment a várakozásoknak az új kormány megalakításával és a szovjetektől való segítségkéréssel. Erre sürgősen szükség is volt, mert Nagy Imre a könyv szerint már „a nyugati hatalmak katonai beavatkozását sürgette”. A Vörös Hadsereg „határozott fellépése” nyomán a régi vezetés – Nagy Imréék – a jugoszláv, Mindszenty az amerikai követségre szökött, más „ellenforradalmi elemek” (pl. Aczél Tamás, Faludy György, Méray Tibor, Kéthly Anna, Ignóus Pál stb.) pedig külföldre. Először lehetett a – a 150 ezres – külföldre távozókól hivatalosan is értesülni.¹²⁶

A forradalom utáni polgári ellenállásnál a munkástanácsokat természetesen nem lehetett kikerülni. Felozlatásuknak, illetve a statárium bevezetésének megindokolása egy az egyben követi „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” c. könyv szemléletét „ellenforradalmi összetételüknek és demagóg politikai követelésüknek” megfelelően.

A megtorlást illetően a halálra ítéltéknél közlésre került néhány név a fegyveres csoportok vezetői közül (pl. Dudás József, Szabó János) és a Nagy Imre-per és a vele kapcsolatos vádlottaiból (pl. Maléter Pál, Gimes Miklós, Szilágyi József, Donáth Ferenc, Haraszti Sándor, Vásárhelyi Miklós, Tildy Zoltán,

lettek munkások”. Ezek „sztrájkokat hirdetnek”, bénítják a termelést és nacionalista politikai jelszavakkal operálnak – főleg november 4. után (például Nagy Imre visszahozatala, a szovjet csapatok kivonulása, többpártrendszer stb.). Azonban letagadhatatlan volt, hogy a munkástanácsokban mégiscsak a munkások dominálnak. Ők „a munkáshatalom őszinte hívei, akik azonban az eszmei és politikai zavar hatására átmenetileg jobboldali befolyás alá kerültek”. Ezért az új hatalom feladata az, „hogy ezeket elválassza az ellenséges elemektől”.¹¹⁴ A december 11-én bevezetett statárium is ezt a célt szolgálta.

A tömeges megtorlásokról egy szó sem esett a könyvben. Nagy Imréről és peréről is csak annyi, hogy először „a politikai életből való kikapcsolásuk érdekében, a magyar és román illetékes szervek megállapodása alapján – Romániába kerültek. Később, miután az ellenforradalmi összeesküvés feltárása során fény derült tényleges szerepükre, a magyar bíróság előtt feleltek árulásukért”.¹¹⁵

Az 1956-ot feldolgozó szerző szerint példátlan gyorsasággal teremtődött meg a konszolidáció Magyarországon, mert a „nép döntő többsége”, még azok is, akik „átmenetileg az ellenforradalmi erők befolyása alá kerültek – a tapasztalatokból gyorsan tanult. Hamar meggyőződött róla, hogy a forradalmi kormány a néphatalom kormánya, a nép érdekeit védelmezi, s a nemzet szocialista jövőjét biztosítja. Értékelte, hogy az MSZMP és a kormány szavainak megfelelően cselekszik, sem nacionalista propagandával, sem tüntetési kísérletekkel nem lehet megfélemlíteni és a tömegekbe vetett hitét megingatni”.

Az 1957 májusában összeült Parlament jóváhagyta a kormány beszámolóját „az ellenforradalom leveréséért és a népi hatalom megszilárdításáért vívott küzdelemről és a szocialista építés további feladatairól”. Ez a Parlament „megbízható” elvtársakból állt, hiszen hiányoztak azok, „akiket fő felelősség terhel az 1956 előtti szektás politikáért; lemondott mandátumáról Rákosi, Gerő és csoportjuk több tagja...a jobboldali útra tértek és egy-két politikailag megzavarodott képviselő is visszaadta mandátumát. A 298 képviselő közül összesen 28-an távoztak így...A képviselők túlnyomó többségének a néphatalom melletti kiállása megőrizte az Országgyűlés intaktságát; egysége az MSZMP új politikája alapján szilárdult meg”.¹¹⁶

„A magyar forradalmi munkásmozgalom története” című könyv nemcsak iránytűt jelentett a hivatalos szemlélet visszatükrözésében, hanem a felsőoktatásban tankönyvként is funkcionált. A belőle készített egyetemi jegyzet 1978-tól egy új tantárgy bevezetését „segítette”, „A magyar munkásmozgalom története” c. kurzust, melynek oktatása és a hallgatók által való felvétele természetesen kötelező volt.

Az 1944-től 1962-ig terjedő időszak első tudományos igényű feldolgozása „A magyar népi demokrácia története” című – 1978-ban kiadott – könyv volt, melyet neves történészek írtak Balogh Sándor és Jakab Sándor szerkesztésében.¹¹⁷

A szakmai igényességgel íródott részek objektivitása egyre halványul 1956-hoz közeledve. Míg az ahhoz vezető út elemzése az MDP szektás politikáját tekintve mély és részletes, addig a többi ok boncolgatásánál már jelen van „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” c. könyv szemlélete és a lektor – Berecz János – értéktétele is, mely sokszor a szó szerinti átvételekkel párosul, még ha néha enyhébb megfogalmazásokkal is.

Az 1956 végén meghirdetett „kétfrontos harc” visszavetítése – Nagy Imrét érintve – már 1953-tól kimutatható. A miniszterelnök 1953 júliusi programbeszéde ezek szerint „a munkásokra és a dolgozó parasztoakra általában megnyugtatóan, a kizsákmányoló osztályok maradványaira és egyéb ellenséges elemekre viszont bátorítóan hatott”.¹¹⁸ De aggodalomra adott okot „a pártegység, a hatalom proletár jellege és a szocialista társadalmi viszonyok féltése”. A szerző – Izsák Lajos – részletesen elemezte – a Nagy Imrétől származó kifejezést – az „új szakasz” politikájának célkitűzéseit. A hivatalos történettudományban először lehetett olvasni „népszuverenitásról”, a parlament nagyobb szerepéről, „alkotmányos jogainak gyakorlásáról”, „az összes hazafi és békeszerető erő összefogásáról”, a vezetés kollektív jellegének szükségességéről, a gazdasági ágazatok arányos fejlesztéséről, az életszínvonal emeléséről stb. A „munkás-paraszt szövetségen nyugvó szélesebb osztályszövetség” meghirdetése azonban már heves bírálatokat indukált, mert a szerző szerint ebből az következett, hogy „az ellenséges elemek aktivitása és politikai térnyerése a tömegek körében fokozódott”.¹¹⁹ Nagy Imrének – a könyv megállapítása szerint – ekkor a fő törekvése az volt, hogy a „Hazafias Népfrontot a maga fórumává és a pártot háttérbe szorító törekvések eszközévé tegye”. Így helyeselte a szerző a KV 1955 áprilisi határozatát Nagy Imre leváltásáról, hiszen ő „olyan politikai nézeteket képviselt, amelyek éles ellentétben állnak a párt általános politikájával...igyekezett háttérbe szorítani a párt vezető szerepét...antimarxista, antileninista nézetei összefüggő rendszert képeznek...jobboldali, opportunisták politikájának megvalósítása érdekében, pártellenes, sőt frakciós módszerekhez folyamodott”.¹²⁰

Az ókonzervatív szemlélet átvétele eredményezte azt a megállapítást, miszerint az 1955-ben, 1956-ban egyre mélyülő válságot „a jobboldali erők...a maguk javára igyekeztek kamatoztatni”. A szerző „jobboldali erők” alatt értette – differenciálatlanul – a „revizionistákat”, a „horthystákat”, a „klerikális reakci-

fejezetével, némi finomítással kiigazítva. Ez vonatkozik a vezetés konszolidációs reményeire, aminek ellenkezője következett be, mert „a polgári restaurációs erők... most indultak rohamra... a hatalom megszerzéséért és a tőkés rend visszaállításáért”. Az egypártrendszer megszüntetésével, a koalíciós kormány felállításával viszont „a restaurációs erők, akik most már a maguk kezébe kívánták összpontosítani a hatalmat, kezdték félreállítani a „revizionistákat” és a forradalom szerveit is – pl. az Országos Nemzeti Bizottságot – kezdték háttérbe szorítani.¹³⁶

A jövőbeni politikai rendszerképeket illetően is találhatunk némi differenciálást. A „demokratikus szocializmus” elképzelését a szerző szerint háttérbe szorította a „szűkebb kabinet” összetételének felfogása egy „paraszi-polgári” demokráciáról. A többi koalíciós párt és a polgári pártok nagy része a „polgári demokrácia valamilyen változatában kereste... a kiutat”, a Mindszenty által vezetett keresztény pártokat pedig „a régi keresztény kurzus” feltámadása élthette.¹³⁷

Kádár „kimenekítésében” a megoldás ugyanaz, miszerint az MSZMP Intéző Bizottságában „egyedül maradt”, a november 2-án bejelentett kormánynev-sorban ugyan szerepelt a neve, de „már korábban eltávozott a fővárosból”. Ezért aztán a november elsejei reagálása szintén nem szerepelhetett a könyvben. Az ellenkormány „szükségességének” indoka is azonos az előző feldolgozásával, amit „egy forradalmi központ létrehozásának tömeges igényével” magyarázott. A szovjet beavatkozásnál figyelhető meg a negatív minősítés, miszerint azok „szétzúzták... az ellenforradalom kisebb-nagyobb fegyveres ellenállást tanúsító csoportjait”. Innentől felváltva, hol „októberi események”, hol „katonailag szétzúzott és legyőzött ellenforradalom” szerepelt.¹³⁸

A polgári ellenállás utolsó bástyái voltak a munkástanácsok. Kialakulásukról, vezetésükről, azok megváltozásáról, politikai elképzelésükről és betiltásuk „szükségességéről” szóról szóra ugyanaz a történetíró véleménye, mint az előző könyvben. A tüntetéseket követő sortüzeket – minősítés nélkül – „fegyveres provokációknak” tartotta. A megtorlásoknál is megmaradt a vélemény „az ellenforradalom tudatos részvevőiről és az általuk befolyásolt megtévesztett emberekről”. 1956 decemberétől a bíróságok megkezdték tevékenységüket és „egymás után vonták büntetőjogilag felelősségre az ellenforradalmi lázadás legismertebb szereplőit”. A Nagy Imre-perről és az ítéletekről már pontosabb dátumot is kapunk, mert arról az „Igazságügy-minisztérium 1958. június 17-én adott ki közleményt”.¹³⁹

Végezetül: a politikai konszolidáció kialakulását Izsák kevéssé kommentálta, értékelte, inkább csak dokumentálta azokat a határozatokat, amelyek azt

elősegíthették. Így az MSZMP 1957 júniusi Országos Értekezletét, melyből a szerző a párt „tömegkapcsolatának szélesítését”, elképzeléseinek „politikai érvényesítését” és az életszínvonal emelésének szándékát emelte ki. Az 1958 novemberi választások is ezt támasztották alá a 98,4 százalékos részvétellel és a 99,6 százalékos igen szavazattal. (Bár hozzátette, hogy a 388 képviselőből mindössze 62 fő volt pártonkívüli.)¹⁴⁰ Idézet formájában ismertette az MSZMP VII. kongresszusának a politikai konszolidáció folyamataról közzétett határozatait, kiemelte viszont a párt új szövetségi politikájának ezt elősegítő lényegét: „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Végül az 1959-től kezdődő amnesztiarendeletekkel, „a megbocsátás politikájával” záródott a „konszolidáció” létrejöttének rövid fejezete.¹⁴¹

A „politikai olvadás” és az objektívabb történet-szemlélet kialakulásának a jele volt, hogy eltörölték a felsőfokú intézményekben a munkásmozgalom oktatását és helyére a huszadik század magyar történelmének oktatása került. Erre a „Magyarország a XX. században” c. könyv szolgált alapul, melyből 1986-ban tankönyv is készült „Magyarország története 1918–1975” címmel.¹⁴² Az 1956-ról szóló rész – mellesleg a többi is – szinte teljesen megegyezik az előző könyv – bár rövidített – anyagával, szemléletével, objektívabb értékítéleteivel.

1956 értékelése a „létezett szocializmusban” – is – nem történettudományi, hanem politikai kérdés volt. Az 1980-as évek második felétől, a politikai válság elmélyülésétől egyre inkább aktivizálódtak a civil szerveződések, később a látens pártosodást követően, 1987–1988-tól megalakultak az ellenzéki pártok is. Közös volt bennük a szabadságjogok megteremtésének igénye – elsősorban a nyilvánossággal – és a rendszer bírálata. Ugyancsak egyetértettek – a párton belüli reformkommunisták és a páron kívüli ellenzéki szervezetek egyaránt – abban, hogy 1956 értékelését „felül kell írni”. Az „ellenforradalom” bélyege összefüggött a kommunista rendszer legitimitásával és ez elsősorban Kádár János személyét érintette. Amíg Grósz Károly, az MSZMP akkori főtitkára még Nagy Imre újratemetését, a végtisztesség megadását is ellenezte és gátolta, valamint a többpártrendszer igényét és létét 1919 őszének „féhérterrorjával” azonosította, amíg Berecz János bevezette az „egypártrendszerű demokrácia” fogalmát, addig a párton belüli reformerek döntő lépésre szánták el magukat. Pozsgay Imre 1989 január 28-i rádiónyilatkozatában 1956-ot „népfelkelésnek” nevezte, amivel kész helyzet elé állította a vezetést. A Központi Bizottság február 10–11-i ülésén jóváhagyta Pozsgay értékelését és a többpártrendszer létét, ezzel lényegében lemondtak a hatalom monopóliumáról. Mindez Kádár személyiségében is óriási er-

stb.). Indoklás: „az ellenforradalmi cselekményekben való részvételük miatt – a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tc. alapján”. – A történetíró a Nagy Imre-pert és az ítéletet 1957-re datálta.¹²⁷ A konszolidációról tett elemzés szintén teljes mértékben követi „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” szemléleti vonalát.¹²⁸

Ugyancsak neves történészek jegyezték a „*Magyarország a XX. Században*”, Balogh Sándor által szerkesztett könyvet, amely hiánypótló munkának számított a történeti irodalomban. A kiegyezéstől az 1980-ig tartó időszakot a könyv a nemzetközi viszonyokba ágyazva tárgyalta. Fő irányvonalnak ugyan megmaradt a munkásmozgalom dominanciája, ám a szerzők igyekeztek minden politikai irányzatot, áramlatot bemutatni és az azoknak megfelelő politikai rendszereket minél objektívebben elemezni. A politika mellett a gazdaság, a társadalom és a kultúra története is helyet kapott a könyvben.¹²⁹

Az 1985-ben kiadott mű szemlélete már a „politikai olvadás” jeleit mutatja. A szerző, Izsák Lajos több helyen is módosította értékítéletét „A magyar népi demokrácia története” c. könyv általa írt fejezetéhez képest. Most már egyértelműen pozitívnak ítélte meg az „új szakaszt” és – azon belül – Nagy Imre kormányprogramját. Alaposan átértékelődött a közvélemény fogadtatása is, a korábbi „bizonytalanságnak” most más lett a kiváltó oka: A miniszterelnök 1953 júliusi bemutatkozó beszéde „kedvezően hatott a közvéleményre. De a bizakodás sok helyen, elsősorban a párttagság körében, bizonytalansággal vegyült. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a korábbi években szinte kivétel nélkül és minden fontosabb kérdésben az MDP vezetői adták az első hivatalos tájékoztatást”.¹³⁰ A Hazafias Népfront szervezésénél Izsák már csak azt közölte, miszerint „olyan nézetek jutottak a felszínre, hogy a Hazafias Népfront ellenlábasa a pártnak”. Ennek kifejtése helyett inkább Nagy Imre elképzeléseit idézte: „A Hazafias Népfront...örkődik nemzeti céljaink megvalósításán. Számon tartja a hazafias kötelességteljesítést, számon kéri a mulasztást, éberem örkődik azon, hogy állami és társadalmi életünk minden terén az igazság, a törvényesség, az emberiség érvényesüljön”. Izsák úgy vélte, hogy ez a programbeszéd nemhogy nem revizionista, hanem „erősen hazafias hangvétele és stílusa összhangban volt az MDP KV vonatkozó határozatának mondanivalójával és szellemével”.¹³¹

A Központi Vezetőség 1955 márciusi és áprilisi – Nagy Imrét illető – határozatait, illetve a kormányfő leváltásának, majd pártból való kizárásának – ún. „antimarxista és antileninista indokait” a szerző minden kommentár nélkül közölte.

1956-ban az elmélyülő válság elemzésénél már

csak halványan mutatható ki az ún. „négy ok”, illetve a korábbi értékelésekhez képest egyértelműbb a Rákosi-csoport alapvető felelőssége. A másik három kiváltó okot viszont már nem vonta és nem mosta össze. Elkülönítette a reformereket és elnevezésük sem „revizionista” volt már, hanem „Nagy Imre követői”, akiknek ugyan – a belerögzült sztereotípiák szerint – a munkásokkal „alig volt kapcsolatuk”, inkább a médiában, az értelmiségnél és a párt-, az állami és tömegszervezeteknél. Megengedte a harmadik és negyedik ok részvételét is, közölte elképzelésüket a „polgári parlamentáris demokráciáról”, ám szerepüket és súlyukat – ekkor még – nem tartotta érdemlegesnek.¹³²

A robbanás elkerülésének utolsó esélyét jelenthette volna a KV 1956 júliusi ülése, de Izsák szerint csak akkor, ha a vezetők „azonnal és határozottan hozzálátnak a dogmatikus politika következményeinek felszámolásához, másrészt ha eszmeileg és politikailag képesek felvenni a harcot az ellenzék különböző irányzatai ellen”.¹³³

A forradalom kibontására „Az 1956. októberi válság” című fejezetben került sor. Előzményeként a „politikai ellenzék, s ezen belül a Nagy Imre-csoport tevékenységének” megeléknüléséről írt. Kommentár nélkül vezette le az október 23-i tüntetést, amelynek szervezésében kizárólag az egyetemistáknak tulajdonította a fő szerepet – közölve a legfontosabb követelések közül a többpártrendszer igényét, Nagy Imre miniszterelnökségét és a szovjet csapatok kivonását. Estére viszont Izsák szerint nem az egyetemisták voltak a fő hangadók, hanem a jobboldali csoportok, „amelyek addigra már nyíltan szervezkedtek” és „fegyveres provokációkhoz” kezdtek.¹³⁴

A szerző a napi események leírásait vagy kommentár nélkül közölte, vagy felvetett némi feltételezést a másképp értelmezésről. Ilyenek az október 24-én – Nagy Imre által – bejelentett statárium, valamint „az ellenforradalomnak” nevezett felkelés. A 25-i, Parlament előtti vérengzésről megengedte, hogy „ismeretlen fegyveres csoport...nyitott tüzet a téren gyülekező emberekre”. Az október 28-i fordulatot, a „forradalom” minősítést és a forradalom követeléseinek nagy részét tartalmazó új kormányprogramot azonban már úgy vezette elő, hogy az nem csupán Nagy Imre elképzeléseit tartalmazta: „...az MDP vezetősége...jóváhagyta a bekövetkező események és politikai változások »forradalom» történő nyilvánítását, s egyúttal hozzájárult a lázadók, a fegyveres ellenzék több követelésének teljesítéséhez is”. (Bár a „lázdók” kifejezés némiképp megkérdőjelezte a hitelességet).¹³⁵

Az október 28. utáni változások elemzésekor Izsák szemlélete viszont már majdnem megegyezik „A magyar népi demokrácia története” azonos

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth, 1964. 13–24. o.

⁴ Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatósi Hivatala, Budapest 1958

⁵ Néhány példa:

Az ellenforradalom Baranyában, Pécs 1957. 95. p

Ellenforradalmi események Békés megyében, Gyula 1957. 24. p

Ez történt Borsodban, Miskolc 1957. 175. p

Fehér Könyv az ellenforradalom Veszprém megyei tevékenységéről, Veszprém 1957. 47. p

Érdekességképpen a legkorábbi adatgyűjtés: Ellenforradalom a siklósi járásban, 1956. 39. p

Stb...

⁶ Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, I–IV. k., A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatósi Hivatala, Budapest 1957

⁷ Uo. I. k. 3. o.

⁸ Uo. I. k. 5–6. o.

⁹ Uo. I. k. 61. o.

¹⁰ Uo. II. k. 9. és 5. o.

¹¹ Az áldozatokról pontos adatokat még jó darabig nem közölnek, de a közzétett képek azt sejtetik, hogy arányában többet gyilkoltak meg. Megfigyelhető, hogy a pogromokról készült képeket többen, több irányból vették, ezek folyamatos közlése manipulációra adott lehetőséget. Ez később is viszaköszön még,

Uo. IV. k. 76.1.

¹² Uo. III. k., 5., 6. és 9. o.

¹³ Uo. III. k. 12–13. o.

¹⁴ Uo. IV. k. 97–98. o.

¹⁵ Uo. IV. k. 92–93. o. Az V. könyv a Nagy Imre-per anyagát tartalmazta.

¹⁶ Érdekességképp a pécsi esetről: „egy fasiszta beállítottóság ügyvéd azt az indítványt terjesztette elő, hogy hívják vissza polgármesternek dr. Esztergár Lajost, aki 1944-ben volt a város polgármestere és akinek nevéhez fűződik a legszörnyűbb dunántúli gettó létesítése...a fasiszta vezető hivatalba lépését azonban az időközben megérkezett szovjet csapatok megakadályozták...Egyébként Pécsen az ottani ellenforradalmárok a műemléknek számító pécsi zsinagóga ablakait kövel beverték.”

¹⁷ Jemnitz János: A magyar emigráció politikája, i. m.: Ellenforradalom Magyarországon 1956, tanulmányok, Kossuth, 1958, 2. kiadás, I. k. 134. o. és 136. o.

¹⁸ Betlen Oszkár: A Nagy-Losonczy-csoport szerepe az ellenforradalom eszmei előkészítésében, i. m. Ellenforradalom Magyarországon 1956, tanulmányok, I. k. 259–260. o.

¹⁹ Uo. 261. és 291–292. o.

²⁰ A Petőfi Kör október 17-i vitaestjéről Lénárt Gábort idézte, Uo. 293. o. A tanulmány írója nemcsak a korabeli sajtót tanulmányozta át, hanem hozzájutott Nagy Imre emlékirataihoz is, amit külföldön adtak ki, nálunk pedig később szamizdatban „A magyar nép védelmében” címmel jelentettek meg.

²¹ Uo. 233. o. és 239. o.

²² Uo. 251. o.

²³ Uo. 265–266. o.

²⁴ Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? 3. kiadás, Kossuth, 1976, 9. o.

²⁵ Uo. 10–11. o.

²⁶ Uo. 13. o. – Korom Mihály – akaratlanul is – prófétának bizonyult

²⁷ Uo. 157–158. o.

²⁸ Uo. 181. o. Hollós kiváló nyelvújító és rendszerfelfedező, már ami a „klerikális fasiszmust” illeti.

²⁹ „a szélsőjobboldali és avilági figurák fiatalokkal, diákokkal, egyetemistákkal, ifjúmunkásokkal, dolgozó emberekkel keveredtek, olyanokkal, akik valóban az elkövetett hibák

ellen léptek fel és sodródtak ennek következtében bele mind mélyebben az eseményekbe...azt hitték és gondolták, hogy az is a forradalomhoz tartozik”. Hollós–Lajtay: Köztársaság tér 1956. Kossuth 1976. 3. kiadás, 99. o.

³⁰ Hollós – Lajtay: Hidegháború Magyarország ellen 1965. Kossuth, 1982. 323. o.

³¹ Uo. 34. o.

³² Uo. 42. o.

³³ Uo. 43. o.

³⁴ Uo. 61. o.

³⁵ Hollós–Lajtay: Drámai napok 1956 október 23.–november 4. Kossuth, 1986. 404. o.

³⁶ Uo. 35. o.

³⁷ Uo. 150. o.

³⁸ Uo. 155. o. és 152. o.

³⁹ Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon (A polgári magyarázatok bírálata), Akadémia, Budapest 1967

⁴⁰ Uo. 91. o. – ma ezt a jelenséget és személyeket „megélhetési politikusoknak” neveznék

⁴¹ Uo. 93–94. o.

⁴² Uo. 97–98. o.

⁴³ Uo. 99–100. o.

⁴⁴ Uo. 103. o.

⁴⁵ Uo. 104. o.

⁴⁶ Uo. 105. o.

⁴⁷ Uo. 106. o.

⁴⁸ Uo. 110. o.

⁴⁹ Uo. 117. o.

⁵⁰ Uo. 240–241. o.

⁵¹ „A magyar burzsoázia kegyetlenkedését talán csak a német fasizmus, a német–porosz junkerek kegyetlenkedéséhez lehetne hasonlítani, mert külső megnyilvánulásaiban is rendkívül embertelen, az ellenséget mint embert meggyalázó és a tömegeket megfélemlítő célkitűzésű volt. Ez jellemezte már 1919-ben. Akasztottak és nem lőttek. Ha lőttek is, előbb letérdepeltették áldozataikat. 1944-ben sem „egyszerűen” lőttek, hanem vízbe is fojtottak. 1956-ban fejfel akasztottak”. Uo. 242. o.

⁵² Uo. 246. o.

⁵³ Uo. 121. o.

⁵⁴ Uo. 130. o. és 134. o.

⁵⁵ Molnár János: A Nagybudapesti Központi Munkástanács, Akadémia, Budapest 1969. 95. o., 97. o., 98. o., és 99. o.

⁵⁶ Uo. 52. o.

⁵⁷ Uo. 55. o.

⁵⁸ Uo. 55–57. o.

⁵⁹ Uo. 59. o., 61. o. és 63. o.

⁶⁰ A szerző szemérmesen hallgatott arról, hogy Nagy Imréeket a jugoszláv követségről távozóban elhurcolták Romániába, majd 1957 elejétől pedig megkezdődik a per is ellenük. Ezért „szigetelődtek el”. Uo. 33. o.

⁶¹ Uo. 21–22. o.

⁶² Uo. 134–135. o.

⁶³ „A munkástanácsok elhalása, a kommunista párt erősödése, a párt iránti bizalom növekedése a munkások között olyan viharos gyorsasággal ment végbe, hogy ez barátot és ellenséget egyaránt meglepett. Szokás volt már 1957-ben magyar csodáról beszélni...A gyors politikai konszolidáció legfőbb tényezője az volt, hogy a magyar nép zöme...a szocialista rendszer híve volt és maradt”. Uo. 144. o.

⁶⁴ „A megátalkodott emigráns reakció...siratja kútba esett reményeit; a kapitalizmus restaurációjának, saját hatalma visszaállításának utolsó lehetőségét...Újabb csalódás éri majd őket, hiszen elszakadtak a magyar valóságtól, a valóságos erőviszonyoktól.” Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel, Kossuth, 1981, harmadik kiadás (az első 1969-ben jelent meg), 5. o.

⁶⁵ Uo. 13. o. Enyhén félreértelmező ez a megállapítás. Amíg a NATO 1949-ben jött létre, addig a Tájékoztató Iroda már alakuló ülésén, 1947 szeptemberében elfogadta azt az

kölcsi zavart okozott, aminek a következménye az lett, hogy május 8-án leváltották tisztségeiből. 1989 június 16-án Nagy Imrének és társainak újratemetése a negyedmillió demonstrációval a rendszer végét szimbolizálta. Tragikusan jelképes aktus 1989 július 6.: a Legfelsőbb Bíróság ezen a napon rehabilitálta Nagy Imrét és ezen a napon halt meg Kádár János is.

1989 már a rendszerváltás közvetlen előzményének időszaka. 1956 átértékelése, a többpártrendszer legitímálása, a Nemzeti Kerekasztal tárgyalás óriási pezsgést eredményezett az 1956-tal foglalkozó történeti irodalomban is. Az eddig szamizdatban olvasható történeti feldolgozásokhoz már legálisan hozzá lehetett férni, kiadták 1956 sajtóját is több variációban és gombamód szaporodtak a történeti munkák ezzel kapcsolatban.¹⁴³ Természetes az értéktételek differenciálása, de ma már nem csupán kétféle – „hivatalos vagy ellenzéki” – nézet különböztethető el, hanem a szerzők politikai irányultsága is befolyásolhatja a szemléleteket. A politika még ma is belebeszél 1956-ba, aminek egyik bizonyítéka annak a mai napig tartó vitája, hogy „ki volt 1956 örököse”?

Felhasznált irodalom

Hazai történeti munkák (időrendben)

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, 1–4. k., A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa, Budapest 1956–1957

Sólyom József–Zele Ferenc: Harcban az ellenforradalommal, Móra, 1957

Szenes Imre: Az utolsó napjuk..., Kossuth, Budapest 1957

Kállai Gyula: A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében, Kossuth, Budapest 1957

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, I–V. k., Budapest 1957–1958, A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatói Hivatala. Az V. kötet: Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése

Ellenforradalom Magyarországon 1956, tanulmányok, Kossuth, 1958

Kádár János: Szilárd népi hatalom: független Magyarország, Kossuth, 1958

Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. A Magyar Népköztársaság Tájékoztatói Hivatala, Budapest 1958

Vass Henrik: A magyarországi 1956 októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése, Kossuth, Budapest 1958

Marosán György: A párt harca a tömegekért, Kossuth, 1959

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962, Kossuth, 1964, 3. kiadás (MSZMP KB Párttörténeti Intézet), Kossuth, 1979

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Kossuth, 1967, 3. kiadás, Kossuth 1976

Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban (A polgári magyarázatok bírálata), Akadémia, 1967

Molnár János: A Nagybudapesti Központi Munkástanács, Akadémia, Budapest 1969

Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956, Kossuth, 1969, Kossuth, 1981

A magyar forradalmi munkásmozgalmak története, 3. kötet, (főszerk. Nemes Dezső) Kossuth, 1970, 3. kiadás, Kossuth, 1972

Hollós Ervin–Lajtai Vera: Köztársaság tér 1956, Kossuth, 1974, 3. kiadás, 1977

Szenes Iván: A kommunista párt újjászervezése Magyar-

országon 1956–1957, Kossuth, 1976

A magyar népi demokrácia története 1944–1962. (Szerk. Balogh Sándor) Jakab Sándor, Kossuth, 1978

Hollós–Lajtai: Hidegháború Magyarországon ellen 1956, Kossuth, 1982

Magyarország a XX. században, (Szerk. Balogh Sándor) Kossuth, 1985

Magyarország története, 1918–1975, (Szerk. Balogh Sándor) Tankönyvkiadó, Budapest 1986

Hollós–Lajtai: Drámai napok, 1956 október 23.–november 4., Kossuth, 1986

Gyurkó László: 1956, Előtanulmány és oknyomozás, Magvető, Budapest 1987

A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott bibliográfiája, 1945–1984, szerk.: V. Toldi Sarolta, Kossuth, 1987

Külföldi (illetve itthon illegálisan terjesztett) kiadványok közül (1988-ig)

Aczél Tamás–Méray Tibor: Tisztító vihar, London 1961

Az igazság a Nagy Imre-ügyben. Európai Petőfi Kör, Brüsszel 1959, valamint Századvég, 1985

Faludy György–Tatár Mária–Pálóczi-Horváth György: Tragödie eines Volkes, Wien 1957

Fejtő Ferenc: Budapest 1956. a Révolution Hongroise, Paris 1956

Gosztonyi Péter: 1956, a magyar forradalom története, Újváry Griff Verlag, München 1981, valamint Áramlat, 1988

Király Béla: Az első háború szocialista országok között, New Brunswick 1981, valamint MÖSZ, Bessenyei Kör, 1981

Kopácsi Sándor: Az 1956-os magyar forradalom és a Nagy Imre-per, MÖSZ, 1980

Kovács Imre (Szerk.): Facts about Hungary. The Fight for Freedom (Tények Magyarországról. Küzdelem a szabadságért), New York 1966

Lomax, Bill: Hungary 1956, London, 1976, illetve: Magyarország 1956, Aura, 1989

Méray Tibor: Dreizehn Tage, die den Kreml erschütterten, München 1961

Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála. Újváry Griff Verlag, München 1978 és 1983

Molnár Miklós–Nagy László: Két világ közt. Nagy Imre útja. Nagy Imre Intézet, Brüsszel 1959

Pongrácz Gergely: Corvin-köz 1956, Chicago 1982

Tanulmányok a magyar forradalomról, szerk. Borbándi Gyula, Molnár József, Auróra könyvek, München 1966

Zinner, Paul: Revolution in Hungary, New York–London 1962

Az 1989-ben kiadott feldolgozások közül

Aczél Tamás–Méray Tibor: Tisztító vihar, JATE Kiadó, 1989

A forradalom hangja, Századvég, 1989

Egy népfelkelés dokumentumai 1956, Tudósítások Kiadó, 1989

1956. Az ENSZ Különbizottság jelentése, Budapest 1989

1956 sajtója, szerk.: Nagy Ernő, Tudósítások kiadó, 1989

1956 a sajtó tükrében, szerkesztette Izsák Lajos és Szabó József, Kossuth, 1989

Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígésében, Kossuth, 1989

Lomax, Bill: Magyarország 1956, Budapest 1989

Mindszenty József a népbíróság előtt, Budapest 1989

Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest 1989

Tóbiás Áron: In memoriam Nagy Imre, Szabad Tér, 1989

Veres Mária: Kádár János – végakarát, Budapest 1989

Jegyzetek

¹ Szabad Nép, 1956 november 6., címlap

² Népszabadság, 1956 november 2., címlap

³ Az SZKP XX. Kongresszusa már 1956 februárjában elvetette a „háború elkerülhetetlenségének” tézisét.

litikai célját, a polgári társadalmat, feltehetően feudális színézettel...” Uo. 407. o. és 410. o.

¹⁰⁰ Uo. 357. o. és 409. o.

¹⁰¹ A magyar forradalmi munkásmozgalom története, 3. kötet, Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, főszerk. Nemes Dezső, Kossuth, 1970, 210. o.

¹⁰² Uo. 216. o. és 218. o.

¹⁰³ Uo. 221–222. o. – Megjegyzendő, hogy ekkor Nagy Imre még nem gondolt semlegességre és többpártrendszerre sem. Mindez a Nagy Imre-per vádjainak időben minél előbbi kivetítése – H. Cs.

¹⁰⁴ Uo. 230. o.

¹⁰⁵ Uo. 235–236. o.

¹⁰⁶ Uo. 238. o., 239. o. és 240. o.

¹⁰⁷ „Az ellenforradalmi szervezkedés új lendületet vesz, s új rohamot indítanak a munkáshatalom ellen... megszűnt a közrend, az ellenforradalmi csőcselék szabadon rabolt, gyűjtögetett. Ekkor már Budapesten és vidéken is az ellenforradalom terrorkülönítményeinek tucatjai garázdálkodnak”. Uo. 241. o.

¹⁰⁸ Uo. 242–243. o.

¹⁰⁹ Uo. 245–246. o.

¹¹⁰ Uo. 246–247. o. A hamisítás a dátumban érhető tetten, ami egyben Kádár védelmét szolgálta. November elseje másodikára került. Elsején ugyanis Kádár még politikai szereplő volt és mindenben támogatta Nagy Imrét. Ezt a következőképpen oldották meg: „A november 2-i Nagy Imre-kormány – minden parlamenti felhatalmazás nélkül – bejelentési szakítását a Varsói Szerződéssel...” Uo. 247. o.

¹¹¹ Uo. 248. o.

¹¹² Uo. 250. o. Köztudomású, hogy a „forradalmi központba” soroltak és az új kormánytagok többsége – pl. Dobi István, Marosán György, Fehér Lajos stb. – fizikailag sem lehettek jelen ott ezekben a napokban.

¹¹³ Uo. 257. o. Az MDP-t valójában október 30-án oszlatták fel és létrejött az MSZMP, de ez esetben Kádár „ellenállását” nem lehetett volna kimutatni. November elseje már elfogadhatóbb, hiszen ekkor Kádár – úgymond - már „szervezte a forradalmi központot” – H. Cs.

¹¹⁴ Uo. 262. o. és 264. o.

¹¹⁵ Uo. 273. o.

¹¹⁶ Uo. 282–283. o. Az egy-két „megzavarodott” képviselő persze nem önként adta vissza mandátumát. – H. Cs.

¹¹⁷ A magyar népi demokrácia története 1944–1962, szerk. Balogh Sándor, Jakab Sándor, Kossuth, 1978. Rajtuk kívül a szerzők még: Birta István, Izsák Lajos, Korom Mihály, Simon Péter. Lektorok: Szabó Bálint és 'Berecz János' (!) – az 1953-tól kezdődő időszakot Izsák Lajos dolgozta fel.

¹¹⁸ Uo. 216. o.

¹¹⁹ Uo. 234–235. o.

¹²⁰ Uo. 243. o. és 247. o.

¹²¹ Uo. 260. o. A második, a harmadik és a negyedik okösszemosásával: „a különböző színezetű jobboldali erők – a revizionistáktól a polgári demokratákon, a horthysták maradványain, a klerikális reakción át a fasiszta szélsőjobboldal maradványaiig...” ezek „főképp a nyugati ellenséges rádiókból merítve eszméiket és érveiket – magasztalták a szabad választásokat, a polgári parlamentáris rendszert, a nyugati jólétet, valamint mind nyíltabban és féltelenebbül támadták a Szovjetuniót, illetőleg általában a szocialista viszonyokat... Az ellenforradalom vegyes összetételű tábora egyelőre... a revizionista frakció mögé, Nagy Imre támogatására sorakozott fel... őket kívánták a politikai rendszer megdöntésénél is faltörő kosként felhasználni... Nagy Imre és társai vállalták a nekik szánt szerepet... sőt kapcsolatot is kiépítettek az említett erőkkel”. A szerző szerint mindez megfelelt az USA-ban kidolgozott „kétlépcsős tervnek”. Uo. 268. o.

¹²² Uo. 276–277. o.

¹²³ Uo. 279–280. o.

¹²⁴ Uo. 282–283. o.

¹²⁵ Uo. 285. o.

¹²⁶ Uo. 289–290. o. De ez utóbbihoz a szerző hozzátette: „Az átmenetileg megtévesztett, különben azonban vétlen emberek jelentős része, a nyugati valósággal való közvetlen megismerkedés után visszatért az országba”. Uo. 291. o.

¹²⁷ Uo. 299. o.

¹²⁸ Az MSZMP 1957 júniusi Országos Értekezletén a következő határozatot fogadták el a párttól és a többpártrendszerrel: „Az MSZMP a népi demokratikus rendszer vezető ereje, vagyis politikailag irányítja az állami, gazdasági és társadalmi szervek munkáját. Az ellenforradalom a párt és a munkásosztály vezető szerepének tagadásával ténylegesen a proletárdiktatúra ellen lépett fel, azt kívánta megszüntetni. Lényegében ugyanazt a célt szolgálta a többpártrendszer visszaállításának igénye is... Az IKB... határozottan elutasította a többpártrendszernek a mi viszonyaink között reakciós követelését. Ugyanakkor a határozat... nagyon lényegesnek tartotta annak az elvnek a gyakorlati érvényesítését, hogy nálunk... minden közfunkciót – a legalacsonyabbtól a legmagasabbig – pártonkívüliek is betölthetnek”. Uo. 309–310. o.

¹²⁹ Magyarország a XX. Században, szerk.: Balogh Sándor, szerzők: Balogh Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Pritz Pál, Romsics Ignác, Kossuth, 1985 – az 1953-tól kezdődő időszak feldolgozása Izsák Lajos munkája

¹³⁰ Uo. 373. o.

¹³¹ Uo. 382. o.

¹³² Uo. 392. o. „Az MDP mélyülő válságát és a különböző társadalmi rétegek növekvő elégedetlenségét kihasználva egyre aktívabbá váltak a volt koalíciós pártok jobboldali csoportjai, valamint a ... verbuválódóban levő, nyíltan népi demokrácia-ellenes csoportosulások is amelyek – főképp az ellenséges nyugati rádiókból merítve eszméiket és érveiket – magasztalták a polgári parlamentáris rendszert, a nyugati jólétet, valamint egyre nyíltabban támadták a Szovjetuniót és a szocialista viszonyokat. Ez a „tábor” azonban mind ideológiailag, mind politikailag meglehetősen kialakulatlan és vegyes összetételű volt”.

¹³³ Uo. 396. o.

¹³⁴ Uo. 397. o., 401–402. o.

¹³⁵ Uo. 403. o. és 406. o.

¹³⁶ Uo. 406–407. o. Figyelemre méltó mindazonáltal, hogy ebben a folyamatban már hiányzik – az „imperialisták – ún. „kétlépcsős terve”. A reformerek „revizionista” felcímkézése is időzójelben szerepelt.

¹³⁷ Uo. 407–408. o. Szélsőjobboldali – fasiszta – elképzeléseket a szerző – lévén teljesen marginálisak – már meg sem említett.

¹³⁸ Uo. 409–410. o. A szerző szerint Nagy Imre már nem katonai segítséget kért, hanem az ENSZ-hez fordult. A Biztonsági tanács ugyan összeült, de aztán „elnapolták a magyar kérdést”

¹³⁹ Uo. 410. o. „A Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárásról és az ítéletek végrehajtásáról”: 414. o. Izsák szerint az emigránsok nagy része is megtévesztett volt, vagy „hamis ígérek hatására... vagy a meggazdagodás lehetősége vagy egyszerűen csak a kalandvágy csábított külföldre”. Ám az emiatt távozott „vétlen emberek jelentős része később visszatért az országba” Uo. 410. o.

¹⁴⁰ Uo. 420–421. o. és 426. o. Itt még megjegyezte azt is ezzel kapcsolatban, hogy „ezen a téren még nagy erőfeszítéseket kell tenni az MSZMP KB által meghirdetett szövetségi politika tényleges érvényesülése érdekében”.

¹⁴¹ Uo. 428–429. o.

¹⁴² Balogh-Izsák-Gergely-Föglein: Magyarország története 1918–1975, Tankönyvkiadó, Budapest 1986

¹⁴³ Néhány, 1989-ben kiadott feldolgozás az irodalomjegyzék végén található

alapvetet, miszerint „elkerülhetetlen a világháború a két rendszer között. Csak 1956 februárjában vonták vissza ezt a tézist az SZKP XX. Kongresszusán.

⁶⁶ Uo. 29. o.

⁶⁷ Uo. 41. o. Berecz meg is nevezte a „legfontosabb fegyveres, diverziós szervezeteket és olyan „hiteles és objektív” forrásokat alkalmazott, mint például a Budapesti Fővárosi Bíróság, valamint a Budapesti Katonai Bíróság anyagait 1955 és 1961 között. Néhány „nagy jelentőségű, fasiszta szervezet” pl.: Kard és Kereszt, Fehér Gárda, Botond Hadosztály, Hadapródok Szervezete, Fehér Partizánok, Vérszerződés Magyar Ellenállási Mozgalom. Uo. 43–45. o.

⁶⁸ „...eljön az idő, amikor ti is azt a parancsot kapjátok Istentől: ÍRTS! ROMBOLJ! PUSZTÍTS!” Uo. 45–46. o.

⁶⁹ A program ismertetésében felhasználta Nagy Imrének 1957-ben Nyugaton megjelentetett írásait „A magyar nép védelmében” címmel, szemléleti kritikái pedig „A jobboldali nézetektől az osztályarulásig” (Adalék Nagy Imrének és csoportjának elméleti és gyakorlati tevékenységéhez, 1947–1956) c., egy 1957-es kézirat szemlemiségén alapulnak.

⁷⁰ Uo. 61. o. és 63. o.

⁷¹ Uo. 67–68. o.

⁷² Uo. 85. o.

⁷³ Uo. 80. o.

⁷⁴ Uo. 93–94. o.

⁷⁵ Uo. 99. o. és 101. o. „A Központi Vezetőség által megbízott Katonai Bizottság egyes tagjai... kidolgozták a néphatalom fegyveres biztosításának tervét. A terv szerint: átmenetileg a hadsereg vegye át a hatalmat... A rend biztosítása, a fegyveres csoportok felszámolása után új kormány alakul. De már ennek végrehajtására sem kerülhetett sor” Uo. 102. o. – a katonai diktatúra terve meghiúsult, sikere esetén természetesen az új kormányt nem Nagy Imre vezette volna – H. Cs.

⁷⁶ Uo. 103. o. – a harmadik csoportot „mocsárnak”, vagy enyhébb kifejezéssel centristáknak nevezhetnénk. November elsejéig ugyanis Kádár egyre szorosabban követte a reformereket – H. Cs.

⁷⁷ Uo. 103–104. o., 107–108. és 109. o.

⁷⁸ „Céljuk a hatalom teljes megszerzése, a restauráció és az ország elszakítása a szocialista országok közösségéből, minél több szállal kötni a kapitalista világhoz”. Uo. 112. o.

⁷⁹ Ezek a feltételek: a szovjet csapatok kivonása, az ÁVH feloszlása, a Varsói Szerződés felmondása, a forradalom szerveinek legitimálása, szabad és titkos választással megválasztott alkotmányozógyűlés stb. Uo. 115. o.

⁸⁰ Uo. 119. o., 120. o., 121. o.

⁸¹ Uo. 121–122. o.

⁸² Uo. 122. o. és 124. o.

⁸³ Uo. 124. o., 125. o., 126. o.

⁸⁴ Uo. 128. o., 129. o. és 131. o. Bizonyítékát Berecz egy Méraynak tulajdonított megállapítása adja: „a fasiszmusnak gyökerei vannak Magyarországon, ahol a bölcsője ringott... ezen az alapon a jövőben erősen nacionalista áramlatok léptek volna fel az országban. Az pedig köztudott, hogy a magyar nacionalizmus éle mindig a szomszéd népek ellen irányult, 1917 óta pedig kirívóan szovjetellenes”. Uo. 129. o. – Ez jól illett ahhoz a konzervatív koncepcióhoz miszerint az egész Horthy-rendszer fasiszta jellegű volt, hiszen azzal indult – ld. a fehérterror – és azzal végződött – ld. Szálasi – H. Cs.

⁸⁵ Uo. 144. o. – persze Dobi István az ET elnöke korábban Nagy Imrét is támogatta – H. Cs.

⁸⁶ Uo. 177. o. és 179. o.

⁸⁷ Uo. 180. o. – a statisztika manipulálása, hiszen perek

még jóval később is voltak, pl. a Nagy Imre-perben 1958 június 15-én hirdettek ítéletet és a kivégzések másnap már meg is történtek. A perekben 289 embert ítéltek halálra, de a börtönökben még 60–70 fő „meghalt”. 16 ezer főt ítéltek el politikai okokból. A harcoknak 2500 halálos áldozata volt, ebből 200-an a sztálinista rezsim védelmében estek el. 26 főt lincseltek meg. Berecz televíziós sorozatot is készített 1956-ról és nagyszágrendileg több lincselésről számolt be például. Ld. Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése, 1–8. rész, Új Magyarország, 1991. 29. szám – 46. szám., 1991 május 30.–június 19.

⁸⁸ Gyurkó László: 1956, Előtanulmány és oknyomozás, Magvető, Budapest 1987. Az idézet a könyv hátoldalán az ismertetésnél található

⁸⁹ Uo. 25. o. „S közben fércszerzőknek hullottak Kosuth- és Sztálin-díjak, silány szovjet regényeket, filmeket emeltek klasszikusok rangjára, elhomályosítva ezzel a valóságos remekműveket”.

⁹⁰ Uo. 29–29. o. és 36. o.

⁹¹ Uo. 57. o. és 175. o.

⁹² Uo. 90. o. és 106. o. Gyurkó a robbanás okait jó messziről kezdte levezetni: „gyökerei a veszített első világháborúig, a levert Tanácsköztársaságig, Trianonig, a negyedszázados ellenforradalmi uralomig nyúlik vissza. Az újabb veszített háború után a forradalom elvette a földbirtokokat, gyárakat, bankokat, bányákat, maradék hit, hitel is szétporladt... a ki-robbanó szenvedélyek órák alatt felszínre hozhatják évek, évtizedek fájdalmát, keservét, dühét, gyűlöletét”. Uo. 109–110. o.

⁹³ Uo. 126. o. és 130–131. o.

⁹⁴ Uo. 164–165. o.

⁹⁵ Uo. 201–202. o. Ugyanúgy például Nagy Imre október 30-i bejelentéseinél – többek között arról, hogy létrehozták a „szűkebb kabinetet” és a „forradalom által létrehozott demokratikus önkormányzati szerveket a magyar kormány elismeri” – Kádár kijelentette, hogy „azokkal a döntésekkel, amelyeket a Minisztertanács elnöksége ma határozott, a Magyar Dolgozók Pártja Elnökségének minden egyes tagja egyetértett... Kijelenthetem azt is, hogy az előttem szólókkal... teljes mértékben egyetértek”. Uo. 325. o. és 331. o.

⁹⁶ Uo. 374. o. Kádár ugyanis a következőképpen fejezte be beszédét: „Népünk vérrel bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését. Nem akarunk tovább függőséget! Nem akarjuk, hogy hadszíntérre váljon az ország! Minden becsületese hazafihoz szólunk! Fogjunk össze a magyar függetlenség, a magyar szabadság diadaláért!” Ld. pl. Népszabadság 1956 november 2-i számának címlapja.

⁹⁷ Uo. 417–418. o.

⁹⁸ Uo. 95. o., 389. o. és 385. o.

⁹⁹ Uo. 407–408. o. és 410. o. „Elképzelhető a keresztény-párti koalíció egyeduralma, a volt koalíciós pártok ellenzékbe szorításával, vagy megsemmisítésével. Elképzelhető egy azonnal létrejövő szélsőjobboldali irányzat hatalma... Elképzelhető a Kisgazdapárt... részvétele a kormányzásban. Elképzelhető, hogy a nagybirtokokat, nagyüzemeket egyelőre nem adják vissza magántulajdonba... de elképzelhető, hogy azonnal visszaállítsák a magántulajdont korlátlan vagy korlátozott formában. Bármelyik megoldás csak a szocializmus megsemmisítésével, az ország társadalmi-gazdasági rendjének megváltoztatásával képzelhető el... A keresztény-nemzeti pátoknak, pártszövetségeknek meg kellett volna valósítania legfőbb po-

szi, hogy ebből fedezzék az állat által előidézett kárt. Ez a mi jogrendünk számára extremitásnak tűnik.

Zoltán Ödön 1997-es vadjogi szakkönyvében írja: *Vad által okozott kár esetében – ennek sajátos természetéből folyóan – általában nem szándékosságról, hanem csak gondatlanságról van szó... A kár nem kétségesen vagyontárgyban következik be... Indokolt lehet adott esetben a vad által okozott kár megtérítésének mellőzése, ha a kár későbbi esemény folytán bizonyossággal bekövetkezett volna* (Zoltán: A vadgazdálkodás és a vadászat jogi rendje, p. 263.). Sajó András írja: *ha antropológiailag igazolt az a vadászattal kapcsolatos egyetemes (azaz mindenütt tapasztalható) igény, hogy a férfiak speciális vadászközösségeket alkossanak, ebből meglehetősen nehéz az egyesületi jogot levezetni* (SAJÓ: Mi a természettől adott..., p. 9.). A jogi antropológia talajáról kiindulva a civil szerveződések jogalapja internacionalizálható. Kivált így van ez a vadászat kapcsán, mely évezredekkel nyúlik vissza a jogtörténet éjjelebe. Multifunkcionális példa lehet a vadászat, a vadásztársaságok, a vadásztársadalmak jogának vizsgálata. Innen fakad az állatok által okozott kár megtérítésének intézménye is a magánjogban. Innen a környezetvédelmi társadalmi szerveződések archetípusa. A civil szervezetekhez kapcsolódó állam előtti fellépés lehetősége is ebből a jogintézményből vezethető le mint a szerviensek jogosultságainak érvényesítése a királyi regálékkal szemben, illetve később – jogszabályi szinten a 15–16. század fordulójától – a vadászatra nem jogosult pórok és az uralkodó osztály közötti viták feloldásának eszközrendszeréeként.

Az 1847. évi erdélyi V. törvénycikk 12. §-a értelmében az úrbéresek csak a földesúr engedélyével vadászhattak, halászhattak annak területén. A kártékony szerek alkalmazását azonban tiltotta e törvényhely.

Az 1872. évi VI. törvénycikk 7. §-a szerint a fővadak (szarvas, dámvad és vaddisznó) által a vetésekben, ültetvényekben vagy más gazdálkodási és erdészeti ágakban okozott minden kárért azon birtokos vagy haszonbérő, kinek vadászterületén az említett fővad *tenyész*, teljes kárpótlással tartozik. Ennek a törvényhelynek a helyébe lépett az 1883. évi XX. törvénycikk 7. szakasza, mely a fővadak köréből kivette a vaddisznót és a 13. §-ban a "ragadozó vagy kártékony állatok" közé sorolta. A 8. § értelmében az ezen állatok által okozott károkat nem kellett megtéríteni, mivel ezen állatok elpusztítása főszabály szerint megengedett volt. (Ma a 13. §-ban felsorolt állatok közül több – pl. nyuszt, vadmacs-

ka, medve – védett ragadozónak minősül [13/2001. (V.9.) KöM rendelet 2. sz. melléklete]; a hiúz, a farkas, a vidra fokozottan védettek (ibid. 4. sz. melléklet)). Ugyanezen törvény a *tenyész* szó helyett a *tenyésztett* konceptust alkalmazza. Ennek kapcsán Galamb István a Magyar Igazságügy lapjain 1885-ben kifejti: mint felmerült esetek bizonyítják, a károsult féllel szemben a vadászterület tulajdonosa elismerni kénytelen ugyan, hogy a kárt tevő vad az ő vadászterületén *tenyész*, tagadja azonban, hogy a vad általa *tenyésztetik* (galamb: A vad által..., p. 364.). Vadkár fogalma alá tartoztak a fővadak (szarvas, dámvad, később – 1918. november 5-től – a medve és a vaddisznó is) által okozott károk, melyeket a birtokos vagy haszonbérő – akinek a földjén tenyésztették a vadat – köteles volt megtéríteni. A vadászati törvény 7. §-a alapján a tenyésztő vétkességét törvényi vételemmel állapítják meg, mely jogalapot képez a károsultnak a tenyésztőtől való kárpótlási igényéhez. *A vadkár a vétkességtől független* – állapítja meg Kolosváry Bálint Reiner Jánosnak *A szerződésen kívüli kártérítési kötelek* c. munkájára való hivatkozással (Kolosváry: Vadászati jog, p. 254.). Tehát egyfajta objektív felelősség terheli a tenyésztőt. A jogszabály indoklása kimondja, hogy a mezőgazdasági termelés előtérbe kerülése felvetette a vadak védelmének kérdését Magyarországon. A 19. században még a mezőgazdaság, mára már az ipar az, ami a vadak, állatok védelmének igényét kiváltja hazánkban. Az 1872. évi VI. törvény 8. §-ban megfogalmazott lelőhetési jog már nem került az 1883. évi XX. törvénycikk szövegébe, tekintettel arra, hogy feleslegesnek ítélte a törvényhozó a szomszédnak ilyen többletjogosultságot biztosítani, mivel a fővadak által okozott károkért kárpótlás járt, a kártékony állatokat pedig bárki szabadon elpusztíthatta.

Az állatok által okozott károk alesetét képező vadkárok esetében fennálló objektív felelősségnek a házi vagy tartott állatok esetére való kiterjesztését javasolja Kolosváry (Kolosváry: Vadászati jog, p. 136.), azonban ekkor még – s ez voltaképp így is maradt – a vétkesség, a felróható gondatlanság, ill. a mulasztás alapján rendelték büntetni – tehát vétkességi alapon – az állattartót. Kolosváry a veszélyesség fogalmi kritériumai szerint rendelné objektívizálni az emberi felügyelet alatt álló vadállatokat és háziállatokat. Kolosváry egészen addig megy el, hogy még a tartott háziállatok esetében is előfordulhatnak olyan magatartásbeli váratlan kitörések, melyek a szelídítés és szoktatás eredményeit semmissé tehetik. *A quasi ex delicto* álláspontot a vadkárok megítélése esetén elveti Kolosváry, tekintettel arra, hogy a vadászatra jogosítottat általában nem terheli deliktum, mikor a vadászterületen élő vad másnak terményében stb. kárt idéz elő, és azzal a fikcióval él, hogy a vadász-

* A tanulmány I. része a Jura 2007. 1. számában jelent meg.

Julesz Máté
tudományos kutató

Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.*

I. Az állatok által okozott károk megtérítéséről

Az állatoknak nem lehetnek a pozitív jog szerinti jogai, az élőlény mivoltukból adódó természet adta igényei azonban igen, amelyeket az ember köteles figyelembe venni. Amíg ember és állat lesz a Földön, a közöttük lévő viszonyban a kellő értelemmel rendelkező ember állatvédelmi szemléletének is mindig léteznie kell (Zoltán: Az állatvédelem..., p. 258.).

1. Bevezetés és történelem

A vad által előidézett károk magánjogi megítélése nyúlik vissza talán a legrégebbre a magánjog történetében: kezdetben egész Európában a vadállatok és a nem támadó háziállatok egy tekintet alá estek annyiban, hogy az általuk előidézett károk megtérítésekor tárgyi felelősséget alkalmaztak. A huszadik századra érett meg annak az igénye, hogy a háziállatokat – gazdáikat – kivegyék e szigorú felelősségi megítélés alól, és szubjektív alapon kezeljék. A Ptk. 351. § (2) bek. a veszélyes üzem alá sorolja a vadállatok által másnak okozott károkat. Egyéb állatok esetén az (1) bek. értelmében az általános szabályok lépnek be. Franciaországban ma is a Code Civil 1384. § (1) bek. alapján ítélik meg a háziállatok és a vadállatok által előidézett károkat való magánjogi felelősséget egyaránt. *Viney* ezt a semmitőszéki gyakorlatot kérdőjelek közé helyezi.

Az osztrák, német, svájci polgári törvénykönyvek kimondják az állatok speciális dologi minősítését.

Az iszlám szeriátjog az állatok által okozott károkat a tulajdonost tette felelőssé pénzbeli kártalanítás erejéig. (Forrás: *Germanusz Gyula: Az iszlám jog. In: Összehasonlító jogi kultúrák.*) Ez valamiféle objektív felelősségi alakzatot jelentett és jelent ma is. A valóságban – miként hazánkban a XVII–XIX. században – a sértett felek egymás közt megegyeznek a kártérítésről, és nemigen viszik bíróság elé az ügyet.

Montesquieu szerint az embert a megismerő- és az érzékelőképesség különbözteti meg az állatok-

tól, melyeknek csupán érzékelőképességük van, és a növényektől, melyeknek egyik sincs, éppen ezért ez utóbbiak a leginkább megfelelnek a természet törvényeinek. *Az állatoknak nincsenek meg azok a legfőbb erényeik, amelyekkel mi bírunk...a legtöbbjük jobban fenn tudja tartani magát mint mi, és nem fordítják annyira rosszra indulataikat* (Montesquieu: *A törvények szelleméről*, p. 49.).

Az állatvilág kiemelt védelmet igényel az állam és polgárai részéről. Az emberi környezet mára jelentősen megváltozott. A hatályos szabályozás is egyaránt beszél a természeti környezet, az eredeti, ill. az eredetközeli bioszféra jogi védelméről, ill. az épített környezet jogi eszközökkel történő megóvásáról. A fejezetben tárgyalt példák az ember által megváltoztatott természeti környezethez kapcsolódnak. Mára már a vadak világa is jelentősen különbözik az évszázadokkal korábbi helyzettől. Akár naponta felmerülő jogviták tárgya lehet a vadak által a természetett növényekben és az emberek által használt ingó és ingatlan vagyontárgyakban okozott kár. Mindeközben mind a vadon élő állatok, mind az ember által tartott állatok maguk is szigorú jogi védelemre szorulnak az emberi tevékenység károsító hatásai miatt.

Bruegel képein a vadászat mint alapvető emberi tevékenységi forma jelenik meg: az állat az ember kísérőtársa. A Biblia az „öklelős” (hamis) állat által előidézett halálos seb miatt az állat gondatlan gazdáját halállal rendelte büntetni (Exodus 21,29). *Az emberi tevékenységet, munkát az állati viselkedéstől annak tudatos volta különbözteti meg* (Lendvai–Nyíri, p. 8.).

Ha útközben meglátsz a fán vagy a földön egy madárfészket, amelyben fiókák vagy tojások vannak, s az anyamadár rajta ül a fiókákon vagy a tojásokon, ne fogd meg az anyamadarat a fiókákkal együtt. Ha a fiókákat ki is szeded, az anyamadarat hagyd elrepülni... (Deuteronomium 22,6)

A XII táblás törvényekben objektív alapon szabályozták az emberi tulajdonban lévő állat által másnak okozott kárért való felelősséget; abszolút szerkezetű tulajdoni viszony talaján.

A római jogban a tulajdonos az állata által okozott kárért – amennyiben az állat a kárt *contra naturam sui generis* okozta – az *actio de pauperie*-vel volt perelhető; jogában állt a kárt okozó állatát átengedni, és így a kártérítést megváltani. A római jogban a vadállat által okozott kárért sztriktebb felelősség volt: a megrongált tárgy értékének kétszeresét kellett megtéríteni; testi sértés esetén külön pénzbüntetés is járt; amennyiben a vadállat valakinek (nem rabszolgának) a halálát idézte elő, 200 *solidust* kellett a tulajdonosnak fizetnie.

Léteznek olyan országok, ahol egy állat öröklésjogi jogalanyisággal rendelkezik, mely lehetővé te-

téríteni (Homoki, p. 221.). Az állatban okozott kár nagyobb súllyal nyomott a latban, mint az állat által előidézett kár megítélése az újkori Magyarországon.

A Jogi Hírlap 1927. I. 1.–1930. IX. 1. Döntvénytára a *vétlen kár* fogalma kapcsán leírja, hogy, aki másnak jogvédte érdekét vétlenül, de jogellenesen megsérti, az a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha az másként nem térül meg, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben azt a fennforgó körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni körülményeire tekintettel a méltányosság megkívánja (ld. a Kúriának a Jogi Hírlap I. évfolyamában 763. és 1040., valamint a III. évf.-ban 466. sorszám alatt közölt határozatai) (Boda, p. 473.). Nem vonja tárgyi felelősség alá a gyakorlat – *inter alia* – a háziállatok tartását, még ha azok tulajdonságuknál fogva bizonyos veszélyt jelentenek is: pl. ingerlékeny kandisznó (III. évf. 1329 sz.), csiklandós ló (III. évf. 976. sz.), bika (I. évf. 1442. sz. a Györi Tábla) tartását (BODA, p. 476.).

2. Az állatok által okozott károk polgári jogi kérdésköre

Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. tv. (Átv.) 20. § (2) bek. értelmében a természetvédelmi oltalom alatt nem álló, ill. nemzetközi természetvédelmi egyezmény (pl. CITES) hatálya alá nem tartozó veszélyes állat (ilyenek pl. a 8/1999 (VIII. 13.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet 1. sz. melléklete szerint a csuklyásmajmok, medvéfélék, fésűspókfélék stb.) tartására, szaporítására az állatvédelmi hatóság adhat engedélyt. Az engedély kizárólag abban az esetben adható meg, ha a tartás, ill. szaporítás a környezet nyugalmát és biztonságát nem sérti vagy veszélyezteti... A (3) bek. értelmében a természetvédelmi oltalom alatt álló, ill. nemzetközi természetvédelmi egyezmény hatálya alá tartozó veszélyes állat tartását, szaporítását a természetvédelmi hatóság engedélyezi. Az Átv. 20. § (4) bek. értelmében a veszélyes állat tartási helyéül szolgáló ingatlanon, ingatlanrészen az állat fajának feltüntetésével a veszélyre felhívó, jól látható tartós jelzést kell elhelyezni. Átv. 20. § (5) bek.: az állattartó veszélyes állatát közterületen csak átmenetileg, közvetlen és állandó felügyelettel, ember és állat életét, testi épségét nem veszélyeztetve tarthatja. Az ezen Tv. 49. § (4) bek. b) pontjában kapott felhatalmazás alapján kibocsátott, a veszélyes állatokról és tartásuk engedélyezésének részletes szabályairól szóló 8/1999. (VIII. 13.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet 2. § (1) bek. d) pontja szerint veszélyes állat tartására engedélyt az a természetes személy kaphat, aki – *inter alia* – rendelkezik a tartási hely közvetlen szomszédainak beleegyező nyilatkozatával. Közterület a közhasználatra szolgáló minden olyan állami vagy önkormányzati tulajdonban álló terület, ame-

lyet rendeltetésének megfelelően bárki használhat, ideértve a közterületnek közútként szolgáló és a magánterületnek a közforgalom számára a tulajdonos (használó) által megnyitott és kijelölt részét, továbbá az a magánterület, amelyet azonos feltételekkel bárki használhat. (V.ö.: 1999. évi LXIX. tv. 31. § (3) bek., 1999. évi LXIII. tv. 27. § a.)

Az OTÉK 36. § (5) bek. értelmében az állattartás céljára szolgáló épületek, helyiségek és melléképítmények építési telken való elhelyezésénél irányadó védőtávolságokat és más építési feltételeket – a közegészségügyi és az állategészségügyi, továbbá a környezetvédelmi követelmények meghatározásával – az állattartásról szóló helyi önkormányzati rendeletben kell megállapítani.

Az Állategészségügyi Törvény (2005. évi CLXXVI. tv.) 43. § (1) bek. értelmében a települési önkormányzat kötelező feladatként gondoskodik a település belterületén a kóbor ebek befogásával, őrzésével, értékesítésével vagy ártalmatlanná tételével, valamint az állatállomány egészségét veszélyeztető betegség tüneteit mutató vagy betegsége gyanús ebek és macskák kártalanítás nélküli kiirtásával kapcsolatos feladatok ellátásáról. A (2) bek. értelmében a főváros belterületén a fővárosi önkormányzat gondoskodik a település belterületén a kóbor ebek befogásával, őrzésével, értékesítésével vagy ártalmatlanná tételével kapcsolatos feladatok ellátásáról.

A természet védelméről rendelkező 1996. évi LIII. tv. polgári jogi felelősséget, azon belül is tárgyi (objektív) felelősséget állapít meg arra, aki a természet védelmére vonatkozó jogszabályokat, egyedi hatósági előírásokat megszegve kárt okoz. A kár érheti a károsult személyét, vagyont, köztük állatait is. Ez a kár a *damnum emergens* és a *lucrum cessans* mellett a károkozás felszámolásával kapcsolatban felmerülő indokolt költségeket is magában foglalja. A *damnum emergens* körébe beletartozik a természeti állapot és minőség károsodásából eredő, valamint a társadalom, annak csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásából adódó nem vagyoni kár is. Az utóbbi esetben az ügyész érvényesítheti az állam javára a kártérítési összeget. A Természetvédelmi Törvény nem rendelkezik a védett állat, növény által előidézett kár megtérítéséről: ez *casus nocet domino*.

Más a helyzet, ha a védett vad okoz kárt. Ilyenkor kártalanításra a természetvédelmi hatóság köteles, de nem objektív alapon, hanem csak akkor, ha nem teljesítette a károkozás megelőzése érdekében a Természetvédelmi Törvény 74. §-ában előírt kötelezéseit:

(1) Védett állatfaj egyede kártételeinek megelőzéséről, illetve csökkentéséről a kártétellel érintett ingatlan tulajdonosa, illetve használója a tőle elvárható módon és mértékben gondoskodik. Ha a kártételt a kötelezett nem képes megelőzni, kérheti

ti jogosított gondatlansága, hanyagsága idézte elő a kárt; még akkor is, ha ez valójában nem így történt. Ez a fikció alapozza meg a vadkár esetén belépő tárgyi felelősséget a királyságbeli Magyarországon. Valójában a vadkár a vadászati jog mint regale megjelenéséhez köthető. Ez a regale a 9. században jelent meg germán talajon először. Az 1504. évi XVIII. törvénycikk megtiltotta Magyarországon a parasztnak és a jobbágyoknak, hogy fővadra, nyúlra, császármadarára (fácán, fajd) vadásszanak.

Az 1729. évi XXII. törvénycikk 5. § értelmében a tilos területre behatolt kutyákat követheti a vadász, hogy visszahívja azokat, de a vadászatot ott már nem folytathatta. Az említett törvénycikk 7. § értelmében azonban ez a korlátozás a nemesek számára kizárólag az erdőkre terjedt ki, a mezőkön idegen területen is folytathatták a vadászatot a kutyákkal. Ez a törvénycikk a három szent király napjához és Bertalan-éjhez köt bizonyos vadászati tilalmakat; ez megfelelt a jogi folklórnak.

Az 1802. évi XXIV. törvénycikk értelmében a vadtenyésztő haladéktalan kárbecslés után köteles volt megtéríteni a tenyésztett vad által okozott kárt a károsultnak. Ennek megtagadása *actus minoris potentiae*, azaz kisebb hatalmaskodás volt, melyet az alispán előtt peresíteni lehetett. Ha nem nemesi származású volt a károsult, akkor a tisztí ügyész képviselte a felperest.

Elhatárolja Kolosváry Bálint a vadkártól a vadászati kárt, mely utóbbi a vadászat során személyben, ingóságban a vadászati üzem folytatása és gyakorlása közben jelentkezik. Ez utóbbit *Jagdschaden*nek, míg az előbbit *Wildschaden*nek nevezi. A vadkár esetén *expressis verbis* a veszélyes üzem kifejezést használja.

A vadaskertből kitörő vad okozta kárért a rendes vadkár szabályok értelmében (tehát csak fővadak és vaddisznó, medve?) elsősorban a tenyésztő, továbbá a szomszédos vadászati jogosított lenne a felelős, és ha ez nem volna azonos személy a vadaskert tulajdonosával, úgy az utóbbi ellen visszkérésrel élhetnek (Kolosváry: Vadászati jog, p. 256.). A tartott vadállat által előidézett kárért objektív felelősség állt fenn. A háziállat kérdése a deliktuális felelősség körében maradt.

Kolosváry a jogos önhatalom, továbbá a hatósági jogsegély intézményeit hívja fel a közvetlen vadászati jogsérelmekkel szemben igénybe vehető magánjogi jogvédelemben. A vadorzóval szemben önhatalommal lehet fellépni, hiszen itt *periculum est in mora* áll fenn. Ebben az esetben a vadorzót nem illeti meg a védekezés joga. Kolosváry felhívhatónak tartja a jogalap nélküli gazdagodás (*condictio indebiti*) szabályrendszerét a jóhiszemű vadorzóval szemben (Kolosváry: Vadászati jog, p. 302.). A jogosulatlan vadászás mellett egyéb módon – például az állomány zavarásával, háborgatásával – is magánjogi fellépést

lehet megalapozni.

Kolosváry Bálint elhatárolja a vadászati kártérítési jogot a magánjogi kártérítési jogrendszerrel.

Ma az 1996. évi LIV. törvény értelmében a vadászatra jogosult erdővédelmi bírságot köteles fizetni, ha a vadászterületén a vad olyan hosszú távra kiható kárt okoz, amely a külön törvényben szabályozott kártérítési eljárás során nem érvényesíthető.

Svájcban a Környezetvédelmi Kódex L 426-1. cikkelye értelmében, aki a vadászatra szánt vadkan (*sanglier*) vagy apróvad (*gibier*) által szenved kárt, a Vadászok Svájci Szövetségétől (*Fédération Suisse des Chasseurs*) kérhet kártalanítást (*indemnisation*). Az L 426-2 cikkely azonban kimondja, hogy a saját területén tenyésztett vad által előidézett kárért senki sem tartozik kártalanítással, ha az a terület saját tulajdonosának kárt okoz. Az L 426-4 cikkely a svájci ZGB 1382. szakaszához utalja regresszjoggal a Svájci Vadászok Szövetségét, amennyiben egy harmadik, vétkes személy idézte elő a kárt. Amennyiben közös megegyezésre (*règlement amiable*) kerül sor, a károsult elveszti perlési jogát a vadászszövetséggel szemben, és köteles a szövetségnek minden addig megfizetett kártalanítási összeget visszatéríteni.

Az állatok által okozott kárért való felelősség alapkérdése: ki és milyen felelősségi alakzat szerint köteles az ilyen jellegű kár megtérítésére. A válasz időben és országonként eltérő. A fő szempontok az állatok megkülönböztetésében, valamint a vétkes és az objektív felelősség szabályainak alkalmazásában van. E szempontok időben és országonként különböző értelemben kerülnek előtérbe.

A 18–19. században az elbitangolt állat által előidézett kár megtérítése ritkán került bíróság elé: legtöbbször a károkozó állat gazdája és a károsult megegyeztek peren kívül; nem tekintették súlyos esetnek (Homoki, p. 221.). *Tárkány Szücs* Ernő a magyar jogi folklór kapcsán leírja, hogy a békéltetés a 18–19. századi Magyarországon kiváltképp az állatok által okozott károk esetében az állattartók rendjéből összehívott faluszéke előtt zajlott (*Tárkány*, p. 799.). (Ma is gyakran találunk állatokkal kapcsolatos káreseteket a *romani kris*ben.) Ez Kelemen Imre 1822-ből datált munkája szerint – *Czövek* István fordításában – (Kelemen: Magyar hazai...) objektív felelősség volt, akárcsak Franciaországban. Eltért a közfelfogásban annak megítélése, amikor az állatban idéztek elő kárt. Ilyenkor amennyiben *szerecséltenség* is közbejátszott (azaz *vis maior*), de a károkozó is közrehatott, az állat értékének felét, amikor azonban *bosszúságból* és *szántszándékkal* (tehát deliktuálisan) idézték elő az állat károsodását (*Czövek* István fogalmazásában ez az *álnokságos kár*), az állat megbecsült értékét kellett kifizetni. Vétkes felelősségről volt szó, és csupán a vagyoncsökkenést (*damnum emergens*) kellett meg-

c. lapban kínál egy megoldást a gazdátlan állatok által okozott károk megtérítése kapcsán: amennyiben a követelt kártérítés 40 koronát meg nem halad, annak megállapítása a községi elöljáróság hatáskörébe tartozik, mert az van kötelezve a gazdátlan állat eladására, a felmerült költségeknek a vételárból való fedezésére... Ezen hatáskörében mint a gazdátlan állat hivatalos kezelője jár el. Ha a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. tc. és végrehajtási rendelete szerint a mezőőr által végzett becslést a károsult nem fogadja el, a községi elöljáróság *ex officio* kirendelt becselővel is végeztethet becslést (ha a felülbecslés is az első becslésnek ad igazat, mindent a károsult költségére), de az elöljáróság is megállapíthatja a kárt (saját becslése alapján). Miután a gazdátlan állatot eladták, az elöljáróság állapítja meg a felmerült költségeket: a vonatkozó költséget megállapító határozatba a kiutalványozott kártérítést is bele kell foglalni. Ha a károsult nincs megelégedve a kártérítés megállapításával, fellebbezésnek van helye az 1894. évi XII. tc. 102. § szerint. A károsultat csak a tartási költségek és a hajtópénz kielégítése után lehet kifizetni (GALAMB: Gazdátlan állatok..., pp. 4-5.). (Vö. a hatályos Vtv. 81. §-a.)

A római jog *res humani juris*nak, azaz emberi jog alá tartozó dolognak tekintette az állatokat. Az osztrák Polgári törvénykönyv (ABGB) 285a §-a kimondja: *Tiere sind keine Sachen, sie werden durch besondere Gesetze geschützt. Die für Sachen geltenden Vorschriften sind auf Tiere nur insoweit anzuwenden, als keine abweichenden Regelungen bestehen.* Azaz az állatok nem dolgok. Őket külön törvények védik. A dolgokra érvényes rendelkezéseket csak annyiban lehet az állatokra alkalmazni, amennyiben nincsenek eltérő rendelkezések. Ezt a módosítást az 1988. március 10-i ausztriai, az állatok jogállásáról szóló törvény hozta be az ABGB-be. Ausztria tehát – jóllehet a gyakorlatban Magyarország sem marad el tőle – alkotmánytörvényi szinten deklarálta, hogy az állatvilág nem tartozik teljes mértékben a dolgok közé; a római jogi *res* fogalma ott mára megváltozott.

A német dologi jog sem tekinti valójában dolognak az állatot: *Tiere sind keine Sachen. Sie werden durch besondere Gesetze geschützt. Auf sie sind die für Sachen geltenden entsprechenden Vorschriften anzuwenden, soweit nicht etwas anderes bestimmt ist* (BGB 90a §). Németországban is a dologi jog szabályai szubszidiárius jelleggel megmaradtak az állatok által okozott kár megtérítésének magánjogi rendszerében. Zoltán Ödön 1990-ben a Magyar Jogban már cikket írt az állatok dologi minősítéséről, melyben a nyugati jogszabályi megfogalmazásokat kívánta behozni a magyar jogrendbe. Továbbá ő is tett a francia jog kapcsán megjegyzéseket, miszerint a francia jog bizonyos szempontból ingatlanak, másrészt viszont in-

gónak tekinti az állatokat (Zoltán: Dolgok és állatok).

A svájci Polgári Törvénykönyv (ZGB) 641a szakasza értelmében *les animaux ne sont pas des choses. Sauf disposition contraire, les dispositions s'appliquant aux choses sont également valables pour les animaux.* Azaz az állat nem dolog, mindazonáltal ellenkező rendelkezés hiányában a dologi jog szabályai érvényesek rájuk is.

A francia Code Civil dolognak tekinti az állatot. Az 528. szakasz ingónak tekinti őket, az 522. szakasz annyiban tér el ettől a főszabálytól, hogy a *fermier* és a *métayer* birtokában lévő igavonó állatot ingatlanak minősíti.

Terré hangsúlyozza, hogy a tenyésztett állatok (példaként a *lapins de garenne*-t hozza fel; tehát a nyúltenyészetet) *res immobiles*nek minősülnek. A méhészetek és az éticsiga-tenyészetek is – melyek Magyarországon gyakoriak – hasonlóképpen *res immobiles*nek minősülnek. Az állat tehát dolog a magánjog szemszögéből, de nem mindegy, hogy ingó vagy ingatlan.

Nagy-Britanniában a veszélyes állatok által előidézett károk esetén strict, míg a nem veszélyes állatok által okozott károk esetén egyszerű vétkességi felelősséget alkalmaznak. Brit szemszögéből veszélyes állat az, amelyet a brit szigeteken nem honosítottak meg, illetve melynek felnőtt egyedei komoly kárt okozhatnak. (Forrás: Animals Act, 1971., 6. § (2) bek.) A felelős személy nemcsak az állat gazdája, de a brit jog a tizenhat év alatti, háztartásába tartozó személy által tartott állat által előidézett kárért is őt teszi felelőssé. (Ez a korhatár Magyarországon tizenkét év lehetne.) Illetve e fölött is csak bizonyos korlátok között – megfelelő vagydon tulajdonában – felel a kiskorú.

Nagy-Britanniában 1990-ben a Curtis contra Betts-ügyben egy tizenegy éves gyermeket harapott meg bull mastiff. Lord Slade kinyilatkoztatta, hogy a kutya a strict felelősség alá tartozik, mert jellemző rá, hogy – noha domesztikálták, mint Bullu elefántot az 1957-es Behrens contra Bertram Mills Circus Ltd. esetben – komoly kárt okozhat. Azonban Mr. Gloster 2000-ben nem kapott kártérítést, amiért egy németjuhász kutya tévedésből nem a tolvajt, hanem őt harapta meg rendőrségi üldözés közben. Mindent arra alapozták, hogy az ilyen fajtájú kutyákra ez nem jellemző, hiszen könnyen nevelhetők. A brit jog tehát a kutya fajtája szerint (etológiai szempontok alapján) határozza meg annak veszélyességi fokát; hogy strict vagy vétkes felelősséget alkalmaznak-e.

A svájci ZGB (Zivilgesetzbuch) 719. szakasza értelmében az elkóborolt jószág derelinkválnak minősül, amennyiben gazdája azonnal és folyamatosan keresését nem folytatja (*recherches immédiates et ininterrompues*). Két hónap elteltével az elkóborolt

a felügyelőség hasonló célra irányuló intézkedését.

(2) Riasztási módszerek alkalmazása, illetve – kivételes esetben – a túlszaporodott állomány egyedeinek befogása vagy gyérítése csak a felügyelőség engedélyével és felügyeletével végezhető.

(3) A felügyelőség szükség esetén vagy a tulajdonos, használó kérésére gondoskodik a riasztásban, befogásban, gyérítésben kellő szakértelemmel rendelkező szerv bevonásáról. A felügyelőség saját kezdeményezése esetén az ebből eredő költségeket maga viseli. Ha a felügyelőség beavatkozásával a tulajdonos, használó kérésének tett eleget, a költségek viselésére a közöttük létrejött megállapodás az irányadó.

(4) A felügyelőség kártalanítást fizet, ha a védett állatfaj egyedeinek kártétele azért következett be, mert:

a) nem tett eleget az (1) bekezdésben meghatározott, megalapozott kérelemnek;

b) indokolatlanul nem engedélyezte riasztási módszer alkalmazását vagy a túlszaporodott állomány egyedeinek befogását, gyérítését;

c) indokolatlanul nem teljesítette a (3) bekezdésben meghatározott kérést.

A felügyelőséget más esetben kártalanítási kötelezettség nem terheli. (A védett vad a védett, vadon élő állatot jelenti. A Vadászati Törvény 1. § (2) bek. értelmében a természetvédelmi oltalom alatt álló vad nem vadászható.)

A nem védett vad által okozott kár kérdése már kitér a természetvédelem tárgy köréből. Erről az esetről a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény rendelkezik. E körben meg kell különböztetni a szabadon élő vadak által az erdő-, illetve mezőgazdaságban okozott károkat. A vadkár megtérítésére a vadászatra jogosult magatartásának vétkességétől függetlenül köteles (75. § (1) és (2) bek.): a vadászatra jogosult köteles megtéríteni a károsultnak a gímszarvas, a dámszarvas, az őz, a vaddisznó, valamint a muflon által a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban, továbbá az őz, a mezei nyúl és a fácán által a szőlőben, a gyümölcsöskertben, a szántóföldön, az erdőültetésben, valamint a csemetekertben okozott kár öt százalékat meghaladó részét. Ezen vadkár megtérítésére az köteles, aki a kárt okozó vad vadászatára jogosult, és akinek vadászterületén a károkozás bekövetkezett, ill. akinek vadászterületéről a vad kiváltott.

Az erdő-, illetve mezőgazdaságon kívül a vad által okozott kár megtérítésére pedig a vadászatra jogosult a Ptk.-nak a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles (75. § (3) bekezdés). A vadászatra jogosult az objektív felelősség alól annak bizonyításával mentheti ki magát, hogy a kár tevékenységi körén kívül álló elháríthatatlan ok (ideértve a károsult elháríthatatlan magatartását is)

miatt következett be. A kár megosztására ad alapot a károsult felróható közrehatása.

Vadkár, vadászati kár, valamint vadban okozott kár megtérítését a kár bekövetkezésétől – folyamatos kártétel esetén az utolsó kártételtől – számított harminc napon belül lehet igényelni. A határidő elmulasztása esetén igazolásnak van helye (Vtv. 81. § (1) bek.).

A Vtv. 75. § (1) bekezdésének alkalmazásában mezőgazdaságban okozott vadkár a vad táplálkozása, taposása, túrása vagy törése következtében a szántóföldön, a gyümölcsösben és a szőlőben a mezőgazdasági kultúra terméskiesését előidéző károsítás. A gyümölcs-, illetve szőlőtelepítésben bekövetkezett vadkár pénzértékét a pótlás mértékének arányában kell meghatározni (a Vtv. végrehajtásáról szóló 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet 82. § (2) bek.). A Vtv. 75. § (1) bekezdése alkalmazásában erdőgazdálkodásban okozott vadkár az erdőültetésben a vad rágása, hántása, túrása, taposása, törése által a csemeték elhalását előidéző, vagy a csúcshajtás lerágásával, letörésével a csemeték fejlődését akadályozó, továbbá az erdei magok elfogyasztása által a természetes erdőfelújulás elmaradását okozó károsítás. Az így keletkezett vadkárigény legkésőbb az erdőtelepítés, illetve az erdőfelújítás befejezését követő ötödik év végéig érvényesíthető. A károsított csemetére vegetációs időszakonként egy alkalommal érvényesíthető kárigény. A kár pénzértékében történő megállapításához a külön jogszabály szerint számítandó újraerdősítési költséget kell alapul venni (79/2004. (V. 4.) FVM rendelet 83. § (2) bek.).

A vadászatra jogosult felelőssége az ember uralma alatt nem álló – szabadon élő – vadak által okozott kárra terjed ki. Más a helyzet az ember uralma alatt élő állatokkal. Az ilyen állatok által okozott károkért az állattartó felel (Ptk. 351. §). Az általános szabály: a vétkességen alapuló felelősség. Ez a háziállatokért áll fen, ellentétben a vadállatokkal. Más szabály alá esik a vadállat tartása: az ilyen állat által okozott kárra a veszélyes üzemre vonatkozó szabályok irányadók. Vadállat fogalma alá a természetnél fogva vad állat tartozik akkor is, ha megszelídítették. A házi, de vadnak nevelt olyan állatok, mint a harci kutyák vagy vérebek besorolása vitás a gyakorlatban.

A magyar Ptk.-tervezet 5:576 § (2) bek. értelmében azt, hogy az állat vadállatnak minősül-e, viselkedése és veszélyessége, és nem fajtája alapján kell megítélni. Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény 24. §-a értelmében a veszélyes állat tartójának felelősségére a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytatókra vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

Galamb István 1902-ben a Magyar Közigazgatás

ségét. Ez általában túlszaporodás esetében, vagy akkor fordul elő, ha vadászat folyt a helyszínen.

Franciaországban a Code Civil 1385. cikkelye rendezi az állattartó felelősségének kérdését. A BGB 833. § értelmében a háziállat által előidézett károkért az állat gazdája szubjektív, vétkes felelősséggel tartozik, ami alól akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a megkívánt gondosságot (*erforderliche Sorgfältigkeit*) tanúsította: *Sache beschädigt, so ist derjenige, welcher das Tier hält, verpflichtet, dem Verletzten den daraus entstehenden Schaden zu ersetzen. Die Ersatzpflicht tritt nicht ein, wenn der Schaden durch ein Haustier verursacht wird, das dem Beruf, der Erwerbstätigkeit oder dem Unterhalt des Tierhalters zu dienen bestimmt ist, und entweder der Tierhalter bei der Berufssichtigung des Tieres die im Verkehr erforderliche Sorgfalt beobachtet oder der Schaden auch bei Anwendung dieser Sorgfalt entstanden sein würde.* Továbbá a BGB 834. §-a az állat felügyeletével megbízott harmadik személy felelősségét is a 833. szakaszban foglaltak alapján határozza meg.

Németországban az 1906. évi, XXVIII. jogászyűlést követően – ahol a módosítás kérdése felmerült – és többek közt a porosz mezőgazdasági kamarák (Landwirtschaftskammer) kérelmére 1908. május 30-án a BGB 833. §-át úgy módosították, hogy az állattartó felelősségét kizárta a törvényhozó, *ha a kárt olyan háziállat okozza, mely az állattartó élethivatásához vagy keresetéhez szükséges, és az állattartó az állat őrizetét a forgalomban szokásos gondossággal végezte, ill. a kár ilyen gondosság mellett is beállott volna.*

Terré írja: *les suites des accidents causés par des animaux sont les memes que ceux causés par des choses inanimées* (Terré, p. 728.). Azaz Terré dolognak, birtokba vehető testi tárgynak tekinti az állatokat is. Valójában az állat által okozott kár esetében az állat birtokosának és nem a tulajdonosának személye a döntő a felelős megállapításakor. Tehát akinek a felügyeletére volt a károkozás pillanatában az állat bízva. Bírlalat esetén is fennáll a bírláló felelőssége; pl. az állatkerti tolvaj lesz a felelős a felügyelete alól elkészült tigris által okozott károkért.

A louisianai polgári jogban az állatok által okozott kár megtérítése körében is ismert a *res ipsa loquitur* formula, mely a 2321. cikkelyben kerül meghatározásra, és lényege, hogy kimentési bizonyítást kelteztet. Hamza Gábor írja, hogy a louisianai Civil Code valójában több római jogi elemet vett át, mint a mintául szolgáló francia Code Civil, tekintettel arra, hogy a francia forradalom vívmányait a konzervatív Livingston – a szerkesztői közt az első – nem vette figyelembe. Az utóbbi időkben a Common Law nyert teret a louisianai civiljogban is (Hamza, p. 264.). Ennek a szabályozásnak az őseit a XVII. századi észak-amerikai, az állatok által okozott károk megtérítésére

vonatkozó magánjogi felelősségben találjuk: a szomszéd tisztán objektív alapon felelt a szomszédja tulajdonában az átkóborló állatai által okozott károkért.

A Gomberg v. Smith (1963.) ügyben a gazdát nem vonták felelősségre az országútra kikóborolt állata által okozott károkért. A földtulajdonos a régi jog szerint nem köteles kerítést fenntartani, így nem köteles megakadályozni állatai országútra kóborlását sem.

Franciaországban az állatok által előidézett kárért fennálló civiljogi felelősség kapcsán: az 1384. § (1) bek. és az 1385. § szerinti objektív felelősség áll fenn. A tulajdonos és aki anyagi haszon ellenében felügyel az állatra (*qui s'en sert*) akkor is felelnek az állat által okozott károkért, ha az állat elszökik (*échappé*), vagy elkóborol (*égaré*). Ha megszökik a gazdától az állat, a gazda nem hivatkozhat arra, hogy ő ebben a szökésben vétlen volt. Történetek kísérletek a francia magánjogtörténet során arra, hogy a háziállatot és a vadállatot más-más felelősségi alakzat szerint kezeljék, ám a francia Semmitőszék 1984. november 15-i határozata óta ez reménytelennek tűnik. A CC 1384. § (1) bekezdését veszélyes dolgok felügyeletét ellátó személyek károkozására alkalmazzák (Viney: *Les conditions...*, p. 611.); pontosabban *responsabilité du fait des choses*, azaz tárgyi felelősség. A háziállatok esetében is ezt a törvényhelyet hívják fel. Viney kérdőjelet tesz e gondolat végére, nem ért teljesen egyet azzal, hogy a háziállat és a vadállat által előidézett kárért ugyanezen szakasz alapján feleljen az állat felügyeletét ellátó személy. A francia gyakorlat az exkulpáció megnehezítésére irányul.

Bárdos Péter felhívja a figyelmet arra, hogy az objektív felelősség ezen esetkörben azért is előnyösebb, mert a Ptk. 339. § alapján a károkozók voltaképp *tücsköt-bogarat összehordanak*, csak hogy szabaduljanak a kötelemből (Bárdos).

Az állatok által okozott kár megtérítése kapcsán felmerülő felelősség a magánjogban annyira sztrikt képet mutat a francia jogrendű államokban – így Luxemburgban is –, hogy az állat tulajdonosát terheli a felelősség, amíg ki nem derül, hogy valaki más felügyelete alatt volt a kárt előidéző állat, és ez a természetes személy anyagi ellenszolgáltatás fejében tartotta azt magánál. Amennyiben szívességből felügyelte az állatot, a tulajdonos felel a károkért.

Ravarani a francia, az állatok által okozott kár megtérítésére vonatkozó felelősséghez nagyban hasonló megoldást tár elénk Luxemburg esetében is (Ravarani).

Az új (1992-es) holland Burgerlijk Wetboek 6. könyvének 179. szakasza kimondja: *De bezitter van een dier is aansprakelijk voor de door het dier aangerichte schade, tenzij aansprakelijkheid op grond van de vorige afdeling zou hebben ontbroken indien hij de gedraging van het dier waardoor de schade werd toegebracht, in zijn macht*

háziállat felett – amennyiben az nem az államé – a találo tulajdonjogot szerezhet. Az *Obligationenrecht* (svájci kötelmi törvény) 56. cikkelye értelmében *en cas de dommage causé par un animal, la personne qui le détient est responsable, si elle ne prouve qu'elle l'a gardé et surveillé avec toute l'attention commandée par les circonstances ou que sa diligence n'eut pas empêché le dommage de se produire*. Azaz a felügyelet alatt álló állat által másnak okozott kárért felelősséggel tartozik az állat felügyeletét ellátó személy; kivéve, ha kimentti magát annak bizonyításával, hogy az adott helyzetben elvárható magatartást tanúsította. Az egyszerű vétkes felelősség (*simple subjectivité*) a svájci magánjogban az *Obligationenrecht* 41. szakaszában, az egyszerű objektivitás (*simple objectivité*) az *Obligationenrecht* 55. (munkaadó), az *Obligationenrecht* 56. (állat gazdája), a ZGB 333. (a családapa) és a ZGB 679. (ingatlantulajdonos) szakaszában kerül meghatározásra. Létezik továbbá egy ún. *responsabilité aggravée* vagy *responsabilité pour risques*, azaz szigorú tárgyi felelősség: ide tartozik például az atomkár, illetve a vadkár problematikája is. A svájci magánjogi felelősségben „anya” szerepet tölt be a vétkes felelősség (Keller p. 32.). *Son recours demeure réservé, si l'animal a été excité soit par un tiers, soit par un animal appartenant à autrui*. Amennyiben az állatát más személy vagy más személy állatai ingerelték fel, regresszjoga van ezzel szemben. Az 57. cikkely értelmében az ingatlan tulajdonosának jogában áll visszatartani a hozzá kóborolt állatot, és akár el is pusztíthatja, ha az kárt okoz neki. Köteles azonban mindent megtenni a gazda személyének felkutatására, akitől a felelős őrzés szabályai szerint követelheti költségei megtérítését. Addig, míg ez meg nem történik, az állatot visszatarthatja. Hasonlóképpen, mint a magyar szomszédjog szabályai szerint: Ptk. 105. §. *Ha látod, hogy testvéred ökre vagy juha elkóborol, ne maradj tétlen, hanem vezesd vissza testvéredhez. Ha testvéred nem lakik a közelben vagy nem ismered, vezesd a magad házába, s maradjon nálad, míg testvéred nem megy keresni. Akkor add neki vissza.* (Deuteronomium 22,1)

Hazánkban a BH 1988.1. esetben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a kutya találoja találodíjra nem jogosult, mert a kutya értéke általában alacsony. A kutya tartásával felmerült költségeinek a megtérítését a felelős őrzés szabályai alapján követelheti a tulajdonostól.

Az *Obligationenrecht* 41. szakasza kimondja: *celui qui cause, d'une manière illicite, un dommage à autrui, soit intentionnellement, soit par négligence ou imprudence, est tenu de le réparer. Celui qui cause intentionnellement un dommage à autrui par des faits contraires aux mœurs est également tenu de le réparer*. Itt a svájci kötelmi törvény a deliktuális felelősséget mondja ki, mely alkalmazható a környezetkárosítási magánjogi felelősségre

is. Akárcsak a német, a svájci polgári jog sem ismeri a magyar vagy francia típusú objektív felelősséget a környezeti magánjogi káresetekben. A szándékos (*intentionnel*), a gondatlan (*imprudent*, azaz luxuriózus, vagy *négligent*, azaz hanyag) magatartások vétkes felelősséget indukálnak. A ZGB 641. cikkelye értelmében: *le propriétaire d'une chose a le droit d'en disposer librement, dans les limites de la loi. Il peut la revendiquer contre quiconque le détient sans droit et repousser toute usurpation*. Ez a szakasz a szomszédjogi környezeti zavarás alapja is. A ZGB 926. szakasza a birtokvédelem kapcsán a jogos önsegély intézményét fogalmazza meg.

Zöldövezetben olykor nyolc-tíz kutyát is tartanak kiskertben, ami zavarhatja a szomszédokat. Az ebből eredő viták megoldásában a terület rendeltetésének van jelentősége; ehhez képest kell eldönteni, hogy a környéken lakók milyen zavarást kötelesek eltűrni. A BH 1982. 91. jogesetben a Legfelsőbb Bíróság a Ptk. 100. §, 188. § (1) bek., továbbá az 1976. évi II. tv. 39. §-ára hivatkozással kimondta, hogy olyan területen, ahol az állattartás egyébként megengedett, mások fokozott érzékenysége nem ok annak megtiltására. Magyarországon az állategészségügyről szóló 2005. évi CLXXVI. törvény 3. § (2) bek. megállapítja, hogy az állatok tartása nem veszélyeztetheti az emberek és állatok egészségét, nem károsíthatja a környezetet.

A Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság a Pf. 21.308/1999/3. sz. jogesetben kimondta, hogy a „vad a közúton” helyzet a fokozott veszéllyel járó tevékenység körében önmagában nem minősül rendellenesnek, tekintettel arra, hogy a vadak által szokás szerint bejárt út – szinte kivétel nélkül – időben jóval megelőzi a betonozott országút létesítését. A Legfelsőbb Bíróság BH 2000. 42. jogesetében deklarálta, hogy a vadak gyorsforgalmi utakon való hirtelen felbukkanása a vadászatra jogosult fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett elháríthatatlan oknak (rendellenességnek) minősül. A brit Animals Act (1971.) 8. § (2) bekezdése értelmében a „közútra kóborló állat” helyzet nem keletkeztet a gazda irányában semmiféle felelősséget; a *consuetudo*, a helyi szokások figyelembevételével előfordulhat, hogy még kerítést sem kell építenie ennek megakadályozására.

A francia jog szerint az autópálya tulajdonosa és egyéb esetekben a Francia Állam is perelhető, amennyiben nem állítottak vadveszélyt jelző közúti figyelmeztető táblákat a vadak járta helyeken. Ha az adott helyszín, ahol a vad feltűnt a közúton és balesetet okozott, nem volt vadak járta hely a szokásjog szerint, nem kell ilyen táblákat felállítani. A vadászatra jogosult csak akkor kötelezhető kártérítésre, ha a károsult bizonyítja a vadászatra jogosult vétkes-

június 30. napjával megsemmisítette. A Vtv. 36. § (1) bek. értelmében a jogosult a vadállomány védelme érdekében a vadászterületén elpusztíthatja: a) a gazdája hatókörén (irányításán és ellenőrzésén) kívülre, de attól legalább 200 méterre került, vagy az egyébként vadat űző kutyát, valamint b) a legközelebbi lakott épülettől 200 méternél távolabb kóborló macskát. Az Indoklás II. rész 2.2. pontja kimondja, hogy a hatályos jogszabályok használják a *kóbor* vagy *kóbor állat* kifejezést, de a fogalom meghatározását nem tartalmazzák. A Vtv. végrehajtására kiadott 30/1997. (IV. 30.) FM rendelet 26. § (3) bek. b) pontja szerint az elejtett kóbor kutyáért, valamint kóbor macskáért 25 darab sörétes vagy 5 darab golyós lőszer jár, a 40. § (2) bek. értelmében vaddisznóra, rókára, borzra, aranyakálra, nyestkutyára, mosómedvére, valamint kóbor kutyára és macskára sörétes vadászlőfegyverből kilőtt golyóval is lehet vadászni, a (3) bek. pedig lehetővé teszi, hogy ezen felsorolt állatok golyós vadászlőfegyverrel is lehetők legyenek. A felhívott végrehajtási szabályokból az a következtetés vonható le, hogy a vadászati jog jogosultja által lelőtt macska (de a kutya is) kóbor állatnak tekintendő. Ugyanakkor a Vtv. ezt a kifejezést nem használja; az elpusztítható kutyát a gazdája hatókörén kívül került állatként definiálja, a macska esetében pedig a *kóborló* kifejezést alkalmazza. A normavilágosságnak, a közérdek és a magánérdek védelme arányosságának hiánya sérti a tulajdonhoz való jogot.

A 2004. évi XCIV. törvény 5. § (4) bekezdése 2004. XI. 3-i hatállyal beiktatta a Vtv.-be, a 30. § (3) bek. alatt: a vadászterületen a vadász a vadállomány védelme érdekében – a vad elfogására, elejtésére megengedett vadászati eszközzel – elfoghatja vagy elejtheti

a) a vadat űző kutyát, ha a vad sérelme másként nem hárítható el, illetve

b) fertőzés továbbterjedése vagy másként el nem hárítható támadás megakadályozása céljából a kutyát vagy macskát, ha a tulajdonosának felderítésére nincs közvetlen lehetőség. (4) bek.: a (3) bekezdésben foglaltak nem vonatkoznak a felismerhető jellel ellátott, rendeltetésüknek megfelelően alkalmazott vadászkutyára, valamint a vakvezető kutyára.

A LB Pf. 21 493/1961. jogeset értelmében a Ptk. 351. § (2) bekezdését kell alkalmazni vadállat által okozott kárra, mert természetes vadságából eredő valamely tulajdonsága révén fogságban is veszélyt jelent emberekre és dolgokra. Továbbá a vadon élő állat károkozásáért csak akkor felel az állattartó, ha a vadállatot természetes életkörülményeitől elvonják, de legalábbis bekerített helyen tenyésztik.

A louisianai Polgári Törvénykönyv 3414. és 3416. cikkelyében kimondja: *Tamed wild animals and birds are privately owned as long as they have the habit of returning to their owner. They are considered to have lost the habit*

when they fail to return within a reasonable time. In such a case, they are considered to have recovered their natural liberty unless their owner takes immediate measures for their pursuit and recapture. Azaz Louisianában is ismert a megszelídített vadállat fogalma, melynek birtoka elvesztése esetén a gazda azonnali fellépésének hiányában az ilyen vadállat derelinkválnak minősül, és kikerül a magántulajdon köréből; visszanyeri szabadságát. *Wild animals or birds within enclosures, and fish or shellfish in an aquarium or other private waters, are privately owned (ibidem, 3415. cikkely)* Azaz a befogott vad, madár, tengeri élőlény magántulajdon tárgyának minősül.

A BH 1989. 148. jogesetben a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy olyan kertés, családi házzal beépített környezetben, ahol az állattartás megengedett és szokásos, a csirkenevelés önmagában nem kifogásolható. Az állattartás azonban nem lehet olyan mértékű, hogy azzal a szomszédos ingatlan tulajdonosait szükségtelenül zavarja. A magyar bírói gyakorlat a szomszédjogi, ugyanakkor birtokjogi zavarások esetén a Ptk. 100. § mellett a Ptk. 188. §-t is felhívja azzal, hogy a Ptk. 191. § (1) bekezdése értelmében a zavarás megszüntetését és az eredeti állapot helyreállítását kérheti a jogsértés elszenvedője a bíróságtól. A szomszédjogi megalapozottságú kártérítésre csak akkor szokott sor kerülni, ha a birtokvédelmi szankciók nem tűnnek kielégítőnek a kialakult jogsértő helyzet megszüntetésére. Lehetőség szerint *injunction* kerül kiszabásra, illetve *in integrum restitutio*.

Érdekes probléma kutya vagy egyéb háziállat elvesztése kapcsán felmerülő személyiségvédelmi eszköz, nem vagyoni kártérítés alkalmazása. A régi magyar szokásjog ezt az eszközt nem ismerte. Folyt ez az állat és ember viszonyának személytelenségéből. A mai kor jogalkalmazói sincsenek közös nevezőn e kérdésben. Ismert a jogászok között az a per, melyben egy kutya elvesztése miatt perelt nem vagyoni kártérítést a gazda az állatorvostól, akinek felróhatóan pusztult el az eb. Az elsőfokú ítélet megítélte a kártérítést, de másodfokon ezt megváltoztatták. Az elsőfokú ítélet fontos része, hogy a nem vagyoni kártérítést – mely mellett a vagyoni kártérítés jogosságát senki sem vitatta – arra alapozta a bíró, hogy a gazda és ebe között szoros lelki kötődés alakult ki, mely folyt a kutya barátságos viselkedéséből, és a gazda kutyaszerető magatartásából. A másodfokú bíróság azonban kimondta, hogy a kutya elvesztéséből fakadó gyász nem alapozza meg ilyen személyiségvédelmi eszköz használatát. Mára a Ptk. nem vagyoni kárról rendelkező 354. szakasza hatályon kívül került. A készülő Polgári Törvénykönyvünkbe a sérelemdíj mint szubjektív – vétkességtől függő – szankció kerül majd be. A ma hatályos Ptk. 355. § (4) bek. értelmében kártérítés címén a károkozó körülmény

zou hebben gehad. Azaz Hollandiában – a régi francia mintát szem előtt tartva – tisztán objektív magánjogi felelősség él az állatok által okozott kár megtérítése kapcsán; tárgyi a felelősség szelíd és vadállat esetén egyaránt. A gyakorlatban nem állapítható meg az állattartó felelőssége, ha például egyáltalán nem ő, hanem valaki más ingerelte a károsult házi kedvencét.

A magyarországi 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat 1739. szakasza objektív felelősséget deklarálnak a tartott állat által előidézett károk esetére főszabály szerint, ám ez alól kivétel a hasznos háziállat tulajdonosának és a vadászati jog gyakorlójának felelőssége a ragadozó és kártékony állatok által okozott károkért. Ez utóbbi két esetben a felelősség szubjektív.

A Mjt. 1739. szakasza értelmében az állat okozta kárért az is felel, aki az állattartó irányában az állat őrzését szerződésben elvállalta, hacsak nem bizonyítja, hogy a veszély elhárítása végett kellő gondosságot fejtett ki.

Az Mjt. 1737. szakasza értelmében, ha máshonnan nem térül meg és – különös tekintettel a felek vagyoni viszonyaira – a méltányosság megkívánja, a *vétlen kártétel* esetén is köteles a károkozó megtéríteni az előidézett kárt, amennyiben azt jogellenesen okozta. A *méltányosság a formális jogtól való eltérést tartalmaz morális vagy egyéb tekintetekből... egy méltányossági bíróság... dönt, anélkül, hogy ragaszkodnék... az objektív bizonyítékokhoz...* – olvassuk Hegel Jogfilozófiájában (Hegel: A jogfilozófia..., 223. §). Ez idő tájt azonban a hazai magánjogi irodalom a *Verschuldensprinzip* (vétkességi teória) mellett kiegészítő elvként ismerte csak el az *Erfolgshaftungot* (*absolute liability, responsibility objective*), azaz a tárgyi felelősséget. Már az 1913-ban elkészült magánjogi törvényjavaslat is a szerződésen kívüliség esetében ismerte ezt a felelősségi alakzatot. Ennek gyökerei a német-francia joghagyományban találhatók. Míg a német jog a vétkesség talaján állva ennek deliktuális alakzatait fejlesztette, a francia jogban a gondatlanság határainak széthúzása révén megjelent valamiféle tárgyas felelősség, mely később a vétlen felelősségi alakzathoz vezetett el. Az 1922. évi szovjet Ptk. 403. §-a kimondta, hogy a károkozó vétkességre tekintet nélkül köteles az előidézett kárt megtéríteni, ám megadta a károkozónak az elháríthatatlanságon, illetve a sértetti közrehatáson nyugvó exkulpációs lehetőséget. A XX. század kezdetén mind a magyar, mind a német magánjog csak kiegészítőelvként fogalmazza meg az objektív felelősséget. A görög, a lengyel, az olasz magánjog is egyaránt a vétkességet fogadja el alapelvként a magánjogi felelősségtanban. Olaszországban a Ptk. 2043. cikkelye fogalmazza meg a deliktuálisnak nevezhető felelősséget. Szász István 1943-ban megjelent munkájában (SZÁSZY: A kötelmi jog..., p. 157.) utalt arra, hogy a tendencia a vétlen felelősség irányába mutat.

A *res nullius*nak minősülő állat esetében – amennyiben az mégis valakinek a felügyelete alatt áll – a Code Civil. 1384. cikkelye alkalmazandó, ellenben a senki felügyelete alatt nem lévő állat által okozott kár esetében a CC. 1385. szakasza fel nem hívható.

A francia Környezetvédelmi Kódex Art. L. 411-1 szakasza kötelezi a magánszemélyeket, hogy a védett flóra és fauna elemeit passzív magatartással védelmezzék: a fészkeket el ne pusztítsák, tojásokhoz ne nyúljanak, védett növényt ki ne irtsanak etc. A francia állam kártalanítással tartozik ezért. Nem járt kártalanítás azonban annak a mezőgazdasági vállalkozónak Franciaországban, akinek vetését az átvonuló darvak tépázták meg, tekintettel arra, hogy erre előre felkészülhetett volna. (Forrás: Code de l'Environnement, 2002., p. 250.)

A Legfelsőbb Bíróság a BH 1998. 381. sz. jogesetben a Ptk. 339. §-a alapján állapította meg a nem vad állat által előidézett kárért az állattartó felelősségét. A *postásklauzula* került megállapításra; az, hogy a kertben szájkosár nélkül tartózkodó kutyának a vendég, postás stb. arra betévedő áldozaton esett harapásaiért a kutyatartó a Ptk. 339. § alapján tartozik helytállni. Nem mentheti ki magát a kutyatartó arra hivatkozva, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, mert a szájkosár hiánya ezt az exkulpációt nem alapozza meg.

A BH 1994. 481. jogesetben a bíróság nem a közjogi tényállást vette alapul a magánjogi igény megítélésékor, akárcsak a határérték esetén. (A kártérítési felelősség megállhat akkor is, ha a károsító anyagok kibocsátása, a zaj, a rezgés stb. alatta marad a jogszabályban meghatározott határértéknek). A károsult kutyája elszabadult a pórázról, s mire gazdája rátalált, a kutyát már lelőtték. A 30/1970. (XII. 24.) MÉM r. 15. § (6) bek. értelmében lakott területen kívül a vadászterületen a vadásztársaság tagja a póráz és felügyelet nélkül tartózkodó kutyát lelőheti. A lövés helyének közelében nyaralók voltak, ami azt jelenti, hogy – jóllehet a terület közigazgatásilag nem volt lakóterület – a hely lakottnak volt tekinthető, így a kutya gazdájának kártérítési igénye megalapozott volt. A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 8. § (2) bek. értelmében nem minősül vadászterületnek... *inter alia* a lakóingatlanul szolgáló bekerített külterületi ingatlan, tanya, valamint major...nem mező-, erdő- vagy vadgazdálkodási célból bekerített hely... (A vadászatról szóló 1883. évi XX. törvény cikk 14. §-a értelmében a vadászati területen talált házi macskákat és kóbor ebeket a vadászatra jogosult elpusztíthatta.) A 64/2003. (XII. 28.) AB határozat megállapította, hogy a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény (Vtv.) 36. §-a alkotmányellenes, ezért azt 2004.

folytán a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést és az elmaradt vagyoni előnyt, továbbá azt a kárpótlást vagy költséget kell megtéríteni, amely a károsultat ért vagyoni és nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges. A Ptk.-tervezet 2:124. szakasza egy *strictu sensu* „erkölcsi” kártérítést határoz meg a sérelemdíjjal. Itt nem kell *in concreto* bizonyítani a károsult személy társadalmi komfortérzetében, életminőségében beállott, lelki traumából fakadó etc. kárt; olyan kárról van szó, mely semmilyen költséggel vagy pótlandó kárral nem jár. Vétkességtől függő, tehát szubjektív alapú szankcióról van szó, így a kimentéshez az adott helyzetben általában elvárható magatartás bizonyítása szükséges.

Bibliográfia

Bárdos Péter: Kárfelelősség a Polgári Törvénykönyv rendszerében. Hvg-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2001
 Boda Gyula ismertetésében a Jogi Hírlap 1927. I. 1.-1930. IX. 1. Döntvénytára. Magánjog. 2. kiadás. A Jogi Hírlap kiadása, Budapest 1930
 Galamb István: A vad által tett károk megtérítéséről. XXIII. kötet, Magyar Igazságügy (kiadja: Zilahy Sámuel) Budapest 1885
 Galamb István: Gazdátlan állatok által okozott károk megtérítése, Magyar Közigazgatás 1902. 3. sz.
 Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: A jogfilozófia alapvonalai. (Ford. Szemere Samu) Akadémiai kiadó, Budapest 1971.

Eredeti kiadás: 1821

Homoki Nagy Mária: Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a 18–19. században. In: Nagy Károly emlékkönyv, szegedi jogi kari Acták, Tomus LXI. Szeged 2002. pp. 211–223.

Kelemen Imre: Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások (Czövek István magyarázatában), Pest 1822

Keller, A.: Haftpflicht im Privatrecht. 3. kiadás, I. kötet Bern 1978

Kolosváry Bálint: Vadászati jog. A Stúdium kiadása, Budapest 1923

Lendvai L. Ferenc-Nyíri J. Kristóf: A filozófia rövid története a Védáktól Wittgensteinig. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985

Ravarani, Georges: La responsabilité civile des personnes privées et publiques, Pasicrisie Kiadó, Luxemburg 2000

Sajó András: Mi a „természettől adott” az emberi jogokban? Állam- és Jogtudomány XLIV. évf., 2003. 1–2. sz.

Szászy István: A kötelmi jog általános tanai. Grill Károly könyvkiadó, Budapest 1943

Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003 (első kiadás: 1981)

Terré, Francois-Simler, Philippe-Lequette, Yves: Droit civil. Les obligations. 8. Kiadás Dalloz, Párizs 2002

Viney, Geneviève: Les conditions de la responsabilité civile. 2. Kiadás LGDJ, Párizs 1998

Zoltán Ödön: A vadgazdálkodás és a vadászat jogi rendje. KJK, Budapest 1997

Zoltán Ödön: Az állatvédelem jogi rendje. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 2000

Zoltán Ödön: Dolgok és állatok, Magyar Jog 1990. 7. sz.

Eszter Karoliny

PhD student

Mária Márton

PhD student

Gergely Varga

PhD student

Of football players and European law

A case analysis for the European Law Moot Court Competition

Inspired by a real-life case lodged before the European Court of Justice as a reference for a preliminary ruling by the Tribunal de commerce de Charleroi of France¹ in 2006, the 2006/07 case² for the European Law Moot Court Competition³ was about examining the relation between international football regulations requiring the compulsory release of professional football players to play on the national teams and EU rules of free movement and competition. This article discusses the main points raised by the *fictional* case.

I. Factual / litigation “background”

The fictional case involved two “Member States” of the European Union: San Stefano and Vittoria, and two football players: Kwame and Kofi Eko, brothers, both born in Ghana, as third country nationals. According to the case background, first Kwame (in 2000), than Kofi (in 2003) came to the EU to play in the team “A.C. Floriana” in San Stefano. Very soon after his arrival, Kofi Eko married a national of San Stefano and acquired the nationality of San Stefano with this.

In 2005, both brothers’ initial contract expired. While Kofi signed a new contract with A.C Floriana for four additional years, Kwame Eko decided to move on to a team of Vittoria by the name of F.C. Tomalona. This decision caused some problems due to the General Regulations of the Vittoria Football Association, which, among others state that:

‘Without prejudice to the exceptions laid down herein, in order to register as a professional and obtain a professional licence, a footballer must meet the general requirement of holding Vittorian nationality or the nationality of one

of the countries of the European Union or the European Economic Area.’

and that

‘Clubs entered for official professional competitions at national level shall be entitled to register foreign non-Community players, provided that these players fulfill the following conditions, established by the Vittoria F.A, the National Professional Football League and the Association of Footballers in Vittoria:

– They must receive an annual salary of minimum □ 500.000 net; and

– They must have played in at least 50% of the matches of the national team of their country during the last three seasons, barring injury.

Despite these rules, negotiations were successfully concluded between Kwame Eko and F.C. Tomalona. The initial problems Kwame had with his new team were further exacerbated when UEFA, at the start of the 2005/06 season, adopted a new ‘homegrown rule’, according to which clubs must play with at least six domestically trained players during official matches. A player can be qualified as domestically trained by a club when he has been at the club for three years between the age of 15 and 21, irrespective of his nationality. Minimum three of these domestic players must have received their training at the club itself; the other domestically trained players must have received their training at another club in the same EU Member State. As this rule severely limited his chances of playing at official matches, Kwame Eko contested it first at the Vittoria Football Association, and after this turned down his application, before the Tribunal of First Instance in Tomalona.

Another problem arose when Kwame Eko was requested to play in the national team of Ghana, and had to be released by F.C. Tomalona according to the 2005 Regulations for the Status and Transfer of Players of FIFA, which state that clubs must release their players for international matches with their country. When Kwame was severely injured during the Africa Cup, causing him to miss many of his matches in F.C. Tomalona, the latter club sought some compensation from either FIFA or the Ghana Football Association, which both refused to give. In a reaction, F.C. Tomalona decided to commence proceedings before the Tribunal of First Instance in Tomalona against the compulsory release system.

The third case came to the Tribunal after it was lodged before the Dispute Resolution Chamber of FIFA and, on appeal, the Court of Arbitration for Sport. It concerned the actions of not Kwame, but Kofi Eko, who chose to join another club (F.C. Tomalona), while he had an unexpired contract with

the fact that the European Court of Justice has stated consistently that Community law applies to sport, only in so far as it constitutes an economic activity¹¹, therefore acknowledging its dual nature. Various Community documents have stressed the special significance of sport in “forging identity and bringing people together”¹². Keeping the connection of sportsmen and –women to their home country alive, and retaining the best sportsmen in their own countries’ teams could therefore be a reason to have more restrictive, but non-discriminatory regulations of both national and international sports organizations.

2.1 Direct discrimination against sportsmen from Ghana in Vittoria F.A. rules

As the Republic of Ghana is not a Member State of the European Community (EC), the EC law on the prohibition of discrimination based on nationality in connection to the free movement of workers, as defined in Art. 39 does not *per se* apply to persons holding the nationality of Ghana. However, a citizen of Ghana would fall into a special category, and cannot be considered to be a third country national in general.

The Republic of Ghana belongs to the group of states known as ACP countries. In 2003, the European Community and the ACP states signed the Cotonou Agreement. Article 13 paragraph (4) of the Cotonou Agreement states:

The treatment accorded by each Member State to workers of ACP countries legally employed in its territory, shall be free from any discrimination based on nationality, as regards working conditions, remuneration and dismissal, relative to its own nationals. Further in this regard, each ACP State shall accord comparable non-discriminatory treatment to workers who are nationals of a Member State.

The wording of and intentions behind this article are identical to those of the first indent of Article 37(1) of the Association Agreement with Poland¹³, the first indent of Article 38(1) of the Association Agreement between the Communities and Slovakia¹⁴ and, most importantly, Article 23(1) of the Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part. These three latter articles have been determined to have direct effect by the judgments Pokrzeptowicz-Meyer¹⁵, Kolpak¹⁶ and Simutenkov¹⁷, respectively. These judgments established the right of third country nationals from countries having an association agreement with the Community to be free from discrimination on grounds of nationality in regard to working conditions, remuneration or

dismissal, and to invoke this right before national courts¹⁸. As Article 13 paragraph (4) of the Cotonou Agreement has identical wording to the other three agreement articles, the ECJ would probably declare that it also has direct effect.

The specific requirements imposed by the Vittoria F.A. to register certain professional football players are:

Clubs entered for official professional competitions at national level shall be entitled to register foreign non-Community players, provided that these players fulfill the following conditions, established by the Vittoria F.A, the National Professional Football League and the Association of Footballers in Vittoria:

- *They must receive an annual salary of minimum C 500.000 net; and*
- *They must have played in at least 50% of the matches of the national team of their country during the last three seasons, barring injury.*

These requirements clearly affect third country nationals in a discriminatory way in regard to “working conditions, remuneration or dismissal”, and make a distinction between nationals of Vittoria and non-Community nationals. According to the case-law of the European Court of Justice, such directly discriminatory measures can only be applied in the cases for which express derogations were provided in the Treaty¹⁹. As that is not the case here, the Vittoria F.A. regulations, when applied to a citizen of Ghana (or any ACP state) are not in conjunction with relevant Community provisions (Cotonou Agreement).

In opposition to this line of reasoning, the defendants could argue that the registration rules of Vittoria F.A. were drawn for the purposes of ensuring that from the pool of third country nationals wishing to play professionally in Vittoria, those of best abilities would be able to play in Vittoria’s teams. The set minimum of remuneration also serves as a basic level of protection for employees. The registration rules, therefore, do not fall in the field of prohibitions for free movement of workers, but to the protection of Vittoria’s cultural heritage, in the area governed by national law. Consequently, the Vittoria F.A. registration rules have no connection to Community law.

2.2 Indirect discrimination on nationality grounds in the UEFA homegrown rule

According to the “homegrown rule” established by UEFA and entered into force as from the start of the 2005/06 season:

Clubs must play with at least six domestically trained players during official matches. A player

A.C. Floriana; his actions were not sanctioned by A.C. Floriana as that club had had a better offer for the player from a third club, Kowalski United. The Dispute Resolution Chamber and the Court of Arbitration for Sport equally held that the new contract with F.C. Tomalona was in breach of FIFA Regulations, and imposed a fine and a ban to register new players on F.C. Tomalona, and suspended Kofi Eko from playing for four months.

The Tribunal of First Instance of Tomalona decided to join the three separate, but parallel “proceedings” mentioned above. As the Tribunal was not completely certain as to whether Mr. Kwame Eko, Mr. Kofi Eko and F.C. Tomalona could rely upon EC law in order to succeed in their claims, it decided to stay the proceedings before it and refer the following questions to the European Court of Justice for a preliminary ruling.

II. The first question

a) Can an international sporting federation apply to a professional sportsman from Ghana a rule according to which clubs must field in league and cup matches a minimum number of domestically trained players, even though this rule applies irrespective of nationality?

b) Are the specific requirements imposed by the Vittoria F.A. to register certain professional football players compatible with the immigration policies relating to free of movement of persons in the EU?

1. Procedure

The first, immediately apparent problem with the first question is its wording, more precisely, the fact that according to Art. 234 of the Treaty establishing the European Community, neither part of the first question falls in the jurisdiction of the European Court of Justice, as they concern the compliance of two rules made by sporting federations with Community law, in relation to which national courts have jurisdiction. Although there is some evidence to the contrary in the case-law of the European Court of Justice⁴ in exceptional cases, the main cases prove the reasoning of the ECJ started in previous cases (van Gend en Loos⁵, Costa v. ENEL⁶) expressly, that the Court has a right to extract from questions formulated by national courts the ones which are in its jurisdiction to decide.

In the case of the second part of the first question, where the Tribunal of First Instance of Tomalona in-

quires about the compatibility of Vittoria F.A.’s rules of registration with the immigration policies regulating free movement of persons in the Community, the defendant Vittoria F.A. could argue before the European Court of Justice that said rules of registration are not contested in, nor have any bearing on any of the proceedings before the Tomalona Tribunal. A decision on this question is therefore not necessary in order for the national court to make its judgment or judgments. In Scheer⁷, however, the Court held that it had the right to provide the national court making the reference with all the information the latter needed to decide if a certain piece of national legislation was contrary to national law. Therefore, as the real meaning of the questions of the Tribunal of First Instance in Tomalona concerns the interpretation of the EC Treaty (Art. 12 and 39) and the Cotonou Agreement, answering the questions is, necessary for the national court to make an informed decision.

Another question which might arise in connection to the procedure is that the regulations in question (UEFA rules, Vittoria F.A. rules) are not in the public domain, but were made by private entities. In spite of this, as they are, in fact, “rules (...) aimed at collectively regulating gainful employment and services”, have to be consistent with EC law and, as the ECJ determined in Walrave⁸.

2. Essence of the case

The line of reasoning of the applicants (Kwame and Kofi Eko and F.C. Tomalona) should be aimed at proving that based on the Court of Justice’s case-law and the Cotonou Agreement⁹, a sportsman holding the citizenship of Ghana is to be considered equal to Union citizens as regards the prohibition of discrimination on grounds of nationality. This would mean that Article 39 (ex 48) precludes the application of rules such as Vittoria F.A.’s regulations on the registration of third country nationals. The argument would then proceed to prove that the UEFA homegrown rule, although not directly discriminatory against nationals of other states, nevertheless constitutes indirect discrimination against such persons, therefore the principle established in Bosman¹⁰

Article 48 of the Treaty precludes the application of rules laid down by sporting associations under which, in matches in competitions which they organize, football clubs may field only a limited number of professional players who are nationals of other Member States.

applies to it and its application is likewise precluded by the Treaty.

The defendants, on the other hand, could rely on

policy of the Community of recognising and rewarding long term residence and professional attachment to Member States and/or organisations operating in Member States of third country nationals. Discrimination against them is, therefore, not permissible.

Also noteworthy, and an argument against any form of discrimination of third country nationals, is the role of sport "as a means of promoting greater involvement of immigrants, for example, in the life of society", of combating racism and intolerance, as recognised by the document "The European Model of Sport"²⁶.

III. The second question

Are Articles 39, 49, 81 and 82 EC to be interpreted as precluding international sporting associations from including in their regulations provisions imposing upon clubs to compulsory release their players for matches of the representative national teams for which they are eligible to play, without providing for adequate compensation arrangements?

1. The effect of Community law; free movement of workers

To suggest a desirable answer to this question, the applicants should clear up whether a professional football player can be regarded as an average employee in the scope of the community law. Fortunately the European Court of Justice has imposing leading cases to prove that sportsmen must be regarded as workers and they cannot be taken out from under the effect of Community law. As the Court declared in Walrave, the EC Treaty concerns all activity which is honoured with some kind of reward²⁷. It is needless to prove that professional footballers are paid by clubs where they play.

The question of whether the prohibitions of Article 39 can be applied to sport associations or only to Member States' authorities is also very important: this question has been answered by the ECJ before. The Court stated in several cases that in this connection the relevant point is only the existence of labour relation, and it is declared in Bosman, paragraph 82, that Article 39 is not only to be applied to the action of public authorities but extends also to rules of any other nature aimed at regulating gainful employment in a collective manner. Paragraph 83 states that free movement for persons and free provision of services would be compromised if the abolition of state barriers could be neutralized by obstacles resulting from the exercise of their legal autonomy by associations

or organizations not governed by public law²⁸.

In the case 13/76 Gaetano Donà v Mario Mantero it is also declared that professional matches are reckoned as an economic activity²⁹. This is also an important declaration of ECJ, as from this time, clubs couldn't have rely anymore on their independency and the special circumstances which might have taken them out the provisions of Article 39.

It might comes up that the national matches which are held with the professional footballers belonging to different clubs in the world cannot be regarded as economic activities in the scope of the effect of the community law. In Bosman, in paragraph 76, the Court declared that the provisions of Community law concerning freedom of movement of persons and of provision of services do not preclude rules or practices justified on non-economic grounds which relate to the particular nature and context of certain matches. A restriction on the scope of the provisions in question must remain limited to its proper objective. It cannot, therefore, be relied upon to exclude this kind of sporting activity from the effect of the Treaty. Later, in Meca-Medina³⁰, the ECJ also declared that a rule being purely sporting in nature does not have the effect of removing from the scope of the Treaty the person engaging in the activity governed by that rule or the body which has laid it down.

Taking, on the other hand, the defendants' view a professional football player can be regarded as a worker in the scope of free movement of workers too. Having regard to the objectives of the Community, sport is subject to Community law in so far as it constitutes an economic activity within the meaning of Article 2 of the Treaty, as in the case of the activities of professional or semi-professional footballers, where they are in gainful employment or provide a remunerated service.³¹ In this case it is no doubt about Kofi and Kwame Eko having a labour relation with their clubs. But the aspect of the defendants in this case is that it needs to be cleared that matches between representative teams cannot be regarded as economic activities.

As the European Court of Justice declared in Walrave, Community law does not affect the composition of sport teams in particular national teams, the formation which is a question purely of sporting interest and as such has nothing to do with economic activity.

The defendants could also argue that the EC Treaty and the free movement of workers have effect only on companies. A football club cannot be regarded as a company in the scope of national matches, although it has economic activities, has and sells exclusive rights on sport. This also follows from the Walrave, mentioned above. This is the reason why the club couldn't be regarded as other multinational companies, and

can be qualified as domestically trained by a club when he has been at the club for three years between the age of 15 and 21, irrespective of his nationality. Minimum three of these domestic players must have received their training at the club itself; the other domestically trained players must have received their training at another club in the same EU Member State.

Although it applies irrespective of nationality, a rule which requires a professional sportsman to spend three years between the ages of 15 and 21 at a certain club, or at clubs in a certain Member State is intrinsically easier to comply with for citizens of that Member State, as the majority of people are more likely to spend these early years of their career in their home country²⁰. The rule therefore is liable to affect foreign players – including third country nationals – more than local ones. Therefore, this rule constitutes indirect discrimination²¹ on grounds of nationality (one which breaches the Community rights of Member State citizens as well as those of certain third country nationals), and is precluded from application by Community law.

As established above, discrimination based on nationality against a sportsman from Ghana is not in conjunction with EC law. As the European Court of Justice consistently held that indirect discrimination which has the same effect as directly discriminatory measures is equally a breach of Community law, the UEFA homegrown rule cannot be applied to a citizen of Ghana, based on the case-law of the European Court of Justice (Bosman, Kolpak, Simutenkov).

While the applicants would conclude their reasoning with this induction, the defendants could try to bring it into question, by arguing that the rule requiring a connection to a certain club or other clubs in a certain country in the case of six players fielded in a match serves to maintain a sufficient level of identification with the club or state while building no obstacles in the way of free movement of workers or, more importantly, being discriminatory in nature. This can be supported by the following.

The length of professional life of sportsmen means that their training period – and the period of their mobility – starts earlier than in other professions. Consequentially, fulfilling a requirement of three years of belonging to a club between the ages of 15 and 21 is not necessarily easier fulfilled by citizens of the country in which the club operates. Taking into consideration the fact that only six of eleven fielded players have to fulfil this requirement, the obstacles created are not disproportional to the aim of ensuring stability of a team and the identification of players with and loyalty to teams and leagues as opposed to

following only economic benefits.

It should also be noted that the rule is consciously non-discriminatory in nature: it applies regardless of citizenship, therefore affecting the citizens of the club's state as well as other nationals. In this, the principle established by the Court of Justice in the Keck²² judgment is satisfied.

In a further case of Gebhard²³, the Court of Justice established four conditions, by the fulfilment of which rules that “are liable to hinder or make less attractive the exercise of a fundamental freedom guaranteed by the Treaty” can nevertheless be adopted. These requirements are application in a non-discriminatory manner; justification by imperative requirements in the general interest; suitability for securing the attainment of the objective which they pursue; and they must not go beyond what is necessary in order to attain it. The UEFA rules apply regardless of nationality: they are not discriminatory. As recognised by several documents issued by European institutions²⁴, sport and its power of building identity are a point of general interest: the UEFA rules merely attempt to prevent the ruthless application of business rules in this area. Clubs operating in a certain state are responsible for training players who can participate in the national team, this duty is another legitimate national interest to be protected. The homegrown rule requires a certain attachment to the football club or its home country on behalf of certain players, while by no means preventing “foreign” players being fielded, thus being adequate and proportional. As the Gebhard conditions are also fulfilled by the UEFA rule, it cannot be considered contrary to Community law.

2.3 Additional notes

When interpreting the law of the European Community as it applies to the case, it should be noted that either direct or indirect discrimination against third country nationals who wish to pursue professional careers in the Member States, and therefore become permanently settled there is against not only various Community international (Association and/or Cooperation) agreements, but internal Community legislation as well. The Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents²⁵ establishes – without prejudice to rights stemming from international agreement – the status of a long term resident third country national. Once the requirements (including 5 years of residence) have been satisfied, the third country national has a right to apply for this status, which, in turn, gives him/her various rights comparable to the Member State's own citizens, and the right of residence in other Member States. This directive indicates the

thanks to the free movement of persons, however, players can provide services in Member States. But we can say that in the scope of competition law the whole market of the Community can be regarded as a market, and the services as productions which fall under Article 82. For football to be regarded as forming a market which is sufficiently differentiated from other markets it must be possible for it to be singled out by such special features distinguishing it from other services that it is only to a limited extent interchangeable with them and is only exposed to their competition in a way that is hardly perceptible.

In Article 82 the list of abuses is not an exhaustive enumeration of the abuses of a dominant position prohibited by the Treaty. Article 82 not only aims at practices which may cause damage to consumers directly, but also at those which are detrimental to them through their impact on an effective competition structure such as it is mentioned in Article 3 (f) of the Treaty. Abuse may therefore occur if an undertaking in a dominant position strengthens such position in such a way that the degree of dominance reached substantially fetters competition, i.e. that only undertakings remain in the market whose behaviour depends on the dominant one.

If it can, irrespective of any fault, be regarded as an abuse if an undertaking holds a position so dominant that the objectives of the treaty are circumvented by an alteration to the supply structure which seriously endangers the consumer's freedom of action in the market, such a case necessarily exists if practically all competition is eliminated.

The enumeration of abuses is only exemplary. Hence it could be an abuse if the dominant company reinforces its position to such an extent way that the level of the obtained dominance detains appreciably the competition, say only those companies can stand which depend from the dominant venture in their behaviour³⁵.

There is no need to examine if FIFA has this dominant position and prescribes any kind of order, which can be quite inequitable. FIFA is an undertaking in a dominant position enjoying a degree of general independence in its behaviour on the relevant market which enables it to hinder to a large extent any effective competition from competitors who can only if need be secure the same advantages after great exertions spread over several years, a prospect which does not encourage them to embark upon such a course, especially after failing several times to obtain these advantages. FIFA takes advantage of the traditions of football, the enthusiasm of this sport and the fact that clubs cannot prevail without it.

The defendants could parry with the fact that as FIFA was organised by football clubs, it is needless

to allude to the failure of competition or dominant position. Member clubs have the chance to change the issued regulations. They didn't do it because they know that the capacity of football which is bringing people together, the traditions and the enthusiasm of this activity is so important that it is necessary to keep an association that can maintain football properly, and have regulations which can keep the level of football. If there are more and smaller associations the cups would lose the interest of the fans. FIFA can bring respect to football.

On the other hand it is important to mention that organising football matches or football associations is not a duty of the Member States. That's why it is absolutely nonsense to speak about the monopoly of FIFA. This organisation is open to every football association, its rules are obligatory to every member club, and this is the reason we cannot speak about a dominant position.

IV. The third question

Are Articles 39, 49, 81 and 82 EC to be interpreted as prohibiting national and international sporting associations to impose in their regulations sanctions on players and clubs, such as those inflicted by the FIFA Dispute Resolution Chamber, restricting the possibility to unilaterally terminate a contract, so as to ensure maintenance of contractual stability between professional players and clubs?

The question, whether from the interpretation of Articles 39, 49, 81 and 82 EC Treaty it follows, that national or international sporting associations might impose in their regulations sanctions on players and clubs, such as those being regarded applicable to Kofi Eko's case, can also be distinctly approached from the applicants' and the defendants' points of view. In order to reflect this, it is worth to scrutinise the regime of the passages mentioned.

1. Remarks concerning Articles 39 and 49 of the EC Treaty

In connection with the applicability of Articles 39, 49 of the EC Treaty the general prohibition of obstruction plays an important role. This is the principle, which the free movement of workers and the freedom to provide services are backed on. Applicants should give voice to this context.

There is no doubt about the economic nature of Kofi Eko's sporting activity, thus – according to the ECJ judgments³⁶ – he can be regarded as an employee in the sense of Community law. One could say, that

Community law don't have effect on it. Professional football works among economic conditions diverse from those affecting other branches of industry because in this area the competitors have an interest that the others keep some of their relative power, as opposed to becoming an exclusive organisation.

FC Tomalona signed the regulation of FIFA. The 2005 Regulation for the Status and Transfer of Players of FIFA (hereunder Regulation) contains special provisions. Annex 1, Article 1 states that:

“Clubs are obliged to release their registered players for representative teams of the country which the player is eligible to play on the basis of his nationality, if he is called up by the Association concerned. Any divergent agreement between a player and a club is prohibited.”

These regulations stem from the idea of solidarity for national teams; because of it, the best players of their nation can participate in national matches. In view of the considerable social importance of sporting activities and in particular football in the Community, it is important to maintain a balance between clubs. Considering that every member of the FIFA is compelled to release his best players at least this kind of balance can be reached if the economical one cannot.

There are other important orders in the Regulation. In Article 2, we find:

1) *“Clubs releasing a player in accordance with the provisions of this annex are not entitled to financial compensation.*

2) *The Association calling up a player shall bear the cost of travel actually incurred by the player as a result of call-up.*

3) *The club for which the player concerned is registered shall be responsible for his insurance cover against illness and accident during the entire period of his release. This cover must also extend to any injuries sustained by the player during the international match(es) for which his was released.”*

This order has legitimacy and is proportional in regard to the financial relations of the clubs. Besides, there is no obstacle for the clubs taking out insurances on their players to compensate the income deficit of accidents and injuries.

2. Interpretation of Articles 81 and 82

The applicants could submit the fact that football clubs spend monumental amounts of money on young and promising football players; it is, therefore, not an unreasonable expectation of the part of these clubs that their investments be repaid. If one of these talented players gets a serious injury in one of his matches, the club loses money; if it happens in a

national team match, the national association should pay compensation to the football club. According to the FIFA Regulation mentioned above clubs must release their players to national matches, but they must be responsible for his illness or accident during the entire period of his release. FIFA has the right to make orders to clubs, that's why it is important to examine whether FIFA has prohibited dominance in professional football.

First it is important to observe whether the Treaty has the effect on the regulation. The Court of First Instance declared in *Laurent Piau v. Commission*³² that members of FIFA are national amateur and professional associations which must be regarded as companies under competition law. This claim follows from the fact that these clubs have and sell exclusive rights on sport connected with the international matches and furthermore they organise such international football cups in connection with which FIFA itself also has exclusive rights that are sold on the market. FIFA as the association of these companies which have economic activities as proved above must be regarded as an association of companies in the scope of the Treaty. The Court also declared that the FIFA's Regulation must be considered to have the same stratus as the decisions of these companies.

Football clubs do not have the opportunity to change or quit the association, because only FIFA has the influence and the organisation to represent football property. Clubs don't have the power to make another association that would have the same influence to represent their interests and the high standard of international cups. That's why it is clear that FIFA has a monopoly in this sector, and takes advantage of its position. Clubs are in a desperate situation: if they release their players to representative matches they must bear the consequences of a serious injury, their alternative is to keep their players within bounds and risk the punishment from FIFA. They also have a third "option": to quit the association the consequence of which is exclusion from international cups, such as the World Cup, or Europe Cup, which are the most important competitions of the football world.

The ECJ declared in the case best known as *Chiquita Bananas*³³, that the dominant position referred to in Article 82 relates to a position of economic strength enjoyed by an undertaking which enables it to prevent effective competition being maintained on the relevant market by giving it the power to behave to an appreciable extent independently of its competitors, customers and ultimately of its consumers³⁴. In professional football we can say there is no internal market, as teams compete on the national level rather than in a 27-Member-States-wide arena;

tween the player and his employer is affected by the transfer rules. And this relation can be interpreted only inside the field of employment law where Article 81 is inapplicable. There is, furthermore, no need to speak about the question whether the rules at issue could be exempted under Article 81 (3). Such an exemption could be granted only by the Commission. But if the commission would grant those rules, which are in breach of Article 39, an exemption from the prohibition of Article 81 (1), there would be no difference to the breach of Article 39, thus an exemption under Article 81 (3) would also have to be ruled out⁵¹. If the venerated Court might engage in examining the hindering effect of the Regulations, it might take into consideration its judgement of 14 December 1994, which shows, that restrictions of competitions which are indispensable for attaining the legitimate objectives pursued by them can not be subsumed under the scope of Article 81 (1)⁵². The maintenance of contractual stability between professional players and clubs is such a legitimate object. Furthermore, the engagement of players is a matter of the clubs, not the associations. Therefore a potential dominant position of the clubs and not of associations might come into question. In a professional league clubs can be united by such economic link, that together they hold a dominant position *vis á vis* the other actors on the same market⁵³. But from the argumentation above it follows, that the relation between a player and his club is at issue, and not between different clubs. So applicability of Article 82 does not come into question.

V. Conclusion

As seen in the deliberations on all three questions, both parties of the fictional case have arguments for and against them. The “real” case will, of course, be decided by the European Court of Justice, thus putting an end to many questions raised above. Should any of them, however, remain unanswered, they will provide opportunities for reasoning and argumentation exercises for many European Law students in the future.

The authors would like to thank Mihály Maczonkai for his assistance in and encouragement for this project.

Notes

¹ Case C-243/06 Reference for a preliminary ruling from the Tribunal de commerce de Charleroi lodged on 30 May 2006 - SA Sporting du Pays de Charleroi, G-14 Groupement des clubs de football européens v Fédération internationale de football association (FIFA)

² Case M-1/06 Kwame and Kofi Eko and F.C. Tomalona v FIFA, UEFA & others

³ About the competition, see: Horváth Dóra: Európa-jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljánában = Jura, 2006/1. 188 or Csöndes Mónika: “Moot, meet, compete” European Law Moot Court Competition regionális döntő Pécssett = Európai Jog 2007/2. 48

⁴ Case C-167/94 Criminal proceedings against Juan Carlos Grau Gomis and others. [1995] ECR I-01023, 4.

⁵ Case 26/62, NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration ECR English special edition 00001

⁶ Case 6/64 Flaminio Costa v E.N.E.L ECR English special edition 00585

⁷ Case 30/70 Otto Scheer v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel [1970] ECR 01197

⁸ Case 36/74 B.N.O. Walrave And L.J.N. Koch v Association Union Cycliste Internationale, Koninklijke Nederlandsche Wielren Unie Et Federación Española Ciclismo [1974] ECR 01405

⁹ 2000/483/EC: Partnership agreement between the members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, signed in Cotonou on 23 June 2000 (OJ 2000 L 317 p. 3-353)

¹⁰ Case C-415/93 Union royale belge des sociétés de football association ASBL v Jean-Marc Bosman [1995] ECR I-04921, Operative part, 2.

¹¹ Case 36/74 [1974] ECR 01405

¹² Declaration on sport attached to the Treaty of Amsterdam, The European Model of Sport DG X Consultation Document

¹³ Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part, signed in Brussels on 16 December 1991 and approved on behalf of the Communities by Decision 93/743/Euratom, ECSC, EC of the Council and the Commission of 13 December 1993 (OJ 1993 L 348, p. 1)

¹⁴ Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Slovak Republic, of the other part, approved on behalf of the Communities by Decision 94/909/ECSC, EEC, Euratom of the Council and the Commission of 19 December 1994 (OJ 1994 L 359, p. 1)

¹⁵ Case C-162/00 Pokrzepowicz-Meyer [2002] ECR I-1049

¹⁶ Case C-438/00 Deutscher Handballbund eV v Marcos Kolpak [2003] ECR I-04135

¹⁷ C-265/03 Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura, Real Federación Española de Fútbol [2005] ECR I-02579

¹⁸ Simutenkov, especially has been considered to herald equal status for sportsmen from the ACP states. See, for example: Dr. Jan Eickelberg: Unbeschränkter Einsatz von Fußballern aus AKP-Staaten in der deutschen Bundesliga? - Herleitung, Inhalt und Folgen der Entscheidung Igor Simutenkov gegen Ministerio des Educacion y Cultural und Real Federecion Espanola des Futbol = Zeitschrift für europäisches Sozial- und Arbeitsrecht 2005/9. 384-392

¹⁹ Case 2/74 Reyners v. Belgian State [1974] ECR 631.

²⁰ This was recognized by the Court in Case C-278/94 Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium [1996] ECR I-04307, where the rule requiring the completion of secondary schooling in certain schools was declared indirectly discriminatory, as it was more likely to affect (the children of) migrant workers.

²¹ In Case C-237/94 John O’Flynn v Adjudication Officer [1996] ECR I-02617, at 20 the Court declared: It follows from all the foregoing case-law that, unless objectively justified and proportionate to its aim, a provision of national law must be regarded as indirectly discriminatory if it is intrinsically liable to affect migrant workers more than national workers and

the regulation contested does not achieve discrimination on nationality mentioned in Article 39, therefore the applicability of it can be questioned. But the attention should be turned to the Court's recent position about this question. Lately the Court tends to apply the principles laid down in the *Dassonville* case³⁷ out of the free movement of goods. Bearing this in mind we can assert, that any kind of obstruction or restriction on the free movement of workers can be subsumed under Article 39, regardless of the fact, that those result from state provision or provisions of private entities³⁸. Furthermore, it is important to emphasize, that the indirect and potential hindering effect of the given provision suffices. The sanctions based on 2005 FIFA Regulations for the Status and Transfer of Players are capable to prevent players from other Member States to enter the labour force market, though each player is affected by it without distinction, and it influences equally the conditions of the employment of domestic and foreign players.

According to the case law of the European Court of Justice each activity, which is performed in return for consideration, can be regarded as remuneration pursuant to Article 49³⁹. The economic link itself is enough, and it should not be direct⁴⁰. Regarding our case, the so called cross-border nature of the service demanded by EC Treaty is obvious. Taking all these into consideration Kofi's sporting activity falls within its scope. The justification mentioned above can also be alluded to. Every non discriminative provision, which are capable to hinder the entry into market of foreign services, infringes Article 49⁴¹. Here is to stress again, that it does not matter, whether the given provision is of state or private origin.

But from the defendants' point of view the general (public) interest is to be highlighted. The free movement of workers⁴² and the freedom to provide services⁴³ can lawfully placed under restrictions only if they are justified by imperative reasons relating to the public interest. Furthermore these restrictions must not exceed what is necessary to attain those objectives (proportionality). It is obvious, that only an interest of the association which is of paramount importance can be subsumed under the concept of imperative reasons in the general interest⁴⁴. The maintenance of contractual stability between professional players and clubs is a kind of interest mentioned above, especially, that it is in accordance with the domestic legal provisions regulating this question. The contractual stability is an aspect of the due process of law which is a general constitutional requirement in each Member State.

The defendant can also invoke the lack of the cross border element in the sense, that the contractual rela-

tion existing between Kofi Eko and A.C. Floriana is an internal legal relation. From the judgement of the Court in *Uecker*⁴⁵ it follows, that in such a situation the Article 39 is not applicable.

2. Aspects on Competition Law

The application of competition rules arisen depends on whether football clubs and their associations are to be regarded undertakings and associations of undertakings within the meaning of Article 81 (1), since this passage of the EC Treaty covers agreements between undertakings, decisions by associations of undertakings and concerted practices. As established above, the definition of undertaking can be picked out from the case law of the Court of Justice. According to it, an undertaking involves every entity engaged in an economic activity, regardless of the legal status of the entity and the way in which it is financed⁴⁶. In this sense football clubs and their associations possess the features of an undertaking, inasmuch as organising competitions, e.g. the sale of the ticket selling and television broadcasting rights, exploitation of certain logos establish an economic activity⁴⁷. This seems to be a very effective way of reasoning for the applicants. But making an additional remark is necessary. Anti-competitive agreements and decisions of undertakings and their associations fall within the scope of Article 81, if they may affect trade between Member States. In the *Consten-Grundig* case the Court declared, that only those provisions (agreements, decisions) are covered by Article 81, which are capable of constituting a threat to freedom of trade between Member States in a manner, which might harm the attainment of their objectives of a single market between the Member States⁴⁸. From this wording it follows, that for trade between Member States affected, even a potentially appreciable and indirect effect suffices⁴⁹. The expression "trade" in Articles 81 and 82 is not restricted to trade in goods but covers all economic relations between the Member States⁵⁰. Thus decisions, like those disputed in this case can be restricting on trade between the Member States, since the rules on transfers which they are based on, have also an substantial effect on it. More important fact is however the share of sources of supply through applying these rules, because it constitutes the restriction of competition according Article 85 (2) c).

For the defendants it is advisable to allude to the unnecessary examination of whether the 2005 FIFA Regulations for Status and Transfer of Players might be restricting on competition within the meaning of Article 81. The relation between Kofi Eko and A. C. Floriana matters, because even the relationship be-

if there is a consequent risk that it will place the former at a particular disadvantage.

²² Joined cases C-267/91 and C-268/91 Criminal proceedings against Bernard Keck and Daniel Mithouard

²³ Case C-55/94 Reinhard Gebhard v Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano.

²⁴ Declaration on sport attached to the Treaty of Amsterdam, The European Model of Sport DG X Consultation Document

²⁵ OJ L 16, 23.1.2004, p. 44-53

²⁶ Consultation Document of DG X, 1998

²⁷ "Having regard to the objectives of the community, the practice of sport is subject to community law only in so far as it constitutes an economic activity within the meaning of article 2 of the treaty. When such activity has the character of gainful employment or remunerated service it comes more particularly within the scope, according to the case, of articles 48 to 51 or 59 to 66 of the treaty." C-38/74. [1974] ECR 1405

²⁸ It is declared also in C-38/74. [1974] ECR 1405

"17 Prohibition of discrimination does not only apply to the action of public authorities but extends likewise to rules of any other nature aimed at regulating in a collective manner gainful employment and the provision of services.

18 The abolition as between member states of obstacles to freedom of movement for persons and to freedom to provide services, which are fundamental objectives of the community contained in article 3 (c) of the treaty, would be compromised if the abolition of barriers of national origin could be neutralized by obstacles resulting from the exercise of their legal autonomy by associations or organizations which do not come under public law.

19 Since, moreover, working conditions in the various member states are governed sometimes by means of provisions laid down by law or regulation and sometimes by agreements and other acts concluded or adopted by private persons, to limit the prohibitions in question to acts of a public authority would risk creating inequality in their application."

²⁹ "Having regard to the objectives of the community, the practice of sport is subject to community law only in so far as it constitutes an economic activity within the meaning of Article 2 of the Treaty. This applies to the activities of professional or semi-professional football players, which are in the nature of gainful employment or remunerated service" C-13/76 [1976] ECR 1333

³⁰ C- 519/04 David Meca-Medina and Igor Majcen v Commission of the European Communities

³¹ C-415/93 ECR [1974] 04921

³² T-193/02 Laurent Piau v. Commission of the European Communities

³³ C-27/76 United Brands Company and United Brands Continentaal BV v Commission of the European Communities

³⁴ C-27/76 [1978] ECR 00207

³⁵ C-78/70 Deutsche Grammophon Gesellschaft mbH v Metro-SB-Großmärkte GmbH & Co. KG. [1973] ECR 00215

³⁶ C-38/74. [1974] ECR 1405; C-13/76 Dona v Mantero [1976] ECR 1333; C-415/93. [1995] ECR I-4921.

³⁷ C-8/74. Procureur du Roi v. Dassonville [1974] ECR 837.

³⁸ C-281/98. Angonese v. Cassa di Risparmio di Bolzano

SpA [2000] ECR I-4139.

³⁹ C-263/86. Belgium v. Huimbel [1988] ECR 5365.

⁴⁰ C-189/90. SPUC v. Grogan [1991] ECR I-4685; C-51/96-191/97. Deliège v. Ligue Francophone de Judo et Disciplines Associées ASBL [2000] ECR I-2549.

⁴¹ C-76/90. Säger v. Dennemeyer and Co. Ltd [1991] ECR I-4221; C-398/95 SETTG v Ypourgos Ergasias [1997] ECR I-3091.

⁴² C-415/93 [1995] ECR I-4921

⁴³ C-33/74. Van Binsbergen v. Bestuur van de Bedrijfsvereniging Mtaalnijverheid [1974] ECR 1299; C-110/78 and C-111/78 Ministère public v Van Wesemael & Follachio ECR I-35; C-279/80. Criminal Proceedings v Alfred John Webb [1981] ECR 3305; C-288/89 Collectieve Antennevoorziening Gouda v Commissariaat voor de Media [1991] ECR I-4007

⁴⁴ See Opinion of Advocate General Lenz in Bosman.

⁴⁵ C-64 and 65/96. Land Nordrhein Westfalen v. Uecker & Jaquet [1997] ECR I-3171

⁴⁶ C-19/61. Mannesman v. High Authority [1962] ECR 357 at 371; C-41/90. Höfner and Elser v. Macrotron GmbH [1991] ECR I-1931; C-364/92. SAT v. Eurocontrol [1994] ECR I-43.

⁴⁷ 92/521/EEC: Commission Decision of 27 October 1992 relating to a proceeding under Article 85 (now 81) of the EEC Treaty (IV/33. 384 and IV/33. 378 - Distribution of package tours during the 1990 World Cup). OJ 1992 L 326., p. 31.

⁴⁸ C-56/64 and C-58/64. Établissement Consten S. A. R. L. and Grundig-Verkaufs GmbH v. Commission [1966] ECR 299.

⁴⁹ See the Opinion of the Advocate General Lenz in Bosman. point 260.

⁵⁰ Opinion of the Advocate General Lenz in Bosman point 261; Commission Notice on the effect on trade concept contained in Articles 81 and 82 of the Treaty OJ C 101, 27. 4. 2004, p. 81.

⁵¹ See Opinion of Advocate General Lenz in Bosman. point 278.

⁵² The case concerned restrictions in the statutes of a cooperative association, which prohibited members from participating in other forms of cooperative organization in direct competition with that association. According to the Court the compatibility of the relevant clauses with the EC competition law could not be assessed "in the abstract", but depended on the content of the particular clauses and the "economic conditions prevailing on the markets concerned". Therefore the Court came to the conclusion, that such restrictions escaped falling within Article 85 (1) [now 81 (1)] only if they were "necessary" to ensure that the cooperative functioned properly and maintained its contractual power. See C-250/92 Gottrup - Klim v. Dansk Landbrugs Growareselskab [1994] ECR - I 5641.

⁵³ See Opinion of Advocate General Lenz in Bosman.

Nőt Bálint
joghallgató

Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciós jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása

I. Bevezetés

1956. november 4-ét követően a Kádár János vezette kormány, a párt, valamint a szovjet vezetés együttműködésével megkezdte Magyarországon a „rend” helyreállítását. A következőkben bemutatásra kerül milyen jogszabályokkal segítették elő a politikai-ideológiai rend helyreállítását, továbbá Dr. Szilágyi József büntetőeljárásán keresztül hogyan működött mindez a gyakorlatban.

Ismertetésre kerülnek azok a jogszabályok, melyek megsemmisítették a koncepciós jellegű pereket megalapozó törvényerejű rendeleteket.

II. A koncepciós jellegű pereket megalapozó jogszabályok

Az 1956–1963 között lezajlott politikai pereket nem lehetett volna lefolytatni az akkor hatályos büntető anyagi és eljárásjogi szabályok kiegészítése nélkül. A kor „törvényalkotója”, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az egyszerűség kedvéért kivette ezt a terhet az Országgyűlés hatásköréből és törvényerejű rendeleteket alkotott. A koncepciós jellegű pereket a következő rendeletek segítették:

1. 1956. évi 22. törvényerejű rendelet az egyes bűncselekmények tekintetében a büntetőeljárás egyszerűsítéséről. A megalkotott szabály alapján vádirat nélkül volt bíróság elé állítható, akit szándékos emberölés, rablás, lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűntett miatt értek tetten. A rendelet a gyakorlatban nem került alkalmazásra.

2. 1956. évi 28. és 32. törvényerejű rendelet vezette be a rögtönítélő bíraskodást. A rögtönítélő bíraskodás hatálya kiterjedt a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a gyújtogatásra, a rablásra, a fosztogatásra, a 100 főt meghaladó állandó dolgozóval rendelkező közérdekű üzemek vagy a közösség élet-

szükségleteinek ellátására szolgáló üzemek szándékos megrongálásával elkövetett bűntettekre, illetve e bűntettek kísérleteire, továbbá lőfegyver, lőszer, robbanóanyag, robbanószer engedély nélküli birtoklására. Valamennyi felsorolt bűncselekményre a bíróság akár halálbüntetést is kiszabhatott. A rögtönítélő bíróságok fennállásuk alatt 70 halálos ítéletet hoztak.

3. 6/1956. (XII.11.) kormányrendelet tartalmazta a rögtönbíráskodás részletes szabályait. Az eljárás leg hosszabb időtartama háromszor huszonnégy óra lehetett, az eljárás a szóbeliségre és a nyilvánosság teljes kizárására épült. A tárgyaláson az ügyész szóban terjesztette elő a vádat, a bíróság ítélete ellen fellebbezésnek nem volt helye. Az elítéltet kegyelemre az eljáró bíróság ajánlhatta, ám amennyiben úgy látta, az elítélt nem jogosult a kegyelemre, a büntetést az ítélet kihirdetését követő két órán belül végre is hajtatta.

4. 1957. évi 4. törvényerejű rendelet foglalta magában a gyorsított büntetőeljárás szabályait. A rendelet következtében a megyei bíróságokon és a fővárosi bíróságon létrejöttek az úgynevezett külön tanácsok. Hatáskörükbe az államrend elleni szervezkedés, a lázítás, a hűtlenség, a betöréses lopás és a közlekedés szándékos veszélyeztetése tartozott.

5. 1957. évi 25. törvényerejű rendelet alapján került felállításra a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa. A Tanács egy hivatásos bíróból és négy ülnökből állt. A kor sajátossága, hogy a népbírákat a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Intéző Bizottsága választotta. Az 1957. április 6-án megtartott szavazáson a Népbírói Tanács tagja lett *Bíró Mihály* cipész, *Rudas Ernő* asztalos (később Csepelen párttitkár), *Massi Lajos* hentes, *Lakatos Péterné* a Budapesti Pártbizottság függetlenített agitációs és propaganda előadója.

- A legfőbb ügyész itt emelhetett vádat, valamint a Legfelsőbb Bíróság elnöke első fokon bármilyen ügyet ide utalhatott,

- a legfőbb ügyész vádirat nélkül bárkit a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa elé állíthatott,

- alkalmazhatók voltak a gyorsított eljárás szabályai,

- bármilyen első fokon eljáró bíróság által hozott ítélet a Népbírói Tanács előtt megfellebbezhető volt,

- a vádlott javára bejelentett fellebbezés esetén is fennállt a lehetőség, hogy a bíróság a vádlottra súlyosabb, akár halálos ítéletet szab ki.

6. 1957. évi 34. törvényerejű rendelet hozta létre a megyei népbírókat és a fővárosi népbírókat. Budapesten kívül Győrben, Pécsen, Miskolcon és Szegeden működött népbírói tanács. A népbírói tanács egy hivatásos bíróból és két népbíróból állt. A népbírói tanácsok halálbüntetést, életfogytig, illetve öttől tizenöt évig terjedő börtönbün-

2.4. Napi jelentés 1957. június 20. 1957. Budapest [10-51866/57. Vizsgálati dosszié alapján, Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma].

Rajki Sándor rendőr alezredes felszólította Szilágyit, hogy változtasson magatartásán, ez az utolsó lehetősége. *Szilágyi erre „(...) elmondta, hogy szerinte két kérdésben vádolhatják meg, Műszaki Egyetemen mondott beszéde miatt, izgatással és Nagy Imréhez október 27-én vezetett küldöttség miatt, felbujtással, mivel ő rá akarta Nagy Imrét venni bizonyos intézkedésekre akkor és azok a dolgok 28-án már mint kormányintézkedések jelentek meg. Mást ha akarunk sem tudunk összeszedni.(...)”⁴*

2.5. Jegyzőkönyv dr. Szilágyi József kihallgatásáról 1957. szeptember 2. Budapest [10-51866/57. Vizsgálati dosszié alapján, Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma].

A Jegyzőkönyv számba veszi Szilágyi József véleményét, megjegyzéseit a 10-51866/57. számú Vizsgálati dossziéval kapcsolatban.

2.5.1. Véleménye szerint az előzetes letartóztatás azon indoka, hogy szabaddal hagyása esetén felmerülne a szökés lehetősége nem felel meg a valóságnak, mivel a március 17-én kelt előzetes letartóztatásról szóló határozat előtt sem volt szabad. Romániában volt elszállásolva, ahol családjával, barátjaival és azok hozzátartozóival őrzés alatt állt. Nem lett volna semmi esély a szökésre, mert a román nyelvet nem beszélte és nem állt rendelkezésére román fizetőeszköz.

2.5.2. Indítványokat tett a nyomozás kiegészítésére és a főtárgyaláson néhány személy meghallgatására. A nyomozás kiegészítésével kapcsolatban kérte *Oszkó Gyula* nyugalmazott rendőrezredes jegyzőkönyvi kihallgatását a november 3-án *Münnich Ferenc* belügyminiszternek elmondott titkári tevékenységével összefüggésben. *Biszkú Béla* meghallgatását az október 29-én elhangzott telefonbeszélgetésük miatt. Továbbá kért két faliújság cikket, melyekben az októberi események várható hatásait foglalta össze. A cikkek október 22-én lettek kifüggesztve a faliújságra. Az ott leírtakat ismételte meg a műegyetemi gyűlésen. A főtárgyaláson szeretné, ha meghallgatnák *Lukács György* professzor állásfoglalását a II. szovjet bevonulással kapcsolatban, továbbá *Marián Istvánt*, a 14 pont megszerkesztésében betöltött szerepével összefüggésben.

2.5.3. Romániában az előzetes letartóztatást végrehajtó *Földi* és *Vadnai* tiszték nem igazolták magukat és nem mutatták meg az előzetes letartóztatásról szóló határozatot, sőt nem is hozták magukkal, arra hivatkozva, hogy ilyen dokumentumot a Magyar Népköztársaság határára nem lehet vinni.

2.5.4. Észrevételezte, ellentétes a Büntető perrendtartás (Bp.) szabályaival, hogy ügyével harminchat napig foglalkoztak, de százharminc napja van

előzetes letartóztatásban.

2.6. Feljegyzés 1957. szeptember 3. Budapest [T-Nb.3/1958.sz. Vizsgálati dossziéből Belügyminisztérium]. A Feljegyzésben Szilágyi saját álláspontját fogalmazza meg az októberi eseményekkel kapcsolatban és kifejezésre juttatja politikai-ideológiai gondolatait is.

2.6.1. Utal *Kádár János* október 25-én elhangzott beszédére, melyben a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) elnökeként az eseményeket nem nevezte ellenforradalomnak.

2.6.2. „*A magyar nép többsége a rákosista hatalmat már régen nem tekintette népi hatalomnak, hanem zsar-noki önkénynek, tirannizmusnak. Innen van az, amikor október 23-án este a Parlament előtt kisebb csoportok ellenforradalmi jelszavakat kezdtek hangoztatni (le a vörös csillaggal), a tömeg nem tanúsított ellenállást, sőt egy része átvette a jelszót.(...)”⁵*

2.6.3. A karhatalomra szükség volt, mert csak így lehetett a rendet helyreállítani.

2.6.4. Október 22-ével összefüggésben: „*(...) Nem én vagyok a szovjetellenes, hanem ők. Parasztosan fogalmazva: miért viselkednek úgy, hogy viselkedésük elmondása alkalmas legyen a szovjetellenes hangulat keltésére. Miért nem úgy viselkednek, hogy szovjetbarát tüntetés kezdődjék cselekedetük ismertetésekor. Ha nem küldenek csapatokat más országok függetlenségének eltiprására, nem kellene attól tartani, hogy szovjetellenes hangulat üti fel a fejét ezen cselekmények megemlézésére. (...) A szocializmus megszületésénél lehet bába az erőszak, egyébként az erőszak a szocializmus megölköje. A sztálinisták tehát, amikor a szocializmus megmentéséről beszélnek és ennek érdekében fegyveres beavatkozást helyesnek próbálják beállítani, lecsúsznak a marxizmus alapjáról. A példa nem mellettük, hanem ellenük bizonyított. (...) A sztálinisták a magyar ügy kapcsán is óriási kárt okoztak hazánknak, de a szocializmus, a haladás ügyének egyaránt.”⁶*

2.7. Jelentés 1957. november 13. Budapest [10-51866/57. Vizsgálati dosszié alapján, Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma]. *Rajki Sándor* ismerteti a Belügyminisztérium vádpontjait. *Szilágyi*:

– 1956-tól *Nagy Imre* belső politikai köréhez tartozott és ellenséges politikai nézeteket vallott,

– 1956-os kecskeméti eseményeken lázított a párt és a kormány vezetése ellen,

– október 22-én a közel 5000 fős műegyetemi tömeg előtt két alkalommal is lázító, az államrend elleni nyílt, tömeges fellépésre buzdító beszédet tartott. Tette ezt, amikor az egyetem vezetése éppen lebeszélte a hallgatókat a tüntetésről. A szovjetellenes megjegyzések hatására újból ellenséges lett a hangulat,

– október 22-23-án *Kopácsi Sándort* rávette a tüntetés támogatására,

– október 23-29-e között ellenforradalmi központot szervezett,

tetést szabhattak ki. A megyei népbírói tanácsok 1958 tavaszára befejezték tevékenységüket.

Először 1959-ben tárgyalt az MSZMP és az Igazságügyi Minisztérium a népbírói tanácsokról szóló jogszabályok hatályon kívül helyezéséről. Erre 1961-ben került sor *Nezvál Ferenc* igazságügyi-miniszter által javasolt módon, azzal, ha a helyzet úgy hozza, azonnal hatályba léptethetők lesznek.

A koncepciós jellegű perekben résztvevő bírók, ügyészek nehezen tudtak megfelelni a felső vezetés által szabott szűk határidőnek. Ennek oka, hogy 1957 májusára 20 személyt leváltottak az Igazságügyi Minisztériumban, 54 bírót, 18 fogalmazót és 16 közjegyzőt bocsátottak el, szinte valamennyi esetben nem kielégítő politikai magatartásuk miatt. A „létszámcsökkentés” végbement az ügyészségen is. Ellenforradalmi tevékenység miatt 14 ügyészt és 14 nyomozót bocsátottak el, a Legfőbb Ügyészség 4, a Fővárosi Ügyészség 2 ügyésze lemondott állásáról, 15 ügyész, 8 előadó ügyész, és 8 nyomozó elhagyta Magyarországot. „Leépítés” címén további 56 nyomozót és 27 előadó ügyészt bocsátottak el.

III. Dr. Szilágyi József büntetőeljárása

1. A forradalomban

Az 1956-os forradalomban *Szilágyi József* szerepét *Vásárhelyi Miklós* a következőképpen jellemezte: „Hallottam, hogy a műegyetemisták mozgósításában és arra való ösztökélésében, hogy felvonulást rendeznek, Jós-kának igen nagy szerepe volt. Többször felszólalt és a követelések megfogalmazásában is jelentős szerepe volt. (...) *Szilágyi Jóskaék* *Kopácsival* külön központot állítottak fel, kezdték a delegációkat szervezni, amik mentek az Öreghez, hogy rábírák ennek a politikának megváltoztatására. (...) *Nagy Imre* őrzője és védelmezője volt. Ő szűrte meg, hogy *Nagy Imre* kivel, hogyan találkozjon.”¹

2. Az előzetes letartóztatás alatt

2.1 Jelentés, 1957. április 5. Budapest [10-51866/57. Vizsgálati dosszié alapján, Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma].

A vizsgálat során *Szilágyi József* megtagadta a válaszadást, mivel szerinte:

- a per koncepciós jellegű,
- kihallgatása a *Nagy-per* megalapozását képezi,
- rendelkezik jugoszláv menedékjoggal,
- Kádár János* biztosította a *Nagy-csapatot*, hogy nem fog büntetőeljárást indítani.

2.2. III. kihallgatás 1957. április 19. Budapest [10-51866/57. Vizsgálati dosszié alapján, Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma].

A kihallgatás *Szilágyi József* 1956. október 23-a és november 4-e közötti tevékenységével foglalkozik.

Október 22.:

(...) „Kérdés: Előző vallomásában beszélt a Műszaki Egyetem diákjainak gyűléséről. Tegyen vallomást, kinek a hívására ment a gyűlésre, hogyan folyt le a gyűlés?”

Felelet: A műegyetemi gyűlést a diákok hívták össze azzal a céllal, hogy a DISZ helyett megalakítsák a MEFESZ-t. A gyűlésre senki nem hívott. Október 22-én mint esti hallgató az egyetemre mentem, hogy részt vegyek a foglalkozáson. Ott hallottam, hogy az aulában gyűlés folyik, melyen több ezer ember vett részt. (...) Felszólalásomban felhívtam a megjelenteket, hogy feltétlenül menjenek el a holnapi tüntetésre. Részletesen ismertettem a lengyelországi eseményeket. (...) Elmondottam, hogy a lengyel vezetés elég erős vezetés volt ahhoz, hogy ellenálljon ennek a nyomásnak és következetes harccal félre tudták állítani a sztálinista erőket és megszilárdították a helyzetet. (...) A gyűlés kimenetelével kapcsolatban: úgy határoztak, hogy az Írószövetség előtt gyülekeznek, de miután ettől az Írószövetség elzárkózott, maradt a Műegyetem. (...)”²

Október 23-án csatlakozott a Műegyetem előtt gyülekező tömeghez, majd résztvett az onnan induló tüntetésen, és a Kossuth téri demonstráción is.

Október 24-ét otthon töltötte, október 25-én a forradalmi helyzet kiderítése végett ment el a Parlament, a Honvédelmi Minisztérium és a Nemzeti Színház elé.

Október 26-án *Nagy Imre* feleségének telefonjára – amelyben *Nagy Imréné* kifejtette, hogy férje neki kívánja felajánlani a belügyminiszteri posztot – elhagyta otthonát és a *Kopácsi Sándor* által küldött rádióautóval a Főosztályra ment.

Október 27-én miután meghallgatta az angyalföldi küldöttség képviselőit *Aczél Tamással*, *Gimes Miklóssal*, *Lőcsei Pállal* és *Fazekas Györggyel* a Pártközpontba ment, hogy meggyőzze *Nagy Imrét* a helyzet tartathatlanságáról. A Pártközpontban „*Nagy Imre* közölte, hogy fontos döntések vannak folyamatban és hogy holnap olyan nyilatkozat jelenik meg, mely ki fog elégíteni benneteket.”³

Október 28-án a Pártközpontban részt vett a Központi Vezetőség határozatának megszövegezésénél.

Október 29-étől november 4-éig az Országgyűlés épületében *Nagy Imre* mellett titkárként dolgozott.

2.3. IV. kihallgatás 1957. április 24. Budapest [10-51866/57. Vizsgálati dosszié alapján, Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma].

(...) *Nagy Imre* titkárságán a szokásos titkári teendőket láttam el. *Nagy Imre* megbízásából hívtam *Nagy Imréhez* az embereket – többek között nagyköveteket –, fogadtam őket, beszélgettem velük, míg *Nagy Imréhez* jutottak. Ezen kívül sok emberrel és küldöttséggel beszéltem, kik *Nagy Imréhez* akartak bemenni. (...)”

tásának szükségességét megerősítette.

Az elnök kérdésére, miszerint a diákok tüntetési szándékáról mikor értesítette Kopácsi Sándort, azt mondta, hogy másnap délelőtt, miután beszélt Nagy Imrével – aki ellenezte a tüntetést, kereste fel Kopácsit, és kérte „*a provokatív elemeknek a közbelépése meg ne zavarja a tüntetést. Ő ezt ígérte is.*”⁹

Titkári posztjával kapcsolatban kijelentette, hogy ezen tisztség betöltése során követekkel és az Írószövetség tagjaival találkozott, de ezek a találkozások pusztán formaiak voltak, a tárgyalás érdemi részét Nagy Imrével folytatták le. 1956. október 27-e és november 4-e között forradalmi küldöttséggel csak egy alkalommal találkozott. A küldöttséget egy „*Angyal*” nevű ember vezette, de ebben az esetben sem lépte túl a formalitásokat.

Az 1956 nyarán a Petőfi-körben tervezett felszólalásában is a rákosista és a sztálinista út elhagyását kívánta javasolni, amihez felhasználta Nagy Imre „*Harcban a lenini eszméért*” című munkáját. De a felszólalás tisztázatlan okok miatt elmaradt.

A kihallgatás második felében a kérdező szerepét a legfőbb ügyész képviselőjében eljáró ügyész töltötte be, aki az utcai harcokkal, illetve a Nagy Imre-csoporttal kapcsolatban tett felkérdéseket. Az utcai harcok kitöréséért és a polgári áldozatokért egyértelműen az ÁVH-t és az itt állomásozó, majd később behívott szovjet csapatokat tette felelőssé. Visszautasította a Nagy Imre csoportra vonatkozó ügyészi állításokat és kijelentette, a Nagy Imre csoportot nem lehet zártan kezelni, ahhoz bárki csatlakozhatott.

A tárgyalás ezen pontján szólalt fel a részére kirendelt ügyvéd dr. Zalán Kornél, aki, hogy egészen más irányba terelje a tárgyalás menetét, röviden ismertette Szilágyi életét, utalva kommunista múltjára. Ami sikerült, mert ezután a vádlottnak először védője, majd Nagy Imre tett felkérdéseket.

3.2. Jelentés 1958. március 28. Budapest [Belügyminisztérium II/B. osztály] Szalma József rendőr alezredes osztályvezető jelentéséből kiderül, hogyan jutott el Domokos elvtárs, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, Szalai József a legfőbb ügyész I. helyettesével és Jáhner – Bakos miniszterelnök – helyettesekkel arra az álláspontra, hogy Szilágyi ügyét a többi vádlottól elkülönítetten kell tárgyalni.

„*(...) a legfőbb ügyész indítványozza a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsánál Szilágyi József vádlott ügyének elkülönítését. Az indítvány rövid indokolása az lesz, hogy az ügyben szereplő valamennyi vádlott ügyében szükségessé vált a bizonyítás kiegészítése, kivéve Szilágyi József vádlottat, akinek ügyében a kérdések tisztáztak. (...)*”¹⁰

Az idézett rész „*az lesz*” szókapcsolatából kiderül, hogy a legfőbb ügyész egyértelműen el fogja fogad-

ni az álláspontot és megteszi a szükséges javaslatot.

„*(...) Ennek alapján a Népbírói Tanács zárt ülésen hozott végzéssel helyt ad a legfőbb ügyész indítványának és Szilágyi József ügyét elkülöníti. (...)*”¹¹

A „*helyt ad*” kifejezés egy még meg nem valósult, de már egy előre lejátszott eljárást jelöl. A Legfelsőbb Bíróság elnöke kijelentette, amennyiben az ügyészség az indítványt április 1-jéig előterjeszti, vállalja az ügy április 15-éig történő lezárását. A tanácselnöki posztja – dr. Radó Zoltán betegsége miatt – dr. Vida Ferenc, dr. Mecsér József, dr. Borbély László neve merült fel.

3.3. Végzés 1958. április 11. Budapest [T.B. Nb.003(1958)/7.sz.]. A legfőbb ügyész 007092/1957. szám alatt benyújtott indítványa alapján a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa kitűzte a tárgyalás időpontját 1958. április 16-ára, 9 órára. Dr. Vida Ferenc a tanács vezetője egyúttal megidézte a terheltet és védőjét.

A tanács elnöke felszólította az ügyészt, hogy 1957. évi 34. törvényerejű rendelet 8. §. (1) bekezdése alapján a bizonyítékokat tárja a bíróság elé.

1957. évi 34. törvényerejű rendelet az ún. gyorsított eljárások szabályait írja le. A rendeletből a Végzés kapcsán két szakaszt kell kiemelni:

„*5. §. (1) A Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa bármely bűnügyben elsőfokú bíróságként járhat el, ha a Legfelsőbb Bíróság elnöke az ügyet a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának hatáskörébe vonja, vagy ha a legfőbb ügyész ott emel vádat. (...)*

8. §. (1) Az ügyész vádirat mellőzésével a terheltet a megyei népbírói tanács elé utalhatja. Ebben az esetben a megyei népbírói tanács az ügy tárgyalására nem tűz határnapot s idézéseket sem bocsát ki, a tanúk és szakértők előállításáról, valamint az egyéb szükséges bizonyítékoknak a megyei népbírói tanács elé tárásáról az ügyész gondoskodik. Az ügyész a vádat a tárgyaláson szóval terjeszti elő.”¹²

3.4. A második tárgyalás – Tárgyalási jegyzőkönyv 1958. április 16. Budapest [T. Nb. 3/1958 sz. – T. Nb.14 (1958) 8. sz. Vizsgálati dossziéból]. A második tárgyalást már dr. Vida Ferenc vezette, aki a felső vezetés igényeit kielégítve nem hagyta érvényesülni Szilágyi Józsefet. A második tárgyalás alapvetően két részre bontható, egyrészt Zalán Kornél védőbeszédére, másrészt Szilágyinak az „*utolsó szó jogán*” elmondott felszólalására.

Zalán Kornél védőbeszédében a védelmet a következő pontokra építette:

a) egyrészt a kecskeméti találkozón nem valósult meg a népi demokratikus államrend elleni szervezkedés,

b) másrészt a Műszaki Egyetemen már a Szilágyi előtt felszólaló szegedi küldöttek megteremtették a tüntetéshez vezető hangulatot, így az azt követő Szilágyi-féle felszólalás a kialakult helyzeten nem

– kezdeményező szerepe volt Nagy Imre véleményének radikális megváltoztatásában,

– október 29-e és november 4-e között titkárként segítette az ellenforradalmi célok megvalósítását.

2.8. Szilágyi József észrevételei 1958. február 4. Budapest [T. Nb.3/1958. sz. Vizsgálati dosszié]. A legfőbb ügyész által a Legfelsőbb Bíróság Népbíró-sági Tanácsához megküldött vádirattal kapcsolatban Szilágyi levelet írt a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez. A vádirattal kapcsolatos észrevételeit négy pontban foglalta össze.

2.8.1. Az I. pontban utalt a magyar és a jugoszláv kormány között 1956. november 22-én kötött megállapodásra, ami alapján Kádár János vállalta, hogy a követségen menedéjogot szerzett személyeket a november 4-e előtt elkövetett cselekményeikért nem vonja felelősségre. Egyértelmű, hogy Kádár csalárd módon járt el, ugyanis már a megkötés pillanatában előre tudta, nem fogja betartani az abban tett ígéreteket. Véleménye szerint továbbra is rendelkezik jugoszláv menedéjjoggal. Bízik a Legfelsőbb Bíróságban, hogy nem fog együttműködni a szovjet pártvezetők utasításait követő magyar kormánnyal és igazságot szolgáltatva megtagadja a tárgyalás tartását.

2.8.2. A II. pontban Szilágyi a per koncepciós jellegére utal, ami alapján a vádirat nem ér semmit. A legfőbb ügyész által elkészített vádirat nem tartalmazza az események teljes láncolatát, csupán azokból önkényesen kiragad néhány részletet. Az események teljességéhez tartozik, hogy nem volt ellenforradalom és nem is annak indult. Az egész alapja az emberek, munkások fellépése volt, akik Nagy Imre és társaihoz hasonlóan már megelégtették a rákosi és a sztálini ideológiából eredő katasztrófális következményeket. A változás, változtatás igényét a Budapesten tartózkodó szovjet követ is belátta. Egészen a Moszkvába való szökésük előtti percig a változás valamennyi pontjával egyetértett Kádár János és Münnich Ferenc is. A helyzet válságosra fordulását maguk a szovjetek provokálták, azzal, hogy Hruscsov beleegyezésével a szovjet tankok százával lepték el a magyar határt, azaz nyíltan beavatkoztak Magyarország belügyeibe. Ez gerjesztette a népharagot és Nagy Imre döntését, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből. A helyzet rosszabbodásához Münnich Ferenc belügyminiszter is hozzájárult, aki ahelyett, hogy a helyzet normalizálódásában segített volna, elhagyta az országot.

Tény, hogy sem Szilágyi, sem Nagy Imre kezdetben nem támogatta a többpártrendszer. Szilágyi egy szocialista kormányt akart, ami képes lesz az országot a szocializmus irányába terelni. Mindezt alátámasztva kiemelte: (...) „Hruscsov, Kádár és társai hiába akarják a tömegek rokonszenvét és szeretetét tankkal és szuronnyal helyettesíteni (...) ebből soha sem lesz egyéb,

csak még nagyobb baj.(...) A mi kísérletünkben még lett volna szocializmus, persze idővel és kemény munka árán 'nem hipp-hopp terülj asztalkám módjára'." (...)”⁷

2.8.3. A III. pontban Szilágyi az 1956-os események kapcsán betöltött szerepét kérdőjelezte meg. A vádiratban leírt 1956-ot megelőző eseményekről a legfőbb ügyész nem rendelkezik kézzel fogható bizonyítékkal, azok az állítások, amik a vádiratban szerepelnek nem felelnek meg a valóságnak. A titkári posztjal kapcsolatban kijelentette, a tisztség betöltése alatt nem tárgyalt a Nagy Imrét felkereső személyekkel, azokkal kizárólag időpontot egyeztetett.

2.8.4. A IV. pontban kérte Kádár János, Münnich Ferenc, Lukács György, Oszkó Gyula, Mohácsi Károly, Buda Gáspár és Dallos Ferenc tanúként történő meghallgatását. Szilágyi elmondása szerint főleg Kádár János és Münnich Ferenc jelenléte volna fontos, mivel ők Moszkvába való menekülésük előtt egyetértettek a Nagy Imre-vezetéssel. Kádár János és Münnich Ferenc jelenléte nélkül „az egész tárgyalás szememben sokat veszít komolyságából.”⁸

3. A tárgyalás

3.1. Az első tárgyalás – Jegyzőkönyv 1958. február 6. Budapest [T. Nb. 003 (1958) 6. sz.]. Az első tárgyalást Dr. Radó Zoltán vezette, aki a tárgyalás Szilágyival foglalkozó részébe nem sokat szólt bele. Szilágyi beszédét öt-hat alkalommal szakította meg, akkor is csak kérdést tett fel, ami inkább a lényegre szorítkozást akarta elősegíteni, mintsem a vádlott megzavarását.

Vallomásának első felében a Műszaki Egyetemen történeteket ismertette. Elmondása szerint október 22-én este valóban ott volt a Műszaki Egyetemen, ahol miután észrevette, hogy a két kar hallgatói gyűlést tartanak ő is csatlakozott hozzájuk. A hallgatói felszólalásokból egyértelműen kiderült, hogy október 23-ára tüntetést akarnak szervezni. Ezek után kért szót Szilágyi, ismertette a Lengyelországban lezajlott eseményeket. Szerinte Magyarországon is célszerű lenne a lengyel mintát követni. Ott a pártvezetésből eltávolították azokat, akik a lengyel helyzet kialakulásában részt vettek és Gomulka vezetésével új hatalmi centrum jött létre. Ezt a korábbi vezetés nem hagyta annyiban és szovjet fegyveresek segítségével beavatkozott a békés átmenetbe. Itt egyértelműen párhuzamot vont a lengyel és a magyar viszonyok között, azzal a különbséggel, hogy Magyarországon a helyzet Nagy Imre hatalomra kerülésével változhat meg. Aznap este órái után mégegyszer felszólalt a gyűlésen. Ekkor kijelentette, a hallgatók által írt 14 pont Nagy Imréhez történő eljuttatása nem sokat ér, miután amíg Nagy Imre nincs hatalmon, nem tud mit tenni. Ehhez pedig tüntetés kell, így annak megtar-

4.1.5. 1956. október 27-én a Parlamentben meggyőzte Nagy Imrét, hogy keményebben lépjen fel az ellenforradalom mellett, majd titkáraként tárgyalást folytatott a miniszterelnökhöz érkező küldöttekkel.

4.2. Az ítélet indokolásának második felében a Népbírósi Tanács a hozzá intézett Szilágyi-féle levélre, illetve a tárgyalások során elhangzottakra reagált.

4.2.1. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint Szilágyi nem rendelkezett menedéjjoggal, mivel Jugoszlávia menedéjjogot csak olyan személynek adhat, aki országa területén tartózkodik.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja nem tartható, mivel a diplomácia szabályainak megfelelően egy adott állam más államban létesített követsége az azt létesítő állam területének tekintendő, ahol annak törvényei érvényesülnek.

4.2.2. „A vádlott 1956. október 23-a és november 4-e közötti politikai tevékenysége a per adatainak tükrében csupán akként értékelhető, mely közvetlenül és tudatosan a népi demokratikus államrend megdöntésére irányult.”²¹

5. Végzés 1958. április 22. Budapest [T.B. Nb. 003 (1958) 12. sz]

A Bp. 187. §. (1) bekezdése értelmében az ítélet ellen fellebbezésnek helye nincs. Az ítélet jogerős. A végzés kapcsán, mivel a bíróság I. fokon járt el, érdemes kiemelni e szakaszt és a hozzá kapcsolódó Bp. magyarázatot:

„(1) Az elsőfokon hozott ítélet ellen – a Legfelsőbb Bíróság által elsőfokon hozott ítélet kivételével – fellebbezésnek, illetőleg az ügyész részéről fellebbezési óvásnak van helye.”

„Jegyzet: Nincs helye fellebbezésnek a megyei bíróság másodfokon hozott ítéletei ellen és a Legfelsőbb Bíróság akár első [Bp. 23/A. § (1) és (4) bekezdése], akár másodfokon hozott ítélete ellen.”²²

6. A kegyelmi kérvény 1958. április 22. Budapest

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósi Tanácsa által kimondott halálos ítélet után Szilágyi kirendelt védője Dr. Zalán Kornél kegyelmi kérvénnyel fordult a Népbírósi Tanácsa felé, amiben az elítélt családi helyzetére, kommunista múltjára, valamint az ellenforradalom idején betöltött szerepére utalt, ami betudható volt az elvárható hűségnek és az események sodrásának. Mindezeket túl Szilágyi „belátta hibáit, és felismeri a helyes utat és visszatér arra a politikai alapra, amely miatt a Horthy-rendszer idején súlyos üldöztetést szenvedett.” Így „nincs szükség arra”, hogy „Szilágyi Józseffel szemben a büntetőjog végső eszköze nyerjen alkalmazást.”²³

A kegyelmi kérvénnyel kapcsolatban Nezvál Ferenc kifejtette, hogy „itt ebben az esetben a kegyelmi kérvénynek semmiféle alapja nem volt, és nem is lehetett. Nagy Imre nem kért kegyelmet, és más se.”²⁴

Nezvál igazságügyi-miniszter e kijelentéseivel szemben a kész tényeken kívül nem kell mást felhozni. Amik szerint először is íródtak kegyelmi kérvények, az más kérdés, hogy azok közül nem sok jutott el az igazságügyi-miniszteren keresztül a Népköztársaság Elnöki Tanácsához²⁵ – mert mint az Szilágyi peréből is kiderült – a hozott ítélettel szemben megírt kérvényt ugyanaz a testület bírálta el, mint amelyik egy-két nappal korábban meghozta az ítéletet. Másrészt az a kérdés is megválaszolatlan marad, hogy az első fokon eljáró Népbírósi Tanács által hozott ítéletet miért nem vizsgálta felül más testület. Azonban Nezvál igazságügyi-miniszternek nem ez az egyetlen tévedése. Ugyanis miután a Nagy Imre-perek nem statáriális keretek között folytak, így a kegyelmi kérvény benyújtása teljesen jogos megoldást jelentett.

7. A kivégzés 1958. április 24. Budapest [T.B. Nb. 003 (1958) 13. sz]

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósi Tanácsa 1958. április 23-án az elé terjesztett kegyelmi kérvényt elutasította és halálos ítélet végrehajtása céljából átadta az ítéletet az ítéletvégrehajtónak.

Dr. Szilágyi Józsefen az ítéletet 1958. április 24-én 6 óra 39 perckor hajtották végre. Az orvosok jelentése szerint a halál beálltának ideje 6 óra 51 perc.

IV. A Nagy Imre-perben hozott ítélet megsemmisítése

A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze 1989. június 9-én Nagy Imre és társai ügyében hozott 1958. évi ítéletekkel szemben törvényességi óvást (21206/1989.) nyújtott be a Legfelsőbb Bírósághoz. A törvényességi óvás jogi és politikai súlyát tükrözi, hogy az erőteljes állami-pártkontroll alatt álló napilapok mint a Magyar Hírlap, a Magyar Nemzet, a Népszabadság és a Népszava vezércikkben²⁶ számolt be a legfőbb ügyész döntéséről. A Magyar Hírlap 1989. június 10-i számának vezércikke szerint „Sorozatosa és súlyos törvényszegés miatt felmentést kér a legfőbb ügyész – Törvényességi óvás Nagy Imre, dr. Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, dr. Szilágyi József, dr. Jánosi Ferenc és Vásárhelyi Miklós ügyében.”²⁷

A 21206/1989. számú törvényességi óvást a legfőbb ügyész a következő alapokra helyezte.

változtatott,

c) harmadrészt a tüntetéssel kapcsolatban rávilágított arra, hogy egy ilyen fokú tüntetés túlmutat a Kopácsi vezette Rendőrkapitányság hatáskörén, sőt a tüntetést október 23-án a Belügyminisztérium is engedélyezte. Ezek alapján a vádlott „törekvése az volt, hogy a becsületes tömegekről a huligán, fasiszta elemek leválasztódjanak.”¹³

Zalán védőbeszédének végén kérte a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsát, hogy az ítélet meghozatalánál vegyék figyelembe Szilágyi kommunista múltját, szangvinikus természetét, és azt a zavaros politikai helyzetet, ami október 22-e és november 4-e között jellemezte Magyarországot. „Kérem a Népbírói Tanácsot, hogy az igazságnak, a szocialista humanizmusnak megfelelő ítéletet hozzon.”¹⁴

Szilágyi az utolsó szó jogán:

a) ismét visszatért a Jugoszlávia és Magyarország által 1956. november 22-én kötött megállapodásra, aminek értelmében Kádár nem vonja felelősségre a Jugoszláv Nagykövetségen tartózkodókat. Ennek ellenére elfogadta, hogy a magyar – jugoszláv megállapodás nem mentesíti a felelősségre vonás alól. Szilágyi felvetette a szocialista etika kérdését, mivel Kádár ígérte, a Jugoszláv Nagykövetségről hazaszállítja Nagy Imrét és csapatát.

b) Elmondta, vagy minden október 22-e és november 4-e között elkövetett cselekmény bűncselekmény, vagy egy sem. Ha azt vesszük alapul, hogy az októberi és novemberi események többsége nem bűncselekmény, akkor abban a pár napban vezető szerepet betöltők közül sem kell mindenkit felelősségre vonni. Az egésznek nem ez a központi eleme, hanem, hogy a legfőbb ügyész kik ellen emel vádat és kik ellen nem. Ha elfogadjuk a jogállami elveket, akkor megkérdőjelezhető a legfőbb ügyészi vádemelés tisztasága, ami mögött egyértelműen fellettes pártérdekek állnak,

c) akik október 23-án fegyvert fogtak nem a népi demokratikus rend ellen léptek fel, hanem a rákosizmus bűnei ellen, így ellenük fellépni bűnös cselekedet,

d) elmondta, hogy „Október megmutatta, hogy a magyar nép a zsarnokság szocialista mezébe öltöztetett válfaját sem hajlandó elviselni.(...) A perek, melyek jelenleg folynak, egy alapvető hibában szenvednek. Mégpedig abban, hogy a vádlottak padján Rákosi Mátyásnak és társainak kellene ülnie. A jelenlegi rezsim részéről mérhetetlen önleplezés az, hogy Nagy Imrét és társait ültetik a vádlottak padjára. Ez nem azt bizonyítja, hogy ez a rezsim a rákosizmus ellen lenne. Mi nem megdönteni akartuk a Népköztársaságot, hanem Rákosiéktól akartuk megvédeni. A magyar nép nem fogja megérteni azt, hogy Rákosi ellenségeit miért ítélik el.”¹⁵

e) „Én és társaim valóban izgattunk, de nem a népi ál-

lam ellen, hanem a rákosizmus ellen. Szabadságharcra izgattuk a magyar népet és ha ezért elítélnek, vállalom érte a következményeket. Szocialista kötelességemet teljesítettem, felemeltük a szocializmus zászlaját, melyet a rákosizmus meggyalázott. Rákóczi, Petőfi, Kossuth eszméjére neveltük a magyar népet.”¹⁶

f) „A per körülményei bizonyítják, hogy a jelen kormány tart attól az igazságtól, amit mi itt elmondunk. Hogy mi mit és miért csináltunk, arra kíváncsi az egész magyar nép, és a nemzetközi közvélemény. Ha a kormánynak igaza lenne, a legnagyobb nyilvánosság előtt kellene az ügyünket tárgyalnia. Miféle államtitok az, amiről végeredményben mindenkinek tudomása van.”¹⁷

g) „Summázva, én is egyetérték a vád képviselőjével abban, hogy a mostani perek jelentősek. Egy azonban bizonyos, a végső szót a sztálinizmus és annak magyar válfaja a rákosizmus elleni perben nem a bíróság fogja majd kimondani. Igazam tudatában nyugodtan és bátran nézek az ítélet elé.”¹⁸

4. Az ítélet 1958. április 22. Budapest

[T. Nb. 3/1958 sz. – T. Nb. 14 (1958)

12. sz. Vizsgálati dossziéból]

A Magyar Népköztársaság Népbírói Tanácsa 1958. április 22-én kihirdette az ítéletet. Dr. Szilágyi József: „bűnös a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntetésében, és ezért őt halálra, valamint teljes vagyonekkobzásra ítéli. A felmerült bűnügyi költségek a vádlottat terhelik.”¹⁹

4.1. Az ítélet indokolásának első fele.

4.1.1. 1956 közepén részt vett a Petőfi-kör gyűlésén, ahol demagógiával, a tényleges hibák eltűlésével igyekezett a tömegeket a rendszer ellen hangolni,

4.1.2. 1956. október 20-án Kecskeméten nyíltan a Nagy Imre-csoport álláspontját hangoztatta, amivel befolyásolta az ott egybegyűlteket. „(...) 1956. október 20-án Szilágyi József egy általa szervezett illegális összejövetelen bejelentette: Nagy Imre és társai felkészültek a hatalom megragadására.(...)”²⁰

Az idézett szöveggel kapcsolatban kiemelendő, hogy a Kecskeméten megtartott gyűlés legális volt, mivel azt a megyei tanács épületében tartották a később vallomást tevő ceglédi városi tanács elnöke és egy állami gazdasági igazgató jelenlétében.

4.1.3. 1956. október 22-én a Műszaki Egyetemen mondott beszédében szembeállította a magyar helyzetet a lengyel helyzettel, és az eseményt a „harc fontos állomásaként értékelte.”

Majd második felszólalása során az egyetem rektorának mérséklésre intő szavaival szembeszállva nyíltan a tüntetés mellett foglalt állást.

4.1.4. 1956. október 23-án részt vett a Bem-szobornál, a Parlamentnél és a Sztálin-szobornál megtartott tüntetéseken.

pot, azáltal, hogy kimondta: „1. §. Az Országgyűlés az 1956. évi forradalom és szabadságharc emlékét törvényben örökíti meg. 2. §. Október 23-át, az 1956. évi forradalom és szabadságharc kezdetének, valamint a Magyar Köztársaság 1989. évi kikiáltásának napját nemzeti ünnepé nyilvánítja.”³³

4. Az 1992. évi. XI. törvény az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról, az ún. „harmadik semmisségi törvény”. Az 1963. évi kádári amnesztia után is hatályban maradtak azok a rendelkezések, amelyek lehetővé tették az 1956–1963 közötti elítéléseket. Így továbbra is megmaradt minden lehetőség az eljárások esetleges újraindítására és alapot adtak az amnesztiában nem érintett fogva tartottak büntetés végrehajtási intézetben tartására. A rendelkezések egyrészt a büntetőjog, másrészt a szabálysértési jog segítségével voltak foganatosíthatók. Ezek a törvény megfogalmazásában ellentétben álltak „az Alkotmányban foglalt alapelvekkel (...) ellentétes volt az emberi jogokra vonatkozó általános elismert elvekkel és szabályokkal (...) a társadalom erkölcsi értékrendjével. (...) Így semmissé kell nyilvánítani többek között az összeesküvés, a lázadás, az izgatás, a közösség megsértése, a tiltott határátlépés, a rémhírterjesztés, a bűnpártolás miatt 1963–1989 közötti elítéléseket (...) ha a bűncselekmény elkövetése az 1978. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában rögzített alapjogok gyakorlását vagy az abban foglalt elvek és célok megvalósítását jelentette.”³⁴

5. A 2000. évi. CXXX. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolóssal összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról, az ún. „negyedik semmisségi törvény”. A törvény preambuluma szerint meg kell semmisíteni azokat a rendeleteket is, amelyek megteremtették az 1956. évi cselekmények elítélésének eljárásjogi alapját: „Az 1956. évi forradalom és szabadságharc miatt elszenvedett törvénysértések maradéktalan orvoslása érdekében indokolt, hogy a leszámolást kiszolgáló eljárási jogszabályok alkalmazásával történt elítélések tekintetében a törvényhozás hasonló értékítéletet fogalmazzon meg.”³⁵ A jogalkotó Indokolásban meghatározta, hogy e törvényerejű rendeletek³⁶ a kor büntetőszellemiségében fogalmazódtak meg. Azaz a rendeleteket megalkotók egyértelműen a politikai leszámolást helyezték előtérbe és azok, akik ilyen büntetőeljárás alanyai voltak, szinte biztosra vehették az ítéletet.

Zárszó

Bemutatásra került, hogy az 1956. évi forradalom és

szabadságharc leverését követően a régi-új hatalmi elit milyen eszközökkel igyekezett „rendet és nyugalmat” teremteni Magyarországon, felhasználva ehhez a politikai rendőrséget és a kellő védelem nélkül álló jogszabályokat. A megtorlás erői rendeletekkel elhárítottak minden akadályt a szigorú és igazságtalan felelősségre vonás elől.

Természetesen a politikai vezetés élén a Kádár–Münnich–Biszkú–Nezvál „négyes-fogattal” és a szovjet hátszéllel minden ideológiai alap is rendelkezésre állt.

Ebbe a közegbe épült bele dr. Szilágyi József, aki a forradalom és szabadságharc alakulásába „csak” másodlagosan szólt bele – amiért a kor joga nem akasztott volna kötelet a nyakába – de miután a börtönben is kitartott nézetei mellett, meghunyászkodást nem tűrve a vezetést és az eljárást bírálva nem kerülhette el a halálos ítéletet. Az eljárás során bemutatásra került, milyen eszközökkel élt a politikai rendőrség és az ügyészség, továbbá milyen háttéralkuk húzódtak meg a legfőbb „jogi méltóságok” és a párt vezetői között, amik eleve is megkérdőjelezték a büntetőeljárások pártatlanságát.

Ezek az események „csak” hatvan éve kezdődtek és kevesebb, mint húsz éve értek véget, de mind a mai napig kísérik Magyarország életét.

Felhasznált irodalom

Könyvek

A Büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvénynek az 1954. évi I. törvénnyel és az 1957. évi 8. számú törvényerejű rendelettel módosított és egységes szerkezetbe foglalt szövege. A Büntető perrendtartás (összeállította és a magyarázatokat írta: Dr. Molnár László és munkaközössége), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1957. 11–773. o.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi törvényerejű rendelete a népbírói tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. A Büntető perrendtartás (összeállította és a magyarázatokat írta: Dr. Molnár László és munkaközössége), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1957. 794–802. o.

Az igazság a Nagy Imre-ügyben. Az Európai Petőfi Kör Kiadása, London 1959

Baráth Magdolna–Sipos Péter: Bevezető. A Snagovi foglyok Nagy Imre és társai Romániában (összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Péter), Napvilág Kiadó, Szekszárd 2006. 11–53. o.

Dr. Schirilla György: Ez is történelem. Ahogy az ügyvéd látta a bírói pulpitusról (1938–1958). AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft. Budapest 1998. 77–82. o.

Feljegyzések a beszélgetésekről: Feljegyzés az 1956. december elején Szilágyi Józseffel folytatott beszélgetésről. A Snagovi foglyok Nagy Imre és társai Romániában (összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Péter), Napvilág Kiadó, Szekszárd 2006. 104–105. o.

Feljegyzések a beszélgetésekről: Feljegyzés az 1956. december 7-én Szilágyi Józseffel és feleségével folytatott beszélgetésről. A Snagovi foglyok Nagy Imre és társai Romániában (összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Péter) Napvilág Kiadó, Szekszárd 2006. 125–127. o.

Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2002. 83–85. o.

1. Nagy Imre és társai ügyében az eljáró hatóságok a hatályos büntető perrendtartás szabályait súlyosan és sorozatosan megsértették a vádlottak személyi szabadságának és védekezési jogának törvénysértő korlátozásával.

2. Az eljárás során kizárólag a vádlottakra terhelő bizonyítékok gyűjtése került előtérbe.

3. Az ügyész a nyomozási szakban nem tett semmit a nyilvánvaló törvénysértések orvoslására.

4. Az eljárás bírói szakaszában sérült a nyilvánosság és a közvetlenség elve, valamint sor került az irányadó perjogi szabályok súlyos megsértésére is.

5. Az ítélet megalapozatlan, mivel egyrészt az ügy nincs kellően felderítve, másrészt számos ténymegállapítás hiányos, harmadrészt mert a bíróság egyes tényekről más tényekre hibásan következtetett.

Mindezek ismeretében a legfőbb ügyész szerint nincs szükség az eljárás megismétlésére, mivel az ítélet nem tartalmaz olyan megállapításokat amik megfelelték az 1958-ban hatályos büntető törvénykönyvben megjelölt szakaszoknak. Továbbá a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa a büntető törvénykönyv és a büntető perrendtartás szabályait ítéletében hibásan értelmezte és alkalmazta. A legfőbb ügyész eljárása során kikérte a Külügyminisztériumban őrzött 1956 novemberében készült magyar-jugoszláv megállapodásról szóló dokumentumot. Így törvényességi óvás külön foglalkozik az 1956 novemberében kötött megállapodással, amire – mint ismeretes – Szilágyi József is hivatkozott az előzetes letartóztatása alatt. Szilágyi József álláspontja megerősítésre került, mivel a legfőbb ügyész szerint a dokumentumból egyértelműen kiderül, hogy a Kádár-kormány írásbeli biztosítékot tett. A biztosíték garantálja, hogy a Jugoszláv Nagykövetségen tartózkodó személyek 1956. november 4-ét megelőző tevékenységéért semmilyen megtorló intézkedésre nem fog sor kerülni. Mindez kimeríti az 1950. évi II. törvény 7. §-a szerinti büntethetőséget kizáró okot.

1989. július 6-án került sor a legfőbb ügyész által benyújtott törvényességi óvással kapcsolatos legfelsőbb bírósági határozat kihirdetésére. A tárgyaláson Kopácsi Sándor és Vásárhelyi Miklós nem jelent meg. Dr. Szilbereki Jenő a Legfelsőbb Bíróság elnöke kihirdette a törvényességi óvással kapcsolatos határozatot. A Legfelsőbb Bíróság döntése szerint Nagy Imrét és társait a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa ártatlanul ítélte halálra, ezért az ítéleteket hatályon kívül kell helyezni.

V. A semmisségi törvények

Az 1989. évi események alakulásában és a rendszer

stabilitásában fontos szerepet kaptak a rendszerváltás évében és az azt követő években elfogadott jogszabályok:

1. Az 1989. évi XXXVI. törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról, az ún. „első semmisségi törvény”. Az 1989. évi törvényt még a régi felállású MSZMP Országgyűlés fogadta el. A törvény általános indokolásában szereplő mondat „1956-os események valóságú, mai értékrendünk szerinti értékelése, és ennek magas szintű jogszabályban való nyilvánkoztatása az egyik állomás a közmegegyezés és társadalmi megbékéléshez vezető úton”.²⁸ már lényegesnek tartja az 1956-os események átgondolását. Az általános indokolásban immár két helyen is előfordul a „népfelkelés” kifejezés. A törvény legfontosabb szakaszai: „1. §. Az 1956. október 23. és 1963. április 4. között, a népfelkeléssel összefüggésben elkövetett politikai bűncselekmény, valamint ezzel bűnhalmazatban – a harci cselekmények során – elkövetett emberölés, rablás, közveszély okozás vagy személy elleni erőszak miatti elítélések semmisnek tekintendők.”²⁹ Az első szakasz miniszteri indokolásából kiderül, hogy a semmisnek tekintés háromféleképpen valósulhat meg: egyrészt jogi, másrészt politikai, harmadrészt erkölcsi rehabilitálással. „2. §. A Legfelsőbb Bíróság – a legfőbb ügyész indítványára, illetve az elítélt vagy hozzátartozója kérelmére – semmisnek nyilvánítja az 1. §-ban meghatározott időhatáron belül, a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között elkövetett köztörvényes bűncselekmény miatti elítélést.”³⁰

2. Az 1990. évi XXVI. törvény³¹ az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról, az ún. „második semmisségi törvény”. Az első semmisségi törvényhez képest a második már átlépi azokat a határokat, amire az első még nem volt képes. A törvény preambuluma a következőket fogalmazza meg: „Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően a Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom – megfosztva az országot függetlenségétől, megcsúfolva az emberiséget, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százezreitől vette el a szabadságukat, sokuktól az életüket is. A börtönökből és internáló táborokból szabadultak számkivetettként éltek saját hazájukban. A törvénytelenül elítéltek ügyeiben gyakorolt közkegyelmi elhatározások alkalmatlanok voltak a sérelmek orvoslására, mert az el nem követt bűnök nem bocsáthatók meg.”³²

3. Az 1990. évi XXVIII. törvény az 1956 októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról. Az 1990. tavaszán megtartott országgyűlési választások után a megalakuló Országgyűlés első ülésén megalkotta az összesen két szakaszból álló törvényt, ami rövidsége ellenére egy antidemokratikus rendszer végső felszámolásához adta meg a jogi, politikai, társadalmi ala-

forradalmi erők a magyar októberi eseményekben című kiadvány V. kötete]

Folyóiratok és tanulmányok

Bihari Mihály: Az átmenet magyar útja. A magyarországi rendszerváltás. Összefoglaló értékelés. Rubicon 2004/4-5. szám, XV. évfolyam, 143-144. sz. 4-14. o.

Glatz Ferenc: 1956. november-december krónikája. História 2006/10. szám, XXVIII. évfolyam 10. sz. 31-33. o.

Eörsi László: Perek, bíróságok, ítéletek. História 2006/10. sz. XXVIII. évfolyam 10. sz. 40-44. o.

Horváth Csaba: 1956 értékelése a magyar történet- illetve politikatudományban 1989-ig. In: Tanulmányok Az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára (szerkesztette: Ádám Antal-Cseresnyés Ferenc-Kajtár István), kiadta a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs 2006. 141-187. o.

Juhász József: Jugoszlávia és a magyar '56. História 2006/10. szám, XXVIII. évfolyam 10. sz. 6-8. o.

Körösi Zsuzsanna-Molnár Adrienne: Remény, bizonytalanság, megtorlás. Rubicon 1998/4-5. sz. IX. évfolyam 78-79. sz. Melléklet I-III. o.

Lengyel László: A kádárizmus alkonya. Rubicon 2000/7-8. sz. XI. évfolyam, 101-102. szám, főszerkesztő: Rácz Sándor, 63-69. o.

Litván György: A Nagy Imre-per politikai háttere. Rubicon 1998/4-5. szám, IX. évfolyam 78-79. sz. 67-76. o.

Mikó Zsuzsanna: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészségi szervezete, 1956-1961. Történelmi Szemle, 2006/1-2. sz. 121-169. o.

Németh József: Egyetemek és egyetemisták 1956-ban. História, 2006/8-9. sz. XXVIII. évfolyam 8-9. sz. 26-29. o.

Rainer M. János: A Kádár-rendszer alkonya. Rubicon 1998/1. sz. IX. évfolyam, 75. sz. 34-40. o.

Rainer M. János: A Nagy Imre-per halottjai. História 2004/10. sz. XXVI. évfolyam, 10. sz. 33-35. o.

Rainer M. János: Nagy Imre Melléklet. História 2004/1. sz. XXVI. évfolyam 1. sz. I-VIII. o.

Rainer M. János: Restauráció és megtorlás. História 2006/10. sz. XXVIII. évfolyam 10. sz. 33-36. o.

Ripp Zoltán: A nemzeti kommunizmus kalózzlobogója alatt. Jugoszlávia és a magyar '56. Rubicon 2002/11-12. sz. XIII. évfolyam, 125-126. sz. 60-66. o.

Ripp Zoltán: Restauráció és reformpolitika – A Kádár-korszak első évei. Rubicon 1998/1. sz. IX. évfolyam, 75. sz. 6-12. o.

Sipos Levente: A snagovi foglyok. Élet a tó partján. Rubicon 2002/11-12. sz. XIII. évfolyam, 125-126. sz. 66-72. o.

Sipos Péter: Gyászszertartás Budapesten. História 2006/8-9. sz. XXVIII. évfolyam 8-9. sz. 11-14. o.

Szakolczai Attila: 1956. október 28. A politikai megoldás szüksége és lehetősége. Rubicon 2002/11-12. sz. XIII. évfolyam, 125-126. sz. 54-61. o.

Elektronikus forrás

1989. évi XXXVI. tv. az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról, Indokolással. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

1990. évi XXVIII. tv. az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

1992. évi XI. tv. az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról, Indokolással. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

2000. évi CXXX. tv. az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról, Indokolással. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

www.mkogy.hu – A Magyar Köztársaság Országgyűlésének hivatalos honlapja

Jegyzetek

¹ Javorniczky István: „Eljő az a nagy, szép idő...” Héttorony Kiadó, 1990. 65-66. o.

² Javorniczky István: i. m. 96. o.

³ Javorniczky István: i. m. 96. o.

⁴ Javorniczky István: i. m. 113. o.

⁵ Javorniczky István: i. m. 125. o.

⁶ Javorniczky István: i. m. 127-129. o.

⁷ Javorniczky István: i. m. 142. o.

⁸ Javorniczky István: i. m. 144. o.

⁹ Javorniczky István: i. m. 149. o.

¹⁰ Javorniczky István: i. m. 157. o.

¹¹ Javorniczky István: i. m. 157. o.

¹² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi törvényerejű rendelete a népbírósági tanácsról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. A Büntető perrendtartás (összeállította és magyarázatokat írta: Dr. Molnár László és munkaközössége), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1957. 796. o.

¹³ Javorniczky István: i. m. 160. o.

¹⁴ Javorniczky István: i. m. 161. o.

¹⁵ Javorniczky István: i. m. 165. o.

¹⁶ Javorniczky István: i. m. 165. o.

¹⁷ Javorniczky István: i. m. 166. o.

¹⁸ Javorniczky István: i. m. 166. o.

¹⁹ Javorniczky István: i. m. 1990. 166. o.

²⁰ Az igazság a Nagy Imre-ügyben. Az Európai Petőfi Kör Kiadása, London 1959. 51. o.

²¹ Javorniczky István: i. m. 174. o.

²² A Büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvénynek az 1954. évi I. törvénnyel és az 1957. évi 8. törvényerejű rendelettel módosított és egységes szerkezetbe foglalt szövege. A Büntető perrendtartás (összeállította és a magyarázatokat írta: Dr. Molnár László és munkaközössége), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1957. 561-562. o.

²³ Javorniczky István: i. m. 177. o.

²⁴ Remény, bizonytalanság, megtorlás. Rubicon 1998/4-5. szám, Melléklet, Rubicon-Ház Bt. Budapest 1998. I-III. o.

²⁵ Az 1957. évi 25. számú törvényerejű rendelet (a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról) alapján.

²⁶ Magyar Nemzet LII. évfolyam 134. sz., Népszava 117. évfolyam 135. sz., Népszabadság XLVII. évfolyam 134. sz.

²⁷ Magyar Hírlap, 22. évfolyam 134. sz. 1989. június 10.

²⁸ 1989. évi XXXVI. tv. az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról, Indokolással. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1. o.

²⁹ 1989. évi XXXVI. tv. az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról, Indokolással. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 3. o.

³⁰ 1989. évi XXXVI. tv. az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról, Indokolással. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 4. o.

³¹ A törvény 1990. március 14-én lett elfogadva és március 31-én került kihirdetésre.

³² Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945-1989. Zrínyi Kiadó, Kalocsa 1993. 54. o.

³³ 1990. évi XXVIII. tv. az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról. Complex Jotár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

³⁴ 1992. évi XI. tv. az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elíté-

Javorniczky István: „Eljő az a nagy, szép idő...” Héttorony Kiadó, 1990

Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989. Zrínyi Kiadó, Kalocsa 1993. 23–54. o.

Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála. Bibliotéka Kiadó, Kaposvár 1989. 321–389. o.

Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése, kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, Szikra Lap Nyomda, Budapest 1958. [Ellen-

lések semmissé nyilvánításáról, Indokolással. Complex Jogtár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

³⁵ 2000. évi CXXX. tv. az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni lezámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról, Indokolással Complex Jogtár Plusz, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

³⁶ A megsemmisítendő törvényerejű rendeletek: 1956. évi 28. tvr. – 1956. évi 32. tvr. a rögtönbíráskodásról, 1957. évi. 4.

interest, and/or in systems where the admissibility of the action is made conditional upon a demonstration that the interest is sufficiently 'individualized', i.e. specific to the individual applicant rather than common to an open category of persons of which the litigant is a member.¹¹ However, the Sixth Community Environment Action Programme¹² encourages more effective implementation and application of Community legislation on environmental protection, including the enforcement of Community rules and taking of action against breaching of Community environmental legislation. This solution could enhance respect for environmental law and could reduce the enforcement deficit also with regard to environmental law.

2. The question of locus standi under Article 230(4)¹³

Private parties may seek judicial review under Article 230(4) EC (ex Article 177 EC), i.e. the annulment of a decision taken by a Community decision.¹⁴ Under this Article of the EC Treaty 'any natural or legal person may ... institute proceedings against a decision addressed to that person or against a decision which, although in the form of regulation or a decision addressed to another person, is of direct and individual concern to the former'.¹⁵

The meaning of 'direct and individual concern' was clarified by the European Court of Justice (hereinafter ECJ) in the case of *Plaumann & Co. v Commission*,¹⁶ and has been settled in the subsequent case-law. The Court concluded that individual applicants are concerned by a decision, if that decision affects them 'by reason of certain attributes which are peculiar to them, or by reason of factual circumstances, which differentiate them from all other persons and thereby distinguishes them individually just as in the case of the person addressed'.¹⁷ This narrow approach taken by the ECJ to the interpretation of Article 230(4) has been widely criticised for being too restrictive, and the issue of the relaxation in the definition of 'direct and individual concern' for non-privileged applicants has been subject of much academic debate for many years.¹⁸ Among others, the Court's own Advocates-General have argued in favour of a broader definition of the citizen's access to judicial review under Article 230(4).¹⁹ Although the EU judicial system has been substantially reformed several times, Article 230(4) had been left untouched, which is likely to reflect a lack of consensus among the Member States on the standing issue.²⁰

'Direct concern' requires that the Community

measure directly affects the legal situation of the litigant, and leaves no discretion to those who have the task implementing it. The requirement of 'individual concern' constitutes the largest obstacle for private parties, and the 'individual concern test' is especially hard to pass for environmental NGOs. Protection of the environment is not of individual concern, but concerns all of us. The question of standing, especially in the field of the environment where private interests in the conventional sense may not be at risk, has long proved a problem.

a) The Greenpeace Case

In *Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) v Commission*,²¹ the ECJ applied the direct and individual concern test to an environmental NGO. Greenpeace, together with two other environmental NGOs and several individuals, lodged a complaint under Article 230(4) for the annulment of the decision of the Commission to grant Spain financial assistance concerning the construction of two power stations in the Canary Islands by Unión Eléctrica de Canarias SA ("Unelco"). Two of the applicants in the case informed the Commission by letter in December 1991 that the building of the power stations was started without undertaking an *environmental impact study*, as required by Council Directive 85/337/EEC.²² Subsequently, several NGOs and other applicants contacted the Commission and instituted domestic proceedings against the project. The applicants further requested that the Court order the Commission to release the documents relating to the funding. The request was rejected. The applicants brought an action before the Court of First Instance (hereinafter CFI) seeking annulment of the decision of the Commission to disburse funds to the Spanish Government in reimbursement of expenses incurred in the construction of the power stations.²³ Several arguments were put forth, but the matter centred on the plea of *inadmissibility* raised by the Commission and whether the applicants were directly and individually concerned by the challenged decision.²⁴

The CFI, citing the ECJ's *Plaumann*-jurisprudence, held the action inadmissible on the ground that even if the individual applicants were to suffer the damage to their health they alleged, they had failed to demonstrate being individually and directly concerned by the Commission decision. The applicants were affected only in their *objective status* as residents on the islands. Since any other resident of the Canary Islands would suffer similar or identical damage, the applicants had failed to show that the challenged decision affected them by reason of certain attributes which are peculiar to them, or by reason of factual

Attila Pánovics
senior lecturer

The 'Paraquat' Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?

1. Introduction

In recent decades it has become a matter of common sense that protection of the environment and of natural resources represents a fundamental societal need. Environmental protection is a diffuse interest on behalf of which individuals are not always in a position to act. Non-governmental organisations (hereinafter NGOs¹) promoting environmental protection should therefore also be given the opportunity to ask the competent authority to take action. NGOs can thus, for instance, also pursue the objective of protecting against impairment of natural resources not owned by any particular person. Moreover, NGOs acting in the public interest, such as in relation to the environment, contribute to increasing public awareness and improving participation by stakeholders. Agenda 21 stated that 'one of the fundamental prerequisites for the achievement of sustainable development is broad public participation in decision-making'.²

The environmental provisions of the EC Treaty do not mention European environmental NGOs, though they are essential to co-ordinate and channel to the Community institutions information and views on the new and emerging perspectives, such as on nature protection and transboundary environmental problems, which cannot be, or are not being, fully dealt with at the Member State or subordinate level.³ NGOs participate in expert groups, in preparatory and implementation committees of the Community institutions, providing important input to Community policies, programmes and initiatives.

Environmental groups were slow to appreciate the implications of the evolving Community environmental policy because the European integration has been viewed with scepticism by many within the environmental movement.⁴ Partnership between the European Commission and the NGOs has expanded since 1974, when the *European Environmental Bureau* (EEB) was founded. This Bureau is a federation of environmental citizens' organisations which aims

to involve its membership in relevant EU decision-making. From 1985 it was gradually accompanied in Brussels by offices set up by European and international organisations (whose members were partially involved in the EEB directly as well).⁵ In combination with the EEB these organisations initially became known as the 'gang of four'. Greater coordination of the environmental lobby was gradually expanded with the participation of six further specialist networks. At the moment, the *Green 10* consists of the ten leading environmental NGOs active at EU level. These organisations are significantly understaffed and under-resourced, and face a number of structural and logistical problems in Brussels.⁶

In the early period of Community policy making their scientific expertise was vital both in providing the Commission with critical scientific views and the public with the necessary information to understand environmental problems.⁷ Now the common perception both inside and outside the Commission is that the technical expertise of NGOs does not measure up to that of industrial groups, and that they lack the ability to discuss the costs and benefits of policy options in real terms. They are good at offering criticism, but not so good at offering constructive alternative suggestions.⁸

The environmental groups have established formal and informal relations within the national arena and also at the EU level, although the informal connections at the EU level are probably more important in terms of influencing EU environmental policy outcomes.⁹ Much of the contact by the environmentalists with the European Commission and the European Parliament was designed to influence policy and give valuable political support to the EU-level policy-makers. Subsequently, during the implementation phase, environmental NGOs have supplied information about implementation deficits at the national level to the Commission that has equipped it with necessary evidence with which to take legal action in the ECJ against those Member States that had failed to implement fully or properly the Community legislation.

Environmental NGOs are considered to play the role of an effective "watchdog", but they often lack the means to truly fulfil the function of the protectors of collective interest in environmental protection.¹⁰ There are strong arguments in favour of their possibility for direct legal action against polluters, and against also certain illegal acts of the Community institutions risk being left unremedied if associations are not accorded *locus standi* in order to seek their judicial review. This is the case, in particular, with respect to violations which concern large and diffuse

of the Common Agricultural Policy.³⁶

b) The Aarhus Regulation

Adoption of the *Aarhus Convention* in 1998 marked a milestone in the development of environmental rights of the public.³⁷ The Convention establishes a number of procedural rights of individuals and their associations with regard to the environment. The European Commission signed the Convention on behalf of the Community with a view to its ratification. This, however, required changes to Community legislation. In 2003 two *Aarhus-related* directives addressed the first³⁸ and second³⁹ 'pillar' of the Convention. At the end of 2003, a special "Aarhus package" was adopted, consisting of a draft regulation on the application of the Convention to Community institutions,⁴⁰ a draft decision to ratify the Convention,⁴¹ and a draft directive on access to justice.⁴²

The Aarhus Convention allows for specific requirements that NGOs have to meet in order to obtain the right of access to be retained or introduced by providing that the "public concerned" is to be understood as including "non-governmental organisations promoting environmental protection and meeting any requirements under national law" (Article 2 (5)).⁴³ However, the Convention also requires that the procedures created provide *adequate and effective remedies*, and be fair, equitable and timely (Article 9(4)).

Under Article 9(3) of the Convention NGOs have the right not only to challenge acts and omissions by public authorities which contravene environmental law, but also acts or omissions of private persons that do so. According to the Implementation Guide to the Convention, Article 9(3) has been introduced to give citizens standing to go to court or another review body to enforce environmental law.⁴⁴ Such access is to be provided to members of the public "where they meet the criteria, if any, laid down in ... national law." In other words, the issue of standing is primarily determined at national level, as is the question of whether the procedures are judicial or administrative.⁴⁵

The Aarhus Convention makes Community institutions subject to obligations concerning its three pillars. On 6 September 2006 the European Parliament and the Council adopted *Regulation 1367/2006* on the applications of the provisions of the Aarhus Convention to Community institutions and bodies.⁴⁶ As the provisions of the Aarhus Regulation have to be in consistent with the EC Treaty, the Regulation addresses only acts and omissions by public authorities.⁴⁷ Administrative act is defined in Article 2(1)(g) of the Regulation as any measure of individual scope under environmental law, taken by a Community

institution or body, and having legally binding and external effects. The definition of administrative omission encompasses any failure of a Community institution or body to adopt an administrative act as defined in Article 2(1)(g).

The Regulation introduces a *preliminary procedure* in Article 10, which allows any NGO meeting the criteria set out in Article 11 to make a request for internal review to the Community institution or body that has adopted an administrative act under environmental law. Internal review is a necessary step for the NGO to be entitled to access to justice. The criteria for entitlement at Community level are the following:

- 1) it is an independent non-profit-making legal person in accordance with a Member State's national law and practice;
- 2) it has the primary stated objective of promoting environmental protection in the context of environmental law;
- 3) it has existed for more than two years and is actively pursuing its objective;
- 4) the subject matter in respect of which the request for internal review is made is covered by its objective and activities.⁴⁸

The new Aarhus Regulation do not represent a major improvement with regard to public interest rights in environmental matters. Environmental protection organisations which meet those objective criteria have no standing for the purposes of the fourth paragraph of Article 230 EC, because the principles governing the *hierarchy of norms*⁴⁹ preclude secondary legislation from conferring standing on individuals who do not meet the requirements of that Article. NGOs may institute proceeding before the ECJ only *in accordance with the relevant provisions of the EC Treaty*.⁵⁰ This provision still requires that the applicant must be "directly and individually concerned" by the decision.

3. The regulation of paraquat in the EC

Paraquat is an active ingredient which is a component of one of the three most widely used crop protection products in the world. Its herbicidal properties were discovered by ICI (a legacy company of Syngenta) in 1955 and it was introduced to world markets in 1962 under the brand name GRAMOXONE®. It is used to control annual and perennial weeds in a wide variety of crops. The key characteristics that distinguish paraquat from other active ingredients used in plant protection products are:

circumstances, which were capable of differentiating them from all other persons. As for Greenpeace and other NGOs, according to case-law, an association was not entitled to bring an action for annulment *where its members could not do so individually*.²⁵ The role played by Greenpeace in the procedure which led to the adoption of the contested act did not constitute special circumstances since the Commission had not initiated any procedure in which Greenpeace participated prior to the adoption of the contested action.

The question whether the Commission decision was in fact a reviewable decision in the sense of Article 230 was left unanswered. The substantive issue remained also unresolved – there was a failure to conduct an environmental impact assessment before the Commission funding was paid and this procedural impropriety was not judicially reviewed.²⁶ Moreover, the Court's decision seems to endorse the paradoxical situation by which the more people adversely affected by breaches of Community law by Community institutions, the less chance they have of being heard.²⁷

Greenpeace and the other applicants appealed from the CFI's order alleging that the approach adopted by the CFI created a *legal vacuum* in ensuring compliance with Community environmental legislation, since in this area the interests were common and shared by their very nature. The rights relating to those interests were also liable to be held by a potentially large number of individuals so that there could never be a closed class of applicants satisfying the criteria adopted by the CFI.²⁸ The appellants further argued that environmental protection was one of the Community's essential objectives in accordance with earlier judgments and submitted that Community environmental legislation could create rights and obligations for individuals. According to the appellants, environmental associations should be recognised as having *locus standi* where their objectives concerned chiefly environmental protection and one or more of their members were individually concerned by the contested Community decision, but also where their primary objective was environmental protection and they could demonstrate a specific interest in the question at issue.

The ECJ held first that the interpretation of Article 230(4) EC that the CFI had applied in concluding that the appellants did not have *locus standi* was in accordance with the settled case-law of the ECJ.²⁹ As regards the appellants' argument that application of the Court's case-law would mean that the rights which they derive from Directive 85/337 would have no effective judicial protection at all, the ECJ noted that:

"Greenpeace brought proceedings before the na-

tional courts ... Although the subject-matter of those proceedings and of the action before the Court of First Instance is different, both actions are based on the same rights afforded to individuals by Directive 85/337, so that in the circumstances of the present case those rights are fully protected by the national courts which may, if need be, refer a question to this Court for a preliminary ruling under Article 234 EC".³⁰

The ECJ's judgment was based on the view that Community measures of general application should have in principle been challenged by individuals through proceedings before *national courts*, and that individual applicants are granted effective judicial protection against unlawful measures because the national court may request a preliminary ruling on the validity of Community measures from the ECJ. The fact that the subject-matter of proceedings before a national court and that of an action before the CFI are different does not change matters in so far as both proceedings are based on rights derived by individuals from a superior rule of Community law.³¹ Indeed, it does not seem unreasonable to ask individuals who argue that they suffered damage as a consequence of EC legislation, first to go before a national court, but this division between national and European courts presupposes that the procedure under Article 234 (ex Article 177) EC Treaty works effectively.³²

In summary, as far as the *locus standi* of Greenpeace was concerned, the ECJ upheld the view of the CFI that an association formed for the protection of collective interests of a category of persons could not be considered to be individually concerned, for the purposes of Article 230(4). The attempt of Greenpeace to have the requirements of the EC Treaty less strictly interpreted in environmental cases was rejected. The European Courts heard none of the environmental evidence and instead threw out the case on the basis that the applicants had no standing. By not granting standing to Greenpeace to challenge a Commission decision to disburse funding despite an infringement of Directive 85/337, the ECJ lost a valuable opportunity to bring EC law up to date and into line with practice in the Member States.³³ It has been suggested that the reluctance on the part of the European Courts to revise criteria for *locus standi* under Article 230(4), as determined in the *Plaumann* and subsequent cases, was partly due to a fear of *being flooded with appeals*.³⁴

It should also be said that the ECJ itself has not been consistent in its approach towards standing, at least, in the non-environmental field. A slightly less restrictive approach is apparent in the fields of competition law and anti-dumping,³⁵ and a rather more liberal approach has been adopted in the field

4. Case T-94/04 EEB and Others v Commission⁶²

Shortly after the approval of paraquat for use throughout the European Community, an action against the European Commission was brought before the CFI on 27 February 2004 by the European Environmental Bureau (EEB), Pesticides Action Network Europe (PAN-Europe), the International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers's Association (IUF),⁶³ the European Federation of Trade Unions in the Food Agricultural and Tourism Sectors and Allied Branches (EFFAT), Stichting Natuur en Milieu,⁶⁴ and Svenska Naturskyddsforeningen (Swedish Society for Nature Conservation). The applicants requested the Court to annul Directive 2003/112 and order the Commission to pay the costs of the proceedings.

The Commission, supported by Syngenta Ltd, denied that the applicants were directly and individually concerned by the contested act, and held the application to be manifestly *inadmissible* because of the legislative nature of the directive in question.⁶⁵ The CFI noted that the Commission was incorrect in maintaining that a legislative act cannot be challenged through an action for annulment brought by individuals. In principle, it is possible that an applicant may be directly and individually concerned by a directive if it can prove that it has a right which the Community institutions should have taken into account when they adopted the directive. This is because the mere existence of such a right means that its holder should be afforded legal protection.⁶⁶

As to the requirement of being *individually* affected, the applicants claimed first that they were particularly affected by the directive because the activities consisted in defending the higher interests (i.e. environmental protection and public health) which were at stake in the case. Second, they claimed that the EEB and EFFAT had special advisory status with Community institutions, and the others had identical status with national and supranational authorities. Some of them had requested the Commission not to include paraquat in Annex I to Directive 91/414. Third, they pointed out that Natuur en Milieu and Svenska Naturskyddsforeningen were regarded as being directly and individually concerned by breaches of legal rules protecting environmental and wildlife interest under national laws. Fourth, they referred to the principle of effective judicial protection, the principle of equality of arms and the Aarhus Regulation Proposal⁶⁷ as well. They stated that the annulment of Directive 2003/112 would have pre-

vented triggering a myriad of complex, lengthy and costly authorisation procedures in various Member States. They would have had to monitor possible submissions of applications for authorisation, intervene in all national procedures, study the legal system of the Member States and bring proceedings before the competent national courts.

The CFI examined whether the applicants who, as in the present case, were not the addressees of an act could be individually concerned by a legislative act. In case C-50/00 P, the ECJ explicitly argued that "according to the system of judicial review of legality established by the Treaty, a natural or legal person can bring an action challenging a regulation only if it is concerned both directly and individually" and that a broader "interpretation cannot have the effect of setting aside the condition in question, expressly laid down in the Treaty, without going beyond the jurisdiction conferred by the Treaty on the Community Courts." To be individually concerned, the applicants had to be affected by the legislative act by reason of certain attributes peculiar to them, or by reason of a factual situation which differentiated them from all other persons in relation to the contested act.⁶⁸

The CFI first stated that the applicants did not specify how the directive entailed a setback for protection of the environment and workers' health, nor did they provide any concrete evidence the allegation of serious adverse effect on the property rights of one of them. The contested act affected them only in their *objective capacity* as entities active in the protection of the environment or public health, or even as holders of property rights, in the same manner as any other person in the same situation.⁶⁹ The alleged serious effects the contested act had on the applicants' interests and property right did not establish that they were individually concerned.

Second, the fact that a person participated, in one way or another, in the process leading to the adoption of a Community act did not distinguish him individually in relation to the act in question unless the relevant Community legislation had laid down *specific procedural guarantees* for such a person.⁷⁰ Therefore an advisory status, for example, did not support the finding that an NGO was individually concerned by a Community act.

Third, the Court repeated that the standing conferred on NGOs in some of the legal systems of the Member States was irrelevant for the purposes of determining whether they had standing to bring an action for annulment of a Community act pursuant to the fourth paragraph of Article 230 EC.⁷¹

Fourth, the Court emphasized that "the right to effective judicial protection is one of the general principles of law stemming from the constitutional traditions

- it is non-selective, which means it kills a wide range of annual grass and broad-leaved weeds and the tops of established perennial weeds;
- it is very fast-acting;
- it is rain-fast within minutes of application;
- it becomes biologically inactive upon contact with soil.⁵¹

Interfering in photosynthesis, paraquat desiccates the green parts of all plants with which it comes into contact. However it was the realization that paraquat could replace time- and labour-intensive ploughing methods, which led in the 1960s and 1970s to an extension of research around the world on a scale unprecedented for a single agricultural chemical and to a “revolution” in the preparation of land for crops. It has been used on more than 50 varieties of crops in more than 120 countries and marketed in the form of a herbicide for some 60 years.

This active substance has been criticised for its adverse impacts on workers and farmers since the 1960s. It has already been banned in 13 countries, including Austria, Denmark, Finland and Sweden.

Article 4 of *Council Directive 91/414/EEC* of 15 July 1991 concerning the placing of plant protection products on the market⁵² lays down the conditions and general procedure applicable to the granting, review and withdrawal of authorisations of plant protection products by the Member States. *Annex I* to this Directive contains the list of substances that can be authorised for use in plant protection products in the Community. The conditions required for the purposes of including active substances in Annex I are laid down in Article 5. Inclusion is possible only if, in the light of *current scientific and technical knowledge*, it may be expected that plant protection products containing the active substance in question will fulfil certain conditions relating to lack of harmful effects for human and animal health and for the environment.

Article 8(2) of Directive 91/414 provides Member States may, for a provisional period, authorise the placing on the market in their territory of plant protection products containing active substances not listed in Annex I. These substances, which were already on the market on 25 July 1993, are examined gradually as part of a programme of work by the Commission. In 1993, a number of paraquat producers, including Zeneca Agrochemicals (now: Syngenta Ltd) as the notifier, notified the European Commission of their wish to have paraquat included in Annex I. Point 83 of Annex I to Regulation No 3600/92⁵³ refers paraquat as one of the substances coming under the first phase of the Commission's work programme to in Article 8(2) of Directive 94/414.

Commission Regulation (EC) No 933/94⁵⁴ laying

down the active substances of plant protection products and designating the *rapporteur Member States* for the implementation of Regulation No 3600/92 designated the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland as the *rapporteur Member State* that must assess the active substance and send the Commission a report of its assessment of the dossier, including a recommendation to include the active substance in Annex I or to take negative measures against it (i.e. the removal of the substance from the market).⁵⁵ The Commission specified furthermore the deadline for the notifiers with regard to the submission to the *rapporteur Member State* of the dossier required under Article 6(2) of Regulation No 3600/92, as well as for other parties with regard to further technical and scientific information. This deadline was 31 October 1995.

The UK submitted the relevant assessment report and recommendations to the Commission on 31 October 1996 in accordance with Article 7(1)(c) of Regulation No 3600/92, including a recommendation concerning the possible inclusion of paraquat in Annex I of the Directive. The Commission organised an intensive consultation of technical experts from a certain number of Member States, and circulated the full report, for comments and further clarification, to Member States and Syngenta (the main data submitter) on 30 July 1997. The report and further information were reviewed by the Member States and the Commission within the *Standing Committee on the Food Chain and Animal Health*,⁵⁶ and were also submitted to the *Scientific Committee for Plants*. The final discussion in the Standing Committee's working group took place at meetings between June 2000 and July 2003.

On 12 June 2003, the European Environmental Bureau (EEB),⁵⁷ Pesticides Action Network Europe (PAN-Europe)⁵⁸ and Svenska Naturskyddsföreningen (Swedish Society for Nature Conservation)⁵⁹ called on the European Ministers for the Environment and the Commission not to include paraquat in Annex I to Directive 91/414. Moreover, on 25 September 2003 the European Federation of Trade Unions in the Food Agricultural and Tourism Sectors and Allied Branches (EFFAT)⁶⁰ made the same request to the members of the Community institutions. The Commission's Standing Committee on the Food Chain and Animal Health voted in October 2003 to include paraquat in the list of authorised pesticides, despite a fierce lobbying campaign by NGOs to ban it. On 1 December 2003 the Commission adopted *Directive 2003/112/EC*⁶¹ including paraquat in Annex I as an authorised substance, subject to certain conditions.

stance, despite use under the proposed conditions. Accordingly, the Community requirements, which prohibited any exposure higher than the acceptable operator exposure level, had not been satisfied. Consequently, Directive 2003/112 failed to satisfy the requirement of protection of human health.

Moreover, given that the abovementioned French study had played an important role in the Commission's decision to include paraquat in Annex I to Directive 91/414, that study's conclusion advising against uses requiring the use of treatment with a knapsack drop duster was a *serious indication* which reasonably supported doubts as to the innocuousness of paraquat during such use.

The CFI further noted that the Commission alleged that it had based its assessment that paraquat had not had harmful effects on animal health on the assessment of 14 types of use envisaged by the notifier. However, in order to assess the effects of paraquat on the health of hares and birds embryos, only two areas of use had been assessed, namely the use of paraquat in stubble fields in respect of hares and the use of paraquat in alfalfa fields in the autumn and winter in respect of birds. The Commission had not stated any reason why it had not been necessary to assess the 12 *other types of use*. The CFI accordingly found that the Commission had not conducted a sufficient assessment of the file on this point.

Finally, the CFI found that the Commission had relied on a file which had not made it possible to establish to the requisite legal standard that the measures identified by it as likely to reduce *the risks for hares* had been effective or appropriate for reducing those risks.⁸¹

Since Directive 2003/112 is annulled, paraquat does not figure in Annex I to Directive 91/414 anymore and thus cannot be placed on the market based on national authorisations. The consequence is that Member States must urgently – if not immediately – *revoke their authorisations*, since these have no longer any legal basis in Directive 2003/112.⁸² The Commission has asked the Member States to cancel all authorisations for paraquat and to apply a termination period for existing stocks of one year maximum.

6. Conclusion

Environmental protection is consistently rated by citizens as an area in which the European Union should be active, and widely considered to be one of the EU's most successful policies. The EU's growth of significant competence in this policy area since the 1970s should be of help in addressing its legitimacy

problem. Environment policy focuses on *participation*, helping present the EU as 'more than a market' and building participatory in the NGO sector.⁸³

Over the past 30 years, the EU has made great strides in reducing many forms of pollution. The successful environmental policies have largely concentrated on easily visible point sources. Therefore major challenges remain for the future. Significant progress is likely to take several decades of coherent, long-term yet flexible policy-making that has the broad support of citizens. Effective policies will also need to encourage behavioural changes amongst Europe's consumers as well as to focus, in particular, the transport, energy and agricultural sectors on less environmentally damaging activities.⁸⁴ Strong evidence is lacking, but less use of hazardous pesticides can help preserve the land as a productive resource and as a reservoir for biodiversity, and reduce our exposure to pollutants.

In the recent case a Member State was not inhibited by the standing rules and could make a challenge. The environment protection organisations' actions in the public interest were not admissible. Without the existing political will of the Kingdom of Sweden the environment, human and animal health *would not have been protected* by the judicial system set up under the EC Treaty.

By the way, the judgment in case C-229/04 is thought to be the first time when ECJ has annulled a pesticide approval decision under Directive 91/414. Contrary to its common practice, the Court on this occasion has not allowed the 2003 Directive to continue in effect to give the Commission the opportunity to address the issues raised by the Court. The unprecedented action of Sweden in regard to paraquat may start to undermine the whole permitting system of pesticides.⁸⁵ As a consequence, competent national authorities suspended the sale and use of pesticides containing paraquat or initiated the revocation of existing authorisations with a limited wind-down period.⁸⁶

Environmental concerns are traditionally viewed as an area appropriate for intervention by governments and/or international organisations, but cannot readily be conceived of as a right directly enforceable before the courts in the same way as, for example, the freedom to trade. The EC Treaty rather was constructed under the assumption that the defense of individual interests of producers, traders and competitors would promote the general interest of the Community. Since a very considerable part of environmental legislation in Europe is produced by the EC, and many economical financial and administrative decisions affecting the environment emanate from the EC institutions, there should be

common to the Member States and that right has also been enshrined in Articles 6 and 13 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms".⁷² By Article 230 and Article 241, on the one hand, and Article 234, on the other, the EC Treaty has established a complete system of legal remedies and procedures designed to ensure judicial review of the legality of acts of the institutions, and has entrusted such review to the Community courts. Under that system natural or legal persons cannot directly challenge Community measures of general application, but they are able, depending on the case, either indirectly to plead the invalidity of such acts before the Community courts under Article 241 or to do so before the national courts and ask them to make a reference to the ECJ for a preliminary ruling on validity.⁷³

The CFI rejected the further arguments of the applicants as well, and founded that the applicants were not individually concerned by the contested act. The Court declared the action inadmissible without considering whether the applicants were *directly* concerned by Directive 2003/112. It appears that, in the light of the case law, private persons cannot institute proceedings against *Community directives*. As most Community environmental legislation takes the form of directives, which are addressed to Member States and not individuals, it is not possible for individuals or environmental groups to bring a direct legal challenge in Luxembourg. Nevertheless, the quality of transposition into national legislation and their application at national level are key aspects for successful environmental protection, but there is no EU inspectorate for the environment to check what is happening in practice, so the Commission has only limited possibilities of ensuring proper enforcement.⁷⁴

5. Case T-229/04 Kingdom of Sweden v Commission⁷⁵

On 27 February 2004 also the Kingdom of Sweden brought an action against the Commission. The claims of Sweden were basically the same that of EEB and others in Case T-94/04: annulment of Commission Directive 2003/112 and order of the Commission to pay the costs of the proceedings.

Paraquat has been banned in Sweden since 1983. Like several other Member States, Sweden has in the course of proceedings highlighted the risks of paraquat in communications to the Commission. It submitted a declaration in connection with the vote in the Standing Committee on the Food Chain and

Animal Health, spelling out its view that a decision to authorise paraquat was not in accordance with the *precautionary principle* and that such a decision would result in an *unacceptably low level of protection*.⁷⁶

Sweden, supported by Austria, Denmark and Finland, stated that by adopting the Directive the Commission has disregarded Articles 6 (the principle of integration)⁷⁷ and Article 174⁷⁸ of the EC Treaty, Article 5 of Council Directive 91/414⁷⁹ and Article 7(1) of Commission Regulation No 3600/92.⁸⁰ Moreover, in adopting the Directive the Commission has clearly gone beyond the limits of its discretionary powers in that it has failed to apply the principle of caution when assessing and dealing with the risk posed by paraquat both to *human and animal health*. Its failure to apply the principle of caution has in turn made it impossible to ensure the high level of protection required by the EC Treaty and in the Directive. In disregarding the need for a high level of protection, the Commission must also be considered not to have fulfilled the requirements of environmental protection and the principle of integration laid down in the EC Treaty. The Commission has thus breached Article 6 and 174(2) EC and Article 5 of Directive 91/414. The Commission has also mishandled this matter by failing to have regard for available published data on paraquat and the risks associated with that substance. In so doing it has breached Articles 174(3) EC and Article 5(1) of Directive 91/414 and Article 7(1) of Commission Regulation No 3600/92.

On 11 July 2007 the CFI accepted in part in the applicants' pleas and annulled Directive 2003/112 authorising paraquat as an active plant protection substance. First, the CFI noted that although there were studies on the link between paraquat and Parkinson's disease, that issue had never been referred to by the notifier. Moreover, the Commission's reports had not contained any assessments of the literature relating to possible links between paraquat and *Parkinson's disease*. The statement contained in the Commission's assessment report to the effect that there were no indications of neurotoxicity associated with paraquat therefore followed from a handling of the file which does not satisfy the procedural requirements laid down by the Community rules.

Second, the CFI found that a French study on paraquat *operators' level of exposure*, which had been of some importance in the assessment of the substance, had not been put through an assessment procedure and that that omission constituted a disregard of the applicable procedural provisions.

Third, the CFI noted that in a *Guatemalan study* one of the participating operators had undergone exposure to paraquat equivalent to 118% of the acceptable operator exposure level fixed for that sub-

Vol. 5., p. 354.; Usher, J.: Judicial review of Community acts and the private litigant, In: Angus I. L. Campbell and Meropi Voyatzis (eds.): *Legal Reasoning and Judicial Interpretation of Community Law*, Trenton Publishing, 1996, p. 121; Anthony Arnall: Private Applicants and the Action for Annulment under Article 173 of the EC Treaty, *Common Market Law Review*, Vol. 32. (1995), p. 7.; Nanette Neuwahl: Article 173 Paragraph 4 EC: Past, Present and Possible Future, *European Law Review*, Vol. 21. (1996), p. 17.; Anthony Arnall: Private Applicants and the Action for Annulment since Codorniu, *Common Market Law Review*, Vol. 38. (2001), p. 7.; Albertina Albers-Llorens: The Standing of Private Parties to Challenge Community Measures: Has the European Court Missed the Boat?, *Cambridge Law Journal*, Vol. 62. (2003), p. 72.

¹⁹ For example, the opinion of AG Jacobs (not followed by the ECJ) in Case C-50/00 P (*Unión de Pequeños Agricultores v Council* [2002] ECR I-6677) suggests that an individual should have standing to challenge the validity of a Community act, whether legislative or administrative, provided that he can show that „by reason of the particular circumstances, the measure has, or is liable to have, a substantial adverse effect on his interests.”

²⁰ Marie-Pierre Granger: Towards a Liberalisation of Standing Conditions for Individuals Seeking Judicial Review of Community Acts: *Jégo-Quérel et Cie SA v Commission and Unión de Pequeños Agricultores v Council*, *The Modern Law Review*, Vol. 66. (2003), p. 137.

²¹ Case C-321/95 P *Stichting Greenpeace and others v Commission* [1996], ECR I-1651

²² OJ 1995 L175, p. 40.

²³ Case T-585/93 *Greenpeace and Others v Commission* [1995] ECR-II 2205

²⁴ Commission Decision C (91) 440 concerning financial assistance provided by the European Regional Development Fund for the construction of two power stations in the Canary Islands.

²⁵ *Ibid* at paras 59 et seq.

²⁶ Adam Cygan: Recent Developments in Judicial Review and Article 230 EC, In: *ERA Forum*, Vol. 4. No. 3. (2003), p. 78.

²⁷ Nicole Gérard: Access to Justice on Environmental Matters – a case of Double Standards?, *Journal of Environmental Law*, Vol. 8. No. 1. (1996), p. 152.

²⁸ Case C-321/95 P *Stichting Greenpeace and others v Commission*, *supra* n. 21. at para. 18.

²⁹ *Ibid*. at paras 27 et seq.

³⁰ *Ibid*. at paras 32 et seq.

³¹ *Ibid*. at paras 33-34.

³² Ludwig Krämer: Public Interest Litigation in Environmental Matters before European Courts, *Journal of Environmental Law*, Vol. 8. No. 1. (1996), Oxford University Press, pp. 6-7.

³³ Diana L. Torrens: Locus Standi and Access to Justice under EC Law – Where to go after Greenpeace, *elni Review*, *Environmental Law Network International*, 1/99, p. 15.

³⁴ Paul Joan George Kapteyn & Pieter VerLoren van Themaat: *Introduction to the Law of the European Communities*, 3rd. ed., Kluwer Law International, 1998, pp. 487-488.

³⁵ Richard Macrory: Environmental Citizenship and the Law: Repairing the European Road, *Journal of Environmental Law*, Vol. 8. No. 2 (1996), Oxford University Press, p. 228.

³⁶ See Case C-309/89 *Codorniu v Council* [1994] ECR I-1853

³⁷ The text of the Convention is available at <<http://www.unece.org/env/pp>>. For an overview of EC activities taking place to allow ratification of the Convention by the EC, see <<http://ec.europa.eu/environment/aarhus>>. By Council Decision of 17 February 2005 the EC approved the Convention, see Council Decision 2005/370/EC (OJ 2005 L 124, p. 1.) and <<http://www.unece.org/env/pp/ratification.htm>>.

³⁸ Directive 2003/4/EC of the European Parliament and

the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Directive 90/313/EEC, OJ L 2003 L 41, p. 26.

³⁹ Directive 2003/35/EC of the European Parliament and the Council of 26 May 2003 providing for public participation in respect of drawing up certain plans and programs relating to the environment and amending with regard to public participation and access to justice Directives 85/337/EEC and 96/61/EC, OJ 2003 L 156, p. 17.

⁴⁰ COM (2003) 622

⁴¹ COM (2003) 625

⁴² COM (2003) 624; the chance for the directive to be adopted is rather limited.

⁴³ The distinct role for NGOs is perhaps the most significant innovation of the Convention. See Maria Lee & Carolyn Abbot: The Usual Suspects? Public Participation Under the Aarhus Convention, *The Modern Law Review*, Vol. 66. (2003), p. 86.

⁴⁴ ECE, *The Aarhus Convention. An Implementation Guide*, United Nations, New York and Geneva 2000, p. 130.

⁴⁵ Jeremy Wates: *The Aarhus Convention: A New Instrument Promoting Environmental Democracy*, In: Marie-Claire Cordonier Segger & Judge C. C. Weeramantry (eds.): *Reconciling Economic, Social and Environmental Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2005, pp. 401-402.

⁴⁶ OJ 2006 L 264, p. 13; it shall apply from 28 June 2007.

⁴⁷ The Aarhus Convention defines public authorities in a broad and functional way. For the purpose of the Regulation, 'Community institution or body' means any public institution, body, office or agency, established by, or on the basis of the EC Treaty, except when acting in a judicial or a legislative capacity.

⁴⁸ The Commission is entrusted to adopt the necessary provisions to ensure transparent and consistent application of these criteria.

⁴⁹ See, inter alia, Case C-240/90 *Germany v Commission* [1992] ECR I-5383, para. 42.

⁵⁰ Article 12(1) of the Regulation.

⁵¹ <<http://www.paraquat.com/AboutParaquat/WhatisParaquat/tabid/212/Default.aspx>>

⁵² OJ 1991 L 230, p. 1.

⁵³ Commission Regulation (EEC) No 3600/92 of 11 December 1992 laying down the detailed rules for the implementation of the first stage of the programme of work referred to in Article 8(2) of Council Directive 91/414/EEC concerning the placing of plant protection products on the market, OJ 1992 L 366, p. 10.

⁵⁴ OJ 1994 L 107, p. 8.

⁵⁵ See Articles 6 and 7 of Regulation No 3600/92.

⁵⁶ The Regulatory Committee was established following the adoption of Regulation (EC) 178/2002 of the European Parliament and of the Council (OJ 2002 L 31, p. 1.) which set out general principles and requirements of food law. It has eight sections and its members are representatives of the Member States. The Commission may consult the Committee on a proposal, and the Committee can then deliver an opinion which may allow the measure to be formally adopted by the Commission in accordance with the appropriate procedure.

⁵⁷ EEB is an association under Belgian law, the formal goal of which, according to its statutes, is inter alia to promote the protection and the conservation of the environment within the context of the countries of the EU.

⁵⁸ PAN-Europe is a company under the law of England and Wales, the goal of which is to promote sustainable alternatives to pesticides.

⁵⁹ Swedish Society for Nature Conservation is an association under Swedish law whose goals include mobilising public opinion and influencing decision-making in matters of nature conservation and environmental protection and working towards protection and care of areas of natural interest.

the possibility of a judicial control of whether the environmental requirements, laid down so beautifully in the EC Treaty, are really safeguarded in the individual case.⁸⁷ The scope for natural or legal persons to bring judicial review proceedings under the 'direct and individual concern' test has not kept pace with the ever-expanding scope of EC law which affects individuals.⁸⁸

There is no reason to believe that the Court should scrap its judicial policy and make a volte-face favouring a substantially enlarged access to judicial review under paragraph 4 of Article Article 230.⁸⁹ Although the CFI, in the first *Jégo-Quéré Case*,⁹⁰ tried to change the restrictive attitude of the ECJ, the Court itself made it clear, in its judgment in case *Unión de Pequeños Agricultores v Council*,⁹¹ that any changes should be the result of amending the EC Treaty. There is nevertheless a certain hypocrisy in favouring greater involvement of the citizens in the enforcement of EC environmental law and at the same time refusing a wider access to the Community courts to protect judicially the improvements achieved in this manner.⁹²

Irrespective of the ECJ's willingness to change the direct and individual concern test in general, the Aarhus Convention seems to point to the necessity of a more relaxed approach in environmental matters at least. The Aarhus Regulation could not successfully combine requirements of Article 9(3) of the Convention with Article 230(4) EC, in particular, how to assure that environmental organisations can file lawsuits in the public interest, while not being 'directly and individually concerned'.⁹³ If the ECJ continues to interpret the law in a restrictive manner, revision of the EC Treaty is probably necessary to comply with the Convention.⁹⁴ Such an alteration would certainly be appropriate in order to strengthen environmental protection and enforcement of environmental law Community-wide.

Notes

¹ Civil society plays an important role in giving voice to the concerns of citizens and delivering services that meet people's needs. Civil society or "Third Sector" also includes trade unions and employers' organisations ("social partners"), grass-roots organisations, charities, churches, religious communities, and organisations that lobby on behalf of commercial interests, such as trade or industry associations, but NGOs are generally considered part of civil society.

² James Cameron & Ruth MacKenzie: Access to Environmental Justice and Procedural Rights in International Institutions, In: Alan E. Boyle and Michael R. Anderson (eds.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, Oxford University Press, 1996, p. 151.

³ Despite a rapidly expanding literature on the role of NGOs in world politics, relatively little has been written on the engagement of international NGOs in the European environmental policy-making process. See Peter Newell & Wyn Grant: *Environmental NGOs and EU Environmental*

Law, In: Han Somsen (ed.): *Yearbook of European Environmental Law*, Oxford University Press, Vol. 1. (2000), p. 229.

⁴ Jon Burchell & Simon Lightfoot: *Examining the EU's Environmental Credentials*, Sheffield Academic Press, 2001, p. 60.

⁵ John Hontelez: *EU Sustainable Development: A Critical Perspective from Environmental Organisations*, In: Marc Pallemarts & Albena Azmanova (eds.): *The European Union and Sustainable Development: Internal and External Dimensions*, VUBPRESS Brussels University Press, 2006, p. 158.

⁶ BirdLife International (European Community Office), Climate Action Network Europe (CAN Europe), CEE Bankwatch Network, European Environmental Bureau (EEB), European Federation of Transport and Environment (T&E), Health and Environment Alliance, Friend of the Earth Europe (FoEE), Greenpeace Europe, International Friends of Nature (IFN), World Wide Fund (WWF) European Policy Office.

⁷ Annica Kronsell: *Greening the EU – Power practices, resistances and agenda setting*, Lund University Press, 1997, p. 161.

⁸ John McCormick: *Environmental Policy in the European Union*, Palgrave Macmillan, 2001, pp. 116-117.

⁹ See: Jenny Fairbrass and Andrew Jordan: *The informal governance of EU environmental policy: the case of biodiversity protection*, In: Thomas Christiansen – Simona Piattoni (eds.): *Informal Governance in the European Union*, Edward Elgar Publishing Limited, 2003, pp. 94-113.

¹⁰ The most important change which is necessary is the financing of environmental groups. See Ludwig Krämer: *Participation of environmental organisations in the activities of the EEC*, In: Martin Führ & Gerhard Roller: *Participation and Litigation Rights of Environmental Associations in Europe – current legal situation and practical experience*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1991, p. 137.

¹¹ Olivier de Schutter: *Public Interest Litigation before the European Court of Justice*, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 13. No. 1. (2006), p. 10.

¹² OJ 2002 L 242, p. 1. The sixth EAP sets out the EU's environmental roadmap for the 10 years to 2012. It is the main vehicle by which to achieve the environmental goals of the sustainable development strategy.

¹³ The question of locus standi under Article 230 EC is a complicated subject, and I am attempting merely to describe some of the issues which may arise for environmental NGOs.

¹⁴ The most extensive approach to permitting public interest actions to be brought, namely that in the form of an actio popularis, meets with strong resistance in most Member States.

¹⁵ Article III-365(4) of the Treaty establishing a Constitution for Europe changed the wording of Article 230(4) of the EC Treaty. Article III-365(4) provides that: „Any natural or legal person may ... institute proceedings against an act addressed to that person of which is of direct and individual concern to him or her, and against a regulatory act which is of direct concern to him or her and does not entail implementing measures.“

Unfortunately, the term 'regulatory' act has not been defined in the Constitution. See Cornelia Koch: *Locus standi of private applicants under the EU Constitution: preserving gaps in the protection of individuals' right to an effective remedy*, *European Law Review*, Vol. 30 (2005), p. 520.

¹⁶ Case C-25/62, *Plaumann & Co. v Commission of the European Economic Community* [1963], ECR 95

¹⁷ This notion is based on a traditional idea of distinguishing between subjective legal interest and objective legal situations; between, on one hand, a narrow conception of private right and, on the other hand, a public interest. See Jonas Ebbesson (ed.): *Access to Justice in Environmental Matters in the EU*, Kluwer Law International, 2002, p. 78.

¹⁸ See for example Harding: *The Private Interest in Challenging Community Action*, *European Law Review*,

⁶⁰ EFFAT is an association under Belgian law and is one of the regional branches of the IUF.

⁶¹ OJ 2003 L 321, p. 32.

⁶² Case T-94/04 European Environmental Bureau (EEB) and Others v Commission, OJ 2006 C 48, p. 32.

⁶³ IUF is an international federation of national unions and an association according to Swiss law. It belongs to the European Trade Union Confederation and represents workers employed in various fields, including the agricultural and plantation sectors.

⁶⁴ Stichting Natuur en Milieu is a foundation under Netherlands Law and a member of the EEB. Its goals, according to its statutes, include 'giving voice to things which are voiceless' and ensuring vital nature and a healthy environment for current and future generations.

⁶⁵ As a legislative act, a directive cannot be of individual concern to natural or legal persons. Directives are addressed to the Member States and impose upon them an obligation to achieve a specific result within a certain period of time. However, it is up to the Member States to decide how to achieve this result. They must transpose directives' provisions into domestic legal orders, but it is up to each Member State to decide what kind of legislative act is more appropriate to achieve the imposed result.

⁶⁶ Koen Lenaerts & Dirk Arts: Procedural Law of the European Union, Sweet&Maxwell, 1999, p. 163.

⁶⁷ *Supra* n. 46.

⁶⁸ See Case C-50/00 P Unión de Pequeños Agricultores v Council, *supra* n. 19. at para. 36.

⁶⁹ *Supra* n. 62. at para. 53.

⁷⁰ See order in Case T-339/00 Bactria v Commission [2002] ECR II-2287, para. 51.

⁷¹ See order in Case T-585/93 Greenpeace and Others v Commission [1995] ECR II-2205, para. 51.

⁷² See Case C-50/00 P Unión de Pequeños Agricultores v Council, n. 19. above, paras 38 and 39.

⁷³ *Ibid.* at para. 40.

⁷⁴ Stefan Scheuer (ed.): EU Environmental Policy Handbook, A Critical Analysis of EU Environmental Legislation, European Environmental Bureau (EEB), September 2005, pp. 334-335.

⁷⁵ Case C-229/04 Kingdom of Sweden v Commission, *nyr.*

⁷⁶ Maybe Sweden was still angered by having to lift some of its strict environmental controls when it joined the EU in 1995 in order to conform with EC trade rules.

⁷⁷ Article 6 EC states that „environmental protection requirements must be integrated into the definition and implementation of the Community policies ... in particular with a view to promoting sustainable development.”

⁷⁸ Article 174 EC contains, inter alia, the objectives and principles of EC environmental policy.

⁷⁹ The conditions required for the purposes of including active substances in Annex I to the Directive are laid down in Article 5.

⁸⁰ Article 7(1) of the Regulation prescribes that for each active substance for which it has been designated rapporteur, the Member State shall:

(a) examine the dossiers referred to in Article 6 (2) and (3), in the order in which they are received from the notifier or notifiers concerned, as well as any information as referred to in the third indent of Article 5 (4) and any other available information; if several dossiers are presented for one active substance, the dossier presented last will determine the order of its examination;

(b) immediately after examining a dossier, ensure that notifiers submit the updated summary dossier to the other Member States and to the Commission;

(c) send the Commission, as quickly as possible and at the latest 12 months after receipt of a dossier as referred to in Article 6 (2) and (3), a report of its assessment of the dossier, including a recommendation:

- to include the active substance in Annex I to the Directive, stating the conditions for its inclusion, or
- to remove the active substance from the market, or
- to suspend the active substance from the market, with the option of reconsidering the inclusion of the active substance in Annex I after submission of the results of additional trials or of additional information specified in the report, or
- to postpone any decision on possible inclusion pending the submission of the results of additional trials or information specified in the report.

⁸¹ See Press Release No 45/07, 11 July 2007, Court of First Instance of the European Communities.

⁸² See the official Summary Report of the meeting of the Standing Committee on the Food Chain and Animal Health, July 2007.

<http://ec.europa.eu/food/committees/regulatory/scfcah/phytopharmaceuticals/sum_1213072007_en.pdf>

⁸³ Alex Warleigh: Democracy and the European Union (Theory, Practice and Reform), SAGE Publications, 2003, p. 93.

⁸⁴ The European Environment (State and Outlook 2005), EEA, Copenhagen 2005, p. 21.

⁸⁵ It should be noted that an appeal, limited to points of law only, may be brought before the ECJ against the judgment of the CFI in Case T-229/04, within two months of its notification.

⁸⁶ <<http://www.pan-europe.info/Paraquat/timeline.html>>

⁸⁷ Ludwig Krämer: Public Interest Litigation in Environmental Matters before European Courts, In: Hans-W. Micklitz & Norbert Reich (eds.): Interest Litigation before European Courts, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1996, pp. 310-311.

⁸⁸ Edite Ligere: Locus Standi and the Public Interest: a Hotchpotch of Legal Principles, Journal of Planning and Environmental Law, 2005, Sweet&Maxwell, 2005, p. 297.

⁸⁹ Hjalte Rasmussen: Why is Article 173 Interpreted against Private Plaintiffs? European Law Review, Vol. 5. (1980), p. 127.

⁹⁰ Case T-177/01 Jégo-Quéré v Commission [2002] ECR II-2365

⁹¹ *Supra* n. 19.

⁹² Frédérique Berrod's Case Note, Common Market Law Review, Vol. 36. (1999), Kluwer Law International, p. 662.

⁹³ Jerzy Jendroska: Public Information and Participation in EC Environmental Law, In: Reflections on 30 Years of EU Environmental Law – A High Level of Protection? (Edited by Prof. Richard Macrory) The Avosetta Series (7), Europa Law Publishing, 2006, p. 83.

⁹⁴ Femke de Lange: European Court of Justice, Unión de Pequeños Agricultores v. Council (Case Note) RECIEL 12 (1) 2003, p. 118.

Polyák Gábor
egyetemi adjunktus

A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói*

A média világszerte zajló digitális forradalma az elérhető tartalomkínálat jelentős bővülését, és hosszabb távon a fogyasztói magatartás – a passzív közönséget egyre inkább résztvevő felhasználóvá alakító – változását hozza. Az európai országokban a médiaszabályozásra annak számos elemében az enyhülés, sőt a szabályozás visszaszorulása jellemző, ami különösen a médiarendszer szerkezetének kialakítására vonatkozó szabályozási eszközöket érinti. Ugyanakkor ez a folyamat egyetlen európai országban sem jutott el a médiarendszer duális szerkezetének, azaz a közszolgálati műsorszolgáltatás fennmaradásának megkérdőjelezéséig. Ez a tanulmány elsősorban a magyar Alkotmánybíróságnak a közszolgálati szolgálatokkal kapcsolatos döntései alapján vizsgálja azt a kérdést, hogy az átalakulás előtt álló hazai médiarendszerben a közszolgálati rádiózás és televíziózás milyen alkotmányos pozíciókkal rendelkezik, illetve melyek azok az alkotmányos keretek, amelyek meghatározzák a jogalkotó közszolgálati szolgálatokkal kapcsolatos mozgásterét.

A médiarendszer, és azon belül a közszolgálati műsorszolgáltatás szervezésével kapcsolatos alapvető elveket a 37/1992. (VI. 10.) AB határozat tartalmazza. Annak ellenére, hogy a határozat a közszolgálati monopólium időszakában született, a konkrét ügyön túlmutató megállapításai a közszolgálati szolgálatokkal kapcsolatban is időtállóak. A közszolgálati szolgálatok alapkérdéseit már a médiatörvény rendelkezéseire tekintettel vizsgálja a 22/1999. (VI. 30.) AB határozat. Mind a médiatörvény elfogadása előtt, mind azt követően több határozatában vizsgálta az Alkotmánybíróság a közszolgálati szolgálatok finanszírozásának egyes kérdéseit. Mindezek a határozatok a jövőbeli médiaszabályozásra is irányadó, mindaddig, amíg maga az Alkotmánybíróság felül nem vizsgálja saját álláspontját. Ez természetesen nem jelenti

* A tanulmány a PTE ÁJK Informatikai- és Kommunikációs Jogi Kutatóintézete által a Miniszterelnöki Hivatal támogatásával folytatott, „A nemzeti tartalmak előállítás, szerkesztése, átvitele és pénzügyi feltételrendszerének kialakítása” című kutatás keretében készült.

azt, hogy a határozatokban megfogalmazott követelményeket más szabályozási eszközökkel ne lehetne teljesíteni. Az Alkotmánybíróság 1992-ben ugyanis széles mozgásteret biztosított a jogalkotónak a médiarendszer kialakítására: minden olyan szabályozási megoldást alkotmányosnak minősített, amely „alkalmas a vélemények teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóságghú bemutatását, illetve az elfogulatlan tájékoztatást garantálni”.¹

1. Kétharmados jogalkotási tárgykörök

Az Alkotmány 61. § (4) bekezdése kétharmados országgyűlési többséghez köti „a közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség felügyeletéről, valamint vezetőinek kinevezéséről” szóló törvény elfogadását. Szemben a kereskedelmi műsorszolgáltatásra vonatkozó kétharmados tárgykörökkel, e rendelkezés egyértelműen meghatározza azokat a szabályozási kérdéseket, amelyek minősített többséget igényelnek. Nem tartozik e körbe a közszolgálati feladat-meghatározás, a részletes szervezeti felépítés, továbbá a finanszírozás sem. Ugyanakkor a „tájékoztatási monopóliumok megakadályozása”, mint kétharmados jogalkotási tárgykör, a közszolgálati szolgálatok szabályozását is érintheti, különös tekintettel a tájékoztatási tevékenységre. Sőt a közszolgálati szolgálatok egésze is tekinthető a plurális médiarendszer megvalósítása eszközének. Ráadásul a közszolgálati szolgálatok átalakítása a médiaszabályozás politikai szempontból egyik legérzékenyebb kérdése, aminek gyakorlatilag minden részletkérdése politikai konszenzust igényel. Ez alapján vélelmezhető, hogy a kapcsolódó szabályozás egésze kétharmados többséggel kerül elfogadásra.

A kétharmados jogalkotási tárgykörök meghatározásának legfontosabb funkciója, hogy abból az Alkotmánybíróság levezette a közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség fenntartásának alkotmányos kötelezettségét. A nemzeti hírügynökségre vonatkozó szabályozás alkotmányosságát vizsgáló határozat a jogalkotói mozgásteret végső határáként határozta meg, hogy „amíg az Alkotmány 61. § (4) bekezdése kifejezetten nevesíti a közszolgálati hírügynökség kategóriáját, addig alkotmányos követelmény legalább egy ilyen intézmény fenntartása.”² Ez a megállapítás a közszolgálati szolgálatokkal kapcsolatban eldönti azt a szakmai, médiapolitikai vitát, hogy továbbra is fenn kell-e tartani a közszolgálati műsorszolgáltatás önálló intézményrendszerét, vagy elegendő-e a közszolgálati feladatokat intézmény-független tartalomfinanszírozási, támogatási megoldásokkal ellátni.

lyoásnak az újságírókat a tájékoztató műsorokban objektív tudósításra kell köteleznie, és lehetővé kell tennie, hogy tevékenységüket az újságírói etikának megfelelően végezzék. Korlátozni kell a közszolgálati műsorszolgáltató reklámozási lehetőségeit, aminek a határozat megszületésekor – a közszolgálati monopólium időszakában – a fő indoka az volt, hogy így biztosítható a nyomtatott sajtó finanszírozásának stabilitása. A politikai, vallási és kulturális csoportok részére a hozzáférést pártatlan alapelvek mentén kell biztosítani. Végül garantálni kell az egyes személyek jogainak érvényesülését, különösen a helyreigazítás lehetővé tételével. E „parancsolatok” egy része ma a médiaszabályozás egészében érvényesítendő, más részük a médiarendszer egy meghatározott állapotához igazodik, és mára átértékelődött. Ugyanakkor 1988-ban a Corte Costituzionale megerősítette e követelményeket olyan médiarendszerre vonatkozóan is, amelyben a közszolgálati és kereskedelmi műsorszolgáltatók között verseny van.¹⁰ Ebben az esetben is kötelezettsége a jogalkotónak, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatáshoz szükséges finanszírozási forrásokat és frekvenciákat megfelelően biztosítsa.

2.2 Közszolgálati és információszabadság

A magyar Alkotmánybíróság különösen erős alkotmányjogi pozíciókat rendelt a közszolgálatihoz. A 22/1999. (VI. 30.) AB határozat szerint ugyanis „a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő alkotmányos alapjog biztosítása az állam alkotmányos kötelezettségévé teszi a közszolgálati műsor- és hírszolgáltatók folyamatos és zavartalan működtetését”. A közszolgálati intézményrendszert az Alkotmánybíróság így közvetlenül egy, az Alkotmányban nevesített alapjogra vezeti vissza, sőt ennek az alapjognak az érvényesülését függővé teszi a közszolgálati működésétől.

A határozat azonban nincs összhangban a közérdekű adatok nyilvánosságának széles körben követett hazai értelmezésével, illetve nem tisztázza megfelelően ennek az alapjognak a tartalmát. A közérdekű adatok megismerése a „nyílt, áttetsző és ellenőrizhető közhatalmi tevékenység, általában az állami szervek és a végrehajtó hatalom nyilvánosság előtti működése”¹¹ garanciájaként olyan önálló alapjog, amelynek gyakorlására mindenki jogosult; a jog gyakorlásának módját a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény szabályozza. A hazai jogi gondolkodásban – szakirodalmi és jogalkotási szinten egyaránt – a közérdekű adatok nyilvánossága „az állami vagy helyi önkormányzati feladatot, valamint jogszabályban meghatározott egyéb közfelada-

tot ellátó szerv vagy személy kezelésében lévő, valamint a tevékenységére vonatkozó, a személyes adat fogalma alá nem eső” adatok bárki számára történő megismerhetőségét biztosítja (1992. évi LXIII. törvény). A közszolgálati műsorszolgáltatásnak – vagy a média bármely szereplőjének – sem a közérdekű adatok megismerésében, sem ezeknek az adatoknak a közönség részére megismerhetővé tételében nincs privilégiuma, a közérdekű adatok nyilvánosságából így nem levezethető a közszolgálati műsorszolgáltatás fenntartásának kötelezettsége.¹²

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság már a 30/1992. (V. 26.) számú határozatában a véleményszabadság „anyajogából” levezetett kommunikációs jogok közé sorolta „az információk megszerzésének szabadságát”. Az „informáltsághoz való jog” ebben a megközelítésben a közérdekű adatok nyilvánosságánál szélesebb jogosultságot jelent, és az információ tartalmára tekintet nélkül jelenti az információk megszerzésének, azaz a tájékozódásnak a szabadságát. Az „információszabadságnak” ez az értelmezése jellemző az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatára is, ami alapján az állam nem zárhat el senkit olyan információtól, aminek a megismerésére a közlő szándéka szerint egyébként joga lenne.¹³ Az alkotmánybírósági gyakorlat alapján a tájékozódáshoz való jog az egyéni véleményalkotás és véleménynyilvánítás feltétele, a média pedig „véleményalkotáshoz szükséges információszerzésnek, a véleménynyilvánításnak és véleményformálásnak kitüntetett fontosságú eszköze”.¹⁴ Az így értelmezett információszabadság sem feltételezi azonban szükségszerűen a közszolgálati műsorszolgáltatás működését: a médiarendszer egészének, azaz a nem-közszolgálati szolgáltatásoknak is meg kell valósítania a „teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóságghű” tájékoztatást, a közönség – az alkotmányos médiaszabályozási célokat szem előtt tartó szabályozás esetén – tehát a közszolgálati műsorszolgáltatás hiányában is hozzájuthat a véleményalkotáshoz szükséges információk teljességéhez.

A közérdekű adatok nyilvánossága és a közszolgálati közötti összefüggés az Alkotmánybíróság szerint annyira nem szoros, hogy a közönség által fizetendő üzemben tartási díj a közérdekű adatok nyilvánosságát korlátozná: az üzemben tartási díj „nem teszi az Országgyűlés üléseit zárttá, az állampolgárok által megismerhetetlenné”.¹⁵

Az alkotmánybírósági érvelés tehát egyáltalán nem meggyőző, az abból levont következtetés mégis az, hogy a közérdekű adatok nyilvánosságának „érvényesítése és garantálása kényszerítően kötelezi az államot arra, hogy a műsor- és hírszolgáltatók szervezeteit fenntartsa”, az információszabadság „kényszerítően megköveteli a közszolgálati műsorszolgáltatók [és hír-

2. A közszolgálati műsorszolgáltatás helye és funkciói a médiarendszerben

Az 1992. évi határozat a közszolgálati műsorszolgáltatás pozícióját és szerepét abban határozta meg, hogy e szolgáltatások a médiarendszer egészének szerkezetétől függetlenül saját működésükben garantálják a teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valósághű tájékoztatást. A közszolgálati műsorszolgáltatás a plurális médiarendszer megvalósítására vonatkozó kötelezettséget „alapvetően viselő” szereplő. Ez a megközelítés összhangban van a nyugat-európai alkotmánybíróságok közszolgálatosságát érintő megállapításaival.

2.1 Külföldi alkotmánybíróságok gyakorlata

A német alkotmánybíróság 1986-os ítéletében, majd az azt követő gyakorlatában a közszolgálati műsorszolgáltatás szerepét az ún. alapellátás (*Grundversorgung*) biztosításában határozta meg.³ Ez alapján a jogalkotó köteles olyan jogszabályi környezetet kialakítani, amely biztosítja, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatók a lakosság egésze számára nyújtanak műsorszolgáltatást, és ezek átfogó, a média hagyományos – a véleményalkotás és a politikai akarat kialakítását, a szórakoztatást, a részletes tájékoztatást, valamint a kulturális felelősséget magában foglaló – feladatainak teljes spektrumát lefedő tájékoztatást nyújtanak, illetve garantálják a vélemények sokszínűségének megjelenését.⁴ A közszolgálatosság kiemelt helyzetét az alkotmánybíróság arra alapozza, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatások a földfelszíni terjesztés útján a lakosság közel egészét eléri. Az előfizetői díjakból történő finanszírozás következtében ezek a szolgáltatások kevésbé függenek a magas nézettségtől, és ez lehetővé teszi egy tartalmilag átfogóbb műsor nyújtását. Az alkotmánybírósági gyakorlat szerint az alapellátás nem értelmezhető minimális ellátásként, és nem korlátozódik a műsor tájékoztató és oktató részeire. 1986-ban az alkotmánybíróság az alapellátás elengedhetetlen részeként határozta meg a földfelszíni terjesztésű műsorszolgáltatás fenntartását, ezt 1991-ben kibővítette a fejlődés garantálására vonatkozó kötelezettséggel, azaz az új technikai lehetőségekre épülő új szolgáltatások igénybevételére. Ez nem csak az újabb terjesztési hálózatokon való megjelenést, hanem a közszolgálati műsorszolgáltatóknak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy „nyitott maradjon a közönség újabb igényei, illetve az újabb műsorformák és tartalmak iránt”.⁵ Az alapellátást tehát a műsorszolgáltatás funkcióinak megfelelően dinamikusan kell értel-

mezni, ami alapján a közszolgálati feladatok megvalósítása lekérhető (online) szolgáltatások nyújtását is szükségessé teheti. Az alapellátás koncepciója a jogalkotó számára nem teszi lehetővé továbbá azt, hogy a műsorszolgáltatást kizárólag kereskedelmi műsorszolgáltatóknak engedje át.⁶

A francia alkotmányvédő szerv a közszolgálatosság kérdéseivel elsősorban 86-217 számú határozatában foglalkozott. Ebben a határozatban a Conseil Constitutionnel nem kifogásolta az olyan tartalmi korlátozásokat, mint a választási kampányok során a pártok részére biztosított hozzáférési jog, a kormányzati közlemények közzétételének kötelezettsége, a szakszervezetek részére biztosított műsoridő, valamint a vallási műsorok bemutatására vonatkozó kötelezettség. A francia médiaszabályozás sajátos eszközeit, a műsor közvetlen kormányzati befolyásolását lehetővé tevő „kötelezettség-füzeteket” sem tartotta alkotmány sértőnek a Conseil Constitutionnel, amennyiben a kormányzat tiszteletben tartja a közszolgálati alapelveket, valamint az egyenlőség és semlegesség követelményét.

Részletesen foglalkozott a közszolgálatosság alkotmányos kérdéseivel az olasz alkotmánybíróság. A Corte Costituzionale álláspontja szerint a műsorszolgáltatásban való állami részvétel szükségszerűen annak a kockázatát rejt magában, hogy sérül a szabad és független véleményközlés lehetősége. E kockázatok elkerülése végett az alkotmánybíróság a közszolgálati műsorszolgáltatóval szemben a belső pluralizmus érvényesítését követeli meg, mind a műsортartalom, mind a szervezeti felépítés vonatkozásában.⁷ A közszolgálatosság alkotmányos feladata egyrészt az átfogó, kiegyensúlyozott, objektív és független tájékoztatás a társadalom különböző vélemény-áramlatairól, másrészt a műszaki lehetőségek keretében biztosítani kell a közönség hozzáférését a műsorszolgáltatáshoz.⁸ E feladatok konkretizálására az alkotmánybíróság megfogalmazta a közszolgálati műsorszolgáltatás szabályozásának „hét parancsolatát”.⁹ Ezekben megtiltotta, hogy a műsorszolgáltató vezető testületét olyan módon állítsák össze, hogy abban kizárólag vagy elsősorban a kormányzati érdekek érvényesüljenek; e testületek választásában és szerkezetében az objektivitásnak kell érvényesülnie. A választásra és a szerkezetre vonatkozó részletes szabályokat az alkotmánybíróság nem írt elő. A közszolgálati televízió működését olyan tartalmi irányelvekhez kell kötni, amelyek biztosítják a hírműsorok szigorú pártatlanságát, a kulturális műsorokban pedig tükrözik a társadalom szellemi áramlatainak sokszínűségét. A parlamentnek megfelelő hatáskörrel kell rendelkezni az előző irányelvek konkretizálásához és érvényesülésük felügyeletéhez. A szabá-

gáltatásokat az alkotmányos médiaszabályozási célok megvalósítására vonatkozó kötelezettségek alól.

2.3 Közszolgálati feladatok

Az Alkotmányból, illetve az alkotmánybíróság gyakorlatból a közszolgálati feladatok köre nem vezethető le. A fentiek alapján egyrészt megállapítható, hogy a tájékoztatás, a híradás a közszolgálati lényeges eleme, mivel e nélkül nem töltheti be a „közérdekű adatok” megismeréséhez kapcsolódó funkcióját. A közszolgálati médiával szemben támasztott „belső pluralizmus” követelményéből, másrészt a közszolgálati műsортartalomra vonatkozó további elvárások is levezethetők.

Szűkebb értelemben a belső pluralizmus követelménye akkor teljesül, ha a közszolgálati műsorszolgáltató tájékoztatási tevékenysége megfelel a teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóság-hű tájékoztatás követelményének. A belső pluralizmus azonban ennél tágabban, általánosságban a vélemények és értékek közötti választás lehetőségének megteremtéseként is értelmezhető. A pluralizmus ugyanis nem csak a politikai álláspontok sokszínűségét érinti, hanem magában foglalja a kulturális sokszínűséget is. A közszolgálati feladata, hogy mindazoknak a – kisebbségi, alternatív, „magas-” – kulturális értékeknek megjelenési lehetőséget biztosítson, amelyek egyébként kiszorulnak a műsorszolgáltatásból; ez az értelmezés a közszolgálati szórakoztató funkcióját is megerősíti.

A jogalkotónak összességében széles a mozgáster a közszolgálati feladatok meghatározásában, de a sokszínűség mércéjét feltétlenül indokolt a politikai álláspontok sokszínűségén túl is figyelembe venni.

3. A közszolgálati műsorszolgáltatás szervezeti kérdései

3.1 Az egyoldalú tartalombefolyásolás tilalma

A közszolgálati műsorszolgáltató szervezetével kapcsolatban a legfontosabb követelmény a függetlenség: „A rádió és televízió alkotmányos működésének feltételeként a törvénynek ki kell zárnia, hogy a közszolgálati rádióban és televízióban akár az állam szervei, akár egyes társadalmi csoportok a műsorok tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhassanak”, illetve e szervezeteknek és csoportoknak „nem lehet [...] olyan jogosítványuk, amelyekkel a műsorkínálatot egyoldalúvá tehetik”.²¹ Egyoldalú –

a műsортartalom sokszínűségét veszélyeztető – befolyásolás a közszolgálati rendszerben megvalósulhat közvetlenül a műsортpolitika befolyásolásával, illetve közvetve, a kinevezési döntéseken vagy a finanszírozáson keresztül. Az alkotmánybírósági gyakorlat szerint a függetlenség végső mércéje a műsортartalom befolyásolásának kizárása, ami a konkrét szabályozási megoldásoktól függetlenül a szervezeti és finanszírozási megoldások alkotmányosságát is minősíti.

A függetlenség követelménye következik a közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányos funkcióiból is. Ahogy az előzőekben láttuk, a közszolgálati létjogosultsága a teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóság-hű tájékoztatás képességén alapul. A belső pluralizmus azonban nem valósítható meg akkor, ha a közszolgálati műsorszolgáltató bármely érdekcsoport „függőségébe” kerül. A közszolgálati és a függetlenség tehát egymást feltételező kategóriák. Sőt a belső pluralizmus nem csak műsортartalmi követelmény, hanem a szervezeti keretek kialakításánál is érvényesítendő elvárás: a közszolgálati felügyeleti rendszernek reprezentatívnak, a társadalmi sokszínűséget tükrözőnek kell lennie. A szervezetrendszerben érvényesülő reprezentativitás önmagában is fontos garanciája a tartalmi sokszínűségnek.

E követelmény magában foglalja egyrészt az államtól való függetlenséget, ami „a törvényhozással és a Kormánnyal szemben egyaránt fennáll. Mindkettő ki van téve a nyilvános kritikának és a társadalom azon keresztüli ellenőrzésének. Ezért egyiknek sem lehetnek eszközei a rádióban és televízióban közzétett vélemények tartalmi befolyásolására. Az Országgyűlés meghatározó tartalmi befolyása a rádióban és a televízióban éppen úgy alkotmányellenes, mint a Kormányé.”²² A függetlenségnek azonban más irányokban is fenn kell állnia, mégpedig mind az önkormányzatokkal, mind a pártokkal és más társadalmi szervezetekkel, érdekképviseletekkel és csoportokkal szemben. Az 1992-es határozat minden olyan szabályozási megoldást kizár, amelyben bármely érdekcsoport egyoldalúan befolyásolhatja a közszolgálati műsorok tartalmát. A közszolgálati intézményrendszer szervezeti szabályozásának tehát, függetlenül a kialakítás konkrét módjától, garantálnia kell a szerkesztői/szerkesztési függetlenséget, mind az intézmény operatív vezetésének megválasztása és felügyelete során, mind a napi működéssel, az egyes szerkesztői döntésekkel kapcsolatban.

A 22/1999. (VI. 30.) AB határozatban az Alkotmánybíróság már megelégszik „a kormánypárti és ellenzéki képviselőcsoportok jelöltjei közötti egyensúllyal”, ami „útját állja az Országgyűlés egyik vagy másik oldalán levő képviselőcsoportok túlsúlyának”. E határozatban nincs szó az „egyes társadalmi cso-

szolgáltatók] folyamatos és zavartalan működését”.¹⁶

A közszolgálati helyének meghatározásával kapcsolatban további alapvető megállapítása az Alkotmánybíróságnak, hogy „a vélemények bemutatására, illetőleg a tájékoztatásra vonatkozó fenti feltételek teljesülését a rádió és televízió egészét tekintve kell biztosítani; a törvényhozó döntésére tartozik, hogy az ezt a kötelezettséget alapvetően viselő országos közszolgálati rádió és televízió mellett milyen terheket hárít a helyi és kereskedelmi adásokra”.¹⁷ E megállapításból tehát az következik, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatásra rótt kötelezettségek jelentősen befolyásolják a médiarendszer egyéb szereplőinek mozgásterét, a jogalkotó pedig köteles a kereskedelmi műsorszolgáltatás terheinek megállapítása során figyelembe venni, hogy a közszolgálati menyniben valósítja meg az alkotmányos médiaszabályozási célokat.

Az alkotmányos célok megvalósítása nem egyszerűen szabályozási kérdés. A vélemények bemutatása kizárólag akkor alkalmas a demokratikus közvélemény működtetésére, ha ezek a vélemények a közönséghez ténylegesen el is jutnak. E követelmény egyrészt arra az alkotmányjogi érvre alapozható, hogy a közszolgálati az egyéni véleményalkotáshoz és véleménynyilvánításhoz elengedhetetlen sokoldalú, tárgyilagos, kiegyensúlyozott tájékoztatás – alkotmányjogilag is megerősített – garanciája. Levezethető másrészt a közpénzből történő finanszírozásból is.

A közszolgálati tartalmak elérésének egyik, szabályozási úton kezelhető feltétele, hogy a közönség számára a hozzáférés lehetősége műszakilag biztosított legyen. E feltétel földfelszíni terjesztés nélkül a terjesztési hálózatok egyre nagyobb választéka ellenére sem teljesíthető. Ez az analóg műsorsugárzás alkotmányjogilag megkövetelt feltételévé teszi, hogy – a tényleges műszaki lehetőségek figyelembevételével – a háztartások közel 100%-a számára elérhető legyen a digitális műsorszórás; ez nem jelenti ugyanakkor a digitális jelek vételéhez szükséges végfelhasználói berendezések biztosításának állami kötelezettségét.¹⁸

A digitális médiarendszerben a földfelszíni platform ráadásul olyan kiegészítő platformként is működhet, ami éppen a közszolgálati tartalmak széles választékával a médiarendszer egésze sokszínűségének, a demokratikus közvélemény működésének garanciája lehet, és ezzel csökkentheti az egyéb műsorterjesztési platformokat terhelő szabályozási kötelezettségeket. A földfelszíni műsorszórás mellett ugyanakkor figyelembe kell venni a tartalomszolgáltatásokhoz való hozzáférés tényleges körülményeit: a háztartások többsége (kb. 80%-a) más terjesztési hálózatokon fér hozzá

a műsorszolgáltatásokhoz. Az általános hozzáférés megvalósulásának ezért feltétele, hogy a közönség a közszolgálati tartalmakhoz minden releváns – „a végfelhasználók jelentős hányada által a rádió- és televízióműsorok vételének fő eszközeként használt”¹⁹ – terjesztési hálózaton hozzáférjen. E feltétel teljesülése a hálózatüzemeltetőket terhelő ún. továbbítási kötelezettségek előírásával garantálható; e kötelezettségek alapján a platform-üzemeltető a kapacitások egy részét köteles a szabályozó által meghatározott műsorszolgáltatások terjesztésére felhasználni. A digitális környezetben a közszolgálati tartalmak kifejezetten platform-semleges szolgáltatásként kell működnie, ami azt is jelenti, hogy a közszolgálati tartalmakat a mindenkor platform jellemzőinek megfelelően kell elérhetővé tennie.

A közszolgálati tartalmak elérésének másik feltétele szabályozási eszközökkel sokkal kevésbé befolyásolható: a demokratikus közvélemény alakítása feltételezi, hogy az adott tartalmakat a közönség ténylegesen „fogyasztja”. A közszolgálati tartalmak tehát csak megfelelő nézettségi (hallgatottsági) arány elérésével teljesítheti a funkcióit. Szabályozási eszközökkel ez azonban legfeljebb annyiban befolyásolható, amennyiben a jogalkotó felelőssége a sikeres, stabil működéshez szükséges szervezeti és pénzügyi feltételek megteremtése. Általános érvennyel nem határozható meg az a nézettségi arány, ami mellett a közszolgálati feladatok teljesítettnek tekinthetők; a kereskedelmi műsorszolgáltatásokhoz képest is jó nézettségi arányt elérő nyugat-európai közszolgálati televíziók napi közönségreszesedése 45–50% körüli.²⁰

Ezek alapján alkotmányos szempontból nem kifogásolható egy olyan szabályozási koncepció, amely a belső pluralizmus követelményeit szigorúan érvényesítő közszolgálati intézményrendszer mellett a médiarendszer más szereplőire a sokszínűség megvalósításával kapcsolatban mindössze olyan minimális terheket ró, amelyek biztosítják, hogy a kereskedelmi és egyéb műsorszolgáltatások a médiarendszer egészében ne vezessenek a tájékoztatás egyoldalúságához. A médiarendszer nem közszolgálati szereplőire vonatkozó szabályozás kialakításánál azonban figyelembe kell venni, hogy a műszaki lehetőségek és a fogyasztói szokások ténylegesen mennyiben teszik lehetővé a közszolgálati intézményrendszer funkcióinak ellátását. Aránytalan – a vélemény szabadságot a legnagyobb mértékben korlátozó – az a megoldás, ami a nem közszolgálati szolgáltatásokra lényegében ugyanazon kötelezettségeket állapítja meg, mint a közszolgálati szolgáltatásokra, de nem biztosítja az alkotmányos médiaszabályozási célok teljesülését az a szabályozás, amely a közszolgálati funkciók tényleges ellátására tekintet nélkül mentesíti a nem közszolgálati szol-

való együttműködésében átmenetileg zavar keletkezik. [...] Ez viszont már a parlamenti pártok politikai felelőssége körébe tartozó kérdés, és nem a szabályozás alkotmányellenességének a következménye.”²⁴ Az Alkotmánybíróság szerint „nem alkotmányossági kérdés az, ha a jelöltállítás és a választási eljárás esetenként nem működik”. Ez az érvelés azonban ismét nem meggyőző. A véleményszabadság érvényesülésének politikai alkukhoz kötése akár tartósan egyoldalú befolyásolási lehetőség kialakulásához vezethet. A szabályozás ennek elkerülését szolgáló garanciát egyáltalán nem tartalmaz, és ezzel a törvény a véleményszabadság sérelmének orvoslását teljes egészében a szabályozatlan politikai erőkre bízta.

Az Alkotmánybíróság érvelésével közvetve elismeri, hogy a függetlenség nem kizárólag szervezeti és szabályozási kérdés, annak elérése jogi eszközökkel valójában csak korlátozottan garantálható. Azt a kérdést fel sem vetette a testület, hogy a kritikus helyzetekre nem lehetne-e olyan garanciákat beépíteni a szabályozásba, amelyek mind a működőképességet, mind a függetlenséget fenntartják, például a korábbi elnökség mandátumának az új elnökség megalakulásáig tartó meghosszabbításával. Az Alkotmánybíróság a garanciák hiányát annyival orvosolhatónak tartja, hogy „a parlamenti pártok a törvény szerint együttműködésre kötelesek”. Ez azonban nincs összhangban az Alkotmánybíróságnak azzal a korábbi megállapításával, hogy „pártok konszenzusa, még kevésbé csupán a parlamenti pártok konszenzusa, nem alkalmas arra, hogy alkotmányos garanciát nyújtson a véleményszabadság teljességére”²⁵, és összességében nem állítható, hogy az egyoldalú elnökség létrejöttét lehetővé tevő szabályozás a véleményszabadságot legkevésbé korlátozó szabályozó eszköz lenne.

3.3 A felügyelő szervek megválasztása

Az Alkotmánybíróság 22/1999. (VI. 30.) számú határozatában erre vonatkozó indítvány hiányában részletesen nem vizsgálta annak alkotmányosságát, hogy alkotmányos-e az a megoldás, amely szerint a közalapítványi kuratóriumok elnökségi tagjait az Országgyűlés választja. Sőt ezzel kapcsolatban mindössze annyit állapított meg, hogy „az Alkotmányból az sem következik közvetlenül, hogy az Országgyűlés által a kuratóriumba választható tagokat az országgyűlési képviselőcsoportok jelöljék”. A határozat szerint „a politikai képviselő csak meghatározó nem lehet a kuratóriumokban”, önmagában tehát nem alkotmánysértő. 2007-ben az Alkotmánybíróság e megállapítások alapján „ítélt dolognak tekintette” az elnökség pártok általi jelölésére vonat-

kozó indítványt.²⁶ Annak ellenére, hogy az 1999-es határozat kifejezetten nem vizsgálta ezt a kérdést, és így nehezen indokolható az „ítélt dologra” történő hivatkozás, az alkotmánybírói gyakorlat egészéből valószínűsíthető, hogy az indítvány egyébként is elutasításra került volna.

A hatályos médiatörvény az országgyűlési pártok által delegált kuratóriumi elnökség tagjainak létszámát legalább nyolc főben határozza meg, nem zárja ki tehát az ennél nagyobb létszámú, sőt a civil delegáltak létszámát meghaladó elnökség létrejöttét. Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatban megállapította, hogy „az Országgyűlés és a pártok befolyásának növekedése a kuratóriumokon belül alkotmányosan csak akkor kifogásolható, ha ez a növekedés a pártokat a kuratóriumokban meghatározó befolyáshoz juttatná”.²⁷ Ebből következően a médiatörvény vonatkozó rendelkezései „az Alkotmánnyal összhangban csak úgy értelmezhetők, hogy a kuratóriumokban az elnökség tagjai – létszámuk révén – a különböző szervezetek által delegált kuratóriumi tagokkal szemben nem szerezhetnek többséget, és ennek folytán meghatározó befolyást. Vagyis az Országgyűlés által választott elnökségi tagok létszáma nem haladhatja meg a delegált kurátorok létszámát.”²⁸ Az Alkotmánybíróság tehát egy alkotmányos követelmény megfogalmazásával maga orvosolta az alkotmányos garanciák hiányát. Ugyanakkor ebből az értelmezésből az is következik, hogy az egyoldalú befolyásolás elkerülésének feltétele, hogy a parlamenti pártokon kívül más jelölő szervezetek is részt vegyenek a közszolgálati felügyeleti rendszer létrehozásában és működtetésében. Ez ellentmond annak a koncepciónak, hogy kizárólag a hatáskör korlátozása elegendő garancia lehet a függetlenség biztosítására. Az alkotmánybírói gyakorlat a függetlenség értelmezésében még ugyanazon a határozaton belül sem következetes.

A médiatörvényt érintő legújabb, 46/2007. (VI. 27.) számú határozatában az Alkotmánybíróság részletesebben vizsgálta az Országos Rádió és Televízió Testület függetlenségének kérdését, ezen belül az ORTT-tagok választási rendjének alkotmányosságát. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a „képviselőcsoportok jelölési joga önmagában [...] nem garantálja az ORTT függetlenségét”, viszont „az a tény, hogy a parlamenti képviselők szavaznak az ORTT tagjairól, biztosítja, hogy a személyekről való döntés demokratikus eljárás eredménye”. Az Alkotmánybíróság további – elméletileg természetesen helyes, gyakorlatilag nem meggyőző – érve, hogy a szabad mandátum elve alapján „a képviselők [...] szabadon döntenek arról, hogy szavazatukkal támogatják a jelölt személyek megválasztását vagy sem”. A függetlenség garanciáját az Alkotmánybír-

portok” befolyásáról, ami pedig a konkrét – a közszolgálati műsorszolgáltatót felügyelő kuratórium kizárólag kormánypárti jelöltekből álló elnökségének létrejöttét lehetővé rendelve – alkotmányosságát vizsgáló – ügyben is biztosíthatta volna akár az egyes pártoknak a kormánypárt/ellenzék formális kategóriáin túli vizsgálatát. Az egyes társadalmi csoportok egyoldalú befolyásának tilalma a későbbi alkotmánybírói gyakorlatban azzal is háttérbe szorul, hogy az 1992-ben megfogalmazott követelményre a későbbi döntések csak mint az „államtól való szabadság követelményére” [47/1994. (X. 21.) AB hat.] hivatkoznak.

3.2 A függetlenség, mint hatásköri kérdés

A 37/1992. (VI. 10.) AB határozat is hangsúlyozza, hogy a függetlenség nem kizárólag, sőt nem elsősorban választási eljárásról és szervezeti felépítésről szóló kérdés, hanem alapvetően hatásköri: a közszolgálati média Kormány általi felügyeletét megalapozó jogszabály „tartalmilag nem azért alkotmányellenes, mert az MR és MTV felügyeletét – beleértve a szervezeti és működési szabályzatok jóváhagyását is – a Kormányra bízta, hanem azért, mert semmilyen további anyagi, eljárási vagy szervezeti rendelkezést nem tartalmaz, amely kizárná annak lehetőségét, hogy e jogszabályokkal élve a Kormány a műsorra – akár csak közvetetten is – meghatározó tartalmi befolyást gyakoroljon”. Elvileg tehát a Kormány által gyakorolt felügyelet is lehet alkotmányos, ha a felügyeleti jogkörök szabályozása egyébként kizárja a műsorszolgáltatás befolyásolását; ebben az esetben is felmerül azonban az a kérdés, hogy a Kormány általi felügyelet jelenti-e a legenyhébb szabályozási eszközt.

Ugyanezt a megközelítést követi a 22/1999. (VI. 30.) AB határozat. A hatályos szabályozást értékelve az Alkotmánybíróság ebben arra a következtetésre jutott, hogy a közszolgálati „műsorok tartalmára nézve az elnökség nem gyakorolhat közvetlen befolyást”, mert „az elnökségnek vagy az elnökség tagjainak kiemelt jogköre nincs, [...] ugyanis szavazati joguk a delegált kurátorokéval egyenlő”. E megállapítás az alkotmánybírói érvelés fontos eleme, az egyik fő indoka annak, hogy az egyoldalúan összeállított elnökség nem jelent – aránytalan – veszélyt a közszolgálati műsorszolgáltató függetlenségére. Az Alkotmánybíróság következtetése azonban a kuratórium, illetve a kuratóriumi elnökség tényleges hatáskörei alapján vitatható. A határozat is megállapítja, hogy „ebben a közalapítványi rendszerben, továbbá a közalapítványok által megalapított részvénytársasági (Mtv. 64. §) struktúrában a kuratóriumok elnökségei jelentős feladat- és jogkörökkel rendelkeznek.” Az

országgyűlési pártok által delegált tagokból létrejövő kuratóriumi elnökség ugyanis mind a közszolgálati műsorszolgáltatók elnökének megválasztása során, mind a napi működés ellenőrzésében – meghatározott szerződések jóváhagyásával – jelentős többletjogokkal rendelkezik a kuratórium egészéhez képest. Az elnökség megkerülhetetlen kezdeményező szerepet tölt be a kuratóriumi hatáskörök gyakorlásánál. Az alkotmánybírói határozat egésze éppen azon az érvelésen alapul, hogy a „törvényi szabályozás a médiakuratóriumok szervezeti megoldására és funkcionálására épül, a befolyásmentes és tárgyilagos műsorszolgáltatás – és ennek alapján a közérdekű adatok megismeréséhez való alapvető alkotmányos jog – teljes garanciarendszere a törvény konstrukciójában a kuratóriumok működésével biztosított”, és „az elnökség megalakulásának hiányában a közszolgálati médiakuratóriumok egyáltalában nem működnének”. Az elnökség tevékenysége alapvetően meghatározza a kuratórium egészének tevékenységét, és az ott keletkező egyensúlytalanságok a kuratóriumon keresztül a teljes közszolgálati intézményrendszerben akadályozzák az alkotmányos médiaszabályozási célok teljesülését.

Azoknak a rendelkezéseknek az alkotmányosságát, amelyek nem zárják ki a kuratóriumi elnökségen belül az egyensúlytalanság kialakulását, az Alkotmánybíróság a következő érveléssel találta alkotmányosnak: „Kétségtelen, hogy alkotmányos alapjogokat védő, garanciális szabály sérül, ha a műsorszolgáltatók kuratóriumi elnökségében akár a kormányzati, akár az ellenzéki oldal túlsúlyba kerül és ezáltal meghatározó befolyáshoz jut. [...] Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint azonban [...] kényszerű és elkerülhetetlen alapjogi korlátozás áll fenn, mert az elnökség egyoldalú megalakulása alkotmányos szempontból »kisebb veszélyt« jelent a véleménynyilvánítás szabadságjogára, mint az, ha az elnökség megalakulásának hiányában a közszolgálati médiakuratóriumok egyáltalában nem működnének”.²³ A véleményszabadság ilyen súlyos sérelmét megalapozó indokként az Alkotmánybíróság egyrészt „a közérdekű adatok megismeréséhez, a közérdeklődésre számot tartó eseményről és tényekről való tájékozódáshoz fűződő alapjog biztosítására”, másrészt a tájékoztatási monopóliumok megakadályozására hivatkozott. A közérdekű adatok nyilvánosságára való hivatkozás az előzőekben kifejtettek szerint erősen vitatható, a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásával való összefüggést pedig a határozat egyáltalán nem indokolja.

A határozat szerint a korlátozás azért tekinthető arányosnak, mert az egyoldalú kuratóriumi elnökség létrejötte „csak akkor következhet be, ha a különböző oldalon elhelyezkedő parlamenti frakciók egymással

fenntartását az állam a hatályos szabályok szerint a feladatának tekinti. [...] Az állami feladatok zavar-talan és folyamatos ellátásának biztosítása közérdek. Az állam feladatait az Alkotmány és a jogszabályok határozzák meg. A közkiadások finanszírozásához szükséges pénzalap előteremtése (ennek keretében pl. az adók meghatározása), miként annak elosztása is az Alkotmányból és más jogszabályokból fakadó közhatalmi jogosultság.”³⁶

Az üzemben tartási díj tehát közfeladat ellátás-nak finanszírozását szolgálja, ezért újbóli bevezetése³⁷ alkotmányos aggályokat nem vet fel. A díjjal kapcsolatban az Alkotmánybíróság ugyanakkor azt is rögzítette, hogy a televíziókészülék-üzemeltetés-hez kötését az indokolja, hogy „a szolgáltatások ese-ti igénybevétele nem ellenőrizhető”.³⁸ Digitális kör-nyezetben ez a megállapítás már nem feltétlenül tart-ható, ugyanakkor a tényleges „fogyasztáshoz” kö-tött díjfizetés olyan jelentős műszaki és adminisztatív – végső soron a közönséget terhelő – terhet je-lentene, ami vélelmezhetően nem áll arányban az el-érni kívánt céllal.

2004-ben – még az üzemben tartási díj alkotmá-nyosságát vizsgáló határozat megszületése előtt – az Alkotmánybíróság az üzemben tartási díj költségvetési átvállalásnak alkotmányosságát³⁹ is vizsgál-ta. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a költ-ségvetési törvény vonatkozó rendelkezéseiben olyan garanciális rendelkezések érvényesülnek, „amelyek kizárják a közszolgáltatási műsorszolgáltatás tartal-mi befolyásolásának lehetőségét”.⁴⁰ Ennek fő indo-ka az, hogy a költségvetési átvállalással egyidejűleg „sem az üzemben tartási díjjal kapcsolatos rend-kezési jogosultságok, sem a díj felhasználása feletti ellenőrzési jogosítványok tartalma nem módosult”, és „a Kormánynak semmiféle jogosultsága nem ke-ltezett arra, hogy beleszóljon az üzemben tartási díj felhasználásába”.⁴¹ Az alkotmányosság alapvető szempontja tehát nem a díj forrása, hanem a felhasz-nálás módja. Amennyiben a díj felhasználásában biz-tosított a kormányzattól való függetlenség, akkor nincs jelentősége annak, hogy a felhasználható pénz-mennyiség milyen forrásból származik.

Azt a kifogást, hogy a 2003. és 2004. évi üzem-ben tartási díjak mértékét a költségvetési törvény a 2001-ben ténylegesen beszédett – tehát médiatör-vényben előírtnál kisebb – díjmennyiség alapján ha-tározta meg, és ezzel sértette a közteherviselés el-vét, az Alkotmánybíróság szintén visszautasítot-ta: a jogalkotónak ez a döntése „gazdaságpolitikai, szociálpolitikai, célszerűségi mérlegelésen alapul. E célkitűzések pedig [...] alkotmányossági szempont-ból nem mérlegelhetők.”⁴² Érdemben tehát nem viz-sgálta a testület azt a kérdést, hogy egyes fizetésre kötelezettek jogsértő magatartásának, illetve a díj-

beszédés sikertelenségének ilyen módon történő le-gitimálása összhangban van-e az arányos közteher-viselés elvével.

Nem vizsgálta az Alkotmánybíróság azt a kér-dést, hogy alkotmányos-e az a szabályozási megol-dás, amely az üzemben tartási díj mértékének meg-határozását kizárólag az Országgyűlésre bízta.⁴³ A médiatörvény alapján a díj mértékének meghatá-rozása nincs olyan – szakmai és eljárási – garanci-ákhoz kötve, amelyek biztosítanák a forrásoknak a tényleges finanszírozási szükségletekhez kötését; a közszolgálati műsorszolgáltatók számára a törvény nem biztosítja azt a lehetőséget, hogy érdemben be-folyásolják a díj adott évi meghatározását. Arra sincs garancia, hogy a díj mértéke legalább az inflációt kö-veti. Ez végső soron teljesen kiszolgáltatottá teszi a műsorszolgáltatókat a mindenkori parlamenti többségnek, és ilyen szabályozás mellett egyáltalán nem érvényesül a díjnak a kiszámíthatóságot és független-séget garantáló garanciája. Függetlenül attól, hogy a díjakat ténylegesen a közönségtől szedik-e be, vagy a megfelelő összeget az állami költségvetés vállalja magára, a díj mértékének ilyen meghatározása állás-pontom szerint alkotmányesértő.

Az Alkotmánybíróság a közszolgálatosság finan-szírozásának forrásai közül nem vizsgálta a reklá-mozást. Mivel a reklámozás lehetősége önmagban egyetlen társadalmi vagy gazdasági csoport részé-re sem biztosítja a műsörtartalom befolyásolásának lehetőségét, sőt a reklám és a szerkesztői tartalom szétválasztásának követelménye, illetve a reklámo-zó műsörtartalmat érintő befolyásolási lehetőségének tilalma a szabályozásban kifejezetten megjelenik,⁴⁴ ezért e finanszírozási forrással kapcsolatban nagy valószínűséggel nem állnak fenn alkotmányos ag-gályok. Fontos ugyanakkor legalább a jelenlegi ga-ranciák fenntartása a jövőbeli szabályozásban is. Az olyan új finanszírozási formák, mint a termékelhe-lyezés, a tartalom befolyásolásának újabb kockázata-it hordozzák. A jogszabályi garanciák mellett megnő a hatékony, az informális befolyásolást is megaka-dályozó ellenőrzés jelentősége.

5. A nemzeti hírügynökségre vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlat

A nemzeti hírügynökséggel kapcsolatos szabályozást az Alkotmánybíróság 61/1995. (X. 6.) számú határo-zata alapozta meg; a közszolgálati hírügynökség fel-ügyelete és vezetőinek kinevezése kétharmados jog-alkotási tárgykör.⁴⁵ E határozat a „közszolgálati hír-ügynökség” szabályozására vonatkozóan is kiter-jesztette azt a követelményt, hogy „a törvényhozó

ság elsősorban a kizárólag a törvénynek alárendelt működés előírásában, az utasíthatóság és a visszahívhatóság hiányában, valamint az összeférhetetlenségi szabályokban látta. Ezek alapján megállapította, hogy „a törvényi rendelkezések elvileg képesek biztosítani az ORTT tagok függetlenségét, és kizárják, hogy a parlamenti pártok formálisan érvényesíthessék befolyásukat.” Az informális befolyásolhatóság lehetősége alkotmányjogilag nem kezelhető, legalábbis a határozat e kérdésre nem tért ki.

Összességében tehát megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság igen tág mozgásteret hagy a jogalkotónak a közszolgálati műsorszolgáltatók szervezeti rendszerének szabályozásában. A felügyeletet ellátó szervek tagjainak megválasztásától függetlenül minden olyan szabályozási megoldás alkotmányosnak minősülhet, ami a felügyeleti szerv hatásköreinek szabályozásán keresztül kizárja a műsortartalom egyoldalú befolyásolásának lehetőségét. Az Alkotmánybíróság egyetlen döntésében sem kifogásolta, hogy a közszolgálati műsorszolgáltató vagy a médiarendszer egésze felügyeletét alapvetően a parlamenti pártok által jelölt személyek és testületek látják el; ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ne lenne más – szakmai szempontokat jobban szem előtt tartó – alkotmányos megoldás.

4. Finanszírozás

Mind a közszolgálati funkciók ellátásának, mind a függetlenség érvényesülésének fontos feltétele a finanszírozás megfelelő szabályozása. A német alkotmánybíróság a közszolgálati feladatok ellátásának biztosítása érdekében kifejezetten megköveteli a szükséges finanszírozási források rendelkezésre bocsátását. A finanszírozás történhet reklámbevételekből és előfizetési díjakból, de az előfizetési díjak elsőbbségét meg kell őrizni.²⁹ Az előfizetési díjakkal kapcsolatos szabályozás ugyanakkor az alkotmánybíróság szerint nem sértheti az államtól való függetlenség követelményét. Ugyanilyen kötelezettséget az olasz alkotmánybíróság is megfogalmazott.³⁰

A magyar Alkotmánybíróság több döntésében vizsgálta a közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozásának kérdéseit, általában abból a szempontból, hogy a szabályozás nem sérti-e a műsorszolgáltatók függetlenségét. Egyértelműen sérti a pénzügyi függetlenséget az a megoldás, ami alapján a kormány rendelkezési jogot kap a közszolgálati feladatok ellátásához szükséges anyagi eszközök felett.³¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatók költségvetésének a költségveté-

si törvényben történő meghatározása minden esetben alkotmányos sértő lenne. A költségvetési törvény elfogadásával az Országgyűlés nem gyakorol meghatározó tartalmi befolyást a rádióban és a televízióban. „Igaz, hogy a költségvetésből származó támogatás, az üzemben tartási díj összegének évenként való meghatározása évről évre, a költségvetésről való döntéskor bizonyos mértékben anyagi befolyásolást jelenthet [...]. Ez azonban csak olyan közvetett hatást jelent, amely mellett még nem sérül az Alkotmány 61. §-a.”³² Nem részletezi a határozat a hatás „közvetettségének” mibenlétét, illetve ennek határait. A függetlenséget sértő költségvetési beavatkozásokkal szemben „az Országgyűlés általi módosításhoz elkerülhetetlen nyilvános vita” az Alkotmánybíróság szerint további jogi korlátok nélkül is megfelelő garanciát biztosíthat.³³ Ez az érvelés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a költségvetési törvényen keresztül végső soron a mindenkori parlamenti többség egyoldalúan határozza meg a közszolgálati működésének pénzügyi kereteit, és ez – különösen a finanszírozási igények szakmai alátámasztására vonatkozó kötelezettség nélkül – a nyilvánosság garanciája ellenére is kiszolgáltatottá teszi a közszolgálati műsorszolgáltatókat.

2005-ben a gazdasági társaságként működő közszolgálati műsorszolgáltatók tulajdonosi jogait gyakorló közalapítványoknak a Magyar Államkincstárnál történő számlavezetésre vonatkozó kötelezettségét vizsgálta az Alkotmánybíróság. Ebben megállapította, hogy „a pénzeszközöknek a kincstári számlán való tartása révén csupán áttekintést lehet kapni a tényleges, célhoz kötött pénzműveletekről, így sem a felügyeleti szerv, azaz a testület, sem a gazdasági társasági formában működő közszolgálati műsorszolgáltatóknak az Alkotmány 61. §-ával összefüggő tevékenysége a számlavezetési kötelezettség előírásával nem befolyásolható az Alkotmányt sértő módon, sem az Országgyűlés, sem a Kormány által. A költségvetési források felhasználásának hatékony ellenőrzése, a közpénzek és a köztulajdon felhasználása és hasznosítása átláthatóságának a követelménye és ennek érvényesítése nem sérti az Alkotmány 61. §-át.”³⁴

Vizsgálta az Alkotmánybíróság mind az üzemben tartási díj, mind annak költségvetési átvállalása alkotmányosságát. Az üzemben tartási díjról megállapította, hogy az „köztehernek, közjogi bevételnek minősül”, és annak „adóvá minősítése szükséges és arányos állami intézkedésnek tekinthető”³⁵, ezért a beszedéséhez szükséges személyes adatok kezelése sem alkotmányos sértő. Ez megerősíti a közszolgálati közpénzekből történő működtetésének szükségességét. Az üzemben tartási díj alkotmányosságát az alapozza meg, hogy „a közszolgálati műsorszolgáltatás

a politikai-társadalmi realitásokról, és minden olyan esetben, amikor a szabályozás formális garanciákat tartalmaz a nem kívánatos beavatkozásokkal, befolyásolásokkal szemben, az adott rendelkezés – adott esetben realizálódott – politikai kockázataitól függetlenül alkotmányosnak ítéli a szabályozást.

A közszolgálati műsorszolgáltatás függetlensége nem elsősorban szervezeti és kinevezési kérdés, hanem hatásköri probléma. Még a vezetők vagy a felügyeleti szervek Kormány általi kinevezése sem eleve alkotmányosértő – bár a megoldás arányossága minden esetben kétséges –, ha a vezetőkre vonatkozó szabályozás egyébként – az utasíthatóság kizárásával, a felügyeleti szervek hatásköreinek korlátozásával – kizárja a kormányzati befolyásolás lehetőségét. Ebből az is következik, hogy kizárólag a vezetői és felügyeleti kinevezések szabályozásával nem biztosítható a függetlenség, ha a szabályozás egyébként bármilyen egyoldalú befolyásolási lehetőséget fenntart.

Több döntésben megerősítette az Alkotmánybíróság, hogy az országgyűlési frakciók delegálási joga a különböző felügyeleti szervezetbe önmagában nem alkotmányosértő. További feltétele ennek, hogy a frakciók delegáltjai ne kerüljenek olyan helyzetbe, amelyben meghatározó befolyáshoz jutnak. A meghatározó befolyás kialakulását korlátozza a frakciók jelöltjein kívüli jelöltek delegálása a felügyeleti szervezetbe. A felügyeleti szervek hatáskörének szabályozása is megfelelő garancia lehet az egyoldalú befolyásolás lehetőségével szemben.

Ugyancsak tág mozgásteret hagy az Alkotmánybíróság a közszolgálati finanszírozásával kapcsolatban. Azzal kapcsolatban sem a finanszírozás forrása az alkotmányos szempontból releváns kérdés, hanem a finanszírozási források felhasználásának módja, az azokkal kapcsolatos döntéshozatal. A központi költségvetésen keresztül történő finanszírozás tehát nem eleve alkotmányosértő, amennyiben a források költségvetésen belüli szerkezeti elhelyezése a Kormány számára nem biztosít egyoldalú befolyásolást, illetve amennyiben a források elosztása és felhasználása egyébként megfelelően szabályozott.

Jegyzetek

¹ 37/1992. (VI. 10.) AB hat.

² Id. 61/1995. (X. 6.) AB hat.

³ BVerfGE 73, 118.

⁴ BVerfGE 74, 297, 325.

⁵ BVerfGE 83, 238, 299.

⁶ BVerfGE 74, 297, 332.

⁷ Cort. cost. 826/1988.

⁸ Cort. cost. 225/1974.

⁹ Cort. cost. 225/1974.

¹⁰ Cort. cost. 826/1988.

¹¹ 34/1994. (VI. 24.) AB hat.

¹² A kérdéssel ld. Ádám Antal: A tömegközlekedés alkotmányi szabadsága. Acta Humana 1998. 30. sz. 6–20. o., valamint

Drinóczi Tímea: Az információszabadság elhelyezkedése az alapjogi rendszerben, különös tekintettel a más alapjogokkal való kapcsolatára, Infokommunikáció és Jog 2004. 3. sz. 79–84.

¹³ Ld. Open Door ügy, Herczegfalvy ügy. Grád András: A strasbourgi Emberi Jogi Bíróság kézikönyve, Budapest 2005. 496.

¹⁴ 37/1992. (VI. 10.) AB hat.

¹⁵ 1/2005. (II. 4.) AB hat.

¹⁶ 22/1999. (VI. 30.) AB hat.

¹⁷ 37/1992. (VI. 10.) AB hat.

¹⁸ Wagner, Christoph-Grünwald, Andreas: Rechtsfragen auf dem Weg zu DVB-T. Planungssicherheit beim Übergang zur digitalen Rundfunkübertragung, Vistas, Berlin 2002. 82–84.

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2002. március 7-i 2002/22/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról (Egyetemes szolgáltatási irányelv) 31. cikk

²⁰ Nyílt Társadalom Intézet: Televíziózás Európában: a szabályozás, a médiapolitika és a függetlenség kérdései, 2005, 173. http://www.eumap.org/topics/media/television_europe/national/hungary/media_hun2.pdf

²¹ 37/1992. (VI. 10.) AB hat.

²² 37/1992. (VI. 10.) AB hat.

²³ 22/1999. (VI. 30.) AB hat.

²⁴ 22/1999. (VI. 30.) AB hat. Ezt az érvelést a médiatörvény egyes rendelkezéseit vizsgáló legújabb, 46/2007. (VI. 27.) számú határozat is megerősíti és kiegészíti: „A közhatalmat gyakorlók felelősséggel tartoznak azért, hogy a jogszabály előírásait betartva, döntéseik következményeit és súlyát figyelembe véve lássák el hivatalukat. A köz érdekében tevékenykedő politikusoknak ezt a kötelességét egy mégoly körültekintően megfogalmazott szabály sem pótolhatja. Jelen esetben, egy a köztársasági elnök és a miniszterelnök közötti megegyezés hiányában alkalmazandó rendelkezés sem volna alkalmas arra, hogy minden előre nem látható helyzetre pontos előírást adjon.”

²⁵ 37/1992. (VI. 10.) AB hat.

²⁶ 46/2007. (VI. 27.) AB hat.

²⁷ 22/1999. (VI. 30.) AB hat.

²⁸ 22/1999. (VI. 30.) AB hat.

²⁹ BVerfGE 73, 118, 158.

³⁰ Cort. cost. 826/1988.

³¹ 47/1994. (X. 21.) AB hat.

³² 47/1994. (X. 21.) AB hat.

³³ 47/1994. (X. 21.) AB hat.

³⁴ 1/2005. (II. 4.) AB hat.

³⁵ 1/2005. (II. 4.) AB hat.

³⁶ 1/2005. (II. 4.) AB hat.

³⁷ 2002 óta az üzemben tartási díjat nem az egyes háztartások fizetik közvetlenül, hanem az önálló költségvetési tételeként jelenik meg a költségvetési törvényben.

³⁸ 1/2005. (II. 4.) AB hat.

³⁹ „Az Országgyűlés felhatalmazza a Kormányt, hogy a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény 79. §-ának (1) bekezdése szerinti üzemben tartási díj 2003-ra esedékes összegének megfizetését átvállalja. Az összeg megállapításának alapja: a 2001. évben ténylegesen beszedett üzemben tartási díjbevételek 107%-a, csökkentve 9,55% (áfával növelt) beszedési költséggel, továbbá mentesítettek után 2002-ben térített díjátalány teljes összege. Az így kialakuló kötelezettséget növelni kell a 2002. szeptember/2001. szeptemberi átlagos fogyasztói árindexváltozás mértékével.” [2002. évi LXII. törvény a Magyar Köztársaság 2003. évi költségvetéséről 104. § (4)]

⁴⁰ 766/B/2002. AB hat.

⁴¹ 766/B/2002. AB hat.

⁴² 766/B/2002. AB hat.

⁴³ 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról 79. § (2)

⁴⁴ 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról

köteles olyan törvényt alkotni, amely anyagi, eljárási, valamint szervezeti rendelkezésekkel biztosítja a teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóságghú tájékoztatást”.

A közszolgálati hírügynökség működésével kapcsolatban a határozat annyit rögzít, hogy a tájékoztatóhoz való jogot a hír-, kép- és sajtóügynökségek egészét tekintve kell biztosítani. E feladat teljesítésével kapcsolatban már a törvényhozó döntésén múlik, hogy az országos közszolgálati hírügynökség mellett milyen terheket hárít az esetleges egyéb, helyi és kereskedelmi jellegű hírügynökségekre. A jogalkotó az egyéb hírügynökségek tevékenységét végül nem szabályozta.

A hírügynökségek szabályozásával kapcsolatban is alapvető követelmény a függetlenség: „A hírügynökségek alkotmányos működésének feltételeként a törvénynek ki kell zárnia, hogy a közszolgálati hírügynökségben akár az állam szervei, akár egyes társadalmi csoportok a hírszolgáltatási tevékenység tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhassanak. Az Alkotmány ugyanis, miként a rádió és a televízió esetében, úgy a hírügynökségek tekintetében is megköveteli mind az államtól, mind pedig az egyes társadalmi csoportoktól, illetve azok szervezeteitől való szabadságot.”⁴⁶ A függetlenség ebben az esetben is inkább hatásköri, mintsem szervezeti kérdés.

A 22/1999. (VI. 30.) AB határozatnak a közszolgálati intézményrendszerre, különösen a parlamenti pártok általi delegálásra vonatkozó megállapításai a Magyar Távirati Irodára, illetve annak Tulajdonosi Tanácsadó Testületére is irányadók. Egy 2005-ben hozott döntésében az Alkotmánybíróság nem találta alkotmányosértőnek azt a megoldást, hogy a Tulajdonosi Tanácsadó Testület által lefolytatott pályáztatási eljárás alapján a miniszterelnök tesz javaslatot a köztársasági elnök részére a közszolgálati hírügynökség elnöke kinevezésére.⁴⁷ A határozat rögzíti, hogy az elnök kinevezése a hírügynökség működése szempontjából meghatározó kérdés, azon keresztül tehát akár meg is valósítható az egyoldalú befolyásolás. A miniszterelnök javaslattevési joga ugyanakkor a Tulajdonosi Tanácsadó Testület előzetes pályázati döntéséhez kötött, így a miniszterelnök maga nem gyakorolhat jelentős befolyást sem az elnökre, sem rajta keresztül a közszolgálati tartalmakra. A Tulajdonosi Tanácsadó Testületről pedig megállapította az Alkotmánybíróság, hogy – mivel összetétele megegyezik a 22/1999. (VI. 30.) AB határozatban alkotmányosnak talált kuratóriumi elnökségével – a szervezetére és működésére vonatkozó rendelkezések „nem a Kormány vagy az ellenzék meghatározó szerepéhez, ezért nem áll fenn alkotmányellenesség”.⁴⁸ További garancia a köztársasági elnök kinevezési jogköre, ami a miniszterelnöki javaslattevésnek nem au-

tomatikus következménye.

A közszolgálati hírügynökség központi költségvetésen keresztüli finanszírozásával kapcsolatban az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a költségvetési támogatás mindenkor mértéke pontos, a nemzeti hírügynökségről szóló törvényben történő meghatározásának hiánya önmagában nem idéz elő alkotmányellenes helyzetet. A költségvetési támogatást a költségvetési törvény „Országgyűlés” fejezete tartalmazza, a Kormány ezért nem rendelkezhet annak felhasználásról.⁴⁹ Összességében az Alkotmánybíróság nem találta alkotmányosértőnek a finanszírozás e módját.

6. Összegzés

A közszolgálatiáshoz kapcsolódó, a jogalkotói-politikai mozgásteret fokozatosan szélesítő alkotmánybírói gyakorlat főbb elemei a következők:

A közszolgálati műsorszolgáltatást érintő alkotmánybírói gyakorlat a közszolgálatiáshoz számára nagyon erős alkotmányos pozíciókat biztosít, azt a – vitatható tartalommal értelmezett – információszabadság elengedhetetlen garanciájának tekinti. Sem a közszolgálati rádió és televízió, sem a közszolgálati hírügynökség esetében nem hagy mozgásteret abban a kérdésben, hogy szükség van-e önálló intézményi keretben történő működtetésre. Ezt az értelmezését az Alkotmány kétharmados klauzulájával is igazolja.

A közszolgálatiáshoz tartalmával, a közszolgálati feladatokkal kapcsolatban az egyetlen alkotmányos útmutatás a belső pluralizmus érvényesítése. Annak ellenére, hogy az alkotmánybírói gyakorlatban e követelmény inkább egy szűken értett tájékoztatási tevékenységhez kapcsolódik, ebből a politikai álláspontok ütköztetésének lehetőségén túl olyan műsorszámok kialakításának kötelezettsége is levezethető, amely általában, a politikai kérdéseken kívül is megteremti az értékek közötti választás lehetőségét, és magában foglalja a kulturális sokszínűség követelményét.

Az Alkotmánybíróság a közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányos jelentőségét olyan magasan határozta meg, hogy nagy valószínűséggel a „kisebb veszély” elve alapján számos, egyébként vitatható alkotmányosságú rendelkezés maradhat része a jogrendszernek. Az eddigi gyakorlatból levonható az a következtetés, hogy az Alkotmánybíróság csak kivételesen csorbítja a jogalkotó mozgásterét a médiarendszer kialakításával – ide értve a szervezeti és a finanszírozási kérdéseket is – kapcsolatban.

Az alkotmánybírói gyakorlat további fontos jellemzője, hogy következetesen nem vesz tudomást

hanem jogpolitika.”⁸

A jogpolitika tartalma, irányultsága alapvetően az uralkodó jogszemléleten alapszik. Ha valamely országban a természetjog az uralkodó irányzat, akkor a természetjogi elveknek megfelelő jogalkotás és jogértékelés szerepel a jogpolitikai koncepció tartalmaként. Ha viszont a jogpozitivizmus az uralkodó irányzat, akkor a jogpolitika a törvényre koncentrált és a törvények szövegét és alkalmazását állítja előtérbe.⁹

Lényeges változás következik be a jogszociológiai irányzat kibontakozásával, mert a jogpolitikai szemlélet átfogóbb alapra helyezkedik: a jog társadalomba ágyazottságára tekintettel a jogalkotás és a joggyakorlat új megoldásait tárja fel; így szélesebb-mélyebb alapon vizsgálja a jogot, a jog forrását. (Jellemző erre *Ehrlich* tétele: a jog fejlődésének központját nem a törvényhozásban, nem a doktrínákban, nem is a joggyakorlatban kell keresnünk, hanem a társadalomban.)¹⁰ Így a jogfilozófia mellett a jogszociológia alapozta meg a jogpolitika elvi alapjaként azt a tételt, hogy a jog a maga társadalmiságában, társadalmi-történeti beágyazottságában létezik, s erre tekintettel játszik önálló szerepet az adott szabályozási rendszerben, és a jogtudományban. Ily módon a jogszociológia adja a további támpontot a hatályos jog ismerete, kritikája alapján a jogpolitika számára. Ezt támasztja alá *M. Weber* felfogása, amely előtérbe állította a jog empirikus érvényességét, a jogi norma tényleges hatását és érvényesülésének esélyét; tekintettel arra, hogy a jogi norma az emberek cselekvését befolyásoló kauzális tényező.¹¹

A jogpolitika elkülönülésének tartalmi tisztázásával kapcsolatban több új megközelítés is jelentkezik. Megállapítható e vonatkozásban is az összehasonlító jogtudomány hatása, más (idegen) jogi megoldások átvételének jogpolitikai értékelése (a recepciók kezelése).

További jogelméleti megközelítés jelentkezik a jogpolitika tartalmának előreszabályozó jellegével kapcsolatban – a pszichológiai magyarázat keretében. Főképpen *Petrazycki* következtetései figyelemre méltóak, felfogása szerint a jogtudomány külön ágaként szereplő jogpolitika, mint céltételezés mellett külön kutatási témaként (tudományként) emelhető ki a jogi prognosztika, a jogi kritika, valamint a jogdogmatika és az intuitív (nem-tételes) jog.¹² Vagyis a jogpolitika lényege azon tudományosan megalapozott követelmények előrelátásában van, amelyeket bizonyos jogi előírások bevezetése esetén remélnünk kell, valamint olyan alapelvek kidolgozásában, amelyek – a hatályos jogrendszerbe való bevezetés esetén – bizonyos megkívánt eredményeket hoznak majd.¹³ *Podgóreczki* is kiemeli: a jogpolitikát prospektíven racionálissá kell tenni, hogy a jogalko-

tó tevékenység különféle alternatíváinak a következményeit előrelássa.¹⁴

Az angolszász jogelméletben elvétve (mellékesen) foglalkoznak a jogpolitika elméleti magyarázatával, csupán utalnak a politika és a jog kapcsolataira, és többen hangsúlyozzák a jog politikai befolyásoltsága mellett a jog önállóságát és a jogi tevékenységet illetően a jogtudomány (főleg a jogelmélet) szerepét. A jogelmélet jogpolitikát megalapozó (és helyettesítő) szerepét érzékelteti e következtetés: „A jogelmélet az ítélkezés általános része s minden jogi döntés láthatatlan előszava.”¹⁵ – Emellett utalhatunk arra is, hogy az angolszász jogfejlődésben a jog kritikája és fejlesztése jogesetek kialakulása és módosulása révén a ratio decidendi intézményében nyilvánul meg (mondhatjuk: jórészt ez tartalmazza a jogpolitikát). A jogirodalomban jelentkezik még bizonyos jogintézmények kritikája tanulmányokban és a de lege ferenda javaslatokban.

A jogelméleti magyarázatok mellett a tételes jogtudományok keretében is felismernek és megfogalmaznak a jogi szabályozás céljaival és értékelésével kapcsolatos jogpolitikai törekvéseket és követelményeket. Ezek közé tartozik a polgári jog, a büntető jog és más jogtudományok több eszménye a jogi szabályozás humanizálásával, a jogi értékek érvényesülésével kapcsolatos több jogpolitikai javaslat. (Példaképpen idézhető *Beccaria* eszménye a halálbüntetés eltörléséről.)

2. A jogpolitika-interdiszciplináris tudomány

A jogpolitika tudományával kapcsolatban sajátos fejlődés érzékelhető. A kezdeti modern demokratikus követelményeket eszmeileg (a filozófia és a társadalomelmélet mellett) elsősorban a jogfilozófia keretében a jogpolitikai elvek fejezik ki; majd fokozatosan önállósult a jogtudományok differenciálódása keretében – szoros kapcsolatban a jogtörténettel, a jogszociológiával, összehasonlító jogtudománnyal és a tételes jogtudományokkal. S az információs társadalomban pedig interdiszciplináris tudománnyá vált.

A jogpolitika tudományának elismerésével kapcsolatban jelentős eredmény – mondhatjuk azt, hogy fordulópont – az interdiszciplináris jellegének felismerése és hangsúlyozása. Ez azt jelenti, hogy önállósága (elkülönültsége) ellenére más tudományokhoz elválaszthatatlanul kapcsolódik és más tudományos tételekre (következtetésekre) tekintettel tölti be szerepét. Főleg ebben a sajátosságban jelölhető meg a jogpolitika más tudományok iránti nyitottsága. Konkrétabban: a jogpolitika kritikailag fogadja koncepciójá-

Samu Mihály
professor emeritus
ELTE ÁJK

A jogpolitika mibenléte

1. A jogpolitika jogelméleti magyarázata

1.1 A jogpolitika sajátosságai a hazai és a nemzetközi köz- és jogi gondolkodásban nincsenek egyértelműen tisztázva. Különböző vonásainak eltérő felfogása és kezelése található. A legszélsőségesebb magyarázat szóba se hozza létezését, jelentőségét; más pedig tagadja tudomány-mivoltát. (Ez leginkább a fejletlen és diktatórikus jogrendszerek gondolkodására jellemző, mivel a jogpolitikát a politikával azonosítják, elkülönültségét figyelmen kívül hagyják.)

A jogpolitika létének elismerésével kapcsolatban három megkülönböztetés emelhető ki. Az egyik nézőpont a politika jogra vonatkozó nézetei közé (főleg az aktuálpolitikába) sorolja. A másik tudomásul veszi elkülönült létét, de eshetőlegesenek, változónak, mellőzhetőnek, alárendelt tevékenységnek, vagy a politika egyik szakágának tekinti. A harmadik magyarázat pedig önálló, elkülönült nézetrendszernek, aktivitásnak és tudománynak, a jogtudomány külön ágának fogja fel.

A jogpolitika tudománya a modern társadalmakban lényegében a történelmileg változó – fejlődő jogi szabályozás konkrét sajátosságainak megállapítására épül, legfőképpen értékelést tartalmaz, és a jövőre orientál. Ezzel kapcsolatban viszont megállapítható, hogy a jog értékelése a jogi közgondolkodásban igen gyakran ösztönösen történik. – Somló Bódog állapította meg, hogy „a jogászok legtöbbszörre egyáltalán nem adnak maguknak számot arról, hogy mi vezeti őket a jog értékelésénél.”¹ Erre tekintettel fogalmazta meg a jogi értékeknek, a jog helyességének tartalmi követelményeit; szerinte a jogpolitika szerepe az, hogy elősegíti a jogbölcsélet által föltárt helyességi mérték alkalmazását; így a jogbölcsélet segítségével válhat tudományos politikává. Somló „a jogpolitika tudományának feladataként fogja fel a fennálló jog bírálatát az adott körülmények figyelembevételével, bizonyos jogi tartalmak felvetésével.”²

Az előző megközelítést folytatva Moór Gyula elmélyítette a jogpolitika tartalmát azzal, hogy rögzítette: határozott világnézeti fundamentumokra kell támaszkodnia; hangsúlyozta: a jogpolitika lényegében a jog kritikáját, a jogrendszer reformját jelenti. S megállapította még, hogy valamely jogintézmény

helyes-e „az emberi célok, a nemzeti és általános emberi, erkölcsi események szempontjából.” Továbbá a jogpolitikai javaslatoknak „a társadalmi élet történeti helyzetének realitásaival is számolniuk kell: az adott történeti helyzetben megvalósíthatóknak kell lenniük.”³

Moór Gyula megállapította a jogtudományokon belül a jogpolitika és a tételes jogtudomány (mint statikus) különbségét. Az utóbbi „valamely társadalom jogi normáit egy adott pillanatban mintegy megmerevítve egységes szabályrendszerként állítja elénk”; a jogpolitika pedig másfajta (dinamikus) tudományként értékelő és kritikai tudománya. (Ám elkülönül az általános és ágazati jogpolitika tudománya.) Ezek súlyát értékelve Moór megállapítja azt is: a jogpolitikának van „a legnagyobb jelentősége a jogtudományok között.”⁴ Moór Gyula más összefüggésben megállapítja azt, hogy a lex ferenda tudománya is épít a tételes jogtudomány ismeretére; a törvényszerkesztés alapvető követelménye: megvizsgálni, hogy a reform keresztülvihető-e. Emiatt „előrelátásra van szükség és óvatosságra.”⁵

A jogpolitika mibenléte ragadható meg Horváth Barna jogelméleti felismerésében, midőn figyelembe veszi a jog Janus-arcát, vagyis azt, hogy kemény tényeket ölel fel egyik arca és fennkölt eszményeket tartalmaz a másik, vagyis e kétarcú objektivációt szintetizálja. Külön elemzi a gazdaság és a jogpolitika elválaszthatatlan kapcsolatát, kiemeli: a jogpolitika „mint ilyen, alapvetően békepolitika. A harc politikája jogpolitikaként a harc racionális átformálása, denaturálása.” Továbbá hangsúlyozza: a jogpolitika az igazságosság politikája, „mivel az igazságosság a társadalmilag lehetséges szabadságban ölt testet.” Rámutat arra is, hogy „a jogpolitika leghatalmasabb fegyvere a tudás befolyásolása”⁶

1.2 A jogfilozófiában a jogpolitika elméleti megragadása kapcsolódik a jogra vonatkozó tételekhez. Lényegében a jogfilozófiai irányzatok alapvető következtetései és követelményei jogpolitikaként jelentkeznek. A tételes jog számára értékmérőként szerepel, a természetjogban rögzített igazságosság, egyenlőség és szabadság eszménye. Az újkantianus irány szerint a helyes jog elvei képezik a hatályos jog kritikájának, valamint új jogintézmények kiépítésének alapját. Ezt a megközelítést szilárdította meg a jogelméleti irodalomban R. Stammler következtetése, miszerint még a politikának is a helyes jog ellenőrzése alatt kell állnia.⁷ Ez a következtetés jelzi a jogpolitika nagy jelentőségének elismerését, rangját és kritikai minőségét. S a német jogirodalomban később Radbruch hangsúlyozta a jogpolitika határozott elkülönülését a jogfilozófiától, mondván: „a jogi célnak megfelelő eszközök kiválasztására vonatkozó iránymutatás persze nem jogfilozófia,

társadalom, közösségek (osztályok, rétegek, foglalkozások, érdekcsoportok) együttélése, sorsa szempontjából befolyásolja a jog funkcionálását, szerepét és hatását. Benne tükröződnek a joggyakorlat és a jogfejlődés távlata szempontjából felvetődő érdekellentétek, ellentétes megközelítések és felfogások. Ez a jogi tevékenységgel kapcsolatos problémák (követelmények és konfliktusok) területe (színtere), a jogi megoldásokkal kapcsolatos viták terepe: itt tisztázódnak a különböző jogi-szabályozási alternatívák, itt ütköznek a jogi döntésekre vonatkozó értékelések (kritikák) és itt rögzülnek a különböző jogi-reform kezdeményezések (elsősorban a *de lege ferenda* javaslatok).

A jogpolitika az információs társadalomban többrétegű jelenséggé válik, sokoldalú tevékenységként jelentkezik. Kiemelhető ezek közül:

a) a jogpolitikai koncepció kimunkálása és fejlesztése,

b) a jogi szabályozás szükségleteinek feltárása, továbbá

c) összhangteremtő,

d) szűrő,

e) közvetítő,

f) jogdogmatikai szerepe (tulajdonsága) és végül

g) a jogpolitika prospektív jellege.

a) A jogpolitika legfőbb sajátossága az egész jogrendszer működésének ismerete alapján átfogó koncepció kidolgozása, a társadalomirányítás szakszerű (és hatékony) jogi támogatása, valamint a jog önállóságának biztosítása és fejlesztése végett. A jogpolitika e szerepét a társadalom-irányítás követelményeihez, elvárásaihoz igazodva tölti be a jogrendszer adottságaira, helyzetére tekintettel. Alapvető hivatása a jogi szabályozás helyének tisztázása a társadalom szabályozási rendjén belül és más normafajtákkal való együttműködés és kölcsönhatás figyelembevétele. A jogpolitikai koncepció a társadalmi környezetre tekintettel vázolja fel a jogi szabályozás szerepét a szabályozási renden belül.

A jogpolitika alapvetően annak a problémának a megismerésére, kezelésére irányul, hogy jogi szabályozással megoldható-e a felvetődő szabályozásra vonatkozó igény, ötlet vagy kívánalom. Ennek elbírálása interdiszciplináris elemzést feltételez. Erre épülhet a jogpolitikai erőfeszítés átfogó jogelvek fejlesztésével és a joggyakorlat irányának megjelölésével, valamint a *de lege ferenda* javaslatok felvázolásával kapcsolatban.

A jogpolitikai kezdeményezés alapvető követelménye a jog rendjébe való beilleszthetőség vizsgálata, és ehhez kapcsolódóan a jogi megoldás alternatíváinak vázolása, megvitatása és eldöntése.

b) A jogpolitika lényeges tartalma a jogi szabályozás szükségleteinek megállapítása; erre vonat-

kozóan tömérdek javaslat születik nemcsak a jogirodalomban, hanem a közvéleményben (egyéni és közösségi ötletként vagy nézetként) is. Ezek jogpolitikai kezelése a jog szerkezeti adottságaira (és lehetőségeire) tekintettel történhet, vagyis itt lehet eldönteni, hogy melyik javaslat fogadható be és melyik érvényesíthető a jogi szabályozás által. Így a jogpolitika a jogi rendezés szükségleteinek adekvát feltárásával, pontosításával alapozza meg a jogszabályok következetes rendjének kiépülését és működését.

E vonatkozásban megemlítenéd a juridizmus negatív szemlélete, amely úgy véli, hogy minden jól alakul a társadalomban, ha jó törvényeket alkotnak és alkalmaznak.

c) A jogi közgondolkodás gyakran nincsen tekintettel a környezetre, az átfogó szabályrendre, a jog más normafajtákkal kapcsolatos összehangolásának követelményére. Emiatt szükséges a normafajták koordinációja, s jogpolitikai követelmény a szabályozási rend belső ellentmondásai feloldásának jelzése a társadalompolitika számára, és a jogi oldalról való megoldás felvázolása.

Emellett sajátos jogpolitikai követelmény a jogi szabályozás koordinálása is, mivel a jogi közgondolkodás megelégszik azzal a tétellel, hogy a jogban koherencia érvényesül és különböző jogelvek (a jogszabályokban vagy a jogszabályok közti ellentmondás esetén) biztosítják az összhangot (így a jogszabályi hierarchia és más jogelvek érvényesülésével). A jogelvek azonban önmaguktól nem érvényesülnek, az ellentmondások ezek alapján következetesen-teljesen nem oldódnak fel (emiatt szükséges a jogpolitika koordináló szerepe). Ez a jogrendszer értékelése alapján konkretizálható, így szükséges a különböző normafajták, valamint a jogalkotás és a jogalkalmazás ellentmondásait, a jogágak aránytalanságát, a jogi tevékenységeket (átfogóan, az egész szabályozási rendre és a joggyakorlatra tekintettel) összehangolni. (Ez alapozza meg a jog koherenciáját – szakmai követelményként.)

d) A jogi szabályozást illetően előtérben áll az az elvárás, hogy jogi előírások közé csak olyan szabályok kerüljenek, amelyek jogilag kivihetők, érvényesíthetők. Erre tekintettel szükséges elbírálni azokat a kezdeményezéseket, amelyek megvalósítására a jogi szabályozás eszközei alkalmatlanok. Ezzel a tökéletesebb jogi szabályozás követelményei kerülnek előtérbe. Így a jogpolitika lényeges sajátossága szűrő (vagy szelektáló) szerepe. Szemléltetés érdekében idézhető D. *Easton* magyarázata a politikai rendszer és környezete kapcsolatáról. Úgy fogalmaz, hogy a politikai rendszer inputjainak a szelekció céljából bizonyos kapuőrök által őrzött kapukon kell áthaladniuk.

A jogrendszer és környezete vonatkozásában is

ba nemcsak a jogtudományok különböző ágaiban ki-munkált de lege ferenda javaslatokat, hanem más tudományok jogilag kivihető kezdeményezéseit is: akár a társadalom-, a kultúra-, a gazdaság- (stb.) elmélet és a jövőkutatás következtetéseire tekintettel.

A jogpolitika interdiszciplináris jellegével kapcsolatban kiemelkedik a dán jogelmélet művelőjének P.S. Lauridsen professzornak az elemzése (A. Ross jogi realizmusához kötődően), aki a jogpolitikát tudományos tevékenységnek minősíti, s interdiszciplináris mezőnek fogja fel.¹⁶ Hangsúlyozza azt is, hogy a jogpolitika nem elvont értéknormákkal foglalkozik, mivel empirikus társadalmi funkciókat gyakorol; megállapítván a tudatos jogalkotáshoz kötődő szerepét. Kiemeli azt, hogy eseti és állandó munkaközösségek foglalkoznak a törvényhozási aktusok előkészítésével, a korábbi vita-anyagok feldolgozásával és hasznosításával. E tevékenységhez kapcsolódóan szerepet játszanak a kormányzati szakértők, tudományos és oktatási intézmények, tekintélyes tudósok. (Egyébként a skandináv országokban a törvény elfogadása után az előkészítő anyagokat, a döntési alternatívákat önálló kötetben publikálják, s ezek a hatályos joganyag mellett a jövő törvénykészítőinek vitáinál tudományos érvekként figyelembe vehetők.)

A jogpolitika tudományos megalapozása jelentékeny az osztrák és a német jogéletben. (Megemlíthető, hogy Ausztriában létezik Osztrák Jogpolitikai Intézet, amelynek célja a tudományos jogpolitika kimunkálása.¹⁷) A német és az osztrák közéletben konferenciákon és publikációkban tisztázzák a jog reformjának és interdiszciplináris jellegének aktuális és elvi problémáit: a jogalkotás mellett a jogérvényesítési, az emberi jogi és a nemzetközi vonatkozásokat is. (Utalhatunk Németországban a Zeitschrift der Rechtspolitik folyóirat jelentőségére és jogfejlődést tisztázó és elősegítő szerepére.)

Az osztrák jogirodalomban kiemelhető O. Weinberger elemzése, aki különös fontosságúnak tekint a jogpolitika területét, amelyet a de lege ferenda érvelésekre vonatkoztat. Szerinte a jogi döntéseken túl „a legtöbb jogi kommunikáció” a hatályos jogi megoldások alternatíváinak kidolgozása a jogpolitika területére esik.¹⁸ Koncepciójában hangsúlyozza a jogpolitika (immanens és extern) értékelő és kritikai jellegét, s ezt azzal pontosítja-konkretizálja, hogy az intézmény szervezete, a szerepek, a kompetenciák, kötelezettségek és elvárások kapcsolata „a vezéreszmék mércéje alapján ítéltető meg”. Elemzésében jelentékeny helyet foglal el a koherencia és inkoherencia vizsgálata, valamely jogszabály kívánatosságának feltárása; ezek mellett az előítéletek, látzat-alapok, jelszószerű (slagwortos) gondolkodás, valamint a pártérdekű részlet-hangsúlyok megállapítása. Külön foglalkozik a demokrácia-konceptió és

a jogpolitika összefüggésével.¹⁹ Más helyen hangsúlyozza: „a jogpolitikailag analízáló és proponáló jogtudomány teljességgel ésszerű, még ha nincs is meg az a politikai kompetenciája, hogy maga teremtsen jogot, illetőleg jogi intézményeket.”²⁰ A jogirodalomban mások is hangsúlyozzák, hogy a jogpolitika nem teremt jogot (nem létesít jogszabályt), ám elméletileg (koncepcionálisan) előkészíti, megalapozza a jogi szabályozást interdiszciplináris vizsgálatok révén.

A jogpolitika interdiszciplináris jellegéből következően átfogóbb társadalmi szerepre utalnak az újabb következtetések. A német jogirodalomban összegzően D. Stempel szélesebb körben határozza meg a jogpolitikát, mondván: ez a hatályos jog helyességét vizsgálja és eldönti, hogy milyen társadalmi célokat milyen jogi eszközökkel és milyen jogi úton lehet elérni.²¹ Ezt a tételt mélyíti-pontosítja E. Hippel; kiemeli, hogy a jogpolitika azért jelentős, mert választ keres a társadalmi problémák megoldására optimális jogi szabályozás útján és felderíti a kitűzött célok biztos elérését (a leggazdaságosabban) a legmegfelelőbb jogi szabályozással.²²

Ezek a következtetések azért is jelentősek, mert a jogpolitikát (és a jogi szabályozást) nem szűkítik a politika és a jog viszonyára, hanem az átfogó társadalmi problémák megoldásával kapcsolatos szabályozásra utalnak; interdiszciplináris jellege miatt komplex társadalmi összefüggésekre vonatkoztatják. Megállapítható, hogy szemben áll a magyar jogirodalomban is az átfogó (interdiszciplinaritásra vonatkoztatás) és a (szűkebb) politikára tekintő magyarázat.

A jogpolitika átfogó társadalmi szerepére utal Szilágyi Péter nézete; a jogpolitika szükségességét abban látja, hogy lehetővé teszi a túlszabályozás mérséklését, a jogi rendszer hatékonyabbá tételét és innovációs képességének fokozását, megalapozza a jogi szabályozás határainak megállapítását, a ius és non-ius elhatárolását, és határozott különbséget tesz a jogalkotás és a jogalkalmazás jogpolitikája között.²³ Ezzel szemben Varga Csaba pedig azt hangsúlyozza, hogy a jogpolitika specifikus önállósággal rendelkező mező, „amelyben a specifikusan politikainak a specifikusan jogira történő hatásgyakorlása zajlik”. És így összegzi: „a jogpolitika tehát a politika és a jog sajátos átmeneti közege.”²⁴ Emellett Pokol Béla szerint a jogpolitika politikai kezdeményekre-kívánalmakra tekint „az egyes szabályozási alternatívákat illetően, s e vonatkozásban emeli ki: a jogrendszerbe való „beilleszthetőség a fő szempont”.²⁵

3. A jogpolitika főbb sajátosságai

Az általános jogpolitika lényeges vonása, hogy a

lyozási rendet feltételez, amelyben előtérben áll a jog és más normafajták szabályozó együttműködése, s a különböző társadalmi szférák önszabályozási rendje.

A normafajták elkülönülése és kölcsönhatása kapcsolatán kiemelhető a közéletben az erkölcs és a jog szabályozó szerepének jelentősége. *Berzsenyi* Dánieltől idézhető:

„Így minden ország támasza, talpköve

A tiszta erkölcs.”

A közéleti együttélés szabályozásával kapcsolatban a közéleti tisztaságra épül különböző intézmények működésének jogszerűsége. E vonatkozásban jelentkezik (demokratikus körülmények között) a jog erkölcsi megalapozottságának jogpolitikai követelménye. Megjegyzendő: a modern társadalmakban a közélet kiszélesedése a közügyek intézésének új megoldásait váltotta ki, s ehhez kapcsolódóan a közéleti szabályozás is többrétűvé vált. A szabályrendben átfogó elveket és értékeket az alkotmány rögzíti, és ezek az alkotmányosság révén érvényesülnek.

b) A demokratikus szabályrend specifikus témája az alkotmány közéletet szabályozó szerepe. Ezt a közgondolkodás gyakran a jogi szabályozás keretében helyezi el, vagy azonosítja az alkotmányosságot és a jogszerűséget. További magyarázat az, hogy az alkotmányt szimpla jogszabálynak tekintik (igaz, a jogforrási hierarchia csúcán helyezkedik el). Ezen leegyszerűsítésekkel szemben le kell szögezni: az alkotmányosság a közélet rendezettségét jelenti, és az alkotmány az egész társadalom köz- és magánéletére, a társadalom különböző szféráira vonatkozó közéleti, politikai, állami, jogi alapszabály.²⁹

Ily módon a társadalmi együttélés (a magán- és a közélet) rendezettségét-szabályozottságát az alkotmánynak, mint társadalmi alapszabálynak az érvényesülése biztosítja. Ebben az összefüggésben a jogpolitika befolyásolja a jogot arra, hogy egyrészt az alkotmány alapján szabályozza az alapvető életviszonyokat. Ebbe a kérdéskörbe tartozik az adott irányítási rend keretében az államszervezet, a kormányzás, közigazgatás, rendészet hatásköre, az alá- és fölérendeltség, a kényszerítési formák, a hatalmi jogosultságok és kötelezettségek (a hatalmi, politikai, párt és civil szervezetek mindennapi gyakorlatának) jogi szabályozása. Jelentős a vezető szervek hatáskörének és tevékenységük korlátainak kijelölése, vagyis a kötelezettségek és tilalmak (pl. a hatalommal való visszaélés jogi következményeinek) rögzítése, a jogi felelősség intézményeinek kimunkálása és érvényesítése.

A polgári társadalmak fejlődése során szembeszökő elvárás: a hatalom önkorlátozása.³⁰ Ennek két vonatkozása emelhető ki; az egyik a hatalomgyakorlás (társadalomirányítás) hatáskörének (jogosultságainak) alkotmányos jogi rögzítése, a másik az

önkényes döntések kiküszöbölése végett a jogi korlátok kiépítése, a felelősségre vonás lehetőségének biztosítása. Alkotmányos szabályok közé tartozik az államfő és a kormány felelőssége vagy a közéleti vezetők jogi felelősségének megállapítása hivatali tevékenységükkel (felelőtlen döntésekkel, szabályszegésekkel, korrupcióval, stb.) kapcsolatban. A demokratikus irányítású rendszer emiatt igényli az alkotmányos rendje keretében a közélet jogi szabályozottságát, a vezetők, a köztevékenységet végzők ellenőrzését és (esetlegesen) tevékenységük bírósági elbírálását. Kiemelendő: a közéleti alkotmányos szabályozás nem azonosítható a joggal, mivel ennek keretében többféle szabályozás jelentkezik: a politikai normák, az államigazgatási normák, a fegyveres testületek belső szabályzatai, közösségi szabályok, hatalmi-erkölcsi normák formájában. Más persze az, hogy a jog meghatározza a hatalmi-irányító szervek számára az operatív döntések kereteit, vagy rögzíti a különböző közéleti, politikai szervek működésének alkotmányos jogi rendjét.

A jogpolitika közéleti szerepe nemcsak az alkotmányos rend érvényesítésében, hanem fejlesztésében is megállapítható. A társadalmi-történelmi változással az alkotmányos rend fogyatékosai vagy az alkotmányos előírások hiányosságai (hézagai) és új szabályozási szükségletek, reformkezdeményezések is megjelennek. Ezen problémák elemzése és megoldásuk kezdeményezése a közpolitikához kötődően a jogpolitika gondja, amely az alkotmányjogi (ágazati) jogpolitika vizsgálataira és kezdeményezéseire támaszkodik. Így az általános jogpolitika az alkotmányos szabályozás kritikájával, fejlesztésére vonatkozó javaslatokkal segíti elő az alkotmányosság tökéletesedését (alkalmazkodását az új történelmi helyzethez a távlatokra tekintettel).

c) A közélet szabályozásának jelentékeny tényezője a jog önálló működése. Erre tekintettel társadalompolitikai gond és elemi jogpolitikai követelmény a jog önállósága – feltételeinek biztosítása (a közéletben, és főképpen az irányítási rendben) avégett, hogy a jog mint szabályozó elkülönülten hasson a társadalmi együttélés rendezése terén.

Az előző követelményt viszont sérti az az irányítási gyakorlat, amely állami, politikai, vagy ideológiai szervek fölényét biztosítja a joggal szemben. A német jogirodalomban R. *König* állapította meg e problémát, s elmarasztalta azt a helyzetet, hogy „a jogalkotás és jogmegvalósítás valósággal állami monopóliummá lesz... S ezáltal a jog beágyazódik az állam szervező intézményeibe.” S összegzésül még helytelenítve megállapítja „a jogalkotást éppúgy, mint az ítélkezést teljes egészében állami monopóliumnak tekintik.”³¹

Valamely normarendszerben ugyanis a jog ak-

van kapuőrség, amely szelektál, s ez pedig a jogpolitika, amely megakadályozza, hogy a jogrendszerbe kerüljenek ellenőrizhetetlen inputok, a szelekció mint jogpolitikai koncepció biztosítja a jogi szabályozási kezdeményezések és tervek befogadását. A német jogirodalomban elfogadott nézet ez: „...a jogról való döntési folyamat lényegében nem más, mint a jog kiválasztása és méltatása. Így a jog kialakulásának és átalakulásának folyamatába szűrési eljárás iktatódik be, amelyen minden jogi gondolatnak keresztül kell mennie ahhoz, hogy kötelező érvényűvé válhasson.”²⁶ Vagyis a jogpolitika átenged és akadályoz (vagyis szűr) a társadalompolitikában és a közvéleményben felmerült jogi szabályozásra irányuló javaslatok tekintetében.

e) A jogpolitika a jogi rendezés alapján kijelöli ezek kielégítésének jogi megoldásait, vagyis közvetíti a közéleti szabályozási törekvéseket és követelményeket a jogi szabályozás részére. Elsősorban a jogi megoldást igénylő problémákkal kapcsolatban közvetít: a társadalomirányítás céljait konkretizálja a jogi szabályozás terén, továbbá jelzi a joggyakorlatban tapasztalható társadalmi irányításban intézkedést igénylő feszültségeket és ellentmondásokat, vagyis visszajelez a társadalompolitika számára. Ily módon közvetítő szerepe kétirányú: egyrészt a jogi rendezés szükségességét fejezi ki, másrészt a pontatlanul elfogadott jogi szabályozás fogyatékoságait vagy hibáit (pontatlanságait) visszajelzi (feedback). A jogpolitika visszajelző szerepét – sok esetben – a jogszociológia alapozza meg, a jogi szabályozás manifesztálódott hatásának elismerésével, látens hatások feltárásával vagy a diszfunkció megállapításával.²⁷

f) Alapvető problémaként jelentkezik a jogpolitikai céloknak megfelelő jogi-technikai eszközök alkalmazása. A jogi megoldások megválasztása önmagában nem elegendő, szükséges még a jogi szabályozás hatásának figyelembevétele. „A jogpolitikai célok végrehajtására jogi eszközök kidolgozása szükséges és itt merül fel a jogi dogmatika.”...továbbá ellenőrizni kell „a dogmatika gyakorlatát, társadalmi hatását, hatékonyságát.”²⁸

A jogi dogmatika problémái elsősorban a tételes jogtudományi vizsgálatok alapján jelentkeznek, ám a jogi szabályozás hatását korlátozó fogyatékoságok jogpolitikai kezelést igényelnek – elsősorban ágazati jogpolitikai koncepció révén, viszont az átfogó jelentőségű jogdogmatikai problémák általános jogpolitikai elemzését követelik meg. (Például a jogági rendezés megváltoztatása vagy a jogszolgáltatás szervezeti megoldásai tekintetében.)

g) Az általános jogpolitika lényeges feladata a jogi szabályozás várható hatásának kikövetkeztetése (vagyis a pozitív és negatív következmények számba vétele) elsősorban a „de lege lata” tapasztalatainak felhasználása alapján; különös igény a káros kö-

vetkezmény mellőzése vagy korrigálása. (Szem előtt tartandó az ágazati jogpolitikai irányvonal esetleges egyoldalúsága.) Ezekhez kapcsolódik új jogintézmények indokoltságának felismerése, kimunkálása és kezdeményezése.

A jogpolitika elősegíti a jog előre szabályozó szerepének elemzése alapján a jogrendszer megújulását, megalapozza reformját. Sajátos igény a jogfejlődés távlati követelményeinek a megismerése és az előrejelzés. Az információs társadalom alapvető szükséglete a jogpolitika prospektív jellegének érvényesítése a jog előre szabályozó szerepének biztosítása alapján.

A jogpolitika természetesen más és más vonásokkal rendelkezik a különböző népek történetében. Általános vonásaként kiemelhető: alapvetően a társadalmi környezeti tényezők (főképpen demokratikus hatalmi viszonyok) határozzák meg létét és társadalmi szerepét. Erre tekintettel szükséges a jogpolitika közéleti meghatározottságát és szerepét vizsgálni.

4. A közélet és a jogpolitika

A jogpolitika a társadalom közéleti rendjén belül a demokratikus társadalom tudományos alapú irányítása keretében a jog önálló létéhez kapcsolódik. A különféle társadalmi meghatározó és befolyásoló tényezők a jog bizonyos autonómiájának a kibontakozását eredményezik.

A jog önállóságát illetően két lényeges összefüggés emelhető ki. Az egyik – a közéleti rend átfogó védelmét jórészt jogi eszközök biztosítják; (elegendő csupán utalni arra, hogy a jog jelentékenyen hat az adott közrend biztosításában a jogrend és a jogbiztonság révén.). A másik összefüggés (ez azonban nem található meg minden hatalmi rendszerben), hogy a jog a társadalomirányítás rendjét szabályozza alkotmányos és jogi kereteinek kiépítése és érvényesítése által.

A közélet jogi szabályozásával kapcsolatban több probléma és összefüggés jelentkezik. A jogpolitika szerepét illetően a főbb témák közül kiemelhetők a következők:

- a) a jog helye a szabályozási rendszerben,
  - b) az alkotmányos szabályozás és az alkotmányosság,
  - c) a jog önállóságának, szerves fejlődésének biztosítása, és
  - d) a jogászság közéleti aktivitása.
- a) Elemi ismeret, hogy a társadalmi együttélés és együttműködés szükségszerűen kiváltja a szabályozást mindenféle életviszonyban, a magán- és közéletben egyaránt; a társadalom, a közösség és az egyén nem lehet meg e nélkül. A társadalom átfogó szabá-

nek – a szabályozás az anyagi és a szellemi szférában is létezik, azonban külön sajátosságként a társadalom hatalmi szférájában – alapvető. A jog lényegét illetően azonban a hatalmi kultúra része, s ezen túlmenően kapcsolódik az anyagi és a szellemi kultúrához is. Ilyen átfogó értelemben tekinthető a jog a kultúra részének, a jogi kultúra pedig a hatalmi kultúra specifikus megnyilvánulásának.

A jogi közgondolkodásban a jogot és a jogi kultúrát általában azonosítják. Párhuzamos kérdésként utalhatunk arra, hogy a társadalomelméletben ismert olyan következtetés is, amely a társadalom és a kultúra azonosságát vallja. Ezzel szemben a mai kultúraelmélet szerves egységben levő külön kategóriának fogja fel a társadalmat és a kultúrát; amelyek egységet alkotnak, legfeljebb csak a logikai elemzés eszközeivel bonthatók szét, egyidejűleg keletkező egész két különböző oldalának, síkjának kifejeződését jelentik. Ennek az elvi tételnek a jogra alkalmazásával állapíthatjuk meg: a jog és a jogi kultúra szerves egységet képez, nem az egész és rész viszonyában áll, hanem a valóság két oldalát jelenti, ami csak logikai elemzéssel bontható szét. A társadalmi fejlődésben a jogi kultúra a jog kialakulásának és fejlődésének szerves részét, mozzanatát képezi; az egész jogfejlődés megmutatkozik benne a jog specifikus oldalaként. Az előzőkre utalással leszögezhető, hogy a jog nem azonos a jogi kultúrával, ám a jognak specifikus (nélkülözhetetlen) vonása a jogi kultúra.

Az átfogó kultúrán belül zajlik az értékek kimunkálása, s ennek egyik része, oldala az emberi tevékenységek, magatartások szabályozása, s ehhez tartozik – szűkebben – a jogi szabályozás értékorientáltságával, értékteremtő szerepével, jogi kultúrává elkülönülésével.³⁷

A kultúra és a jog összefüggése kapcsán a modern jogelmélet képviselője, R. König kiemeli, hogy a jogi normák a jog kulturális rendszerévé kristályosodnak, s hozzáteszi: „az átfogó társadalmi fejlődési folyamat eredményeként a kultúra általános szakosodási folyamata során a jogi normák és a jogi szféra egyre növekvő autonómiához jutnak.”³⁸ Ily módon a szakosodás folyamatában kialakul a jogi szakma kultúrája, minőségi sajátossággá válik a szakszerűség – a jogi objektiváció elkülönüléséhez, a jogi tevékenység önállóságához kötődően. Ez azt jelenti, hogy a jogi tevékenység szakmailag megalapozott szakértői munkaként létezik a munkamegosztás külön ágaként; vagyis külön embercsoport tevékenységként játszik szerepet a társadalom szabályozási rendjén belül – a jogi kultúra és a szakszerűség által.

5.2 A jogfejlődés lényeges sajátossága, hogy beépül az adott társadalmi berendezkedés szabályozási kultúrájába: az erkölcs, a vallás, a hagyomány, a szo-

kás, a konvenció szabályozó értékrendjébe. Az egész társadalom kapcsolatrendszerét, közösségeinek belső működését és másokkal való együttműködését az átfogó szabályozás színvonala határozza meg. Ez vonja maga után (ill. feltételezi) a jogi értékek kiérlelését és befogadását az egyének és közösségek viselkedésébe, felelősségtudatába. (Így a jogi értékek behatolnak a köz-, és magánéleti viszonyokba; társulnak a különféle normafajtákkal – így az erkölccsel, a szokásokkal, stb. A kölcsönös egymásra hatást és függést, valamint a jog szerepét érzékelteti e következtetés: „a társadalmi valóságban egyetlen jogintézmény sem állhat fenn egyedül jogi normák révén; ezek valamennyien jogon kívüli normák által történő kiegészítésre és kibővítésre szorulnak.”³⁹

Valamely társadalomban a szabályozási rend feltételezi a közéleti irányítás e vonatkozású tevékenységét, a normafajták összhangjának biztosításával kapcsolatos tevékenységét a társadalompolitika által. Ehhez kapcsolódik (ezt transzformálja) a jogpolitika a jogi kultúra fejlődésének biztosítása által; erre tekintettel az a rendeltetés, hogy egyrészt a jogi kultúra által kitermelt jogi értékek érvényesítésén örködjön hozzá új jogi értékek kimunkálásához.

A jogpolitika különleges feladatai közé tartozik az adott társadalmi berendezkedés alapvető elveinek, követelményeinek, értékeinek érvényesítése a jogszemléletben és a joggyakorlatban, továbbá a jogi értékek bevitelének a mindennapi életbe. Így kulturális hivatása (pl. a kontradiktórikus eljárás, a jogi korrekció, a közvetlenség, stb.) jogi értékeinek elterjesztése, a nem-jogi tevékenységekbe való befogadásának elősegítése. Másik oldalról viszont követelmény a kultúra más területeiről (a modern pszichológiai, informatikai és technikai) értékek jogi kultúrába építése.

Az előzőekből következik, hogy a szabályozás kultúrájának fejlettsége elősegíti, hogy a jogpolitika szakszerűen reagáljon, s az adottságokra és a várható pozitív hatásra tekintettel alapozza meg a jogi relevanciát, és segítse kimunkálni a jogi szabályozás koherenciáját és fejleszteni a jogi dogmatikát. A jogi szabályozás kultúráltsága maga után vonja a jogász tevékenységek elkülönüléséhez kapcsolódó szakmai ismereteket és hivatásbeli elkötelezettséget. Ez konkretizálódik valamely jogrendszer szabályozási színvonalában, a jogi előírások ismeretében, elfogadottságában, a jog önkéntes követésében.

5.3 A jogi szabályozás kultúráltsága az egész jogrendszer sajátosságainak áttekintése alapján minősíthető; ám bizonyos specifikus összefüggésekben is megragadható. Kiemelhető ezek közül:

- a) a megfelelő jogági szabályozás megválasztása,
- b) a jogi szabályozás koherenciája és egyensúlya,
- c) a jogszolgáltatási szervek szakszerű

kor képes hatékonyan szabályozni, ha a közéleti körülmények lehetővé teszik (és megalapozzák) hivatásának teljesítése érdekében szerves (organikus) fejlődését és stabil önállóságát. Ez társadalompolitikai koncepciót igényel, s ehhez kapcsolódik a jogpolitika transzformáló szerepe a jog helyzetének és fejlesztésének átfogó értékelése alapján. Ily módon elősegíti, hogy érvényesüljön a jog önfejlődése, önszabályozása, önmegújulása – szerves fejlődésének biztosításával. Ehhez kapcsolódó követelménye az, hogy hárítsa el a közéleti-politikai befolyásokat, a jogi értékek mellőzésére, jogszerűtlenségre való készleteket – főleg az erkölcsi alapok védelme és a sokféle normafajta összehangoltsága alapján.

d) A jog önfejlődésének közéleti feltételei mellett kiemelkedő szerepet játszik a jogász közéleti aktivitás, a jog rendeltetésének biztosítására irányuló szakmai erőfeszítés. Ezt szolgálja a közéleti részvétel keretében a szakszerű jogalkotás, jogalkalmazás, jogérvényesítés és a jogi szocializáció, mint jogi tevékenység. S ehhez kapcsolódik a jogi közélet megszerveződése és átfogó közéleti tekintélye-befolyása.

Lényegében a jogászai foglalkozások önszerveződéséről és önirányításáról van szó; s ez a jogász-önkormányzatok és a jogi-közélet egyéb formái által jelentkezik. Ezek felölelik a bírói, ügyési, ügyvédi, közjegyzői, közigazgatási jogász testületek (és kamarák) mellett az átfogó jogászegyletek működését – bevonván az egyetemi jogászképzőket és a jogtudomány képviselőinek részvételét a különféle jogászai közösségi szervek tevékenységébe, vagy jogpolitikai mozgalmába.

A jog közléte alapvetően a jogpolitika terepe; a jogászai önkormányzatok jelentős szerepet játszanak a jogszabálytervezetnek (de lege ferenda) felvetésében, kezdeményezésében, megvitatásában, előkészítésében: általános és ágazati (szak) jogpolitikai témák, a jogalkotás (jogszabályok kidolgozása, módosítása, hatálytalanítása), valamint joggyakorlat fejlesztése tekintetében. Megjegyzendő e vonatkozásban: nem arról van szó, hogy jogászok is tevékenykednek a közélet különböző fórumain (parlamentben, pártokban vagy civil szervezetekben), hanem arról, hogy a jogászai aktivitás saját önkormányzati szerveken (mondható a jogásztársadalom önálló szerepén) keresztül a maga közéleti tevékenységével hat a közéleti gondok megoldására, a közjólátatoként.³²

Ily módon a jogásztársadalom közéleti aktivitásával nemcsak a társadalmi irányítás átgondoltságához, hatékonyságához járul hozzá, hanem a közéleti és jogi szabályozás kultúráltságához is. Erre tekintettel a jogtudomány (és a jogpolitika) külön témája a jogi kultúra és a jogpolitika viszonya.

5. A jogi kultúra és a jogpolitika

5.1 Alapvető kérdés, hogy mi a jog helye és szerepe a kultúrában, illetve a kultúra miként hat a jogra, a jogfejlődésre. Ez a kérdés egyébként felvetődött már a korábbi jogi gondolkodásban is. Utalhatunk a jogfilozófiában Kohler elemzésére; felfogása szerint a jog maga is kultúrtermék, és feladata a kulturális igények kielégítése, a kultúra haladásának elősegítése.³³ Természetesen még más jogfilozófusok is utaltak a jogi kultúrára; bizonyos sajátosságait az újkantárius irányzat is feltárta, amidőn a jog és kultúra összefüggését értékelméleti megközelítésben taglalták. Általában mégis a jogtudományban (a jogi közgondolkodásban) a jog és kultúra összefüggésére csupán a műveltség problémájaként utaltak. Az összehasonlító jogtudományban foglalkoznak külön a jogi kultúrával. Emiatt a jogelméleti fogalomrendszerben (és tananyagokban is) csak utalások találhatók rá.

A társadalomelmélet általános tételként rögzíti, hogy a jogot befolyásolja a társadalom kulturális fejlődése, ugyanakkor a jog is bekapcsolódik az átfogó társadalmi-kulturális fejlődésbe. Vagyis a jog részben a kulturális fejlődés következménye, másrészt, viszont mint önálló objektíváció hat az adott kulturális életre. A kultúraelmélet emellett azt rögzítette, hogy a jog a kultúrán belül helyezkedik el, s mivel a kultúrát két részre (az anyagi és a szellemi kultúra) bontotta, úgy értékelte, hogy a jog a szellemi kultúrához tartozik.

A jognak a szellemi kultúrába sorolása kétségeket támaszt, mivel az anyagi kultúrán belül is létezik és hat; valójában az anyagi és a szellemi kultúra között helyezkedik el. Némelyek ezt szociális kultúraként fogják fel, és a kultúra harmadik fő területének tekintik, amely lényegében „a társadalom működtetésére vonatkozó intézmények és eljárások összessége”.³⁴

A magyar kultúraelméletben Bujdosó Dezső felismerése különösen jelentős, midőn megállapítja, hogy az anyagi és a szellemi kultúra mellett jelentkezik az emberek közötti közvetítő rendszerek termelésének (pl. normák, intézmények) kultúrája.³⁵ Ez a következtetés a jogelmélet szempontjából alapvető összefüggést emel ki: a normák (így a jog is) és az intézmények az anyagi és a szellemi kultúra között helyezkednek el.

A társadalomelmélet ontológiai megalapozása során nyilvánvalóvá vált, hogy a szabályozó tevékenység a társadalom minden szférájában jelentkezik, és normarendszerekben testesül meg.³⁶ A társadalom kulturális aspektusaként az anyagi és a szellemi kultúra között a kultúra harmadik szférájaként létezik a szabályozás (és a normarend), amelyet a kultúraelméletben szcionormatív kultúrának is nevez-

és azt, amely a jogot állami kényszerítésként, utasításként értelmezi, állami akaratként kezeli,

– a jogot a gazdasági viszonyok vagy a gazdasági érdekek kifejeződésére egyszerűsíti le,

– némelyek a jogi gondolkodásban a jogot eszköznek, formális intézménynek tekintik, és a jogszabályokkal (törvényekkel) azonosítják,

– újabb formális magyarázat a jogot jogszolgáltatásnak fogja fel és tagadja igazságosságához köztöttségét.

A jogszemléletben e magyarázatok figyelmen kívül hagyják a jog önálló társadalmi szerepét, különösen a szerves jogfejlődés szükségletét, a jogi kultúra értékeit, különösen az igazságosság követelményét, ezen túl a jogon kívüli (metajurisztikus) elemeket kirekesztik a jogból.

f) Az igazságosság jogszemléleti követelményei a jogászság, a jogkultúra érték követelményeiben összegződnek. Így a jogpolitika hivatása az értékorientáltság jogi gondolkodásba és tevékenységbe való bevitele és elmélyítése. Alapvető igény, hogy tudatosodjanak, interiorizálódjanak a konkrét jogi értékek. Erre tekintettel a jogpolitika szorgalmazza a jogász tevékenységekben a meggyőzés, a nevelés, a lelki ráhatás, a jogi ismeretterjesztés, a jogpropaganda eszközeivel különféle megoldásait. E sokrétű jogi- kulturális-szellemi ráhatás vezet a jog pozitív hatásához – a jogi kultúráltság konkretizálódásaként, amely végül is nem önmagán (önerején), hanem a társadalom erkölcsi alapjainak szilárdságán nyugszik, s ezekhez kapcsolódik a jog igazságosság, a humánus szolgálata, a humanizációhoz való jogi hozzájárulás.

A jogász értékorientáltság külön dimenzió, amelyben nem az érdeken alapuló pragmatikus követelmény, hanem teljes mértékben a kultúra humánus vívmányai (értékei) állnak előtérben. Ez biztosítja, hogy a jogász bizonyos politikai (és egyéb) érdekeken alapuló döntési elvárásokat, befolyásolási kísérleteket elveti, és velük szembeszegül, nem hajlandó erkölcstelen, készített döntések meghozatalára, nem enged hatalmi erők (és a közvélemény) nyomásának sem. Vállalja e negatív tendenciákkal való szembeszegülést.

Jegyzetek

¹ Somló Bódog: A helyes jog elméletéről. Kolozsvár 1914. 14. o.

² Somló Bódog: Jogbölcsezet. Bíbor kiadó, Miskolc 1995. 2. o.

³ Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. Budapest 1923. 21. o.

⁴ Moór Gyula: Tegnap és holnap között. Budapest 1947. 166. o. Ezt a megközelítést konkretizálja Moór Gyula a jogtudományok három csoportra osztásával; 1. a tételes jogtudományok (ide tartozik az összehasonlító jogtudomány és az általános jogtan); 2. az okozatos jogtudományok (jogtörténet és jogszociológia); 3. az értékelő jogtudományok (ide tartoznak

a jogpolitikák). i. m. 153. o.

⁵ Moór Gyula: Jogfilozófia. Budapest 1994. 69–72. o.

⁶ Horváth Barna: Jogsociológia. Osiris Kiadó, Budapest 1995. 216., 299., 322. o.

⁷ R. Stammler: Helyes jog, In: Jog és filozófia. Budapest 1981. 67. o. Kelsen tiszta jogtani jogelmélete is utal a jogpolitika tudományos szerepére; írván: „Azok a tudományos kommentárok”, amelyek állítólag a törvényalkalmazás tevékenységének a támogatására hivatottak, teljeséggel jogpolitikai jellegűek.” H. Kelsen: Tiszta jogtan. Budapest 1998. 55. o.

⁸ G. Radbruch: Jogfilozófia. In: Jog és filozófia. 1981. 231. o.

⁹ G. Radbruch: Jogfilozófia. In: Jog és filozófia. 1981. 236. o. G. Radbruch megállapította: a természetjog az igazságosság formális elvéből vezette le a jog tartalmát, a jogpozitivizmus pedig csak a pozitívítást s a jogbiztonságot látta; emellett „a jogfilozófiát s a jogpolitikát ... közel teljes hallgatásra kárhoztatták.”

¹⁰ Ehrlich, E.: Grundlegung der Soziologie des Rechts. 1913. p. 5.

¹¹ Idézi: Fleck Zoltán: Szociológia jogászoknak. Budapest 2004. 62. o.

¹² Todor I. Podgorac: Pravna Politika L., Petrazycki. Beograd. 1983. p. 57.

¹³ L. Petrazycki: Wstep do teorii i moralnosci. Warszawa 1930. p. 3.

¹⁴ Podgóreczki, A.: Zalozenia polityki prawa. Warszawa 1957. p. 5.

¹⁵ G. Radbruch: i.m. Jog és filozófia. 231. o.

¹⁶ P. S. Lauridsen: Studier i retspolitisk argumentation. Kobenhavn 1975

¹⁷ Ld: Was kann eine wissenschaftliche Rechtspolitik leisten? (Symposium). Johannes W. Pichler, Böchlau Wien, Köln, Weimar 1991

¹⁸ O. Weinberger: Recht, Institution und Rechtspolitik. Stuttgart 1987

¹⁹ O. Weinberger: i. m. 266. o.

²⁰ O. Weinberger: Tudományos politika? Elmékedések egy racionális és demokratikus jogpolitika lehetőségéről. Jogtudományi Közöny. 1993. 2. sz. 79–80. o.

²¹ D. Stempel: Rechtspolitik. In: Ergänzbares Lexikon des Rechts. Berlin 1992. p. 4.

²² E. Hoppel: Rechtspolitik. Duncker&Humblot. Berlin 1992. p. 19.

²³ Szilágyi Péter: Zur theoretischen Grundlegung der Gesetzgebung der Rechtspolitik. In: ARSP Beiheft Nr. 54. Stuttgart 1992. 104. p.

²⁴ Varga Csaba: A jogpolitika önállóságáért. Társadalomkutatás. 1985. 3. sz. 7. o.

²⁵ Pokol Béla: A jog szerkezete. 175. o.

²⁶ Luhmann Niklas: A jog pozitívítása, mint a modern társadalom feltétele. In: Jog és szociológia. Budapest 1979. 131. o.

²⁷ Fleck Zoltán: i. m. 108–109. o.

²⁸ Asztalos László: Polgári jogi alaptan. Budapest 1987. 52. o. Moór Gyula is megállapította: „a jogpolitikában az eszköz és a cél dinamikája érvényesül.” (Tegnap és holnap között. 164. o.)

²⁹ Ld. Samu Mihály: Alkotmányozás – alkotmány – alkotmányosság. Korona Kiadó, Budapest 1997

³⁰ Ld. Sajtó András: Az önkormányzó hatalom. KJK, Budapest 1995

³¹ R. König: i. m. 271. és 276. o.

³² In: Szigeti Péter-Takács Péter: A jogállamiság jogelmélete. Nagyvilág, Budapest 1998. 53. o. A jogi szabályozás „jogszerűségével” is a lehető legnagyobb mértékben járul hozzá az adott fejlettségi fokon elérhető szabadság, emberi és társadalmi gazdagság kibontakozásához” – állapítja meg Szigeti Péter.

³³ Kohler, J.: Lehrbuch der Rechtsphilosophie. Tübingen 1903. 24. p.

működésének biztosítása,

- d) a jogszemlélet fejlődése és fejlesztése,
- e) a jogi sztereotípiák tudatosítása, és
- f) a jogászai értékorientáltság.

a) A jogi szakszerűség alapvető sajátossága annak ismerete, hogy milyen életviszonyok szabályozása lehetséges és szükséges jog által (mivel más normafajták bizonyos életviszonyok rendezésére alkalmatlanok vagy kiegészítésre, támogatásra szorulnak). A jogi szabályozás szükségességének és alkalmatlanságának eldöntése után külön elemezendő, hogy bizonyos életviszonyok rendezésére milyen jellegű jogi szabályozás megfelelő: melyik jogág megoldásai, jogintézményei képesek az adott életviszony rendezésére. Emiatt gond valamely jogág (büntetőjog, polgári jog, államigazgatási jog, stb.) megválasztása. (A büntetőjog tudományában fogalmazódott meg az a jogpolitikai követelmény, hogy büntetőjogi szabályozásra csak akkor kerüljön sor, ha a polgári, államigazgatási vagy munkajogi stb. szabályozás nem elegendő, nem nyújt pontos rendezést, kellő védelmet vagy eleve érzékelhető, hogy hatástalan lesz.)

Történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy alkalmatlan jogi eszköz megválasztása (a nem-adekvát intézmény és jogág) kárt okoz az adott életviszony rendezésében. Emiatt a szakszerűség kívánalma valamely életviszony szabályozására a megfelelő jogi forma (jogi sajátosságokra tekintő megoldás) megválasztása, a jogi döntésekhez szükséges fogalmi pontosítás, s a jogi logika (vagyis a specifikus joglogikai fogalmak) alkalmazása. Külön megjegyzendő: a joglogika követelményeinek az érvényesítése során nem mellőzhető a tényyszerűség, valamely ügy jogi lehetőségének bizonyítása, nem végezhető formál-logikai következtetésekkel, vagy feltételezések, valószínűsítés alapján (és különösen elvetendő az iratellenesség).

b) A magasabb szintű jogi szakszerűség érdekében a jogpolitika további követelménye a jogi szabályozás egyensúlyának biztosítása. Arról van szó, hogy a jogi szabályozás nem válhat egyoldalúvá, nem állíthatja előtérbe valamelyik jogág szabályanyagát a többi jogággal szemben (például negatív hatása van akár a büntetőjog vagy az államigazgatási jog túlsúlyának, akár a polgári jog vagy eljárási jog egyoldalú előtérbe helyezésének). Az általános jogpolitika nem hanyagolhatja el a különböző jogágak arányos fejlesztését, jelentőségüknek megfelelő súlyuk és szerepük biztosításának jelzését, követelését (nem szorítható háttérbe például az alkotmányjogi szabályozás a gazdasági joggal szemben).

A jogrendszerek történetében gyakran tapasztalható a jogi szabályozás belső koherenciájának zavara. Ez megnyilvánul a jogszabályok és a jogi döntések elentmondásában, összehangolatlanságában és a jog-

források rangsorának egyenetlenségében. Némely jogrendszerekben az alacsonyrangú jogszabályoknak van elsőbbségük, másokban a magas szintű jogszabályok túlsúlya vagy egyoldalú szerepe jelentkezik. Alapvető jogi követelmény a következetes jogi szabályozás, a jogrend biztosítása, s ehhez igazodó sarkalatos törvények és alacsonyabb szintű jogforrások összhangjának biztosítása a jogi szabályozás koherenciája révén.

c) A jogi szabályozás kulturális színvonala a jogi tevékenység keretein, a szervezeti megoldásokon, a jogszolgáltatás szerveinek belső kapcsolatrendszerén is múlik. Erre tekintettel jogpolitikai követelményként emelhető ki az igazságügyi apparátus szervezeti elveinek érvényesítése és fejlesztése, a jogi tevékenységek szakszerű elkülönítése és együttműködésük biztosítása. Ebbe a kérdéskörbe sorolható a bírói függetlenség védelme, az ügyészi és ügyvédi szervezet hatáskörének, funkcióinak következetes érvényesítése. Konkrétabban emelhető ki az igazságszolgáltatás (a nyilvánosság, a fellebbezés, a társas bírászkodás, a res iudicata stb.) elveinek átgondolt biztosítása; a jogvédelem intézményeinek érvényesítése. Az igazságszolgáltatás stabilitásának és szakmai fejlesztésének lényeges vonatkozása e szervezetekben működő jogászok jogtudata és jogszemlélete.

d) A jogtudomány alapvető hivatása a jogi gondolkodás tartalmának meghatározása-megjelölése. Erre épül a változó jogi szabályozás esetén a jogszemlélet újabb és újabb paradigmája, a fejlettebb jogi gondolkodásmód.

A jogpolitika elfogadja, tudatosítja és terjeszti a joggyakorlatban a jogi tevékenység korszerű szemléletét avégett, hogy a jogi szabályozás adott viszonyok között következetes, árnyalt, hatékony és eredményes legyen. Ezt szolgálja a jogi kultúra vívmányainak érvényesítése és a jogpolitika értékorientáltsága. Így a jogi szabályozás (igazságossága, keménysége, szigora vagy engedékenysége, enyhésége) a korszerű jogszemlélettől is függ. Történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az egyoldalú, elavult jogszemlélet formalizmushoz vezet, amely bizonyos sztereotípiákba sűrűsödik – gyakorlatilag a jog negatív hatását eredményezi.

e) Az általános jogpolitika (a jogelmélet, a jogszociológia és más tudományok vívmányai alapján) elősegíti a joggal kapcsolatos sztereotípiák kritikáját, amelyek akadályozzák a jogi tevékenységek pozitív tartalmának érvényesítését. Emiatt kell elvetni a jog leegyszerűsített fogalmát és a jog sajátosságainak egyoldalú felfogását illetően azt a nézetet, amely

- a jogot politikai rendszabálynak tekinti (imperatív szemlélet), a politikai akaratra szűkíti,
- a jogot állami előírásnak minősíti (etatizmus),

³⁴ Voigt Vilmos: Szociális kultúra (címszó) In: Kulturális kisenciklopédia. Budapest 1986. 674. o.

³⁵ Bujdosó Dezső: Társadalmi lét és kultúra. Kultúra és Közösség. 1978. 11. o.

³⁶ A társadalomelméleti szabályozást, a szocializációt és a jogot a kultúrához kapcsolja. Összegző tételként idézhető: „A kultúra fontos része a normák világa, az egyének és csoportok viselkedésének szabályozása.” Fleck Zoltán: Szociológia jogászoknak. Napvilág, Budapest 2004. 220. o.

³⁷ Vö. Ádám Antal: A jogi alapértékekről. In: Formatori Iuris Publici. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára. Szent István Társulat, Budapest 2006. 11–23. o.

³⁸ R. König: A jog a társadalmi normarendszerek összefüggésében. In: Jog és szociológia. Budapest 1979. 273. o.

³⁹ R. König: i. m. 269. o.

Prof. Dr. Dr. h. c. Heinrich Scholler
München

Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften¹

I. Der Augsburger Religionsfrieden als Ausgangspunkt

1. Die Neupositionierung der Großkonfessionen

Der Autor hat sich wiederholt und eingehend mit Fragen der Konfliktbereiche zwischen der Zivilgesellschaft und dem Staat einerseits und den Trägern der Religionsgesellschaften andererseits beschäftigt.² Zurückblickend auf den Augsburger Religionsfrieden im Jahre 1555 und die 450 Jahre Kirchen- und Religionsgeschichte soll die Frage untersucht werden, welchen institutionellen Wandlungen die Kirche in und gegenüber der Gesellschaft unterworfen worden war. Mit diesem Thema soll nach einer Neupositionierung der Kirche in der Gesellschaft im Sinne der Zivilgesellschaft gefragt werden. Dabei werden die beiden Großkonfessionen, wie sie sich in Europa gebildet haben aus historischer und juristischer Sicht gleichwertig behandelt werden. Gleichzeitig knüpft diese Betrachtung an die Bedeutung des Augsburger Religionsfriedens an, der am 25.9.1555 für den deutschen Teilbereich des römischen Weltreiches in Augsburg geschlossen wurde und dessen 450. Wiederkehr in der gleichen Stadt Augsburg durch einen ökumenischen Gottesdienst, Ansprachen der führenden Vertreter der katholischen Bischöfe Deutschlands und der Evangelischen Kirche Deutschlands (EKD) sowie des Deutschen Bundespräsidenten Horst Köhler gefeiert wurde. Gleichzeitig gab in Augsburg eine umfangreiche Ausstellung ein einprägsames Bild der damaligen Vorgänge. Eine Reihe von wissenschaftlichen Veröffentlichungen³ begleitete diese Ausstellung, wodurch ein neues Licht auf das so genannte lange 16. Jahrhundert⁴ geworfen werden soll. Darunter versteht man die Periode vom 16. Jahrhundert bis weit hinein in das 17. Jahrhundert, eine Periode die man lange nur als Einschnitt, Bruch

mit der Vergangenheit oder Begründung nationaler Neuanfänge gesehen hatte. Eine neuere gesamt-europäische Orientierung sieht in diesem langen 16. Jahrhundert etwas anderes, das man als ein Novum in der Geschichte bezeichnen könnte. Die drei neuen Richtungen⁵ werden wie folgt charakterisiert: Die Ausweitung der Nationalgeschichte zu einer komparatistischen Geschichte des frühneuzeitlichen Europa, die Überwindung der konfessionellen Sicht durch eine vergleichende Konfessionalisierungsforschung und die Wende zur Kulturgeschichte. Diese kulturgeschichtliche Perspektive soll hier durch eine verstärkte Betonung einer gesellschaftswissenschaftlichen Betrachtung verstärkt werden. Dies folgt aus der Thematik: Will man die Kirche als Gesellschaft in der Gesellschaft behandeln muß man sich mit Soziologie und ihren kulturellen Attributen im langen 16. Jahrhundert befassen.

Für viele Menschen der Gegenwart war der Augsburger Religionsfrieden, ein wichtiger reichsrechtlicher Friedensschluß der neben der Goldenen Bulle und dem Westfälischen Frieden⁶ von 1648 zu den fundamentalen Normen des Reiches gehörte⁷, in Vergessenheit geraten, war er doch nach weniger als 70 Jahren vom 30jährigen Religionskrieg zerbrochen worden. Dennoch knüpfte auch der Westfälische Frieden an ihn an und führte eine staatsrechtliche und politische Situation herbei, die man mit Recht, wie ich glaube, als Beginn der Zivilgesellschaft bezeichnen darf. Um dies zu erhärten muß man sowohl die juristischen Instrumente als auch die theologischen Maxime darstellen, die zu dieser Friedensregelung führten. Zu den juristischen Rahmenbedingungen oder Instrumenten gehörte:

- Die Aufschiebung der Entscheidung religiöser Streitfragen der spaltigen Religion bis zu einer späteren endgültigen Bereinigung, so daß ein gewisses Zwischenreich oder ein Schwebezustand herbeigeführt wurde.

- Einführung juristischer Institutionen und Verfahrensweisen⁸, die eine Streitregelung insbesondere auch durch Gerichtsentscheidungen herbeiführen sollte wenn in religiösen Fragen keine Lösung erzielbar war.

- Die Garantie eines *ius emigrandi* d.h. die Garantie des freien Abzuges mit der Familie und Hab und Gut im Fall der Ausübung des Religionswechsels des Landesfürsten

- Stärkung des Föderalismus durch Übertragung des *ius reformandi* auf die Landesherren

- Entstehung eines paritätischen Verhältnisses zwischen den beiden anerkannten Konfessionen (ohne Anerkennung der calvinistischen Konfession), so daß ein System gleicher Berechtigungen ohne Berücksichtigung der religiösen Konfession entstand⁹

gekommen¹³; allerdings wird die gegenwärtige Diskussion mehr unter dem Aspekt der Gefährlichkeit der Religion für die Zivilgesellschaft geführt, weil sie vorwiegend an den Phänomenen des religiösen Terrorismus anknüpft. Der Religionsfrieden von 1555 schloß sich ebenfalls an einen blutigen Religionskonflikt an, war aber in der Lage in Mitteleuropa (zumindest in Deutschland) für die nächsten 60 Jahre eine Friedensordnung herzustellen in der sich föderative rechtliche Elemente¹⁴ mit theologischen Postulaten verbanden. Dem gegenüber entwickelte sich in Frankreich und in Holland ein blutiger Religionskrieg¹⁵, so daß es dort erst später zu einer Aussöhnung und damit einer zivilgesellschaftlichen Ordnung kommen konnte.

2. Die Kommunikation in der Zivilgesellschaft

Wichtig für die Zivilgesellschaft in diesem langen 16. Jahrhundert war die Veränderung der Kommunikationstechnik und somit auch die Kommunikationsgeschwindigkeit. Die Kommunikationstechnik wurde durch Gutenbergs Buchdruck um 1450 entscheidend verändert, so daß in der Folge dieser neuen Technik auch die Kommunikationsgeschwindigkeit außerordentlich zunahm. Ob es darüber bereits eine Messungsmethode gibt ist mir nicht bekannt. Immerhin waren Flugblätter des Thesenanschlags von Luther vom 31. Oktober 1517 schon im Januar 1518 Diskussionsgegenstand in der Basler Öffentlichkeit¹⁶. Um 1500 war bereits ein Informationsträger entstanden den man als die Einblattzeitung¹⁷ bezeichnet. Die Zunahme der Alphabetisierung im Zusammenhang mit der neuen Kommunikationstechnik ist ein weiterer wichtiger Faktor für das Funktionieren einer Zivilgesellschaft. Die Interaktion zwischen den Universitäten einerseits und den Kanzeln andererseits war ebenfalls sehr weit entwickelt worden, so daß der Übergang von der mittelalterlichen „Religionsgemeinschaft zur Religionsgesellschaft“ sich langsam vollziehen konnte. Übrigens ist der Ausdruck „Religionsgesellschaft“ später im evangelischen juristischen Sprachgebrauch die Bezeichnung für die Evangelische Kirche im Rechtssinne. Dies steht im Zusammenhang damit, daß Rudolph Sohm¹⁸ schon im 19. Jahrhundert der Meinung war daß das weltliche Kirchenrecht für die Evangelische Kirche einen Widerspruch zur christlichen Natur der Kirche darstellen würde. Somit wurde an die Stelle einer Gemeinschaft religiöser Art die Kirche als Religionsgesellschaft konzipiert. Eine solche Religionsgesellschaft basiert aber, wenn wir den Kriterien von Ferdinand Tönnies folgen, nicht auf Gesetz sondern auf Vertrag, nicht auf Glaube sondern auf Meinung,

nicht auf öffentlicher Konfession sondern auf der veröffentlichten und öffentlichen Meinung. Damit hat die Kirche aber einen sichtbaren rein gesellschaftlichen und nur einen unsichtbaren transzendenten Charakter, wenn man von der traditionellen evangelischen Rechtstheologie ausgeht. Diese Spannung hat das berühmte Buch meines verehrten Lehrers Johannes Heckel *lex charitatis*¹⁹ zu überwinden versucht. Natürlich liegt im Begriff der *lex* und der *charitas* genau das was Tönnies²⁰ mit den Kategorien Gemeinschaft und Gesellschaft umschreibt.

Man muß erkennen, daß die Zivilgesellschaft sich pluralistisch zusammen setzt und zwar gehören dazu sowohl das bewußt gewordene Kirchenvolk beider Konfessionen, das nicht kirchlich gebunden ist, als auch jene Teile die von sich aus sagen würden nicht konfessionell gebunden zu sein. Ganz im Gegenteil partizipieren sie mit den Teilen der Zivilgesellschaft, die man als kirchlich nicht organisiert ansehen kann, die gleichen Grundwerte der Sozialität der Menschenwürde und der Toleranz. Der Hamburger CDU-Abgeordnete, der für die Anerkennung von Sterbehilfe eintritt oder der Katholik, der seit einem Jahrzehnt die Bewegung der Kirche von unten begründet und begleitet hat, gehören ebenso zur Zivilgesellschaft christlicher Prägung wie fern stehende Kreise. Denn in einer Zeit wo ein radikaler unmenschlicher Fundamentalismus weltweit nicht nur den Staat sondern auch die Zivilgesellschaft bedroht, gilt es zu verstehen und dafür zu arbeiten, daß die spaltige Zivilgesellschaft im Grunde genommen auf gemeinsamen historisch begründeten Wertentscheidungen beruht, die es gemeinsam zu verteidigen gilt.

III. Die Kirche als Gesellschaft in der Gesellschaft

Die Anwendung des Begriffes „Gesellschaft“ auf das Phänomen der Kirche oder der Kirchen oder sonstigen religiösen Gruppierungen entspricht nicht einem modernen Bedürfnis nach soziologischer Klassifikation, wenn auch zugegeben werden muß, daß eine solche rein soziologische Begriffsfestlegung ihre eigenständige Bedeutung und ihren eigenen Erkenntniswert hat. Vielmehr geht die Anwendung des Begriffes Gesellschaft auf die oben erwähnten kirchlichen Phänomene auf das 18. Jahrhundert zurück, in welchem nicht nur die Hoffnung auf die Wiederherstellung der kirchlichen Einheit aufgegeben wurde, sondern auch der Pluralismus christlicher Konfessionen im Reich unter dem Einfluß der Aufklärung seine Anerkennung als Rechtszustand

Damit war die mittelalterliche Idee der universalen Religion und des Universalismus aufgegeben, der sich in der Formulierung ausdrückt: *religio es vinculum societatis*.

Der oben erwähnte Grundsatz des *cuius regio eius religio*, der sich im *ius reformandi* ausdrückte erhielt eine Abschwächung der grundsätzlich geforderten Gewissensfreiheit, die dem einzelnen Bürger nicht zustand und doch aber gleichzeitig eine Betonung der zivilgesellschaftlichen Ordnung, insofern als in den bekannten Reichsstädten wie Augsburg, Ulm, Kempten, Nürnberg, Regensburg, etc. dieses Recht nicht den Bürgervertretungen übertragen wurde. Hier entwickelte sich also innerhalb der Bürgerschaft unabhängig von staatlicher Steuerung die Religionszugehörigkeit nach rein subjektiver Gewissensfreiheit. Für die Entwicklung einer Zivilgesellschaft waren überall besonders aber auch im 16. Jahrhundert die fortschrittlichen Bürgerschaften größerer reichsunmittelbarer Städte von größter Bedeutung. Insofern ist es auch zutreffend, wenn moderne Theologen und Kirchenhistoriker im Augsburger Religionsfrieden den Ursprung der Ökumene heute¹⁰ erkennen wollen. Der Zusammenhang zwischen Zivilgesellschaft und ökumenischer Entwicklung liegt auf der Hand. Betrachtet man die Situation in solchen Reichsstädten, die vor dem Augsburger Religionsfrieden die Frage der so genannten spaltigen Religion zu entscheiden hatten und dabei vom *ius reformandi* Gebrauch machten so sieht man deutlich daß dadurch nicht in gleicher Weise die Gleichberechtigung der beiden Konfessionen entstand sondern eine neue religiöse Bevormundung oder Unterdrückung zu befürchten war.

2. Das Beispiel Basel

Dies läßt sich am Beispiel der Stadt Basel gut zeigen. Dort hatte man zunächst bereits im Jahre 1518 Luthers Lehre in die Stadt und auf die Kanzel gebracht. 11 Jahre lang entwickelte sich eine heftige Auseinandersetzung auf den Kanzeln, im Rathaus und unter den Bürgern, bis schließlich auf Grund einer Großdemonstration am 8. Februar 1529 der Rat der Stadt die evangelische Konfession als verbindlich einführte. Damit war ein Religionswechsel vollzogen, nicht aber wie später auf Grund des Augsburger Religionsfriedens eine Parität der Religionsfreiheiten der Bürger der großen Städte erreicht. Die Entwicklung einer Zivilgesellschaft konnte das einseitige festlegen auf die alte oder neue Konfession der spaltigen Religion aber in keiner Weise hilfreich sein. Beachtlich ist natürlich am Beispiel Basels daß mit dem Auftreten der Religionsspaltung unter Notwendigkeit einer verantwortlichen Entscheidung

durch den Rat der Stadt eine Demokratisierung des Wahlrechtes erfolgte. Eine Zivilgesellschaft kann nicht bei einer reinen Parität stehen bleiben sondern muß eine Demokratisierung gerade im Bereich der Repräsentation von Handwerkern und Bürgern zur Voraussetzung haben und damit auch fordern. Die Regelung des Augsburger Religionsfriedens hatte die Gefahr einer radikalisierten populistischen Entscheidung durch demokratische Organe vor allem in den Städten im Auge, wenn diese semi-demokratischen oder patrizischen Vertretungsorgane das *ius reformandi* eben nicht erhalten sollten.¹¹

II. Die zivilgesellschaftliche Diskussion

1. Leopold von Ranke's traditionelle Betrachtung

So konnte in dem juristische Rahmen, welcher durch den Augsburger Religionsfrieden gegeben wurde und der von oben nach unten sich durchsetzen sollte, eine Bewegung von unten nach oben strömen, welche die juristischen Formen mit gelebtem Glauben ausfüllte. Der Nestor Leopold von Ranke hat dies in seiner Reformationsgeschichte noch nicht recht sehen können, obwohl gerade dieser Teil seiner Forschung zu seinem Hauptthema gehörte. Mit Recht stellt er die Aufhebung der geistlichen Gerichtsbarkeit in den Mittelpunkt der Auswirkungen des Augsburger Religionsfriedens, doch betont er daß die alten Gewalten nach wie vor Bestand hatten und ein *vinculum religionis* darstellten: „Noch bestanden aber die beiden Gewalten, von welchen man sich losriß. Noch lebte der Kaiser und war in der Nähe, der den Einrichtungen einen ganz anderen, einen dynastischen und religiösen Charakter zu geben gesucht hatte. Noch hielt das Papsttum alle seine Ansprüche fest und war mächtig genug, um sich nicht in Vergessenheit geraten zu lassen. Wir haben zu betrachten welches Verhältnis sich nach beiden Seiten hin in diesem Augenblick bildete.“¹² Interessanterweise betrachtet von Ranke tatsächlich nur die beiden Seiten, nämlich die Katholische und die Protestantische in ihren vertraglichen und politischen Beziehungen, nicht aber das *tertium*, das sich zwischen den beiden als Zivilgesellschaft entwickelte. Er und seine Zeit hatten noch nicht das Auge für die religiöse und politische Soziologie, deren Bedeutung erst im letzten Jahrhundert auch durch Männer wie Ferdinand Tönnies, Max Weber und Ernst Tröltzsch erkannt wurde.

In der Gegenwart ist erneut die Diskussion um das Verhältnis Religion und Zivilgesellschaft auf-

Gesellschaft: Vertrag, Meinung, Selbstverpflichtung und Mitteilung. Das Recht den Status einer Körperschaft des öffentlichen Rechts zu erlangen ist heute jeder Religionsgesellschaft oder Religionsgemeinschaft eingeräumt, was bereits in Art. 137 Abs. 5 S.2 WRV zum Ausdruck gebracht wurde. Diese Frage wurde auch vom BVerfG in der Entscheidung über den Status der Jehova-Zeugen bestätigt.²⁸

Man hat auch gemeint den Unterschied zwischen Religionsgemeinschaften und Religionsgesellschaften darin zu sehen, daß letztere vor allem die neueren religiösen Gruppierungen, die man auch Minderheitenreligionen nennt, umfassen, weil diese im Gegensatz zu den Religionsgemeinschaften ein distanzierteres Verhältnis zum Staat zeigen würden. Ob damit den Großkirchen, die man auch gerne als geborene Körperschaften des öffentlichen Rechts bezeichnet, wirklich ein Gefallen getan wird, erscheint zweifelhaft. Denn die damit ausgesprochene Nähe der Institution Kirche als Religionsgemeinschaft zur Institution Staat als Bürgergemeinschaft wird gerade als Schwäche des Selbstverständnisses der Großkirchen verstanden und mit wachsender Distanzierung durch Loslösung oder Austritt dokumentiert.

IV. Vom Paritätsdenken zur Garantie des religiösen Pluralismus

1. Von der Religionszweiheit zum Religionspluralismus

Nicht zu Unrecht hat die Staatsrechtslehre des beginnenden 20. Jahrhunderts davon gesprochen, daß die deutsche Religionsverfassung vor der Weimarer Verfassungsgarantie nicht Glaubensfreiheit, sondern nur Glaubenszweiheit garantiert habe. In dem Begriff der Glaubenszweiheit scheint nochmals die Formulierung der „spaltigen Religion“ auf. Die Weimarer Verfassung hat diesen Zustand beendet und das Grundgesetz tat einen weiteren Schritt. Sieht man andererseits den Unterschied zwischen den übernommenen Weimarer staatskirchenrechtlichen Artikeln und dem System der Religionsverfassung im Grundgesetz näher an, so stellt man fest, daß nicht mehr die Parität und Neutralität des Staates im Sinne einer hinkenden Trennung im Vordergrund steht, sondern die Öffnung der religiösen und weltanschaulichen Sphäre zugunsten des Pluralismus. Dies bedeutet eben gerade die Voranstellung des Art. 4 GG im Grundrechtsteil des Grundgesetzes und damit die Notwendigkeit die strukturellen Regelungen der übernommenen Weimarer staatskirchenrechtlichen Vorschriften in diesem Licht zu interpretieren. Dann

ist es aber sinnvoller aus den verschiedenen Begriffen für die religiösen Gruppierungen, Gemeinschaften und Vereinigungen denjenigen der Religionsgesellschaften als Oberbegriff zu wählen. Damit rechtfertigt sich das Thema auch heute noch, oder gerade heute wieder, das auch die Großkirchen als solche als Gesellschaften in der Gesellschaft behandeln will.

Dieser Begriff ist auch insofern fruchtbar für die Erklärung eines allgemeinen innerkirchlichen Wandels, der auch die katholische Kirche betrifft. Die Kirche heute als Gesellschaft innerhalb der Gesellschaft gliedert sich weiterhin in innergesellschaftliche Einheiten oder Strömungen. So schreibt der Freiburger Soziologe Michael Ebertz von der modernen innerkirchlichen Strukturierung der katholischen Kirche wie folgt: „Wir haben ja faktisch innerhalb der Kirche verschiedene Kirchen, also Sozialform von Kirche, meine ich damit: Also wir haben die Kirche als Gnadenanstalt, ... , als Dienstleistungsbetrieb, ... , die pfarrgemeindliche Form des kirchlichen Lebens, ... , andere kommuniale Formen, ... , und wir haben die Kirche als Event, wo man nur zu Großereignissen geht und ... . Wir haben bereits Kirche im Plural.“²⁹

Die Bedeutung der Voranstellung des Art. 4 GG i.V.m. der Garantie der Menschenwürde und dem Religiösen Diskriminierungsverbot in Art. 3 Abs. 3 GG liegt gerade in der Öffnung zum Pluralismus: Trotz religiöser, weltanschaulicher oder ethischer Minoritäten kommt aber gerade auch in dem Schutz der Kriegsdienstverweigerer in Art. 4 Abs. 3 GG zum Ausdruck, daß sowohl die objektiven Strukturen der Religionsfreiheit als auch die Ausdeutung des Grundrechtsgehaltes müssen von dieser Positionierung des Grundrechtes in Art. 4 Abs. 1 ausgehen. Die in Art. 4 garantierte religiöse weltanschauliche Freiheit ist nicht mehr identisch hinsichtlich der Garantien der Weimarer Verfassung sondern wesentlich erweitert in Richtung auf Toleranz, Minderheitenschutz und Pluralismus. Nur durch eine solche Auslegung ist natürlich das sonst in einer traditionellen Interpretation verkrustete Grundrecht mit seinen objektiven Strukturen der Neutralität in Einklang zu bringen mit den neueren internationalen oder europäischen Grundrechtsgarantien. Dies gilt zunächst einmal in besonderer Weise für die europäische Grundrechtsgewährleistung durch die Europäische Charta der Menschenrechte aber auch für internationale menschenrechtliche Garantien des religiösen Schutzes des Individuums in Verbindung mit der Entwicklung objektiver Toleranzprinzipien. Auch im Grundrechtsteil des nicht Verfassungsrecht gewordenen Verfassungsvertrages³⁰, der aus der Grundrechtscharta stammt, ist der weite Begriff Religionsfreiheit im Sinne des Pluralismus rezipiert und garantiert worden.³¹ Dies gilt für die Bundesrepublik

erhielt. Allerdings hatte sich diese Einstellung bereits mit dem „Westfälischen Frieden“ aus den Jahren 1648 zu erkennen gegeben, weil dort im Instrumentum Pacis Osnabrugensis drei öffentlich anerkannte und, was von Bedeutung ist, paritätisch zu behandelnde christliche Konfessionen entstanden waren. Das „Religionsverfassungsrecht“ – üblicherweise Staatskirchenrecht genannt – antwortete auf die entstandene Situation nicht mehr mit dem ursprünglichen Begriff einer „spaltigen Religion“, wie das im 16. Jahrhundert und darüber hinaus die Regel war. In diesem Begriff einer „spaltigen Religion“ liegt der Wunsch oder das politische oder religionspolitische Postulat, an der Einheit der Kirche weiter festzuhalten und den Zustand der konfessionellen Spaltung als einen nur vorübergehenden anzusehen. Dieses Religionsverfassungsrecht unterschied nach dem Instrumentum Pacis vier verschiedene Stufen der Religions- oder Konfessionsformen:

Die öffentlich aufgenommenen Kirchengesellschaften, die nur anerkannten konzessionierten Religionsgesellschaften sowie die geduldeten und die verbotenen Religionsgesellschaften.²¹

Die erstgenannte Gruppe hatte das Recht, den Namen „Kirche“ zu führen und ihre Diener Pfarrer zu nennen. Selbstverständlich stand ihr auch das Recht des exercitium publicum religionis zu. Diese religiösen Feierlichkeiten konnten auch außerhalb des Kirchengebäudes öffentlich durchgeführt werden.

Demgegenüber genossen die „geduldeten Religionsgesellschaften“ nur das Recht des exercitium privatum religionis, also der privaten Religionsausübung in Gebäuden, die keine typischen Kirchenbaulichkeiten wie Türme und ähnliches aufwiesen.

Von dieser privaten Religionsausübung unterschied sich die dritte Stufe der nur geduldeten Religionsgesellschaften dadurch, daß sie nur das Recht der devotio domestica, also der einfachen (simplex) oder qualifizierten (qualificata) Hausandacht hatten.²² (Für die jüdischen Religionsgesellschaften galten Sonderregelungen.)

Auch in der bayerischen Landesverfassung von 1946 findet sich als staatskirchenrechtliches Relikt im Rahmen der Religionsfreiheitsgarantie die Verbürgung der gemeinsamen Hausandacht²³ verankert. Auch die politischen und bürgerlichen Rechte waren von der Zugehörigkeit zur einen oder anderen Stufe der Religionsgesellschaften abhängig. Ähnliches galt für den Zugang zu öffentlichen Ämtern, sowie für das Recht des Grunderwerbes und des Gewerbebetriebes. Demnach bestand also eine klare Unterscheidung zwischen religiösen Gesellschaften, die als Kirchen öffentlich fungieren konnten und anderen religiösen Gruppierungen, die eben nur als Religionsgesellschaften eine Kon-

zessionierung oder Duldung erfahren hatten. Der Toleranzgedanke, der vor allem in Preußen im 18. Jahrhundert seine stärkste Ausprägung fand, und die Aufklärung und ihre Verankerung im preußischen allgemeinen Landrecht²⁴ (1794) führten allmählich zu einer Beseitigung der Unterschiede zwischen den verschiedenen Stufen religionsgesellschaftlicher Gruppierungen. Im weiteren Verlauf der Aufklärung und der politischen und religiösen Toleranz wurde dann auch im 19. Jahrhundert vor allem aufgrund der „Paulskirchen-Verfassung“²⁵ ein größerer Begriff religiöser Freiheit und damit die Verwendung des allgemeinen Begriffes „Religionsgesellschaft“ erreicht. So erfolgte eine Ausdehnung der Religionsfreiheit auch auf die Glaubens- und Kulturfreiheit der jüdischen Religion und mit der Weimarer Verfassung von 1919 die zusätzliche Erweiterung auch auf die Weltanschauung, also auf die nichtreligiöse oder areligiöse Gesellschaft.

So gebraucht die Weimarer Verfassung in ihren staatskirchenrechtlichen Bestimmungen als regulativen Zentralbegriff nur den der „Religionsgesellschaft“ und nur dort, wo eine Abkehr vom traditionellen Staatskirchenrecht postuliert wird (Art. 137 Abs. 1 WRV) spricht sie von der Trennung von „Kirche“ und „Staat“. (Allerdings spricht Art. 137 Abs. 7 WRV von Vereinigungen, die sich die Pflege einer Weltanschauung zur Aufgabe machen.) Absatz 3 S. 2 der gleichen Bestimmung handelt dagegen wiederum von den Religionsgemeinschaften. Dennoch ist der Zentralbegriff in Art. 136 WRV und in Art. 137 Abs. 2 WRV derjenige der Religionsgesellschaft. Während das Grundgesetz mit der Übernahme der entsprechenden Artikel der Weimarer Verfassung in Art. 140 GG den Begriff der Religionsgesellschaft aufrecht erhalten hat,²⁶ haben die Landesverfassungen in Deutschland nach 1945 und die Verfassungen der neuen Bundesländer nach 1990 den Begriff der Religionsgemeinschaft vorgezogen (dies hat auch die Entscheidung des Bundesverfassungsgerichts 83, 341ff getan). Auch in der Kommentarliteratur zum deutschen Verfassungsrecht hat sich teilweise die Meinung gezeigt, den Begriff der Gemeinschaft, weil er als Begriff der Stiftung das Wesen der Religion deutlicher mache, dem der Gesellschaft vorzuziehen. Damit würde nunmehr der Begriff der Gemeinschaft oder Religionsgemeinschaft als Oberbegriff angesehen werden.

Für die soziologische Betrachtung allerdings dürfte dies keine entscheidende Rolle spielen, denn man wird hier nach Ferdinand Tönnies²⁷ keinen grundsätzlichen, sondern nur einen funktionellen Unterschied sehen. Während die Gemeinschaft sich an den Kategorien Gesetz, Institution und Weisung orientiert, lautet das entsprechende Begriffsfeld der

Heute um so mehr muß man hinzufügen, weil eine wachsende religiöse Intoleranz durch den Terrorismus die errungene Freiheit zu bedrohen droht. Von außen gesehen wird die Kirche als Gesellschaft innerhalb der Gesellschaft eine bessere Position haben als wenn sie in eine Rolle der Konfrontation oder der Marginalisierung gedrängt würde. Ihr inneres Selbstverständnis als das ganz andere – um einen Begriff von Karl Bart auf die Kirche zu übertragen – ist von ihrer äußeren Rolle nicht berührt.

Noten

¹ Der Autor hat das Thema unter dem Titel „Die Kirche als Gesellschaft in der Gesellschaft“ auf der Bozener Tagung des Rosmini-Institutes 2005 behandelt. In der Festschrift für Gerard Besier soll das Thema ebenfalls in erweiterter Form dargestellt werden.

² Siehe z. B. seinen Artikel „Ist ein „Lebensbewältigungshilfe-Gesetz“ (LBewHG) nötig?“ in: Die neuen Inquisitoren Religionsfreiheit und Glaubensneid Teil 1, Hg. Gerhard Besier/Erwin Scheuch.

³ Als Frieden möglich war – 450 Jahre Augsburger Religionsfrieden (nachfolgend als Frieden zitiert), Augsburg 2005, Martin Heckel, Der Augsburger Religionsfriede in Juristen Zeitung 2005, (20), 961ff., Heinz Schilling, Der Augsburger Religionsfrieden als deutsches und europäisches Ereignis, Festvortrag, Augsburg 25.09.2005 (Manuskript), auch namhafte Zeitungen haben darüber berichtet: Dorothea Wendebourg, Der Augsburger Religionsfrieden in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt 24.09.2005, 9.

⁴ Der Begriff stammt von Heinz Schilling, Das lange 16. Jahrhundert in Frieden, 19.

⁵ Franz Brendle/Anton Schindling, Der Augsburger Religionsfrieden und die Germania Sacra in Frieden, 104ff.; Heinz Schilling, Der Augsburger Religionsfrieden als deutsches und europäisches Ereignis, Festvortrag, Augsburg 25.09.2005 (Manuskript). Während Brendle und Schindling historisch analytisch das Problem beleuchten verlagert Schilling den Schwerpunkt seiner Untersuchung auf die Europäisierung des Ereignisses im Lichte der neueren und neusten Forschung.

⁶ Obwohl dieser Friedensschluß der Entstehungsgrund des modernen Völkerrechts wurde.

⁷ Siehe hierzu auch Michael Frisch, Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II. vom 6. März 1629, Tübingen 1992 20ff.: Aus dem letzten Reichstag vor 1640 wurde wieder gefordert, daß keine Überstimmung in den Religionsfragen stattfinden solle. Die vorgesehene *itio in partes*, sollte wie in Augsburg schon angelegt durch eine *amicabilis compositio* überwunden werden. Der Augsburger Religionsfrieden hatte durch den geistigen Vorbehalt und seine unterschiedliche Interpretationen ein schweres Problem für die Religionsparteien hinterlassen. Umstritten blieb die ganze Zeit die Auslegung und die Gültigkeit des Geistlichen Vorbehaltes, Heike Ströle-Bühler, Das Restitutionsedikt von 1629 im Spannungsfeld zwischen Augsburger Religionsfrieden 1555 und dem Westfälischen Frieden 1648, Regensburg 1991, 24ff.: Auch die heutigen Untersuchungen benutzen den Terminus des Untertan und nicht den des Bürgers oder den von Mitgliedern der Zivilgesellschaft, dennoch zeigt sich schon spätestens Anfang des 17. Jahrhunderts die Forderung nach Ausdehnung der gewährten Religionsfreiheit auf weitere Toleranz, z.B. der Evangelischen Predigt oder anderer Reformationsparteien (Calvinisten).

⁸ Ursula Seiff hat sich dankenswerter Weise sehr interessant und erfolgreich mit der Darstellung des juristischen Instrumentariums beschäftigt, daß sowohl den religiösen Frieden sichern, als auch die zivilgesellschaftlichen Funktionen ausbauen sollte: Recht und Justizhoheit. Historische Grund-

lagen des gesetzlichen Richters in Deutschland, England und Frankreich, Berlin 2003, ead. Sur les origines de la garantie du „juge naturel“ en dehors des théories de la séparation des pouvoirs 17 au 19 siècle, Rev. hist. Droit, 83 (2) avr. juin 2005.

⁹ Martin Heckel (2), id. Die Menschenrechte im Spiegel der reformatorischen Theologie, Heidelberg 1987, id. Deutschland im konfessionellen Zeitalter, Göttingen 1983, 62. Heckel spricht in Bezug auf 1555 von einer Parität des Gesamtsystems in Bezug auf die beiden Konfessionen als Teilsysteme.

¹⁰ Matthias Morgenroth, Geteilter Himmel, geteiltes Land 450 Jahre Augsburger Religionsfrieden – Eine Spurensuche in Ökumenische Perspektiven, Bayerischer Rundfunk 25. September 2005 (Manuskript 10ff): Morgenroth betont den Gleichheitsaspekt der Gläubigen und den direkten Zugang zu Gott als zentrale Elemente der Reformation. Zur Bedeutung des Augsburger Religionsfriedens für die Gegenwart insbesondere für die Ökumene siehe Hans Maier, Der Augsburger Religionsfrieden – ein Anfang, kein Ende in Frieden, 290ff.

¹¹ Die Gewalt in den Stadträten und ihren Versammlungen war offenbar nicht demokratisch und rechtstaatlich genug abgesichert, so daß die Gefahr bestand, daß das *ius reformandi* von Minderheiten intolerant ausgeübt werden könnte, René Teuteberg, Basler Geschichte, Basel 1988.

¹² Leopold von Ranke, Weltgeschichte/Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, Bd.5, Hamburg 1925, 341.

¹³ Wolfgang Kinzig, Christentum und Zivilgesellschaft – (k)ein europäischer Tagtraum in, Religionen und Zivilgesellschaft Hg. Francesca Vidal, Mössingen-Talheim 2002, 80ff.: Nach Kinzigs Meinung ist nicht nur das Christentum ein Teil der Zivilgesellschaft, sondern letztere verlangt auch die religiöse Verständigung unter den Religionen Europas, Hans Maier (5).

¹⁴ Martin Heckel (2), Heinz Schilling (2).

¹⁵ Dorothea Wendebourg, Der Augsburger Religionsfrieden in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt 24.09.2005, 9: Die Autorin betont die Bedeutung dieses ersten niedergeschriebenen verfassungsrechtlich verbürgten Grundrechtes im Gewande eines religiösen Freizügigkeitsrechts. Während sie zutreffend die lange Friedenszeit in Deutschland betont, die sich bis zum Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges erstreckte, sieht sie in den Französischen und Niederländischen religiösen Kriegen das Ergebnis einer mangelnden rechtlichen Garantie. Allerdings ist mehr als religiöse Freizügigkeit gewährt, denn die ganze Familie und das Fahrniseigentum waren mitgeschützt.

¹⁶ René Teuteberg (7).

¹⁷ Die Einblattzeitungen, auch Einblatt-Drucke genannt, wurden zeitlich nach den Flugblättern veröffentlicht, worauf Otto Groth in Die Geschichte der Deutschen Zeitungswissenschaft, München 1948, 197 hinweist. In dieser Form der Kommunikation muß ein wichtiges Element der werdenden Zivilgesellschaft gesehen werden.

¹⁸ Rudolph Sohm, Kirchenrecht, I, Berlin 1970³, 481.

¹⁹ Dieses Werk wird zur Zeit an der größten Lutherischen Law School Valparaiso, Indiana ins Englische übersetzt

²⁰ Ferdinand Tönnies, Gemeinschaft und Gesellschaft, Darmstadt 1991, Neudr. der 8. Aufl. von 1935, Erstauflage 1887; Lars Clausen / Carsten Schlüter[-Knauer] (Hgg.): Hundert Jahre „Gemeinschaft und Gesellschaft“. Ferdinand Tönnies in der internationalen Diskussion, Opladen 1991. Im letzteren Werk wird die Religionssoziologie von Tönnies von Alexander Deichsel, Die Herausforderung der Öffentlichen Meinung durch die Religion Soziologische Überlegungen zur Massenpublizistik in Tönniescher Ansicht, 405ff und Rainer Waßner, Tönnies' Religionssoziologie und die neuen religiösen Bewegungen Ein Stück angewandter Soziologie, 439ff behandelt. Danach soll der Schritt zur Gesellschaft weder vom Katholizismus noch von den neuen Religionen, sondern vom Protestantismus getan worden sein.

dort wo sie solchen völkerrechtlichen Instrumenten beigetreten ist und diese inzwischen in Kraft gesetzt wurden. Weiterhin bedeutet die Vorwegnahme des Art. 4 Abs. 1 bis 3 GG und ihre Einbettung zwischen Meinungsfreiheit und Diskriminierungsverbot in Art. 5 Abs. 1 und Art. 3 Abs. 3, daß auch die Toleranz gegenüber allen religiösen und weltanschaulichen Bewegungen und der religiöse Minderheitenschutz ein objektives Strukturelement des Verhältnisses Staat - Religion geworden sind. Das religiöse und weltanschauliche Diskriminierungsverbot in Art. 3 Abs. 3 entspricht der Reaktion gegen die nationalsozialistische Unterdrückung und Verfolgung bestimmter religiöser Minoritäten.

2. Neue Strukturelemente neben dem religiösen Individualismus

Trotz der starken Individualisierung des religiösen Lebens und des entwickelten religiösen Pluralismus sind Strukturelemente umformuliert oder auch neu begründet oder verstanden worden. Hierzu gehören das Toleranzprinzip und das Fairneßgebot auf der einen Seite, die partnerschaftliche Interpretation des Trennungsprinzipes (Nichtidentifikation) und ein institutionelles oder quasi-institutionelles Verständnis des religiösen Minderheitenschutzes. Für die Interpretation von Menschenrechten hat die moderne Rechtstheorie sowohl das Fairneßprinzip (John Rawls), als auch das Toleranzprinzip von Arthur Kaufmann³² als defensive Interpretationshilfen angeboten. Beide Prinzipien können zusammengefaßt werden als Ausdruck des so genannten „negativen Utilitarismus“. Das Fairneßprinzip bedeutet im Wesentlichen einen verstärkten Minderheitenschutz, weil die Vorteile und Nachteile einer intendierten Handlung gleich verteilt werden müssen. Es darf also nicht so gehandelt werden, daß alle Vorteile der Mehrheit und alle Nachteile der Minderheit aufgebürdet werden.

Das Toleranzprinzip versucht die Handlungsgrundsätze dahingehend auszugestalten, daß Nachteile, Leiden und Behinderungen auf den kleinst möglichen Kreis beschränkt werden. Beide Prinzipien, das Fairneßprinzip und das Toleranzprinzip bedeuten somit, daß die Grundrechte als Minderheitenschutz eine besondere Bedeutung auch dort haben, wo sie nicht ausdrücklich für Minderheiten konzipiert sind. Wie im nachstehenden noch zu zeigen ist, hat die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts³³ diesen beiden tragenden Prinzipien in seiner Interpretation im wesentlichen entsprochen, indem aus dem Grundrecht sowohl der Minderheitenschutz, als auch das Toleranzprinzip herausgelesen wurde, indem das Gericht als objek-

tive Strukturen sowohl das Wohlwollensgebot, als auch die Toleranzpostulate betont hat.

Ob man nun das in der Bundesrepublik herrschende System der Trennung von Staat und Kirche ein hinkendes oder unvollständiges nennen will, immerhin ist hier ein Anliegen verwirklicht worden, das man mit dem von Herbert Krüger geprägten Ausdruck der „Nichtidentifikation“³⁴ bezeichnen darf. Auch die Ausprägung des Asylrechtes in Deutschland entspricht diesem Verständnis einer toleranten öffentlichen Gewalt.

Wenn man bestimmte Garantien, wie z. B. die der Kriegsdienstverweigerung in Art. 4 Abs. 3 GG näher untersucht, liegt in ihr auch eine sogenannte quasi-institutionelle Garantie vor, welche durch die Schaffung eines staatlichen Apparates zur Erfassung und zum Einsatz der Kriegsdienstverweigerer deutlich in Erscheinung tritt. Auch das Postulat der schonenden Interpretation von Konflikten zwischen Gewissen und Gesetz, wie das vom Bundesverfassungsgericht formuliert wurde, ist im Ausdruck eines institutionellen Begreifens einer nicht nur individuell zu interpretierenden Gewissensverfassung.

V. Schlußbemerkung

Die Erinnerung an den Augsburger Religionsfrieden vor 450 Jahren ist nicht eine reine historische Reflexion entspringt auch mehr einem Bedürfnis geistige und religiöse Grundlagen für eine neue europäische Rechtsgemeinschaft und Staatsverfassung zu entwickeln. Nicht von ungefähr war der Streit um die Grundrechte der Verfassung der europäischen Union gerade mit Blick auf die Religionsfreiheit so politisch überzogen, weil hier immer wieder sich die alten Probleme mit neuen Fragen der Positionierung der Kirchen und der Religionsgesellschaften in Europa gestellt haben. Auch bei der Diskussion um die Neuformulierung des Grundgesetzes im Rahmen der deutschen Wiedervereinigung hat die religiöse Frage eine besondere Rolle gespielt, weil die Bezugnahme auf Gott in der Formulierung „in der Verantwortung vor Gott...“ aus rein laizistischer Sicht beseitigt werden sollte. Aber auch die Schaffung eines europäischen Friedenspreises in Erinnerung an den Westfälischen Frieden von 1648 und seine Verleihung im Jahre 2006 an den ehemaligen französischen Staatspräsidenten Giscard d'Estaing, den wesentlichen Mitgestalter des europäischen Verfassungsentwurfes sind deutliche Zeichen des Bewußtseins, daß das Ringen um religiöse Freiheit und um Vielgestaltigkeit des religiösen Lebens auch heute noch zentrale Anliegen des Staates und der öffentlichen Gewalt sind.

²¹Heckel hat den modernen Begriff der Religionsgesellschaft auf die Entwicklung der Lehre von der zentralen Bedeutung der Konfession zurückgeführt, die ihre Bedeutung in der Verlesung der Confessio Augustana vor Kaiser und Reich 1830 erhielt. Johannes Heckel Melancthon und das deutsche Staatskirchenrecht, Erich Kaufmann-FS, 83ff; Axel von Campenhausen weist darauf hin, daß über die Aufklärung, insbesondere die des Allgemeinen Preußischen Landrechtes, und über die Figur des Herrschaftsvertrages der Begriff der Kirchengesellschaft Grundlage des modernen Staatskirchenrechtes geworden ist. Axel v. Campenhausen, Anm. C, II, 19 zu Art. 137 WRV (Art.140 GG) in Hermann von Mangoldt, Friedrich Klein, Christian Starck, Kommentar zum GG, Band 3, 5. Auflage 2005; ders. Staatskirchenrecht 18f, 129f.

²²Heinrich Scholler, Die Freiheit des Gewissens, Berlin 1958, Nachdruck Berlin 2003, 53 f und 64 ff, wörtlich heißt es im Westfälischen Frieden V § 34 in Carl Mirbt Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus, 1911 „...patienter tolerantur et conscientia libera domi devotioni suae sine inquisitione aut turbatione privatim vacare, in vicinia vero ubi et quoties voluerint, publico religionis exercitio interesse vel liberos suos exteris suae religionis scholis aut privatis domi praeceptoribus instruendos committere non prohibeantur.“

²³BVerf Art. 142 Abs 2 garantiert die gemeinsame Hausandacht, die eigentlich keine eigene Garantie mehr notwendig hatte, weil sie durch die private Kulturfreiheit geschützt war. Der Kommentar zur bayrischen Verfassung von Theodor Meder, Stuttgart 1992, verweist in Anmerkung B zu Art.142 auf die Entscheidung des BVerfG vom 5. 2. 1991 ohne sich näher mit dem Problem auseinander zu setzen. Zwei Entscheidungen des Bayer VGH v. 5.8. 1881 Entscheidungssammlung III, 222 und v. 16. 10. 1885 Entscheidungssammlung XVII, 72 hatten noch die Zulässigkeit der gemeinsamen Hausandacht verneint.

²⁴Reinhart Koselleck: Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848, Stuttgart 1987, z.B. 143 betont allerdings mehr die freigesetzte Dynamik des allgemeinen Landrechtes ohne die Aufklärungswirkung stärker zu betonen; immerhin erwähnt er die zugrunde liegende Idee

des allgemeinen Landrechtes, die er in der Umsetzung der Reformation sieht; Hans Hattenhauer (Hg.): Allgemeines Landrecht für die preußischen Staaten von 1794, 1970, 18 mit einem ausführlichen Zitat aus Ernst Klein, Annalen, 4. Band, 2. Auflage, 334.

²⁵Heinrich Scholler, Grundrechtsdiskussion in der Paulskirche. Eine Dokumentation, Darmstadt 1973, Darmstadt 1982.

²⁶Axel v. Campenhausen, aaO. Anm. C, II, 20 zu Art. 137 WRV.

²⁷Tönnies, aaO. ; Clausen / Schlüter[-Knauer] (Hgg.) aaO. .

²⁸BVerfG, 2 BvR 1500/97 vom 19.12.2000.

²⁹Michael Ebertz in der BR 2 Sendung Katholische Welt vom 8. 10. 06, Diagnose Milieuverengung von Hartmut Meesmann, Manuskript, 17.

³⁰Artike 10 der Charta der Grundrechte der Europäischen Union sieht die übliche Garantie für Glaubens- Gewissens- und Bekenntnisfreiheit vor. Der Streit ging mehr um die Frage der Einfügung einer sogenannten „invocatio dei“, wie der fachlich nicht ganz korrekte Begriff in der Diskussion gebraucht wurde.

³¹Heinrich Scholler, Toleranz und Fairneß als objektiver Schutzgehalt der Religionsfreiheit, in: Die neuen Inquisitoren - Religionsfreiheit und Glaubensneid Teil I, Hgg: Gerhard Besier / Erwin K. Scheuch; Zürich 1999, 171.

³²Arthur Kaufmann, Rechtsphilosophie, 2. Aufl. München 1997, S. 185 ff.; vgl. auch neuerdings, John Rawls, Politischer Liberalismus, Frankfurt 1998.

³³BverfGE 102, 270ff; 105, 309ff.

³⁴Herbert Krüger, Allgemeine Staatslehre, 2. Aufl., Stuttgart 1966, S. 178, 528 und 542.

COLLOQUIUM

Ádám Antal
professor emeritus

Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról

I. A II. Vatikáni Zsinatról

Sokan megállapították már, és a több mint négy évtizedes tapasztalatok is bizonyítják azt a tényt, hogy az 1962 október 11-én megnyitott és 1965 december 8-án zárult II. Vatikáni Zsinat (a továbbiakban: zsinat) kiemelkedő szerepet töltött be a keresztény vallások, a katolikus egyház (a továbbiakban: egyház) és az emberiség történetében. A kétéves előkészítő munkára épülő, három évig tartó, négy ülészakra tagozódó és 281 ülésnapot felölelő, mintegy 2500 főpap – püspök, érsek, pátriárka, bíboros stb. – és külső szakértő közreműködésével zajló zsinat Előkészítő Bizottságának, Koordinációs Bizottságának, 10 szakmai bizottságának, számos egyeztető és eseti testületének fórumain, a plenáris üléseken és más akciókban lényegesen eltérő felfogások ütköztek, heves viták zajlottak, változékony fellépések és tömörülések születtek. Az elfogadott 4 konstitúció, 9 dekrétum és 3 deklaráció többnyire nagy többségű egyetértő, de esetenként nem csekély ellenszavazattal nyert megerősítést. A zsinat döntéseit¹ és rendkívül izgalmas eseménytörténetét számos kiadvány ismerteti. A zsinati határozatok előkészítését, a nyitás és zárás szertartásait, a szervezeti és működési rendet, a koncepcionális személyi tömörüléseket, az élénk vitákat, a pápai ösztönző-egyensúlyozó fellépéseket, a szavazások eredményeit történetírói pontossággal, tárgyilagos elfogulatlansággal, mégis színes élményszerűséggel tárja az olvasó elé Ralph M. Wiltgen verbita atya, az egyik független angol hírszolgálat vezetője „A Rajna a Tiberisbe ömlött. A II. Vatikáni Zsinat története” c. művében.² A dokumentumokat és igényes méltatásukat is közli az a több kiadást megért terjedelmes kötet, amely először dr. Cserháti József pécsi megyés püspök és dr. Fábian Árpád szombathelyi megyés püspök szerkesztésében, ugyancsak a Szent István Társulat gondozásában 1975-ben jelent meg először.³ A zsinati állásfoglalásokat és következményeiket értékelő hazai szakirodalomban⁴ kiemelkedik Wildmann János 2006-ban megjelent kitűnő monográfiája⁵, amely a zsinatra vo-

natkozó jelentősebb német és magyar nyelvű szakirodalmat is hasznosítja, a kötet végén pedig gazdag irodalomjegyzéket is közöl.

Ami immár a zsinat szerepét illeti, számos egyházi és külső szakértő értékelésével egybehangzóan állapítható meg, hogy az mind az egyház belső életében, mind külső kapcsolataiban jelentős megújulásra irányult és lényeges változásokat eredményezett. Ezt az átfogó minősítést azok a célkitűzések és az elfogadott dokumentumokban rögzített teológiai, bölcseleti és gyakorlati elemzések, kritikus megállapítások és újszerű következtetések alapozzák meg, amelyek a több évszázados lerakódások, merevségek, elzárkózások, hibák, sőt vétségek megszüntetésére, a keresztény vallásokhoz fűződő testvéri viszony ápolására, más vallások megítélésére, a papok és hívek viszonyára, a laikusok szerepére, a szerzetesekre, az emberre és az emberi közösségekre, a házasságra és a családra, a liturgia lényeges továbbfejlesztésére, a katolikus vallás illetve egyház, valamint a tudomány, a kultúra, a gazdaság, a politika, az államhatalom kapcsolatára, a háborúra, a békére, tehát az egyház és a világ viszonyára vonatkoznak. Ezeknek és több más tárgykörnek vizsgálatában illetve értékelésében a zsinat határozottan az „idők jeleinek” figyelembevételére, a megújulásra, a korszerűsítésre, az „aggiornamento”-ra törekedett, és méltán nyerte el az egyház eddigi legjelentősebb reformzsinata minősítést. Az „idők jelei” kifejezést a zsinat kezdeményezője és összehívója, a haladó szellemű, jóságos szívű XXIII. János pápa – a hívektől elnyert megtisztelő elnevezés szerint „a világ plébánosa” – használta először. Találkozunk vele a zsinatot összehívó bullában és az 1963 április 11-én kiadott „Pacem in terris” c. pápai körlevélben is. Ismételten élt e szófordulattal az 1963 június 3-án elhunyt XXIII. János közvetlen utóda, VI. Pál pápa is.

A zsinat nem módosította, sőt az eredeti bibliai forrásokra hivatkozva megerősítette a katolikus keresztény vallás alapvető hitelveit, közöttük a Szentháromság tanát, az Atyaisten világmindenséget teremtő és alakító jellemzőit, az emberré lett Fiúisten, Jézus Krisztus keresztáldozattal betöltött megváltó-üdvözítő, valamint az egyetemes keresztény vallást és egyházat alapító szerepét, továbbá a Szentlélek megszentelő, megerősítő hivatását, Szűz Mária istenanyai rendeltetését, a test és a lélek feltámadását, az utolsó ítélet bekövetkezését stb. A zsinat az egyház rendeltetését továbbra is Máthé evangéliumból idézett krisztusi felhívásra hivatkozva a világ valamennyi népének megtérítésében látja. A Biblia szerint Krisztus feltámadása után és égbeszállása előtt ugyanis így szólt apostolaihoz: „Menjetez tehát, tegyétek tanítványaimmá mind a népeket, kereszteljétek meg őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek

idézett tanulmányában többek között megállapítja: „Az egyház és a világ kapcsolatában döntő fordulatot hozott az üldözés megszüntetését kimondó Milánói Türelmi Rendelet (313). Ennek következményeként az egyház addigi elnyomott helyzetéből kivételezett és kiváltságos státusba került. A császárok szabaddá, gazdaggá és hatalmassá tették az egyházat, viszonzásul azonban arra törekedtek, hogy annak működését állampolitikai céljaik szolgálatába állítsák. Az egyháznak és a világi szférának ilyen kapcsolata nem lehetett súrlódásmentes. Adott helyzetben az egyháziak is politikai, világi hatalomra törektek, a pápa a keresztény nyugat politikai vezetője kívánt lenni. Az uralkodók pedig, különösen a német-római császárok a pápaság hatalmának és az egyház evilági befolyásának visszaszorítására törekedtek, az egyházi-vallási tényezőket a maguk politikai céljainak szolgálatába állították. Ezeket a törekvéseket egyfelől VII. Gergely, III. Ince, VIII. Bonifác neve fémjelzi, másfelől pedig II. Henrik és II. Frigyes császáré. A XIV. századtól azonban már új szelek kezdtek fújni. Az egyház mégsem akarta feladni hatalmi céljait és világi-politikai-gazdasági síkon érvényesülő befolyását. Nem akarta engedni, hogy a tudományok feletti egyeduralma csorbát szenvedjen. Ezért akadályozta a tudományágazatok önállósulását, és ezért élt óvással több esetben a művészet és irodalom területén is, amint ezt *Kopernikusz*, *Galilei*, *Giordano Bruno* példája bizonyítja.

Ez persze nem jelenti azt – írja Goják –, hogy az egyház nagy szellemei nem ismerték el az új eredmények fontosságát... A korszakos jelentőségű Trentói Zsinat (1545–1563) azonban alig vitte előre az egyház és állam, a hit és az evilági valóságok egészséges, helyes viszonyának kimunkálását. Sőt egy merőben hibás magatartás magvát hintette el azzal, hogy a papság sajátos természetfeletti hivatását és kiváltságos helyzetét egyoldalúan hangsúlyozta. Megkívánta, hogy a papnövendékeket a világtól elzárva készítsék fel hivatásukra. Ennek az lett a következménye, hogy az egyháziak bizonyos értelemben elszakadtak a földi valóságtól, zárt egyházi miliőben éltek, és sajátos gondolkodási, értékelési skálát, sajátos látásmódot tettek magukévá. Gyanakvással néztek a világra, és mivel kiszakították magukat a világ fejlődéséből, elmaradtak, konzervatívokká váltak, minden újat eleve elítéltek. Ezzel a gettó magatartással együtt járt a triumfalisztikus fölényesség, a mindent jobban tudás hamis glóriája. Az egyház a szellemi fejlődés peremére szorult. Ennek ellenére mégis arra törekedett, hogy hatalmát a világi tartományokra is kiterjessze.”⁷

XIII. Leó felismerte azt a folyamatot, amelyben a katolicizmus háttérbe szorult. Az elsők között vallotta, hogy az egyház nem különböztethet katolikus

és nem katolikus államformák között. Behatóan foglalkozott az ipari munkásság hátrányos helyzetével, és az 1891-ben kiadott „*Rerum Novarum*” kezdetű enciklikájában kemény szavakkal bélyegezte meg a kizsákmányolást, a tulajdonosokat pedig az alapvető emberi jogok tiszteletben tartására, az erkölcsi normák követésére és más köteleességek teljesítésére intette. Elismerte a munkások szervezkedési jogát. A jeles pápát aggasztották azonban korának liberális áramlatai, különösen azok, amelyek folytán több fontos funkció gyakorlása – pl. a házasságkötés, az anyakönyvezés, a vallásváltoztatás stb. – az állami ügyintézés hatáskörébe került.

A konstitúció számos tárgykörben elismerést érdemlő korszerűséggel rögzíti a katolikus egyháznak és híveinek az evilági folyamatokhoz fűződő viszonyát. A GS kiinduló tétele szerint. „Az az öröm és remény, az a szomorúság és gond, amelyet korunkban az emberek, különösen a szegények és a szenvedők éreznek, öröme és reménye, szomorúsága és gondolja Krisztus tanítványainak is.” Ezért érzi ez a közösség oly bensőségesnek és szorosnak azt a kapcsolatot, amely őt az emberiséghez fűzi. Ezért kezd párbeszédet ezekről a kérdésekről és bocsátja az emberiség rendelkezésére számos tárgykörben felfogását, egyben felkínálja az emberiségnek öszinte együttműködését, törekszik előmozdítani a mindenkire kiterjedő testvériséget. Ehhez természetesen ismernie és értékelnie kell azt világot, amelyben élünk. Az emberiség történetének új korszakát éli. Mélyreható és gyors változások hatják át fokozatosan az egész világot. A változásokat az emberi értelem és alkotó tevékenység idézi elő, ezek azonban visszahatnak az emberre és közösségeire is. Az ember mérhetetlen arányokban terjeszti ki hatalmát, de vívmányait nem mindig sikerül saját szolgálatában tartania. Mélyebbre kíván hatolni a világban, gyakran azonban bizonytalanabbá válik önmaga iránt. Az emberiség sohasem volt ennyire bővében a javaknak, az energiaforrásoknak és a gazdasági hatalomnak, a föld lakóinak azonban óriási hányada még éhezik, nélkülözések között gyötrődik, az emberek milliói még írni, olvasni sem tudnak. Még korszakunkban is dúlnak az elkeseredett politikai, társadalmi, gazdasági, faji és ideológiai viszályok, nem hárult el a mindent elpusztító háború veszedelme sem. Sok kortársunk nem képes jól felismerni az örök értékeket, és azokat összhangba hozni az újabb értékekkel. Az emberiségnek immár egy és ugyanaz a sorsa, nem ágazik szét többé egymástól elhatárolható történelmekre.

A gondolkodásnak és a társadalom szerkezetének változása gyakran kérdésessé teszi a hagyományos értékeket, főleg a fiatalok szemében. Többször megbomlik az egyensúly a modern gyakorlati eljárás és az elvont gondolkodás közt, az ember nem

nevében, tanítsátok meg őket mindannak megtartására, amit parancsoltam nektek” (Mt 28, 19-20). Ennek alapján az egyház magát „az üdvösség egyetemes szakramentumának” Krisztus jegyesének, sőt Krisztus titokzatos testének, magnak, kovásznak, az Isten jelének minősíti. Tekintettel arra a hagyományos felfogásra, hogy Isten nem csupán külön-külön hívja meg az embereket, hanem „néppé teszi őket”, szétszórt gyermekeit olyan népbe gyűjtötte és gyűjti össze, amely „választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, tulajdonul kiválasztott nép” (1Pt 2,9). A Mindenható ennek az egyháznak az intézményeire és erre a népre hárítja azt a küldetést, hogy a történelem keretei között juttassa beteljesülni „az üdvösség történetét” (AG 9).

Újszerű tanítása a zsinatnak, hogy az egyház küldetésében fontos szerepet kapnak, és megkülönböztetett gondoskodást érdemelnek a *világi hívek*. A felszentelt, ún. *szolgálati papság* mellett a hívek az egyház és a világ *egyetemes papságát* alkotják, akikre érdemi szerep, aktív közreműködés hárul a szentmise-áldozatban, az egyházi belső és külső feladatok ellátásában, az apostolkodásban és a tanúságtételben, a családban, a munkakörökben és a társadalomban egyaránt. Korábban a liturgia a pap vagy más egyháziak ügye volt, a hívek az istentisztelet közönségeként szerepeltek. A reform eredményeként „a liturgikus ünneplés cselekvői a papok és a hívek együtt, vagyis az egész Isten népe”. A zsinat a püspöki karok döntése alapján lehetővé tette, sőt ösztönözte az egyszerűbb papi feladatok ellátására hivatott *diakónikus* tisztség visszaállítását, sőt a római pápa hozzájárulásával diakónussá lehet szentelni érettebb korú házaspárt is. Az egyébként alkalmas fiatal férfiakra azonban a szolgálati papság és a diakónusi megbízatás esetén egyaránt vonatkozik a cölibátus, vagyis a nőtlenesség törvénye.

A zsinati dokumentumok buzdítják a laikusokat, hogy „tanítsanak az iskolában, intézzék az anyagi ügyeket, vegyenek részt a plébánia és az egyházmegye munkájában, szervezzék meg és mozdítsák elő a világi apostolkodásának különböző formáit, hogy a fiatal egyházak hívei is minél előbb kivehessék a maguk részét az egyház életéből”... A zsinati megállapítás szerint „különösen méltók a dicséretre azok a világiak, akik egyetemeken és tudományos intézetekben történelmi és vallástudományi kutatásaikkal mozdítják elő a népek és vallások megismerését, és ezzel segítik az evangélium hirdetőit, a nem keresztényekkel való párbeszédet pedig előkészítik” (AG 41). (Kiemelés tőlem: Á. A.)

Az egyház „szigorúan tiltja, hogy bárkit is a hit elfogadására kényszerítsenek, vagy méltatlan módszerekkel, csábító ajánlatokkal befolyásoljanak. Bátran hirdeti egyben mindenki jogát arra, hogy ne félemlítsék meg hite miatt rosszindulatú zaklatásokkal.”

(AG 13). A keresztényeknek együtt kell működniük másokkal a gazdasági és társadalmi kérdések megoldásában. Az egyház viszont semmilyen módon nem akar beavatkozni az állam irányító munkájába (AG 12).

A zsinat megismételte azt a tanítást, amely szerint az isteni kinyilatkoztatás emberi lejegyzése a Szentlélek sugalmazására történt. A szövegírók azonban saját koruk ismeretszintjén és nyelvezetével fogalmaztak. A bibliai szövegek értelmezésénél a műfajok sajátosságainak figyelembevételén kívül mellőzhetetlen az összefüggések feltárása, a szóképek jelentéseinek ismerete, valamint a szent hagyományok tisztelete. A Bibliai tanításnak tehát van az adott történelmi körülményekhez, vagyis korhoz kötött jellege is.

II. Az egyház és a mai világ viszonyáról

1. A „Gaudium et spes” kezdetű pasztorális konstitúcióról

A „Gaudium et spes”, öröm és remény szavakkal kezdődő lekipásztori konstitúciót (a továbbiakban: konstitúció, illetve GS) 1965 december 7-én, az ünnepélyes zárás előtti napon fogadta el a zsinat. A leadott 2373 szavazatból 2111 volt az igen, 251 a nem és 11 az érvénytelen. Az elfogadás szavazatarányaira és az előkészítés bonyodalmaira is utal Dr. *Goják* János neves teológus, ny. főiskolai tanár, a Iustitia et Pax Bizottság főtárgyalója a konstitúcióról írt tanulmányában, amikor megállapítja: „keserves kálváriát kellett megjárnia ennek a zsinati dokumentumnak, amely talán valamennyi közt az egyház legnagyobb nyeresége”.⁶ Ez a legerjedelmesebb és legnagyobb érdeklődéssel várt, legtöbb új állásfoglalást tartalmazó okmány, amely természetesen épült a korábban elfogadott döntésekre is. Amint ezt a továbbiakban körvonalazni törekszem, ebben a konstitúcióban fogalmazta meg a zsinat újszerű válaszait arra a kérdésre, hogy az egyház miben látja a hívek illetve saját küldetését az ember személyiségének formálásában, a kultúra alakításában, a tudományok és a művészetek hasznosításában, milyen a katolikus vallás és egyház viszonya a gazdasághoz, a szociális problémákhoz, a politikához, a közhatalom gyakorlásához, a háborúhoz és a béke fenntartásához.

A GS kiinduló tétele szerint az isteni küldetés mellett az *egyház emberi, társadalmi arculattal* is rendelkezik, és a teremtett világban, azon belül az emberben is fellelhető az „isteni elem”. Az egyháznak ezért figyelmet kell fordítania a világ valamennyi összetevőjére. *Goják* János e konstitúcióról írt, már

ti azokat a magán- és közintézményeket is, amelyek a jobb életkörülményeket szolgálják. Sajnos vannak ugyanis többen, akik fennkölt eszméket hangoztatnak, azonban úgy élnek, mintha semmi közük sem lenne a közösség problémáihoz. Sokan nem ártallják, hogy csalással vagy megtévesztéssel kivonják magukat a törvényes adók és egyéb köztartozások alól. Mások vajmi keveset törődnek az emberi együttélés szabályaival, pl. az egészség védelmét, vagy a közlekedés biztonságát célzó normákkal. Szent kötelessége mindenkinek, hogy a közösséghez fűződő kapcsolatát és kötelességeit gondosan teljesítse. Minél inkább egységesül ugyanis a világ, annál nyilvánvalóbb, hogy az emberi feladatok túlnőnek a szűkebb csoportok keretein, és kiterjednek szinte az egész világra. Ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges, hogy az egyének és a közösségek *újszerű erkölcsi és szociális eredményeket* munkáljanak ki és kövessenek. Joggal hihetjük, hogy az emberiség jövője azoknak a kezében van, akik fel tudják tárni a jelenlegi és következő nemzedékek számára a nélkülözhetetlen *kötelességek és felelősségek* alakzatait. A polgárok és a nemzetek közötti érintkezés sokszínűsége és közvetlensége révén az emberiség nagy családja fokozatosan az egész földkerekségen egyetlen közösségé válik. Az emberre, a közösségekre és az emberiségre vonatkozó említett korszerű megállapítások körében az egyház sajnálatát fejezte ki az olyan szellemi magatartás fölött, amely néha megnyilvánult a keresztények között is, akik nem mindig látták eléggé tisztán a tudományok, a művészetek és a bölcseltek autonómiáját. Ez a magatartás nézeteltérésekre vezetett, szenvedélyes vitákat váltott ki, és sokakkal elhitette, hogy a hit és a tudomány szemben állnak egymással. A hit, a tudomány és az emberi bölcsesség, valamint a hozzájuk kapcsolódó felelősség csak együtt képes hozzájárulni a súlyos problémák megoldásához, az újabb veszélyek elhárításához, az anyagi és szellemi értékek gyarapításához.

3. A kultúra helyes fejlesztése

A kultúra az ember, az emberi közösség szellemi, fizikai terméke és eszköze, amellyel saját magát, környezetét és kapcsolatait alakítja. Korszakonként, tájegységenként a kultúrának számos változata jött létre. Az egységesülés ellenére a kultúrák pluralitása érvényesül korszakunkban is. A konstitúció megállapítása szerint a modern ember életkörülményei szociális és kulturális szempontból annyira megváltoztak, hogy az emberiség történelmének új korszakáról lehet beszélni. Új humanizmus születésének vagyunk tanúi: amelyben az számít embernek, aki vállalja a felelősséget az embertestvérekért és a történelem alakításáért. Az egyház nincs hozzáköt-

ve kizárólagosan és elválaszthatatlanul egyetlen fajhoz vagy nemzethez, egyetlen sajátos életformához, egyetlen ősi vagy új szokáshoz sem, mivel minden kor és minden földrész valamennyi népéhez szól a küldetése. Egybe tud fonódni a különféle kultúrákkal, ami mind az egyházat, mind a kultúrákat gazdagítja. Az egyház mindenkit arra emlékeztet, hogy a kultúrának a személyiség teljes tökéletesedését, a közösség és az egész emberiség javát kell szolgálnia. Ezért úgy kell művelni a szellemet, hogy fokozódjék benne a képesség a csodálatra, a lényeglátásra, az alkotásra, valamint a vallási, erkölcsi és szociális felelősség fejlesztésére.

A zsinat megújította az első vatikáni zsinat tanítását, amikor kijelentette, hogy a megismerésnek két külön rendje van, nevezetesen a hité és az értelemé. Az egyház semmiképpen sem tiltja, hogy „a művészetek és a tudományok a maguk határai közt saját elveiket és módszerüket kövessék”. Ezt a jogos szabadságot elismerve helyesli a kultúrának és a tudományoknak, különösen a természettudományoknak jogos önállóságát. A zsinati állásfoglalás szerint a közhatalomnak nem az a feladata, hogy meghatározza, milyen legyen a kultúra. Csak feltételeket kell teremtenie, és megfelelő segítséget kell nyújtania ahhoz, hogy mindenki kulturált életet élhessen, a nemzeti kisebbségek is. Arra kell ügyelni, hogy a kultúra ne térjen el saját céljától, ne kényszerüljön politikai vagy gazdasági hatalmasságok szolgálatába szegődni.

Az irodalom és a művészetek sokat jelentenek az egyház számára. Arra törekszenek ugyanis, hogy kifürkésszék, milyen az ember, mik a problémái és mit tapasztal, amikor megismeri és tökéletesíteni akarja önmagát, valamint a világot. Feltárják az ember helyzetét a történelemben és a világmindenségben, szemléltetik szenvedéseit és örömeit, erőit és kötöttségeit, sőt megálmodják a boldogabb emberi világot is. Az egyháznak el kell ismernie az új művészeti irányokat is, amelyek a nemzetek és tájegységek sajátosságainak megfelelően tolmácsolják a kortársi ízlést. A zsinat azt ajánlja a hívőknek, hogy a legszorosabb egységben éljenek kortársaikkal, törekedjenek megérteni gondolkodásmódjukat és érzésvilágukat. Az új tudományok és felfedezések által nyert ismereteket kapcsolják össze a keresztény hitigazságok és erkölcs tanításaival, hogy magatartásuk lépést tartson a természettudományos tájékozottsággal és a folyton haladó technikával. A papnevelő intézetekben és az egyetemeken a hittudomány művelői igyekezzenek együttműködni más tudományok képviselőivel.

4. A gazdasági élet

A gazdasági életben is tisztelni és érvényesíteni kell

képes úrrá lenni az ismeretek tömegén, nem tudja megfelelően egységbe foglalni azokat. Egyensúlyhiány következik be az eredményességre törekvés és az erkölcsös lelkiismeret követelményei, a tömegesedés és az elmélyült egyéni gondolkodás között. Terjed az a meggyőződés, hogy az emberiségnek nemcsak a teremtett dolgokon lehet és kell uralkodnia, hanem meg kell szerveznie olyan politikai, társadalmi és gazdasági rendet, amely megfelelően szolgálja az egyént és a közösséget is.

2. A katolikus egyház felfogása az emberről

A konstitúció első része az egyház teológiai, bölcseleti és embertani szempontú megállapításait rögzíti az ember helyzetéről a mai világban. A GS az embert *a test és a lélek egységének* minősíti. Ezáltal egyértelműen kifejezte szakítását a görög platonista filozófia által közvetített *manicheus dualista felfogással*, amely a két összetevőt élesen elkülönítette, és megkülönböztetett minőséget, elsődleges szerepet tulajdonított a léleknek. A hagyományos dualizmus tehát a lelket és a testet nemcsak egymástól különálló valóságnak fogta fel, hanem értékbeli különbséget is tett a lélek javára. Ennek hatása alatt a keresztény életérzés is hosszú időn át és gyakran lenézte a testet és a testit, amelyet a bűn fészkének tekintett, olyan alsóbbrendű valóságnak tartotta a testet, amely mintegy fogva tartja a nemesebbre törő lelket. Ezzel a nézettel élesen szemben áll a konstitúció, amely szerint a keresztény ember nem nézheti le a testet, sem a testnek valamely funkcióját vagy igényét. Nincs semmi rossz és szegyenletes a testben, ami romlott, az a bűn következtében sérül meg. A test nem alacsonyabb rendű valóság és a lélek sem magasabb rendű. Az ember a magasabb rendű, aki több a pusztá anyagnál, mert „benső valójával az anyagi mindenség fölé emelkedik”. Az ember éppen szellemi ereje révén szárnyalja túl az anyagot. Ez a szellem képtelen megállapodni, megnyugodni. Szünet nélkül alaposabb megismerésre, nagyobb eredményre tör. A szüntelen keresés ellenére az ember mégis bizonytalanságban marad, ha nem rendelkezik bölcsességgel, amely révén az ember helyesen képes különböztetni, megítélni és rangsorolni a környezet összetevőit. Bölcsesség dolgában az európai ember sokat tanulhat a nagy múltú, évezredes hagyományokkal rendelkező más népektől akkor is, ha azoknak anyagi kultúrája esetleg elmarad a nyugatiakétól. Szellemi készségei mellett az ember büszke lehet szabad akaratára, lelkiismeretére, szabadságára, szeretetére és felelősségére.

Az ember legbelsőbb lényét tekintve *közösségi* természetű. Az ember annyira rá van utalva másokra, hogy a másokkal való kapcsolat nélkül nem élhet, képességeit nem fejlesztheti. Korszakunkban a

technikai fejlődés következtében egyre közvetlenebb a kapcsolat az emberek között. Azt azonban, hogy emberek testvérként érintkezzenek egymással, mégsem ez a fejlődés, hanem a személyek közösségei valósíthatják meg. Ez viszont megköveteli egymás méltóságának kölcsönös tiszteletét. Az ember társas természetéből következik, hogy a személy tökéletesedése és társadalom fejlődése kölcsönösen függ egymástól. Bármely társas intézménynek ugyanis a személy az alapja, alanya és célja. Egyre tudatosodik, milyen nagy a személy méltósága, a személy fölötté áll mindennek, jogai és kötelességei pedig egyetemesednek. Az ember számára hozzáférhetővé kell tenni mindazt, ami a hozzáillő életmódhoz szükséges. Ilyenek a táplálék, a ruházat, a lakás, a jog az életvitel megválasztására, családalapításra, neveltetésre, munkára, jó hírnévre, tiszteletre, megfelelő tájékoztatásra, a magánélet védelmére. A minden embert megillető és ennek folytán az emberiség egészét érintő jogok és kötelességek olyan *közjóvá* váltak, amelyeket a társadalmaknak és a közhatalmi rendszereknek biztosítaniuk kell. Gaztett mindaz, ami az emberi élet ellen irányul: a gyilkosság bármilyen formája, a népirtás, a magzatelhajtás, az eutanázia, a szándékos öngyilkosság, a csonkítások, a testi vagy lelki kínzás, a lélektani kényszer, az embertelen életkörülmények, az önkényes fogvatartás, az elhurcolás, a rabszolgaság, a prostitúció, a nőkkel vagy ifjakkal való kereskedés, a lealacsonyító munkafeltételek közé kényszerítés. Mindezek mérgezik az emberi civilizációt, megalázzák a jogtalanságot elszenvedőket és alkalmazókat egyaránt.

A konstitúció egyrészt hangsúlyozza minden ember alapvető egyenlőségét, mivel mindenkinek szellemi lelke van, és Isten képmására van teremtve. Bár a testi erő, valamint az értelmi és erkölcsi képességek különbözőek, az alapvető jogok tekintetében ki kell küszöbölni bármilyen társadalmi vagy kulturális megkülönböztetést faj, bőrszín, társadalmi származás, nyelv vagy vallás szerint. Szomorú – állapítja meg a dokumentum –, hogy ezek a követelmények még nem mindenütt sértetlenek. Kirívóak azok a gazdasági és társadalmi különbségek, amelyek az emberiség nagy családjának tagjai és népei között mutatkoznak, botrányosak és ellenkeznek a társadalmi igazságossággal, a személy méltóságával, veszélyeztetik a társadalmi és a nemzetközi békét.

Azt is hangsúlyozza a konstitúció, hogy a világ mélyreható és rohamos változása sürgetően követeli, ne legyen olyan ember, aki érzéketlenségéből vagy más ok miatt csupán az *egyénre szabott erkölcs*höz igazodik. Az igazságosság és a szeretet követelményeinek ugyanis csak akkor lehet eleget tenni, ha mindenki azon túl, hogy képességei és szükségletei szerint hozzájárul a közjóhoz, támogatja és segí-

valósulásának feltételei, és így a béke sincs mindenkorra biztosítva, hanem folytonosan építeni kell. Ingatag az emberi akarat és megsebezte a bűn, ezért a béke fenntartása minden embertől megköveteli azt, hogy állhatatosan uralkodjék szenvedélyein, a közhatalomtól pedig azt, hogy éberem örködjék a békés együttélés felett. A békét a földön elérni csak akkor lehet a zsinat szerint, ha biztosítva van minden, ami a személyt megilleti, és ha az emberek bizalommal bocsátják egymás rendelkezésére lelki és szellemi kincseiket. Mellőzhetetlen a békéhez a szilárd akarat is, amely tiszteletben tartja mások, köztük az idegen népek méltóságát, és szüntelenül építi a testvériséget. Minden kereszténynek szól a sürgető felhívás, hogy „szeretettel cselekedve az igazságot” fogjon össze minden békeszerető emberrel.

Ez a dokumentum is megállapítja, hogy a háború még nincs kiküszöbölve ebből a világból. És amíg a háború veszélye fennáll, és nincs megfelelő hatalommal felruházott nemzetközi tekintély, addig nem lehet megtagadni a kormányoktól az igazságos védekezés jogát, feltéve, hogy már kimerítettek a békés megegyezés minden lehetőségét. Az államok vezetői és mindazok, akik osztoznak velük a közügyekért vállalt felelősségben, kötelesek megvédeni a rájuk bízott nép érdekeit. Más megítélés alá esik katonai erőt alkalmazni a népek igazságos védelmére, és egészen másként kell elbírálni a nemzetek leigázására irányuló törekvést. A természettudományos fegyverek fejlődése mérhetetlenül megnövelte a háború borzalmasságát és gonoszságát. Ha az ilyen fegyvereket harcra vetik, senkit és semmit nem kímélő rombolásokat okozhatnak ezáltal a háborús felek. Ezek a tények arra kényszerítenek bennünket, hogy új szellemben vizsgáljuk és ítéljük meg a háború ügyét. Tudja meg korunk emberisége – állapítja meg a konstitúció –, hogy szigorúan számot kell majd adnia háborús cselekményeiről.

A béke építése mindenekelőtt azt követeli, hogy maradéktalanul irtsák ki az ellentétek okait, elsősorban az igazságtalanságokat, amelyek háborúra vezethetnek. A háborús okok jelentős hányada ered a kirívó gazdasági egyenlőtlenségekből, illetve a szükséges orvoslásuk késedelméből. Forrása lehet a háborúnak az uralomvágy, mások személyiségének semmibe vétele is. Nem kizárt kiváltó ok lehet az irigység, a bizalmatlanság, a kevélység és több más szenvedély. Napjainkban egyre szorosabbak a kapcsolatok a földkerekség lakosai és nemzetei között. Ezért az egyetemes közjót kell szem előtt tartani, annak feltételeit kell biztosítani. Ezért halaszthatatlan, hogy a nemzetek olyan közös szervezetet építsenek ki és működtessenek, amely képes elhárítani az emberiséget fenyegető veszélyeket, közöttük a háború borzalmait is.

Az emberiség jelenlegi egymásra utaltsága megköveteli, hogy gazdasági téren is intenzívebb legyen az együttműködés. Igazán egyetemes gazdasági rend csak úgy alakulhat ki, ha a közhatalmak és a gazdasági tömörülések véget vetnek a szertelen nyereszkedésnek, a nemzeti nagyravágyásnak, a politikai uralom hajszolásának, a militarista számításoknak és az ideológiákat erőszakosan terjesztő mesterkedéseknek. Mivel többféle társadalmi és gazdasági rendszer létezik a világban, kívánatos, hogy a szakemberek megtalálják ezek között is az egészséges kereskedelem feltételeit. Feltétlenül szükség van nemzetközi összefogásra azokért a népekért is, amelyeknek egyéb problémái mellett súlyos gondot okoz népeségük gyors szaporodása. Égetően sürgős, hogy valamennyi nemzet, különösen a gazdagabbak széles körű és sokoldalú együttműködéssel megtalálják a módját, miként lehet előteremteni és rendelkezésre bocsátani mindazt, ami az emberek élelméhez és megfelelő műveléséhez szükséges. A konstitúció kinyilvánítja, hogy az egyháznak mindenképpen jelen kell lennie a nemzeteket átfogó közösségekben és szervezetekben is, hogy ösztönözze és támogassa az együttműködést a népek és a polgárok között. Jelen kíván lenni ebben a kapcsolatrendszerben egyrészt hivatalos intézményei révén, másrészt a keresztények odaadó munkálkodásával. Mellőzhetetlennek ítélte meg a zsinat, hogy a katolikusok a nemzeteket átfogó közösségekben a rájuk háruló feladatokat megfelelően teljesítsék, törekedjenek együttműködni különvált testvéreikkel, és velük együtt vállalják az evangéliumi szeretetet, sőt ezt tegyék minden más személlyel is, aki igazi békére szomjazik.

Jegyzetek

¹ Konstitúciók

Dei verbum – Dogmatikai konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról (DV)

Lumen gentium – Dogmatikai konstitúció az egyházzól (LG)

Sacrosanctum concilium – Konstitúció a szent liturgiáról (SC)

Gaudium et spes – Lelkipásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról (GS)

Dekrétumok

Ad gentes – Határozat az egyház missziós tevékenységéről (AG)

Christus Dominus – Határozat a püspökök lelkipásztori hivatásáról (CD)

Orientalium ecclesiarum – Határozat a keleti katolikus egyházakról (OE)

Optatum totius – Határozat a papnevelésről (OT)

Presbyterorum ordinis – Határozat a papi szolgálatról és életről (PO)

Unitatis redintegratio – Határozat az ökumenizmusról (UR)

Apostolicam actuositatem – Határozat a világi hívek apostolkodásáról (AA)

Perfectae caritatis – Határozat a szerzetesi élet korszerű megújításáról (PC)

Inter mirifica – Határozat a tájékoztató eszközökről (IM)

Deklarációk

Dignitatis humanae – Nyilatkozat a vallásszabadság-

a személy méltóságát, az ember csorbítatlan hivatását és a társadalom érdekeit. Az ember ugyanis létesítője és egyben célja is a gazdasági életnek. A gazdasági haladásnak ezért emberi ellenőrzés alatt kell maradnia. Ezt az ellenőrzést nem szabad átengedni sem néhány embernek, sem a gazdasági hatalommal rendelkező csoportok önkényének, sem a politikai erőknek, sem a gazdag nemzeteknek. A fejlődést nem lehet rábízni az ösztönös gazdasági tevékenységre sem. Az igazságosság és méltányosság követelményének megfelelően arra kell törekedni, hogy mielőbb megszűnjenek a még meglévő, sőt mélyülő egyéni és társadalmi megkülönböztetéssel is járó súlyos gazdasági egyenlőtlenségek. Gondoskodni kell elegendő, mindenki számára megfelelő munkaalkalomról, valamint a szükséges szakmai, műszaki képzés lehetőségéről. Biztosítani kell azok megélhetését és emberi méltóságát is, akik betegségük vagy életkoruk miatt nagyobb nehézségekkel küzdenek.

Bár a tulajdonnak az eltérő körülmények, az egyes népek jogrendjének megfelelően több formája lehetséges, a javak egyetemes rendeltetésére mindenütt ügyelni kell. A magántulajdon joga nincs ellentétben a köztulajdon különféle formáival. Javakat azonban csak az illetékes hatóság vehet köztulajdonba, a közjó követelményei és határai között méltányos kártérítés mellett. A közhatalom feladata annak megakadályozása, hogy bárki visszaéljen magántulajdonával a közjó rovására. A magántulajdonnak ugyanis társadalmi jellege és rendeltetése is van. Ha erre nem fordítanak figyelmet, megtörténhet, hogy a tulajdon kapzsiságra, visszaélésre vezet, és ürügyet szolgáltat a magántulajdon intézmények kétségbe vonására is. Rendszeres reformokra van szükség azért, hogy emelkedjenek a jövedelmek, javuljanak a munkakörülmények, növekedjék a foglalkoztatottság és bővüljön a közhasznú kezdeményezés.

5. A politikai közösség élete

A konstitúcióban rögzítést nyert, hogy a személy jogainak oltalma elengedhetetlen feltétele annak, hogy a polgárok egyénenként vagy csoportot képezve tevékenyen részt vehessenek az állami feladatok ellátásában. Helytelenek az olyan politikai rendszerek, amelyek korlátozzák a vallásszabadságot és az egyéb alapjogokat, növelik a politikai szenvedélyek és a bűncselekmények áldozatainak számát, a közjó előmozdítása helyett jogtalan előnyöket biztosítanak valamely pártnak. A politikai közösség a közjó szolgálatában létezik, belőle meríti öngazolását. A közjó magában foglalja mindazokat a társadalmi feltételeket, amelyek között az emberek, a családok és a társulások könnyebben érhetik el korszerű céljaikat.

Korszakunk bonyolult körülményei arra készítet-

tik a közhatalmat, hogy mind gyakrabban avatkozzék be a társadalmi, gazdasági és kulturális ügyekbe olyan kedvező feltételek létrehozása érdekében, amelyek hatékonyabban segítik a polgárokat és közösségeiket a jogos és reális emberi célok elérésében. Ha valahol a közjó érdekében mellőzhetetlen is a jogok gyakorlásának korlátozása, a körülmények változása után haladéktalanul vissza kell állítani a szabadságok gyakorlásának lehetőségét. A zsinat arra intette a híveket, hogy legyenek tudatában annak, hivatásuk van a politikai életben: példájukkal mutassák meg, él bennük a polgári kötelesség tudata, és odaadóan szolgálgják a közjót. Tetteikkel mutassák meg, hogyan lehet összhangba hozni a tekintélyt a szabadsággal, a személyes kezdeményezést a társadalmi együvé tartozással, az egységet a termékeny sokféleséggel. A politikai pártoknak pedig kötelességük azt szorgalmazni, amit szerintük a közjó megkövetel, de sohasem szabad a közjó elé helyezni külön érdekeiket.

Feladatánál és illetékességénél fogva *az egyház semmiképpen sem vegyül a politikai közösséggel, nincs kötve semmilyen politikai rendszerhez.* A politikai közösség és az egyház ugyanis függetlenek egymástól, a maguk területén autonómiával rendelkeznek. Mindkét intézménycsoport ugyanazoknak az embereknek személyes és társadalmi hivatását szolgálja, bár más-más címen. Szolgálatuk annál gyümölcsözőbb mindenki javára, minél jobban ápolják az egészséges együttműködést a helyek és korok körülményeihez igazodva. Az egyház maga is felhasználja az evilági javakat, amennyiben küldetése megköveteli. *Reményét azonban nem veti a világi tekintélyektől feljárnlott kiváltságokba. Sőt le is mond bizonyos törvényesen szerzett jogainak gyakorlásáról, mihelyt kiderül, hogy e jogok igénybe vétele miatt kétségbe vonható, őszinte-e tanúságtétele.* Igényli azonban, hogy mindig és mindenütt rendelkezzenek azzal a joggal, hogy igazi szabadságban hirdesse a hitet, előadhassa szociális tanítását, akadálytalanul teljesíthesse hivatását az emberek között, és erkölcsi szempontból ítéletet mondhasson a politikai megnyilvánulásokról, amennyiben ezt követelik az emberek alapvető jogai vagy a lelkek üdvössége. (Kiemelések tőlem: Á. A.)

6. A béke védelme és a nemzetek közösségének erősítése

A konstitúció megállapítása szerint: a béke nem egyszerűen az, hogy nincsen háború, nem is csupán az ellentétes erők pusztja egyensúlyának állapota. A békét nem valósíthatja meg önkényuralom. A békét ugyanis „az igazság művének” kell minősítenünk. Az idők folyamán folyton változnak a közjó meg-

ról (DH)

Gravissimum educationis – Nyilatkozat a keresztény nevelésről

Nostra aetate – Nyilatkozat a nem-keresztény vallásokról

² Az eredetileg angolul írt mű 1988-ban németül, 1989-ben pedig Paulik Péter fordításaként a Szent István Társulat gondozásában 296 oldal terjedelemben magyarul is megjelent.

³ A II. Vatikáni zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. (Szerk. Dr. Cserháti József – Dr. Fábrián Árpád) harmadik kiadás, Szent István Társulat, Budapest 1986

⁴ Ld. különösen Daniel Bourgeois: Az egyház pasztorációja. Agapé, Szeged 1999

Dolhai Lajos: A liturgia teológiája. Jel Kiadó, Budapest 2002

Dolhai Lajos: A liturgia reformja. Vigilia 2002. 11. sz.

Hafenscher Károly: Előre a II. Vatikáni zsinathoz. Vigilia 2002. 11. sz.

Nemeshegyi Péter: Hol állunk a Lumen gentium megvalósításával? Mérleg 40 évvel a II. Vatikáni zsinat megnyitása után. Vigilia 2002. 11. sz.

Pásztor János: A II. Vatikáni zsinat jelentősége. Ahogy azt egy református teológus látja. Vigilia 2002. 11. sz.

Gánóczy Sándor: A II. Vatikáni zsinat előzményeiről. Hogyan jött létre? Vigilia 2004. 11. sz.

Hans Küng: Mi az egyház? Kódex Kiadó, Győr 2001

Magyar Katolikus Püspöki Kar: Igazságosabb és testvériesebb világot! Budapest 1996

Magyar Katolikus Püspöki Kar: A boldogabb családkért! Budapest 1999

Mihányi Gilbert: Az egyház liturgikus élete. (TKK) Róma 1980

Nyíri Tamás: A keresztény ember küldetése a világban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1996

Karl Rahner: Egyházreform. Egyházfórum Kiadó, Budapest 1994

Wildmann János: Az uralkodó egyháztól a népi egyházig. Katolikus Szemle 1984. 1. sz.

Wildmann János: Katolikus tükrök. A magyar egyház és az európai integráció. Gyakorlati teo-trilógia I. Kairológia. Egyházfórum, 2005

⁵ Wildmann János: Egy reformzsinat üzenete. Gyakorlati teo-trilógia II. Kriterionológia. Egyházfórum, 2006

⁶ Ld. Dr. Goják János: Lelkipásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról. „Gaudium et spes”. In: A II. Vatikáni zsinat tanítása... 422. o.

⁷ Ld. Dr. Goják János: i. m. 417–418. o.

Oliver Diggelmann
 Prof. Dr. iur., LL.M. (Cambridge)
 Andrassy University Budapest

Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell

This article highlights the particularities of the history of Switzerland's adherence to the European Convention on Human Rights and of the role of this human rights instrument in Switzerland.¹ It aims at providing a brief overview for those not familiar with the Swiss legal order and Switzerland's political culture.

1. Late Adherence

Despite its long tradition as a liberal democracy, Switzerland joined the Convention only in 1974 as its 18th Member State. It has not yet ratified Protocol No. 1 and Protocol No. 4.² There were mainly three obstacles that prevented earlier adherence:

a) Neutrality concerns

In the 1950s, neutrality concerns played the key role in the Swiss attitude towards international organisations in general and the Council of Europe in particular. Switzerland considered membership in the Council as hardly compatible with the rigid concept of neutrality it had adopted after World War II. It acceded the Council of Europe in 1963 after it had become clear that the Council would not develop into a "political alliance".³

b) Legal obstacles

A range of apparent incompatibilities of the Swiss legal system with the Convention were also considered as major obstacles to adherence. Switzerland had not yet introduced female suffrage in the 1960s (which was contrary to Protocol No. 1)⁴, and several articles of the Swiss constitution concerning religious matters were obviously contrary to Article 9.⁵ Further important incompatibilities concerned Swiss procedural laws that were partly contrary to Article 5 and Article 6.⁶

c) Psychological aspects

In the national narrative of Switzerland, the legend of heroic Swiss resistance against malicious "alien judges" is a key element. This myth goes back to the times of the middle ages when the nucleus of Switzerland began to develop. Being alive to some extent still in the 20th century, it provided valuable psychological support for those opposed to accession to the Council and to adherence to the Convention in the 1950s and 1960s. Also after adherence to the Convention, it played a certain role: it tended to come to the surface after the Strasbourg Judges had found a violation of the Convention by Switzerland. Calling the Judges "alien judges" was – and to some extent seems to be even nowadays – an effective means to challenge the legitimacy of their judgements.

The first attempt to join the Convention was undertaken by the Swiss Federal Council in the late 1960s.⁷ It was not successful however. The proposal to adhere to the Convention faced strong opposition in the Swiss Senate. Among the arguments put forward against joining, the demand to first assure compatibility of the Swiss legal system with the Convention played an important role. The proposal of the Federal Council – it had suggested making five reservations and one interpretative declaration – was considered as discordant with respect to the character of the Convention as a human rights instrument. In the early 1970s, some of the most important incompatibilities of Swiss law with the Convention were removed. In 1971, female suffrage was introduced at the federal level,⁸ and in 1973, the "exceptional religious articles" concerning restrictions to the freedom of religion were removed. Other incompatibilities remained, however, some of which played an important role in cases against Switzerland before the Court.

2. Reservations and Interpretative Declarations

Adherence in 1974 was accompanied by two reservations and two interpretative declarations. By limiting the field of application of the Convention, Switzerland hoped to avoid foreseeable condemnations by the Court. This goal was reached only partly; the history of Switzerland's reservations and interpretative declarations was in fact a history of their gradual invalidation by the Strasbourg Judges and the Swiss Federal Court. In a nutshell, Switzerland had underestimated the formal requirements to make

these provisions, however, is conclusive with respect to the rank of international law. The new constitution is unambiguous only insofar, as it attributes a supra-constitutional rank to rules of compulsory international law.²⁰

b) Practice

The Swiss Federal Court adopted two different approaches when dealing with the rank of international law in the domestic legal order. On the one hand, there is a large number of cases in which it openly subscribed to the principle of predominance of international over domestic law.²¹ On the other hand, there is also important case law in which the Court accepted that the parliament can consciously deviate from international treaties even in ordinary laws.²² In sum, the relationship between international law (and of the Convention in particular) and the domestic legal order remained unclear in the Swiss Federal Court's case law. It seemed to have been decided on a case-by-case basis.²³

Recently, the question of the rank of international law prominently arose after the adoption in 2004 of a new constitutional provision in the field of criminal law. The provision prescribes lifelong imprisonment of extremely dangerous and untreatable offenders and sexual offenders and categorically prohibits early release. It is widely regarded as incompatible with Article 5 § 4 of the Convention.²⁴ The parliament therefore has to decide whether it wants to give preference to the constitutional rule or the Convention in the ordinary criminal laws. The question is not decided yet, but the parliament seems to follow the proposal of the Federal Council to give preference to the Convention (the Swiss Senate has already decided on the matter whereas the first chamber of the parliament has not yet taken its decision).²⁵

4. Role of the Swiss Federal Court

The Swiss Federal Court played a remarkably important and active role in the reception process.²⁶ It has promoted the Convention and the Court's jurisprudence in several ways:

a) Anticipatory application

The highest Swiss court in fact applied several aspects of the Convention already in the years before Switzerland's adherence to the Convention.²⁷ On several occasions, it "interpreted" the Swiss constitution in a way that takes fully account of the

Convention and the Court's judgements, thereby substantially departing from the text of the Swiss constitution. In a judgment delivered in 1972, for example, it declared that the principles expressed in Art. 6 § 3 corresponded also to the national legal order and therefore had to be respected by the Swiss authorities.²⁸

b) Interpretation of the Swiss constitution

After adherence, the Swiss Federal Court often used the Convention as a source of inspiration for the interpretation of fundamental rights guaranteed by the Swiss constitution. Partly concealing its approach, it often declared applying Swiss constitutional law when it was in fact referring for its interpretation to the Convention and its case law. The well-known judgement in the case of *Vest*, for example, was obviously inspired by the judgement *Klass and others v. Germany* by the ECHR.²⁹

c) Status of the Convention at the procedural level

In 1975, only one year after adherence, the Swiss Federal Court decided to treat Convention and constitutional rights equally at the procedural level.³⁰ This is remarkable insofar as there are in principle different procedures for violations of international treaties and constitutional law.³¹ This measure enhanced the status of the the Convention in the Swiss legal system.³²

5. Substantive Problem Areas

Switzerland's most important problem areas as regards compliance with the Convention are Articles 5 and 6.³³ These provisions are generally among those mostly invoked before the Strasbourg Court and domestic courts, but there might be an additional factor explaining Swiss difficulties to comply with it: the Swiss legal and political culture with its basic democratic roots has not developed a particularly strong sense for the importance and the benefits of an independent and strong judiciary.

The Swiss difficulties in complying with Article 5 and 6 shall briefly be exemplified:

a) Decisions on the lawfulness of arrest and detention (Article 5 § 3/4, habeas corpus)

Article 5 caused not only Switzerland's first reservation to the Convention (which was withdrawn in

reservations to the Convention.

The history of the Swiss reservations and declarations shall briefly be summarised:

a) Reservation 1 concerning the right to liberty and security of the person (Article 5)

Switzerland excluded Article 5 from being applied to the placement of persons to institutions for so-called “administrative” reasons (reasons other than criminal proceedings, for example if a person is not capable of taking care of himself). Swiss laws in force at the time of adherence provided that some categories of decisions in this field were not to be taken by independent judicial organs as prescribed by the Convention. In 1982, Switzerland withdrew this reservation after it had brought its law in conformity with Article 5.

b) Reservation 2 concerning the right to a fair trial (Article 6 § 1)

Switzerland made a reservation with respect to two principles enshrined in Article 6 § 1; it excluded the principle of public hearing from being applied to cases decided by administrative authorities and the principle of public pronouncement from being applied to judgments communicated to the parties only in written form. This reservation was in fact invalidated by the judgement *Weber v. Switzerland*, delivered in 1990 by the Court.⁹ The Court found that Switzerland had not complied with the formal requirements for making reservations to the Convention (Art. 64). This judgment followed the strand of reasoning given in an earlier judgment against Switzerland, in which an interpretative declaration made by Switzerland had been declared invalid as well (*Belilos v. Switzerland*, delivered in 1988).¹⁰ The reservation was formally withdrawn 29 August 2000.

c) Interpretative Declaration 1 concerning the right to a fair trial (Article 6)

Switzerland “declared” that it regarded the right to judicial control by a court in cases concerning civil rights and criminal charges (contained in Article 6 § 1) as complied with if a “last instance judicial control” is provided by a court. In the aforementioned *Belilos v. Switzerland* case concerning a minor criminal charge, the Court found that the declaration had in fact the character of a reservation (as it excluded the application of a guarantee of the Convention to certain cases) and that the declaration fell foul of the rule set out in Article 64 that the reservations must not be of a

general character.

The Court’s decision in *Belilos v. Switzerland* provoked several harsh reactions in Switzerland that deserve some extra attention.¹¹ The judgment was partly considered an illegitimate interference into Swiss sovereignty and contrary to the liberal practices in the field of reservations. A Swiss senator demanded immediate measures to re-establish Swiss sovereignty, suggesting that this could include also abrogating membership to the Convention and re-adherence only after rephrasing of the declaration.¹² The Federal Council took these reactions very seriously. It tried to solve the problem by rewording the declaration and limiting its field of application to civil rights matters. The validity of this reworded version was questionable: the Swiss Federal Court seemed to consider it invalid for the reasons given by the Court in the *Belilos* judgment.¹³ The declaration was also withdrawn by the Swiss government by August 29 2000.

d) Interpretative Declaration 2 concerning the right to a fair trial (Article 6)

The second interpretative declaration concerned the right to legal assistance and to an interpreter. Switzerland declared that it regarded it compatible with Article 6 § 3 c and e to consider exemption from costs for legal assistance and interpretation as “not final”.¹⁴ The Swiss Federal Court seemed to question its validity for the reasons given in the *Belilos* case.¹⁵ It was finally withdrawn on August 29 2000.

3. Status of the Convention in the Swiss Legal Order

A further particularity concerns the rather unclear status of the Convention in the Swiss legal order.¹⁶ Switzerland has adopted a monistic system,¹⁷ but it has not clarified the precise hierarchical rank of international law and of the Convention in the Swiss legal order.

a) Constitution

Neither the constitution in force at the time of adherence nor the revised constitution entered into force in 2000 contain a clear-cut provision on the relationship between international law and the domestic legal order. They only vaguely state that the authorities are “bound”¹⁸ by international law, and the revised constitution holds that the Confederation and the Cantons “shall respect”¹⁹ international law. None of

provision on lifelong imprisonment of extremely dangerous and untreatable offenders and sexual offenders.³⁶

b) Right to an independent and impartial tribunal (Article 6 § 1)

Swiss procedural laws concerning civil rights and criminal charges caused several problems of compatibility with Article 6 § 1 and 3. A problem to some extent typical for Switzerland in this field was that the functions of the general prosecutor (“Untersuchungsrichter”) and the trial judge (“Sachrichter”) were exercised in several cantons by the same person for practical reasons. Under the influence of the Court’s judgements in the cases *Piersack v. Belgium* (1982) and *De Cubber v. Belgium* (1984), the Swiss Federal Court ruled that this was not compatible Article 6 § 1.³⁷ – The Court found violations of Article 6 on several occasions.³⁸

Notes

¹ For details see Michel Hottelier/Hanspeter Mock/Michel Puéchavy, *La Suisse devant la Cour Européenne des droits de l’homme*, Bruxelles 2005; Helen Keller, *Reception of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) in Poland and Switzerland*, ZaöRV 65 (2005), 283 *et seq.*; Arthur Haefliger/Frank Schürmann, *Die Europäische Menschenrechtskonvention und die Schweiz. Die Bedeutung der Konvention für die schweizerische Rechtspraxis*, Bern 1999; Mark Villiger, *Handbuch der Europäischen Menschenrechtskonvention (EMRK) unter besonderer Berücksichtigung der schweizerischen Rechtslage*, Zürich 1999

² Protocol No. 1 was signed in 1976, but never ratified. Protocol No. 4 was not even signed.

³ In the first decade of the Council’s existence, it was not entirely clear whether it would keep its original character or whether it would develop a more “political” character. The Soviet Union regarded the Council of Europe as instrument of the Cold War: Villiger, 21 (with further references).

⁴ The existence of popular assemblies (“Landsgemeinden”) in some mountain cantons also contradicted Protocol 1. These institutions do not play a major role in political practice in Switzerland nowadays, but they nevertheless symbolize the direct-democratic spirit of Switzerland.

⁵ So-called “exceptional religious articles”, e.g. concerning the requirement of authorisation for the foundation of new monasteries. These articles are strongly connected to Swiss history, in which tensions between the confessions had been a threat to national cohesion on several occasion.

⁶ For details see *infra* 2: reservations and interpretative declarations.

⁷ Luzius Wildhaber, *Rund um Belilos. Die schweizerischen Vorbehalte und auslegenden Erklärungen zur Europäischen Menschenrechtskonvention im Verlauf der Zeit und im Licht der Rechtsprechung* [1993], in: ders., *Wechselspiel zwischen innen und aussen*, Basel/Frankfurt a.M. 1996, at 416 *et seq.*

⁸ It is difficult or even impossible to say to what extent this (overdue) step was influenced by the debate on adherence to the Convention.

⁹ *Weber v. Switzerland*, Judgment, 22 May 1990, Series A/177.

¹⁰ See *Belilos v. Switzerland*, Judgment, 29 April 1988, Series A/132.

¹¹ Wildhaber, 423 *et seq.*

¹² Amtl. Bull. StRat 1988 554.

¹³ BGE 118 Ia 473 *et subs.* (F. c. R. und Thurgau).

¹⁴ In 1984, the declaration seems to have been accepted by the Commission. See *Temeltasch v. Switzerland*, Report by the Commission on Human Rights, 5 May 1982, No 9116/80, DR 31, 120.

¹⁵ Judgment, 17 December 1991, G.F. c. Genève, 17 December 1991, SZIER 1992 486.

¹⁶ For details see Keller, 283 *et seq.*

¹⁷ Rules of international law – and of the Convention in particular – are directly applicable by Swiss courts and authorities if they are formulated clearly and unconditionally enough to be applied in a specific case.

¹⁸ Article 113 § 3 of the old Constitution, Article 191 of the revised constitution.

¹⁹ Article 5 § 4 of the revised constitution.

²⁰ The decision is implied in the requirement that popular initiatives be compatible with compulsory international law (Article 139 § 3). Its introduction into the new constitution was influenced by the decision of the Federal Assembly in 1996 to outlaw a popular initiative that was considered contrary to the principle of “non-refoulement” generally considered being part of international *ius cogens*. See Botschaft über die Volksinitiativen “Für eine vernünftige Asylpolitik” und “Gegen die illegale Einwanderung” vom 22. Juni 1994, BBl 1994 III 1486 ff.

²¹ See, for example, BGE 125 II 417.

²² E.g. BGE 117 IV 124.

²³ Most Swiss authors claim that the Swiss Federal Court adheres to the principle of the predominance of international law. This view tends to ignore the second strand of the Swiss Federal Court’s case law, which, in this writer’s opinion, does not allow for such a categorical conclusion.

²⁴ Article 5 § 4 guarantees that the lawfulness of detention is decided “speedily” by a Court. Except in cases of criminal conviction, this implies a right to regular judicial review of the lawfulness of the detention and to release if the principle of proportionality is not respected.

²⁵ Botschaft zur Änderung des Schweizerischen Strafgesetzbuches in der Fassung vom 13. Dezember 2002, BBl 2006 898 *et seq.*; *Neue Zürcher Zeitung*, 21 June 2006, 13.

²⁶ The important role of the Swiss Federal Court in the reception process contrasted to some extent with the restraint attitude of the political authorities in this field. It is remarkable also with respect to the fact that the judiciary traditionally has a rather weak and restrained role in Switzerland.

²⁷ Since 1971 (BGE 97 I 45, 51).

²⁸ BGE 98 Ia 226, 235.

²⁹ BGE 109 Ia 273; *Klass and others v. Germany*, Judgment, 6 September 1978, Series A/28.

³⁰ BGE 101 Ia 67, 69.

³¹ The Convention and the Constitution guarantee essentially the same rights, but the formal status of these guarantees is in principle different.

³² At the same time, it was a measure against the increasing workload of the Swiss Federal Court.

³³ Hottelier/Mock/Puéchavy, 79 *et seq.*, 101 *et seq.*

³⁴ The legislation was influenced by the jurisprudence of the Court in *Engel v. Netherlands* (1976). The amendment of Swiss legislation was necessary as there was already a case pending before the Commission that concerned Switzerland (*Eggs v. Switzerland*, 1978).

³⁵ In *Sanchez-Reisse v. Switzerland*, the Court found that the Swiss procedural law concerning extradition was not compatible with the requirement of a “contradictory” procedure as required by Article 5 § 4. See *Sanchez-Reisse v. Switzerland*, Judgment, 21 October 1986, Series A/107.

³⁶ See *supra* 3. – A violation of Article 5 § 4 by Switzerland has also been found, for example, in: *R.M.D. v. Switzerland*,

1982), it entailed also an amendment to its domestic legislation concerning military criminal procedures ; there had not been a judicial instance to decide on the lawfulness of close arrest (“scharfer Arrest”) in military service at the time of adherence.³⁴ The Court found also violations of Article 5 by Switzerland with respect to the right to a decision by a court on the lawfulness of detention.³⁵ Further problems in this field are caused by the aforementioned constitutional

Judgment, 26 October 1996, Rec. 1997-VI, at 2003: G.B. v. Switzerland, Judgment, 30 November 2000, M.B. v. Switzerland, Judgment, 30 November 2000

³⁷ BGE 112 Ia 290.

³⁸ For example: *Minelli v. Switzerland*, Judgment, 25 March 1983, Series A/62; *Zimmermann & Steiner v. Switzerland*, Judgment, 13 July 1983, Series A/66; *Belilos v. Switzerland*, Judgment, 29 April 1988, Series A/132; *Lüdi v. Switzerland*, Judgment, 15 June 1992, Series A/254-A; *Ziegler v. Switzerland*, Judgment, 21 February 2002

2. Választási rendszer

A helyi választások, vagyis a helyi tanács (jogalkotó testület) és a polgármester választása a lakosság-számnak megfelelően került szabályozásra. A TUEL alapján külön választási rendszere van a 15 000 lakosnál kevesebb és a 15 000 lakosnál több lélekszámmal rendelkező településnek. Az első esetben a helyi tanács tagjainak megválasztása többségi választási rendszerben történik a polgármester választásával összekötve. Ez azt jelenti, hogy a szavazólapon szerepel a polgármester és alatta a listán felsorolásra kerülnek a tanácstagoknak jelölt személyek. A tanácstagoknak jelölt személyek nem lehetnek többen mint a megválasztható tanácstagok, de nem lehetnek kevesebben, mint azok háromnegyede.¹⁴ A 15.000 lakosnál több település esetében a polgármestert közvetlenül választják általános választójog alapján, és ezzel egyidejűleg választják meg a tanácstagokat is.¹⁵ Mivel Veronának több mint 250 000 lakosa van, ezért ezzel a választási rendszerrel indokolt bővebben foglalkozni.

a) A polgármesterválasztás általános szabályai és megvalósulása 2007 májusában

aa) A polgármester-jelöltnek kifejezésre kell juttatnia e szándékát, és meg kell jelölnie az(oka)t a listát (vagy listákat), amely(ek)hez – politikailag, illetve a közigazgatási feladatok ellátásával kapcsolatban – kötődik. Ehhez hasonlóan a listáknak is meg kell erősíteni, hogy a polgármester-jelölthöz „tartoznak”, és tartalmazniuk kell a választási programot is.¹⁶ A 2007. évi veronai választásokon tíz polgármesterjelölt indult, amelyben megmutatkozik a versengő – bár bipoláris – sokpártrendszer, és a pluralizmus elve is.

A jelöltek közül megemlíthető a transzszexuális Laurella Arietti, aki a „Verona. Cambiare si può” („Verona. Változásra képes”) szöveget választotta szlogenéül. Roberto Bussiniello a Forza Nuova szélsőjobbaldali párt színeiben indult, jelszava kizárólagosan a veronai polgárok védelme. Fiorenzo Fasoli a Partito della Rifondazione comunista listával indult jelöltként. Fabio Testi a Centro Popolare Europeo, az emberi értékeket központba helyező párt listáját fogadta el. Franco Nestori a Verona in Gialloblu („választási társadalmi szervezet”, amely csak a választások idejére alakul, civil lista) listá-

val volt kapcsolatban, és fő célkitűzése a sicurezza, sviluppo, servizi („biztonság, fejlődés, szolgáltatások”). Tito Brunelli két középbal értékeket képviselő listával – Progetto Verona és P.S.D.I. – indult. Lino Carli a Progetto Nord Est listával együtt az észak-keleti terület autonómiájáért küzdött. Francesca Toffali a Veneto per il Ppe (civil lista) polgármester-jelöltje.¹⁷ Közülük mégis a legesélyesebb a leköszönő polgármester Paolo Zanutto és Flavio Tosi volt, aki a választást megelőző ciklusban veronai tanácstagi tisztséget töltött be. Paolo Zanutto a következő listákat fogadta el: Di Pietro L'Italia dei Valori (politikai párt), Zanutto per Verona (civil lista), L'Ulivo per Verona (politikai párt), Comunisti italiani, Liga Veneta Repubblica (jobbaldali politikai párt), Il Centro con Zanutto – UDEUR, Verdi Uniti per Verona (politikai pártok). Flavio Tosi a következő listákat fogadta el: Lega Nord Liga Veneta (politikai párt), Tosi Sindaco per Verona (civil lista), Democrazia Cristiana per le Autonomie (politikai párt), Alleanza Nazionale, Pensionati (jobb- és baloldali értékeket is képviselő politikai párt), UDC, Forza Italia (politikai pártok).

ab) A kampány legfontosabb elemei között természetesen voltak olyan elemek, amelyek csak egyik vagy másik programban szerepeltek, és voltak olyanok is, amelyekre mindketten reagáltak. Ezek közül a leglényegesebb a biztonság és a tömegközlekedés fejlesztése. Tosi a biztonság megeremtése érdekében a carabinieri (állami fegyveres erő honvédelmi és közrend biztosítási feladattal) és a helyi rendőrség együttműködésével célul tűzte ki egy rendért és biztonságért felelős bizottság létrehozását. Zanutto ezzel szemben csak a már eddig elért eredményeket kívánta megerősíteni a helyi rendőrség közreműködésével. Véleményünk szerint a közbiztonság jónak mondható, amelyet az utcán rendszeresen járőröző és jelen lévő helyi rendőrség és a carabinieri biztosítanak a nap minden szakában. Ugyancsak e célt törekszik elérni (lehet, hogy vitatható módon) a tömegközlekedési járművekre felszerelt „térfigyelő” kamerák jelenléte is. A veronai tömegközlekedés (minden út a belvároson át vezet) jobbítása érdekében a történelmi városrészen keresztülmenő villamos létesítésére került volna sor Zanutto elképzelései alapján. Tosi ezzel szemben abszolút ellenezte az általa nem hasznosnak és nagyon költségesnek minősített tervet. A bevándoroltakkal (főleg a harmadik világból érkezőkkel) kapcsolatban is eltérő véleményük volt. Tosi a veronai olasz lakosok érdekeit tartja szem előtt („Verona a veronaiaké”), és ennek érdekében folyamatosan ellenőrizné (ellenőriztetni fogja?) az általuk működtetett szolgáltatásokat (Döner Kebab, telefon és internetpoint). Zanutto ezzel szemben a programjában nem szerepeltette e kérdéseket.¹⁸

ac) A szavazólapon tehát a polgármester-jelöltek,

* A tanulmány a szerző MÖB kormányközi ösztöndíja keretében (Università degli Studi di Verona) készült.

Drinóczi Tímea
egyetemi adjunktus

Silvia Mazzo
Università degli
Studi di Verona

A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában*

Beszámoló

Verona városában 2007 május 27–28-án önkormányzati választásokat tartottak, és ennek okán a tanulmány célja az itt alkalmazott választási rendszer bemutatása. Mielőtt azonban ennek ismertetésére rátérnénk indokolt utalni a szabályozási környezetre, Verona város adminisztratív területi felosztására – amely egyben meghatározza a választókerületeket is – illetve ismertetni szükséges a területi egységek olasz jogi meghatározását is.

1. Bevezetés - meghatározások

A választások szabályaira vonatkozóan az Alkotmány, a helyi önkormányzatokról szóló egyesített törvény (D.Lgs.¹ 18 agosto 2000, n. 267, a továbbiakban lásd TUEL²) tartalmaz rendelkezéseket. Verona város helyi önkormányzatára vonatkozó egyéb szabályokat Verona város statútuma³ és a kerületi tanács rendelkezései tartalmazzák. Az olasz Alkotmány 114.§ (1) bekezdése határozza meg az állami területi felosztást, amely szerint „Köztársaság településekből, tartományokból, nagyvárosokból, régiókból és az államból áll”. A település ebben az értelemben jelenti a városokat és a magyar szóhasználatnak megfelelő községeket is. Az Alkotmány a 131. §-ában sorolja fel a régiókat,⁴ amelyek között nevesíti Venetot is. Veneto több tartományból áll, amely közül az egyik Verona. Verona tartomány székhelye Verona városa.

a) Az olasz területi felosztás alapja a *regió*, amelynek legalább egymillió lakossal kell rendelkeznie, és amelyről alkotmányi erejű törvény dönt. A régió alapításához a régiók tanácsai véleményének kikérésén túl további feltételt jelent az, hogy a területi változást a lakosság egyharmadának kell kérnie, és az érdekelteknek referendummal kell elfogadniuk.⁵ A régió az Alkotmánnyal összhangban álló tartalom-

mal és eljárási szabályok betartásával elfogadott saját statútummal, feladat- és hatáskörrel rendelkezik.⁶

Az új *település* alapításához legalább 10 000 lakos kell. A település olyan területi egység, amely minden olyan feladat- és hatáskörrel rendelkezik, amely a lakosságot vagy a területet érinti. Ide tartoznak különösen az egyéneket vagy a közösséget érintő közszolgáltatások, a terület hasznosítása, a gazdasági fejlődés elősegítése stb.⁷

A *tartomány* a régió és a település között elhelyezkedő területi egység, és olyan feladat- és hatáskörrel rendelkezik, amely több települést érint, vagy a tartományi területet mint egészet érinti, például vízgazdálkodás a területen átfolyó vizeken, kulturális javak védelme, flóra és fauna stb.⁸

A *nagyváros* (città metropolitana) tartományi székhely, illetve a vele és egymással határos települések egyesülései gazdasági és alapvető szükségletek ellátása célból.⁹ Ilyen nagyváros: Róma, Milánó, Nápoly, Torino, Genova, Bologna, Firenze, Bari és Velence.

b) Az Alkotmányban meghatározott területi egységek (vagyis Verona városa is) saját statútumokkal, hatáskörökkel és feladatokkal rendelkeznek az alaptörvényben meghatározott elvekkel összhangban. Az Alkotmány 117. § (6) bekezdése szerint a települések (illetve a nagyvárosok és a tartományok) szabályozási hatáskörrel rendelkeznek a számukra kijelölt feladatok szervezése és ellátása végett. A TUEL alapján a város szabályozási,¹⁰ szervezetalkotási, és területszervezési autonómiával rendelkeznek.¹¹ Utóbbi azt jelenti, hogy az önkormányzat meghatározhatja a város kisebb területi egységeit. Ilyen például a kerület (circonscrizione), amely negyedekre (quartiere) és zónára (zona omogenea) van felosztva. Például Verona 1. számú kerületébe tartoznak a történelmi belváros negyedei: San Zeno, Cittadella, Città Antica, Veronetta. Veronetta negyed San Paolo, Veronetta Centro, San Giovanni in Vale és San Stefano zónákból áll, amelyeket a régi városfal határol.¹² E területi felosztás indoka a jobb kormányzás elősegítése, mivel mindegyik kerületnek megvan a maga sajátos jellemzője. Gondoljunk csak a történelmi belvárosra, amely a középkori Veronát jelenti, és amely a városfalon belül helyezkedik el. Ma azonban a történelmi belvárosnak az antik város csak egy része. A 2. számú kerület például észak-nyugat irányban egy dombságon elhelyezkedő zöldterület, amelyet délen az Adige folyó határol. A 3. számú kerület a nyugati, a 4. sz. a dél-nyugati, az 5. sz. a déli, a 6. sz. a keleti, a 7. sz. a dél-keleti, a 8. sz. az észak-keleti területet foglalja magában.¹³

tanács tag és a polgármester-jelölt jelöltként két településen is indulhat, ha a választások napja egybeesik, de nem lehet ugyanott tanács tag jelölt az, aki már tanács tagi megbízatását tölti. Ha a tanács tagot két településen vagy választókerületben is megválasztották, a választások hivatalos eredményének közzétételétől számított öt napon belül el kell döntenie, hogy hol lesz tanács tag. Ha nem dönt, akkor ott kell elfoglalnia a pozícióját, ahol több szavazatot kapott.

A jelölést kizáró okokat is a TUEL határozza meg taxatíván, így pontosan felsorolja azokat a bűncselekményeket, amelyek esetében az azt megállapító jogerős bírósági döntés kizárja a jelölést. Ilyenek például a kábítószerrel való visszaélés egyes esetei, az állam elleni bűncselekmények, hivatalnal való visszaélés, az olyan bűncselekmények elkövetése, amelyért több mint két év szabadságvesztés büntetése jár stb. Nem választhatók meg sem polgármesternek, sem tanács tagnak a következő tisztséget betöltő személyek: a fegyveres erők (hadsegereg, rendőrség stb.) tagjai, az ügyész, bármely vallás papja, bíró azon a területi egységen, ahol a feladatot végzi, az önkormányzatnál foglalkoztatott közalkalmazott, a kórházak vezetői és jogi képviselői, az önkormányzat többségi tulajdonában álló közszolgáltatást vagy közérdekű tevékenységet végző szervezet jogi képviselője, illetve más településen a már hivatalban levő polgármester. Utóbbi tekintetében e szabálytól el kell tekinteni, ha a jelölések napjáig lemond tisztségéről.²¹

A polgármesteri és a tanács tagi tisztséggel összeférhetetlen annak a jogi személynek a vezetői és jogi képviselői tisztségével, amelyben a helyi önkormányzatnak vagy részesedése van, vagy a felett a köz érdekében ellenőrzést gyakorol, és akiket anyagilag támogat, vagy akik közbeszerzési eljárás során kiválasztásra kerültek. Inkompatibilitást eredményez az a helyzet is, ha az említett tisztségviselőnek bármilyen polgári vagy közigazgatási ügye van a bíróság előtt.²²

A TUEL meghatározza a tanács tagok és az ugyanott működő kabinetek (helyi végrehajtó hatalom) tagjai között is az összeférhetetlenséget. Ha a tanács tagot kinevezik a kabinet tagjának, tanács tagi tisztsége megszűnik.²³ Nem lehet a kabinet tagja a polgármester (vagy a tartomány elnökének) felmenője, lezármazója, házastársa, annak szülője, stb.).²⁴

A polgármester megbízatása – a „természetes” megszűnési okokat leszámítva – megszűnik, ha a 20000-nél több lakosú település polgármestere elfogadja a képviselőnek vagy a szenátornak való jelölést.²⁵

d) A szavazás szabályai és annak megvalósulása 2007 május 27–28-án

da) A választópolgárnak a szavazás előtt igazolnia

kell személyazonosságát, illetve be kell mutatnia a választási igazolványát (tessera elettorale²⁶), amelyet az állandó lakóhellyel rendelkező választópolgárok kapnak meg. A választási igazolvány tartalmazza a személyes adatokat (név, születési év, lakcím), illetve a választókerület, ahova szavazni megy, valamint rubrikákat, ahova a megfelelő szavazatszámamlási bizottság a választáson való részvétel jeléül egy pecsétet helyez el. A választópolgárnak két szavazólap áll a rendelkezésére: a polgármester és a tanács tagok választására vonatkozó kék színű, a választókerületi tanács tagok (Consigli Circoscrizionali) választására vonatkozó pedig rózsaszínű. A szavazat leadásához, illetve a név megjelöléséhez a Belügyminisztériumból érkező speciális (másoló-) ceruzát (amelyet nem lehet kiradírozni) kell használni, amelyet a választások végeztével hiánytalanul vissza kell juttatni.²⁷

db) A szavazásra 2007 május 27-én vasárnap 8 órától 22 óráig, illetve 2007 május 28-án hétfőn 7 órától 15 óráig került sor. A polgármester-jelöltek választásának második fordulója 2007 június 10-én vasárnap 8 órától 22 óráig, illetve 2007 június 11-én hétfőn 7 órától 15 óráig került volna megtartásra. A választás azonban már az első fordulóban eldőlt, mivel Tosi megszerezte a szavazatok abszolút többségét (60,8%). Zanotto 33,89%-ot ért el, a többi polgármester-jelölt pedig 1,25–0,09%-nyi szavazatot szerzett.²⁸

Jegyzetek

¹ A kormány parlamenti delegált hatáskörben ún. decreto legislative-ket (rövidítve d.lgs., törvényi értékű rendelet) bocsáthat ki, amely azonban a törvényhez (legge) hasonlóan elsődleges jogforrásnak számít. A d.lgs. végrehajtási jogszabály, mivel e felhatalmazással a Parlament a regulációnak csak a keretét határozza meg, amelyen belül a kormány szabályozhat. Az Olasz Köztársaság Alkotmánya (a továbbiakban Alk.) 76. § Maurizio Pedrazza Gorlero: Breviario delle fonti del diritto. Giuffrè, Milano 2005. 51–54. o.

² Testo Unico delle leggi sull'ordinamento degli enti locali. A TUEL minden 1990-től elfogadott és a helyi önkormányzatokra vonatkozó törvényalkotási terméket magában foglal. Az alapját a l. 142/1990 (törvény) képezi.

³ Pedrazza Gorlero: i. m. 84–86. o.

⁴ E mellett az Alkotmány az alábbi régiókat nevesíti: Piemonte, Valle d'Aosta, Lombardia, Trentino-Alto Adige, Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Emilia-Romagna, Toscana, Umbria, Marche, Lazio, Abruzzi, Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria, Sicilia, Sardegna. A régiók közül öt az önállóság különleges formáját és feltételeit élvezzi, és statútumaik alkotmányi erővel rendelkeznek. Ezek Friuli-Venezia Giulia, Sardegna, Sicilia, Trentino-Alto Adige/Südtirol, Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste. Alk. 116. § (1)–(2) bek.

⁵ Alk. 132. § (1) bek.

⁶ Alk. 123. § (1) bek., Paolo Barile–Enzo Cheli–Stefano Grassi: Istituzioni di diritto pubblico. CEDAM 2002. 297. o.

⁷ TUEL 13. § (1) bek.

⁸ Vö. TUEL 3. § (3) bek., 19–21. §, Barile–Cheli–Grassi: i. m. 325. o.

⁹ TUEL 23. §

¹⁰ Saját működés megállapítása, a polgárok felé történő szabályozási feladatok ellátása.

¹¹ A város helyi önkormányzatának ezen túl a közpénzügyek koordinálásáról szóló törvényeknek és a régió (Veneto)

illetve mellettük a listák és a tanácsstagoknak jelölt személyek neve szerepel. A szavazónak két szavazata van, amelyek közül az egyiket a polgármester-jelöltre, a másikat pedig bármelyik (vagyis nemcsak a polgármester-jelölthöz kötődő) listára adja le. *Polgármester* az lesz, aki megszerezte a leadott szavazatok abszolút többségét. Ha ez nem történik meg, *második forduló*t írnak ki, amelyre az első fordulót követő második vasárnapon kerül sor. A második fordulón az a két jelölt indulhat, akik az első fordulóban a szavazatok legtöbbszörét szereztek meg. Ha e jelöltek azonos számú szavazatot szereztek, akkor az indul a második fordulóban, akihez tartozó listák több szavazatot kaptak. Ha a listákra is ugyanannyi szavazatot érkezett, akkor a második fordulóban az a polgármester-jelölt indul, aki idősebb. Ha a két forduló között az egyik jelölt kiesik (meghal), a második fordulóban a következő legtöbb szavazatot szerzett jelölt indul. A második fordulóban induló polgármester-jelöltek ugyanazokhoz a listákhoz kötöttek, amelyeket az első fordulóban megjelöltek, de a kiesett polgármester-jelöltek listáit is magukévé tehetik, ha azok ezt megerősítik. A második fordulóban csak a polgármester-jelölt neve szerepel a szavazólapon, és azon csak a jelölő szervezet jelképe kerül megjelenítésre, a tanácsstagok neve nem. E fordulóban az lesz a polgármester, aki az érvényes szavazatok többségét megszerezte. Szavazategyenlőség esetén az a jelölt válik polgármesterré, akihez tartozó listák több szavazatot kaptak. Ha a listákra is ugyanannyi szavazatot érkezett, akkor az idősebb jelölt lesz polgármester.¹⁹

b) A tanácsstagok választása

A TUEL 37. § c) pont alapján Verona városa – amelynek több mint 250 000 lakosa van – 46 tanácsstaggal rendelkezik. A tanácsstagoknak jelölt személyek nem lehetnek többen, mint a megválasztható tanácsstagok, de nem lehetnek kevesebben, mint azok kétharmada. Ha polgármester-jelölt több listához kötött, akkor – mint ahogy fentebb láthattuk – a listáknak ugyanolyan programjuk van, és csatolt listaként vesznek részt a választáson. A szavazó a listára *szavaz* az ott feltüntetett jelölőszervezetet jelképező szimbólumra tett bármilyen jelzéssel, ami tehát nem csak két egymást metsző vonal lehet. A szavazó a listán szereplő tanácsjelöltek közül – amelyeket azonban a szavazólapon nem lát, de amelyek kifüggesztésre kerülnek a szavazóhelyiségben és a város főterén (Piazza Bra) – a jelkép mellé az általa tanácsstaggént megválasztani kívánt jelölt nevét külön is feltüntetheti.

A *mandátumkiosztás* csak akkor történik meg, ha van megválasztott polgármester, de a második fordulón a választópolgár csak a polgármester-jelöltre

szavaz, és nem kerül sor újra a tanácsstagok választására. A szavazatok mandátummá történő átváltására a D'Hondt módszer kerül alkalmazásra 3%-os választási küszöbvel, amely alatt minden esetben a csatolt listák által elért százalékot kell érteni. Vagyis, ha a csatolt listák nem érik el együtt e küszöböt, de az egyik listájuk igen, e listának nem adható mandátum. Ha azonban a listák együttese eléri a küszöböt, de az azt alkotó lista vagy listák nem, utóbbiaknak sem adható mandátum. Az összeszámolt érvényes szavazatokat minden egyes lista vagy csatolt lista/listák csoportja (utóbbinál az egyes résztvevő listákra leadott szavazatokat nem összesítik) esetében osztják 1–46-ig, majd az említett módszernek megfelelően kiosztják a 46 mandátumot. Ha a csatolt lista/listák csoportja közül az egyiknek nem szerepel annyi jelölt, ahány mandátumot azon a listán ki kellene osztani, akkor azokat a csoportban szereplő más listákon osztják ki. Abban az esetben, ha a polgármester-jelölt az első fordulóban abszolút többséget szerzett, és a hozzá kötődő lista vagy listák a mandátumok 60%-át nem kapta/kapták meg, de megszerezte a szavazatok legalább 40%-át, az ő listájáról vagy listáiról a mandátumok 60%-a osztható ki, azaz a feltétellel, hogy nincs másik olyan lista, amely az érvényes szavazatok legalább 50%-át megszerezte.

Tanácsstag lesz a *polgármester-jelölt* abban az esetben, ha nem ő vált polgármesterré, és a hozzá kötődő lista vagy listák legalább egy mandátumot szereztek. Ha csak egy mandátumot szerzett a lista, akkor onnan nem lesz senki tanácsstag, azzá a meg nem választott polgármester-jelölt válik. Ha viszont egynél több mandátumot osztanak ki e listáról vagy listákról, a mandátumszám lecsökken azzal az egy mandátummal, amellyel a polgármester-jelölt tanácsstaggá válik. Tanácsstag az a jelölt lesz, aki a legtöbb egyéni szavazatot szerezte azáltal, hogy a szavazó – preferenciális voksával – őt jelölte meg. Szavazategyenlőség esetén az lesz tanácsstag, aki a listán előrébb szerepel. Preferencia meg nem jelölése esetén is a listán betöltött sorrend számít.²⁰

c) Választójog a helyi választásokon

Az olasz helyi választásokon aktív és passzív *választójoga van* a nagykorú olasz állampolgárnak. Polgármesternek és tanácsstagnak választható az a választópolgár, aki a választások napján vagy azt megelőzően tölti be a tizennyolcadik életévét, és bármelyik olasz településen állandó lakcímmel rendelkezik, vagyis a választások előtt felkerül a választási névjegyzékbe. Nem megkövetelt tehát az, hogy a jelöltnek abban a jelölőkörzetben legyen lakhelye, amelyben indul. A

statútumának megfelelően adóztatási joga is van. TUEL 3. § (4) bek.

¹² Quartieri in movimento. Storia, progetti, immagini dei quartieri della città. Comune di Verona 2007. 21. o.

¹³ A városi kabinet 2007. április 18-i ülésén hozott döntése. <http://www.comune.verona.it/internet/VeronaWE.nsf/01f93b9492d1e7c74125670d0032ee89/c125671300442ec3c12572c200271c1b?OpenDocument> (2007. 05. 18.)

¹⁴ TUEL 71. §. Azt, hogy egyes településen hány tanács-tag választható meg a TUEL 37. §-a határozza meg lakosság-szám szerint.

¹⁵ TUEL 72. § (1) bek.

¹⁶ TUEL 72. §

¹⁷ <http://elezionipoliticheverona.blogspot.com/2007/04/elezioni-verona-i-12-candidati-prim.html> [http://elezionipoliticheverona.blogspot.com/search/label/candidati %20amministrative%20verona](http://elezionipoliticheverona.blogspot.com/search/label/candidati%20amministrative%20verona), <http://elezionipolitiche-verona.blogspot.com/search/label/liste%20civiche> Ld. <http://nuke.progetto-verona.org/>. http://www.pneverona.org/Web_verona/_private_VERONA/nuova_pagina_1.htm

Innen elérhető a kitűzött politikai cél és az adminisztratív program is.

<http://elezionipoliticheverona.blogspot.com/search/>

[label/liste%20civiche](http://www.comune.verona.it/internet/VeronaWE.nsf/01f93b9492d1e7c74125670d0032ee89/c125671300442ec3c12572c200271c1b?OpenDocument) (2007. 05. 18.)

¹⁸ Lásd: Programma Amministrativo del Candidato Paolo Zanutto 2007-2012, Tosi sindaco – Il vero cambiamento! Il programma.

¹⁹ TUEL 72. §

²⁰ TUEL 73. §

²¹ TUEL 55. § (1) bek., 56–58., 60. §

²² TUEL 63. §

²³ E rendelkezéseket azonban nem kell alkalmazni a 15 000-nél kevesebb lakosú településen.

²⁴ TUEL 64. §

²⁵ TUEL 62. §

²⁶ <http://www.comune.milano.it/webcity/Documenti.nsf/0/7258d6598b90e12ec1256a260044a8ff?OpenDocument> (2007.05.18.)

²⁷ http://portale.comune.verona.it/nqcontent.cfm?_id=6662 (2007. 05. 18.)

²⁸ <http://www.veronablog.com/2007/05/28/elezioni-verona-risultati-in-diretta/> (2007. 05. 29)

Imre Garaczi
egyetemi docens
 Pannon Egyetem, BTK, Veszprém

Geschichte und Kultur

Der Untergang der metaphysischen Daseinsweise

In der Geschichte des modernen Philosophie im 18. Jahrhundert war es Kant, der die schwierigste Aufgabe auf sich nahm: Zum einen vertrat er den Glauben der *Wissenschaft*, nach dem der *Verstand* in Besitz von echten und prüfbar relevanten Kenntnissen gelangen kann, zum anderen behauptete er als ein kritischer Philosoph, dass die menschliche *Erfahrung* dem Anspruch, die wichtigsten Segmente der Welt auf der Karte des kausalen Wissens aufzuzeichnen, nicht genügen kann.¹

All das wurde noch komplizierter dadurch, dass Kant die *sittliche Freiheit* des Christenmenschen mit jenem Grundsatz der Wissenschaft in Einklang zu bringen suchte, nach dem unser Universum vollends durch *notwendige Gesetzmäßigkeiten* reguliert wird.

Für Kant war der Glanz der Newton'schen Wissenschaftstheorie ein entscheidendes und bestimmendes Erlebnis, das ihn zur Idee leitete, dass der Mensch fähig sei, sich ein sicheres Wissen anzueignen.

Das ist kein Zufall, denn die ganze Jugend Kants war durchdrungen vom deutschen absoluten Rationalismus Leibniz-Wolff'schen Ursprungs; aus diesem „dogmatischen Schlummer“ wurde er erst durch das Lesen Humes erweckt.²

Der innere Kampf des „alten Königsbergers“ mit den Implikationen der Absolutheitsansprüche rationalistischer Tradition wurde immer intensiver. Dieser Kampf führte zur Einsicht, dass der Mensch lediglich die sich als *Phänomen* zeigende Erscheinungswelt zu erkennen im Stande ist, und es eigentlich nicht möglich ist, die innere metaphysische Natur des Weltalls über die Mauern der Erfahrung hinaus zu erblicken.

Es hat sich bewiesen, dass solche ausdruckslosen Argumente des Verstandes antinomisch sowohl behauptet, als auch widerlegt werden können. Jeder Versuch des grenzenlosen Verstandes, der das Horizont der Wahrnehmung überschreitet (im Sinne der transzendentalen Ästhetik), um etwa das Dasein Gottes, die Unendlichkeit des Universums zu beweisen oder die Unsterblichkeit der Weltseele zu begründen, unvermeidlich in die widerspruchsvolle Welt der illusorischen Mythen zu sinken droht.

Der Verstand „fordert“ empirische Belege, falls er sich ein genuines Wissen aneignen will. Daraus folgt Kants Grundfrage: *Wie ist sicheres Wissen möglich in einem aus lauter Phänomenen bestehenden Universum?* Seine Antwort ist „modern“: Sie löst den Grundkonflikt der Epistemologie auf, und bringt die zwei Welten des Rationalismus und Empirismus in Einklang.³ Er geht vom System der mathematischen Wahrheiten aus. Nach Descartes, Spinoza und Leibniz sieht er als belegt an, dass die sicherste Grundlage für einen Rationalisten ist, wenn er die Metaphysik auf die als solide erscheinenden und prüfbaren mathematischen Gesetze projiziert und dabei auch die anderen Naturwissenschaften in ihrer Beschreibbarkeit, Erscheinung und ihrem Idealbild „mathematisiert“.

Doch der Haken an der Sache ist, dass die untersuchten Ziele und Gebiete der Naturwissenschaften nur durch als Außenwelt erscheinende Universalität, als Sensibilität aufzufassen sind. In diesem Augenblick kann das „sichere“ Wissen lediglich einen bedingten Charakter haben, während die in ihm manifeste kausale Notwendigkeit allein auf dem System rein psychologischer Komponenten basieren kann. All das erinnert an jene Behauptung Humes, nach der die Gesetze der euklidischen Mathematik keinen empirischen Grund haben können.⁴

Die Welt Newtons basiert aber auf dem euklidischen System. Es stellt sich also die Frage, ob die Gesetze der menschlichen Vernunft dem existierenden Universum anzupassen sind, oder aber die Phänomene des existierenden Universums sich in der menschlichen Vernunft reell widerspiegeln.

Früher hatte Descartes eine eindeutige Entsprechung zwischen der Erscheinungswelt und dem denkenden Verstand vorausgesetzt. Diese Theorie wurde von Hume immer wieder verneint, doch sah Kant das Euklid-Newton-Leibniz'sche einheitslogische System als bestätigt; er hat es angenommen, obwohl auf eine eigentümliche Manier: Er setzte die existierende Welt nicht in ihrer Selbsterscheinung voraus, sondern spannt aus den Kategorien der Vernunft ein Netz, dessen Ziel war, dass der kritische Vorrat der Vernunft die reell existierende Welt ordnet. D.h., dass sich nicht die Vernunft den Tatsachen der reellen Welt anpasst, sondern sich die Gegenstände des Universums nach der Vernunft richten. Dieser Prozess spielt sich im Raum- und Zeitrahmen der Welt ab, die von Kant als für die menschliche Wahrnehmung apriorische Formen vorausgesetzt werden. Außerhalb der Formen Raum und Zeit gibt es kein anderes Erscheinungssystem und keinen anderen Bezugspunkt.

Kant gelangt zur begrifflichen Genese von Zeit und Raum, indem er voraussetzt, dass die Begriffsrahmen von Raum und Zeit auch dann verbleiben,

hauer, Marx, Nietzsche, Dilthey, Freud, Heidegger, Wittgenstein, Gödel, Bohr, Heisenberg und andere).

Parallel damit wird um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert mit dem Gewissheitsbewusstsein des Subjekts abgerechnet. Insbesondere nach der Auflösung der Philosophie Hegels verbreitet sich die Ansicht, dass der menschliche Verstand und das menschliche Wissen auf den *Prinzipien des Unbewussten* beruhen (siehe die Theorien Freuds), die paradigmatisch nicht beschrieben werden können, da sie an Gegebenheit, Kultur, geschichtliches Moment, Individuum, Sprache usw. gebunden sind.

Um dennoch relevante Kenntnisse über das Wissen des Subjekts zu gewinnen, muss man die unterschiedlichen Kulturbegriffe und Kulturinterpretationen mit den Mitteln der Geschichtsphilosophie untersuchen, denn erst diese Sichtweise war im Stande solche Antworten und Alternativen zu bieten, deren Gültigkeit auch jenseits der Eskalation des geschichtlichen Zeitbewusstseins nach wie vor in Betracht genommen werden können. Von diesem Punkt an verbreiteten sich die philosophischen Untersuchungen vor allem auf den Gebieten der Epistemologie, Sprach- und Existenzphilosophie.

Im 20. Jahrhundert wurden die diversen Richtungen in einem wesentlichen Punkt einig: Der menschliche Verstand ist im Grunde unfähig, die objektivierte, universalistische Ordnung zu erfassen. (z.B. B. Russel, G. Marcel, H. Bergson, M. Heidegger, L. Wittgenstein, usw.)

Der Mensch muss in einer endlichen und unüberbrückbar komplizierten Welt, mitten in der ungeheuren Menge von Informationen seinen Weg und seine Orientierung zu finden versuchen, indem er nach maximaler Individualität und Authentizität strebt. Dieser Mensch kann lediglich die Erkenntnis seiner eigener Erfahrung das Eigene nennen, ohne unbedingt ein von der individuell-subjektiven Erkenntnis unabhängiges, objektives Weltbild als einen Spiegel vor das erkennende Subjekt halten zu können. (Versuche solcher Art waren im 20. Jahrhundert der Existenzialismus und die Phänomenologie.)

Wenn wir jenen bekannten Grundsatz akzeptieren, nach dem *die Grenzen unserer Sprache die Grenzen unserer Welt* sind (L. Wittgenstein), dann machen wir mit dem spezifischen Terminus der Sprachphilosophie den Versuch, die innere, von unserem Bewusstsein unabhängige Struktur der Welt auf das konkrete Ausdruckssystem der Sprache zu übertragen.

Seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts, dem allmählichen Untergang der metaphysischen Formulierungsversuche untersucht die Philosophie vor allem die methodologischen Probleme, wobei die Bewandertheit in den technisch-philosophischen Details als die Realität der echten philosophischen

Erkenntnis erscheint. Dieser Prozess machte die Philosophie geeignet für Akademisierung; an Stelle der lebendigen, kritischen Diskurse fand sie ihr Heim in der philiströsen Stimmung der alten Bibliotheken, in denen keine Möglichkeit für eine eruptive Annäherungsweise übrig blieb.⁹ Deswegen verlor die Philosophie an ihrer früheren Bedeutung, an ihrer Funktion als theoretischer *Zusammenhalt der kulturellen Segmente* einzelner Regionen. *Die Philosophie erscheint und provoziert nunmehr in anderen, zum Teil neuen Disziplinen, wie etwa Literatur, Psychologie und Soziologie.*

Noten

¹ In der Struktur seines kritischen Systems versucht Kant die Metaphysik innerhalb der Grenzen menschlichen Wissens zu platzieren, indem sich seine Argumentation in der Kritik der Reinen Vernunft von der Struktur des Wissens her in die Richtung des ethischen Glaubens bewegt. „Ich mußte also das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen [...]“. Immanuel Kant: Werke in zwölf Bänden. Herausgegeben von Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Bd. 3, S. 33.

² Auf Grund solcher Lektüren entfaltet Kant jenes Motivsystem, in dem die sich aus reiner Kausalität ergebende Ordnung und Form keine Aprioris der Welt sind, sondern vielmehr das menschliche Bewusstsein eine funktionierende Weltordnung schafft.

³ Die grundsätzlichen Ordnungsprinzipien werden durch die Gesetzmäßigkeiten des Vernunftgebrauchs bestimmt, indem die Vernunft die Naturgesetze aufbaut. Aus dieser Überlegung folgt das Prinzip der autonomen Struktur der Vernunft.

⁴ „Wenn es auch niemals einen Kreis oder Dreieck in der Natur gegeben hätte, so würden doch die von Euklid dargelegten Wahrheiten für immer ihre Gewissheit und Beweiskraft behalten.“ David Hume: Untersuchung in Betreff des menschlichen Verstandes. Berlin: L. Heimann 1869, S. 25.

⁵ Einer der Grundpfeiler der Kritik der reinen Vernunft ist die Herstellung einer Analogie zwischen den mathematischen und ontologischen Grundsätzen. Wir verfügen über keinen überzeugenden Beweis, dass die Abbildung der Struktur einer selbstständigen Welt sich in mathematischen oder ontologischen Grundsätzen widerspiegeln würde. Unsere Kenntnisse werden durch die Möglichkeiten eines Erfahrungsnetzes koordiniert. Kant hat den Abbau der traditionellen Metaphysik mit der Erstellung dieser Struktur begonnen.

⁶ Das Kausalitätsprinzip ist eigentlich ein auf die Erscheinungen des Unversums ausgebreitetes Netz, das ein Linienführer der Vernunft ist.

⁷ In diesem Prozess ließe sich auch der Grund der Beziehungen zwischen Vorstellung und Objekt untersuchen.

⁸ Mit dieser Zweifelhäufigkeit hängen auch die mehr als zweihundert alten Debatten über die Metaphysik, „wo jeder Teil die Oberhand behält, der die Erlaubnis hat, den Angriff zu tun, und derjenige gewiß unterliegt, der bloß verteidigungsweise zu verfahren genötigt ist. Daher auch rüstige Ritter, sie mögen sich für die gute oder schlimme Sache verbürgen, sicher sind, den Siegeskranz davon zu tragen, wenn sie nur dafür sorgen, daß sie den letzten Angriff zu tun das Vorrecht haben, und nicht verbunden sind, einen neuen Anfall des Gegners auszuhalten.“ Kant, Bd. 4, S. 411.

⁹ Die Ausnahme bildet allerdings Nietzsche, der mit einer ungeheuren individuellen Kraft die philosophische Tradition des 18.-19. Jahrhunderts „umstürzte“.

wenn man den mathematischen Urteilen jeden Erfahrungsinhalt entzieht; man kann also über das Kontinuum Raum-Zeit nicht hinausdenken. In der kritischen Philosophie Kants hat die Mathematik eine primäre Bedeutung, da er davon ausgeht, dass die mathematisch-geometrischen Gesetze das generelle Bezugsparadigma von Raum und Zeit gleichsam in primärer Form veranschaulichen.⁵

Wir können somit auf eine reziproke Weise feststellen, dass die Begriffe Raum und Zeit durch die Entziehung der erfahrenden Tatsachen nicht dargestellt werden können – das ist für Kant lediglich eine frappante Darstellungsweise –, sondern die Erfahrung als Bezugsmöglichkeit gleichsam voraussetzen. Auf diesem Grund können Raum und Zeit nicht als bloße Darstellungen der Welt verwendet werden, sie können nicht als Charakteristiken der Welt aufgefasst werden, denn jede Information relativiert sich als eine vom Menschen beobachtete Erscheinung, und das ermöglicht in großem Maße die Eventualität und die Ungewissheit. Aus dieser Denkgrundlage ergibt sich auch die Frage nach der Natur der Kausalität. Bestehen die Kausalitätsgesetze zwischen den Gegenständen, Sachen und Phänomenen der Lebenswelt unabhängig von unserem Verstand?⁶ Oder wir können mit einem genügenden Grund – als eine prä-existenzielle Bedingung – mit Gewissheit annehmen, dass zwischen den existierenden Phänomenen der Erscheinungswelt ein Kausalitätssystem besteht, und die wissenschaftliche Erkenntnis diese Bedingung als vollkommen sicher voraussetzen kann? *Ich denke, dass beide Seiten dieser Frage ihre Berechtigung haben, und erst die gegenseitige Koexistenz, das Zusammen-Erscheinen der gegensätzlichen Bedingungen die phänomenale Welt für die erkennende Vernunft erschließen.* Dasselbe lässt sich auch über weitere drei Kategorien der Erkenntnis – Bezug, Materie, Quantität – behaupten, denn diese vier Operationsphänomene – die zur Beschreibung des Universums dienen – garantieren jene Querschnitt- und Bezugssysteme, die die Grundlage dafür liefern, dass wir nicht in einer chaotischen,

unergreiflichen Welt taumeln. Die Ordnung existiert somit sowohl in der Welt als auch in der Vernunft, und kann die Grundlage für unsere reellen Erkenntnisse über die Welt bieten. Die Welt ist erkennbar, aber nicht in ihrer Totalität, nicht in ihrer Ganzheit: Wir können uns nur in der aktuellen Raum-Zeit unserer Wahrnehmung und unseres Denkens richten, während sich unsere Existenz lediglich im Rahmen unserer reellen Gegenwart erschließen lässt. Wir können auf das Universum, das Weltganze nur durch das Filter des unmittelbaren Existenz-Erlebnisses Erkenntnisbilder projizieren, die oft symbolischer oder metaphorischer Natur sind.⁷

In dieser Weise lassen sich die Dinge der Welt, die sich der Genese der Vernunft anpassen, auf Grund von Kants „kopernikanischer Wende“ beschreiben. Dieser Standpunkt resultiert daraus, dass Kant den Skeptizismus Hume'scher Provenienz und das Newton'sche Wissenschaftsmodell – die früher als unversöhnliche Gegensätze betrachtet wurden – verkoppelt. So ergab sich in den 1780er Jahren eine neue Aufgabe für einen Philosophen der Moderne wie Kant einer war: Das Ziel ist nunmehr nicht, neue metaphysische Weltbilder zu konstruieren, sondern die Grenzen einer „handgreiflichen“ menschlichen Ratio und Mentalität unter den gegebenen geschichtlichen Bedingungen zu setzen, gerade indem sich diese Grenzen innerhalb eines neuen, dynamischen Weltsystems ständig ändern.⁸

Für das geschichtsphilosophische Verständnis der Kulturen des 19. und 20. Jahrhunderts bot der Kritizismus Kants eine verlässliche Grundlage: Er machte es deutlich, dass die menschliche Vernunft nicht in der Lage ist, sich ein absolutes Wissen über *die Dinge an sich* zu verschaffen, und es ebenfalls unmöglich ist, das Wirken des Universums *grundsätzlich zu erkennen*.

Das westliche Denken der letzten zwei Jahrhunderte baute auf dieser Feststellung, dabei den Weg für den immer tiefer werdenden und sich radikalierenden Relativismus bahrend (z.B. Schopen-

zászlaja és Haditengerészetem lobogója közjogi-lag megfelelő jelképe legyen annak a kapcsolatnak, amely a *pragmatica sanctio* alapján az osztrák-magyar monarchia két állama között fennáll (elrendelem) Az színek alkalmazása tekintetében változatlan tengerészeti lobogón az >Ausztriai Ház< címe-re és paizsa mellett az ősi magyar vörös-fehér címer ábrázoltassék.”¹¹ A lobogó gyakorlati alkalmazását külön intézkedéshez kötötték, erre a világháború menete miatt azután nem került sor. A propaganda azután a „szövetséges flották” összefogásának megjelenítéseként sajtószerű módon mégis felvette eszköztárába.¹²

Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a monarchia tengeri kereskedelmi hajóinak 1869. augusztus 1-jétől használt lobogója¹³ közjogi szempontból, a két állam szín- és heraldikai szimbolikájának alapulvételével teljesen korrekt volt, ahogy az a korabeli leírásból is kitűnik.¹⁴

5. A hadilobogó mellett rangjelző lobogó is alkalmazásra kerülhetett. Ha a fedélzeten az uralkodó tartózkodott ezt külön lobogón, sárga mezőben koronás kétfejű sas jelenített meg, a sárga mezőben hét császári korona kapott helyet, a sárga mezőt fekete-sárga-ezüst lángnyelvek keretezték. Mindez jelezte a Monarchiában a dinasztia kiemelt (nemcsak közjogi, hanem hatalmi szimbolikai) státusát.¹⁵ A tengeri haderőben az internacionális haditengerészeti szokásokon és kultúrán alapuló rangok és jelzések is léteztek. Ennek megfelelően az osztrák-magyar tengernagyok parancsnoki lobogójának alapja a haditengerészeti lobogó, ezt fekete-sárga háromszögek szegélyezték, a rangjelzést nyolcágú csillagalakzatok jelezték.¹⁶

Fentiekhez további tengeri ceremóniák is járultak. A kereskedelmi flottában létezett magukat kitüntető hajóparancsnokoknak adományozott díszlobogó.¹⁷ Az 1850-ben alapított díszlobogón a császári koronával ékesített kétfejű sas címeralak volt található. A díszlobogónak két osztálya volt: a fehér díszlobogót az a hajóparancsnok kapja meg, aki béke idején elsőnek járt messze eső világrészekhez vezető, addig ismeretlen tengeri úton vagy működésével a hajózás és kereskedelmi összeköttetések létesítés körül különös érdemeket szerzett, végül, ha hajó összeütközések alkalmával, vagy hajótörések mentésénél tüntette ki magát. A vörös díszlobogó a háborúban ellenség részéről vagy a tengeri rablók által való megtámadás esetén a hajónak hősiességéért, avagy a háborúban a hadi céloknak javára vált szolgálatok megjutalmazására adományozható.

Megjegyzendő, hogy a parancsnok magától az uralkodótól kapta a selyemből készült díszlobogót, a fehérén a „Merito navali”, a vörösön a „Fortitudini navali” szavak, mindkettő másik oldalán a „Viribus

unitis” jelmondat volt található. A haditengerészeti tevékenységi formákon túl (missziós út, háborús ellenség előtti helytállás) az is a haditengerészeti ceremóniákhoz tartozott, hogy a díszlobogóval kitüntetett hajóparancsnok által vezetett hajót az osztrák (magyar) haditengerészet hajói találkozásukkor ágyúlövésekkel üdvözölni tartoztak.

6. A haditengerészet, 1916 június 11-én kelt legmagasabb uralkodói rendelettel új, közös címet is nyert. Ez a tengerészeti hivatali horgonyra helyezett kis közös címerből állt. Az új, a haditengerészet közös jellegét kifejezni hivatott címet a hivatali használat azonnal gyakorlatba vette.¹⁸

7. A cs. és kir. haditengerészet „holdudvara” a dualizmus idején további szervekre és intézményekre terjedt ki. Ide tartozott elsősorban a K.u.K. Yacht-Geschwader¹⁹, ennek az exkluzív egyesületnek joga volt a hadilobogó viselésére. Magyarozatként szolgálhat Statutuma II. cikkelyének azon fordulata, amely szerint:” Háborús időkben a k.u.k. Yacht-Hajóraj hajóit öfelséges a Császár és Király rendelkezésére bocsátja.” A dualizmus hatásaival kapcsolatos vizsgálati szempontunkból különös figyelmet érdemel, hogy Hajórajnak haditengerészeti rendfokozatnak megfelelő besorolásai voltak, és a kettős monarchia karakterének megfelelően az osztrák hajókon kétfejű sasok, császári koronás, a magyar „klubtagok” hajóin magyar kiscímeres, szent koronás díszítésű, a jacht-rajban elnyert rangot jelző lobogókat alkalmazták.²⁰

Sajátosnak kell minősítenünk, hogy az 1836 óta széles útvonalai hálózaton működő osztrák Lloyd, az osztrák-magyar kereskedelmi lobogó alatt elhelyezve, olyan megkülönböztető társasági lobogót alkalmaz gözösein, amelyben a haditengerészet címerének egyes elemei²¹ kerülnek beillesztésre. Erre magyarázatul szolgálhat az állami szubvenció, és az hogy a társaság háború esetén köteles hajóit katonai célokra átengedni.²²

A tengerészeti érdekek előmozdítása keretében az osztrák Flottenverein (1904) és a Magyar Adria Egyesület (1910) a hadiflottára kiterjedő tevékenységet folytatott, annak tradícióit felkarolta, szimbólumait kiadványain folyamatosan megjelenítette. A dualista államban a tengerészeti érdekek fokozott megjelenítése is megkettőzve jelentkezett.

8. SMS „Szent István”- egy csatahajóhoz kapcsolódó jelképek. Az egyetlen magyar építésű csatahajóhoz jelképek sora kötődött, névadásától, majd vízrebocsátásától kezdve. Erre 1914. január 17-én került sor, haditengerészeti és magyar állami jelképek dekorációja közepette, a hajót beszentelték, és Mária Terézia főhercegnő elvégezte a keresztanyai ceremóniát.²³

A dualista államiság szimbolikus megjelenésének különböző síkokon megnyilvánuló elemei esetenként egyszerre is jelentkezhetek, például amikor

Kajtár István
tanszékevezető egyetemi tanár

A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel

1. A kiegyezés jubileuma kiváló alkalom a jogtörténeti számvetésre is. A kiegyezés megkötésének 140. évfordulóján az érdeklődés homlokterébe került a dualista állam számos összefüggésben, így hatalmi gépezetének egyes részei is. Ez tűnik ki például abból a nemzetközi alkotmánytörténeti konferenciából is, amelyet a Gödöllői Királyi Kastély Kht. és a Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Albizottsága szervezett. A konferencia¹ sok szempontúan tárgyalta a dualista állam- és jogtörténet problémáit: az összefoglaló, nemzetközi összehasonlító jellegű referátumok mellett egyes részterületek bemutatására is sor került, és jogi kultúrtörténeti vonatkozású előadások is elhangzottak.

A történész-jogtörténész érdeklődése, úgy vélem természetszerűen terjed ki a közös osztrák-magyar haderőre is, amelynek összetevőjét alkotja a tengeri hatalom – a haditengerészet. Ennek felépítése, működése szoros szálakkal kapcsolódott magához a kettős monarchiához, annak államjogához és következképpen az általunk vizsgált jelképrendszerének finom hálózatával összefüggően ugyanezt állapíthatjuk meg.²

2. Kis haditengerészet – mégis tradíciók, és kiterjedt jelképrendszer. Az osztrák, majd osztrák-magyar haditengerészet az európai flották sereghajtójaként szerepelt a modern időkben a tengeri haderők rangsorában.³ Így a minőségre helyezték a hangsúlyt, büszkék voltak egy francia tengerészeti miniszter kijelentésére: „Az osztrák-magyar birodalom haditengerészete kicsiny ugyan, de van egy közmondás, amely szerint >a legkisebb üvegben van a legfinomabb parfüm< Így van ez az osztrák-magyar haditengerészetel is. Az egész világon kitűnő híre van. Tisztjeiről tudják, hogy kitűnően képzettek; hajóik pedig valósággal mintaserűek.”⁴ Az öntudat kiegészült az 1866-os lissai diadal mítoszával, tradíciók ápolását és gazdag jelképrendszert is magába foglalt: rituálét, ceremóniákat. Jelentéshordozó tárgyak szerepe lett fontos, kialakult a hajónevek szimbolikája.

3. A hadihajó nevek jelképrendszere kiterjedt szféra. Hatalmi szimbolikai szempontból igen figyelemre méltó, és egyben történeti-közjogi értékeket is közvetít a haditengerészet hajói elnevezésének világa. Ezek az elnevezési szokások az osztrák haditenge-

részetnél, már a lissai ütközet vérteshajóinál is, több forrásból táplálkoztak. Dinasztikus jellegű volt az „Erzherzog Ferdinand Max”, a „Habsburg” és a „Kaiser Max”, dicsőséges hadvezérekre utalt a „Prinz Eugen”, és a keresztény flotta lepantói győztese, a „Don Juan d’Austria”. Karakterisztikus volt emellett mesebeli állatok neve, amelyek tulajdonságainak át kellett hatnia a megnevezett hadiegységet: Ilyen volt a „Drache” és a „Salamander”, a „sárkány” és „szalamandra”.⁵

A többi tengeri hatalom haditengerészetnél megfigyelhető névadási szokások⁶ a kettős monarchia idején sajátos dualista szemponttal egészültek ki. Megjegyezendő, a Kriegsmarine, a „Kákánia”⁷ „misztériumait gyarapítva” 1889-ig k.k.-nak nevezte magát. Csak ezután lett K.u.K., azaz császári és királyi.⁸ A hadihajók Őfelsége hajói voltak (SMS), a korai időkben, magyar vonatkozásban mindössze Zrínyiről és a „Dunáról” neveztek el hajókat. A 19. század vége előtt a hadihajó nevek például a „Kaiser Franz Joseph”, „Kaiserin Elisabeth” és „Kaiserin und Königin Maria Theresia”. A „szimmetrikus” névadás jelenik meg két csatahajóosztálynál („Wien”, „Monarch”, „Budapest”, illetve az „Árpád”, „Habsburg”, „Babenberg”).⁹ A paritásos alapot elérni végül nem sikerül, igen jellegzetes a „Viribus Unitis” csatahajóosztály negyedik tagjának, a magyar hajógyárban épült, tragikus sorsú „Szent Istvánnak” névadási hercehurcája. Ferenc Ferdinánd trónörökös, bár maga nem vett részt a vízrebocsátáson, elvetette a „Hunyadi”, „Corvin Mátyás”, „Erzsébet királyné” neveket, nagyobb részt az esetleg felmerülhető magyar „szeparatista” várakozások visszaszorítása miatt. Javasolta a „Laudon” nevet, végül is így lett a hajó neve „Szent István”. A bécsi kormányzati elit megfontolásai a nevek jelképtértékének értékelésében itt jól nyomon követhetők.¹⁰

4. A tengerészet jelképei közül a haditengerészeti lobogó, a 18. századtól több változáson ment keresztül. A nem túl jelentékeny császári (osztrák) hajóhad lobogója a 18. század első évtizedeiben sárga lobogón elhelyezett, a német-római császári koronát viselő, heraldikai kivitelű kétéfjű sas volt. A hadilobogó (az immár egyre inkább osztrák flottánál) II. József óta, 1787-től a következő volt: vörös-fehér-vörös lobogóra elhelyezett vörös-fehér-vörös színeket tartalmazó pajzs, mely felett korona helyezkedik el. Ennek az 1889-után, a cs. és kir. flottánál is megmaradó, a tengeri felségjogot jelképező emblémának a sorsa összekötődött a dualista közjoggal. Ennek következménye volt, hogy az 1787 óta állandó (tulajdonképpen osztrák) lobogót az uralkodó által 1915. október 11-én Bécsben, a hadsereg zászlaja és a haditengerészet lobogója ügyében kiadott hadi- és hajóhadparancsa megváltoztatta. „Hogy Hadseregem

szágon. A tradíciót ápolta a Magyar Haditengerészeti Egyesület is. Az 1937. október 10-én felavatott „Haditengerészeti Hősi Emlékmű”³⁰ ünnepi ceremóniáján a régi haditengerészeti szimbólumok egész gazdagsága megjelent. Az emlékmű a fiumei világítótorony másolata volt, alapzata a hullámokat hasító „Novara” gyorscirkáló orrát mintázta, melyen tengerezskürtös és a harc géniusza foglalt helyet. A feliratok is jellegzetesek voltak: „A Cs. És Kir. Haditengerészet és magyar hősi halottai emlékének”, ezt latin jelmondatok egészítették ki: „NON OMNIS MORIAR” ÉS „VIVERE MILITARI EST”. Az emlékmű belsejében emlékcsarnokot alakítottak ki.³¹ A rituálé bemutatását teljessé teszi a Magyar Haditengerészeti Egyesület Közleményei novemberi száma:³² „Impozáns volt a folyamördiszszázad, a régi haditengerészek és a vízi cserkészek díszmenete a Kormányzó Úr Őfőméltósága, az Emlékmű és a régi hadilobogó előtt. 1800 volt haditengerész haladt el kemény, katonás lépésben a >Tegetthoff< induló hangjaira volt flottaparancsnokunk, az ország Kormányzója előtt... Megható volt a VIRIBUS UNITIS díszlobogójának ünnepélyes bevonása a >Generalmarsch< hangjai mellett. És amikor a kürtös az >Imához< jelet fújta és utána felhangzott az >Ima csata előtt< örökszép dallama, melyet annyiszor hallgattunk áthítattal a hajóraj zászlóhajóján, akkor itt is, ott is újból könnybe lábadtak a szemek...”

11. Az osztrák-magyar haditengerészeti lobogó, mint eredeti, dualista kapcsolódását már elveszített szimbólum utóéletéhez a „Prinz Eugen” német nehéz-cirkáló jelentősen hozzájárult. A nehéz-cirkáló névadásának már az is indítékai sajátosak voltak. Az Anschlusst követően a német haditengerészet, nem kis mértékben manipulatív módon, ápolni kívánta a régi K.u.K. haditengerészeti hagyományokat. Az új nehéz-cirkáló számára admirális-ként Tegetthoff neve alkalmasnak látszott volna, de tekintettel kellett lenni az olasz szövetséges érzékenységére, így a név „Prinz Eugen” lett. A magyarokkal ápolandó jó viszony keretében az 1938. augusztus 22-ei vízrebocsátásnál keresztanyaként v. nagybányai Horthy Miklós kormányzó hitvesét kérték fel. Az ünnepélyes alkalommal a német hadihajók a magyar lobogót is kitűzték, a kereszteléshez felállított emelvényen a hajdani osztrák-magyar flotta hadilobogóját is lengette a szél – ez lett később a „Prinz Eugen” díszlobogója is.³³

Az osztrák-magyar hadilobogó a hadihajón az admirális-parancsnoki helyiségek mellett, ahol ő volt felállítva, kapott elhelyezést, a hagyományörzés jegyében átadási-átvételi ceremóniát is végzett a legénység. A cirkáló árboc-csúcsán azonban csak egyszerű loboghatott, 1942-ben, amikor az olasz-német fegyverbarátság jegyében a hajdani osztrák-magyar csatahajó, a „Tegetthoff” hajóharangja is a „Prinz

Eugen”-re került. A hadihajó legénysége kiterjedt hagyományörző tevékenységet folytatott. Ennek eredményeként a háborút követően a laboe-i haditengerészeti emlékműben a díszlobogó is elhelyezésre került, jellemző módon a német tengerészeti lobogók közé.³⁴

12. Az osztrák-magyar haditengerészeti jelképrendszer jogi-történeti-jogtörténeti szempontból jelentős utat tett meg. A Monarchia fennállása idején reális közjogi – hatalmpolitikai tartalma volt, a második világháborúban a tradícióápolás a propaganda szempontjaival társult, az azóta tartó békeidőkben a hagyományápolás történelmi és egyben jogi kultúrháttérrel jellemezték.

Jegyzetek

¹ 2007. május 25. A konferencián 13 magyar és német nyelvű előadás hangzott el.

² A dualista korszak jogi és hatalmi kultúrtörténeténél az általános összefüggéseket illetően utalhatok az említett konferencián elhangzott, megjelenés alatt lévő „A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai” című előadásomra.

³ Az angol, német, francia, olasz, és bizonyos fokig az orosz után a hatodik a kontinensen, amelyet az USA és a Japán haditengerészet is megelőz.

⁴ Idézi: Gáspár Ferenc: A tengerészet lovagkora. Budapest 1907. 486. o.

⁵ Pemsler, Helmut: Weltgeschichte der Seefahrt. Bd. 6. Seeherrschaft II. Wien–Graz 2005. 820–821. o. A flotta legnagyobb fa-sorhajója a „Kaiser” volt.

⁶ Vagyis: jeles uralkodók, hadvezérek, államférfiak, csaták, szimbolikus fogalmak, kedvező tulajdonságú élőlények, csillagképek és hasonlóak hajónévként. Erre nézve eligazítást ad: Taschenbuch der Kriegsflotten 1914. München 1914

⁷ A dualizmus elnevezéseinek világában valóban volt valami abszurd, ahogy Robert Musil megállapítja: „Egyáltalán, mennyi furcsaságot lehetne mesélni erről az elsüllyedt Kákániáról! Például hogy császári-királyi volt, s egyben császári és királyi is, bárkire-bármire illett ott vagy a k.k., vagy a k.u.k. jelölés, ennek ellenére komoly titkos tudás kellett ahhoz, hogy helyesen különböztessük meg, mely intézmények és személyek nevezendők k.k.-nak és melyek k.u.k.-nak” Musil, Robert: A tulajdonságok nélküli ember. Budapest, 1977. I. k. 33–38. o. A magunk részéről ehhez hozzátenném a magyar király (m. kir.) szerveknek a nomenklátúra további osztódását eredményező közjogi létét!

⁸ Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band V. Die Bewaffnete Macht. Hg. Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter, Wien 1987. 83. o.

⁹ A hadihajónevek szimbolikájáról lásd részletesen: Kajtár István: Machtsymbole auf der See (Ein geschichtlicher Beitrag zur Namengebung der Kriegsschiffe). In: Rechtsgeschichte: Gedanken für Gegenwart und Zukunft. Hg. Szekeres Róbert. A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. 8. sz. (Új sorozat 5. sz.), Pécs 2005. 46–67. o. A k.u.k. hajókra különösen 53–54. o.

¹⁰ Ramoser, Christof: K.u.K. Schlachtsschiffe in der Adria. Österreich-Ungarns Tegetthoff Klasse. Wien, 1998. 239–240. o. Meg kell jegyeznünk, hogy a dunai folyami hajóraj egységeinek elnevezésében (folyók, halak) lényegében a paritás érvényesül. Csonkaréti Károly–Benczúr László: Haditengerészek és folyamőrök a Dunán: A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflojtóljától a magyar királyi honvéd folyamerőkig (1870–1945). Budapest 1991

¹¹ Közli: A Tenger 1915. 385–386. o. Sajátos, hogy a magyar címerpajzs az ősi, Árpádsávós változat és nem a hatá-

a SMS „Szent István” 1916 januárjában magyar ereklye-zászlót kapott.

Az események jogi-hatalmi kultúrtörténetileg is releváns mozzanatai mögött a 20. század elején jelentkező ún. navalizmus, azaz a nemzetközi szinten felértékelődő tengeri hatalmi törekvésekkel kapcsolatban a magyar nagyipari és politikai elitnek az Adria iránt megerősödő érdeklődése állott. E törekvés hangsúlyosan magyar hadihajógyártást is igényelt.²⁴ A tengeri érvényesüléssel, a haditengerészet fejlesztéssel kapcsolatos magyar törekvések központi orgánuma a Magyar Adria Egyesület volt, amely kitüntetett figyelmet fordított a fumei magyar hajógyárban épített „Szent István” csatahajóra.²⁵

Ennek jegyében²⁶ adományozták a hajónak a Szent István bronzplakettet a következő felirattal: „Amilyen szerencsével indította Szent István hazánk hajóját a történelem tengerére, az a szerencse kísérje Ő Felsége e hajójának minden útját. A Magyar Adria Egyesület”. A másik jelképes tárgy, az ugyancsak 1916. január 6-án, vízkereszt napján a csatahajónak átadott ereklyezászló volt. Ebbe történelmi ereklyeként honleányok egy 1848-as komáromi zászlódarabot dolgoztak bele,²⁷ egyik oldalán Magyarország Patrónáját ábrázolták a kis Jézussal, a Magyarország Védőasszonya felirattal, a másik oldalon Magyarország címere volt elhelyezve, a „Hazáért és Királyért” fölírással. Az ünnepségen Anton Haus admirális, flottaparancsnok is jelen volt. A magyar küldöttség beszéde után a csatahajó parancsnoka „német, de ízig-vérig hazafias magyar érzésű beszéddel vette át a plakettet és a dísz-zászlót”.²⁸ Az ünnepség során a zenekar keretként, ismételten játszotta a „császárhimnusz ünnepélyes akkordjait”, és „felhangzott a hajó magyar legénységének az ajkáról a magyar Himnusz, mely szent zsolozsma legyen a magyarság itteni térfoglalásának, a »Tengerre magyar« megvalósulásának biztató előhírnöke.” A szentmisét celebráló, a kegyeletes ajándékok beszentelését végző lelkész rövid buzdító beszédet intézett a hajó egész legénységéhez magyar, német majd szerb, horvát és olasz nyelven.

9. *A végső lobogóbevonás rituáléja a közös haditengerészet végét jelentette.* Az uralkodó 1918 október végén, a hadiesemények rettenetes kényszere alatt adta ki a flottaátadási parancsot. ²⁹ „Legfelsőbb parancsra elrendelem: A nem délszláv nemzetiségű legénységnek, ha kívánja, meg kell engedni az állandó szabadságolással egybekötött hazautazást. A hajóhadat, a tengerészeti intézeteket és más tengerészeti tulajdont a polai helyi bizottság útján kell adni a zágrábi Délszláv Nemzeti Tanácsnak... Miután nemzetközi szabályok gátolják az azonnali lobogócsere-t, a Délszláv Nemzeti Tanácsnak történt átadás után azonban nincs kifogás az ellen, hogy a hadilobogó mel-

lett nemzeti jelvények is viseltessenek.”

„A tárgyalás rövid és rideg volt. Az aláírási szerződést követően Method Koch azonnali lobogóváltást követelt. Horthy ezt határozottan és kereken megtagadta, mondván, amíg ő hajón van, addig a tenger-nagyi lobogónak az árbócon a helye, mégpedig csakis a piros-fehér-piros hadilobogó mellett.

„Míg én el nem távozom, a parancsnoki lobogó és a piros-fehér-piros hadilobogó fent marad a helyén”, mondotta Horthy... a cs. és kir. lobogó bevonását, a hajóhad formális átadását a lobogóbevonás szokásos időpontjára, napnyugtára tűzte ki s ehhez a hivatalos, és a haditengerészetek évszázadok óta tradicionális aktusához is szigorúan ragaszkodott. Ennek rituáléja, szinte ütemezhető módon a következőképpen bonyolódott le:

1. 16 órakor, még egyszer utoljára, fegyelmezetten felsorakozott minden Polában horgonyzó cs. és kir. hadihajón a legénység. 2. A VIRIBUS UNITIS csatahajó árbocára felkészült a lobogóbevonásra felszólító kék-sárga jelzőlobogó. 3. Azután felhangzott a kürtjel, amely fegyverbe szólította az őrséget. 4. Ugyanekkor a VIRIBUS UNITIS hátsó fedélzetén felsorakozott a zenekar. 5. A kormányos altisztek minden hajón és naszádon a lobogókötelekhez léptek és levették sapkájukat. 6. Akkor az őrtisztek vezényszavára a zászlóshajón bevonták a kék-sárga jelzőlobogót. 7. A kürtök jelére az őrség matrózai fegyvereiket csőre töltötték. 8. A jelzőmatrózok a parancsnoki hidakról a „lobogót bevonni!” vezényszót kiáltották, az őrtisztek tüzet vezényeltek. 9. Az őrség összütére a kürtösök fújni kezdték a díszjelet, 10. majd a zenekar rázendített a himnusra. 11. Mindenki a lobogó felé fordult és tisztelgett. 12. Ekkor eldőrdült az első ágyúlövés, amelyet szabályos időközönként követett a többi. Összesen huszonegy. 13. Ugyanekkor a kormányos altisztek lassú ünnepélyességgel megkezdtek a lobogó bevonását. 16 óra 45 perc. 14. A himnusz és a díszjel elhangzása után, de még a lobogó bevonása alatt a kürtösök az „Imához!” jelet fújták, 15. majd annak befejeztével a zenekar rázendített az „Ima csata előtt”-re.

A cs. és kir. hajóhad utolsó parancsnoka, nagybányai Horthy Miklós ellentengernagy – akit az uralkodó másnap előléptetett altengernaggyá – ezután, meghatottságával küzdve, elbúcsúzott tisztjeitől és a legénységtől. Magához vette a hajó selyem díszlobogóját, a parancsnoki lobogóját és I. Ferenc József arcképét, (amelyet az uralkodó ajándékozott a hajónak) majd törzsével és nem szláv nemzetiségű tisztjeivel elhagyta a flotta vezérhajóját, a VIRIBUS UNITIS-t. Másnap olasz békaemberek elsüllyesztették a VIRIBUS UNITIS-t.

10. *A k.u.k Kriegsmarine jelképeinek utóélete folyamatos volt Horthy Miklós kormányzósága alatt Magyaror-*

lyos magyar állami címer!

¹² Basch-Ritter, Renate: Österreich auf allen Meeren. Geschichte der k.(u.)k. Kriegsmarine von 1382 bis 1918. Graz-Wien-Köln 1986. 147. oldalán a német, a bolgár és török hadilobogó mellett az új (1915-ös), hatályba nem léptetett osztrák-magyar hadilobogót ábrázoló propagandaképet közöl.

¹³ A m. kir. földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1869. márt. 10-én hirdetménye. RT. 1869 II. 216–217. o.

¹⁴ „...kizárólag használandó lobogó hosszudak négyzöget képez, mely két egyenlő nagyságu mezőből áll. Az egyik, a lobogó-rud mellé eső mező, három, egyforma széles, vízirányosan fekvő csikból áll, melyek közül a felső vörös, a középső fehér, az alsó zöld. Mind a két mező közép-csikjain egy-egy sárga keretű czimerpaizs van, a szélektől egyenlő, egymástól pedig kétakkora távolságnyira elhelyezve. A lobogó-rúdhöz közelebb álló paizs vörös udvarát szelvében fehér öv választja ketté; a lobogó-rudtól meszebb eső, hosszában kétfelé osztott paizs joboldali vörös udvarában három zöld halom fölött arany koronából kiemelkedő kettős fehér kereszt látszik. Mindkét czimer fölött sárga korona diszlik, és pedig a belső fölött pártás nyílt korona, a külső fölött a magyar Szent-István-korona. A lobogó szélessége úgy aránylik hosszához, mint a kettő a háromhoz.”

¹⁵ A dinasztia tagjainak rangbeli helyzetét a mezőben elhelyezett koronák száma jelezte, a főhercegeknél ez a lobogóelem hiányzott.

¹⁶ Ezek száma ellentengernagynál egy, altengernagynál kettő, tengernagynál három volt.

¹⁷ Králik Miklós: Magyar tengerészeti igazgatás. Budapest 1905. 68–69. o.

¹⁸ A közös kis címerben a két állam kiscímerét az uralkodóház címere és az „Indivisibiliter ax inseparabiliter” jelmondat köti össze. A kiscímert 1915, 1916-ban uralkodói kéziratok állapították meg. Erre sajátos módon csak a dualizmus legvégén került sor, a magyar jogi szakirodalmat a közös jelképek használata mindig élénken foglalkoztatta. Példa lehet: Kmety Károly: Elmélkedés a magyar nemzeti czimer és lobogó jussáról. Budapest, 1903; Darday Dezső: Lobogó-ügyünk a tengeren. Fiume, 1908; Horváth Sándor: A magyar állam czímere és a kétféjű sas (Tanulmány a közös czimer és jelvények kérdéséhez), Budapest 1912; Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. Budapest 1916

¹⁹ Vagyis a cs.és kir. Jacht Hajóraj. Alapszabályai „Statuten des unter dem Allerhöchsten Protectorate Sr. Kais. Un kön. Apostolischen Majestät des Kaisers und Königs

Franz Joseph I. stehenden kaiserlichen und königlichen Yacht-Geschwaders. Triest 1891

²⁰ A Statutum ezeket közli is.

²¹ A császári korona és a horgony.

²² Az állami támogatás katonai feltételekhez kötése a korszak valamennyi tengeri hatalmánál bevett gyakorlat volt.

²³ A Tenger 1914. 1–15. o.

²⁴ Csonkaréti Károly: Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészete. Budapest 2001., Krámlí Mihály: A Császári és Királyi Haditengerészet és Magyarország. Magyarország szerepe a közös haditengerészet fejlesztésében. Pécs 2004

²⁵ Palatinus Krisztián: Az SMS Szent István csatahajó története. Pécs 2001. Kézirat. Freivogel, Z.: Tauchgang um das k.u.k. Schlachtschiff SZENT ISTVÁN. Marine-Arsenal. Specialban 8. Wölfersheim-Bernstadt 1998

²⁶ A Tenger 1916-os évfolyamában, 49–59. o. riportszerű elevenséggel számolt be az ünnepségről.

²⁷ Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője, a zászló adományozója a bécsi hadügyminisztérium tengerészeti osztálya főnökhelyettesének a zászlóátadás ceremóniáját előkészítő egyik iratában diplomatikusan azt írja „...a zászlóba bele van dolgozva egy régi zászlószalag darabja, melyhez történeti emlék fűződik. Uo.: 53. o.

²⁸ A szolgálati nyelv német, az udvarias sorhajókapitány beszédében több magyar betét van! 55–56. o.

²⁹ A flottaátadási ceremónia leírására lásd: Csonkaréti Károly: Horthy, a tengerész. Budapest 1993. 134–136. o.

³⁰ Csonkaréti Károly-Benczúr László: Haditengerészek és folyamőrök a Dunán 1870–1945. Budapest é.n. 281–283. o. alapján.

³¹ Emlékkönyvvel, ereklyegyűjteménnyel, haditengerészeti témájú két domborművel.

³² Idézi Csonkaréti-Benzur: Uo. 282. o.

³³ Schmalenbach, Paul: Schwerer Kreuzer Prinz Eugen. München 1993. 34–38. o. Horthynak a cirkáló parancsnokai bejelentették a hajóparancsnokság átvételét, a kormányzó ismételt küldeményeket juttatott el a legénységhez.

³⁴ Schmalenbach (1993): 254–261. o.

Kocsis Miklós

PhD hallgató

A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybíróági határozatokról

I. Bevezető gondolatok

1. Alapvető megjegyzések, célkitűzések

Tanulmányomban arra törekszem, hogy az Alkotmánybíróóság felsőoktatási joggal foglalkozó korai határozatait kritikai nézőpontú vizsgálatnak vessem alá. Ehhez nagy vonalakban tisztázni szükséges, mit is értünk a *felsőoktatási jog fogalma* alatt.¹ A felsőoktatási jog tárgykörébe tartozó normák alapvető jellemzője, hogy ellentmondásoktól sem mentes rendszert alkotnak, magukon viselik más jogágak alapvető jegyeit, ugyanakkor megvan az a sajátosságuk, ami elkülöníti őket más jogterületektől. Ádám Antal szerint valamely jogi normacsoport akkor minősíthető jogágnak, „ha

a) ennek kereteit és tartalmi irányultságát lényeges, közös alapelvek határozzák meg;

b) ha a jogi normák szabályozási tárgyai jellegzetes közös vonásokat viselnek magukon;

c) ha az általuk biztosított alanyi jogosultságokban és előírt köteleességekben más jogosultság- és köteleességcsoportoktól eltérő, közös tartalmi elemek találhatók;

d) és végül, ha a szabályozás módszerében sajátosan érvényesül a diszpozitivitás vagy a kógencia dominanciája”.²

A felsőoktatási jogról, mint jogbölcseleti értelemben vett alapjogról a fentiek alapján semmiféleképpen nem beszélhetünk, felfogható ellenben a jogágak³ vertikális rendszerében egyfajta horizontális síkként, amely a klasszikus (alap)jogágak bizonyos szeleteit formálja egységes rendszerré. Ennek alapján a jogbölcseleti értelemben vett másodlagos jogági definíciónak – közjogi felfogás szerint ún. „sajátos jogági”⁴ definíciónak – már van létjogosultsága, hiszen elmondható róla, hogy több alapjogágból táplálkozik, és – dogmatikai tisztaságtól mentes módon – számos eltérő viszonytípust szabályoz.⁵ Az érintett joganyagról megállapítható, hogy egyaránt tartalmaz alkotmányjogi, közigazgatási jogi, büntetőjogi, polgári jogi jellegű jogszabályokat is, amelyek között a

közjogi jellegű normák vannak túlnyomó többségben. A felsőoktatási jog lényegében tehát e jogágak egyes elemeinek sajátos szempont szerint történő csoportosítása: azok a jogi rendelkezések sorolhatóak ide, amelyek relevánsak a felsőoktatás, mint társadalmi alrendszer működésének szempontjából. A felsőoktatási jog rendszerének különös jellemzője, hogy fejlődésére a jogalkalmazás majd minden területe kihat: befolyásolja azt egyes közigazgatási szervek munkája, a rendes bíróságok gyakorlata, az országgyűlési biztosok és az oktatási biztos tevékenysége, a felsőoktatási intézmények és egyes társadalmi szervezetek (elsősorban érdekképviselői) tevékenysége, nemkülönben pedig az alkotmánybíróági esetjog fejlődése is. A felsőoktatási jogra vonatkozó alkotmánybíróági határozatok feldolgozása, ismertetése és vizsgálata során többes cél vezérel: célom egyrészt az, hogy áttekintést nyújtsak a testület ez irányú gyakorlatáról, és e munka során csokorba gyűjtssem az alkotmányos követelményként megfogalmazott alkotmánybíróági megállapításokat azok könnyebb tudományos hasznosíthatósága érdekében. Ennek során ki kívánom mutatni a testület gyakorlatában mutatkozó következtetlenségeket, és a feldolgozást követően következtetéseket igyekszem levonni a testület későbbi tevékenységére. Nem utolsósorban vizsgálat tárgyává teszem, hogy milyen irányban befolyásolta a jogalkotót az új felsőoktatási törvény kidolgozásában a korábbi alkotmánybíróági gyakorlat.

2. Alkotmányjogi alapvetések

A felsőoktatáshoz való alapvető jogra vonatkozó rendelkezések az Alkotmány 70/F. § és 70/G. §-ai alapján, azok összevetésével állapíthatók meg. A 70/F. § (2) bekezdése a művelődéshez való jogról rendelkezve tartalmazza azt a kitétel, amely szerint az állam a művelődéshez való jogot – többek között – képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, és az oktatásban résztvevők anyagi támogatásával valósítja meg. Az Alkotmány 70/G. §-a alapján „a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát”; ugyanez a szakasz tartalmazza azt a kitétel is, hogy „tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak”. A vizsgált AB határozatok közös jellemzője, hogy azok az Alkotmány vonatkozó szakaszainak részletes, különböző szempontsorok segítségével végzett elemzését tartalmazzák. Az alkotmánybíróági értelmezés nyomán feltétlenül kiemelés érdemel, hogy a felsőfokú tanulmányok folytatásához való alanyi jog közvetlenül

hogy „az államnak jogi lehetőséget kell biztosítania arra, hogy egyházi iskolák jöhessenek létre, az állam maga azonban nem köteles ilyen iskolákat fenntartani”. Ezt az indokolásban azzal a szabadságjogot sugalló megfogalmazással egészítette ki, hogy „egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam számára”¹⁴; e körben tehát az egyház intézményt tarthat fenn.¹⁵ Elvi éllel mondta ki az Alkotmánybíróság, hogy „a vallásszabadság érvényesülési feltételeit egyeztetni kell azokkal az alapjogokkal, amelyeknek az iskolaügyben szintén érvényesülniük kell”.¹⁶ Az „iskolaügy” kifejezésnek a határozat ugyan nem ad definíciót, de meghatározza azokat a jogokat, amelyeket e körbe tartozónak véli: az ingyenes általános iskolai oktatást, a szülők kötelességét a kiskorúak tanításával kapcsolatban, a szülők jogát a gyermek nevelésének megválasztásához, valamint a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. E tágon felfogott „iskolaügyi kérdések” közül a tanulmány tartalmi kereteire tekintettel csupán utóbbi kettővel kívánok foglalkozni.

2. A felsőoktatáshoz való jog tartalma és korlátozása

A 34/1994. (VI. 24.) AB határozat azért érdemel különös figyelmet, mert meghatározza a tárgyalt alapjognak a szabadságjogokhoz való viszonyát. Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 70/G.§-ának értelmezése kapcsán megállapította, hogy az Alkotmány „szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás szabadságát, továbbá a tudományos ismeretek megszerzésének – magának a kutatásnak – és tanításának szabadságát, mint az ún. kommunikációs alapjogok egyik aspektusát”.¹⁷ Rámutatott a testület arra is, hogy a tudományos élet szabadsága magába foglalja a tudományos kutatáshoz és a tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való szabadságjogot, amely tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik, egyúttal tartalmazza az államnak azt a kötelezettségét, hogy tartsa tiszteletben és biztosítsa a tudományos élet teljes függetlenségét, a tudomány tisztaságát, elfogulatlanságát és pártatlanságát.¹⁸ A tudományos élet szabadságához fűződő jogot gyakorló személyi kör meghatározásának problematikáját túlon túl leegyszerűsítve a testület megállapította, hogy a tárgyalt jog „elviileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog tényleges jogosultjai azonban csak a tudomány művelői”. Lényeges és helyes, ugyanakkor számos gyakorlati kérdést felvető megállapítása az Alkotmánybíróságnak, hogy „a tudományos minőség meghatározásában – a tudomány autonómiája folytán – ugyancsak egyedül a tudomány művelői jogosultak dönteni.”

E megállapítás gyakorlati vetületének problematikus voltát az okozza, hogy ügýtípusoktól eltérően esetileg vizsgálándó, kik tekinthetőek adott kérdésben a tudomány művelőinek.¹⁹ E gondolatok szellemében született a 861/B/1996. AB határozat²⁰ is, amely a tudomány művelőinek problémakörét tovább színesítette, hiszen megállapította, hogy „a [rég]i Ftv. 32. § (1) bekezdése ugyanis nem szűkíti le a tudományos élet szabadságához fűződő jogosultságok kedvezményezett köreit az egyetemi tanárokra, ellenkezőleg; azt kifejezetten az egyetemi autonómiát megtestesítő személyi körre terjeszti ki”; (...) „a tudomány művelői és a tanszabadság hordozói (...) az egyetemi tanárok mellett (...) az egyéb oktatók, a tudományos kutatók, de maguk a hallgatók is”.²¹ Annak ellenére, hogy az új Ftv. hatályba lépése óta ezt a rendelkezést a tételes jog már nem tartalmazza, a tudomány művelőinek körével kapcsolatos elméleti probléma továbbra is valós.²²

A 34/1994. (VI. 24.) AB határozatban annak kimondásával, hogy „az államnak tudományos igazságok kérdésében semlegesnek kell lennie, viszont alkotmányos követelményként feltétlenül garantálnia kell, hogy a tudomány művelői a tudományos kutatások és a tudományos ismeretek terjesztésének szabadságjogát – alkotmányos keretek között – gyakorolhassák”,²³ az Alkotmánybíróság a felsőoktatási jog ugyancsak lényeges alapelvét rögzítette, egyúttal a felsőoktatási autonómia talán leglényegesebb elemét fogalmazta meg. E gondolat szellemében állapította meg továbbá, hogy „az állam a tudományos alkotás és ismeretszerzés és a tudományos tanítás szabadságát csak olyan korlátozásoknak vetheti alá, amely a kommunikációs szabadságjogok korlátozásával szemben támasztott alkotmányos követelményeknek megfelel”.²⁴ Megállapítható tehát, hogy mivel tágabb értelemben a tudomány szabadsága általánosságban is a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik, az a véleménynyilvánítás szabadságából eredő külön nevesített alanyi jogokkal azonos alkotmányos védelemben részesül az állami beavatkozások és korlátozások ellen.²⁵ A határozat tisztázta egyúttal az érintett alapjog korlátozásának tartományát is akként, hogy „a tudomány, a tudományos ismeretszerzés és a tudományos tanítás szabadsága, noha nem korlátozhatatlan, de mindenképpen olyan szabadságjog, amelynek csak kivételes korlátozó rendelkezésekkel szemben kell engednie, olyanokkal, amelyek közvetlenül valamely alapjog érvényesítésére és védelmére szolgálnak, vagy amelyek valamely elvont alkotmányos érték (pl. törvényen alapuló titokvédelem) feltétlen érvényesülését hivatottak biztosítani. Ilyen szóba jöhető, és az indítvány elbírálása szempontjából is releváns korlátozások különösen a személyes adatok védelméhez fűződő alapjog, továbbá az

kapcsolódik az emberi méltóság általános személyiségi jogának a személyiség kibontakozását, a személyi adottságok és törekvések kifejelezhetőségét, illetve érvényesíthetőségét garantáló összetevőjéhez.⁶

3. Módszertani kitételek

Az elemzés érdemi részének megkezdése előtt a) terminológiai, b) tartalmi, c) hatásköri és az ezen belüli d) szelekciós kérdések tisztázása látszik szükségesnek.

a) *Terminológiai* szempontból a címben is jelzett „korai határozatoknak” tekintem mindazokat az alkotmánybíróági döntéseket, amelyek az 1993-tól 2005-ig hatályos felsőoktatási törvénnyel⁷ (a továbbiakban: régi Ftv.) kapcsolatos alkotmányossági vizsgálatok során keletkeztek. Ezt az időszakot megelőzően érdemi felsőoktatási AB-gyakorlatról nem beszélhetünk, az ezt követő határozatok vizsgálata pedig – tekintettel azoknak napjaink felsőoktatási jogára gyakorolt kiemelkedő jelentőségére – önálló tanulmány megírását teszik szükségessé. A „korai határozatok” kifejezés számszerűleg jóval több – csaknem négyszer annyi – döntést takar, mint amennyi a hatályos felsőoktatási törvénnyel⁸ (a továbbiakban: új Ftv.) és annak keletkezésével foglalkozik. Előbbiket annak érdekében vizsgálom, hogy a belőlük leszűrhető következtetéseket a későbbi határozatok elemzése során is hasznosítani tudjam. A jelenlegi kutatás ennek fényében alapozó jellegű, elsősorban a napi alkotmánybíróági gyakorlat elemzésének megkönynyítését szolgálja. Másrésztől célszerűnek tartom feltárni azt, hogy a korai határozatok mennyiben szolgáltathattak alapot a hatályos törvény létrejöttéhez.

b) *Tartalmi* szempontból az Alkotmánybíróságnak azokat a határozatait tekintem a felsőoktatási jog körébe tartozóknak, amelyek az Alkotmány 70/F. § és 70/G. §-ának értelmezését, tartalommal való megtöltését végzik el. E tartalmi megközelítést támasztja alá az új Ftv. 1. § (1) bekezdése is, amely szerint a törvény célja „a tanítás és a tanulás alkotmányos jogának érvényesüléséhez szükséges jogi garanciák megteremtése. A tanuláshoz való jog alapján a Magyar Köztársaság minden állampolgárának joga, hogy igénybe vegye a felsőoktatás által nyújtott szolgáltatásokat, feltéve, hogy képességei alkalmassá teszi a felsőfokú tanulmányokra”. A tanítás, a kutatás és a művészeti élet szabadsága a felsőoktatásban a felsőoktatási intézmények autonómiáján keresztül valósul meg. Nem vitás, hogy az intézményrendszer működését alapvetően határozza meg a tanulóhoz való jog és a tudományos és művészeti tevékenység szabad gyakorlásának biztosítása. Ebből a felismerésből kiindulva az elemzés nem elsősorban a konkrét közjogi tényállásokra koncentrálna, hanem

az azokból leszűrhető következtetéseket igyekszik megragadni.

c) Az Alkotmánybíróság *hatásköreinek* szempontjából vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy a vizsgált határozatok különböző hatáskörök gyakorlása során keletkeztek: utólagos normakontroll⁹, nemzetközi szerződésbe ütközés utólagos vizsgálata¹⁰, alkotmányellenes mulasztás megállapítása során éppúgy, mint a felsőoktatási intézmény jogainak védelmében¹¹. A tanulmány témájának szempontjából az utóbbi érdemmel különös figyelmet: a régi Ftv. 65. § (2) bekezdése alapján a felsőoktatási intézmények önkormányzatát és autonómiáját sértő jogszabályokat és egyedi döntéseket az Alkotmánybíróság előtt meg lehetett támadni, az új Ftv.-ben azonban a hatáskör már nem szerepel. Érdekesség, hogy az Alkotmánybíróság 586/H/2000. AB végzésében megállapította, hogy a felsőoktatási intézmények autonómiáját védő hatásköre kizárólag a felsőoktatási intézmények önkormányzatát sértő jogszabályok és egyedi döntések felülvizsgálatára vonatkozik, vagyis a felsőoktatási intézmények állammal szembeni, „külső” autonómiáját védelmezi. Nem tartozik tehát az Alkotmánybíróság hatáskörébe a felsőoktatási intézményen belüli szabályzatok, intézkedések felülvizsgálata.¹² Így nem foglalkozhat(ott) többek között az Alkotmánybíróság a felsőoktatási intézmény karai vagy a felsőoktatási intézmény vezetése és a hallgatói önkormányzat egymáshoz való viszonyával sem.

d) A szóba jöhető határozatok és végzések közül e tanulmányban azok kapnak nagyobb figyelmet, amelyek a későbbi alkotmánybíróági gyakorlat vagy jogalkotási tevékenység folytán érdemi „utóélettel” rendelkeznek, akár tartalmi elfogadottságuk és továbbfejlesztésük, akár érvrendszerük figyelmen kívül hagyása vagy megváltoztatása okán. Ez utóbbiak ugyancsak figyelemre méltóak, és vizsgálatuk nem egy esetben arra világít rá, hogy a korai határozatokban foglalt alkotmánybíróági „intelmek” figyelembevétele számos későbbi (szak)politikai vitát megelőzhetett volna.¹³

II. Az Alkotmánybíróság határozatainak tematikus vizsgálata

1. Az állam és az egyház viszonya a felsőoktatási jog területén

A 4/1993. (II. 12.) AB határozatában az Alkotmánybíróság az állam és az egyház viszonyával foglalkozva számos olyan megállapítást tett, mely a felsőoktatási jog fejlődésének alapjául szolgál. A testület határozatának rendelkező részében azt fogalmazta meg,

kívül az állam szerepe a nem általa fenntartott intézmények működése biztosításának tekintetében sem, hiszen az azokra vonatkozó jogi szabályozás megalkotásával, azok meghatározott szempontrendszer szerinti támogatásával és egyedi igazgatási intézkedések meghozatalával ugyancsak a művelődéshez való jog érvényesülését biztosítja.

Ugyanebben a határozatában kifejtette a testület azt is, hogy az Alkotmány 70/F. §-a szerint a művelődéshez való jog akkor valósul meg a felsőfokú oktatásban, „ha az mindenki számára képességei alapján hozzáférhető, továbbá az oktatásban részesülők anyagi támogatást kapnak”.³⁴ Ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy „az államnak a felsőoktatással kapcsolatos alkotmányos feladata, hogy a tanuláshoz való jog objektív, személyi és tárgyi előfeltételeit megteremtse és azok fejlesztésével e jogot igénye szerint bármely, a felsőfokú oktatásban való részvétel szempontjából megfelelő képességekkel rendelkező állampolgár számára biztosítsa”.³⁵ E megállapítással az Alkotmánybíróság visszaigazolja azt a fentebb – a művelődéshez való joggal összefüggésben – tett megállapítást, amely szerint a jog érvényesüléséhez szükséges objektív feltételek biztosításakor figyelembe veendőek *a nem közvetlenül állami fenntartással működő intézményeknek feladatellátásukhoz nyújtott állami hozzájárulások* (épület, stb.) is. Hangsúlyozta az Alkotmánybíróság, hogy az állam e feladata „programszerű, megvalósítása időt vesz igénybe, a társadalom számára rendelkezésre álló anyagi eszközök mértékének függvénye”.³⁶ Az állam feladata ezek alapján tehát, hogy egyensúlyt teremtsen a társadalom tagjainak alapvető jogon alapuló igényei és az ezek megvalósításához rendelkezésre álló anyagi eszközök között. Az Alkotmánybíróság szerint az állam kötelessége és joga a művelődéshez való jog területén „annak meghatározása, hogy a társadalom szempontjából mely képességek fejlesztése szükséges állami eszközökből felsőfokú oktatással, illetve az ilyen jellegű felsőfokú oktatásban való részvételhez milyen képességbeli feltételek teljesítése szükséges”.³⁷ A művelődéshez való jognak a felsőoktatás területén való biztosítása sokfajta módon valósulhat meg, vagyis az államnak e feladat megvalósításában nagy a mozgáster.

3.2 A felsőoktatáshoz szükséges képességek mérésének lehetősége, mint a tanítás szabadságának megnyilvánulása

Bár a felsőfokú tanulmányok végzése *nem alapvető jog*, az állam által fenntartott felsőfokú oktatási intézményekben a létszámnak az oktatás színvonalát szem előtt tartó megállapítása, valamint az előírt képességekkel rendelkező személyek ezen intézményekbe való felvételéről szóló döntés alapvető jo-

got érint. Az Alkotmánybíróság megállapítása szerint „az oktatás szempontjából jelentős képességek mérésének módját alapvetően maga a felsőoktatási intézmény állapítja meg. Ezen jogosultság alapja az Alkotmány 70/G. § (1) bekezdése, amely biztosítja a tanítás szabadságát”.³⁸ A tanítás szabadsága megnyilvánulhat egyéni és intézményi formában. A tanítás szabadságának egyik, intézményi megnyilvánulási formája az egyes felsőoktatási intézmények, az egyetemek és főiskolák önállósága annak meghatározása tekintetében, hogy milyen képességekkel és előképzettséggel rendelkező személyeket tartanak alkalmasnak a felsőoktatási intézményben oktatott ismeretek elsajátítására. Az Alkotmánybíróság szerint „a felsőoktatási intézmények a legalkalmasabbak arra is, hogy a személyi és tárgyi feltételeket számbavéve meghatározzák, hogy a tanítás kellő színvonala milyen létszámmal biztosítható. A létszámnak a tanítás minőségét csökkentő mértékű megállapítása az egyébként felvett hallgatók jogát csorbítaná arra, hogy képességeiknek megfelelő, magas színvonalú oktatásban részesüljenek. A felsőoktatási intézményeknek a felvételi követelményeket és a felveendő hallgatók létszámát illető döntési önállósága azonban nem korlátlan, határait a művelődéshez, azon belül a felsőoktatásban való részvételhez való, az Alkotmányban körülírt jog szabja meg. A felsőoktatás önállósága ezen a területen nem eredményezheti önkényes, az intézmények oktatási feladatának ellentmondó, nem a tanítás színvonalát szem előtt tartó felvételi szempontok és létszámok megszábasát. A művelődési és közoktatási miniszter jogosultsága az állam által a felsőoktatási intézmény rendelkezésére bocsátott eszközök hatékonyságának és jogszerűségének ellenőrzésére az önállósággal való visszaélést akadályozza”.³⁹ Ugyanakkor – hangsúlyozza az Alkotmánybíróság – „országosan egységes ponthatár az egyes felsőoktatási intézmények autonómiájának elvéből adódóan nem elfogadható, hiszen akkor minden intézménynek egy általa nem is kívánt átlaghoz kellene igazodnia, függetlenül személyi, tárgyi feltételeitől, oktatási módszerétől, hagyományaitól stb.”⁴⁰

375/B/2001. AB határozatában az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy „az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése a felsőfokú oktatásban való részvételt azok számára biztosítja, akik az ehhez megfelelő képességekkel rendelkeznek. Ebből következően senkinek sincs alkotmányos joga ahhoz, hogy valamely konkrétan meghatározott felsőoktatási intézményben folytathasson tanulmányokat”.⁴¹ A későbbiek szempontjából nagyon jelentős megjegyzés, hogy „a felvételi követelmények meghatározása és az adott szakra felvehető létszáma között is szoros kapcsolat áll fenn. Ahhoz, hogy az egyetem korszerű, hasznosít-

egy, nem személyes adatnak minősülő adatokhoz való hozzáférhetőséget tiltó, közérdekű – törvénybe foglalt – titoktartási rendelkezések.”²⁶

A 857/B/1994. AB határozat az Alkotmány 70/A. §-ából kiindulva megállapította, hogy nem alkotmányellenes az, hogy felsőoktatási intézmény szervezeti egységének vezetését hatvanöt év feletti személy nem láthatja el. Megállapította a testület, hogy „a tisztség betöltésére engedélyezett életkor a jelenlegi törvényes nyugdíjkorhatárt évekkal meghaladja, ezért az életkori korlát nem tekinthető önkényes és indokolatlan feltételnek, nem sérti az emberi méltósághoz való jogot és ennek folytán nem valósítja meg az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésén alapuló – egyéb helyzet szerinti – megengedhetetlen diszkriminációt.” A határozat elsősorban napjaink történéseire tekintettel figyelemreméltó: a hatályos szabályozás ugyanis szintén tartalmazza a fenti kitélt, valamint a jelenleg folyó felsőoktatási reformfolyamat során a kérdésben élénk vita bontakozott ki. Ennek végeredményeképpen a felsőoktatási szférában a vezetői megbízások korhatára 65 év, de amennyiben annak időtartama túlnyúlik a 65 éves korhatáron, akkor a szenátus kétharmados döntésével ez kitolódhat 69 éves korig.²⁷

870/B/1997. AB határozatában az Alkotmánybíró-ság – abban a kérdésben nyilatkozva, hogy a nyelvismeret megszerzése igazolásának követelménye ellentétes-e a tanszabadság elvével – megállapította, hogy a tanszabadság joga tartalmilag egyaránt magában foglalja a tanulás és a tanítás szabadságát, azonban egyiket sem abszolút jellegű, korlátozhatatlan jogként. „A tanulás szabadságát az állam a felsőoktatás területén az egyes, általa fenntartott vagy támogatott oktatási intézményekbe való bejutás lehetőségének biztosításával, pozitív módon határozza meg. Ugyanakkor az állam joga annak meghatározása is, hogy a társadalom szempontjából mely képességek fejlesztése szükséges állami eszközökből a felsőoktatás keretében. A felsőfokú oktatásban való részvétel nem kötelező jellegű, arra mindenki a feltételek szabad mérlegelését követően, önállóan vállalkozhat.”²⁸ A tanítás szabadsága megnyilvánulhat „egyéni és intézményi formában, az utóbbi körbe tartozik a felsőoktatási intézmények tevékenysége”.²⁹ Nem kérdéses, hogy a tanítás szabadságának megvalósulása érdekében a felsőoktatási intézmények nagyfokú autonómiával rendelkeznek. Ez az autonómia azonban nem korlátlan: az állam törvénnyel vagy törvényi felhatalmazás alapján kibocsátott más jogszabályokkal, azt közérdekből – például a felsőoktatás egységesítése, az oklevél kibocsátásának alapjául szolgáló képzés alapkövetelményeinek biztosítása érdekében – korlátozhatja és korlátozza is. A tantervek, tananyagok és képzési prog-

ramok megállapítása és nyilvánosságra hozatala – a felsőoktatási autonómia részeként – az adott intézmény hatáskörébe tartoznak. Ez a közzétételi kötelezettség a biztosítéka annak, hogy „a felvételt kérő személyek az adott intézmény tanulmányi és vizsgaszabályzatát is megismerjék, amely konkretizálja a {rég}i Ftv.-ben előírt záróvizsgára bocsátás feltételeit (tantárgyakat, nyelvismeretet, stb.), és így élni tudjanak a tanszabadságból levezethető iskolaválasztási jogukkal”.³⁰

51/2004. (XII. 8.) AB határozatában az Alkotmánybíró-ság kifejtette, hogy az oktatáshoz való jog részeként a felsőfokú tanulmányok folytatásához való jog gyakorlása csak úgy biztosítható, ha az állam megteremti a felsőfokú tanulmányok folytatásának a feltételeit. „A felsőfokú tanulmányok folytatásának elengedhetetlen feltétele, hogy meghatározásra kerüljenek azok a képzési formák, vagyis a felsőfokú képzés szerkezete, amelynek keretében felsőfokú tanulmányok folytatására lehetőség nyílik.”³¹

3. A felsőoktatáshoz való jog érvényesülésének feltételrendszere

3.1 Az objektív feltételek biztosítása

1310/D/1990. AB határozatában – amely a későbbiek során számos esetben precedensként hivatkoztak – az Alkotmánybíró-ság megállapította, hogy az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdésében biztosított munka és a foglalkozás megválasztásának szabadsága szoros összefüggésben van az Alkotmány 70/F. § (1) bekezdésében biztosított művelődéshez való joggal, hiszen „az egyre bonyolultabbá váló társadalmi munkamegosztás a munka és a foglalkozás végzésének előfeltételül egyre gyakrabban szab meghatározott képzettséget”.³² Megvalósítását tekintve e két alapvető jog azonban eltér egymástól. A munkához és a foglalkozáshoz való jog „az alapvetően nem állami foglalkoztatásra épülő társadalomban negatív módon érvényesül: nem lehet alkotmányellenes korlátja. A felsőoktatásban ezzel szemben jelenleg az állam jelentős túlsúllyal rendelkezik. Ebből adódóan az állam a művelődéshez való jogot közvetlenül, a felsőoktatás területén az egyes, általa fenntartott oktatási intézményekbe való bejutás lehetőségének biztosításával, pozitív módon valósíthatja meg”.³³ E megállapítás helyességének elismerése mellett is fontos rögzíteni, hogy a testület kijelentése időtállóbb, mintsem azt szóhasználatára sugallja: az állam ugyanis a művelődéshez való jogot nemcsak a határozat születésének jelen idejében – amikor a felsőoktatásban az állam jelentős túlsúllyal rendelkezett – tudja az oktatási intézményekbe való bejutás lehetőségével biztosítani, hanem akkor is, amikor túlsúlya már nem lesz olyan nyilvánvaló. Nem hagyható ugyanis figyelmen

felsőoktatási autonómiát tehát az állam törvénnyel, törvényi felhatalmazás alapján kibocsátott más jogszabályokkal, közérdekből korlátozhatja. „A közérdeket e tekintetben a felsőoktatás egységesítése, a nemzetközi integrációs folyamatokhoz való csatlakozás lehetőségének, az oklevél kibocsátásának alapjául szolgáló képzés alapkövetelményeinek biztosítása, az Alkotmány 70/F. §-ában megfogalmazott művelődéshez való jog érvényesülése, az oktatók jogainak védelme testesíti meg”.⁵¹ Az államnak az Alkotmány 70/F. §-a szerint kötelessége felsőfokú oktatást biztosító intézményrendszer fenntartása, ugyanakkor ebből fakadó joga a felsőfokú intézmények működési rendjének a kialakítása. A felsőfokú intézmények nem rendelkeznek teljes autonómiával, ebből az aspektusból az állam – a művelődéshez való jog érvényesítéséhez szükséges mértékben és módon – beavatkozhat a felsőfokú oktatási intézmények felépítésébe, szervezetébe, működési rendjébe, a képzés struktúrájába.⁵² Sajnálatos, hogy az Alkotmánybíróóság későbbi határozataiban e gondolatsort – aminek alapjait maga teremtette meg! – figyelmen kívül hagyva hozta meg azon határozatait, amelyek akár az egyetemi autonómia parttalaná válásához is vezethetnek.⁵³

40/1995. (VI. 15.) AB határozatában⁵⁴ az Alkotmánybíróóság ellentmondást nem tűrően állapította meg, hogy mivel az Alkotmány által elismert tudományos élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát a felsőoktatási intézmények önkormányzata (autonómiája) valósítja meg, „a felsőoktatási intézmény autonóm döntésére tartozó ügyekben az egyetemek és a főiskolák nem minősülnek a Kormány által irányított szervnek”. A döntés – amelynek nemcsak korabeli hatása volt jelentős – a későbbi, tág értelemben felfogott autonómiával kapcsolatos döntések alapjául szolgált.⁵⁵

6. A felsőoktatás finanszírozásának kérdése

Az államnak a felsőoktatással kapcsolatos kötelezettségei vonatkozásában kiemelendő, hogy ebben a szektorban kifejezetten akkor valósul meg a művelődéshez való jog, ha az oktatásban részesülőknek anyagi támogatásra van lehetőségük.⁵⁶

79/1995. (XII. 21.) AB határozatában az Alkotmánybíróóság – a tandíj kérdéséről nyilatkozva – kifejtette, hogy az Alkotmány rendelkezéseiből nem származik az államnak alkotmányos kötelessége a felsőoktatási intézményekben az ingyenes oktatás biztosítására, „tehát nem áll fenn alapvető alanyi jogosultság a tandíjmentességre sem. A fentiekből az következik, hogy törvény, vagy annak felhatalmazása alapján kormányrendelet tandíjfizetési kötelezettséget írhat elő. A tandíj ugyanis olyan díjnak tekinthető, ame-

lyet a felsőoktatási intézmények által nyújtott oktatásért és más, a felsőfokú képzéshez kapcsolódó szolgáltatásokért kell fizetniük a hallgatóknak”⁵⁷, vagyis a tandíjfizetési kötelezettség nem ellentétes az Alkotmány 70/F. §-ával. A határozat indokolásának eleme két lényegi gondolatot hordoz: az egyik értelmében a tandíjfizetési kötelezettség nem alkotmányellenes, a másik pedig szolgáltatásnak minősíti az oktatási tevékenységet. Az előbbi megállapítás annak fényében értékelhető különösen, hogy napjainkban – változatlan alkotmányi szabályozás mellett – újra napirendre került a tandíj („képzési hozzájárulás”) kérdése, amellyel szemben széles körű politikai és társadalmi ellenállás tapasztalható.⁵⁸ Határozatában lényegesnek tartotta mindezek mellett megjegyezni az Alkotmánybíróóság, hogy „az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése állami kötelezettségként az „oktatásban részesülők anyagi támogatásának” követelményét fogalmazza meg, ami nem azonosítható a támogatás valamely konkrét rendszerével”. Az állam tehát a támogatási formákat szabadon választhatja meg, vagyis „nem minősíthető alkotmányellenesnek a támogatási formák, illetve az esélyegyenlőséget célzó kompenzációs eszközök egyikének megszüntetése mindaddig, amíg a tandíj mértéke és a kompenzációs eszközök elégtelensége nem teszi lehetetlenné a megfelelő képességgel rendelkező, rászorult helyzetben lévők felsőoktatáshoz való alapjogának érvényesíthetőségét”.⁵⁹ Az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdésében meghatározott felsőoktatáshoz való jog alapjognak minősül, és az Alkotmány 8. § (2) bekezdése tiltja az alapvető jog lényeges tartalmának korlátozását; ezek alapján a felsőoktatáshoz való alapvető jog sérelme abban az esetben állhat fenn, ha a tandíjra, különösen annak mértékére vonatkozó szabályozás – az állami támogatás formáira is figyelemmel – szükségtelenül és aránytalanul korlátozza e jog érvényesülését, vagyis megakadályozza, ellehetetleníti a megfelelő képességgel rendelkezők oktatásban való részvételét. Ugyanitt jegyezte meg az Alkotmánybíróóság, hogy az állam a hallgatói szolgáltatások, támogatások és mentességek összetevőinek és összefüggő egységes rendszerének alakításában „széles körű jogosítványokkal rendelkezik. Az államnak jogában áll – a gazdasági helyzet függvényében – e rendszernek és összetevőinek, valamint az összetevők mértékének változtatására. Az összetevők változtatásával azonban az állam nem mellőzheti, nem szüntetheti meg a felsőoktatásban részesülők anyagi támogatásának rendszerét oly módon, hogy esélyegyenlőtlenség fenntartásával vagy fokozásával lehetetlenné teszi a megfelelő képességgel rendelkezők számára a felsőoktatás hozzáférhetőségéhez való alapvető joguk érvényesülését.”⁶⁰ E gondolatot vitte tovább a testület a 607/C/1996. AB határozatában, ahol ki-

ható tudást tudjon nyújtani hallgatóinak, szükség van a hallgatói létszám korlátozására, hiszen a személyi és tárgyi feltételek adottak, és behatárolják azt a hallgatói létszámot, amely még megfelelő szinten oktatható. Az intézményeknek tekintettel kell lenniük arra is, hogy – lehetőség szerint – kerüljék a „túlképzés”, és az ebből következő diplomás munkanélküliség, illetve pályaelhagyás csapdáját. A felsőfokú oktatásban való részvételt azok számára kell biztosítani, akiknek a legjobbak a képességeik az adott szakma elsajátításához.”⁴²

A 28/2005. (VII. 14.) AB határozat e gondolat folytatásaként megállapította, hogy „az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdéséből nem következik természetesen az sem, hogy a jelentkező adott, az általa kívánatosnak tartott évben kezdhesse meg felsőoktatási tanulmányait. Az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése azt biztosítja, hogy a felsőfokú oktatás bárki számára, aki erre megfelelő képességekkel rendelkezik, elérhető legyen, és nem azt, hogy mindenki akkor és abban a felsőoktatási intézményben kezdhesse meg tanulmányait, amelyikben szeretné. A felvételi eljárás célja a felsőfokú tanulmányokra legalkalmasabb jelentkezők kiválasztása. Az, hogy a jelentkező adott évben nem nyert felvételt a kívánt felsőoktatási intézménybe, nem zárja ki, hogy a későbbiekben bekerüljön a felsőoktatás rendszerébe, akár a célzott, akár más felsőoktatási intézménybe.”⁴³

4. A felsőoktatásba való állami beavatkozás korlátja

35/1995. (VI. 2.) AB határozatában az Alkotmánybírósg – annak kapcsán, hogy alkotmányellenesnek ítélte a régi Ftv.-nek azt a rendelkezését, amely szerint a felsőoktatás valamennyi intézménytípusából, szakágazatából, képzési szintjéből és formájából megkülönböztetés lehetősége nélkül kizárt az a személy, aki a közügyektől eltiltás büntetésének hatálya alatt áll. Ezen kívül korábbi gyakorlatát továbbfejlesztve azt is megállapította, hogy „az államra sokirányú szabályozási, szervezési és ellátási feladatok hárulnak az állami és a nem állami felsőoktatási intézmények működési feltételeinek kialakításában”, az államnak ez a joga azonban nem korlátozhatja a személyiség szabad kibontakoztatását, hiszen ezt az emberi méltósághoz való jog garantálja⁴⁴, mivel „az emberi méltóság általános személyiségi jogának a személyiség szabad kibontakoztatását lehetővé tevő második összetevőcsoportjába tartozik az a nevesített jog is, amely a megfelelő képességű magyar állampolgárokat felsőoktatási intézményben felsőfokú tanulmányok folytatására jogosítja”. Hasonló kérdés tárgyában született meg a 12/1996. (III. 22.) AB határozat is, amely alkotmányellenesnek minősítette egy minisz-

teri rendelet azt a kitételét, amely szerint felsőoktatási intézménybe csak büntetlen előéletű személy vehető fel. Megállapította ugyanis a testület – a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára is utalva –, hogy „a felsőoktatást teljesen egyenlő feltételekkel a képesség alapján mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni”, tehát alkotmányellenes a felvétel erkölcsi bizonyítványhoz kötése.

5. A felsőoktatási intézmények autonómiája⁴⁵

Az 1988-ban Bolognában kiadott Európai Egyetemek Magna Chartája⁴⁶ kimondja, hogy „a kutatás, az oktatás, a képzés szabadsága az egyetemek életének alapelve; az államhatalomnak és az egyetemeknek biztosítaniuk kell ennek az alapvető követelménynek a tiszteletben tartását. [...] Az egyetemi közösség minden tagjának lehetővé kell tenni, hogy hozzájusson azokhoz az eszközökhöz, amelyek biztosítják az oktatás és kutatás szabadságának megőrzését”.⁴⁷ A Magyar Köztársaság az új Ftv.-ben megvalósult szabályozással, az oktatás, a tudományos kutatás, a tudományos képzés, a művészi alkotótevékenység és a tanulás szabadságának tiszteletben tartása érdekében elismeri és körülhatárolja a felsőoktatási intézmények hagyományos autonómiáját, önkormányzatát.⁴⁸ A már idézett 35/1995. (VI. 2.) AB határozat később elfeledésre ítélt megállapítása, amely szerint „a felsőfokú oktatási intézmények működőképessége az Alkotmány és az állam által védett értéknek minősül; a felsőoktatási intézmények működőképességének fenntartásához az államnak jogában áll a képesség és alkalmasság szintjéhez igazodó feltételekről rendelkezni”, a felsőoktatási intézmények autonómiájával kapcsolatosan rendkívül jelentős állítást tartalmaz. Kifejezi ugyanis, hogy a felsőoktatási intézmények autonómiája messze nem korlátlan, hiszen a cél, aminek érdekében e kiváltsággal az intézmények rendelkeznek, nem lehet maga az autonómia; az öngazgatás joga csupán eszköz az Alkotmányban rögzített jogok érvényesíthetőségéhez, és kizárólag akkor funkcionál, ha a fenntartó működő autonómiát biztosít, és – amennyiben szükséges – megvan a lehetősége arra, hogy az öngazgatás eszközének fenntartása érdekében korlátozza a felsőoktatási intézmény önállóságát. Ez annál is inkább igaz, hiszen az autonómia biztosítása alapvető jogok garanciájaként is felfogható,⁴⁹ amint az *Chronowski Nóra* is megfogalmazza: „a működési autonómia két alkotmányi alapjog garanciáját jelenti: a tanszabadságét és a tudomány (művészetek) szabadságát, amelyek a felsőoktatásban összefonódva, akadémiai szabadságként jelennek meg. (...) Az ettől eltérő szabályozás (...) kiüresítené a tudományos (és művészeti) élet szabadságához való jogot”.⁵⁰ A

jogra vonatkozó dogmatikai alapokat, amelyek akár a későbbi – az új felsőoktatási törvénnyel kapcsolatos, sokat kritizált – alkotmánybíróági gyakorlatot is pozitív irányba befolyásolhatták volna. Tekintettel azonban a felsőoktatásban napjainkban is aktuális reformkérdésekre, az ilyen irányú jogtudományi vizsgálatok előtérbe helyezése ma sem minősíthető későinek, szükségessége pedig mindinkább igazolhatóan látszik.

Jegyzetek

¹ A tanulmány tartalmi keretei nem teszik azt lehetővé, hogy a felsőoktatási jog mibenlétére vonatkozó valamennyi gondolatot tartalmazza, ugyanakkor az alapvető kérdések tisztázása – a teljesség igénye nélkül – mindenképpen szükségeltetik.

² Ádám Antal: Bölcsélet, vallás, állami egyházjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2007. 263–264. o.

³ A jogág definíciójáról lásd Petrétei József: Magyar alkotmányjog I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002. 15. o. illetve Szilágyi Péter: Jogi alaptan, Osiris Kiadó, Budapest 1998. 307. o.

⁴ Lásd erről bővebben: Ádám: i. m. 264. o.

⁵ Az alapjogágak és másodlagos jogágak viszonyáról lásd Visegrády Antal: Jog és állambölcsélet. Dialóg Camus Kiadó, Budapest-Pécs 2002. 89–90. o.

⁶ 35/1995. (VI. 2.) AB határozat, ABH 1995. 163, 166; idézi: Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006

⁷ Az 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról

⁸ A 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

⁹ 12/1996. (III. 22.) AB határozat, ABH 1996, 241

¹⁰ 607/C/1996. AB határozat, ABH 1996, 631

¹¹ 1430/H/1997. AB határozat, ABH 1998, 1074

¹² 586/H/2000. AB végzés, ABH 2001, 1581, 1582

¹³ A felsőoktatási joggal az Alkotmánybíróság gyakorlatának első másfél évtizedében mintegy kéttucatnyi határozat foglalkozik.

¹⁴ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 54

¹⁵ Ádám Antal: i. m. 302–315. o.

¹⁶ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 54

¹⁷ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 177, 182

¹⁸ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 177, 182

¹⁹ A Doktoranduszok Országos Szövetsége (a továbbiakban: DOSz) által működtetett ún. Jogsegély-szolgálat praxisában merült fel többek között az az eset, amelynek során egy felsőoktatási intézmény doktorandusz hallgatója a doktori szigorlat előfeltételeként megjelölt két középfokú nyelvvizsga egyikét latin nyelven kívánta letenni. A vonatkozó jogszabály – a felsőoktatási törvény 68. § (5) bekezdésének b) pontja – értelmében a doktori fokozat megszerzésének feltétele „két idegen nyelv – a tudományterület műveléséhez szükséges – ismeretének a doktori szabályzatban meghatározottak szerinti igazolása”. Az érintett intézmény doktori szabályzata további rendelkezést nem tartalmazott, az ügyben eljáró Doktori Tanács pedig nem engedélyezte a hallgató számára latin nyelvvizsgájának elismerését. Az ügyben kérdésként felmerült, hogy az adott tudományterület minőségi művelésének egyik előfeltételének – ti. a nyelvismeretnek – konkretizálását elvégezheti-e az ügyben eljáró Doktori Tanács akként, hogy bizonyos – akár holt – nyelveket kizár az általa elfogadottnak ítélt körből. Tekintettel azonban az Alkotmány 70/G. §-ának az Alkotmánybíróság általi tág értelmezésére, az ügyben jogszerűtlenséget nem állapíthatunk meg.

²⁰ ABH 1998, 650

²¹ ABH 1998, 650, 654

²² E tanulmány tárgyára tekintettel ehelyütt csupán érzékeltetni szeretném, hogy a kérdéskör az idézett határozatokban foglaltaknál jóval komplexebb, és ennek vizsgálatára a későbbiek során önálló tanulmányt kívánok szentelni.

²³ ABH 1994, 177, 182

²⁴ ABH 1994, 177, 182

²⁵ A tudomány szabadságának a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő viszonya tekintetében lásd Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i. m. 595. o.

²⁶ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 177, 183

²⁷ A témával kapcsolatos érveket és ellenérveket lásd <http://www.edupress.hu/index.php?at=egycikk&HirID=16825&hirlevel=1>.

²⁸ 870/B/1997. AB határozat, ABH 1999, 611, 613

²⁹ 870/B/1997. AB határozat, ABH 1999, 611, 613

³⁰ 870/B/1997. AB határozat, ABH 1999, 611, 613–614

³¹ 51/2004. (XII. 8.) AB határozat, ABH 2004, 679, 686

³² A1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 585

³³ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 585

³⁴ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 585

³⁵ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 586

³⁶ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 586

³⁷ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 586

³⁸ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 586

³⁹ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 587

⁴⁰ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 588. Kérdésként merül fel, hogy a jelenleg alkalmazott felsőoktatási felvételi rendszer – amelynek lényege, hogy a felvételiző az érettségi eredménye alapján lesz jogosult a felsőoktatási intézménybe való felvételre – megfelel-e ennek a követelménynek. Jelen tanulmány témája szempontjából ez azonban érintőleges.

⁴¹ 375/B/2001. AB határozat, ABH 2004, 1527, 1530

⁴² 375/B/2001. AB határozat, ABH 2004, 1527, 1530

⁴³ 28/2005. (VII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 280, 284

⁴⁴ „Az oktatáshoz való alapjog és azon belül a megfelelő képességű magyar állampolgároknak a Fot. által a hazai felsőoktatási intézményekben érvényesíthető felsőfokú tanulmányok folytatásához biztosított alanyi joga is közvetlenül kapcsolódik az emberi méltóság általános személyiségi jogának ahhoz az ugyancsak általános összetevőjéhez, amely az ember önrendelkezési jogával és magánszférájának érvényesülésével együtt a személyiség kibontakozását, a személyi adottságok és törekvések nem alkotmányellenes kifejlészhetőségét, illetve érvényesíthetőségét garantálja.” ABH 35/1995. (VI. 2.) AB határozat, ABH 1995

⁴⁵ Ehelyütt mindenféleképpen említést érdemel, hogy az autonómia-ügyben leginkább releváns határozatok az új Ftv.-vel kapcsolatban születtek meg, a jelenlegi elemzés elsősorban azok vizsgálatához szolgáltathat alapot.

⁴⁶ Európa legrégebbi egyetemeinek rektorai által aláírt deklaráció, amely nem rendelkezik jogi kötelező erővel, hanem alapelveket határoz meg az egyetemek páneurópai együttműködése számára.

⁴⁷ Idézi Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i. m.

⁴⁸ Lásd erről bővebben Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i. m. 25–26. fejezetét.

⁴⁹ Lásd erről bővebben Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i. m.: „a felsőoktatási autonómia azért érdemel külön kiemelés a tanszabadság részjogosítványi közül, mert szoros kapcsolatban áll a tudomány szabadságával, sőt a tudomány szabadsága érvényesülésének alapvető intézményi feltétele és biztosítéka”.

⁵⁰ Chronowski Nóra: A felsőoktatási autonómia „igazi tartalma”. Élet és irodalom 2007. 21. sz.

⁵¹ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995. 579, 586; idézi Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i. m.

⁵² Lásd erről bővebben Kiss László alkotmánybíró különvéleményét a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz.

⁵³ Lásd a 28/2005. (VII. 14.) AB határozatot, a 41/2005. (X. 27.) AB határozatot, és a 39/2006. (IX. 27.) AB határozatot.

jelentette, hogy „kötelezettség hárul a Kormányra és az Országgyűlésre abból a szempontból, hogy az érdekegyeztetés eszközeit is hasznosítva keresse és válassza meg a szükséges eszközöket – ezek között az ingyenes oktatás fokozatos bevezetését is – annak érdekében, hogy a felsőoktatás az Alkotmány 70/A. §-ának (3) bekezdésében megállapított esélyegyenlőség követelményét is szolgálva a megfelelő képességűek számára hozzáférhető legyen”.⁶¹

A 1103/B/2001. AB határozat annak kapcsán született, hogy az indítványozó álláspontja szerint hátrányos megkülönböztetést eredményez az, hogy a hallgatói hitelre a 35. életévét betöltött személy nem jogosult. Az Alkotmánybíróóság megállapította, hogy a felsőoktatási képzésben való részvétel hallgatói hitellel történő támogatása nem tekinthető alapjognak. A hallgatói hitellel támogatott, illetve arra nem jogosult hallgatók közötti különbségtétel tehát csak akkor tekinthető alkotmányellenesnek, ha a megkülönböztetés önkényes, azaz indokolatlan; a felsőoktatási képzés hallgatói hitellel történő finanszírozása tekintetében alkalmazott életkori megkülönböztetés a testület szerint nem indokolatlan, és az állam nem köteles a felsőfokú képzésben való részvételt, a felsőfokú tanulmányok folytatását elősegítő, a felsőfokú képzettség megszerzésére esélyt teremtő támogatását mindenkinek korlátlan ideig biztosítani. Ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróóság kiemelte, hogy „az oktatáspolitikai meghatározása az Országgyűlés és a Kormány feladata. Nincs alkotmányos akadálya annak, hogy az állam a felsőoktatásban résztvevők támogatási rendszerét átalakítsa, kedvezményeket adjon vagy vonjon el.”⁶² Erre az alkotmányjog eszközeivel azonban nem kényszeríthető.

7. A felsőoktatás mint szolgáltatás

A 79/1995. (XII. 21.) AB határozat fentebb idézett másik kiemelt megállapítása – amely szolgáltatásnak minősíti az oktatási tevékenységet – ugyancsak megszire visz: a felsőoktatás egész rendszerének új filozófiáját vetíti előre. Ennek szimbolikus jogalkotási terméke az új felsőoktatási törvény, amely indokolásában már ezzel megegyező elemeket tartalmaz, a változás ugyanakkor már e határozatban is érzékelhető. E témával kapcsolatban napjainkban élénk szakmai vita bontakozott ki, amelynek keretében Bokros Lajos kifejezte azt a nézetét, hogy „a felsőoktatás egyáltalán nem állampolgári jogn járó és mindenki számára hozzáférhető közszolgáltatás”.⁶³ Valóban nem az, nem is lehet kérdés. Az azonban feltétlenül tisztázandó, hogy az Alkotmány rendelkezése alapján mindazok számára, akiket képességei erre alkalmasítanak, az állam köteles biztosítani a felsőfokú ok-

tatás lehetőségét. Vagyis: az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése arra kötelezi az államot, hogy megfelelő lehetőségeket teremtsen a felsőoktatási intézményrendszer működtetéséhez. Ez az államnak annak ellenére alkotmányos kötelessége, hogy „globalizálódó világunkban a tudástőke kamatoztatásának terepe nem csupán a szűk hazai munkaerőpiac, hanem az egész világ” – ahogyan Bokros Lajos írja. Az idézet által sugallt gondolattal, miszerint a felsőoktatás „nem közszolgáltatás”, a fentiek szerint értek csak egyet. Megjegyzem azt is, hogy azok, akik képességeik alapján jogosulttá váltak felsőfokú tanulmányok folytatására, joggal támasztanak igényt minőségi szolgáltatásra. Ez különösen annak fényében igaz, hogy az oktatásszolgáltatás hazánk legnagyobb ellátórendszere, amelynek feladatai végrehajtásában legalább félmillió ember működik közre, akiknek többsége – legalább kétharmada – közalkalmazott vagy köztisztviselő. E szolgáltató rendszer működési költségei meghaladják évente az ezermilliárd forintot.⁶⁴ E rendszer részeként a – fentebb kifejtett módon – komoly autonómiával rendelkező felsőoktatási szférának elemi kötelessége az igényes, minőségi szolgáltatás nyújtása, amit nemcsak a piaci viszonyok, hanem a tudományos igényesség követelményrendszere is szükségessé tesz. Megítélésem szerint az a felsőoktatási intézmény, amely e követelmények teljesítésére nem képes, ok nélkül várja el autonómiájának védelmét az államtól: az ugyanis nem cél, hanem eszköz, ami a *tudomány szabadságát* hivatott biztosítani.

III. Összegző megállapítások

Az Alkotmánybíróóság felsőoktatási joggal kapcsolatos korai határozatainak tematikus áttekintése során az volt a célom, hogy alapot szolgáltatassak későbbi, alkotmánybíróági gyakorlatra vonatkozó kutatásaimhoz. E munka során felszínre kerültek a felsőoktatási joggal kapcsolatos legfontosabb problémák és kérdések, amelyek napjainkban is foglalkoztatják a joganyaggal foglalkozókat, tágabb értelemben pedig az egész felsőoktatási szférát. Az elemzés talán legmeghatározóbb tapasztalata, hogy a magyar jogtudomány – néhány kivételtől eltekintve – az elmúlt másfél évtizedben elmulasztotta értékelni és feldolgozni az Alkotmánybíróóság felsőoktatási jog foglalkozó gyakorlatát. Ezt az állításomat mi sem támasztja alá jobban, minthogy azok a problémák, amelyek a fentebb elemzett határozatokban is megjelentek, ma is – mindinkább – aktuálisak. Az elmaradt munkák azzal a komoly haszonnal járhattak volna, hogy idejekorán kidolgozzák a felsőoktatási

E határozatok kritikai elemzése – lévén, hogy azok már az új felsőoktatási törvénnyel kapcsolatosak – nem képezi e tanulmány tárgyát, itt is szükséges azonban utalni Kiss László alkotmánybírónak a 39/2006. (IX. 27.) AB határozathoz fűzött különvéleményére, amelyben ezzel az állítással szembesíti az azt figyelmen kívül hagyó Alkotmánybíróságot.

⁵⁴ A határozat a gazdasági stabilizációs program részeként született MKM-rendelet hatására, felsőoktatási intézmény autonómiáját sértő egyedi döntéssel kapcsolatosan született.

⁵⁵ Jogszociológiai szempontból nem mellékes megjegyzés, miszerint a határozat előadó bírója Sólyom László alkotmánybíró volt, aki egy évtizeddel később – köztársasági elnökként – e határozatra is hivatkozva több indítvánnyal fordult az Alkotmánybírósághoz a felsőoktatási intézmények megsérteni vélt autonómiájának védelmében. A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy indítványainak tartalmát a testület majd minden esetben maradéktalanul osztotta, azonban e határozatok kritikai elemzése – lévén, hogy azok már az új felsőoktatási törvénnyel kapcsolatosak – nem képezi e tanulmány tárgyát.

⁵⁶ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995. 579, 586; Lásd

erről bővebben: Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i. m.

⁵⁷ 79/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 399, 405

⁵⁸ A tandíj ellen természetesen a hallgatói szervezetek tiltakoznak a leghangosabban; szerveződésükről, akcióikról lásd elsősorban a www.notandij.hu c. honlapot.

⁵⁹ 79/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 399, 407

⁶⁰ 79/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 399, 407

⁶¹ 607/C/1996. AB határozat, ABH 1996, 631, 635

⁶² 1103/B/2001. AB határozat, ABH 2002, 1579, 1581

⁶³ Bokros Lajos: Minőségi oktatást és kutatást eredményező reform körvonalai a hazai felsőoktatásban, *Élet és Irodalom* 2007. 17. sz.

⁶⁴ Szüdi János: Előszó, In: *Az oktatás nagy kézikönyve* (szerk. u. ö.), Complex Kiadó Kft., Budapest 2006. 8. o.

Szabó Gábor
egyetemi adjunktus

Rousseau és a természetjog

Bevezetés

Munkámban Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) politikai filozófiájából azoknak a problémáknak az elemzésére teszek kísérletet, melyek évszázadok óta sok vitát váltanak ki, úgy, mint a híres francia gondolkodónak a természetjoghoz való viszonya, antropológiája, a társadalmi szerződés oka és lényege, valamint az általános akarat problémája. Nem kis részben maga a filozófus is okozója a néha kevésbé méltató jellegű recepciónak, hiszen rendszerében több ellentmondást hagyott feloldatlanul, sőt több értelmezés egyenesen paradox jellegűnek állítja be.¹ Valójában Rousseau nem csak szenvedélyes stílusával, az olvasót gyakran lenyűgöző provokatív szembeállításával („Az ember szabadnak született, mégis mindenütt láncokat visel”²), hanem az igazságot a korszellellemmel gyakran ellentétes irányban is bátran kutató szellemével írta be magát az európai gondolkodás legnagyobb hatású alakjai közé. Munkámban két eredeti írására támaszkodom, a Társadalmi szerződés-re (1762), és az Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjáról (1755) (a továbbiakban Értekezés) című művére.³

Rousseau a francia felvilágosodás északultusának, a civilizációs fejlődés optimizmusának idején fejtette ki a csak szenvedélyekkel és természetes érzésekkel rendelkező természeti emberről szóló tanát, aki ahogy letűnt a történelem színpadáról, az emberiség a morális hanyatlás útjára lépett. Korának jellegzetesen modern hite a gazdasági, morális és politikai fejlődés egymással is összefüggő előrehaladásában Rousseau szerint a modern ember képmutatását bizonyítja csupán, hiszen ez a „fejlődés” súlyos erőszak, elnyomás és egyenlőtlenség következménye, és mint ilyen, semmiképp sem lehet pozitív értéktartalmú.⁴

Rousseau politikai filozófiája számos ponton utközik a természetjogi gondolkodás alaptételeivel, ezen belül az újkori, racionális természetjoggal is. Utóbbi irányzat meghatározó gondolkodója, John Locke (1632-1704) például az embert természettől fogva eszes lényként mutatja be, aki képes lenne a természet törvényei szerint élni, ha hajlamai nem térítenék el ettől. A mindenki számára adott természeti törvények Locke szerint tulajdonképpen egyaránt az ész törvényei és isteni parancsok, melyek belátásának lehetősége mindenki számára adott. Rousseau

ugyanakkor tagadja, hogy az ember természettől fogva eszes lény, valamint hogy a társiaság is természeti adottságunk volna.

A természetes jogok hirdetői a társadalmi létet megelőző jogokról értekeznek, melyek vagy valamely transzcendens törvényből, vagy magából az emberi természetből dedukálhatók. Több szerző, így például Fridvalszky János abból kiindulva számúzi Rousseau-t a természetjogi gondolkodók sorából, hogy a Rousseau által felvázolt természeti állapotban nincsen semmilyen emberi vonás, így a jog alapját, a szükséges normatív mércét ott nem lelhetjük.⁵ Véleményem szerint az emberi természet Rousseau által adott leírása nem teszi teljességgel lehetetlenné a kívánatos normatív mérce feltárását. Rousseau-nál ez a normatív mérce – eltérően a legtöbb racionális természetjogi gondolkodótól – egy történelmi folyamat eredményeként bomlik ki a maga teljességében.

Az nyilvánvaló Rousseau okfejtésében, hogy a természeti embert, így az emberi természetet nem a létező társadalmi emberből tudjuk rekonstruálni. Mivel a természetjogi gondolkodók az emberi természet lényegét az általuk felvázolt természeti állapotban vélték feltárhatónak, ezért érdemes Rousseau természeti állapotát összevetni annak más gondolkodók által adott leírásával. Mindenekelőtt szembeötlő különbség, hogy Rousseau-nál a természeti embert – mint már említettem –, nem jellemzi az ész használata. Ebben lényegesen eltér Locke-tól, de közelít Hobbes-hoz (Thomas Hobbes 1588-1679), aki szerint a természeti állapotban élő embereket a közös hajlamok, szenvedélyek állítják szembe egymással, hiszen a jó merőben szubjektív értelmezése a Hobbes által kifejtett alaptételként szükségszerűen konfliktusok sorozatát szüli. Bár Hobbes is azt állítja, hogy az értelem előbb-utóbb szükségszerűen megfogalmazza a kaotikus állapotból való kilépést lehetővé tevő társadalmi szerződés szükségességét, mégis az alapvető természeti törvény, az *önfenntartás* törvénye az észhasználat előtti alapelv. Ezen a ponton Rousseau teljes mértékben azonosul híres brit elődjé gondolataival. A döntő különbség antropológiájukban abban rejlik, hogy míg Hobbes a természeti ember alapvető hajlamaiként írja le az önzést, a birtoklás és a hatalom vágyát, amely erőszakot szül, addig Rousseau természeti emberétől ezek a hajlamok teljességgel idegenek. Rousseau szerint ugyanis a természeti embert az *önfenntartás* igénye, és a szánalomérzet jellemzik.⁶ Mivel a természeti ember az ő felfogása szerint aszociális, még pontosabban preszociális, azaz magányos, még nem társult lények halmaza, így az erény ebben a vonatkozásban nem értelmezhető kategória. A szánalomérzés sem erény, hanem *természetes érzés*, mégpedig olyan természetes érzés, ami betölti az erkölcs és a jog helyét. Ebben a vonatkozásban újfent

nyul, és amely társadalom előtti viszonyok absztrakt jellemzője csupán, nem sok normatív ereje maradhat a jó kormányzat elveinek megfogalmazásához. Mivel ebben a kezdetleges természeti állapotban az emberi természet még teljességgel kifejtetlen állapotban van, nem nehéz arra a következtetésre jutnia, hogy az emberek közötti egyenlőtlenség csupán testi vonatkozásban ragadható meg, tehát a *természeti ember egyenlősége* nem más, mint a szűkös lehetőségeiből adódó különbségek hiánya. Embrionális állapotban az egyedek sokkal egyenlőbbek, mint kifejlett felnőttembereként. Az egyenlőtlenség a civilizálódás következménye, amely megtöri a természeti állapot öntudatlan boldogságának nyugodt állandóságát.

A változást elindító tényezők az emberi tökéletesedés képessége, a természeti katasztrófák, a szükségletek fejlődése lesznek. A szükségletek által motivált tevékenység a természetes haladás mozgatója, melynek során egyszerre fejlődnek a jó és rossz emberi érzések. A természetnek kiszolgáltatott ember újabb és újabb felfedezései egyre bővítik az emberi szükségletek skáláját. Az emberi társulások is emiatt jöttek létre, mivel a bővülő szükségletek arra készíteték az embereket, hogy társuljanak egymással, hogy hasznossá tegyék magukat egymás számára, így szerezzve nagyobb védelmet a természet erőivel szemben. A társas kapcsolatok igénylik a kommunikáció fejlettebb formáját, azaz a nyelvhasználatot. Rousseau bevallotta, nem tud választ adni arra, hogy ha a társiasság és a nyelvhasználat nem a természet adománya – amint ezt ő is vallja –, akkor az ember miképpen teremthette meg a beszédet.

A társas léttel együtt fejlődik ki az emberi értelem, a gondolkodás képessége, ami magával hozza annak tudatát, hogy saját boldogságunk mások megbecsülésétől függ. Ez egy igen jelentős fordulat, hiszen ezzel vége a természeti ember természetes „jóságának”. A tudatos ember sem a szeretetet, sem a szabadságot nem ismeri a maga teljességében, hiszen a többi ember felülmúlásának vágya vezérli, ami csodálatot, irigységet, önzést, hatalomvágyat és leginkább alakoskodást szül. Az ész használatával együtt jelenik meg a civilizált emberre jellemző hiúság és büszkeség érzése is. A társadalmi lét megteremtette a fejlődés lehetőségét, leginkább technikai-kényelmi értelemben, míg a magányos természeti ember mindig ugyanaz maradt. Az emberi értelem születése indította el az emberi potencialitás kibontakozását, ami erkölcsi-politikai vonatkozásaiban Rousseau olvasatában egyértelműen negatív: a történelem során megvalósult politikai-társadalmi intézmények kibontakoztatták mindazokat a lehetőségeket, melyek megmutatják, hogy a rossz terén mivé válhat az ember.

A civilizációs fejlődés igen jelentős állomása Rousseau szerint a munkavégzés és a magántulajdon

kialakulása. Rousseau egalitarizmusát hűen tükröző sokat idézett mondat támasztja alá azt, hogy a történelem során megvalósult politikai-társadalmi intézmények hátterében a korántsem természetes társadalmi egyenlőtlenségek konzerválásának a szándéka húzódik meg: „Az első ember, aki bekerített egy földdarabot és azt találta mondani: ez az enyém, s oly együgyű emberekre talált akik ezt el is hitték neki, ez az ember teremtette meg a polgári társadalmat.(...). Néhány becsvágyó ember érdekében az egész emberi nemet munkára, szolgaságra és nyomorra kárhoztatták.”¹² A természeti állapot kezdetleges egyenlősége ezzel végleg a múlté. A tulajdon a munkából születik, és mivel az erők eltérőek, a munkaképesség is eltérő, a tulajdon egyenlőtlenül oszlik meg. Másfelől a legerősebbek, a gazdagok egyben a leggyengébbek is, hiszen ők függenek leginkább másoktól, ami tulajdonuk védelmét illeti, a politikai intézményrendszer éppen ezt az erőt kívánja megadni nekik.¹³ A második mondatban a „szolgaság” kifejezés viszont arra utal, hogy az egyenlőség felbomlása a szabadság erózióját is maga után vonta, tehát a jó kormányzatot megalapozó normatív mércét a történelmi dimenzióba ágyazva lelhetjük meg.

Röviden: a jól berendezett állam olyan társadalmi szerződésen kell hogy alapuljon, amit szabad és egyenlő felek kötöttek. A magántulajdon megjelenése és a természetes szabadság elvesztése visszafordíthatatlan folyamat. A jó kormányzatnak éppen ezért nem a magántulajdon megszüntetésén, vagy a természetes szabadság visszaállításán kell alapulnia, hanem a köz által biztosított (ettől korlátozott) magántulajdon védelmének elvén, és a társult emberek szerződés szerinti szabadságán. A társadalom nem a természet terméke, de a társult ember rendelkezik a szabadságából adódó hatalommal, melynek segítségével *parancsolni tud saját természetének*. Íme, egy újabb paradoxon, amelyre *Manent* mutat rá, ugyanakkor nyomban hozzá is teszi, hogy „e formula tulajdonképpen csak az ember benső ellentmondásának a tükörképe.”¹⁴ A politikai közösség részévé váló egyénnek önmaga individuális zárt egységét a nagyobb összesség részévé kell változtatnia.

Mivel a társadalmi ember önzése végtelen, mivel szükségletei is végláthatatlan módon bővülnek, ezért a magántulajdonon és önzésen alapuló társadalmi rendszerben mindenki konkurensévé válik. A pusztán önzésen alapuló közegben az erényt leigázza az önérdek, mely folyamat végállomása az abszolút zsarnokság (a „semmit sem való egyenlőség”), az egyenlőtlenség és rettegés birodalma. Új társulással kell tehát orvosolni az előző társulások fogyatékosságát.

Az új társulás alapja egy *valódi* társadalmi szerződés, ami nem kikényszerített, mint az előzőek.

némi hasonlóságra bukkanhatunk Hobbes és Rousseau között, hiszen Hobbes szerint sem beszélhetünk erkölcsről (helyesről és helytelenről való megállapodásról), sem az önfenntartás mindenkit megillető természetes jogán kívül jogról a természeti állapotban. Rousseau így ír az *Értekezésben*: „(...) a másik (alapelv) pedig természetes iszonyatot ébreszt bennünk minden érző és lényegében hozzánk hasonlatos lény pusztulásának láttán. Úgy tűnik nekem, a természetjog valamennyi szabálya e két alapelvnek (ti. önfenntartás és szánalomérzet *a szerz.*) azokból a találkozásából és párosulásaiból ered, amelyeket szellemünk létrehozni képes. (...) Az emberi faj ugyanis nem maradhatott volna fenn, ha az önfenntartás ösztönét nem korlátozta volna az együttérzés.”⁷ Később: „Ez sugallja minden embernek a természetes jószág alapelvét: úgy tedd a jót magadnak, hogy a lehető legkisebb rosszat okozd másnak.”⁸ Az ember természetes jószágá tehát az együttérzés képességében nyilvánul meg, ami nem racionális, hanem emocionális kategória, és így sajátosan *emberi*. Tekinthejtük ezt úgy is, mint annak hangsúlyozását, hogy nem csupán az észhasználat emelhet ki bennünket az állati sorból, hanem az együttérzés képessége is.⁹ A természetes jószág ráadásul az önfenntartás természeti törvényét, egy jellegzetes szenvedélyt korlátozó érzés. Látható, hogy a természeti állapotban még egy szenvedély és egy érzés alkotja az emberi természet lényegét Rousseau szerint és nem az értelem. Sőt ennél is tovább megy, az ember szerinte képtelen bármi olyan természeti törvény felismerésére, ami pusztán az észhasználaton alapul. Ezek a gondolatok nyilvánvalóan az ész mindenhatóságát hirdető felvilágosodás meghaladását mutatják. Nem jelentik ugyanakkor azt, hogy az emberi természet imént összefoglalt felvázolásának ne lehetnének normatív következményei, hiszen éppen annak korlátozásáról van szó, amit a saját magunk érdekében tennénk. Az emberi természet statikus értelmezése helyett Rousseau tehát egy dinamikus, a történelmi körülmények által (is) meghatározott emberi természet koncepció mellett tör lándzsát, ami véleményem szerint nem szünteti meg, hanem más dimenzióba helyezi a mindenkori politikai-jogi rendszerek normatív kritériumoknak való megfeleltetését.

Látható, hogy Rousseau elveti a velünk született jogok, és a társadalmi létet megelőző jogok eszméjét. A jogok megállapodás következményei, és ez csak társadalomban értelmezhető. A jogok sokkal inkább társadalmi termékek, semmint az *örök* emberi természetből levezethető követelmények. Mégis, tagadhatatlanul normatív ereje van annak a korábban már idézett sommás megállapításának, hogy „az ember szabadnak született, mégis mindenütt láncokat visel”. Az akarat szabadsága ad erkölcsi tar-

talmat cselekvésünknek, de egyelőre nem világos, hogy hogyan lesz a preszociális természeti ember erkölcsi lény. A fenti idézet kétféle értelmezés előtt nyit utat: 1. Az ember szabadnak született, így már a legelső természeti állapot is *emberi* állapot, amelyre érvényes legalább a szabadság, mint erkölcsi kategória, legalábbis visszafelé tekintve a társadalmi állapotból. Ebben az esetben újabb érveléssel szolgálunk ahhoz, hogy Rousseau-t megszorításokkal bár, de a természetjogi gondolkodók közé soroljuk. Ezzel ugyanakkor nyilvánvalóvá válik az ellentmondás két műve az *Értekezés*, és a *Társadalmi szerződés* között. Az *Értekezés* ugyanis félreérthetetlenül fogalmaz: „A természeti állapotban az emberek nem ismeretek sem morális viszonyokat, sem kötelességeket”.¹⁰ 2. A természeti emberek szabadságának és egyenlőségének nincs morális tartalma, hiszen a természeti állapot nem emberi állapot, így ebből természetes jogok nem vezethetők le.¹¹ Ez az értelmezés a szabadsághoz való jog történeti kifejlődése mellett érv, ami nem a természetes állapotból, hanem az értelem és a moralitás megjelenéséből vezethető le. A fenti két álláspont közötti távolság talán szűkíthető annak elfogadásával, hogy bár a természeti állapot szabadsága meglehetősen korlátozott, hiszen az önfenntartás szüksége irányítja, mégis annyiban mintául szolgálhat a későbbi jól berendezett kormányzat számára, amennyiben az ész egy magasabb szinten immár a morálisan megalapozott jogrend alapjává emelheti a szabadságot.

Ami a legfontosabb, hogy az emberi természet Rousseau szerint csak történelmileg ragadható meg. Az emberi természet nem változatlan, mint az állatoké, hanem rendelkezik önmaga tökéletesítésének képességével. Az emberiség története szerinte ennek a végzetes tökéletesedésnek a története. A civilizáció megjelenésével kezdetét veszi az emberben rejlő rossz kibontakozása, melynek korlátja csak az értelem világosságánál megkötött társadalmi szerződés lehet. Az emberek szabadságát a természeti állapotban csupán az egyének fizikai ereje korlátozta, a testi egyenlőtlenség, amit a polgári állapotban már az addig hiányzó erkölcs, a kötelesség és a jog is szabályoz. Az erkölcs, a kötelesség és a jog normái ugyanakkor szabad és egyenjogú emberek jóváhagyását nélkülözve az önzés, az elnyomás és a képmutatás eszközei csupán. Ha a fenti jóváhagyás megvalósul, akkor elvész a természeti szabadság, de helyébe lép a polgári szabadság, mely állapotban (jogos) tulajdonná válik a birtok, és az egyén szabadságát már a közakarat korlátozza.

A természeti ember erkölcsi szabadságának a kérdése tehát az egyik nehezen feloldható ellentmondás Rousseau politikai műveiben. Az olyan szabadságnak ugyanis, melyhez az értelem nem viszo-

mokratikus elvek szerint működő politikai testület, melynek egyik legfőbb problémája az egyéni érdek, és a köz java közötti gyakori konfliktusok feloldása, feloldhatósága. Mindenki egyszerre magánszemély, a maga önző érdekeivel, és a főhatalom részese, amely oszthatatlan. Az *általános akarat* nem egyenlő a főhatalmat alkotó egyének önérdelkeiből képződő akaratának összességével. Az önérdelkekből képződő akaratok ellenkező irányú döntéseket indukálnak. Minél több ember, minél többféle önös érdekéről van szó, annál inkább széttartanak, sőt kölcsönösen megsemmisítik egymást az önérdelkek erővonalai. Ha ezeket plusz, vagy mínusz előjellel jelöljük, akkor minél nagyobb számú egyénről van szó, annál inkább közelít összegük a nullához. Az általános akarat éppen az lesz, ami az ellentétes irányba ható egyéni akaratok levonásával képződik.¹⁷ Ha minden polgár kellően tájékozott volna, és csak egyéni véleményének adna hangot, mások, vagy más csoportok befolyásolásától mentesen, akkor ezek a vélemények alkotnák az általános akaratot, a közjót – tartja Rousseau. Megfordítva, ha minden polgár a közjóra tekintettel hozná meg döntését, akkor a többségnek mindig igaza volna.

A valóságban azonban Rousseau idealizált demokráciájával szemben önérdelkkövető polgárok kusza, és sokféleképpen tagolt érdekekkel rendelkező csoportjai alkotnak egy társadalmat, ahol a közjót éppen a versengő egyéni érdekek ütköztetésén keresztül formálódik. Ráadásul, hogy a mindenkori többség által képviselt vélemények és érdekek oltárán ne kelljen feláldozni egyéni szabadságok, kisebbségi érdekek és vélemények sokaságát, a modern demokratikus rendszerek az egyéni szabadságjogok védelmét kombinálják a többségi elvvel, és számos féket és ellensúlyt iktatnak be alkotmányos rendszerükbe a mindenkori többség túlhatalmával szemben. A rendkívül szerteágazó és komplex érdektagoltság, valamint az állampolgárok nagy létszáma miatt a modern államok döntéshozatalában a Rousseau által egyedül elfogadhatónak tartott közvetlen részvétel inkább a kivétel, ami kiegészíti a képviselési elvet.

Mégsem tűnik sem idejét múltnak, sem a többség zsarnokságával a totalitarizmus felé tett szükségszerű lépésnek Rousseau demokrácia felfogása. Különösen igaz lehet ez korunkban, amikor egyre nyilvánvalóbb hiányát érezhetjük a döntéshozatalban való közvetlen részvétel lehetőségének a globális folyamatok ellenőrzésétől kezdve a több szempontból kiüresedni látszó parlamentáris demokráciák működéséig. Az „emberléptékű”, bázisdemokratikus elvek szerint szerveződő közösségek a civil szférában egyre nyilvánvalóbb alternatívát kínálnak a technokratizált, manipulatív, ellenőrizhetetlen hatalmi központok-

nak, legyen az a Kereskedelmi Világszervezet, egy multinacionális cég, vagy egy állam formálisan demokratikus kormánya.

Felhasznált irodalom

- Bayer József: A politikai gondolkodás története. Osiris, Budapest 1998
- Fridvalszky János: Természetjog. Eszmetörténet. Szent István Társulat Kiadó, Budapest 2001
- Gauthier, David: „Le Promeneur Solitaire: Rousseau and the Post-Social Self” In: Ethics, Politics and Human Nature. (Paul, E. F.–Miller F. D.–Paul J. eds.) Basil Blackwell, Oxford 1991, 35–58. o.
- Janet, Paul: A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. (Ford. Angyal Dávid) III. kötet MTA, Budapest 1892.
- Ludassy Mária: Négy arckép. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1989
- Manent, Pierre: A liberális gondolat története. (Ford. Babarczy Eszter) Tanulmány Kiadó Pécs 1994
- Rousseau, Jean-Jacques: „Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól”. In: Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek. (Ford. Kis János) Magyar Helikon, Budapest 1978
- Rousseau, Jean-Jacques: A társadalmi szerződés. (Ford. Mikó Imre) Bibliotheca Könyvkiadó 1958
- Singer, Beth J.: Pragmatism, Rights and Democracy. Fordham University Press, New York 1999
- Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete KJK, Budapest 1983

Jegyzetek

- ¹ Ilyen interpretáció, de rendkívül hasznos olvasmány Rousseau mélyebb megértéséhez Pierre Manent: A liberális gondolat története. Tanulmány Kiadó, Pécs 1994, VI. fejezet (Rousseau, a liberalizmus bírálója)
- ² Rousseau, J.-J.: A társadalmi szerződés. Bibliotheca Könyvkiadó, Budapest 1958. 83. o.
- ³ Magyarul: J.-J. Rousseau: „Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól” In: J.-J. Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek. Magyar Helikon, Budapest 1978
- ⁴ Rousseau így lett az univerzalista liberalizmus szemében a politikai-morális modernizáció ellenfele, és így lett a kulturális relativisták, az ősi civilizációk és természeti népek felé rajongással forduló antropologista szerzők gyakori hivatkozása. Több ponton érintkezik a későbbi komunitárius politikai filozófiákkal.
- ⁵ Fridvalszky János: Természetjog. Eszmetörténet. Szent István Társulat, Budapest 2001 289–295. o.
- ⁶ A szánalom érzésének eredetéről vallott felfogása az idők során változott. Az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezésben még azt „természetes érenként” mutatja be, addig „A nyelvek eredetéről” szóló cikkében már arról ír, hogy az csak a társadalmi érintkezés kialakulásával válik lehetővé.
- ⁷ vö. Rousseau (1978) i. m. 77–18. o., 111. o.
- ⁸ uo. 113. o.
- ⁹ A legtöbb általam ismert értelmezés ezt tagadja, vagy legalábbis nem állítja
- ¹⁰ uo. Rousseau 108. o.
- ¹¹ Ezt vallja Fridvalszky János. vö. Fridvalszky, J. i. m. 293. o.
- ¹² uo. Rousseau 122. o, 138–139. o.
- ¹³ vö. Manent, i. m. 98. o.
- ¹⁴ vö. Manent i. m. 99. o.
- ¹⁵ vö. Rousseau, J.-J.: A társadalmi szerződés. i. m. 89. o.
- ¹⁶ uo. Rousseau 92. o.
- ¹⁷ uo. Rousseau 121. o.

Imponáló Rousseau érvelése arról, hogy az erőszak miért nem szülhet jogot, hiszen az erőszak kényszerének engedni semmiféle kötelességet nem teremthet. „De milyen jog az, amely elpusztul az erő megszűnésével? Ha kényszerből kell engedelmeskedni, nem szükséges kötelességből engedelmeskedni.”¹⁵ A jog lényege nem az akaratom felett gyakorolt kényszer, hanem a kölcsönösség, a reciprocitás, a *megállapodás*. A megállapodáshoz pedig *szabad és egyenlő* felek kellene. Bármilyen jogi-politikai intézmény, mely nélkülözi az iménti alapokat *semmit*. Sokakat meglep Rousseau itt tetten érhető radikalizmusa. Újabb komoly vita tárgyát képezhetné ennek a gondolatnak bármiféle olvasata, mely azt gyakorlati-politikai programmá kívánja transzformálni. Mint tudjuk, erre vonatkozóan számos kísérlet történt a jakobinusoktól kezdve a radikális demokráciákon át a posztmodern társadalomkritikai mozgalmakig, mely utóbbiak a politikai döntések vonatkozásában a lehető legteljesebb participáció igényével lépnek fel. Bárhogyan is értékeljük ezeket a kísérleteket, egy biztos. Visszatértünk a mindenkori politikai-jogi viszonyok *normatív megítélésének* problémájához, immáron egy racionális kontextusban, a történelmi fejlődés eredményeképp. A Társadalmi szerződésben Rousseau többször hivatkozik a „természet rendjére”, emberi természetünkre a szabadság vonatkozásában. A család analógiáján keresztül mutatja be, hogy a gyermekek felett apjuk rendelkezhet bizonyos vonatkozásokban, míg teljes szellemi fejlettségüket elérik, „de nem ajándékozhatja el őket visszavonhatatlanul és feltétel nélkül; mert az ilyen ajándékozás ellentétben áll a *természet rendjével*. (...) Lemondani a szabadságról annyit jelent, mint lemondani emberi mivoltunkról, emberi joga-

inkról, sőt kötelességeinkről. (...) Az ilyen lemondás összeegyeztethetetlen az *emberi természettel*”¹⁶ A szabadság *megvalósításának a feladata* tűnik tehát az emberi természet Rousseau-i dinamikus-történelmi értelmezése legfontosabb elemének.

Az előzőekben rámutattunk, hogy Rousseau írásai alapján erősen vitatható, hogy az emberi természetben (a természeti ember vizsgálata alapján) volna olyan normatív elem, amit mércéül állíthatnánk a civilizált ember által alkotott jogintézmények fölé. Ha a természeti ember sajátos, öntudatlan és primitív szabadsága nem is adhat ilyen normatív mércét, a szánalom érzése vonatkozásában ez már nem teljesen egyértelmű. A történelmi dimenzióban kibomló *szabadságnélküliség* viszont annál inkább eleget tesz a normatív mérce kritériumainak, csakúgy, mint az egyenlőtlenség vonatkozásában annak felismerése, hogy a tulajdoni-vagyoni egyenlőtlenségek nem függetleníthetők a jogi egyenlőtlenségtől. A legfőbb normatív mérce tehát a szabadságnélküliség pozitív meghaladása.

A szabad és egyenlő felek által jóváhagyott szerződésen alapuló társadalomban minden a közösen jóváhagyott szabályok hatalma alatt áll. A főhatalom, a nép összességét illeti meg, az emberek feladják magánérdekük és magánvéleményük korlátlan szabadságának természetes jogát azért, hogy a szerződéssel létrehozott közösség kollektív jogainak egyenrangú részesei lehessenek. A közösség minden tagjának személyét és vagyonát védi, a társadalom valamennyi tagja minden jogával együtt beleolvad az egész közösségbe, és mivel olyan szabályoknak engedelmeskedik, melyekhez maga is hozzájárult, ugyanolyan szabad marad, mint azelőtt.

Előttünk áll tehát egy tagolatlan, közvetlen de-

3 kép helyén eredetileg másik képnek kellett lennie, mint ahogy ma látható. Ezek a helyek a már említett középső kép hátul az abroncs felett (azaz ma Dukász Mihály, régen a Szűzanya), és ugyancsak hátul az abroncsra a középtől kétoldalról (vagyis a Dukász Mihály kép alatt) a már ugyancsak említett Géza és Konstantin kép.

A remélhető képi üzenetnek a szentek képeinek elengedhetetlen ismeretén alapuló kiolvasásához tehát a szükséges 16-ból csak 14 biztos, tényleges adatunk van meg, mert a bizonyítottan tisztázott Szűzanya képen kívül valakik, valamikor, valamiért az abroncsra is kicseréltek 2 képet. A csere körülményeire, időpontjára nézve többféle feltételezés is van forgalomban. Magam hajlok arra az elképzelésre, hogy talán akkor történt, amikor 1551 után jó 50 (!) éven keresztül idegen kézen volt a Szent Korona, mégpedig az első években török kézen.² Gondolatkísérletként az a feltételezésem, hogy – miután a törökök kevesebb mint 100 évvel 1551 előtt (1456-ban) vereséget szenvedtek a két János (*Hunyadi és Kapisztrán*) vezette seregtől – kezükbe kerülve a Szent Korona, miért ne gondolhatták volna úgy, hogy ha eltávolítják róla, mint a magyarok legnagyobb erejű talizmánjáról a János képet, akkor ezzel meggyengítik az ország erejét, s így az nem lesz képes ellenállni a további hódításnak. Bizánc is a törökök kezén volt akkortájt, az ottani kincstárakban bőven akadt zománckép is. De mivel a cserére elég alkalmasnak talált kép méretben mégiscsak feltűnően eltért az eredetitől, ezért kénytelenek voltak a szimmetrikus párját is kicserélni, hogy így a beavatkozás kevésbé legyen észrevehető.

A szenteket csak akkor tudjuk sorba állítani, ha hiánytalanul rendelkezésünkre áll a jegyzékük. Adathiányunk lévén (2 képpel kapcsolatban is) nincs más lehetőségünk, mint feltételezésekbe bocsátkozni, mígnem valamilyen bizonyítékra nem bukkanunk, s az aztán vagy igazolja, vagy megcáfolja a feltételezést. Az utóbbi esetben újabb feltételezés számára nyílik meg az út.

A sorba rendezés elvégzését magas fokú rejtvénytudású feladatként fogtam fel. Magát a feladat tartalmi jellegét pedig olyannak találtam, mint amilyennel az általam fél évszázadon át (1951–2000) – többek között – művelt folyamatszervezésekben találkoztam. Ez a szakterület – a folyamatszervezés – csak látszólag esik távol a Korona-kutatástól. Eddig már sok esetben bebizonyosodott, hogy egymástól látszólag távol eső szakterületek módszereit egymás témáira alkalmazva igen jelentős előrehaladást lehet elérni a témák feldolgozásában. (A matematikai játékelméletének a gazdasági versenyre való alkalmazásáért pl. még Nobel-díjat is lehetett kapni.)

Megpróbáltam tehát a sorba rendezést a folyamatszervezés tudományos módszerei és az ezen a téren bőségesen rendelkezésemre álló gyakorlati tapasztalat alapján elvégezni.

A két ismeretlen kép feltételezéséhez kiindulásképp nem restelltem az intuitív asszociáció (azaz a megsejtéses gondolattársítás) eszközt, mint agyunk kihasználatlan képességének segítségét igénybe venni. Eszerint *ha az ismeretlen két kép a Szűzanya közvetlen közelében van, és az összes kép közül ez a 2 van a legközelebb hozzá, akkor annak a 2 képnek olyan 2 személyt kellett ábrázolnia, akik az életben is, és üdörtörténeti (azaz a megváltás történetében betöltött) szerepük szerint is közel álltak a Szűzanyához.*

Kit tekinthetünk ilyen személynek? Szent Józsefet és Keresztelő Szent Jánost. Szent Józsefet mint Szűz Mária férjét a világ szemében és Jézus nevelőapját, Keresztelő Szent Jánost pedig mint Jézus unokabátyját és közvetlen (kortárs) előhírnökét az evangélium hirdetésében.

A három kiemelt kép (a Mindenható, Krisztus és Szűz Mária) a környezetét tekintve így válik azonos felfogásúvá. Hiszen az alakilag azonos módon kivitelezett két Krisztus kép (mint Atya és mint Fiú) is a hozzájuk legközelebb álló égi és földi személyekkel van körülvéve (a 2 arkangyallal és az apostolok legfontosabbjaival), mégpedig fordított kapcsolatban, hogy a 2 isteni személy azonossága (teológiai szóhasználatul élve „egylényegűségük”) ezzel is hangsúlyozódjék. A földi életben is megjelent Krisztust az égiek (Mihály és Gábor arkangyal) kísérik, a láthatatlan Atyát viszont a földi kiválasztottak (4 apostol) veszik körül. Így érvényesül tehát a „közelállóság” mind a 3 kiemelt kép környezetében.

Mielőtt rátérnék a sorba rendezésre, meg kell említenem, hogy egyháztörténészek és egyházművészettörténészek jóindulatúan felhívták a figyelmemet arra a – szerintük aggályos – körülményre, hogy Józsefet csak a középkor végén kezdték szentként tisztelni, s ez a – feltételezhetően 1000 körül, vagy még előbb készült – Koronán való megjelenítése ellen szól. Ennek az aggodalomnak az okát a jellegzetes Európa-centrikus egyháztörténeti felfogás hatásaként értékeltem. Elképzelhetetlennek tartom ugyanis, hogy azon a földrajzi vidéken, ahol a Szent Család élt, az ott kialakult legkorábbi keresztény egyházak ne tisztelték volna már az első századoktól kezdve Jézus nevelőapját szentként. *Az Istengyermek és az Istenszüllő Anya tisztelete mellett nem maradhatott el a – Keleten oly fontos – Családfő megfelelő arányú tisztelete sem.* Megkerestem tehát dr. Vörös Győzöt, a zseniális fiatal (pécsi) egyiptológust, aki egy kopt barlangban a Szent Korona Krisztus képével megegyező képet fedezett fel, és megkérdeztem, hogyan áll a keleti egyházak-

Végh Tibor
Budapest

Mit üzen a Szent Korona?

(Az azonos című -
a www.nemenyi.net könyvtárában is
megtalálható - 156 oldalas tanulmány
leglényegesebb részének rövidített is-
mertetése)

„A jogász mindenhez és még valamihez is ért.”
(Óriás Nándor)

Már az eddigi kutatások is nyilvánvalóvá tették, hogy a magyar *Szent Korona* hatalmas tudást tartalmaz, rengeteg titkot rejt és sok fontos üzenetet hordoz. A magyar Szent Koronának immár igen terjedelmes és egyre terebélyesedő irodalma van. Ez az irodalom három fő témakörbe csoportosítható:

1. a Szent Korona-tan irodalma,
2. a Szent Korona történetének irodalma (kiemelve a magyar történelem komplex tárgyalásából),
3. és magának a Szent Koronának, mint tárgynak az irodalma.

A Szent Korona-tan irodalma elvben független is lehetne magától a Szent Koronától, mint tárgytól, hiszen eszmei vonatkozást, jogeszmét tárgyal, amihez képest a konkrét, meglévő Szent korona lehetne akár más alakú, méretű, szerkezetű, más anyagból, máskor készült tárgy is.

A Szent Korona történetének irodalma kis mértékben érinti a Szent Koronát, mint (fizikai) tárgyat is. A Szent Koronának, mint tárgynak az irodalma pedig – annak ellenére, hogy célja szerint csakis a Szent Korona alakjával, méretével, anyagával, szerkezetével, készítmódjával, készítése idejével foglalkozik, mégis – óhatatlanul érinti a Szent Korona történeti vonatkozásait is.

Igen nehéz tehát a Szent Koronával kapcsolatos egy-egy rész kérdést önmagában úgy tárgyalni, hogy tisztán csak az egyik témakör keretén belül maradván végezzük el a vizsgálódást, elemzést. Mindezt azért bocsátom előre, mert a következőkben a Szent Koronával kapcsolatban olyan hipotézist és az azon alapuló olyan következtetéseket kívánok vizsgálni, amelyek kiindulásukban ugyan látszólag csupán rész-kérdésként jelennek meg, de a további vizsgálódás során csakhamar összetett és szerteágazó kihatással bíró kérdésekké válnak a Szent Koronával kapcsolatos eddigi elképzelésekre nézve.

A Szent Korona kutatásának egyik elismert

képviselője, Pap Gábor művészettörténész felveti, hogy ha a Szent Koronán lévő zománcképen ábrázolt szenteket névünnepük szerinti naptári sorba rendezzük, akkor abból fontos, képi üzenetet kell kapnunk.¹ (Annak nem jártam utána, hogy ez a gondolat Pap Gábor eredeti gondolata-e, avagy mástól vette át, esetleg többen – egymástól függetlenül – is felvetették, mert a téma tárgyalása szempontjából ennek semmi jelentősége sincs.)

A magyar Szent Korona ugyan lelki szemeinkkel látva magunk előtt áll, de mégis úgy gondolom, nem árt, ha a zománcképeket tételesen is számba vesszük. A magyar Szent Koronán 19 zománckép van:

- az abroncson körben (1-1 drágakövel felváltva) 8;
  - a hosszanti és az oldalirányú keresztpánt 4 ágán, áganként 2 = 8;
  - a pántok kereszteződésénél fent a kereszt alatt 1;
  - elől középen és hátul középen az abroncs fölé magasodóan a pánt előtt 1-1 = 2;
- összesen 19.

A képi üzenet megtalálásához, kiolvasásához tehát az abroncson és a pántokon levő 8+8=16 képet kell figyelembe vennünk. A 16 képen felüli többi 3 kép

- a Mindenható Atyaisten képe (fent, a pántok kereszteződésében, a kereszt alatt),
- Krisztus, a Fiúisten képe (elől középen az abroncs felett a pánt előtt),
- és a Szűzanya képe (hátul, ugyanígy az abroncs felett, a pánt előtt, középen, átellenben a Krisztus-képpel).

Érthető, hogy ezzel a 3 képpel miért nem kell foglalkoznunk a naptári sorba állítás módszere mellett; ezek ugyanis nem köthetők egyetlen ünnephez. (Csak Szűz Máriának legalább 7 ünnepe is van.) A többi 16 képet együttvéve – művészettörténeti szakmai körökben – „a szentek képei”-ként szokás emlegetni. Meg kell jegyezni, hogy ez az összefoglaló elnevezés nem fedti pontosan a mai valóságos helyzetet. Ugyanis az abroncson hátul a közepétől kétoldalt olyan 2 személy képe van, akik nem szentek. Kilétük felől sincs egyértelmű a szakirodalomban, de többnyire Géza (magyar fejedelem) és a – sok közül az egyik – Konstantin (görög császár) képének tekintik.

Viszont nagyon fontos eredménye a legutóbbi évek, évtizedek Szent Koronával kapcsolatos kutatásának az a megállapítás, hogy hátul középen, az abroncs fölé magasodóan valaha nem Dukász Mihály görög császár képe volt, ahogyan ma áll, hanem a Szűzanyáé. Megtalálták ugyanis gróf Révay Péter koronaőr 1613-ban kelt leírását, ami erről tanúskodik. (A 3 kiemelt képpel kapcsolatban az előbbieken már ezért szerepelt a felsorolásomban a Szűzanya és nem Dukász Mihály.)

Az aranyművesek és mérnökök szakmailag kétségtelen jeleit találták annak, hogy a Szent Koronán

a kicserélt képek helyén. Ők ugyan szentek, de mégsem illenek a Szent Korona eszmei rendszerébe. Vitan felül áll ugyanis, hogy a Szent Korona beavató korona. Nem fejdísz, nem rangjel. A király csak egyszer kerülhet vele érintkezésbe, a koronázáskor. Hogyan kerülhetne beavatott(ak)nak a képe beavató koronára? Ez szerepcsere lenne, ellentmondás a Szent Korona szerepét illetően. Hogyan fejthet ki a beavató korona beavató hatást, ha már beavatott személyek jelenléte nehezíti, gyengíti, zavarja, akadályozza ezt a működését? A beavató szinten levő (szent) személyeket és a beavatott személyeket nem lenne helyes és indokolt ugyanabban a koronában egymás mellé rendelni, mert a beavató folyamatnak éppen az egymással ellenkező pólusán léteznek. Az márpedig nyilvánvaló, hogy a beavató folyamatnak egyértelműen csakis egyirányúnak – a beavatandóra irányulónak – kell lennie. A folyamat nem oda-visza játszódik le.

És mi történik akkor, ha már beavatott személy rákerülne a Szent Koronára? Attól kezdve ő is beavatóvá válnék? A beavatói helyzet meg a beavatotti helyzet és minőség tisztán el kell, hogy különüljön egymástól, különben nincs értelme a beavatásnak. Ha a beavatandó személy a beavatás előtt ráteteté a képét a koronára, akkor attól kezdve saját magát is beavathatná? És a későbbiekben – beavatóvá válván – beavatóként működhetne? Ez így nem megy. A beavatandó személynek csak passzív szerepe van a beavatási folyamatban, nincs aktív beavató képessége.

Most már elkészíthetjük a szentek – hipotézissel kiegészített – jegyzékét. Előtte azonban még meg kell választanunk az év indulásának időpontját. A naptári sorrend szerinti felsorolást a tavaszi Napéjegyenlőségtől (március 21.) kezdődően tartom helyesnek, mert azokban a régmúlt időkben, amikor a Szent Korona készült, azok a – minden bizonnyal igen nagy tudású – emberek, akik ezt a bámulatos összhangot megtestesítő szerkezetet megtervezték, csillagászati felfogás szerint gondolkodtak, és mindent az univerzum összefüggésébe ágyazva szemléltek. (És mint több kutató ki is mutatta, a Szent Koronába a méretek és arányok megválasztásával a világmindenségről szóló rengeteg – ma is helytállóan érvényes – tudást is beleépítettek.)

Az évkezdetre vonatkozó indoklással összhangban az évet a Zodiákus hónapfordulói, azaz a naptári hónap 19-e és 23-a között szóródó csillagászati hónapathárok szerint vizsgálandónak tartom helyesnek.⁴

A szentek sorrendje tehát így alakul:

1.	Gábor	III. 24.	(Kos)
2.	György	IV. 24.	(Bika)
3.	Fülöp	V. 1.	(Bika)
4.	Keresztelő Szent János	VI. 24.	(Rák)

5–6.	Péter-Pál	VI. 29.	(Rák)
7.	Jakab	VII. 25.	(Oroszlán)
8.	Bertalan	VIII. 24.	(Szűz)
9–10.	Kozma-Damján	IX. 27.	(Mérleg)
11.	Mihály	IX. 29.	(Mérleg)
12.	Demeter	X. 26.	(Skorpió)
13.	András	XI. 30.	(Nyilas)
14.	Tamás	XII. 21.	(Nyilas)
15.	János	XII. 27.	(Bak)
16.	József	III. 19.	(Halak)

(Mint látható, a Bika után következő Ikrek havában és a Bak után következő Vízöntőben nincs szentnek névünnepe. Ennek is megvan a különös jelentősége, de erre most nincs módomban kitérni.)

Hangsúlyozom, hogy – a szükséges feltételezésen kívül – a Szent Korona mai állapotát és a jelenlegi ünneprendet vettem figyelembe a sorrend összeállításánál. Azért hangsúlyozom, mert létezik olyan vélemény is, miszerint ha már a szentek naptári sorrendjétől várunk valamilyen üzenetet, akkor a Szent Korona készítése idején érvényes ünneprendet kéne alapul venni. Aki így gondolja helyesnek, határozza meg valahogyan a Szent Korona készítési idejét, keresse meg az annak megfelelő ünneprendet, és ha figyelemreméltó, elfogadható, hihető eredményre jut, szívből fogok gratulálni neki.

Véleményem azonban az, hogy azt az üzenetet, amit mostanában keresünk, a Szent Korona készítési idején az akkori illetékesek és érintettek nagyon jól tudhatták, tehát nem nekik, régieknek, hanem nekünk, maiaknak van szükségünk az üzenet megismerésére, és ez éppen annak a két tényezőnek a felhasználásával található meg, ami ma áll rendelkezésünkre, vagyis a Szent Korona mai állapotát véve alapul (hipotézissel kiegészítve), valamint a mai ünneprendhez igazodva.

A szentek jegyzéke – így önmagában – nemigen látszik alkalmasnak arra, hogy valamiféle üzenetet tudna hordozni számunkra, és főleg, hogy ebben az állapotában képesek legyünk belőle képi jellegű üzenetet kiolvasni. Keressük meg tehát most már azt a közeget, amelybe ez a jegyzék vizuálisan jól kezelhetően helyezhető el, hogy meglegyen a lehetősége a képi jellegű üzenet kiolvasásának, sőt, hogy elő is segítsük a képi üzenet kiolvashatóságát.

Tekintettel arra, hogy a dátumok, mint időadatok, elsődlegesen az idő (és nem a tér) dimenziójába tartoznak, azért erre a célra vagy a végtelen egyenes, vagy az önmagába visszatérő szabályos görbe vonalak egyike, pl. a kör a legalkalmasabb. És mivel esetünkben éppen ismétlődő, évente visszatérő adatokról van szó, azért válasszuk a kört, az ún. csillagászati évkört. Ebben a körben kiindulópontként az óralap (a hagyományos, nem a digitális óralap!) 9-esének megfelelő helyet vegyük fel, ahogy ezt a csillagászati

ban József, az ács tisztelete? Dr. Vörös Győző sejtésemet teljes mértékben igazolta, és jó néhány bizonyíték felsorolása között említette, hogy József szentként való tiszteletére a legkorábbi *tárgyi* bizonyítékok a IV-V. századból származnak.

Ezzel tehát egyrészt bebizonyosodott, hogy Szent József szerepeltetése a Szent Koronán nem zárható ki csak azért, mert Nyugaton később kezdték el tisztelni, mint Keleten, másrészt erősíti többeknek azt a feltevését, hogy a Szent Korona jóval Szent István kora előtt is készülhetett, mégpedig keletebbre fekvő műhelyben, mint eddig gondoltuk.

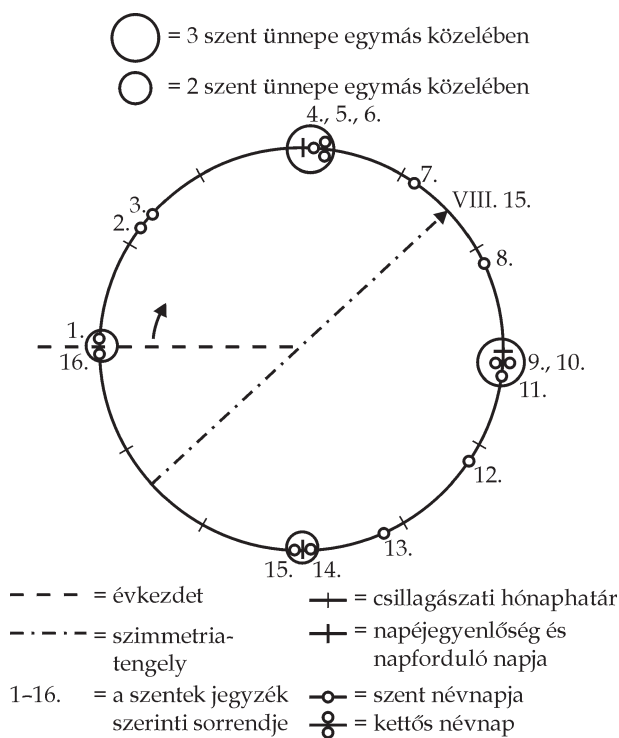
Ki kell térnem arra is, hogy egyes kutatók a másik 2 arkangyalt feltételezik az abroncsra kicserélt képek helyén (Rafael és Uriel). Ennek két érv is szól ellene.

1) A Szent Korona egyértelműen Újszövetségi ihletésű. Rafael és Uriel viszont az egész Újszövetség Szentírásában egyetlen egyszer sincs említve.³

2) Az apostolok sincsenek meg teljes számban a Szent Koronán.

Akad, aki megkérdezi: honnan lehet tudni, hogy mind a 16 képnek szenteket kell ábrázolnia? Erre is egyszerű a felelet: a Szent Korona lényegéből ez fakad. A Szent Korona nem 17/19-ed részben szent, hanem a maga teljességében. Aki, vagy ami nem éri el a szentség fokozatát, az nem kerülhet rá a Szent Koronára. Olyan személyek képével, akik nem szentek, nem szabad a Szent Korona szent jellegét felhígítani, színvonalát keverékké süllyeszteni, vegyes tartalmúvá alakítani, egységes minőségét eltorzítani.

Van, aki Szent Istvánt és Szent Lászlót feltételezi

1. sz. ábra: A szentek ünnepei az évkörben

felfogás diktálja, mint a tavaszi Napéjegyenlőségnek, azaz a Kos jegye (= csillagászati hónapja) kezdetének hagyományos pontját. Ha a szentek névünnepeinek dátumait ebbe az évkörbe arányosan bejelöljük, az 1. sz. ábrát kapjuk.

A (9, 12, 3 és 6 óra helyének megfelelően) 4 Napforduló közvetlen közelében szembeszökően csoportosulások, „sűrűsödések” tűnnek elő. A téli Napfordulónál (= „6 óránál”) és a tavaszi Napéjegyenlőségénél (= „9 óránál”) 2-2 szent, a nyári Napfordulónál (= „12 óránál”) és az őszi Napéjegyenlőségénél (= „3 óránál”) 3-3 szent van. A téli Napforduló tája és a tavaszi Napéjegyenlőség tája között (jobbos forgásirányban haladva) nincsenek szentek. A tavaszi Napéjegyenlőség tája és a téli napforduló tája közötti kb. $\frac{3}{4}$ évben a fordulókon kívüli *naptári* hónapokban csak 1-1 szent van.⁵

Az 1-nél több személyes, azonos nagyságú „létszámok” egymással átellenben párokat alkotnak, mégpedig mindig *Napéjegyenlőség-Napforduló* összetételben, és az ilyen összetételű 2 páron belül fordított sorrendben. (A nyári = Napforduló. Párja, az őszi = Napéjegyenlőség. A téli = Napforduló, párja a tavaszi = Napéjegyenlőség.)

A Napforduló-Napéjegyenlőség párok között félreérthetetlen szimmetriatengely húzódik, ami azonban nem egyszerű, semleges vonal, hanem határozott (mondhatnám vektorális) irányultsága is van. Mert ahol alul metszi a kört, ott 0 (nulla) szent van, de innen a körívén kétfelé is elindulva és a Napfordulókon keresztülhaladva egyre nagyobb számban találunk szenteket (először kettőt, aztán hármat), így a tengely felső metszéspontja a körön mintegy a kicsúcsozódását, középpontját alkotja az évköri sorrendnek.

De milyen nap, milyen ünnep van ott? Augusztus 15-e, Nagyboldogasszony! Vajon hogyan lehet és kell értelmezni az így előállott képet? *A magyar kereszténységnek a világon egyedülálló sajátosságú Boldogasszony-tisztelete ezek szerint nem egyszerű és spontán népi jámborság csupán, hanem a Szent Koronába beleírt ősi parancs, amit megőrizni és megtartani szent kötelességünk!*

És ha képi üzenetet vártunk a szentek sorrendjétől, akkor íme itt az üzenet, az egyértelmű, félremagyarázhatatlan, tisztán világos, magától megmutatkozó üzenet. Szent József és Keresztelő Szent János képének feltételezése ugyan még nincs bizonyítva, de az ennek a feltételezésnek a segítségével feltárt eredmény nagy valószínűséggel hat vissza a feltételezés megalapozottságára. (A helyzet hasonló ahhoz, mint amikor valaki a megoldóképlet ismerete nélkül „megsaccolja” az „x” és az „y” értékét a kétismeretlenes egyenletben, behelyettesíti, és - lássunk csodát! - előáll az egyenlőség. Lehet azt mondani, hogy az illető nem ért a matematikához, és ez

igaz is, de az eredmény ugyanaz, mintha értett volna hozzá.)

A magyar kereszténységnek a Szent Koronába beírt ez a Boldogasszony-központúsága egyúttal rögtön új megvilágításba is helyezi Szent István tettét. Ezek szerint ugyanis nem egyszerűen és alapvetően fia elvesztése miatti bánatában, a dinasztikus öröklés meghiúsulása miatti tanácsalanságában, és nem a két nagyhatalom – a német-római és a bizánci – közötti kényszerű választás dilemmájának feloldásaként ajánlotta fel a Szent Koronát és vele az országot a Szűzanyának, és ez a tett részéről nem rögtönzött ötlet, nem a pillanatnyi körülmények között felmerült egyetlen lehetséges kiút, nem kétségbeesésből született megoldás, és főleg *nem egyéni elhatározáson alapuló szuverén döntés* volt, hanem – mai szóval élve – „munkaköri kötelesség”, az ilyen helyzetre előre megszabott parancs, aminek a Szent Koronában előírt voltát Szent István, az ezzel a koronával megkoronázott apostoli király még nagyon világosan tudhatta, ha ez a tudás később – különösen a Szűzanya képének kicserélésével – feledésbe is merült.

Teljes terjedelmű (156 oldalas) tanulmányom 90 ábrájából és táblázatából kb. 70 szolgál *geometriai-matematikai-statisztikai* bizonyítékul a Szent Korona szinte emberfeletti mértékű rendezettségére, amelyek végső soron mind a *Boldogasszony-központúság* alapvető felismeréséből vezethetők le. Ennek az ismertetőnek a keretei között mindezek bemutatására nincs mód, de két bizonyítékot azért szeretnék itt is megemlíteni, mert ezek ábra nélkül is könnyen megérthetők.

1) Nagyboldogasszony napja (aug. 15.) a január 1-jével kezdődő 365 napos év arany metszési pontjának felel meg. (Einstein szerint is az arany metszés „az az arány, ami a jónak a létrejöttét előmozdítja, a rosszét pedig megnehezíti egy-egy műben”.)

2) Az aranyművesek és a mérnökök azt is megállapították, hogy a Szent Korona (szemből felülről nézett) jobb fele, azaz a „viselés” szerinti bal fele nagyobb, mint a másik fele, vagyis aszimmetrikus. Ez azonban egyáltalán nem a készítőik ügyetlenségéből adódik, hanem mesteri módon úgy van elrejtve a Szent Korona szerkezetében, hogy egyszerű ránézéssel nem is lehet észrevenni. A szakirodalomban mindenütt csak a „technikai miért” magyarázata ta-

lálható meg, vagyis az, ahogyan ezt a bravúros méretkülönbséget belevitték a szerkezetbe és elrejtették benne, de az eszmei okot, az igazi miértet, azaz hogy miért akarták ilyennek az abroncsot, eddig nem láttam leírva sehol. Pedig a magyarázat egyszerű: az abroncs az Eget, az évkört (is) jelképezi. Márpedig a nyári Napfordulótól (VI. 21.) a téliig (XII. 22.) tartó csillagászati félév hosszabb (= 184 napos), mint a másik félév, ami 181 napos. (Az már a mérnökök és aranyművesek dolga, hogy megállapítsák: a méretbeli eltérés arányos-e az időadatokkal.)

Weszprémi István orvostudor 1790-ben az abroncson levő képek görög feliratából, és a pántokon levő apostolképek latin feliratából úgy vélte, hogy a Szent Korona alsó és felső része két helyen (Bizáncban és Rómában) készült, és később (Magyarországon?) egyesítették. Sajnos a hivatalos fórumok mind a mai napig ezt sulykolják. Így van a történelemkönyvekben, így nyilatkoznak a Szent Korona Bizottság prominens és illusztris tagjai, ilyen filmet készítették róla, és a Parlament idegenvezetői mondókája is így szól. Pedig az aranyművesek és mérnökök kimutatták, hogy ez technológiai lehetetlenség, *Kovács* József egyháztörténész és ikonológus pedig már közel negyed százada elmagyarázta, hogy az Egyházban a papszentelés és a templomszentelés is 2 nyelven folyik, így magától értetődik, hogy a király beavatása is így történjék.

Az említett – a tanulmányomban található – sok bizonyíték is bárkit meggyőzhet arról, hogy olyan magas fokú szervezettség és rendezettség, mint ami a Szent Koronában megtestesül, nem állhatott elő egymás tudtán kívül, egymástól távol, két helyen készült részek utólagos egyesítése nyomán.

Jegyzetek

¹ Pap Gábor: Hazatalálás. Püski, 1999. 549. o.

² Ld. Katona Tamás A Korona 9 évszázada. Dokumentumgyűjtemény. Európa Kiadó, Budapest 1979

³ Ld. Kéri Ádám-dr. Várlaki Péter: Szent István királyi palástjának kiegészítő rekonstrukciója és ábrázolási rendszere. Országépítő 2005. 1. sz. 14. o.

⁴ A csillagászati adatok tekintetében Teres Ágoston: Biblia és asztronómia c. könyvének adatait tartom irányadónak. Springer 1998

⁵ Ld. újból a jegyzéket

AD HOC

Jusztinger János
egyetemi tanársegéd

Pókecz Kovács Attila
tanszékvezető egyetemi docens

A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2007)

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2007 június 15-én első alkalommal rendezett könyvbemutatót a kar oktatóinak közelmúltban megjelent monográfiáiból. Tizenegy mű került bemutatásra a hazai jogtudomány jeles képviselői tolmácsolásában.

Dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet dékán asszony köszöntőjét követően, a rendezvény szervezője, dr. Pókecz Kovács Attila tanszékvezető egyetemi docens megnyitó beszédében kiemelte, épp 86 esztendeje, hogy a magyar országgyűlés törvényhozási aktusa által a pozsonyi egyetem 1921 június 15-én Pécssett folytatta működését, megindítva ezzel az egyetemi oktatás szellemi megújulását. Az 1921-ben újjáalapított jogi kar első monográfiája *Faluhelyi* Ferenc: Magyarország békeszerződése címmel megjelent kötet volt. A jogi kar oktatói szellemi alkotásainak bemutatásával méltóképp emlékezhetünk az egyetem 20. századi újjáalapítására.

1. A rendezvényen elsőként Ádám Antal: „*Bölcsélet, vallás, állami egyházjog*” című monográfiáját¹ Wildmann János teológus mutatta be. A recenzens megállapítása szerint a szerző egy megjelenésében is imponáló kötetleptel lepte meg a közönséget. Egy műben ír bölcsletről, vallásról és állami egyházjogról. Már a tartalomjegyzék is az egyes tudományterületek olyan gazdagságát sugallja, ami szakkönyveknek is a dicséretére válna. A bölcséleti rész betekintést ígér többek között a lételméletbe, az ismeretelméletbe, a filozófiai istentanba, a bölcsélet újabb irányzataiba, különösen *Losonczy* István realistának nevezett filozófiai koncepciójába, és az értékek bölcséletébe. Wildmann János hangsúlyozta, hogy a vallástudományi rész talán még nagyobb ívű, hiszen a szerző az ősi sumér és akkád, hettita és kánaáni, egyiptomi és görög, római vallásoktól kezdve a nagy világvallásokon keresztül a legújabb vallásokig minden jelentősebb irányzattal foglalkozik. Hasonlóképp széles spektrumot ölel fel az állami egyházjogot tárgyaló rész is: a vallás fogalmának és szimbólumainak tárgyalása után többek között a vallás-

szabadságról, annak sokrétű törvényű szabályozásáról, a vallásról, mint alkotmányos értékről, az egyházak és államok közötti kapcsolat történelmi és hazai megvalósulásáról, az egyházak jogalanyiságáról és annak szintén sokrétű vetületéről is szól a szerző.

Mindezek alapján, a recenzens megállapításai szerint, aprólékosan kidolgozott művel állunk szemben. Ádám Antal a könyv bölcséleti részében nemcsak megemlíti több mint száz gondolkodó nevét, hanem többségüknél tömören és hitelesen ismerteti filozófiájuk lényegét, sőt talál módot a kapcsolódó kritikák bemutatására is. Minden alapossága ellenére azonban a szerző tudatában van annak is, hogy a filozófiai rendszerek és értékfelfogások bemutatása nem lehet kimerítő. Kifejezetten lebilincselő olvasmánynak minősítette Wildmann János a kötet vallásokkal foglalkozó részét, amiben Ádám Antal az istenek ármánykodásairól, harcairól, bosszúiról és szerelmeiről, gyilkosságairól és megbocsátásairól vagy akár a reformáció egyházainak keletkezéstörténetéről ír.

Általában jellemzi a művet, hogy a vallások keletkezését és fejlődését a történelmi, társadalmi, politikai és kulturális folyamatok összefüggésében mutatja be. Mindezek mellett a szerző természetesen ismerteti az egyes vallások tanítását, tárgyalja a misztériumok kialakulását, a hozzájuk kapcsolódó kultuszok szerepét és gyakorlásuk rituális rendjét is. Az alkotó képes a műben mindössze három oldalban bemutatni a katolikus vallást, annak fő jegyeit: a teremtéstől, az áteredő bűntől kezdve Ábrahámon, Mózesen és Jézus tanításán, életén, szenvedésén, halálán és feltámadásán keresztül az egyház ma is érvényes tanításáig. Mindeközben megemlítve a szentháromság-tanát, tárgyalva a tízparancsolatot, a jézusi főparancsolatot, bemutatva az irgalmasság 14 testi és lelki cselekedetét, valamennyi szentséget, az isteni – hit, remény, szeretet – és sarkalatos – okosság, bölcsesség, igazságosság, bátorság, mértékletesség – erényeket és a főbűnöket (kevélyesség, képmutatás, irigység, kapzsiság, bujaság, falánkság és a jóra való restség). Hasonló tömörséggel, egyetlen oldalon foglalja össze a szerző a buddhizmus négy nemes igazságát, Buddha parancsait, a napi erkölcsi gyakorlatokat és a szerzetesekre vonatkozó előírásokat. Ez a tömörség és lényeglátás jellemzi a művet akkor is, amikor egyébként meglehetősen bonyolult teológiai tartalmakról van szó, mint például Zwingli úrvacsora-értelmezésénél azzal kapcsolatban, hogy miért nem fogadta el a reformátor az egyház tanítását arról, hogy az átváltoztatott kenyér és bor Jézus teste és vére. Ádám Antal kiemeli, hogy Zwingli szerint ez metafora: hiszen Jézus azt is mondta, hogy „én vagyok az ajtó”, „én vagyok a szőlőtő”, de senki sem gondolhatja, hogy ezeket a mondatokat szó szerint kell érteni. Mindez elég a szerzőnek, hogy mindenki

és tágabb értelemben vizsgálva, alapfogalmi szinten is tisztázva, megkülönböztetve a pénzügyi alkotmányosságtól. Másrészt pedig a gazdasági alapjogok vonatkozásában vizsgálja azt a kérdést, hogy az államnak milyen kötelezettségei vannak ezen alapjogok érvényre juttatását illetően. Ehelyütt döntően két kérdést elemez a szerző: egyrészt az ún. munkaalkotmány, azaz a munkához való jog, a foglalkozás szabad megválasztásához való jog problémakörét, annak az egész alapjogi rendszerbe való elhelyezését, másrészt részletesen taglalja a tulajdonalkotmány kérdését, kiemelve a tulajdonvédelem alkotmányjogi és szakági értelmezésének különbözőségeit és rokon vonásait. A recenzens hangsúlyozta, hogy a mű rendkívül aktuális témát tárgyal, az olvasó a most folyó államreform kérdésében is fontos támpontokat találhat a kötetben. Hiánypótló munkáról is van szó, nem csupán a jogi oktatásban, hanem a politológus- és újságíróképzésben is, ahol a gazdasági összefüggések és a normativitás kapcsolata sajnos sokszor homályban marad. Éles szemmel hívja fel a figyelmet a szerző arra is, hogy napjainkra már túlhaladottá vált az emberi és alapjogi katalógus korábbi generációkra osztása, leegyszerűsítése. Rámutat az alkotó arra is, hogy alkotmányunk rendkívül hézagos a gazdasági alapjogok szempontjából. A szerző a kötet végén komplett, alkotmányt kiegészítő szöveggel is szolgál, amely álláspontja szerint szükséges lenne ahhoz, hogy Magyarországon, alaptörvényi szinten, a gazdasági alapjogok rendszeréről beszélhessünk.

Tóth Judit külön is kiemelte a szerző erős kritikai szemléletét, amellyel nagyon alaposan – elsősorban a német alkotmánybíróság ítéleteivel párhuzamba állítva – rámutat a műben az Alkotmánybíróság tévedéseire is a gazdasági alapjogok tárgykörében. Az alkotó vizsgálja a kötetben azt a kérdést is, hogy Magyarország uniós tagsága milyen szemléletváltást követel meg a gazdasági alkotmányosság szempontjából. A recenzens összefoglaló értékelése szerint mindezek alapján időtálló, értékes alkotást vehet kezébe az olvasó.

4. Jogterületet váltva, a rendezvényen negyedikként bemutatásra kerülő kötet már jogtörténeti tárgyú volt, nevezetesen Herger Csabáné: „A nővértől az állami anyakönyvvezetőig” című monográfiája⁴ dr. Homoki-Nagy Mária egyetemi tanár recenziójában. A recenzens egy 18. századi, Nógrád megyei történettel – amelyben egy idős nőnek keresetet kellett benyújtania a törvényszék elé, a holtta nyilvánítás intézményének hiányában, hűtlen elhagyás címén házassága felbontását kérve, tekintettel arra, hogy katonai férjéről már három évtizede nem kapott hírt – érzékelte, hogy házassági jogunk alapos megértéséhez szükséges figyelembe venni annak évszáza-

dos fejlődéstörténetét is, így ténylegesen a nővértel intézményének kell kiindulópontul szolgálni a témakör vizsgálatánál.

A házassági kötelék felbonthatatlanságától annak felbonthatóságáig számtalan út vezetett a XIX. század végéig, házassági törvényünk megszületéséig, a polgári anyakönyvvezetés bevezetéséig. A magyar szokásjogi rendszer azonban oly sok mindent kialakított, hogy jogalkotóinknak az 1800-as évek második felében már nem volt más lehetősége, mint a házassági jog önálló törvényben történő szabályozása. A műben a szerző – konkrét törvényszéki ítéleteket, levéltári forrásokat is felhasználva – nem kisebb feladatra vállalkozott, mint ennek a hosszú belső jogfejlődésnek az elemzésére. De nemcsak a jogalkotás történetét mutatja be, hanem ad olyan bölcséleti áttekintést is, amely lehetővé teszi az olvasó számára, hogy megértse, miért volt rendkívül nehéz megalkotni azokat a kódexeket, amelyek valamiféle szerződés-ként – ekképpen felbonthatóként is – kezelik a házassági köteléket.

A recenzens külön is felhívta a figyelmet a monográfia arra a részére, amely azt elemzi, hogy a házassági kötelék felbontásánál miért a vétkeességi elvet fogadta el a magyar jogalkotás, miért az a vétkeességi elv került bele házassági törvényünkbe, amely már II. József házassági pátensében is szerepelt. A mű üzenete egyben az is, hogy a jogalkotó nem alkothat jó törvényt anélkül, hogy figyelembe venné az adott jogintézmény történeti előzményeit.

5. A közigazgatási jog területéről Horváth Imre: „Vezetési módszertan” című könyvét⁵ dr. Kondorosi Ferenc államtitkár mutatta be. A recenzens felhívta a figyelmet arra, hogy a szerző nagyon nehéz feladatra vállalkozott a kötet megírásával. Nem csupán tankönyvet írt, hanem az alkotás a közéleti kultúra egyik nélkülözhetetlen szakkönyvévé avanszálhat Magyarországon. Műfaja rendkívül vegyes, a közjogi, politikai elméletek mellett szerepeltet vegyes szakjogágakat és praktikumokat is.

A mű feltétlen érdeme egyrészt a multidiszciplináris megközelítés és vizsgálódás, másrészt a módszertani igényesség. Egy kötetben tájékoztatja az olvasót: a demokrácia működéséről, a korrupció problémáiról, a bürokrácia kérdésköréről, a médiakezelés sajátosságairól. Átfogja az egész magyar közjogi intézményrendszer működését, a demokratikus politikai kultúra építőköveit. Feltárja és bemutatja azokat a diszfunkciókat, amelyek minden demokrácia szükségképpen velejárói. Különös figyelmet szentel az alkotó a hivatali bürokrácia és a korrupció problémakörének, feltárva a társadalmi-politikai beágyazottsággal való összefüggéseket is.

Kondorosi Ferenc megállapítása szerint a kötet különös érdeme, hogy a szerző figyelembe veszi,

számára érthetően rámutasson a lényegre.

Ádám professzor figyelme arra is kiterjed, hogy bizonyos esetekben az egyes vallások tanait és jégeit is összehasonlítsa egymással. Így jut el arra a megállapításra, hogy minden tanbeli és erkölcsi különbözőség ellenére a világ nagy vallásai számára korunkban végre adott a lehetőség, hogy az emberiség sorskérdéseiben, az egyének és közösségnek is előnyös erkölcsi szabályok feltárásában, egyeztetésében együtt tudjanak működni. Az ismertetéseket, összefoglalókat, összehasonlításokat és következtetéseket a szerző gyakran támasztja alá eredeti idézetekkel, amik mintegy ízelítőt adnak az adott vallási gondolkodásból és annak problémalátásából, de amelyeket egyes olvasók akár aktualizálhatnak is.

A bölcsélet és vallás között könnyű összefüggést találni. A szerző azonban megteremti a kapcsolatot a joggal is. Ádám Antal megállapítása szerint ugyanis a jogi alapértékek a folyton alakuló emberi bölcsesség több ezer éves jogi termékei: nyilvánvaló, hogy a jog tartalmára hatást gyakorolt a klasszikus görög filozófia és etika, a római jogtudomány, a keresztény kánonjog, a patrisztika, a skolasztika, a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás eszmeáramlata. De a szerző szerint nem kevesebb befolyással bírtak a természetjogi felfogások, az ipari társadalom osztályharcos, szocialisztikus eszméi, valamint azok a következtetések, amelyeket az emberiség felelős és haladó képviselői a XX. század önkényuralmi rendszereinek és világháborúinak szenvedéseiből szűrtek le.

Az alkotó a műben nem csupán mások elméleteit mutatja be, hanem maga is elő mer állni kreatív javaslataival. Így a szerző részletes indokolása alapján rögzíteni kellene az Alkotmányban bizonyos alapelveket, több újszerű alapjogot, tilalmat, kötelességet és felelősségi alakzatot.

Összegzésként megállapítható, hogy Ádám Antal ismeretekben gazdag, elemzésekben lényegre törő, látókörünket szélesítő műve, izgalmas útkönyvként nyújt útbaigazítást mindazoknak, akik a három tudományterületen – a bölcsélet, a vallás és az állami egyházjog tárgyköreiben – szeretnének eligazodni. Arra az esetre pedig, ha az olvasó bármely területen tovább szeretné mélyíteni ismereteit, nyugodtan elindulhat az impozáns irodalmi utalások mentén.

2. *Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea–Petrétei József–Tilk Péter–Zeller Judit: „Magyar alkotmányjog III., Alapvető jogok” című kötetét². dr. Kondorosi Ferenc egyetemi tanár, államtitkár mutatta be. A recenzens mindenekelőtt kiemelte, hogy emberi jogi kultúránkat, az emberi jogi gondolkodásunkat elsősorban nyilvánvalóan maga a kodifikáció, a jogalkotás határozza meg. Az emberi jogokra vonatkozó jogalkotás a rendszerváltás időszakájának terméke, nagyrészt 1990 előtti nemzetközi egyezményekről és későbbi*

törvényekről van szó, amelyeknek hiányos az eljárásjoga, nem tökletesek garanciális rendelkezései, és 2/3-os törvények lévén nehezen módosíthatók. Rendkívüli mértékben fejlesztette azonban emberi jogi gondolkodásunkat az Alkotmánybíróság tevékenysége. Az emberi jogi kultúra harmadik forrásvidékeként, építőköveként a rendes bíróságok ítélezését kell megemlíteni. Ezen a területen azonban hazánkban kevés a strasbourgi hivatkozás, a luxemburgi bíróság, sőt az alkotmánybíróság ítéleteire való hagyatkozás is, és ritkán jelenik meg az ítéletekben az Alkotmány mint közvetlenül alkalmazandó jogszabály.

Két további tényező azonban kiemelkedő hatással van az emberi jogi kultúránkra: hangsúlyozandó egyrészt néhány nagy civil szervezet jelentős és felelősségteljes emberjogvédő tevékenysége, másrészt a tudomány szerepe, felelőssége az emberi jogi gondolkodás megalapozásában és mélyítésében. Kondorosi Ferenc megállapítása szerint az öt jeles szerző egy kitűnő alkotmányjogi tudományos műhely tagjaként rendkívül igényes, a szó szoros értelmében pozitivistá művet írt, amelyet szilárd, de értékvezérelt nézőpontrendszer, ténybeli gazdagság, precizitás, nemzetközi összehasonlító szemléleten alapuló megközelítés jellemez. Az értékvezérelt emberi jogi gondolkodásnak és a Nizzai Charta útmutatásainak megfelelően a mű első helyen az emberi méltósághoz való jogot említi, de nemcsak a szűkebb értelemben vett élethez és emberi méltósághoz való jogról, hanem a gyermekek jogairól, a magánszféráról, az információs önrendelkezési jogról, a házasság és a család jogairól is szó esik. Ugyancsak a Nizzai Chartát idézi a szabadsághoz és egyenlőséghez való jognak önálló fejezetben történő elemzése, továbbá kiemelendő a kommunikációs és a részvételi jogok, valamint a gazdasági-szociális és kulturális jogok elkülönített tárgyalása is. Feltétlen érdeme a könyvnek, hogy sok emberi jogi szakkönyvtől eltérően a szerzők a jogokkal párhuzamosan a kötelezettségeket is vizsgálják.

A jog, a jogrendszer minősége csak akkor lehet megfelelő, ha a jogalkotó, a jogalkalmazó és a jogtudomány képviselői egymásra tudnak figyelni, tanulnak egymástól, együtt tudnak működni. Ez a kötet éppen ezért nem csupán az egyetemi hallgatóknak, kutatóknak ajánlható, hanem rendkívül fontos üzenet is a mindenkori jogalkotó, a politikai elit irányába: hiszen belőle nemcsak a jogi, hanem a politikai kultúra is tanulható.

3. Továbbra is az alkotmányjog területén maradván, *Drinóczi Tímea: „Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok”* címmel megjelent kötetét³ dr. Tóth Judit egyetemi docens mutatta be. A mű, ahogy azt címe is tükrözi, két fő szerkezeti egységből áll: egyfelől a gazdasági alkotmány témakörét tárgyalja, azt szűkebb

mű felépítése megfelelően tükrözi a szerző azon fel fogását, hogy a társasági jogot a gazdasági-kereskedelmi magánjog részének tekinti és ebből adódóan kiforrott, a jogág egészét figyelembe vevő megközelítést alkalmaz.

A munka első három része a társasági jog magyar jogrendszeren belüli helyéről, nemzetközi és magyar intézménytörténetéről, uniós háttéréről szól. A recenzió e részek feltétlen érdemének minősítette a társasági törvény és a társasági jog alapelveinek jogdogmatikai szempontú megközelítését, továbbá a jogharmonizáció szempontjából nélkülözhetetlen uniós normák és bírói gyakorlat áttekintését. A mű negyedik része – a társasági törvény szerkezetét követve – a gazdasági társaságok közös szabályait mutatja be úgy, hogy következetes rendező elvként végigviszi a rendszerszemléletet, a magánjogi gyökerekbe való beágyazottságot. Ezt követően a négy gazdasági társasági formára – kkt., bt., kft., rt. – vonatkozó előírásokat taglalja részletesen, az adott társasági típus alapvető fogalmaitól elindulva a társaság dinamikája – alapítás, szervezet, működés módosítása, megszűnés – felé haladva. A könyv hatodik része a gazdasági társaságnak nem minősülő kooperációs társasággal, az egyesüléssel foglalkozik. A recenzió az alkotás külön érdeméért emelte ki a mű utolsó három részét, amelyek a társasági jogi szakértői testület mibenlétét, a hatályba léptető és átmeneti rendelkezéseket, valamint a közhasznú társaság mint megszűnő jogi személy formai jellemzőit részletezi.

A könyv mikroszerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy az egyes fejezetek általában a történeti gyökerek vázolásával kezdődnek, így is segítve az olvasót abban, hogy a jogfejlődési aspektusok megvilágítása révén a feldolgozott anyagot a maga teljességében, ok-okozati összefüggésében láthassa. A munka egészét áthatja a jogösszehasonlító jelleg mind tágabb értelemben, nemzetközi síkon, mind a magyar magánjog rendszerén belül. A témák megértését segíti az egyes szerkezeti egységek végén a tematikusan és mélyrehatóan feldolgozott joggyakorlat. A jobb tanulhatóságot szolgálja az eltérő betűtípusok alkalmazása és a megértést könnyítő ábrák beépítése. Kiemelte a recenzió a szerző alaposágát a pontos jogszabályhelyek megadásával a tárgyalt részeknél.

Az alkotás értékét emelik és igényesen színesítik a jogirodalmi nagyjainktól idézett gondolatok, melyek nemcsak jogi látóköriünket szélesítik, hanem nevelő és általános műveltséget kiegészítő funkciót is betöltenek. A mű végén található ajánlott fontosabb irodalom című rész pedig további kutatásokhoz, egyes témák feldolgozásához is segítséget nyújt. Papp Tekla zárszóként ismételt hangsúlyozta, hogy a szerző egyéni látásmódot és újszerű megközelítéseket alkalmazva szakszerűen felépített, átfogó, hiánypótló

munkát tett le a tudomány asztalára, amelyben kiváló jogtudósi és oktatói tevékenységének lenyomata jelenik meg.

10. A büntető eljárásjog területéről Tremmel Flórián: „Bizonyítékok a büntetőeljárásban” című kötetét¹⁰ dr. Finszter Géza egyetemi docens mutatta be. A recenzió megállapítása szerint Tremmel professzor tollából olyan bizonyításelméleti monográfia született, ami amellet, hogy kriminalisztikai megalapozású munka, sok büntető eljárásjogi vonatkozással is bír. Éppen ezért nehéz is elhelyezni a művet a bűnügyi tudományok rendszerében: legalább annyira a büntető eljárásjog teljesítménye, mint a kriminalisztikáé.

Finszter Géza egyetért a szerző műben kifejtett azon álláspontjával, hogy a polgári per jog bizonyításelmélete lényegesen fejlettebb, mint a büntető eljárásjogé. Ennek egyik oka lehet a recenzió szerint az a tudomány-rendszertani bizonytalanság, miszerint nem teljesen világosak a határok vizsgálódási körüket illetően a büntető eljárásjog-tudomány és kriminalisztika közt. Ennek következményeként pedig megeshet, hogy bizonyos témakörökkel egyik tudományterület sem foglalkozik. Ezek között említhető például a szakértői bizonyítás és a titkos információgyűjtés területe. A polgári eljárásjogban ez a kérdés fel sem merül: hiszen rendkívül szorosan összekapcsolódik a normativizmus a polgári perben folytatott bizonyítási cselekményekkel. A problémakör áthidalásában a szerző kiemelkedő érdeme, hogy a műben kriminalistaként vizsgál eljárásjogi kérdéseket, és eljárásjogásként eleméz kriminalisztikai témaköröket. Éppen ezért a recenzió különösen ajánlja a művet mindazok számára, akiknek feladata a büntetőeljárás alkotmányos rendjének megteremtése.

11. A rendezvény utolsóként bemutatásra kerülő kötete, a jogbölcselet területéről, Visegrády Antal: „A jogi szabályozás eredményessége” című monográfiája¹¹ volt, dr. Kocsis Zsolt László egyetemi docens recenziójában.

A szerző munkája a recenzió szavaival élve „lát-noki könyvnek” is minősíthető, mert megjelenése óta a jog világát számos olyan kihívás érte, amire a jogbölcselet irányából választ ad ez a mű. Visegrády Antal a műben olyan új szempontokat vesz figyelembe, olyan kritikai megjegyzéseket tesz, ami korábban nem volt általánosan elfogadott.

Az alkotás öt fejezetéből négy leíró, az utolsó pedig összegző jellegű. Az első szerkezeti részben egy történeti jellegű alapozással találkozunk, amelyhez a szerző saját kritikai észrevételeit is hozzáfűzi. A második fejezetben – gazdag dokumentációval ellátva – a jog hatékonyságát befolyásoló társadalmi tényezőket veszi szemügyre az alkotó. Itt a jogi szabályozás eredményességét befolyásoló olyan fontos

Magyarország átmeneti demokrácia, egy új jogállam, ahol nem elegendő a jogállami intézményeket megformálni, a piacgazdaságot megteremteni, elindítani a jogharmonizációt, hanem mindezt meg is kell tölteni politikai-közéleti kultúrával, tartalommal. A recenzius mindezekre tekintettel különösen ajánlja a könyvet nem csupán az egyetemi hallgatóknak, hanem a politikai elit tagjai számára is.

6. A civilisztika területéről *Kecskés László*: „*Polgári jog. Személyek joga*” című tankönyvét⁶ *dr. Osztvics András* PhD. mutatta be. A mű a harmadik, bővített és átdolgozott kiadása az 1999-ben megjelent első kiadásnak. A bővítést elsősorban az időközben bekövetkezett nemzeti illetve közösségi jogi szintű változások indokolták. A recenzius hangsúlyozta, hogy nem volt könnyű helyzetben a szerző a kötet megírásakor, hiszen több, a személyek jogát önállóan tárgyaló tankönyv nincs a magyar jogi karokon. Egy jó tankönyv legfőbb ismérve, hogy megfelelően didaktikus legyen. A műben – különösen a jogi személyek vonatkozásában – számos – így például *Moór Gyula* és *Szászy-Schwarz Gusztáv* nevéhez kötődő – elmélettel is találkozhatunk, de ezek sem terjedelmileg, sem tematikailag nem tekinthetők túlzottnak, ismeretük minden joghallgatótól elvárható.

A könyv, a személyek joga négy alapvető kérdésre összpontosítva, négy tartalmi részre tagolódik: elsőként az emberrel mint jogalannyal, majd a jogi személyekkel – különösen részletesen tárgyalja ehelyütt az állam jogalanyiságának kérdését –, ezt követően a magánjogi egyszerű társasággal és a társasházközösséggel foglalkozik, végül a személyhez fűződő jogok tárgykörét elemzi. A recenzius ez utóbbi résszel kapcsolatban kifejezte abbéli reményét, hogy a mű következő kiadásában a személyhez fűződő jogok témaköre még az eddigieknél is bővebb teret kap a tankönyvben, hiszen a gyakorló jogászok számára rendkívül fontos ezen jogok lehető legteljesebb kifejtése. Mindamelllett a legteljesebb elismerését fejezte ki a szerzőnek a hazánkban egyedülálló tankönyv megszületéséért.

7. A kriminológia területére áttérve *Korinek László*: „*Bűnözési elméletek*” címmel megjelent munkáját⁷ *dr. Finszter Géza* egyetemi docens mutatta be. A recenzius megállapítása szerint a bűnözési elméletek olyan enciklopédikus összefoglalását találjuk a műben, amely egyedülálló a magyar kriminológiai szakirodalomban. A szerző felismerte, hogy nem helyes egyetlen teóriához sem üdvtanként ragaszkodni, kizárólagosnak elfogadni, minden elméletben van valamilyen racionális mozzanat, – így például a legújabb humánogenetikai megközelítések egy csomóponton erősítik a Lombroso-féle megközelítést – csak együtt, egymás szintézisében adhatnak értékes megoldást, vagy kérdőjelezhetik meg az

egy modern teóriákat.

A műből levonható másik fontos következtetés a recenzius álláspontja szerint, hogy míg a bűnözést tanulmányozni sosem veszélyes dolog, kérdéses, hogy lehet-e ugyanilyen kritikusan tanulmányozni a jogalkotást, a bűnüldözés szervezetét, az igazságszolgáltatást. A szerző munkássága és a bemutatásra kerülő műve azonban felhívja a figyelmet a kriminológia elhanyagolt ágára, a kontroll-kriminológia jelentőségére is. Az alkotás nemcsak a kriminológusoknak, a büntetőjogászoknak ajánlható, hanem a jogi kultúra általános kiteljesítéséhez is hozzátartozik.

8. Úgyszintén *dr. Finszter Géza* mutatta be *Gönczöl Katalin–Kerezsi Klára–Korinek László–Lévay Miklós*: „*Kriminológia – Szakkriminológia*” című kötetét.⁸ A recenzius kiemelte, hogy a műben nemcsak a bűnözés morfológiája, oktana található meg, hanem azoknak az intézményeknek a leírása is, amelyek feladata a bűnözés kontroll alatt tartása. Korszerű, bátor hangú kötetként jellemezhető alkotással állunk szemben.

Nagy erénye a tankönyvnek, hogy benne mindkét kriminológiai – az oksági és a kontroll-kriminológiai – irányzat megfelelő súllyal van jelen. Elsősorban a kötet második része az, ami az egyes kontroll-intézmények működését elemezve, fogalmaz meg fontos ajánlásokat a politikai elit, a jogalkotó és a jogalkalmazók számára.

A recenzius fontosnak tartott kiemelni egy didaktikai kérdést is: a mű korábbi kiadásához képest, ami inkább volt tekinthető kézikönyvnek, az alkotás – annak tanulhatóságát illetően – mára már sokkal közelebb esik a tankönyvi műfajhoz. Fontos azonban ehelyütt azt is hangsúlyozni, hogy nemcsak a tankönyveknek kell igazodni az oktatói habítushoz, hanem időnként a tankönyvhöz is érdemes alkalmazkodni az oktatóknak, a számonkérés formájának. Mindezt azért tartotta lényegesnek hangsúlyozni a recenzius, mert abbéli reményét fejezte ki, hogy a tankönyv hosszú időn át meghatározó taneszköz lesz az egyetemi kriminológia oktatásában.

9. Jogterületet váltva, immár a társasági jog területére áttérve, *Nochta Tibor*: „*Társasági jog*” címmel⁹ megjelent munkáját *dr. Papp Tekla* egyetemi docens mutatta be. A recenzius kiemelte, hogy a szerzőnek sok évtizedes oktatói tapasztalata kristályosodott ki a mű lapjain, másrészt szintén sokéves, nagy ívű, szakmai körökben méltán elismert kutatói és tudományos munkájának esszenciáját adja az alkotásban, amit a társasági jog tárgykörében gazdag publikációs tevékenység alapozott meg. A társasági jog egészét felölelő, rendszerezett joganyagot tartalmazó, hiánypótló művel állunk szemben. Nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem a posztgraduális képzésben részt vevők és a gyakorló jogászok is haszonnal forgathatják. Szerkezetét tekintve jól tagolt, világos, érthető alkotás. Papp Tekla megállapítása szerint a

faktorokról van szó, mint a gazdaság, kultúra, normatív tényezők, továbbá a politikai és pszichológiai előfeltételek. A negyedik fejezetben a jog hatékonyságának mérési lehetőségeit taglalja a szerző, végül, az ötödik fejezetben összefoglalja addigi megállapításait. Kimondja helyütt az alkotó, hogy a jog hatékonysága, eredményessége a társadalmi hatékonyság függvénye: a jogszabályok hatékonysága nem más, mint érvényesülésük tényleges eredménye és ama társadalmi célok közötti viszony, amelyeknek elérésére megalkották őket. Visegrády professzor hangsúlyozza a műben, hogy egyrészt szükséges a törvény-előkészítési mechanizmus fejlesztése, átgondoltsága, másrészt a törvényhozásnak is kiszámíthatóbbnak kell lennie. A szerző jól látja azt is a recenzens megállapítása szerint, hogy a jogalkotásban megoldásra váró feladatok mellett szükséges a végrehajtás ésszerűbbé tétele is.

Az igényesen végzett diagnózishoz terápiát adva, konkrét megoldási javaslatokkal is szolgál az alkotó a műben. Ezek szerint a permanens jogtisztítást, a jogharmonizációt soha nem szabad befejezettek tekinteni, a joganyag folyamatos felülvizsgálatra és frissítésre szorul. Fontosnak tartja a szerző a következmények utólagos elemzését is, és ehhez hatásvizsgálatokat javasol. A pedagógiára, a pszichológiára is nagy hangsúlyt fektetve kimondja, hogy a jogtudat, jogi kultúra társadalmi méretű fejlesztésének a nevelésben is meg kell jelennie.

* * *

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a tizenegy bemutatott monográfia nem csupán karunk oktatóinak

szellemi gazdagságát jelezte, hanem a színvonalas rendezvény egyben alkalmat adott a különböző tudományterületek képviselői közti párbeszédre is. Mindezek alapján zárszavában a rendezvény szervezője és dékán asszony is abbéli reményének adott hangot, hogy a jövő évben ismételten megrendezésre kerül a pécsi Jogi Kar oktatóinak könyvbemutatója.

Jegyzetek

¹ Ádám Antal: Bölcelet, vallás, állami egyházjog. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2007

² Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea–Petretei József–Tilk Péter–Zeller Judit: Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2006

³ Drinóczi Tímea: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2006

⁴ Herger Csabáné: A nővértől az állami anyakönyvvezetőig. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2006

⁵ Horváth Imre: Vezetési módszertan. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2006

⁶ Kecskés László: Polgári jog. Személyek joga. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2007

⁷ Korinek László: Bűnözési elméletek. Duna Palota és Kiadó, Budapest 2006

⁸ Gönczöl Katalin–Kerecsi Klára–Korinek László–Lévay Miklós: Kriminológia – Szakkriminológia. Complex Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest 2006

⁹ Nochta Tibor: Társasági jog. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2007

¹⁰ Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2006

¹¹ Visegrády Antal: A jogi szabályozás eredményessége. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2006

Kajtár István
tanszékvezető egyetemi tanár

A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról

(Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Herausgegeben vom Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut. Redaktion Stefan Malfér. Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 3. 1. Mai 1850–30. September 1850. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka und Anatol Schmied-Kowarzik, unter Mitarbeit von Andreas Gottsmann. öbvhpt, Wien 2006 XLII +361 p. ISBN 3-209-05464-9)

A múlt évszázad hetvenes éveiben a magyar és az osztrák történészek megindították a minisztertanácsi jegyzőkönyvek forráskiadását, mégpedig két sorozatban: 1. Serie: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867 (Hrg. vom Österreichischen Ost- und Südosteuropa – Institut) és 2. Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867–1918 (az MTA Történettudományi Intézetének gondozásában).

Az 1970-es bevezető kötet¹ óta a történész munkacsoportok a minisztériumok szerint hat részlegben folyamatosan kimunkáltak több mint 20 forrásközlő kötetet, legutóbb éppen a II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg (21. November 1848–11. April 1852) 3. kötete jelent meg, az 1850 május–szeptember közötti időszak jegyzőkönyveit publikálva. Ezeknek a köteteknek az elkészültével teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a historiográfiának el nem hátrítható feladata a kormányok protokollumainak közzététele, hiszen azok a politika és közigazgatás alakulásának alapvetően meghatározó szervtípusát képviselik.

A sorozat kiadásának évei során az osztrák tudósok kötetgondozó munkaközösségei olyan forráskiadási készségekre, tapasztalatokra, és megközelítésként az értékelés magas fokát, művészetre tettek szert, hogy annak alapparamétereit hasznos elemezni – más műhelyek forráskiadó metodikájánál megfontolásra javasolni.

A kötet helyét a projektben, és a szóban forgó munka legfontosabb jellemzőit meghatározó előszó nyitja (Stefan Malfér). Minden eddigi kötetet terjedelmes és értékes tanulmány vezeti fel – itt

21 oldallal és 74 lábjegyzettel – amelyek tipográfiája, párhuzamos helyekre utalása igen informatív. Mellőzhetetlen a forrástípusokra² osztott bibliográfia, a kiadás ésszerű tömörségét segítő rövidítések jegyzéke. Megtaláljuk az elavult kifejezések értelmezésének jegyzékét és a minisztertanácson résztvevők névsorát. A kötet legfontosabb részét természetesen maga a jegyzőkönyvek és mellékletek közzététele jelenti, ezeket azonban jobban kezelhetővé teszi egy mellékelt kronologikus jegyzék a protokollumokról és mellékletekről. A kötetet záró mutató a harminc oldalt meghaladó terjedelmével figyelemreméltóan komplex (személyi, földrajzi, tárgyi), informatívak és igen sokrétűek a tárgyszavak és végigvitt kombinációjuk.

A forráselemzést lehetővé tevő kiérlelt kísérő apparátus terjedelme, makroszkópikus becslés szerint legalább a kötet oldalszámának ötödét teszi ki – ez véleményem szerint ismételt edíció-módszertani mutatószám lehet hasonló, forrásközzétételre irányuló projektnél.

Az 1–315. oldalon kerül közzétételre az 1850 májusától szeptember végéig keletkezett Nr. 334–405. számú jegyzőkönyv, mellékleteivel – ismét csak gondos jegyzetapparátussal ellátva.

A miniszterek maguknak szinte pihenőt sem hagyva 72 alkalommal üléseztek. Általában a sajátos modernizáció szinte hektikus előrevitelére törekvései figyelhetők meg, jelentős eredményekkel egyrészt – másrészt sok tervezet, ha életbe léptették is, nem hatályosult – példa lehet erre a koronartományok alap joganyagának, rendtartásoknak az elemzése. Ugyanakkor lendületesen haladt az igazságszolgáltatási rendszer modernizációja, az oktatásügy nagyhatású volt a gazdasági fejlődésre a kereskedelmi kamarák megteremtése.

A német kérdés alakulása átszötte a minisztertanács tevékenységét, hiszen 1850 szeptemberére a porosz (Unió) és az osztrák (Bund) nézetkülönbségek drasztikusan kiéleződtek.

A magyarság kollektív emlékezetében a 48/49-es forradalom és szabadságharc után következő időszak elevenen él – ezért is fontos a minisztertanácsi jegyzőkönyvek ismerete. A tragikus helyzet pedig az volt, hogy ezekben az 1850-es hónapokban a győztes keze súlyosan nehezedett Magyarországra. A magyar korona országaival kapcsolatos napirendek mindig megtalálhatók a jegyzőkönyvekben. Kiemeljük a miniszteriális bürokratikus elit és a katonai elit közötti pozícióharcot. Ezt Bach miniszter és Haynau tábornagymag elmérgesedett rivalizálása fémjelezte. Haynau ellenszegült számos kérdésben olyan kormányintézkedéseknek, melyek mögött a fiatal császár akarata volt található. Így késve bocsátott el kényszerbesorozott honvédtiszteket a cs.k.

hadseregből, makacsul behajtotta a magyar zsidóságra kivetett sarcot. Sokszor megválaszolatlanul hagyta A. Bach miniszter leveleit. Merev és rideg eljárása nyugdíjazását eredményezte, a miniszteriális elit a hatalmi harcot megnyerte.

A Magyar Korona államberendezkedésének megújítására szervezési intézkedések sorozata indult el: ezek az egyes területek széttagolásán alapuló politikai földrajzra építettek, visszanyúltak az 1849-es első organizációs megoldásokra is, ugyanakkor realizálásuk évekre elhúzódhatott. A rendészet, az igazságszolgáltatás, a pénzügyi igazgatás felépítésére is sor került, 1850 október 1-jén megszűnt a belső vámháttár, új adónemeket dolgoztak ki. A közigazgatás definitív berendezkedésének kiépítése a többi koronartományhoz képest Magyarországon tartott a leghosszabb ideig és alkotó ütemeinek sorrendje is eltért

azoktól. A kiépített igazgatás nem nyerte el a legfontosabb magyar politikai erők egyetértését – tagadhatatlan pozitív hatásai ellenére itt ez az igazgatás nem igen kedvelt idegen test maradt.

Az ismertetést azzal a véleménnyel zárhatjuk, hogy nagypolitikai és részletkérdésekben is kiválóan hasznosítható kötet látott napvilágot az osztrák történészek mintaszerű forráskiadásának évtizedes munkálkodása keretében. A munka történész-jogtörténész szakmán túl a történelmet kedvelő olvasók által is hasznosítható.

Jegyzetek

¹ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Einleitungsband. Ministerrat und Ministerratsprotokolle 1848–1867. Behördengeschichtliche und aktenkundliche Analyse von Helmut Rumpler. Wien 1970

² 1. Kézírókönyvek és lexikonjellegű segédeszközök. 2. Törvény- és aktagyűjtemények 3. Kortárs publicisztika 4. Újságok

Kun Tibor
egyetemi adjunktus

„Paolo Pombeni: A jelenkori történelem választóvonalai és fordulópontjai”*

1. Jelenkori történelmünk két legfontosabb *jelensége* a tömegtársadalom kialakulása és a gazdasági élet átforgalmazása, ezeket kísérik a politikai ideológiák és rendszerek változásai, a nemzetközi politika új fejlődésirányai, az elvilágiasodás, a feminista mozgalmak és a tömegtájékoztatási eszközök elterjedése. Mindezek a XIX–XX. századot jellemzik, vagyis ez a legújabb kori történelem *időbeni helye*. Kicsit visszább menve az időben, a francia forradalom és a napóleoni háborúk a modern korban zajlottak, és az államrendszerek létezésének végét eredményezték. A francia forradalom a politikai egyenlőséget az egyetemesség szintjére emelte, a szavazások létjogosultságát a politikai rendszerek tömegek általi törvényre emelése igazolta. Az ipari forradalom velejárója a munkásosztály létrejötte volt, amely egyre inkább a nagyvárosokban tömörült, hogy azután mint elsődrendű politikai probléma jelenjen meg. Maga a gazdaság mind politikai, mind társadalmi téren egész Európában a jelenkori történelem középpontjává vált; főszereplői – a munkások – különösen Észak-nyugat Európában roppant nehéz és egészségtelen körülmények között éltek és dolgoztak az egész XIX. század folyamán, az állam pedig nem segítette őket. Ugyanekkor Dél-Európában még a hagyományos agrártársadalmak éltek életüket, s hagyományosak voltak kereskedelmi kapcsolataik is a Kelettel és a Nyugattal.

A XIX. század végétől a nyugat-európai gazdaság egyre inkább a *verseny* légkörében és a hatalom megszerzésére irányuló harc lázában működött, az államok idegen földrészekre új piacokat próbáltak maguknak szerezni, ami nem ment mindig békésen, ezért fejlesztették a haditechnikát. Az európai dolgozók életkörülményei még a XX. század elején sem érték el az USA-polgárok életszínvonalát, amit az autó, a telefon vagy a jól felszerelt konyha jelképezett; Európa csak a II. világháború után tapasztalhatta meg a – relatív – jómód áldásait, előtte azonban még túl kellett élnie egy súlyos gazdasági válságot és a II. vi-

lágháborút! Az 1929-es gazdasági válság bizonyítani látszott, nem lehet csak a szabadpiacra bízni a gazdaság biztonságát, az államnak is szerepet kell vállalnia a kapitalizmusban is, sőt még az USA-ban is, ahol a *New Deal* jóvoltából azután az emberek nagyobb társadalmi biztonsághoz juthattak. A fentebb említett, II. világháború utáni gazdasági fellendülést az 1970-es évek energiaválsága törte meg, utána elmélyült a szakadék a hatalmas multinacionális cégek gazdagsága és az elszegényedett-elszegényedő országok között.

A gyors történelmi áttekintést a részletesebb, mélyebb elemzések követik több szerző tollából. Nem túl szerencsés az idő ilyen formában történő megtörése, de a szerzők így látták jónak, s tiszteletben tartva koncepciójukat, mi is követjük azt, tehát a jelenkori történelemből most mi is visszatérünk a modern korba.

– 1688: Nagy-Britannia: a *Glorious Revolution* a liberális alkotmányosság megteremtője;

– 1789: a *Francia Forradalom* a régi rend megsemmisítője;

– 1871: a *Német Birodalom* létrehozása, amelynek sikerült összebékítenie a liberális és a demokratikus eszméket egy alapvetően autoritárius rendszerrel;

– *világháború* és az 1917-es *bolsevik forradalom*: mind a nemzetközi, mind az egyes államokon belüli kapcsolatokat átszervezői;

– *Weimari Köztársaság*: a demokrácia és a pártrendszer megújítója;

– 1929: *Mussolini*, a fasiszta Nagy Tanács megalapítója,

– 1933: *Hitler* hatalomra jutása.

A két világháború közötti antidemokratikus irányzatokat csak a II. világháború semmisíti meg és csak Nyugat-Európában; Kelet-Európában kommunista autoritárius rendszer válik uralkodóvá. A nyugat-európai demokráciák II. világháború utáni legjelentősebb társadalmi változása a szociális háló létrehozása volt, azaz az állam igyekezett gondoskodni a legszegényebkekről. A francia forradalom által elindított szekularizációs folyamat tovább erősödött, bár a vallásosság teljesen sehol és soha nem szűnt meg, néhol pedig olyan méreteket öltött, hogy – az iszlám területeken – fundamentalizmusba csapott át, másutt a zsidóság értékrendje tört – tör erőszakosan előre. A több évszázados zsidó kérdésnek Izrael állam 1948-ban bekövetkezett létrehozásával kellett volna megoldódnia – ez azonban, amint tudjuk, nem így történt. A katolikus egyház is nehéz helyzeteket élt át, ezekbe beletartoznak az 1920–1930-as évek is, amikor a totalitárianus rendszerek (értsd az elfasizálódott nyugat-európai kormányokat és tömegeket!) a kommunista veszély lobogtatásával próbálták maguknak megnyerni. A mohamedán vallás

* Paolo Pombeni (szerk.): *Cesure e tornanti della storia contemporanea*. Il Mulino, Bologna 2005. 303 o.

tott kínai kommunistákra óriási feladatok vártak: újjáépíteni az országot, megerősíteni a függetlenségét és nemzeti jellegét, visszaverni a külső támadásokat. Mao támogatta a szovjet rezsimet, még Sztálin halála után is; így pl. beleegyezését adta az 1956. november 4-i szovjet csapatok magyarországi bevonulásához. A szoros szovjet-kínai együttműködés azonban megszakadt, s Kína saját útját kezdte járni. A nyugati és keleti politikai ellentéteket a koreai háború is tüzelte, ami azonban végül is ráébresztette a két nagyhatalmat (USA és SZU), hogy egyikük sem képes katonailag felülkerekedni a másikon; ezek után a két ellentétes világ az imperializmus alól felszabadulni kívánó területekre helyezte át tevékenységét; azonban itt sem boldogultak, ugyanis az 1956-os szuezi válság, ha különböző szempontok szerint is, de mindkét nagyhatalom belső válságát tükrözte s a dekolonizáció előrehaladását igazolta és segítette.

1956 a Szovjetunióban és a többi, szocializmus-kommunizmus építő szövetséges államban is mélyreható változásokat hozott Hruscsovnak az SZKP XX. Kongresszusán elhangzott, a sztálini rendszer embertelenségeit leleplező beszéde után. Lengyelország, Magyarország – a két ország népe fellázadt a kommunizmus ellen, s csak a szovjet csapatok tudták megakadályozni a szovjet szövetségi rendszer széthullását; a feladat azonban a Szovjetunió belső vezetését is megosztotta. Nálunk végül is a Kádár-vezette munkáspárt, egy kemény megtorló szakasza után enyhített a szorításon. Érdekes és érdemes tudni, hogy a magyarországi felkelés leverésében Jugoszláviának és – mint már ezt is említettük – Kínának is szerepe volt, valamint az USA moszkvai nagykövetének, aki biztosította a Szovjetunió vezetését az USA be nem avatkozásáról Magyarország szovjet megszállása esetére. A szuezi események pedig a francia és a brit imperialista-kolonialista politikájának „végső válságát” illetve az arab nacionalizmus megerősödését jelezték. A dekolonizáció a II. világháború utáni amerikai szerepvállalásnak, a szovjetek Harmadik Világ iránti érdeklődésének, más nemzetközi átalakulásoknak és maguknak a gyarmattartó országok politikai irányválttatásának az eredménye, amihez persze hozzájárultak a nemzeti felszabadító mozgalmak és az ENSZ is. A gyarmatosító országok közül Franciaország ragaszkodott „legcsökönyösebben” gyarmataihoz, azonban indokínai veresége és az algériai szabadságharc győzelme bebizonyították nézeteinek tarthatatlanságát. Sajnos, a gyarmati tehertől megszabadult országok gazdasági és társadalmi fejlődése nem ment végbe, sőt, magukban a gyarmatosított országokban is gyakran véres és kegyetlen harcokban született meg függetlenség vagy annak utánzata. Különösen súlyos helyzetet teremtett a volt Belga Kongó és Belgium viszálya,

majd az első, szabadon választott kongói kormányfő, Lumumba meggyilkolása.

4. Európában ezalatt virágozni látszott a gazdaság, a dolgozók fölött gyakorolt ellenőrzés lazult, a szociális biztonság javult, nőtt a magánfogyasztások aránya, ami az egyedi jólét bizonyítéka volt. Mindezek mellett csökkent a szuperhatalmak közötti feszültség is. A fogyasztóinak nevezett társadalomra az első csapást az 1968-ból az USA-ból indult és hamarosan Európára is áterjedt diáklázadások mérték, amelyeknek legsúlyosabbika és leglátványosabbika Európában ugyanennek az évnek május-júniusában Franciaországban, pontosabban Párizsban zajlott. E lázadások kiindulópontja az USA-ban a faji megkülönböztetés és az amerikaiak Vietnam ellen viselt háborúja volt, de hamarosan a hagyományok és a fogyasztói társadalom ellen fordultak a fiatalok, akiket a rendőri brutalitás különösen felbőszített Párizsban, olyannyira, hogy a kommunisták és a munkások is a diákok mellé álltak. Vérbe fojtották 1968 októberében a mexikói diáklázadásokat is. A diákmegmozdulások ugyan nem borították fel az intézményi rendszereket sehol sem, de alaposan megváltoztatták az emberek – a felnőttek! – mentalitását, forradalmasították szokásokat, nyelvezeteket, családi értékrendeket, vallási érzületeket.

1973-tól újabb, ezúttal az egész világra kiterjedő és a nemzetközi kapcsolatokat is mélyen megrázó gazdasági válság tört ki: az olajár-robbanás, valamint az USA-val és Hollandiával szemben az olajtermelő országok által bevezetett embargó. Ezek az intézkedések csak fokozták a Nyugatot már 1970-től szorongató gazdasági nehézségeket, amelyek a teljes foglalkoztatottságot és a társadalmi békét ásták alá. Úgy tűnt, a keynesi gazdaságpolitika csődöt mondott, ezért a fejlett nyugati ipari országok – elsősorban az USA *Reagan* és Nagy-Britannia *Thatcher asszony* vezetése alatt – visszatértek a neoliberalizmushoz. Ez azonban nem hozott egyértelműen pozitív gazdasági és társadalmi fejlődést, mivel elmélyítette az amúgy is mély szakadékot gazdagok és szegények között, és tágabbra nyitotta az ollót a közepes/alacsony valamint a magas jövedelmek között. Már az 1960-as években Latin-Amerikában megfigyelhető volt ez utóbbi jelenség, azaz a szegénység egyre nagyobb tömegek életét nyomorította meg, katonai puccsok és forradalmi mozgalmak váltották egymást. Európában az 1970-es években Spanyolországban mentek végbe a társadalmi fejlődést segítő események, elsősorban *Franco* halála után.

Új helyzet állt elő az 1980-as években a Reagan-kormányzat vezette USA-ban: az új amerikai elnök az erő helyzetéből irányította hazája külpolitikáját; ideológiájában a szabad világ és a totalitáriánus kommunizmus közötti harcot helyezte előtérbe, igyeke-

radikalizálódását az 1979. évi, *Khomeini* által vezetett iráni iszlám forradalom indította el, szélsőséges formája iszlám fundamentalizmus elnevezéssel vonult be a nyugati terminológiába.

2. Az 1848-ban kezdődő *európai forradalmak* az intézmények liberalizálását és a nacionalizmusok megerősödését hozták, mely folyamat a bismarcki korszak lezárulása után az egyes nemzetállamok hatalmi politikájának, az imperialista és kolonialista törekvések egyre nyilvánvalóbbá válásához vezetett, a kolonializmus elsődlegesen Afrikában terjeszkedett, míg Európában a Balkán mint „lőporoshordó” az I. világháború földrajzi kiindulópontja lett, mely háború során az USA nem csak haderejét, de ideológiáját is bevetette. A wilsoni elképzelések a háború után az európaiak ellenállásába ütköztek, akik a legyőzött Németországra diktátumot kényszerítettek a wilsoni „demokratikus béketerv” helyett. Az 1919-ben létrehozott *Nemzetek Szövetsége* – amelybe sem az USA, sem Oroszország nem lépett be – hamarosan bizonyította gyöngeségét és tehetetlenségét a nemzetközi politikában: a Szovjetunió az elszigetelődést választotta, Olaszországban győzött a fasizmus, Németországban a nemzeti szocializmus, mely politikai irányzatok katonailag is beavatkoztak a spanyol polgárháborúba.

A II. világháború után a világ bipolarizálódott, a két „szuperhatalom” (USA és Szovjetunió) hamarosan szembekerült egymással, s ezt a szembenállást az USA anyagi-gazdasági fölénye sem enyhítette. Az 1950-es évek hidegháborúja elsősorban Európán kívüli területeket és népeket sújtott (Korea, Vietnam, Afrika), hogy az 1960-nal kezdődő időszak végül is a dekolonizációhoz, az USA katonai-politikai fölényének gyengüléséhez, a szovjet sztálini diktatúra megszűnéséhez vezessen. A hidegháború szerencsére békésen ért véget az 1990-es években a szovjet blokk szétesésével, aminek következménye az USA egyeduralmának kiterjedése lett mind katonai, mind gazdasági, mind kulturális téren. Az információs forradalom még a XIX. század első felében kezdődött a sajtóval, tovább fejlődött a rádióval és a televízióval; ez utóbbi eszközt a politika is nagymértékben kihasználta/használja propagandisztikus céljaira.

Jelenkorunk egyik legizgalmasabb fejezete az USA történelmének alakulása: „a sikertörténelmek prototípusa: távoli, homályos gyarmatok egy csoportja politikai és gazdasági modellt s a világ első hatalmává válik.” Sajnos, ezt a nemzeti történelmi folyamatot beárnyékolta a polgárháború (1861–65), amely az USA déli és északi államai között dúlt, s érintette a politikai, a gazdasági, a kulturális és a társadalmi fejlődést egyaránt, különös tekintettel a fehérek és a feketék közötti viszonyra. 1898-ban az USA a spanyolokkal került háborús konfliktusba;

ez „csak” négy hónapig tartott, s a független Kuba 1902-ig tartó amerikai megszállásával ért véget. De Európa sem volt békésebb a XIX. század végén: lakói szorongással teli reménykedéssel figyelték az intézményi rendszerek működési zavarait. Olaszországban a kormány az erősödő agrárproletariátus tiltakozó mozgalmait próbálta megfékezni, Franciaországot a Dreyfus-ügy kavarta föl, Nagy-Britannia az USA és Németország kihívásaira próbált reagálni, Spanyolországban helyreállt a stabil monarchia, bár Kuba és a Fülöp-szigetek mint gyarmatok elvesztése érzékenyen érintette a spanyolokat.

Milyen események és helyzetek előzték meg az I. világháborút, amelynek befejezéséhez – mint már említettük volt – az USA nagymértékben hozzájárult? Bosznia hozzácsatolása az Osztrák-Magyar Monarchiához, a német-angol tengeri haderők kapcsán folytatott tárgyalások bukása, a második marokkói válság, Líbia olasz megszállása, a két balkáni háború. A világháború *politikai* befejezése szerencsétlen módon történt: *Wilson* amerikai elnök béketerveit az európaiak – elsősorban Franciaország – megghiúsították; a németekkel kötött békeszerződésről már szölkünk. Az oroszországi események, a bolsevik forradalom győzelme „brutális polgárháborúhoz” vezetett: a szovjet történetírás pedig, meghamisítva a tényeket, a forradalmat a tömegek forradalmának nevezte – ami nem volt igaz. Viszont ez a forradalom hivatkozási pontul szolgált a gyarmatosított népek számára a gyarmatosítók ellen vívott harcukban, Nyugat-Európában pedig a kommunista pártok létrejöttében. Az orosz forradalmi eszmék nyugati elterjedését más is segítette: a nyugati társadalmak krízise, s főleg az 1929-es világgazdasági válság kirobanása, valamint a már szintén említett spanyol polgárháború, amelyet részben szintén a spanyol gazdaság kritikus helyzete kényszerített ki, s melynek lefolyását a harcokban részt vevő valamennyi fél különös kegyetlensége kísérte.

3. A II. világháború az egész világ berendezkedését megváltoztatta, súlyos következményeket vonva maga után elsősorban Európa számára: megszűnt ugyanis addigi világszereplő helye, melyet a két győztes hatalom, az USA és a Szovjetunió vett át. A háború előzményei még az 1919-ben Versailles-ban kötött békeszerződésig és a háborút megelőző húsz év történéseiig nyúlnak vissza, melyekben *Hitler* vezető szerepet játszott, kihasználva a nyugati demokratikus hatalmak és a *Sztálin* vezette Szovjetunió közötti ellentéteket; ezen ellentétek magát *Sztálin* arra kényszerítették, hogy bizalmatlanul viszonyuljon Franciaországhoz és Angliához. Különös szerepe volt a vizsgált időszakban – a II. világháború előtt és után – Kínának, ahol a *Mao Ce-tung* vezette paraszt-ság játszotta a főszerepet; 1949 után a hatalomra ju-

zett visszaadni az USA-nak nemzetközi tekintélyét, amiből *Carter* elnöksége alatt sokat veszített. Az új szovjet vezetőben, *Gorbacsov*ban, méltó ellenfélre akadt, ugyanis ez utóbbi roppant realiztikusan nézte és kezelte a két szuperhatalom közötti viszonyt, amelyen a lenini eszmék alapján kívánt változtatni; visszafordíthatatlan történelmi folyamatokat indított el mind a többi szocialista ország, mind a Nyugat viszonylatában. Tevékenységét szabadon, a kapitalista világ beavatkozása nélkül folytatta, ugyanis a Nyugat teljesen megbízott benne. A német újraegyesítés viszont ijedelmet keltett a világban: *Kohl* kancellár keménykezű bel- és külpolitikája azonban még idejében megnyugtatta a világot az erős, új Németország intencióit illetően. Nem így az 1989 áprilisi grúziai véres események, amelyek miatt Gorba-

csovnak meg kellett válnia hatalmától.

Nyugat-Európában az 1950-es években megindult egyesülési folyamat az 1990-es években teljesedett ki, amikor is megalakult az Európai Unió, hogy mint a Föld legnagyobb összefüggő piaca szerepeljen, s alapvető változásokat hozzon most már nem csak gazdasági, de társadalmi téren is az ún. „harmadik generációs” jogok biztosításával, úgymint az egészséghez és a szociális szolgáltatásokhoz való jogok terén. Az Unió kidolgozta saját Alkotmányát is, amelynek elfogadásához és életbe léptetéséhez valamennyi tagországnak hozzájárulására lett volna szükség. A könyv végén még kérdés-ként merült fel: életbe lép-e ez az Alkotmány? Ma már tudjuk, hogy nem.

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke

I. évfolyam 1. szám

Studium

Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikja

Colloquium

Fabó Tibor: A jótállás

Bodnár Imre: A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei I.

Antiquarium

Válságban van-e a parlamentarizmus?

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: „Erkölcsváltás” a polgári jogban

Vadál Ildikó: A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...

Corpus iuris

Prospectus

Vadál Ildikó: Európába megy-e a megye?

Ad hoc

Váradai Gábor: A jóhiszemű szerzés minősítéséről

I. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az alapjogok jellegéről és védelméről

Kajtár István: Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas

Colloquium

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei II.

Bércesi Zoltán-Váradai Gábor: A tulajdonszerzés dinamikája

Antiquarium

Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás

Jurisprudentia

Szécsényi László: Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtalalom és az EK Szerződés 30. cikke

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzattörténetéhez

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Nyelvében él a nemzet

II. évfolyam 1. szám

Studium

Nochta Tibor: Biztosítási jogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben

Colloquium

Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról

Nochta Tibor: A lízingszerződés

Jurisprudentia

Szécsényi László: A cégnévben szereplő kültag felelősségéhez

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből

Rózsás Eszter: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat

Ad hoc

Szilovics Csaba: Néhány gondolat az 1990. évi XCIII. illetéktörvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslathoz

Fenyvesi Csaba: Curriculum vitae

III. évfolyam 1-2. szám

Studium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

Kengyel Miklós: Illúzió és valóság

Colloquium

Béli Gábor: Érdemek és adományok

Bércesi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben

Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

Corpus Iuris

Prospectus

Király Mária: A szász tükör és a mai jog

Chronowski Nóra: „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgálatában”

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Walter Tibor: „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

IV. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Értékrendezés az ezredfordulón

Kajtár István: „C.S.S. Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Colloquium

Bércesi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig

Herke Csongor: A fiatalok elleni büntetőeljárás

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: Graffiti a Berlini Falon

Corpus Iuris

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trieri egyetemen

Király Eszter M.: A katedrán

Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István

Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken

IV. évfolyam 2. szám

Studium

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...

Szécsényi László: Az értékpapír elmélete

Colloquium

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések

Herke Csongor: A tárgyalásmellőzéses eljárás

Jurisprudentia

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

Corpus Iuris

Historia

Kajtár István: Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához

Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi századok történetében

Universitas

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

Forum

Bércesi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

Prospectus

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

V. évfolyam 1. szám

*Studium***Kajtár István:** Ikonográfia – ikonológia**Balogh Ágnes:** A német büntetőjogi reform aktuális kérdései*Colloquium***Herke Csongor:** A katonai büntetőeljárás**Komanovics Adrienne:** Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja**Bércesi Zoltán:** A magyar reklámjog rendszere*Jurisprudentia***Bankó Zoltán:** Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata**Szécsényi László:** A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupamérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai*Historia***Király Eszter:** Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében**Nagy Zoltán:** 120 éves a Csemegi-kódex*Prospectus***Nochta Tibor:** Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvről**Szlovák Tibor:** Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámverései tükrében*Curriculum***Kupa László:** Somló Bódog**VI. évfolyam 1–2. szám***Studium***Andrássy György:** Nyelvek az ezredfordulón. Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?**Ádám Antal:** Az állami egyházjogról**Béli Gábor:** Árpád-kori törvényeink**Bruhács János:** A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény**Visegrády Antal:** Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban*Colloquium***Balogh Zsolt György:** Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem**Bene Beáta:** A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján**Gál Gyula:** Flachbarth Ernő, a tudós és professzor**Herke Csongor:** A bíróság elé állítás**Kóhalmi László:** Leánykereskedelem**Nagy Éva:** Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása**Pecze Dóra:** A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez**Szilovics Csaba:** A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek devizabirtoklása terén*Forum***Kajtár István:** A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története**Kengyel Miklós:** Jogászképzés a rendszerváltás után*Ad hoc***Kamarás Éva Kornélia:** A korrupcióról. Egy konferencia margójára**VII. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** A világvallások hasonló és eltérő elemeiről**Berke Gyula:** A munkajogi jogutódlás**Jürgen Harbich:** Religionsunterricht in öffentlichen Schulen Deutschlands**Herger Csabáné:** A tradíció és a modernizálás dilemmája Anglia vallási viszonyaiban**Illéssy István:** Az Alkotmánybíróság működésének kezdeti problémái**Kecskés László:** A jogalkotásért és a jogharmonizációért való

állami kárfelelősség összekapcsolása

Heinrich Scholler: Der Status der Kirchen als öffentlich-rechtliche Körperschaft in der Bundesrepublik**Tóth Mihály:** Gondolatok az eutanáziáról – avagy egy büntetőjogász kritikus pillantása a „kegyes halál” árca mögé**Vókó György:** A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései*Colloquium***Chronowski Nóra–Petrétei József:** Az Európai Unió alkotmánytervezete**Fenyvesi Csaba–Koltai Katalin:** Védői iratmegtekintés (ügymegismerés) a nyomozás során**Kajtár István:** Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei**Komanovics Adrienne:** Számháború Nizzában, avagy az Európai Unió jövője*Forum***Király Lilla:** A jogállamiság rögzös útjai**Rózsás Eszter:** Jogászképzés az Egyesült Államokban*Ad hoc***Chronowski Nóra:** A „Tudományos Dialóg” jogtörténeti külszámáról**Cseresnyés Ferenc:** „Kovács Péter: A schengeni kérdés”**Drinóczi Tímea:** „Tízéves az Alkotmánybíróság”**Kamarás Éva Kornélia:** „Az egyházak és az állam viszonya”**VII. évfolyam 2. szám***Studium***Bessenyő András:** A jogügyletek érvényessége és hatályossága**Bércesi Zoltán:** Az ügyész szerepe a környezetvédelemben**Gál Gyula:** A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón**Kajtár István:** Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet-Európában**Kertész Imre:** Miért túlszűfoltak a börtönök?**Meleg Csilla:** Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód*Colloquium***Ádám Antal:** Molnár Kálmán**Benedek Ferenc:** Óriás Nándor**Blutman László:** A bírósági határozatok közzététele és az Alkotmány**Chronowski Nóra:** Az alkotmánybíráskodás**Drinóczi Tímea:** A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban**Fenyvesi Csaba:** A védelem ügymegismerési korlátozása**Bognerné Karátson Eszter:** A nemzeti környezetpolitika és a szabad kereskedelem konfliktusa a WTO keretében**Veress Emőd:** A román Alkotmánybíróság szervezete és hatásköre*Forum***Sárvári Katinka:** Kábítószer a büntetés-végrehajtásban*Ad hoc***Ádámné Babics Anna:** A Grazi Egyetem Jogi Karának Európai Dokumentációs Központjáról**Peres Zsuzsanna:** Ismertető „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetről**Szekeres Róbert:** Fejezetek a pécsi tudományos diákkélet évtizedeiből**VIII. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól**Drinóczi Tímea–Petrétei József:** A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban**Erdő Péter:** A katolikus egyház jogrendje. A kánonjog helye és sajátossága a jog világában

Földvári József: Gondolatok az újszülött megölésének büntetéről

Kiss György: Az egyenlőségi jogok érvényesülése a munkajogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Alkotmány felé vezető úton

Lábady Tamás: A deliktuális felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról

Pókecz Kovács Attila: A locatio conductio operis eredete

Varga Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón

Colloquium

Békés Imre: Földvári József köszöntése

Tóth Mihály: Pillanatképek a pécsi Büntetőjogi Tanszék múltjából

Fenyvesi Csaba: A védő a különleges eljárásokban

Herke Csongor-Tremmel Flórián: A Rendőrtiszti Főiskolát végzettek levelező képzéséről

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróság szervezete és eljárása az új ügyrend szabályainak tükrében

Forum

Csapó Zsuzsanna: Delicta iuris gentium, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata

Ad hoc

Emlékbeszéd Lajos Iván jogász-mártír mellszobrának leleplezése alkalmából (**Tigyi József-Ormos Mária-Ádám Antal**)

Hegedűs Krisztina Lídia: „Összehasonlító jogi kultúrák”

VIII. évfolyam 2. szám

Studium

Barcsi Tamás: Az erény mint alapvető etikai fogalom elméleti és gyakorlati vonatkozásairól

Xavier Boissy: A törvények alkotmányellenességének vizsgálata Franciaországban: az elutasításától az elfogadásig

Chronowski Nóra: A szabadsághoz és a személyi biztonság-hoz való alapvető jog

Hubay Gábor: A biztosításközvetítés „árnyoldalai”, avagy a jutalék visszakövetelésének jogalapja

Kajtár István: Architektúra a jogi kultúrtörténetben

Kiss László: A névjog mint alkotmányos alapjog

Korinek László: A kriminológia fogalma, feladata, helye a társadalomban és a bűnügyi tudományokban

Nemessányi Zoltán: Ingyenes bizomány?

Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon

Polyák Gábor: Közérdek és kiegyensúlyozottság a média-szabályozásban

Szilovics Csaba: Marketing beáramlása a magyar közpénzügyi rendszerbe

Visegrádi Antal: Újabb ecsetvonások a posztmodern jogbölcseleti irányzatok tablójához

Colloquium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Előkészületben az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggő alkotmány-módosítás

Ivancsics Imre: Néhány gondolat a megyei közgyűlés tagjainak választásáról

Jakab András: A norma szervezete

Hugh Spall: A Comparison of the Rules Governing Contactual Liability under U.S. and Hungarian Law when a Person without Authority Agrees on behalf of a Privately Owned Business Firm to a Contract with Another Privately Owned Business Firm

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei

Varga Csaba: Losonczy István, a filozófus jogtudós

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a kriminalisztika oktatásáról

Ivancsics Imre: Nyolc éve kezdődött az Államigazgatási Főiskolát végzett Diplomások Levelező Tagozatos Jogászképzése

Takács Tamara: Jogászképzés a 21. század Európájában

IX. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Kérdések és válaszok a filozófiában

Balogh Ágnes: A HIV-vírussal való fertőzés és az AIDS jogi vonatkozásai

Bércesi Ferenc: A kistérség mint a regionalizáció alapegysége

Cserne Péter: Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István. A mulasztási bűncselekményekről

Drinóczi Tímea-Petrétei József: Az egyesülési jog alkotmány-jogi megközelítése

Gál Gyula: A fejedelem légijoga

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok I.

Mázi András: Ingatlanok kétszeri eladásának büntetőjogi értékelése a polgári korszakban

Pálné Kovács Ilona: Mérlegen a magyar közigazgatás – regionális politikai dimenziók

Tilk Péter: Alkotmányjogi kérdések az ítéletláblakkal összefüggésben

Colloquium

Fenyvesi Csaba: A védői jogállás sajátosságai a katonák elleni büntetőeljárásban

Maros Kitti: A jogi gondolkodás Japánban

Sárvári Katinka: A kábítószer-fogyasztás büntetendőségéről az Európai Unió tagállamainak szabályozásában

Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában

Forum

Éva Kamarás: Families based on homosexual partnerships and a different approach to the same-sex marriage debate

Herbert Küpper: A magyar önkormányzatok német szemmel

Mészár Róza: A bünszövetség, a bünszervezet, valamint a csoportos elkövetés értékelése és a bírói gyakorlat

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei II.

Zeller Judit: A alkotmányi alapértékekről egy konferencia kapcsán

Ad hoc

Kajtár Edit: A munkához való alapjog és a munkajog kölcsönhatásai

Kóhalmi László: Tudományos emlékülés Losonczy István professzor tiszteletére

Nagy Zoltán: Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd

Pókecz Kovács Attila: Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján

IX. évfolyam 2. szám

Studium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Észrevételek az „új” jogalkotási törvény koncepciójához

Fábián Adrián: A német általános közigazgatási eljárás alapjai

Gilbert Gornig: Ruf nach einer europäischen Verfassung

Gyulavári Tamás: Az Európai Unió szociális joga: érdekek keresztüztüében

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok II.

Petrik Ferenc: Melyiket válasszuk? (A közigazgatási bíráskodás modelljei)

Schanda Balázs: Állami egyházjog a kibővülő Európai Uni-

ronnement (quelques remarques d'importance juridique soulevées par l'urgence de l'harmonisation communautaire européenne)

Jusztinger János: A vételár a római jogban: „emptio in substantia constitit ex pretio”

Adrienne Komanovics: Democracy, legitimacy and freedom of information in the European Union

Szabó Gábor: Az új világrénd és az emberi jogok

Colloquium

Balog Ádám-Gelányi Anikó: Ingatlanpiacok adózása Magyarországon és Romániában

Birkás Antal: A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé

Armin Stolz: Die Verwaltungsorganisation in Österreich und Ungarn im Vergleich

Zsigmond Anna: Két márká: A. Custine és A. Tocqueville. „Az orosz bárka” és Amerika Európából

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei VI.

Tóth Mihály: A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig (Ferencz Zoltán emlékére)

Ad hoc

Hahn Melinda: Boguslaw Banaszak professzor honoris causa doktorrá avatása a PTE Állam- és Jogtudományi Karán

Hahn Melinda-Kocsis Miklós: Az európai uniós tagság alkotmányjogi következményei (Nemzetközi alkotmányjogi konferencia Pécsen)

Zeller Judit: A 75 éves Ádám Antal köszöntése

XI. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az ősi vallásokról

Hans-Jörg Albrecht: Der Wandel im Konzept der Sicherheit und seine Folgen für die europäische Innen- und Rechtspolitik

Ambrusné Kéri Katalin: A nők jogai a középkori iszlámban

Andrássy György: A kultúra és az Európai Unió

Drinóczi Tímea: A gazdasági alapjogok elmélete Olaszországban

Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya

Horváth István: Az elvárások és a realitás...

Jakab András: A jogrendszer horizontális tagozódása

Ferenc Kondorosi: Global Human Rights Profile at the threshold of the XXI. century

Harro Otto: Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte

Balázs Somfai: Equal Rights of the Sexes in Family Relations

Szabados József: Egy „tisztultabb, szintetikus módszertani felfogás” – Irk Albert jogbölcséleti munkássága

Szilágyi András: Hatósági szerződések Magyarországon

Zsidai Ágnes: A jog genus proximuma (Horváth Barna processuális jogelmélete)

Közlemény

Colloquium

Máté Julesz: Thoughts on the 2004/35/CE directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

Neudörfler Éva: A jogválasztás intézménye a német jogban

Pánovics Attila: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája

Rózsás Eszter: A gyermeki jogok rendszere

Tóth Norbert: Az „északi paradigma” – az ålandi területi autonómia

Forum

Csaba Szilovics: The role of handwriting and document expert in the point of view of the tax lawyer

Ad hoc

Ádám Antal: Észrevételek Jakab András „A jogrendszer horizontális tagozódása” c. tanulmányához

Dieszler László: In memoriam Péterfia Zoltán (1909-2005)

Kóhalmi László: PhD Tanulmányok 4. – Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára

Kun Tibor: Giuseppe Mantovani „Kultúrák háborúja?”

Nemessányi Zoltán: „Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe”

Than Alexandra: Tanulmányok a Belügyi Doktori Iskola hallgatóinak tollából

XII. évfolyam 1. szám

Studium

Boros János: Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

Drinóczi Tímea-Zeller Judit: A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

Horváth István: Az elvárások és a realitás II.

Juhász László: A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

Kelemen Dániel: Az angol társasági jog fejlődése

Kóhalmi László: A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

Herbert Küpper: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

Kitti Maros: Research on peyotism from a legal anthropological aspect

Nagy Éva: A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

Pánovics Attila: A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

Zeller Judit: Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

Colloquium

Ádám Antal: Az azték, a maja és az inka vallásról

Adrian Mihai Inceu-Irimie Popa: Income tax and the flat tax in Rumania

Adrian Mihai Inceu-Irimie Popa: Law and accounting interference

Juhász Botond: A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai

Máté Julesz: Advances in legislation relating to soil protection

Varga Tamás: Politikai magatartás és részvétel

Forum

Miljeno Brekalo-Nada Petricevic: The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

Ad hoc

Dávid Lilla: Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára

Fábián Adrián: PhD tanulmányok 1.

Horváth Dóra: „A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

Horváth Dóra: Európai jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljanában

Juhász Botond: Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.

Kovács Eszter: A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez

Kun Tibor: „Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”

Rónaszéki Andrea: „Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”

XII. évfolyam 2. szám

Studium

Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész

Chronowski Nóra – Zeller Judit: Alkotmányos követelmé-

óban

Somlyódyné Pfeil Edit: Paradigmaváltás az önkormányzatok közötti együttműködésben. – Város vagy régió?

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróságra vonatkozó új szabályozási elképzelésekről

Colloquium

Barcsi Tamás: Erkölcsi döntés és életvédelem. Gondolatok az abortuszkérdés etikai szempontú elemzéséhez

Csizmadia Tamás–Visegrády Antal: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban

Vértesi Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig

Walter Tibor: A területi államigazgatási szervek koordinációja és ellenőrzése

Andrija Zdravevi–Danijela Rupi: Nasciturus im Römischen Recht

Forum

Fenyvesi Csaba: Szemelvények a jog humorából I. (egyetemi–tárgyalótermi)

Komanovics Adrienne: Equal treatment of men and women in the armed forces

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei III.

Ad hoc

Döme Attila: A joggyakorlat aktuális jogelméleti kérdései (Gondolatok Visegrády Antal: „Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat” című könyve alapján)

Hegedűs Krisztina Lídia: Jogi kultúra és jogelmélet

Komanovics Adrienne: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére

Peres Zsuzsanna–Mázi András: Jogtörténeti tanulmányok VII.

Tilk Péter: „Zarándokutak. Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén”

X. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: A közjogi szerződésekről

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről

Benke József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban

Jakab András: A közigazgatás helye a magyar államszervezetben

Szalayné Sándor Erzsébet: A jogorvoslat duális rendszere az Európai Unióban

Tilk Péter: A hivatalos iratok kézbesítésének néhány alkotmányossági problémája

Veress Emőd: Az alkotmánymódosítás céljai és eredményei Romániában

Andrija Zdravecic–Danijela Rupic: Nasciturus im Römischen Recht

Colloquium

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a büntetőeljárás új alapelveiről és mellékszereplőiről

Julesz Máté: A reconsideration of civil environmental liability and insurance

Kajtár Edit: An Effective Model: Mediation Training in the U.S.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek szabályozási kérdései a helyi önkormányzatokban

Kecskés László–Soós Tamás: Az európai sportjog néhány problémájáról

Nagy Éva: A magánjogi irányelvek átültetése és a kodifikáció Ausztriában

Sléder Judit: A sértett jogállása a nyomozásban

Forum

Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécsen

Romulus Hidro–Veronica Rebreanu: Legal Clinical Education – A Practical Teaching Method for Students in Law

Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei IV.

Somfai Balázs: A beteg gyermek jogai

Ad hoc

Kajtár István: Az osztrák kormányzat válságos időkben

Peres Zsuzsanna: Néhány szóban az államalapítás millenniumi tanulmánykötetéről

Than Alexandra Katalin: Vargha László professzorra emlékezünk

Zelnik Istvánné: Dr. Szűcs Stefánia (1915. október 23.–2003. október 25.)

X. évfolyam 2. szám

Studium

Bankó Zoltán: A távmunka a Munka Törvénykönyve speciális szabályainak rendszerében

Csapó Zsuzsanna: Európa biztonságpolitikai architektúrája
Drinóczi Tímea: Az országgyűlési képviselő joga a tájékoztatáshoz

Gál Gyula: Állami világtörjogok

Horváth Csaba: A civil társadalom és a demokrácia

Kecskés András: A kárfelelősség antik gyökereiről

Kengyel Péter: Az Európai Unió kisebbségpolitikája

Kovácsy Zsombor: A dereguláció lehetőségei a magyar jogban

Nochta Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéről

Petrétei József: Jogösszehasonlítás és összehasonlító alkotmányjog

Heinrich Scholler: Der gleiche Zugang zu den Gerichten

Vókó György: Nemzetközi büntető igazságszolgáltatás körében

Colloquium

Kun Tibor: Betekintés a francia nyelvű afrikai mozi jelenébe

Nagy Éva: Kölcsönszerződésből fogyasztói hitel

Rózsás Eszter: A gyermekvédelem rendszere

Forum

István Horváth: Light and Shadow

Monori Gábor: Konferencia az Európai Közösségek versenyjogáról

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei V.

Ad hoc

Illéssy István: Giovanni Sartori: Összehasonlító alkotmány-mérnökség.

A kormányzati rendszerek strukturái, ösztönzői, teljesítményei

Tilk Péter: Samu Mihály: Általános jogpolitika. A jog depolitizálása

XI. évfolyam 1. szám

Studium

Arany Tóth Mariann–Bankó Zoltán–Dux László–Kun Attila–Rúzs Molnár Krisztina: Munkajogi kodifikációs megoldások Közép-kelet Európában

Ádám Antal: A biztonság az értékek között

Boguslaw Banaszak: Der Sturz des Eisernen Vorhangs und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa – Beispiel Polens

Bruhács János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények

József Bulcsú Fenyvesi: Application of International Law as Applicable Law under the First Sentence of Art 42(1) of the ICSID Convention

Hajas Barnabás: A jelölő szervezetek esélyegyenlőségéről a 2004. évi EP választási kampányban

Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894-95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre

Jakab András: Ki a jó jogász? Avagy tényleg jó bíró volt Magnaud?

Máté Julesz: Un égard particulier au droit privé de l’envi-

nyek az országgyűlési képviselők választásán

Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim

Metzinger Péter: Summum ius summa iniuria, avagy a jog joga

Gábor Polyák: Gemeinschaftsrechtliche Gründe der Rundfunkliberalisierung

Simon Károly László: Az állítási kötelezettség és az állítási teher a polgári eljárásjogban

Colloquium

Vid Jakulin: Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism

Máté Julesz: Air pollution: public and private law aspects

Király Lilla: Mely tagállami bíróságnak van előterjesztési kötelezettsége az előzetes döntéshozatali eljárásban az Európai Bírósághoz a polgári jogvitákban?

Koltay András: Sullivan on Tour: A New York Times v. Sullivan-szabály Angliában, Ausztráliában és Új-Zélandon

Forum

Aknai Tamás: Az európai magyar művészet Pécssett

Szalayné Sándor Erzsébet: A pécsi Jogi Kar 2006-2007. tanévét megnyitom...

Ad Hoc

Hajdú Mária-Miklós Mónika-Pető Beáta: Az Alkotmányjogi TDK Németországban

Jancsák Ramóna: Fogvatartottak az Európai Unióban, a világ börtönnépességének listája alapján

Kajtár István: Históriai-joghistóriai kötetek déli szomszédállamaink ismeretéhez

Kelemen Dániel: Gondolatok Nochtá Tibor „A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban” című könyvéről

Kulcsár Gabriella: Beszámoló az első pécsi Kriminológiai Nyári Egyetemről

Than Alexandra Katalin: Tremmel Flórián professzor születésnapját ünnepeltük

Várszegi Zsófia: Adenauer kiállítás

XIII. évfolyam 1. szám

Studium

Andrássy György: Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára

Besenyő András: A jog léte avagy lét(ezés) a jogban

Oliver Diggelman: Az egyéni felelősség alapelve a nemzetközi büntetőjogban

Dobai Sándor: Jog és erkölcs viszonya az abortusz tükrében

Bernd Hecker: Mitwirkung an freiverantwortlicher Selbsttötung im Lichte der deutschen Strafrechtspraxis und -dogmatik

Horváth Dóra: Tilalmak a világvallásokban

Ildikó Ernszt: ICAO, the Core Organization of Civil Aviation – as the Main Machinery of Security?

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért I.

Kecskés András: A betéti társaságról

Nagy Zoltán: Tradicionális bűncselekmények számítógépes hálózatokon

Colloquium

Ádám Antal: A reformáció és a protestantizmus

Csapó Zsuzsanna – Mohay Ágoston Csanád: Ljubljanai nemzetközi konferencia a nemzeti és európai bíróságok szerepéről a nemzetközi közjog és az Európai Unió jogának alkalmazásában

Decastello Alice: A közvetítői törvények összehasonlítása, különös tekintettel az egészségügyi közvetítői eljárásra

Vild Éva: A Szentszék és a magyar állam viszonyáról

Forum

Kengyel Miklós: Az Andrássy Egyetem. Német nyelvű posztgraduális és doktori képzés Magyarországon

Ad Hoc

Balogh Ágnes: „Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához”

Herger Csabáné: A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése

Horváth Dóra: „A biztonság dimenziói. Jobbiztonság, közbiztonság, biztonságos környezet”

Kocsis Miklós: „Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára”

Kocsis Miklós: „Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok”

Kovács Eszter: „Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok”

Kun Tibor: „Keresztény egyházak, vallási pluralizmus és liberális demokrácia Európában”

Papp Csilla: Gyakornokként az Európai Bizottságnál